Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара

Центр соціально-політичних досліджень

Національний технічний університет "Дніпровська Політехніка"

ГРАНІ

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ АЛЬМАНАХ

2025 ТОМ 28 № 5

Видається з вересня 1998 року

6 разів на рік

Дніпро

Видавництво «Грані»

2025

ГРАН/

Науково-теоретичний альманах

Том 28 № 5 2025

Засновники:
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
Національний технічний університет "Дніпровська Політехніка",
ГО "Центр соціально-політичних досліджень"

Свідоцтво про реєстрацію
КВ № 19758 – 9558 ПР від 19.03.13

Відповідно до Наказів Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 № 886 та від 27.09.2021 № 1017 альманаху надано статус фахового видання категорії «Б» з філософських, політичних, соціологічних та історичних наук; а також освіта/педагогіка (Наказ МОН від 21.02.2024 №220).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Індексується:
DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
ERİH PLUS
Ulrichs web
WorldCat
та інші.

Видавець:
Видавництво «Грані»
+38(050)258-83-86
grani-print.dp.ua
graniprint@gmail.com
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2131 від 23.05.2005

Передплатний індекс – 41703

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв, підприємств, організацій, установ та ін. інформації несуть автори статей. Статті публікуються в авторській редакції. Висловлені у цих статтях думки можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії і не покладають на неї ніяких зобов'язань.
Передруки і переклади дозволяються лише за згодою автора та редакції.

© «Грані» 2025

Редакційна колегія

Квітка С.	головний редактор д.держ.упр., проф. (Україна)
Архірейський Д.	д.і.н., проф. (Україна)
Аяган Б.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Бобровська О.	к.е.н., проф. (Україна)
Бородін Є.	д.і.н., проф. (Україна)
Вільборг Е.	д.політ.н., проф. (Швеція)
Вятр Є.	д.п.н., проф. (Польща)
Гао Т.	д.екон.н., доц. (КНР)
Гладуш В.	д.пед.н., проф. (Словаччина)
Городяненко В.	д.і.н., проф. (Україна)
Густафссон М.	д.ф., доц. (Швеція)
Дудек М.	д.габ., проф. (Словаччина)
Іваненко В.	д.і.н., проф. (Україна)
Іванова С.	к.філол.н., доц. (Україна)
Іванчук С.	д.пед.н., доц. (Украъна)
Ісетті Дж.	д.ф., с.н.с. (Італія)
Жиленко К.	д.е.н., проф. (Україна)
Жук С.	д.і.н., проф. (США)
Журба О.	д.і.н., проф. (Україна)
Казакевич Г.	д.і.н., проф. (Україна)
Кляйн В.	к.пед.н., проф. (Словаччина)
Колісник Л	к.соц.н., доц. (Україна)
Кондрашова Л.	д.пед.н., проф. (Польща)
Кривошеїн В.	д.політ.н., проф. (Україна)
Крушельницька Т.	к.е.н., проф. (Україна)
Кузнецовєнє Й.	д.філос.н., проф. (Литва)
Кулик О.	д.філос.н., проф. (Україна)
Литвинова Т.	д.і.н., проф. (Україна)
Лучанінова О.	д.пед.н., проф. (Україна)
Македон В.	д.е.н., проф. (Україна)
Никифоров А.	д.е.н., проф. (Україна)
Ніколенко Л.	к.пед.н., доц. (Україна)
Окороков В.	д.філос.н., проф.(Україна)
Омельченко М.	д.пед.н., проф. (Україна)
Плохій С.	д.і.н., проф. (США)
Рагімлі Р.	д.і.н., доц. (Азербайджан)
Русецький А.	д.психол.н., асоц.проф. (Грузія)
Робертс К.	д.соц.н., проф. (Великобританія)
Світленко С.	д.і.н., проф. (Україна)
Сидиков Е.	д.і.н., проф. (Казахстан)
Сітковська А.	д.е.н., доц. (Україна)
Слободянюк М.	д.і.н., проф. (Україна)
Ставченко С.	д.політ.н., проф. (Україна)
Старушенко Г.	д.т.н., проф. (Україна)
Сорокіна Л.	к.соц.н., доц. (Україна)
Схюрман П.	д.філос.н. (Нідерланди)
Токовенко О.	д.філос.н., проф. (Україна)
Тороп К.	д.пед.н. (Україна)
Третяк О.	д.політ.н., проф. (Україна)
Хейнемаа С.	д.філос.н., проф. (Фінляндія)
Шевцов С.	д.філос.н., проф. (Україна)
Шляхов О.	д.і.н., проф. (Україна)

Редакція

Головний редактор: Квітка С.
Заступники головного редактора:
Іванова С., Кривошеїн В., Шевцов С., Шляхов О.
Редактор: Іванова С.

Контакти:

+38(050)258-83-86; granidp@gmail.com; www.grani.org.ua

GRAN/

Scientific and theoretical almanac

28 (5) 2025

Founders:
Oles Honchar Dnipro National University,
Dnipro University of Technology,
NGO "Centre of Social and Political Researches"

Registration license
КВ № 19758 – 9558 ПР issued 19.03.13

By Decrees № 886 of 02 July 2020 and № 1017 of 27 September 2021 issued by the Ministry of Education and Science of Ukraine the status of specialized publication category "B" on philosophical, political, sociological and historical sciences was given; as well as education/pedagogy (Order of the Ministry of Education and Science No. 220 dated February 21, 2024).

ISSN 2077-1800 (Print)
ISSN 2413-8738 (Online)

Indexed:
DOAJ
Index Copernicus
National Library of Ukraine Vernadsky
Google Scholar
CrossRef
ERİH PLUS
Ulrichs web
WorldCat
and other.

Publisher:
Publishing house «Grani»
+38(050)258-83-86
www.grani-print.dp.ua
graniprint@gmail.com
Publishing license
ДК № 2131 dated 23.05.2005

Subscription index in Ukraine – 41703

Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations etc. to be bared by the authors. Articles are published in the author's editing. The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in published articles. Reprints and translations are allowed on the written consent with the editorial office and the author.

© «Grani» 2025

Editorial board

Kvitka S.	Editor in Chief
	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Arkhireyskyi D.	Full. Prof. Dr. (Ukraine)
Ayahan B.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Bobrovska O.	Full Prof. Ph.D. (Ukraine)
Borodin Ye.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Wihlborg E.	Full Prof. Dr. (Sweden)
Vyatr E.	Full Prof. Dr. (Poland)
Gao T.	Assoc. Prof. Dr. (PRC)
Hladush V.	Full Prof. Dr. (Slovakia)
Gorodyanenko V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Gustafsson M.	Assoc. Prof. Ph.D. (Sweden)
Dudek M.	Full Prof. Dr. (Slovakia)
Ivanenko V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Ivanova S.	Assoc. Prof. Ph.D. (Ukraine)
Ivanchuk S.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Isetti G.	Senior Researcher, Ph.D. (Italy)
Zhuk S.	Full Prof. Dr. (USA)
Zhurba O.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kazakevych G.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Klein V.	Full Prof. Ph.D. (Slovakia)
Kolisnyk L.	Assoc. Prof. Ph.D. (Ukraine)
Kondrashova L.	Full Prof. Dr. (Poland)
Kryvoshein V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Kuznecoviene J.	Full Prof. Dr. (Lithuania)
Kulyk O.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Lytvynova T.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Luchaninova O.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Makedon V.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Nikolenko L.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Okorokov V.	Ph.D. (Ukraine)
Omelchenko M.	Assoc. Prof. Ph.D. (Ukraine)
Plokhii S.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Rahimli R.	Full Prof. Dr. (USA)
Rusetsky A.	Assoc. Prof. Dr. (Azerbaijan)
Roberts K.	Assoc. Prof. Dr. (Georgia)
Sitkovska A.	Full Prof. Dr. (United Kingdom)
Svitlenko S.	Assoc. Prof. Dr. (Ukraine)
Sydykov E.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Slobodyanyuk M.	Full Prof. Dr. (Kazakhstan)
Stavchenko S.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Starushenko H.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Sorokina L.	Full. Prof. Dr. (Ukraine)
Schuurman P.	Assoc. Prof. Ph.D. (Ukraine)
Tokovenko O.	Full Prof. Dr. (Netherlands)
Torop K.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Tretyak O.	Dr. (Ukraine)
Heinamaa S.	Full Prof. Dr. (Ukraine)
Shevtsov S.	Full Prof. Dr. (Finland)
Shlyakhov O.	Full Prof. Dr. (Ukraine)

Editorial office

Editor in Chief: Kvitka S.
Deputies Chief Editor: Ivanova S., Krivoshein V., Shevtsov S., Shlyakhov O.
Editor: Ivanova S.

Contacts:

+38(050)258-83-86; granidp@gmail.com; www.grani.org.ua

Зміст

Соціологія

С. 7
Андрій Ворона, Катерина Мальцева
Типологія стресорів на робочому місці: зв'язки між категоріями стресорів та практиками у робочому середовищі

С.18
Яблуновський Артур
Національна ідентичність як дискурсивне утворення: основні суб'єкти конструювання

С.28
Макарова Алла
«Соціологія культури і мистецтва»: методологія та методики навчального курсу

С.38
Присяжнюк Олександр
Чинники формування репутації міст в Україні: соціологічний аналіз

С.43
Позній Олександр, Горбова Юлія, Чайка Віктор
Мотивація вступників на педагогічні спеціальності в умовах кризи: соціологічний аналіз соціальної структури освітніх виборів української молоді (2019–2024)

С.52
Уджмаджурідзе Георгій
Дослідження Вільного та Відкритого програмного забезпечення для математико-статистичного аналізу даних: перспективи використання студентами соціальних та інших наук

С.58
Гуляєв Віталій, Сорокіна Людміла, Ткаченко Іріна
Стратегування розвитку університету як чинник формування продуктивних сил і зміцнення регіональної економіки України

С.71
Грицанюк Віта, Білецький Остап
Демобілізовані військовослужбовці у фокусі соціальної роботи громади: соціологічне дослідження потреб та ресурсів

С.77
Кузьмук Ольга
Ризики громадської активності та громадської участі та стратегії їх мінімізації

Педагогіка

С. 83
Сеїд Вафа Мірахмад
Релігійна ономастика та її вплив на формування французьких топонімів

С.88
Дяченко Ольга, Сніда Євгеній
Формування предметної компетентності на уроках історії

С.95
Джалілова Севіндж
Інноваційний структурний склад навчальних занять студентів при засвоєнні програмного матеріалу з фізики як складової професійної підготовки

С.100
Іванчук Сабіна, Храмова Юлія
Розвиток цифрової компетентності майбутнього логопеда через диверсифіковані освітні траєкторії: від традиції до інновацій

Contents

Sociology

P. 7
Vorona Andriy, Maltseva Kateryna
Typologies of Job-Related Stress: Linking Stressor Categories to Workplace Practices

P. 18
Yablunovskyi Artur
National Identity as a Discursive Formation: Main Subjects of Construction

P. 28
Makarova Alla
«Sociology of Culture and Art»: Methodology and Techniques of the Training Course

P. 38
Prysiazhniuk Oleksandr
Factors that Influence the Formation of the Reputation of Cities in Ukraine: Sociological Analysis

P. 43
Poznii Oleksandr, Horbova Yuliia, Chaika Viktor
Motivation of Applicants to Pedagogical Specialties in Times of Crisis: a Sociological Analysis of the Social Structure of Educational Choices of Ukrainian Youth (2019–2024)

P. 52
Udzhmadzhuridze Heorhii
An Examination of Free and Open-Source Software for Mathematical Statistics Data Analysis: Prospects for Use by Students of Social and Other Sciences

P. 58
Gulyaev Vitaliy, Sorokina Ludmyla, Tkachenko Irina
Strategizing University Development as a Factor in Forming Productive Forces and Strengthening the Regional Economy of Ukraine

P. 71
Hrytsaniuk Vita, Biletskyi Ostap
Demobilized Military Servants in the Focus of Community Social Work: A Sociological Study of Needs and Resources

P. 77
Kuzmuk Olga
Risks of Civic Activity and Public Participation and Strategies for their Minimization

Pedagogy

P. 83
Seyid Vafa Mirahmad
Religious Onomastics and their Influence on the Formation of French Toponyms

P. 88
Dyachenko Olha, Snida Yevhenii
Developing Subject Competence in History Lessons

P. 95
Jalilova Sevinj
Innovative Structural Composition of Academic Classes of Students when Mastering Program Material in Physics as Part of Professional Training

P. 100
Ivanchuk Sabina, Khramova Yuliia
Developing the Digital Competence of Future Speech Therapists through Diversified Educational Trajectories: From Tradition to Innovation

Філософія

С.105
Кононов Ілля, Нужна Юлія, Хобта Світлана
Міждисциплінарні дослідження: можливості та методологічні проблеми

С.118
Фідровська Марія
Проблема почуттів у філософії та науці

С.123
Знаменський Дмитро
Психосемантичні процеси в трансформації індивідуальної та колективної свідомості під час війни в Україні

С.131
Кулик Олександр
Чотири модуси любові та питання поліаморії

С.138
Висоцька Ольга
Соціальне конструювання дитинства: від Античності до Метамодерну

С.145
Білобрам Орест
Пневматологічний аспект тлумачення святого письма в біблійній герменевтиці

С.152
Клозе Ронні
Страх і віра: короткий огляд протягом 25 століть дослідження: можливості та методологічні проблеми

С.162
Петінова Оксана, Світлицька Віолета
Феномен жінки доби метамодерну

С.170
Стадник Борис
Справедливість/несправедливість в ринкових перетвореннях

С.179
Множинська Руслана, Дубовик Наталія, Кравцов Юрій
Цифрова трансформація як філософський феномен: переосмислення етики та естетики в умовах домінування штучного інтелекту

С.188
Долгопол Олена, Кузнецова Катерина
Містянин і урбанізація: психологічні трансформації та філософський пошук сенсу

Політологія

С.197
Примаков Каміль
Політична медіація versus публічна медіація: розмежування предметних полів посередницьких практик у політиці

С.204
Фастовець Наталія, Коваль Ольга, Букорос Тетяна, Кипич Інга
Політичні ідеї, аналіз та комунікаційні практики у формуванні сучасної зовнішньої політики

С.212
Кириченко Юрій, Сергієнко Тетяна, Митюк Андрій
Проблеми організації і прозорості виборів в Україні в умовах воєнного стану та роль громадянського суспільства

С.218
Мехбалієв Мушвіг Термаммад
Покращення потенціалу людських ресурсів та підвищення ефективності державного управління

Philosophy

P.105
Kononov Illia, Nuzhna Julia, Khobta Svitlana
Interdisciplinary Research: Opportunities and Methodological Problems

P.118
Fidrovska Maria
The Problem of Feelings in Philosophy and Science

P.123
Znamenskyi Dmytro
Psychosemantic Processes in the Transformation of Individual and Collective Consciousness During the War in Ukraine

P.131
Oleksandr Kulyk
Four Modes of Love and the Issue of Polyamory

P.138
Vysotska Olha
The Social Construction of Childhood: From Antiquity to Metamodernity

P.145
Bilobram Orest
The Pneumatological Aspect of the Interpretation of the Holy Scripture in Biblical Hermeneutics

P.152
Klose Ronny
Fear and Faith: A Brief Overview Throughout 25 Centuries

P.162
Petinova Oksana, Svitlytska Violeta
The Phenomenon of the Woman of the Metamodern Era

P.170
Stadnyk Borys
Fairness/Unfairness in Market Transformations

P.179
Mnozhynska Ruslana, Dubovyk Nataliia, Kravtsov Yuriy
Digital Transformation as a Philosophical Phenomenon: Reinterpreting Ethics and Aesthetics in the Context of Artificial Intelligence Dominance

P.188
Olena Dolhopol, Kateryna Kuznetsova
The Citizen and Urbanization: Psychological Transformations and the Philosophical Search for Meaning

Politology

P.197
Prymakov Kamil
Political Mediation versus Public Mediation: Defining the Subject Fields of Mediational Practices in Politics

P.204
Fastovets Natalia, Koval Olha, Bukoros Tetiana, Kypych Inha
Political Ideas, Analysis and Communication Practices in the Formation of Modern Foreign Policy

P.212
Kyrychenko Yuriy, Sergiienko Tetiana, Mytiuk Andrii
Electoral Challenges and Transparency in Ukraine under Martial Law and the Role of Civil Society

P.218
Mehbaliyev Mushvig Tarmammad
Improving Human Resources Potential and İncreasing the Efficiency of Public Administration

Політологія

С.223
Скороход Олексій
Соціальні мережі як інструмент цифрової політичної участі в умовах е-демократії

С.65
Юсіфлі Халіл
Тенденції розвитку спорту в контексті політики щодо молоді та спорту республіки Азербайджан

Історія

С.231
Світленко Сергій
Перещепинська філія Катеринославської «Просвіти» і формування українського національно-культурного середовища на Придніпров'ї в першій чверті ХХ ст.

С.240
Дешко Петро
Етногенетичні процеси українського народу в історико-культурному вимірі кельтської концепції походження Русі

С.246
Садігова Солмаз Азай
Персональні бібліографічні ресурси в системі вивчення історії

С.250
Новосел Наталія
Підпільна організація В. Кияшка на Луганщині: гілка П'ятої повстанської групи УНР (1921 р.)

Міжнародні відносини

С.256
Коптєв Олександр
Роль України в сучасній системі міжнародної безпеки

С.261
Іщенко Ігор, Котов Іван
Цифровізація як інструмент модернізації політико-інституційних відносин у демократичних трансформаціях

Економіка

С.270
Іванова Світлана, Анпілогов Артем
Візуальний поворот, економіка уваги, інвестиційна привабливість: аспекти взаємодії

Politology

P.223
Skorokhod Oleksii
Social Networks as an Instrument of Digital Political Participation in the Context of E-Democracy

P.65
Yusifli Khalil
Trends in Sports Development in the Context of Youth and Sports Policy of the Republic of Azerbaijan

History

P.231
Svitlenko Serhii
Pereshchepyne Branch of Katerynoslav «Prosvita» and Formation of the Ukrainian National and Cultural Environment in the Dnieper Region in the First Quarter of the 20th Century

P.240
Deshko Petro
Ethnogenetic Processes of the Ukrainian People in the Historical and Cultural Dimension of the Celtic Conception of the Origin of Rus'

P.246
Sadigova Solmaz Azay
Personal Bibliographic Resources in the System of Studying History

P.250
Novosel Natalia
V. Kiyashko's Underground Organisation in Luhansk Region: A Branch of The Fifth Insurgent Group of the UNR (1921)

International relations

P.256
Koptiev Oleksandr
The Role of Ukraine in the Modern System of International Security

P.261
Ishchenko Ihor, Kotov Ivan
Digitalisation as a Tool for Modernising Political and Institutional Relations in Democratic Transformations

Economy

P.270
Ivanova Svitlana, Anpilohov Artem

Visual Turn, Attention Economy, Investment Attractiveness: Aspects of Interaction

Typologies of Job-Related Stress: Linking Stressor Categories to Workplace Practices

UDC: 316.62:159.944.4:613.6
DOI: https://doi.org/10.15421/172593

Vorona Andriy[1]
Master, https://orcid.org/0009-0005-7042-6773, a.vorona@ukma.edu.ua
Maltseva Kateryna[2]
Dr. habilis in Sociology, Associate Professor, http://orcid.org/0000-0001-6540-8734, maltsevaKS@ukma.edu.ua
[1]The Agency for Legislative Initiatives (Kyiv, Ukraine)
[2]National University of «Kyiv-Mohyla Academy» (Kyiv, Ukraine)

Abstract.
Relevance. Work-related stress is a key issue in the modern work environment, affecting productivity, job satisfaction, and overall well-being of employees. This is an important research direction that explores the impact of social circumstances on human physiology and well-being, creating a synergy between the sociology of health and organizational studies. In relevant academic literature, the term "work practices" is used in various contexts, but in a general sense it refers to a set of institutionalized or informal actions aimed at organizing, regulating, and optimizing work within organizations. A number of work practices can be identified that have a positive impact on the well-being, satisfaction and development of employees. Positive practices can be called those that not only meet the interests of the organization but also take into account the needs and life circumstances of the employees themselves. Our review is guided by several research questions: which of the job-related stressors are the most prevalent? Which work practices are aligned with them? Are there positive workplace practices that can help buffer the destructive effects of occupational stress? While ecological (external) stressors have received more research attention by far, in our review we also include intrapersonal factors associated with social roles, personality, and internalization of values and norms.
The purpose. With this task in mind, the authors attempt to critically review and systematize the types of work-related stressors that have direct and mediated effects on well-being, particularly in relation to workplace practices. To accomplish these tasks, work practices have been classified according to several approaches: work design, human resource management, organizational culture, adaptation to changes related to digitalization and hybrid work formats.
Results. Certain work practices (autonomy, flexible scheduling, feedback, training) have the potential to reduce stress levels among employees.
Conclusions. All of these factors, especially in the presence of limited psychological resources, can create increased allostatic load on the employee, which over time can lead to burnout or other forms of maladaptation.
Keywords: stress, workplace stress, positive practices, health, stress theories

Типологія стресорів на робочому місці: зв'язки між категоріями стресорів та практиками у робочому середовищі

Андрій Ворона[1], **Катерина Мальцева**[2]
[1]Лабораторія законодавчих ініціатив (Київ, Україна)
[2]Національний університет «Києво-Могилянська академія» (Київ, Україна)

Анотація.
Актуальність. Робочий стрес є ключовою проблемою сучасного трудового середовища, що впливає на продуктивність праці, рівень задоволеності роботою та загальне благополуччя працівників. Це важливий напрямок досліджень впливу соціальних чинників на добробут та фізіологію людини, що синергітично поєднує соціологію здоров'я та організаційні студії. У сучасній науковій літературі термін «робочі практики» вживається у різних контекстах, однак у загальному сенсі ним позначають набір інституціолізованих або неформалізованих дій, спрямованих на організацію, регуляцію та оптимізацію праці всередині організацій. Можна виокремити низку робочих практик, які мають позитивний вплив на добробут, задоволеність та розвиток працівників. Позитивними можна назвати такі практики, які не лише відповідають інтересам організації, а й водночас враховують потреби та життєві обставини самих працівників. Дослідницькі зусилля в цьому огляді спрямовуються наступними дослідницькими питаннями: Які з робочих стресорів є найбільш поширеними? Які робочі практики асоціюються з ними? Чи є позитивні робочі практики, які можуть успішно буферувати деструктивну дію стресорів на робочому місці? Тим часом, як екологічні (зовнішні) стресори отримують більше дослідницької уваги, у поточному огляді в аналіз включено також чинники внутрішньо-особистісної природи, які пов'язані з соціальними ролями, особистістю та інтерналізацією певних цінностей та норм.
З метою знайти відповіді на ці запитання, в оглядовому форматі автори намагаються критично розглянути та систематизувати різні типи стресорів на робочому місці, що мають прямі або опосередковані зв'язки із добробутом, зокрема у їхніх стосунках з практиками у робочому середовищі.
Результати дослідження. Здійснено класифікацію робочих практик за кількома підходами: дизайн праці, управління людськими ресурсами, організаційна культура, адаптація до змін, пов'язаних із цифровізацією та гібридними форматами праці. Певні робочі практики (автономія, гнучкість графіку, зворотний зв'язок, навчання) мають потенціал знижувати рівень стресу серед працівників.
Висновки. Усі ці чинники, особливо за наявності обмежених психологічних ресурсів, можуть створювати підвищене алостатичне навантаження на працівника, що з часом може призводити до вигорання або інших форм дезадаптації.
Ключові слова: стрес, стресори робочого середовища, позитивні практики, здоров'я, теорії стресу
Стаття надійшла / Article arrived: 28.08.2025 Схвалено до друку / Accepted: 08.10.2025

"It's not the load that breaks you down, it's the way you carry it." *(Lena Horne)*
«Тебе руйнує не тягар, який ти несеш, а те, як ти його несеш». *(Лена Хорн)*

Вступ.

ВООЗ характеризує стрес як епідемію 21 ст. з огляду на проникність його дії у різних сферах життя людини та широкий діапазон його наслідків, що позначаються як на здоров'ї, мисленні та поведінці на індивідуальному рівні (Fink, 2016, p.3), так і на погіршенні емоційного напруження у глобальному масштабі (Piao, Xie & Managi, 2024). У науковому дискурсі стрес розглядається як багатовимірне явище, що формується на перетині біологічних, психологічних і соціальних процесів. Сучасні визначення стресу виходять з уявлення про стрес як фундаментального процесу, що поєднує ушкоджувальний вплив і адаптивну захисну відповідь організму.

Стрес безпосередньо впливає на здоров'я індивідів та продуктивність їхньої праці (American Psychological Association, 2017; Hughes et al., 2017). Стресори, пов'язані з роботою, виступають основним джерелом стресу у сучасному суспільстві і його зв'язки з розвитком симптомів депресії та її наслідками для здоров'я закономірно широко вивчаються (передусім у функціонуванні серцево-судинної системи, розладах сну, послабленні імунної системи). Це важливий напрямок досліджень впливу соціальних чинників на добробут та фізіологію людини, що синергітично поєднує соціологію здоров'я та організаційні студії. За опублікованими результатами, робочий стрес є ключовою проблемою сучасного трудового середовища, що впливає на продуктивність праці, рівень задоволеності роботою та загальне благополуччя працівників. Дослідження показують, що наслідки стресу на робочому місці можуть варіюватися від зниження мотивації до серйозних проблем зі здоров'ям, включаючи депресію, тривожність та серцево-судинні захворювання (Bhui et al., 2016).

Вплив робочого стресу охоплює кілька сфер, зокрема фізіологічний, психологічний та поведінковий рівні. В центрі нашого дослідження є типологізація стресорів, зокрема у площині їхньої взаємодії з робочими практиками. Об'єктом нашого дослідження є рівень стресу працівників. Предметом дослідження є взаємозв'язок між робочими практиками, робочими умовами та рівнем стресу працівників. У сучасних дослідженнях стресу, незалежно від обраної методології, його типологізація є ключовим інструментом для розуміння того, як різні форми навантажень впливають на добробут людини, зокрема в контексті робочих практик.

Взаємозв'язок між робочими практиками та рівнем стресу працівників.

Хоча існуючі дослідження зв'язків між практиками на роботі та стресом надали важливе нове знання, залишаються певні прогалини, що стосуються як теоретичного покриття, так і методології. З методологічної точки зору, однією з слабких сторін є домінування у цій дослідницькій ніші крос-секційних дизайнів та висновків про причинні зв'язки між стресом та організацією робочого процесу, що спираються переважно на самозвіти та дані маленьких вибірок, а також нерівномірною вивченістю різних індустрій (наприклад, медицина і освіта є краще висвітлені, ніж інші сектори; є більше даних про Європу, США та країни Азії), непослідовність використання дослідницьких інструментів (шкал для вимірювання робочого стресу), недостатня увага до різниці рівнів стресу у дистанційній роботі та роботі у гібридному режимі, а також реєструється брак досліджень, що мають інтервенційний дизайн (du Prel et al., 2024; Ibrahim & Hussein, 2024). З теоретичної точки зору, моделі стресу, що використовуються для більшості досліджень, охоплюють вузький спеціалізований спектр питань (наприклад, дисбаланс між винагородою та зусиллям) і залишають «велику картинку» (механізм) та багато інших аспектів (вплив організаційної чи національної культури, стиль лідерства) не залученими у пояснення. Також загальним для досліджень стресу є недолік, пов'язаний із привілеюванням вивчення чинників ризику, що залишає осторонь питання ефективних копінгових стратегій та ресурсів стресостійкості, які, тим не менш, є стратегічно важливим практичним знанням (du Prel et al., 2024; Ibrahim & Hussein, 2024).

Метою цієї публікації є систематизація зв'язків між поведінковими практиками на робочому місці та їхнім стресовим потенціалом у коротко- чи довготривалій перспективі, передусім в існуючих теоретичних поясненнях. Ми розглядаємо різні категорії робочих практик, що можуть виступати як стресори на робочому місці, спричиняючи напругу у індивідів чи в колективі, а також відповідні теоретичні моделі, якщо пояснюють їхній вплив на добробут індивіда. Тим часом, як екологічні (зовнішні) стресори (соціальні обставини) отримують більше дослідницької уваги, у поточному огляді в аналіз включено також чинники внутрішньо-особистісної природи, які пов'язані з ролями, особистістю та інтерналізацією певних цінностей та норм. Наш огляд скеровують такі дослідницькі питання: Які з робочих стресорів є найбільш поширеними чинниками у спричиненні напруги? Які робочі практики асоціюються з ними? Чи є позитивні робочі практики, які можуть успішно буферувати деструктивну дію стресорів на робочому місці?

Результати дослідження.

Стресори у робочому середовищі.

Робочий стрес знижує продуктивність працівників через спричинення когнітивних порушень, які можуть включати труднощі з концентрацією

уваги, погіршення пам'яті та уповільнення процесу прийняття рішень (Avr & Rao, 2023). Дослідження виявили, що працівники, які зазнають високого рівня стресу, частіше припускаються помилок, що впливає на ефективність виконання завдань (Niere et al., 2023). Крім того, стрес може призводити до підвищеної кількості прогулів або, навпаки, до «презентеїзму». «Претентеїзм» передбачає, що працівник фізично присутній на робочому місці, але його продуктивність суттєво знижена через стресові фактори (Tamunomiebi & Mezeh, 2021). Більше того, задоволеність роботою, у свою чергу, також значною мірою залежить від рівня робочого стресу. Працівники, які відчувають надмірний тиск або несприятливе робоче середовище, частіше висловлюють незадоволеність своєю роботою, що може призводити до збільшення рівня звільнень (Zhou & Zheng, 2022). Низька задоволеність роботою, зумовлена хронічним стресом, пов'язана із зниженням організаційної лояльності та підвищеною схильністю до зміни місця роботи (Nikunlaakso et al., 2023).

Окрім впливу на продуктивність та задоволеність роботою, стрес також має значні наслідки для фізичного та психологічного здоров'я. Хронічний стрес може призвести до серцево-судинних захворювань, підвищеного артеріального тиску, головного болю та порушень сну (Sonnentag et al., 2010). Дослідження також показали, що працівники, які перебувають у постійному стані стресу, мають підвищений ризик розвитку депресії та тривожних розладів (Law et al., 2020). Це, у свою чергу, створює додаткове навантаження на систему охорони здоров'я та призводить до економічних втрат для організацій через підвищену кількість лікарняних (Cooper, 1983b).

Основними стресорами у робочому середовищі є надмірне робоче навантаження, жорсткі дедлайни, низький рівень автономії, поганий баланс між роботою та особистим життям, конфлікти на робочому місці, невизначеність ролей, нестабільність зайнятості, фізичні умови праці та відсутність організаційної підтримки (Kang & Singh, 2006). Кожен з цих стресорів впливає на працівників по-різному, в залежності від специфіки роботи, галузі та індивідуальних характеристик особистості (Kang, 2005).

Табл. 1.

Категорії стресорів.

Категорія стресорів	Приклади
Структурні	Бюрократія, несправедливий розподіл завдань, відсутність автономії
Операційні	Високі вимоги до швидкості роботи, багатозадачність, перевантаження
Соціальні	Конфлікти з колегами, відсутність підтримки, низький рівень комунікації
Фізичні	Шум, погане освітлення, незручні робочі місця

Робочі стресори можна класифікувати за кількома категоріями (Табл.1). До структурних стресорів належать фактори, пов'язані з організаційною політикою та управлінням, такі як бюрократія, відсутність прозорості в прийнятті рішень та несправедливе розподілення обов'язків (Kath et al., 2013). Операційні стресори включають прямі вимоги до працівників, зокрема високий рівень відповідальності, складність завдань та необхідність швидкого виконання роботи (Kinman, 2008). До соціальних стресорів відносять взаємодію з колегами та керівництвом, зокрема конфлікти, низьку підтримку та відсутність конструктивного зворотного зв'язку (Keegel et al., 2009). Фізичні стресори включають умови праці, такі як рівень шуму, температура, освітлення та інші фактори, що впливають на комфортність робочого середовища (Zhou & Zheng, 2022).

Практики у робочому середовищі як модератори стресу.

У сучасній науковій літературі термін «робочі практики» вживається у різних контекстах, однак у загальному сенсі ним позначають набір інституціолізованих або неформалізованих дій, спрямованих на організацію, регуляцію та оптимізацію праці всередині організацій. Ці практики можуть стосуватися структурування робочих завдань, управління людськими ресурсами, забезпечення добробуту працівників, створення сприятливого робочого середовища або впровадження інновацій у спосіб організації праці. Незважаючи на спільну основу, концептуалізація робочих практик істотно варіюється залежно від теоретичної перспективи та емпіричного фокусу дослідників. Робочі практики розглядаються як інструменти структурного впливу на зміст і характер завдань, що виконує працівник. У цьому випадку йдеться про такі практики, як розширення завдань (англ. job enlargement), ротація (англ. job rotation) та збагачення праці (англ. job enrichment). Розширення завдань означає додавання до основних обов'язків працівника нових, проте схожих за рівнем складності дій, що дозволяє збільшити горизонтальний обсяг роботи без зміни її глибини. Ротація передбачає систематичне переміщення працівника між різними позиціями в межах організації, що сприяє розвитку багатофункціональних навичок і знань. Збагачення праці, натомість, полягає у вертикальному розширенні обов'язків, коли працівник отримує більше автономії, контролю та відповідальності, а отже – вищий рівень залучення та усвідомлення значущості своєї роботи (Siruri & Muathe, 2014).

Значна частина літератури пропонує трактування робочих практик у межах парадигми управління людськими ресурсами (англ. Human Resource Management). Тут практики постають як системні дії, спрямовані на залучення, розвиток, мотивацію та утримання персоналу. Найбільш поширеними серед них є практика добору та відбору працівників, яка забезпечує підбір кандидатів, що відповідають потребам організації; навчання та розвиток, що передбачає формування професійних і м'яких навичок; оцінка результативності, яка дозволяє системно відстежувати індивідуальну ефективність працівників; а також практика винагородження – як матеріального, так і нематеріального – з метою підтримки мотивації та задоволення праці (Alkhamis, 2024; Bhandari & Subedi, 2024). У деяких джерелах додатково виділяються такі практики, як надання кар'єрних можливостей, забезпечення стабільної зайнятості та гнучкість умов праці (Ouabi et al., 2024).

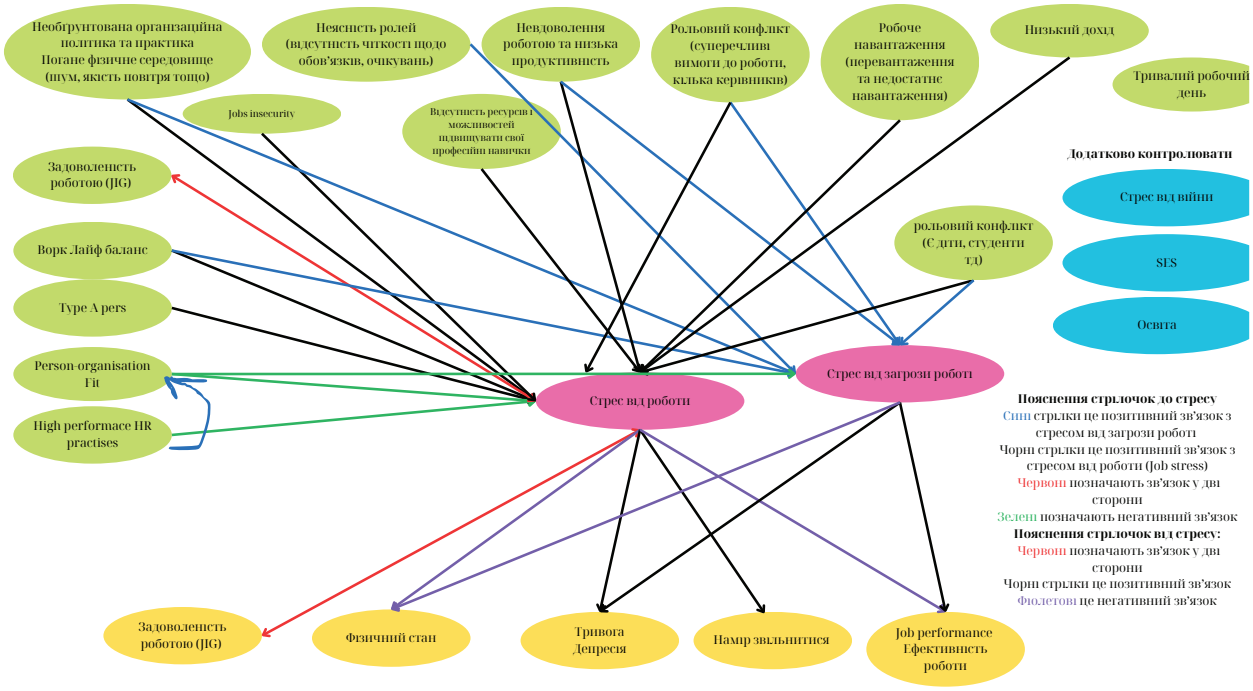

Рис. 1. Інтегральна схема робочих практик та стресу.

Позитивні робочі практики для працівників.

Можна виокремити низку робочих практик, які мають позитивний вплив на добробут, задоволеність та розвиток працівників. Позитивними можна назвати такі практики, які не лише відповідають інтересам організації, а й водночас враховують потреби та життєві обставини самих працівників. Однією з ключових категорій позитивних практик є практики навчання та розвитку персоналу. Зазвичай, до таких практик відносять можливості формальне навчання, менторські програми, стажування, можливості для кар'єрного зростання, інколи цей перелік доповнюється гнучким графіком роботи (Alkhamis, 2024; Bhandari & Subedi, 2024; Easa & Orra, 2020; Ouabi et al., 2024). Не менш важливими є практики, що забезпечують зворотний зв'язок та справедливу оцінку результатів праці. Системи оцінювання, які базуються на прозорих критеріях та передбачають конструктивну комунікацію, дозволяють працівникам розуміти очікування, отримувати визнання та бачити перспективу зростання (Alkhamis, 2024; Bhandari & Subedi, 2024). Особливо важливою є не лише наявність практики оцінювання, а її якісне впровадження. Якщо практики лише формально наявні, їх реалізація не супроводжується справжнім залученням і підтримкою з боку керівництва, то це не гарантує позитивного ефекту (Alkhamis, 2024). До позитивних практик також належать ті, що сприяють автономії, участі працівника у прийнятті рішень та формуванні організаційного життя. Це може бути практика самостійного управління часом, гнучких графіків, участі у стратегічному плануванні або прийнятті рішень на рівні підрозділів (Alkhamis, 2024; Easa & Orra, 2020; Siruri & Muathe, 2014). Дослідження показують, що такі практики формують відчуття контролю над робочим процесом і зміцнюють ідентифікацію працівника з організацією. Крім того, вагомими є практики, орієнтовані на підтримку балансу між роботою та особистим життям. Хоча сам баланс між роботою та життям (англ. work-life balance0 не є практикою, позитивним прикладом є гнучкі форми зайнятості, можливість віддаленої роботи або часткова зайнятість із додатковими соціальними гарантіями (Wütschert et al., 2022). Вони сприяють зниженню стресу, підвищенню лояльності та задоволеності працівників.

Таким чином, позитивні робочі практики – це ті, що сприяють розвитку, визнанню, участі, підтримці та балансу. Їхнє впровадження вимагає не лише формальної наявності політик, а передусім – уваги до якості реалізації, чутливості до контексту та включення голосу працівника у процеси організаційного життя.

Робочі практики, що несприятливо впливають на стресове навантаження.

Структурні стресори у робочих практиках.

Відсутність можливості приймати рішення.

Робоча практика, яка характеризується відсутністю розширення повноважень (англ. lack of empowerment) або низьким контролем над роботою (англ. low job control), означає обмежену можливість працівника ухвалювати рішення щодо своєї роботи. Це включає як обмежену автономію у виконанні робочих завдань, так і відсутність участі у прийнятті рішень на рівні організації (Tamunomiebi & Mezeh, 2021).

Згідно з моделлю попиту-контролю (JDC) Карсеска, контроль над роботою є одним з ключових факторів, що впливає на рівень стресу серед працівників. Згідно з цією моделлю, низький контроль над роботою у поєднанні з високими вимогами створює «високостресову» робочу ситуацію, яка може спричинити негативні наслідки для здоров'я працівників (Tamunomiebi & Mezeh, 2021).

Відсутність розширення повноважень часто пов’язана з жорсткою ієрархічною структурою управління, де рішення ухвалюються на вищих рівнях керівництва без залучення працівників. Це призводить до ситуацій, коли працівники не можуть адаптувати робочі процеси до своїх умов, що, у свою чергу, може викликати відчуття фрустрації, відчуження від роботи та зниження мотивації (Kang, 2005).

Крім того, дослідження показують, що низький рівень контролю над роботою негативно впливає на продуктивність, оскільки обмежує можливість працівників використовувати свої знання та навички для підвищення ефективності роботи. Відсутність автономії також пов’язана з вищими рівнями професійного вигорання, оскільки працівники відчувають себе пасивними виконавцями, а не активними учасниками робочого процесу. Дослідження підтверджують, що відсутність можливості впливати на робочий процес збільшує рівень напруженості, що може призводити до підвищеного рівня кортизолу – гормону стресу, який пов’язаний із серцево-судинними захворюваннями, депресією та іншими розладами (Tamunomiebi & Mezeh, 2021).

Крім того, працівники, які не мають можливості ухвалювати рішення на роботі, частіше стикаються з проблемами в міжособистісних стосунках з керівництвом та колегами, що також підвищує рівень стресу. Висока відповідальність за виконання завдань без можливості їх контролю або зміни сприяє відчуттю безсилля та загальній незадоволеності роботою (Cooper, 1983). Практика низького контролю над роботою та відсутність розширення повноважень є значущими чинниками, що впливають на рівень стресу працівників.

Дисбаланс зусиль та винагороди.

Концепція «дисбалансу зусиль та винагород» (англ. effort-reward imbalance, ERI) була розроблена Йоганнесом Зігристом (Siegrist, 1996) для пояснення взаємозв’язку між напруженими робочими умовами та здоров’ям працівників. Вона базується на припущенні, що коли зусилля, які докладає працівник, значно перевищують отримані винагороди (фінансові, кар’єрні, соціальні тощо), виникає стресова ситуація, що негативно впливає на його психічне та фізичне здоров’я (Siegrist, 2004). Система винагород у деяких організаціях часто залежить від чітко визначених правил та її структури. Дослідження показують, що коли працівник стикається з високими вимогами, але не отримує адекватної матеріальної чи нематеріальної компенсації, це може спричинити негативні емоційні реакції, такі як фрустрація, тривожність або депресія (Bhui et al., 2016).

ERI виникає через неадекватну винагороду відносно витрачених зусиль, що включає низьку оплату праці, обмежене кар’єрне зростання, низьку соціальну підтримку та відсутність стабільності зайнятості (Bhui et al., 2016). ERI значніший у сфері медицини та соціальних послуг, де рівень відповідальності високий, але винагороди часто обмежені (Nikunlaakso et al., 2023). У корпоративному секторі співробітники часто стикаються з вимогами до адаптації до нових технологій та досягнення високих показників ефективності. Але не завжди отримують відповідні компенсації чи можливості кар’єрного зростання. Подібні тенденції призводять до хронічного стресу, підвищеної плинності кадрів та загального зниження продуктивності компаній (Law et al., 2020). Серед медичних представників одним із головних чинників стресу є ERI, що призводить до емоційного виснаження та погіршення відносин з колегами та керівництвом (Kang, 2005). Високий рівень очікувань без відповідної компенсації створює постійний робочий тиск і знижує задоволеність роботою.

ERI безпосередньо впливає на ключові показники ефективності роботи, такі як продуктивність, рівень помилок, ініціативність та здатність до прийняття рішень. Працівники, які відчувають значний дисбаланс між зусиллями та винагородами, менш мотивовані до виконання своїх обов’язків, що призводить до зниження продуктивності та збільшення кількості помилок (Arv & Rao, 2023). У дослідженні Bhui et al. (2016) було виявлено, що стрес, спричинений ERI, знижує когнітивні здібності працівників, зменшує

рівень їхньої концентрації та здатність адаптуватися до змін у робочому середовищі. Це, своєю чергою, впливає на загальну ефективність виконання завдань, що особливо критично для професій, які вимагають швидкого прийняття рішень або високої відповідальності. ERI є одним із головних чинників хронічного стресу, що підтверджують емпіричні дослідження (Avr & Rao, 2023).

Фізіологічні наслідки ERI включають підвищений рівень кортизолу, що негативно впливає на імунну систему, серцево-судинну систему та загальний стан організму. Також дослідники зауважують, що тривалий вплив ERI підвищує ризик серцевих захворювань, гіпертонії та порушень сну (Siegrist, 2004). Негативний психологічний стан працівників внаслідок високого ERI може бути послаблений за рахунок високого рівня соціального капіталу на робочому місці (підтримка з боку колег та керівництва) (Nikunlaakso et al., 2023).

Можливості кар'єрного зростання.

Можливість кар'єрного зростання є значним предиктором робочого стресу. Просування по кар'єрі складається з:

- підвищення на посаді,
- розширення обов'язків,
- навчання,
- розвитку компетенцій,
- доступу до керівних посад.

Як зазначає Купер (1983), що за відсутності достатніх можливостей зростання працівники втрачають зацікавленість у роботі. Недоотримання кар'єрних можливостей асоціюється з низьким рівнем соціальної підтримки в колективі та відчуттям несправедливості у розподілі ресурсів, що додатково загострює стресові фактори (Tamunomiebi & Mezeh, 2021).

У ще більш нещодавньому дослідженні зазначається про кореляцію між можливостями кар'єрного зростання та підвищеним рівнем стресу серед працівників. Відсутність просування по службі або професії створює відчуття безвиході та може спричиняти емоційне виснаження та навіть депресію (Avr & Rao, 2023). Такі ж результати були отримані у дослідженні Cooper (1983).

Працівники, які бачать чіткі перспективи для кар'єрного зростання, значно рідше відчувають незадоволеність роботою (Bowling & Hammond, 2008). Працівники мають вищі наміри до звільнення, що коли можливості кар'єрного зростання обмежені (Kalliath, Bluedorn, & Strube, 1999). Продуктивність праці безпосередньо залежить від рівня мотивації працівника та його задоволеності роботою. Помітним є зниження когнітивних здібностей внаслідок депривації щодо кар'єрного розвитку (Podsakoff et al., 2007). Працівники, які не бачать перспектив кар'єрного зростання демонструють меншу готовність брати відповідальність за результат роботи, адже менше залучені у робочі процеси (Mujtaba, Cavico, & Senathip, 2020).

Операційні стресори у робочих практиках.

Рольовий конфлікт.

Рольовий конфлікт (англ. role conflict) є однією з найважливіших категорій у дослідженнях організаційної поведінки та робочих стресорів. Цей феномен виникає тоді, коли працівник отримує суперечливі або взаємовиключні вимоги щодо виконання своїх професійних обов'язків, що може спричиняти значний рівень стресу (Rizzo, House, & Lirtzman, 1970). Наприклад, конфлікт може виникати у випадку, коли один керівник очікує від працівника високої продуктивності без втрати якості, а інший вимагає зосередитися на деталізації процесів, що уповільнює темп роботи (Kath et al., 2013). Рольовий конфлікт часто розглядається у взаємозв'язку з іншими аспектами рольового стресу, зокрема рольовою невизначеністю (англ. role ambiguity) та рольовим перевантаженням (англ. role overload). Дослідження показують, що всі три фактори взаємопов'язані та негативно впливають на добробут працівників (Zhou & Zheng, 2022).

Визначають три основні типи рольового конфлікту (Kath et al., 2013):

- **Міжособистісний конфлікт** – суперечливі вимоги між різними керівниками або між керівниками та підлеглими.
- **Внутрішньоособистісний конфлікт** – працівник відчуває, що вимоги його посади суперечать його власним цінностям або принципам.
- **Міжролевий конфлікт** – вимоги роботи суперечать іншим життєвим ролям працівника, наприклад, сімейним обов'язкам.

Рольовий конфлікт є ключовим стресором у сферах з високим рівнем міжособистісної взаємодії, таких як соціальні служби та охорона здоров'я (Niere et al., 2023).

Рольовий конфлікт проявляється через кілька механізмів:

- **Суперечливі вимоги від різних керівників або підрозділів** (наприклад, менеджер вимагає швидкого виконання завдань, а відділ якості – суворого дотримання стандартів);
- **Невідповідність між очікуваннями працівника та реальними робочими умовами;**
- **Потреба балансувати між кількома ролями** (наприклад, одночасно керувати колективом та виконувати адміністративні обов'язки).

Високий рівень рольового конфлікту значно знижує рівень задоволеності життям та підвищує ризик вигорання у соціальних працівників (Pasupuleti et al., 2009). Рольовий конфлікт є серйозним чинником робочого стресу, який може мати негативний вплив на фізичний та психологічний стан працівника. Рольовий конфлікт сприяє зростанню рівня тривожності, депресії та емоційного виснаження (Zhou & Zheng,

2022). Рольовий конфлікт є третьою за важливістю причиною стресу серед медичних керівників після перевантаження роботою та організаційних обмежень (Kath et al., 2013). Працівники, які стикаються з рольовим конфліктом, часто демонструють зниження продуктивності та високу плинність кадрів (Niere et al., 2023).

Нечіткість ролей у робочому середовищі.

Нечіткість ролей (англ. role ambiguity) визначається як ситуація, коли працівники не мають чіткого розуміння своїх обов'язків, відповідальності або очікувань щодо їхньої роботи (Kath et al., 2013). Це може виникати внаслідок неефективної комунікації керівництва, відсутності чітких інструкцій або швидких змін в організаційних процесах (Pasupuleti et al., 2009). Наприклад, дослідження соціальних працівників показало, що нечіткість ролей була серед основних чинників, що призводили до зниження задоволеності життям та збільшення намірів звільнитися (Pasupuleti et al., 2009).

Нечіткість ролей може також виявлятися через суперечливі або недостатньо зрозумілі вимоги до роботи, що змушує працівників витрачати додаткові ресурси на з'ясування своїх обов'язків (Kath et al., 2013). Працівники, які не мають чітко визначених завдань, частіше стикаються з психологічним напруженням, тривожністю та почуттям невпевненості (Kath et al., 2013). Зокрема, дослідження медичних працівників показало, що нечіткість ролей корелює із підвищеним рівнем вигорання та емоційної виснаженості (Kath et al., 2013). В умовах сучасного ринку праці, де організації постійно змінюються та адаптуються до нових викликів, проблема нечітких ролей лише загострюється. Додатково підвищує рівень стресу те, що за високої нечіткості ролей з'являються труднощі в прийнятті рішень.

Дослідження показали, що працівники, які відчувають невизначеність у своїх завданнях, частіше мають низьку мотивацію та почуття незадоволеності своєю посадою (Niere et al., 2023). Зниження задоволеності роботою, своєю чергою, впливає на рівень залученості працівників, що може призводити до зростання рівня плинності кадрів. Працівники, які постійно стикаються з неясними очікуваннями, можуть відчувати підвищену тривожність та емоційне виснаження. Такі працівники частіше зазнають різних психосоматичних розладів (Kath et al., 2013). Працівники, які не мають чітких інструкцій та очікувань, витрачають біль ше часу на з'ясування своїх завдань, що уповільнює робочий процес (Singh & Singh, 2006). Дослідження показали, що нечіткість ролей може призводити до збільшення кількості помилок та зниження загальної ефективності роботи команди (Bhui et al., 2016).

Хоча більшість дослідників розглядають нечіткість ролей як негативний чинник, що призводить до стресу та вигорання, є й альтернативні погляди. У середовищі з високою автономією працівників через нечіткість ролей змушені ставати креативнішими у своїй роботі (Singh & Singh, 2006).

Робоче навантаження

Робоче навантаження складається з кількості, складності і темпу виконання завдань. Воно може бути кількісним або якісним (Edwards, Guppy, & Cockerton, 2007). Працівники через це стикаються з серйозними труднощами у виконанні своїх обов'язків, що призводить до зниження якості роботи (Kang, 2005). Високий рівень робочого навантаження асоційоване зі збільшенням кількості лікарняних та компенсаційних виплат (Keegel, Ostry, & LaMontagne, 2009).

Значне робоче навантаження знижує здатність працівників до психологічного відключення від роботи (Sonnentag et al., 2010). Це призводить до підвищеної потреби у відновленні. Працівники, які не можуть психологічно відійти від робочих обов'язків у неробочий час, частіше стикаються з депресією, хронічною втомою та проблемами зі сном. Працівники, які мають високий рівень стресу через інтенсивне навантаження, демонструють підвищену роздратованість та знижену концентрацію (Avr & Rao, 2023).

Нестабільний графік роботи, що включає нічні або нерегулярні зміни, також впливає на рівень стресу, оскільки порушує природний циркадний ритм організму (Ninaus et al., 2015). Це порушує баланс роботи-життя. Підвищене навантаження може негативно впливати на задоволеність роботою, спричиняючи відчуття невдоволення умовами праці (Avr & Rao, 2023). Дослідження показують, що коли працівники перевантажені, вони частіше скаржаться на відсутність підтримки з боку керівництва. У лонгітюдному дослідженні було з'ясовано, що існує нелінійний зв'язок між робочим навантаженням і продуктивністю: низьке навантаження може спричиняти зниження мотивації, надмірне навантаження веде до втрати ефективності (Edwards, Guppy, & Cockerton, 2007). Коли працівники відчувають хронічний стрес через перевантаженість, вони частіше приймають рішення про зміну місця роботи (Avr & Rao, 2023).

Соціальні стресори у робочих практиках.

Нестабільність зайнятості.

Нестабільність зайнятості (англ. job insecurity) є однією з ключових загроз для психологічного благополуччя працівників. Вона визначається як сприйняття загрози втрати роботи або значного погіршення умов праці (Keegel, Ostry, & LaMontagne, 2009). Нестабільність зайнятості може проявлятися через тимчасові контракти, ризик звільнення, скорочення робочих годин або невизначеність щодо майбутнього трудових відносин (Law et al., 2020). Високий рівень нестабільності зайнятості спостерігається серед молодих працівників

(LaMontagne et al., 2009). Нестабільність зайнятості є особливо гострою проблемою в умовах економічної нестабільності (Kang & Singh, 2006). У дослідженні Law et al. (2020) зазначається, що нестабільність зайнятості призводить до підвищення рівня стресу, особливо серед молодих працівників, оскільки вони частіше стикаються з низькою автономією та відсутністю можливостей розвитку.

Дослідження показують, що нестабільність зайнятості асоціюється з підвищеним рівнем тривожності, депресії, професійного вигорання та зниженням загального рівня задоволеності роботою (Law et al., 2020). Наприклад, Bowling & Hammond (2008) виявили, що працівники, які стикаються з нестабільністю зайнятості, частіше демонструють зниження мотивації та продуктивності, а також схильність до конфліктів на робочому місці. Keegel et al. (2009) зазначають, що основними проявами є розлади сну, підвищений рівень кортизолу та загальне зниження фізичного здоров'я. У дослідженні Kang & Singh (2006) було встановлено, що нестабільність зайнятості викликає почуття невизначеності та втрати контролю над робочими умовами. Це є ключовими факторами розвитку хронічного стресу. Отже, нестабільність зайнятості є важливим фактором, що впливає на рівень стресу працівників. Вона знижує психологічне благополуччя, сприяє розвитку тривожних розладів та впливає на загальну ефективність роботи.

Міжособистісні конфлікти в колективі.

Міжособистісні конфлікти в колективі є одним із найбільш сильних стресових факторів у робочих відносинах. Конфлікти є основним предиктором негативних наслідків для працівників, зокрема їхнього бажання змінити місце роботи (Niere et al. 2023). Крім того, інші дослідження підтверджують, що такі конфлікти можуть спричиняти зниження продуктивності (Striler et al., 2020) та підвищення рівня цинізму серед працівників (Abugre & Acquaah, 2022).

Проблеми у робочих відносинах можуть сприяти виникненню психологічної напруги та, інколи, підвищеного рівня кортизолу (Cooper, 1983). Схожі висновки зробили Канг та Сінгх (2006), які встановили, що погані міжособистісні відносини є найбільшим чинником стресу на робочому місці. Одним з основних механізмів через які здійснюється вплив це зниження рівня соціальної підтримки. Підтримка колег може слугувати буфером для стресу, тоді як її відсутність погіршує здатність працівника справлятися з робочими викликами (Caplan et al., 1980). Натомість відсутність якісної взаємодії між колегами значно знижує ефективність виконання завдань. А це відображається на загальному рівні продуктивності компанії (Niere et al. 2023).

Низький дохід.

Як свідчить широкий пласт досліджень, рівень доходу визначає доступ до основних ресурсів, таких як медичні послуги, освіта, житло. Низький дохід спричиняє підвищений рівень психологічного стресу, що проявляється у почутті тривожності, депресії та загальному погіршенні психічного стану працівників (Orpana et al. 2009). У робочому середовищі низький рівень доходу часто супроводжується підвищеними вимогами до праці та недостатнім рівнем винагороди, що може створювати серйозні ризики для психологічного здоров'я працівників (Nikunlaakso, Reuna, Oksanen, & Laitinen, 2023; Ryu & Fan, 2022). Дослідження фінських працівників у сфері охорони здоров'я та соціальних послуг показує, що високе робоче навантаження у поєднанні з низьким рівнем матеріальної винагороди суттєво підвищує ризик виникнення психологічного дистресу серед працівників.

Низький дохід є суттєвим фактором спровокування хронічного психологічного дистресу (Ryu & Fan, 2022). Фінансові труднощі спричиняють неможливість задовольнити основні потреби, що посилює почуття невпевненості в майбутньому. Подібні результати отримані у дослідженні, яке базувалося на 12-річному спостереженні за населенням Канади (Orpana et al., 2009). Дослідження підтверджує, що низький рівень доходу прямо пов'язаний із більш високими ризиками розвитку психологічного стресу, а фінансові труднощі, проблеми у взаєминах та житлові умови частково пояснюють цей зв'язок. Зокрема, жінки з низькими доходами демонстрували вищий рівень стресу, ніж чоловіки в аналогічних умовах (Orpana et al., 2009).

Сукупність декількох робочих стресорів може призводити до взаємного підсилення негативного ефекту, який сприяє вигоранню (Nikunlaakso, Reuna, Oksanen, & Laitinen, 2023). Існує дві основні теорії, що пояснюють зв'язок між рівнем доходу та стресом. Перша – гіпотеза селекції за критерієм здоров'я (англ. health selection hypothesis), згідно з якою люди з поганим психічним здоров'ям мають менші шанси на отримання високооплачуваної роботи. Однак емпіричні дослідження показують, що цей механізм відіграє незначну роль у загальному взаємозв'язку між доходом і психічним здоров'ям (Orpana et al. 2009). Більш вірогідною є друга гіпотеза – соціального спричинення (англ. social causation hypothesis), яка стверджує, що низький рівень доходу викликає психологічні проблеми через погіршення соціального середовища, підвищені робочі вимоги та недостатність ресурсів для адаптації. Крім того, утворюється замкнене коло, в якому низький дохід призводить до підвищеного стресу, а підвищений стрес зменшує здатність працівників до продуктивної праці (Orpana et al., 2009). У той же час, невпевненість у майбутньому та відсутність доступу до якісної медичної допомоги, сприяють загальному погіршенню психічного здоров'я,

Проблема низького рівня доходу та його впливу на стрес працівників є багатовимірною та комплексною. Наукові дослідження підтверджують, що низькі зарплати спричиняють фінансовий стрес, який веде до психологічних проблем. Додатково, низький дохід обмежує можливості доступу до освіти, медичної допомоги та соціальних ресурсів, що сприяє подальшому загостренню ситуації.

Фізичні стресори у робочому середовищі (шум, якість повітря, освітлення).

Фізичне робоче середовище є невід'ємною складовою якості трудового життя та значно впливає на фізичне і психічне здоров'я працівників. Несприятливі умови, такі як підвищений рівень шуму, низька якість повітря, недостатнє або надмірне освітлення, екстремальні температури та погано спроектовані робочі місця, можуть спричиняти підвищений рівень стресу, втому, зниження продуктивності та навіть серйозні захворювання (Cooper, 1983). Фізичне середовище необхідно розглядати як фактор, що взаємодіє з психосоціальними стресорами (Keegel et al., 2009).

Поняття «низька якість фізичного середовища» охоплює широкий спектр факторів, які безпосередньо впливають на комфорт працівників та їхню здатність ефективно виконувати робочі завдання. Серед ключових аспектів фізичного середовища, які можуть бути джерелами стресу, виділяють:

- **Шум** – постійний або різкий звук, що ускладнює концентрацію та сприяє когнітивному перевантаженню.
- **Якість повітря** – наявність забруднюючих речовин, недостатня вентиляція, підвищений рівень вуглекислого газу.
- **Освітлення** – недостатнє або надмірне штучне освітлення, відсутність природного світла.
- **Температурний режим** – екстремально високі або низькі температури, перепади температури.
- **Ергономіка робочого місця** – незручні меблі, нераціональне розташування обладнання, обмежений простір (Cooper, 1983).

Шум є одним із найпоширеніших стресових чинників на робочому місці. Постійний фоновий шум значно знижує рівень концентрації та підвищує ризик розвитку тривожності (Bhui et al., 2016). Висока інтенсивність шуму (понад 85 дБ) сприяє підвищенню рівня кортизолу – гормону стресу. Постійне перебування у шумному середовищі призводить до підвищення кількості помилок та зниження загальної продуктивності працівників.

Погана якість повітря – ще один значний чинник, що спричиняє стрес. Низький рівень кисню та підвищена концентрація вуглекислого газу в офісних приміщеннях асоціюється з головним болем, втомою, дратівливістю та, інколи, когнітивними порушеннями (Keegel et al., 2009). Це також впливає на швидкість прийняття рішень та рівень уваги працівників, що є важливим для роботи у небезпечних умовах. Недостатнє освітлення може спричинити втому очей та інші фізіологічні наслідки (Tamunomiebi & Mezeh 2021). Неправильно підібране штучне освітлення призводить до підвищеної дратівливості, відповідно, зростає вірогідність міжособистісних конфліктів.

Робота в умовах спеки або холоду призводить до фізичного дискомфорту, що веде до швидкої втомлюваності та роздратування. Працівники, які працюють в умовах високих температур, частіше повідомляють про загальне погіршення психічного здоров'я (Law et al., 2020). Крім того, екстремальні температури можуть знижувати мотивацію до роботи та сповільнювати когнітивні процеси. У результаті це призводить до зниження продуктивності.

Погана ергономіка робочого місця призводить до зниження продуктивності та психологічного виснаження. Працівники, які змушені працювати в незручних умовах, частіше скаржаться на біль у спині та шиї, що може призводити до збільшення кількості лікарняних днів (Keegel et al., 2009).

Висновки.

Сучасні підходи трактують стрес як динамічний процес когнітивної оцінки й суб'єктивного реагування на зовнішні загрози, що супроводжується як психологічними, так і фізіологічними наслідками. Висока самооцінка та схильність до оптимізму виступають важливими модераторами стресу. Індивідуальні ресурси відіграють вирішальну роль у тому, як саме особа переживає стресові ситуації. Ці характеристики не тільки послаблюють вплив стресорів, але й знижують імовірність розвитку психологічних порушень, таких як депресія чи емоційне вигорання. Поняття стресу у професійному середовищі розглядається крізь призму різних типологій: за тривалістю (гострий і хронічний), за еволюційною природою (давні й сучасні стресори), за валентністю (дистрес і євстрес). Найбільшу загрозу для психічного і фізичного здоров’я становлять хронічні та психосоціальні стресори, які виникають унаслідок тривалих міжособистісних або організаційних напружень. У контексті цього аналізу було розглянуто поняття робочих практик як структурованих, інституціоналізованих форм діяльності в межах організацій. Здійснено класифікацію робочих практик за кількома підходами: дизайн праці, управління людськими ресурсами, організаційна культура, адаптація до змін, пов’язаних із цифровізацією та гібридними форматами праці. Певні робочі практики (автономія, гнучкість графіку, зворотний зв'язок, навчання) мають потенціал знижувати рівень стресу серед працівників. Усі ці чинники, особливо за наявності обмежених психологічних ресурсів, можуть створювати підвищене алостатичне навантаження на працівника, що з часом може призводити до вигорання або інших форм дезадаптації.

Вивчати зв'язки між практиками на робочому місці та стресом надзвичайно важливо, адже пов'язаний з роботою стрес є водночас високо превалентним і глибоко проникним (du Prel et al., 2024). Між стресом (станом реакції на подразник) та таким руйнівним для психічного здоров'я чинником, як вигорання (хронічний стан), існує прямий зв'язок, що ставить його в центр механізму змін у стані фізичного та психічного здоров'я. Більше того, наслідки стресу та вигорання на робочому місці мають деструктивний вплив не лише у площині індивідуального добробуту, а і для функціонування працівників та стабільності складу колективу на рівні організації в цілому. Це робіть важливим питання профілактики та розуміння шляхів, якими організація робочого процесу може бути оптимізована, щоб підтримувати стресостійкість та зменшувати ризики.

REFERENCES

Alkhamis, F. A. (2024). The impacts of HRM practices on employee outcomes: The mediating role of HRM effectiveness. *Revista de Gestão Social e Ambiental, 18*(1), e6313. https://doi.org/10.24857/rgsa.v18n1-128

American Psychological Association. (2017). *Stress and health disparities: Contexts, mechanisms, and interventions among racial/ethnic minority and low socioeconomic status populations*. American Psychological Association. https://doi.org/10.1037/e500202018-001

Avr, M., & Rao, S. (2023). A study of work stress and its impact on employees' performance and job satisfaction. *International Journal of Education and Science Research Review, 10*(4), 119-125.

Bhandari, D. R., & Subedi, D. P. (2024). Human resource management practices and job satisfaction: Evidence from private hospitals of Kathmandu Valley. *Journal of Emerging Management Studies, 1*(2), 185–198. https://doi.org/10.3126/jems.v1i2.71526

Bhui, K., Dinos, S., Galant-Miecznikowska, M., DeJongh, B., & Stansfeld, S. (2016). Perceptions of work stress causes and effective interventions in employees working in public, private and non-governmental organisations: A qualitative study. *BJPsych Bulletin, 40*(6), 318–325. https://doi.org/10.1192/pb.bp.115.050823

Cooper, C. L. (1983). Identifying stressors at work: Recent research developments. *Journal of Psychosomatic Research, 27*(5), 369–376. https://doi.org/10.1016/0022-3999(83)90068-5

du Prel, J.-B., Koscec Bjelajac, A., Franić, Z., Henftling, L., Brborović, H., Schernhammer, E., McElvenny, D. M., Merisalu, E., Pranjic, N., Guseva Canu, I., & Godderis, L. (2024). The relationship between work-related stress and depression: A scoping review. *Public Health Reviews, 45*, Article 1606968. https://doi.org/10.3389/phrs.2024.1606968

Easa, N. F., & Orra, H. E. (2021). HRM practices and innovation: An empirical systematic review. *International Journal of Disruptive Innovation in Government, 1*(1), 15–35. https://doi.org/10.1108/IJDIG-11-2019-0005

Fink, G. (2016). Stress, definitions, mechanisms, and effects outlined: Lessons from anxiety. In G. Fink (Ed.), *Stress concepts, cognition, emotion, and behavior* (Vol. 1, pp. 3–12). Academic Press.

Hughes, K., Bellis, M. A., Hardcastle, K. A., Sethi, D., Butchart, A., Mikton, C., ... & Dunne, M. P. (2017). The effect of multiple adverse childhood experiences on health: A systematic review and meta-analysis. *The Lancet Public Health, 2*(8), e356–e366. https://doi.org/10.1016/s2468-2667(17)30118-4

Ibrahim, B.A., Hussein, S.M. (2024). Relationship between resilience at work, work engagement and job satisfaction among engineers: a cross-sectional study. *BMC Public Health*24, 1077. https://doi.org/10.1186/s12889-024-18507-9

Kang, L. S. (2005). Stressors among medical representatives: An empirical investigation. *Indian Journal of Industrial Relations, 40*(3), 339-356. https://www.jstor.org/stable/27767965

Kang, L. S., & Singh, R. (2006). Stress at work: An assessment of the magnitude of various organisational stressors. *Indian Journal of Industrial Relations, 42*(2), 190–202.

Kath, L. M., Stichler, J. F., Ehrhart, M. G., & Sievers, A. (2013). Predictors of nurse manager stress: A dominance analysis of potential work environment stressors. *International Journal of Nursing Studies, 50*(11), 1474–1480. https://doi.org/10.1016/j.ijnurstu.2013.02.011

Keegel, T., Ostry, A., & LaMontagne, A. D. (2009). Job strain exposures vs. stress-related workers' compensation claim. *Journal of Public Health Policy, 30*(1), 17–39. doi:10.1057/jphp.2008.41

Kinman, G. (2008). Work stressors, health and sense of coherence in UK academic employees. *Educational Psychology, 28*(7), 823–835. https://doi.org/10.1080/01443410802366298

Law, P. C. F., et al. (2020). A systematic review on the effect of work-related stressors on mental health of young workers. *International Archives of Occupational and Environmental Health, 93*(5), 611–622. https://doi.org/10.1007/s00420-020-01516-7

Niere, M. I. E., et al. (2023). Workplace stressors, employee welfare, and productivity. *International Journal of Multidisciplinary Applied Business and Education Research, 4*(12), 4379–4389. https://doi.org/10.11594/ijmaber.04.12.18

Nikunlaakso, R., et al. (2023). Associations between accumulating job stressors, workplace social capital. *BMC Public Health, 23*(1). doi:10.1186/s12889-023-16506-w

Orpana, H. M., Lemyre, L., & Kelley, S. (2009). Do stressors explain the association between income and declines in self-rated health? *Health Reports, 20*(4), 11–19.

Ouabi, Z., et al. (2024). Human resource practices and job performance: Insights from public administration. *Societies, 14*(12), 247. https://doi.org/10.3390/soc14120247

Pasupuleti, S., et al. (2009). The impact of work stressors on the life satisfaction of social service workers. *Administration in Social Work, 33*(3), 319–339. https://doi.org/10.1080/03643100902988141

Piao, X., Xie, J., & Managi, S. (2024). Continuous worsening of population emotional stress globally: Universality and variations. *BMC Public Health, 24*, 3576. https://doi.org/10.1186/s12889-024-20961-4

Ryu, S., & Fan, L. (2022). The relationship between financial worries and psychological distress among U.S. adults. *Journal of Family and Economic Issues, 44*(1), 16–33. https://doi.org/10.1007/s10834-022-09820-9

Siegrist, J. (1996). Adverse health effects of high-effort/low-reward conditions. *Journal of Occupational Health Psychology, 1*(1), 27–41.

Siegrist, J., et al. (2004). The measurement of effort–reward imbalance at work: European comparisons. *Social Science & Medicine, 58*(8), 1483–1499. https://doi.org/10.1016/S0277-9536(03)00351-4

Siruri, M. M., & Muathe, S. M. A. (2014). A critical review of literature on job designs in sociotechnical systems. *Global Journal of Commerce & Management Perspective, 3*(6), 44–49.

Sonnentag, S., Kuttler, I., & Fritz, C. (2010). Job stressors, emotional exhaustion, and need for recovery. *Journal of Vocational Behavior, 76*(3), 355–365. https://doi.org/10.1016/j.jvb.2009.06.005

Tamunomiebi, M. D., & Mezeh, A. A. (2021). Workplace stressors and employee performance: A conceptual review. *Asian Journal of Economics Business and Accounting*, 58–67. https://doi.org/10.9734/ajeba/2021/v21i430371

Wütschert, M. S., et al. (2022). A systematic review of working conditions and occupational health in home office. *Work, 72*(3), 839–852. https://doi.org/10.3233/wor-205239

Zhou, H., & Zheng, Q. (2022). Work stressors and occupational health of young employees. *Frontiers in Psychology, 13*. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.796710

National Identity as a Discursive Formation: Main Subjects of Construction

UDC: 316.4 DOI: https://doi.org/10.15421/172594

Yablunovskyi Artur
Ph.D. Student, https://orcid.org/0009-0003-8896-900X, arthuryablunovsky@gmail.com
Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

Abstract.
The article is devoted to the process of constructing national identity. National identity is considered as a discourse disseminated within the framework of symbolic power. The approach presented in the article will be useful for further study of the transformations of Ukrainian identity.

The objective of the study is to outline the role of the main actors involved in the construction of national identity.

Results. The roles of such actors as the state, political parties, civil society, foreign states, and the family in constructing national identity are defined.

Conclusions. Nation-states seek to increase their legitimacy among the population and to standardize governance. For this reason, they attempt to shape a unified national identity among all citizens. Through their institutional systems, they disseminate a standardized language, an official historical narrative, a unified set of national cultural forms and symbols, common foreign policy assessments, and unifying nationalist values.

The full implementation of a particular national construction project is possible only with control over state institutions. However, other actors can also disseminate a certain national discourse among a significant number of individuals. Political parties attempt to mobilize people to support them by shaping a certain type of national identity. Civil society actors aim to enhance the role of representatives of particular social groups within the social hierarchy by promoting specific national construction projects. Foreign states may support forms of nation-building that serve their national interests. The family seeks to ensure its reproduction and, in doing so, instills a certain type of national identity in children.

Keywords: national identity, identity construction, discourse, symbolic power, symbolic struggle, hegemony, nation-state, legitimacy

Національна ідентичність як дискурсивне утворення: основні суб'єкти конструювання

Яблуновський Артур
Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Анотація.
Стаття присвячена процесу конструювання національної ідентичності. Національна ідентичність розглядається як дискурс, що поширюється в рамках реалізації символічної влади. Викладений в статті підхід буде корисним для подальшого вивчення трансформацій української ідентичності.

Метою дослідження є окреслення ролі основних суб'єктів, що займаються конструюванням національної ідентичності.

Результати. Окреслена роль в конструюванні національної ідентичності таких суб'єктів як держава, політичні партії, громадянське суспільство, іноземні держави та сім'я.

Висновки. Національні держави намагаються підвищити свою легітимність у населення та стандартизувати управління ним. Із-за цього вони намагаються сформувати у всіх громадян єдину національну ідентичність. За допомогою системи своїх інститутів вони поширюють стандартизовану мову, офіційний історичний наратив, уніфіковану сукупність національних культурних форм та символів, спільних зовнішньополітичних оцінок та об'єднуючих націоналістичних цінностей.

Повністю реалізувати певний проєкт національного конструювання можливо лише маючи контроль над державними інституціями. Але інші суб'єкти можуть поширити певний національний дискурс серед значної кількості індивідів. Політичні партії намагаються мобілізувати людей на свою підтримку, формуючи в них певний тип національної ідентичності. Суб'єкти громадянського суспільства намагаються підвищити роль в соціальній ієрархії представників певних соціальних груп за допомогою просування певного проєкту національного конструювання. Іноземні держави можуть підтримувати ті форми національного будівництва, що сприятимуть їх національним інтересам. Родина намагається забезпечити своє відтворення, завдяки чому формує в дітей певний тип національної ідентичності.

Ключові слова: національна ідентичність, конструювання ідентичності, дискурс, символічна влада, символічна боротьба, гегемонія, національна держава, легітимність

Стаття надійшла / Article arrived: 01.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 08.10.2025

Вступ.

Російсько-українська війна призвела до значних змін в українській національній ідентичності. Це проявляється в багатьох аспектах: ціннісному, мовному, історичному тощо. Часто ці зміни розглядають в есенціалістському ключі – як неминуче повернення до своєї споконвічної сутності. Із-за цього ігнорується значна робота по конструюванню національної ідентичності, що проводиться рядом суб'єктів.

В українських соціо-гуманітарних науках бракує робіт, що б окреслювали роль різних інститутів та акторів в процесі конструювання національної ідентичності. Це ускладнює застосування конструктивістського підходу до національної проблематики. З'являється необхідність в створенні теоретичної рамки для дослідження формування національної ідентичності, що узагальнювала б найвпливовіші конструктивістські теорії.

Мета дослідження полягає в окресленні ролі основних суб'єктів, що займаються конструюванням національної ідентичності.

Аналіз попередніх публікацій. Важливими для розуміння дискурсивної природи ідентичності є роботи М. Фуко. Він же підкреслює нерозривний зв'язок дискурсу з владою та необхідність дослідження того, як владу здійснюють різні інститути (Foucault, 1972, 1977, 2009).

Ключовими для розуміння того, як індивідам «нав'язується» певна ідентичність є концепції «символічної влади» та «символічної боротьби» П. Бурдьє. Також важливим є його розуміння ролі сучасної держави в конструюванні національної ідентичності (Bourdieu, 1985, 1990, 1991, 2014). Для вивчення процесу «символічної боротьби» корисною є концепція «гегемонії», яку виклав у своїй роботі А. Ґрамші (Gramsci, 1971).

Важливими авторами, що досліджували національну ідентичність з конструктивістської перспективи були Б. Андерсон (Anderson, 1983), Е. Ґелнер (Gellner, 1983), Е. Гобсбаум (Hobsbawm, 1983) та М. Білліг (Billig, 1995). Роль освіти в конструюванні національної ідентичності розглядав Л. Альтюссер (Althusser, 1971), армії – Ю. Вебер (Weber, 1976), соціальних рухів – Е. Сміт (Smith, 1991), медіа – С. Голл (Hall, 1997), інтелектуалів – М. Грох (Hroch, 1985), іноземних держав – Р. Брубейкер (Brubaker, 1996).

Результати дослідження.

На нашу думку, найпродуктивнішим способом вивчення національної ідентичності є її розгляд в якості дискурсивного конструкту. Дискурс можна спрощено визначити як систему висловлювань на певну тему, що визначає бачення світу індивідами. Дискурс є довільною сукупністю значень, проте в повсякденному житті індивіди нерефлексивно сприймають його як об'єктивне відображення реальності.

Автором найвідомішої концепції дискурсу є М. Фуко. Він коротко визначав дискурс як «практику, що систематично формує об'єкти, про які вона говорить» (Foucault, 1972). Усередині кожного дискурсу встановлюються правила хто, коли та про що може говорити, а хто позбавлений такого права. Це дозволяє казати про те, що дискурс не є нейтральним, а чітко пов'язаний з владою. Кожне висловлювання є результатом волі до влади та бажання нав'язати свою систему знання. Фуко вважав, що «влада-знання» не централізована в державі, а певним чином «розлита» по всьому соціальному простору. Особливу увагу він приділяв тому, як різні інститути здійснюють владні функції та нав'язують причетним до них індивідам «правильний» спосіб думки та ідентичності (Foucault, 1977).

Важливим в цьому контексті є концепції «символічної влади» та «символічної боротьби» П. Бурдьє. На його думку, символічна влада – це «влада засновувати даність через висловлювання, влада змушувати бачити і вірити, утверджувати чи змінювати бачення світу і, тим самим, впливати на світ» (Bourdieu, 1991, p. 170). Символічна влада діє через механізми номінації (наданні явищам світу визначень та приписування якостей) та класифікації (розділення явищ по своїм місцям в системі). Номінація та класифікація завжди створюють соціальну ієрархію, окреслюючи «правильне» положення різних соціальних груп.

Символічна влада, як правило, є результатом символічної боротьби. Різні соціально-політичні сили висувають свої дискурсивні системи і вступають у протистояння з носіями інших: «Різні класи та їх фракції включені у власне символічну боротьбу за нав'язування визначення соціального світу, що найбільше відповідає їхнім інтересам, причому поле ідеологічних поглядів відтворює у перетвореній формі поле соціальних позицій» (Bourdieu, 1991, p. 167). Перемога у символічній боротьбі та нав'язування своєї системи номінації та класифікації ніколи не є абсолютною. Ця система отримуватиме спротив з боку носіїв альтернативних символічних систем, що підриватиме її легітимність.

Національну ідентичність також можна розглядати як продукт символічної влади та символічного насильства. Домінуючі актори та інститути нав'язують індивідам уявлення того, що вони є членами нації. Це містить в собі багато аспектів: лояльність до рідної мови, дотримання певного історичного наративу, прихильність до сукупності культурних форм та символів, прийняття спільних зовнішньополітичних оцінок і підтримка націоналістичних цінностей. Для того, щоб причетні індивіди повинні не сумніватись в «природності» своєї ідентичності, проводиться значна символічна робота. Далі проведемо докладний аналіз того, як до «націоналізації» свідомості причетні різні суб'єкти.

Головним суб'єктом, що займається конструюванням національної ідентичності є національна держава. Еліти таких держав займаються конструюванням ідентичності своїх громадян з двох основних причин: необхідності в легітимності та стандартизації управління.

Проблематику легітимності в соціології вперше почав розвивати Макс Вебер. На його думку, монополія на легітимне насильство є найважливішою характеристикою держави. Легітимність він визначав як віру підданих у те, що існуюча влада має право на панування (Weber, 946).

Важливий внесок у вивчення ролі легітимності для існування держав та режимів внесли марксистські теоретики. На їх думку, ключова роль в цьому питанні належить ідеології. Карл Маркс визначав її як «помилкову свідомість», що виробляється буржуазією та заважає робітничому класу зрозуміти сутність капіталізму.

Антоніо Ґрамші критикував ортодоксальний марксизм за пояснення всіх процесів виключно економічними факторами і недостатню увагу до ідеологічно-культурної сфери. Остання ж не тільки має автономію від економіки, але часто є важливішою за неї.

Ключовим поняттям для думки Ґрамші є гегемонія. Він вважав її необхідною для підтримання існуючого порядку, так як останній не може триматись виключно на державному насильстві. Він розумів під нею форму панування, за якої панівний клас забезпечує свою владу через згоду, досягаючи інтелектуального та морального лідерства в суспільстві. Це процес, коли ідеологічні цінності та норми панівного класу стають «здоровим глуздом» для всіх класів. Вони поширюються через громадянське суспільство і легітимізують існуючі державні інституції та соціально-економічні відносини. Певний тип національної свідомості є важливою частиною гегемонії. Гегемонія є динамічною, відтворюється через ідеологічну боротьбу і може бути оскаржена шляхом створення контр-гегемонії з боку підлеглих класів (Gramsci, 1971).

Ще одним неомарксистським теоретиком, що працював в цьому напрямку був Луї Альтюссер. Він продовжує думку Грамші в тому, що капіталістичний соціально-політичний порядок відтворюється не стільки на прямому державному насильстві, стільки на ідеологічному домінуванні. Він вважав, що держава містить в собі 2 типи апаратів: репресивні та ідеологічні. До репресивних він відносив інститути, що функціонують із застосуванням насильства: армію, поліцію, суди та в'язниці (Althusser, 1971).

Ідеологічні апарати держави, як школа чи ЗМІ, забезпечують інтерналізацію певної ідеології. За Альтюссером, ідеологія не відображає реальність експлуатації, а створює ілюзорне сприйняття. Люди думають, що живуть у «вільному» суспільстві, де успіх залежить від зусиль, а не від класової структури. Ключовим інструментом ідеології є інтерпеляція. Вона полягає в тому, що ідеологія перетворює індивідів на суб'єктів. Це процес «оклику», коли ідеологія «гукає» людину, і вона впізнає себе як адресата, приймаючи підпорядкування. Людина інтерпельована ще до народження (сім'я готує «місце» для дитини). Суб'єкт має ілюзію свободи, хоча насправді він підпорядкований «Великому суб'єкту» у вигляді держави. На думку Альтюссера, націоналізм є одним з елементів, що поширюються через комунікаційний апарат. Це щоденна порція ідеології, яка забезпечує відтворення капіталізму, роблячи індивідів покірними суб'єктами (Althusser, 1971).

Схожим чином трактував роль держави і П. Бурдьє. На його думку, держава епохи модерну отримала монополію не тільки на легітимне фізичне насильство, але й на символічне насильство. Без символічного насильства фізичне не було б легітимним. Символічне робить примус «невидимим» – люди підкоряються, бо вірять у «спільне благо», що забезпечує держава (Bourdieu, 2014).

Держава нав'язує індивідам «правильні» категорії класифікації через освіту, статистику, ідентифікаційні документи тощо. Із-за цього державні інститути здаються «нейтральним» арбітром, а не інструментом домінування. Суб'єкти погоджуються з державним порядком несвідомо, бо він здається універсальним і справедливим. За Бурдьє, важливу роль для легітимації існування держави відіграє конструювання національної ідентичності. Завдяки ній індивіди починають сприймати державу як «природного» виразника інтересів нації (Bourdieu, 2014).

Розглянемо другу причину із-за якої держави конструюються національні ідентичності. Це – необхідність стандартизації управління. Держава епохи Модерну намагається класифікувати все живе та не живе на своїй території, оформити ці дані в числовому виразі та зайнятись «ефективним» управлінням цим всім.

П. Бурдьє підкреслював, що стандартизація лежить в основі сучасної держави: «Процес уніфікації, централізації, стандартизації, гомогенізації є актом створення держави» (Bourdieu, 2014 p. 120). Відбувається процес заміни локальних, феодальних норм на універсальні стандарти, нав'язані центром. Наприклад, держава замінює феодальні права уніфікованим юридичним кодексом, локальні форми вимірювання – нормалізованими вагами та мірами. Все це створює універсальний стандарт, дійсний для всіх індивідів у певному територіальному просторі. Державний потяг до уніфікації призводить до поширення єдиної національної ідентичності через освіту та інші інститути.

Мішель Фуко також вважав, що уніфікація лежить

в основі управління сучасної держави. Держава класифікує людей за демографічними, економічними та біологічними ознаками для управління «видом». Вона встановлює норми для керування поведінкою представників різних категорій населення. У різних державних інституціях, таких як школа, армія чи в'язниця, вводяться розклади та правила, що роблять індивідів передбачуваними й продуктивними. За Фуко, класифікація та стандартизація дозволяють сучасній державі керувати через знання та норми, а не лише через примус. Ці механізми роблять владу всепроникною, перетворюючи людей на суб'єктів, чиї тіла, поведінка та життя піддаються постійному контролю (Foucault, 1977). Створення суб'єктів з «правильною» національною ідентичністю є частиною цього процесу.

Тепер розглянемо яким чином держава конструює національну ідентичність. Державні інституції створюють єдину дискурсивну систему, яку в подальшому намагаються поширити на все населення. Згідно до П. Бурдьє, держава концентрує культурних капітал та монополізує поширення символічних благ (Bourdieu, 2014). Це включає в себе наступні напрямки: створення стандартизованої мови, офіційного історичного наративу, уніфікованих національних культурних форм та символів, спільних зовнішньополітичних оцінок і об'єднуючих націоналістичних цінностей. В різних національних проєктах ці компоненти можуть відігравати відмінну роль. В проєктах, де домінують етнічні характеристики, ключова роль буде надаватись мові та історичному наративу. В більш «громадянських» проєктах важливішими будуть спільні патріотичні цінності. Проте, як правило, існує певне їх поєднання.

Розгляньмо всі ці компоненти по черзі.

Важливим напрямком державної політики по конструюванню національної ідентичності є створення та поширення стандартизованої мови. Часто цим займаються спеціально створені філологічні інституції. В деяких країнах цей аспект може бути другорядним, так як частина з них не має своєї окремої мови (наприклад, країни Латинської Америки), а інша частина має кілька рівноправних державних мов (як Швейцарія). Проте, як правило, мовна уніфікація є одним з ключових аспектів націотворення. Володіння нею дозволяє мешканцям країни стати більш уразливими для подальшої інтерналізації національної системи класифікацій. Також усвідомлення себе як таких, що розмовляють однією мовою, в значній мірі сприяє формуванню уявленої спільноти (за Б. Андерсоном (Anderson, 1983).

Ернест Ґелнер підкреслював, що єдина стандартизована мова є основою модерних націй. Вона приходить на зміну багатьох локальних діалектів, носії яких не могли зрозуміти один одного. Індустріальна економіка потребує високомобільної робітничої сили, що, в свою чергу, викликає необхідність поширення єдиної мови на все населення. Розповсюдити подібну мову може лише національна держава за допомогою системи освіти (Gellner, 1983).

П'єр Бурдьє трактував мову як соціальний конструкт, який держава уніфікує, щоб створити єдиний лінгвістичний ринок. Це дозволяє державі нав'язати «правильну» мову як норму, маргіналізуючи локальні діалекти. Мовна уніфікація є формою символічного насильства, що стандартизує мислення її громадян. Держава поширює форму класифікації, в якій спільна мова стає маркером національної приналежності. Це, в свою чергу, призводить до того, що громадяни з більшою готовністю приймають державний порядок, що формується «їх» мовою (Bourdieu, 2014).

Наступний напрям державної політики по конструюванню національної ідентичності – створення офіційного історичного наративу. Він відіграє важливу роль в традиційній легітимації держави та її еліт. Вони отримують можливість позиціонувати себе як продовжувачів справи великих діячів минулого, що спонукає підлеглих бути більш лояльними до їх правління.

Ключовим механізмом в даному контексті є «винайдення традиції» (за Гобсбауном (Hobsbawm, 1983)). За допомогою нього підкреслюється тяглість історії між давніми часами та сьогоденням, ігноруючи розриви між різними періодами. Основою історичного наративу є перелік ключових подій з їх «правильними» трактуваннями, перелік героїв та антигероїв. П. Бурд'є підкреслював, що держава створює «пантеон великих людей», які відповідають певним важливим для правлячої еліти принципами (Bourdieu, 2014, p. 215).

Наступний напрямок державної політики – створення та поширення уніфікованих культурних форм та символів. Держава визначає, які культурні елементи є національними, а які принесеними ззовні. «Правильна» національна культура має бути аутентичною, тобто відмінною від інших культур, особливо сусідніх до неї. Це дозволяє вибудувати символічні кордони (Barth, 1969) та автономізувати національну систему значень від інших. Автентичність культурних творів часто включає в себе їх створення національною мовою, використання місцевих культурних кодів, відображення того, що проголошується «національним характером» та патріотичне ставлення до батьківщини. Державні інституції усіляко сприяють культурним практикам, що трактуються як національні, і намагаються зменшити роль тих, що вважаються «нав'язаними ззовні». Культурні елементи, що визнаються найважливішими, проголошуються національними символами.

Частиною культурної уніфікації є поширення єдиного набору символів. Символами нації може стати практично будь-що: її намальована на карті територія,

видатні політичні та культурні діячі, визначні художні твори (як фольклорні, так і авторські) і персонажі з них, кухня, одяг, побутові предмети тощо. Дискурс, що поєднує певну сукупність цих елементів і є основою національної ідентичності: «ми – нація Х, що має таку територію, таку кухню і т. д.»

Ключовими символами для нації обов'язково стають намальована на карті територія її держави та державні символи – прапор, гімн та герб. Їх наявність відрізняє націю від етносу, так як перша завжди несе в собі політичний компонент. Ці символи грають особливу роль в національних ідентичностях, в яких домінують громадянські характеристики.

Держава займається уніфікацією культурних форм та символів. Традиційні етнічні культури, як правило, є досить децентралізованими: наприклад, в сусідніх селах можуть бути різні костюми чи пісні. Державні інституції ж створюють та поширюють один набір культурних форм та символів для мешканців всієї країни, що повинно гарантувати національну єдність. Рівень подібної символічної уніфікації залежить від рівня централізації держави, проте в певній мірі цей процес є обов'язковим для національного конструювання.

Ще один напрямок конструювання національної ідентичності – створення та розповсюдження спільних зовнішньополітичних оцінок. По-перше, ці оцінки полягають у сприйнятті інших націй та їх держав. Вони можуть сприйматись як близькі або як чужі. Ф. Барт вважав, що основою етнічної ідентичності є проведення символічних кордонів з іншими етносами (Barth, 1969). Це вірно і для національних ідентичностей, які можуть існувати лише маючи символічні кордони з іншими націями. Масштаб «іншування» націй державними інституціями залежить від політичного контексту. У випадку дружніх відносин з їх державами буде конструюватись наратив, що підкреслює спільні сторінки історії та близькість культур. У випадку ворожих – акцент робитиметься на конфронтаційних періодах історії та культурній несумісності. В крайніх випадках це може виливатись в пропаганду ксенофобії. Масове уявлення про певну націю та державу як «споконвічного ворога» додає легітимності діям «своєї» держави проти неї.

По-друге, важливими для національної ідентичності можуть бути ставлення до транснаціональних «цивілізацій». Наприклад, може підкреслюватись те, що нація є частиною «європейської» чи «ісламської» цивілізації. Подібне конструювання додає легітимності відносинам з іншими державами «цивілізації» та їх об'єднаннями.

Останній напрямок державної політики по конструюванню ідентичності – створення та поширення націоналістичних політичних цінностей. Основою їх є бажання досягти або зберегти незалежність, єдність та окрему ідентичність своєї нації. Найкращим же інструментом для цього вважається існування своєї національної держави. Заради неї члени нації повинні бути готові на значні жертви, аж до готовності віддати своє життя. Національна ідентичність повинна бути пріоритетною за інші форми ідентифікації. Б. Андерсон порівнює націоналізм з релігією, в якій смертний індивід отримує вічне життя в майбутніх поколіннях нації (Anderson, 1983).

Тепер розберемо ключові інструменти, за допомогою яких держава поширює створені «національні» дискурси. Першим з них є націоналізація діяльності бюрократичного апарату. Процес управління переводиться на національну мову, державні інституції отримують національну символіку та ритуали. «Націоналізовані» бюрократи, як правило, самі отримують сильну національну ідентичність. Наприклад, на думку Б. Андерсона спільноти чиновників національної держави були прообразом майбутніх уявлених спільнот (Anderson, 1983). На додачу до цього вони «націоналізують» підлегле державі населення за допомогою поширення стандартизованих мов (без їх знання неможливо взаємодіяти з державним апаратом) та символів. Постійна наявність символіки в державних інститутах сприяє формуванню ідентичності серед індивідів, що бачать її у своєму повсякденному житті (Billig, 1995).

Важливу роль в цьому контексті відіграє «націоналізація» армії в комплекті з обов'язковою військовою службою. Серед призваних на службу чоловіків з різних регіонів посилюється національна солідарність, вони краще освоюють національну мову та набір національних символів і цінностей (Weber, 1976).

В контексті історії ключову роль відіграє комеморативна політика держави. За допомогою неї державні еліти поширюють офіційний історичний наратив на підлегле населення. Вони включають в себе заснування історичних музеїв, встановлення свят, надання топонімів та створення монументів.

Музеї завжди відображають певну інтерпретацію історичних подій, акцентують увагу на одних деталях та ігнорують інші. Бенедикт Андерсон підкреслював, що музеї допомагають сучасним державам символічно «присвоїти» історію, що відбувалась до їх появи (Anderson, 1983). Офіційні свята відзначають події, що держава вважає ключовими для свого існування. Їх наявність додає національного забарвлення плину часу.

Державна політика в галузі топонімії та створення монументів також відображає офіційну інтерпретацію історичних подій. Визначений державою «пантеон великих людей» глорифікується в назвах географічних об'єктів та пам'ятниках. Їх наявність формує ідентичність у тих, хто з ними стикається у повсякденних практиках.

Наступний інструмент держави по поширенню національних дискурсів – це медійна політика.

Докладніше про роль медіа для конструювання національної ідентичності буде сказано пізніше. Проте варто зазначити, що держава має значний вплив на функціонування ЗМІ та мистецьких інституцій. Вона може сама володіти ними, або впливати на них через регуляції та фінансування. Завдяки цьому державні інституції можуть формувати інформаційну повістку в аспекті «правильного» відображення національних питань. Держава може регулювати мову, на якій виходять ЗМІ та мистецькі твори й визначати їх культурно-символічне та ціннісне наповнення. Також вона має можливість обмежувати іноземний медіа-контент, щоб автономізувати систему значень на національну тему від сторонніх впливів. Масштаб подібного регулювання залежить від рівня свободи слова, проте в тій чи іншій мірі присутній в усіх країнах.

Найголовнішим інструментом для конструювання національної ідентичності є освіта. Саме за допомогою неї в найбільшій мірі здійснюється символічна влада держави над своїм населенням. Сучасні національні держави, як правило, зобов'язують всіх громадян отримати загальну шкільну освіту. Разом зі знаннями та навичками учні отримують ідеологічну «обробку», що формує в них «правильну» національну ідентичність. Вони навчаються володіти стандартизованою мовою, інтерналізують офіційний історичний наратив, набір уявлень про культурні форми, символи та цінності. На відміну від децентралізованих освітніх систем в традиційному суспільстві, держава епохи модерну централізує виробництво шкільних програм. Також вона намагається монополізувати ідеологічний вплив на дітей, щоб зробити з них «правильних» громадян.

Луї Альтюссер вважав шкільний ідеологічний апарат держави ключовим при розвинутому капіталізму. Школа навчає не лише практичним навичкам, але й поширює ідеологію «правильної» професійної, етичної, громадянської та національної свідомості. Це забезпечує відтворення відносин експлуатації, бо майбутні робітники вчаться поважати існуючий соціально-політичний устрій. Ідеологія в школі матеріалізується в практиках та ритуалах, яким необхідно підкорятись. Школа інтерпелює дітей як «вільних» суб'єктів, але насправді готує їх до підкорення існуючому порядку (Althusser, 1971).

Ще одним інструментом конструювання національної ідентичності є державна статистика. В домодерновий час володарів цікавила тільки численність підлеглих їм людей (як правило, лише дорослих чоловіків) для стягнення з них податків. Модерні ж держави при переписуванні категоризують своє населення за великою кількістю параметрів. Етнонаціональні характеристики свого населення – один з показників, що найчастіше вимірюють сучасні переписи. В результаті, у кожного індивіда є своє місце в «класифікаційній мережі», що визначає діяльність держаних інститутів по відношенню до нього. Часто категорії, до яких відносять людей переписи, далекі від існуючих форм самоідентифікації. Але з часом діяльність інститутів (шкіл, лікарень, поліцейських відділків тощо), що звертаються до людей як приналежних до певних категорій, починає змінювати їх самосвідомість (Anderson, 1983).

Підсумовуючи розповідь про роль держави в конструюванні національної ідентичності, варто сказати, що її вплив не є тотальним. По-перше, рівень уніфікуючої політики держави залежить від демократичності її режиму. Одні держави наполягають на повній асиміляції всього населення в домінуючу культуру, інші – дають значний простір для розвитку локальних та етнічних ідентичностей. По-друге, держава є простором політичної боротьби між різними групами впливу, що можуть відстоювати відмінне бачення національної ідентичності. Прихід до влади іншої групи чи зміна політичного балансу може призвести до значних змін в політиці національного конструювання. По-третє, держава не є єдиним суб'єктом конструювання національної ідентичності. Інші актори та інститути можуть просувати альтернативні проєкти національної ідентичності, що заважатиме уніфікуючій державній політиці.

Повноцінно реалізувати певний проєкт національного конструювання можна лиже за допомогою державних інституцій. Проте, за сприятливих обставин, можна поширити національну ідентичність серед значної кількості осіб і за допомогою не-державних механізмів.

Наступним важливим суб'єктом конструювання національної ідентичності є політичні партії. Найчастіше партію визначають як об'єднання людей, що прагне досягти мети, загальної для її членів шляхом отримання і здійснення політичної влади. У випадку нерозвиненості партійної системи цю роль можуть виконувати різні елітні групи. Зазвичай партії мають певну програму того, як вони будуть організовувати державну політику після приходу до влади. Вони займаються пропагандою цієї програми серед населення, щоб мобілізувати його на свою підтримку. Часто ця програма включає і проєкт необхідної національної політики, поширення якого серед громадян формує їх національну ідентичність.

Повноцінно реалізуватись партійний проєкт національного будівництва може тільки після приходу цієї політичної сили до влади. В цьому випадку партія отримує всі необхідні бюрократичні інструменти для поширення певного національного наративу на все населення. Проте, навіть перебуваючи в опозиції, партія може серйозно впливати на ідентичність своїх прихильників. Для цього вона повинна мати значну символічну владу, що, в свою чергу залежить від наявності в неї символічного капіталу. Ключовим фактором наявності у партії останнього є її здатність отримувати підтримку з боку громадянського суспільства.

Актори громадянського суспільства є наступним важливим суб'єктом конструювання національної ідентичності. Воно зазвичай визначається як сфера соціального життя, незалежна від держави та ринку, де люди добровільно формують організації, рухи та ініціативи для просування спільних інтересів і захисту своїх прав.

Подібні суб'єкти можуть або доповнювати діяльність держави по організації соціального життя або навіть заміняти її. Мішель Фуко вважав, що взятий в широкому розумінні «державний інтерес» значно масштабніший за діяльність конкретних держаних органів. Уявлення про необхідність ефективного управління населенням пронизує не лише державу, але й громадянське суспільство модернової доби. І якщо держава недостатньо ефективна в цьому, то управлінські завдання можуть взяти на себе неурядові об'єднання, ЗМІ, благодійні фонди чи навіть революційні групи (Foucault, 2009).

П. Бурдьє вважав, що будь-яка група може існувати лише маючи певні організації чи органи, що «говорять» від її імені. Подібні інституції приносять «правильну» свідомість членам групи та мобілізують її на дії. За допомогою подібних представників сукупність розрізнених індивідів перетворюється на спільноту (Bourdieu, 1985). Подібний підхід є досить актуальним для погляду роль акторів громадянського суспільства в конструювання національної ідентичності.

Громадянське суспільство, як правило, є простором боротьби між різними групами. Різні об'єднання просувають відмінні цінності та лобіюють протилежні інтереси. А. Ґрамші розглядав його як місце боротьби за гегемонію. Різні класи намагаються поширити свій гегемоністичний проєкт за допомогою роботи в інституціях громадянського суспільства: церквах, профспілках, ЗМІ, культурних асоціаціях та інтелектуальних колах. Завоювання гегемонії в них дає можливість отримати державну владу, що буде опиратись на масову підтримку (Gramsci, 1971). Одним з ключових аспектів боротьби за гегемонію є боротьба між відмінними проєктами національного будівництва. Актори громадянського суспільства можуть або підтримувати гегемоністичний національний проєкт, що реалізується правлячою в державі елітою, або відстоювати власні контр-гегемонії.

Розглянемо як це відбувається в таких інститутах громадянського суспільства як громадянські об'єднання, медіа, інтелектуальні спільноти та релігійні організації.

Ключовим актором громадянського суспільства є громадянські організації та рухи. Найчастіше їх визначають як об'єднання громадян для боротьби за спільні інтереси. У національному контексті можна виділити 4 основні типи об'єднань:

1. Націоналістичні рухи;
2. Рухи за права етнічних меншин;
3. Спеціалізовані громадянські організації та ініціативи;
4. Об'єднання, що мають іншу основну сферу діяльності, але торкаються національних питань.

Націоналістичні рухи мобілізують значну кількість осіб на досягнення незалежності, єдності та окремої ідентичності для певної нації (Smith, 1991). Зі збільшенням чисельності учасників відбувається інституціоналізація та виділення керівництва, що починає діяти в своїх інтересах. Іноді рухи з самого початку створюються елітами для мобілізації населення на свою підтримку. Це зближує подібні об'єднання з партіями.

Націоналістичні рухи можуть існувати як серед бездержавних народів, так і вже створених національних державах. Метою перших є отримання незалежної держави для певної нації, останніх – зміна національної політики, що проводиться державою. Успішні націоналістичні рухи можуть поширити нову національну ідентичність серед значної кількості осіб навіть без наявності держави (Smith, 1991). В вже створених національних державах часто йде боротьба за гегемонію між рухами, що просувають різні національні проєкти.

Рухи за права етнічних меншин також впливають на конструювання національної ідентичності. На відміну від націоналістичних рухів, вони не висувають ідеї отримання незалежності, а концентруються на забезпеченні політичних, економічних та культурних прав для представників певного етносу. Культурні права найчастіше включають в себе вільний розвиток своєї мови та створення власних культурних інституцій. Подібні рухи мобілізують представників певного етносу на боротьбу, чим формують їх колективну ідентичність. Часто рухи за права об'єднуються в коаліції та створюють спільний проєкт інклюзивної громадянської нації, що протистоїть проєктам, заснованим на культурі титульного етносу. Якщо правлячий в державі режим пригноблює подібні рухи, то вони мають тенденцію до радикалізації та переходу до боротьби за незалежність.

Спеціалізовані громадянські організації та ініціативи також відіграють помітну роль в конструюванні національної ідентичності. Вони можуть бути частиною націоналістичних рухів чи рухів за права етнічних меншин, а можуть і діяти самостійно. Як правило, вони не мають масового членства і спеціалізують на конкретних завданнях. Наприклад, це можуть бути ініціативи, що намагаються зберегти певну мову чи поширюють певний історичний наратив. Успіх подібних проєктів залежить від наявності в них ресурсів та здатності об'єднуватись зі схожими організаціями.

Свою роль в конструюванні національної ідентичності можуть відіграти і об'єднання, що спочатку мали іншу сферу діяльності, але з часом

почали торкатись національних питань. Наприклад профспілки можуть пов'язати боротьбу за права робітників з боротьбою за права певного етносу та стати частиною ширшого руху, що їх відстоює.

Наступним важливим суб'єктом громадянського суспільства, що займається конструюванням національної ідентичності є медіа, що включають в себе ЗМІ та мистецтво. По-перше, вони створюють уявлені спільноти з аудиторій, що їх споживає. По-друге, вони формують певне уявлення про те, чим є нація в своєму контенті.

Бенедикт Андерсон пов'язував появу модерних націй з розвитком медіа. На його думку, сам факт споживання того ж самого медіа-продукту створює у людей уявлення про належність до окремих національних спільнот. Спочатку значний поштовх цьому процесу надала поява книгодрукування, пізніше – поява друку газет, радіо та телебачення (Anderson, 1983).

Не менш важливим є те, як медіа формулюють уявлення про націю. Вони поширюють певну систему класифікацій про те, що саме вважається національним, а що ні. Це може включати в себе широкий набір характеристик: від «правильної» мови до кольору шкіри.

На думку С. Холла, медіа поширюють «мапи значень» – спільні рамки розуміння, які дозволяють людям осмислювати світ. Національна ідентичність формується через ці мапи: медіа створюють наративи про спільну історію, символи та цінності. Виробники медіа кодують національну ідентичність через вибіркові наративи, що відтворюють домінуючий порядок. Наприклад, західні медіа часто кодують національну ідентичність як «білу» та «європейську», зображуючи етнічні меншини та представників не-європейських культур як «іншого». Аудиторія не є пасивною: вона може приймати домінуюче декодування, частково модифікувати або повністю його відкидати (Hall, 1997).

Медіа завжди є сферою символічної боротьби між різними акторами. Державні інституції, політичні партії та соціальні рухи мають свої ЗМІ, що просувають різні дискурси про те, чим є нація. Конкуренція існує і в сфері мистецтва: митці з різними поглядами відтворюють в своїх творах відмінне бачення на національні питання. Рівень символічного капіталу, яким володіє певне медіа, напряму залежить від поширеності національного проєкту, який воно просуває.

Медіа можуть формувати ідентичність як за допомогою прямої політичної пропаганди, так і за допомогою «банального націоналізму». Так, ЗМІ постійно приділяють особливу увагу подіям в своїй країні, вживають займенник «ми» в значенні членів нації, транслюють участь вітчизняних спортсменів в змаганнях тощо. Завдяки цьому повсякденному медіа-споживанню у індивідів формується уявлення про те, що вони належать до національної спільноти (Billig, 1995).

Помітну роль в конструювання національної ідентичності відіграють спільноти інтелектуалів, яких можна визначити як акторів, що продукують ідеї. Більшість з дослідників націй звертають увагу на ключову роль інтелектуалів в процесі їх створення. Наприклад, М. Грог звертає увагу на те, що саме інтелектуали засновують націоналістичні рухи, надаючи етнічним культурним особливостям політичний сенс (Hroch, 1985).

Найчастіше інтелектуали використовують націоналізм для підвищення власного статусу. Наприклад, вони не бажають бути провінційними авторами у великій імперії і тому пов'язують свої творчі та політичні стратегії з боротьбою за незалежність. Інтелектуали можуть бачити себе як культурну та політичних еліту нової нації, що дасть їм доступ до влади чи визнання. П. Бурдьє підкреслював, що позиції інтелектуалів в соціальній ієрархії залежать від цінності національного культурного капіталу, яким вони володіють: «Таким чином, інтелектуали пов'язані з національним культурним капіталом різною мірою залежно від своєї спеціалізації, і відповідно вони мають, набагато більше, ніж прийнято вважати, національні та націоналістичні інтереси» (Bourdieu, 2014, p. 359). Часто подібний вибір націоналістичної стратегії є результатом не холодного розрахунку, а того, що той же Бурдьє називав «почуттям гри», викликаним неусвідомленими схильностями та навичками, закладеними в габітусі (Bourdieu, 1990).

Інтелектуали можуть просувати певний проєкт національного будівництва різними способами: науковими роботами, літературними романами, публіцистичними статтями тощо. Між інтелектуалами з різними позиціями йде символічна боротьба за визнання їх проєкту офіційним у державі. Це визнання зміцнює їх позиції в соціальній ієрархії та надає значні можливості для просування їх дискурсів через державні інститути.

Коротко згадаємо про ще один суб'єкт громадянського суспільства, що займається національним конструюванням – релігійні організації. Часто націоналізм та релігію розглядають як конфліктуючі системи класифікації реальності. Проте релігійні організації можуть відстоювати та надавати сакрального значення певному типу національної політики, щоб збільшити свій рівень впливу. Вони мобілізують прихожан на її підтримку, чим впливають на їх ідентичність.

Окрім внутрішніх суб'єктів, на конструювання національної ідентичності можуть впливати і іноземні актори. Інші держави можуть просувати дискурси національної ідентичності, які вважають вигідними для себе. В першу чергу це стосується зовнішньополітичних оцінок. Лояльність офіційної

національної ідентичності певної держави до іншої країни дозволяє простіше нав'язати їй необхідні економічні та військові угоди. Окрім цього, підтримка ідентичнісних розколів в іншій країні може дестабілізувати конкурента.

Подібний вплив можуть реалізовувати світові чи регіональні держави, колишні імперські метрополії, міжнародні об'єднання чи просто сусідні країни. Вони підтримують партії, громадянські організації та медіа, що просувають вигідні для них національні дискурси.

Одним з найпопулярніших форматів побідного конструювання є те, що Р. Брубейкер називає «націоналізмом зовнішньої батьківщини». Певна національна держава оголошує себе державою всіх представників свого титульного етносу. Після чого починає підбурювати націоналістичні почуття серед представників цього етносу в сусідніх до неї державах. Це може відбуватись як в більш м'яких форматах (фінансування медіа та освітніх закладів), так і у вигляді військової підтримки повстанських формувань. Часто окрім держави підтримувати політику «націоналізму зовнішньої батьківщини» може мережа громадянських організацій, що формують зв'язки зі схожими організаціями в «країні-жертві» (Brubaker, 1996).

Значну, але часто недооцінену роль в конструюванні національної ідентичності відіграє сім'я. В ній відбувається первинна соціалізація дітей, в рамках якої вони вперше дізнаються про свою приналежність до нації та етносу. Родина намагається забезпечити своє соціальне відтворення, в тому числі, в аспекті ідентичності. Завдяки своїм батькам діти вивчають рідну мову та отримують перші уявлення про власну культуру, символи, розділення на «своїх» та «чужих». Також батьки вирішують у яку школу ходитиме дитина, які книжки читатиме та які ЗМІ дивитиметься, що має значний вплив на формування ідентичності.

Уявлення про ідентичність, що формується в родині можуть протирічити тим, що нав'язуються державою та іншими масштабними суб'єктами. Часто родина є основним актором опору асиміляції певного етносу. У випадках, коли держава забороняє вільний розвиток певної етнічної культури, вона може все одно відтворюватись завдяки родині протягом кількох поколінь. Також сім'я може формувати дискурс національної ідентичності, відмінний від офіційного. Наприклад, через сімейну пам'ять інакше відтворювати альтернативні трактуванні історичних подій.

Висновки.

Підводячи підсумки, варто сказати про те, що національна ідентичність є певним дискурсом про націю. Поширення цих дискурсів є результатом дії символічної влади, що нав'язує індивідам певний набір номінацій та класифікацій. Часто одночасно існують кілька національних дискурсів, між прихильниками яких йде боротьба за гегемонію. Головними суб'єктами конструювання національної ідентичності є держава, політичні партії, громадянське суспільство, іноземні актори та родина.

Національні держави намагаються підвищити свою легітимність у населення та стандартизувати управління ним. Із-за цього вони намагаються сформувати у всіх громадян єдину національну ідентичність. За допомогою системи своїх інститутів вони поширюють стандартизовану мову, офіційний історичний наратив, уніфіковану сукупність національних культурних форм та символів, спільних зовнішньополітичних оцінок та об'єднуючих націоналістичних цінностей. Для цього держави «націоналізують» бюрократичний апарат, вводять загальну військову повинність, створюють музеї та пам'ятники, встановлюють офіційні свята та дають назви топонімам, регулюють медійну сферу та регулярно проводять переписи населення. Але ключовим інструментом держаного конструювання національної ідентичності є обов'язкова шкільна освіта, за допомогою якої діти перетворюються в «націоналізованих» суб'єктів.

Повністю реалізувати певний проєкт національного конструювання можливо лише маючи контроль над державними інституціями. Але інші суб'єкти можуть поширити певний національний дискурс серед значної кількості індивідів. Політичні партії намагаються мобілізувати людей на свою підтримку, формуючи в них певний тип національної ідентичності. Суб'єкти громадянського суспільства намагаються підвищити роль в соціальній ієрархії представників певних соціальних груп за допомогою просування певного проєкту національного конструювання. Іноземні держави можуть підтримувати ті форми національного будівництва, що сприятимуть їх національним інтересам. Родина намагається забезпечити своє відтворення, завдяки чому формує в дітей певний тип національної ідентичності.

REFERENCES

Althusser, L. (1971). Ideology and ideological state apparatuses. In L. Althusser, *Lenin and philosophy and other essays* (B. Brewster, Trans., pp. 127–188). New York, NY: Monthly Review Press.

Anderson, B. (1983). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. London, UK: Verso.

Barth, F. (Ed.). (1969). *Ethnic groups and boundaries: The social organization of culture difference*. Bergen; London: Universitetsforlaget; Allen & Unwin

Billig, M. (1995). *Banal nationalism*. London, UK: SAGE Publications

Bourdieu, P. (1985). The social space and the genesis of groups. *Theory and Society, 14*(6), 723–744.

Bourdieu, P. (1990). *In other words: Essays towards a reflexive sociology* (M. Adamson, Trans.). Stanford, CA: Stanford University Press.
Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power* (G. Raymond & M. Adamson, Trans.). Cambridge, UK: Polity Press.
Bourdieu, P. (2014). *On the State: Lectures at the Collège de France, 1989–1992* (D. Fernbach, Trans.). Cambridge, UK: Polity Press.
Brubaker, R. (1996). *Nationalism Reframed: Nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge* (A. M. Sheridan Smith, Trans.). New York, NY: Pantheon Books.
Foucault, M. (1977). *Discipline and punish: The birth of the prison* (A. Sheridan, Trans.). New York, NY: Pantheon Books.
Foucault, M. (2009). *Security, territory, population: Lectures at the Collège de France, 1977–1978* (G. Burchell, Trans.; M. Senellart, F. Ewald & A. Fontana, Eds.). New York, NY: Picador / Palgrave.
Gellner, E. (1983). *Nations and nationalism*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks* (Q. Hoare & G. N. Smith, Trans.). New York, NY: International Publishers
Hall, S. (Ed.). (1997). *Representation: Cultural representations and signifying practices*. London; Thousand Oaks, CA: SAGE / Open University.
Hobsbawm, E., & Ranger, T. (Eds.). (1983). *The invention of tradition*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
Hroch, M. (1985). *Social preconditions of national revival in Europe: A comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European nations* (B. Fowkes, Trans.). Cambridge, UK: Cambridge University Press.
Smith, A. D. (1991). *National identity*. London, UK: Penguin Books.
Weber, E. (1976). *Peasants into Frenchmen: The modernization of rural France, 1870–1914*. Stanford, CA: Stanford University Press.
Weber, M. (1946). *Politics as a vocation* (H. H. Gerth & C. Wright Mills, Trans./Eds.). In *From Max Weber: Essays in sociology* (pp. 77–128). New York, NY: Oxford University Press.

«Sociology of Culture and Art»: Methodology and Techniques of the Training Course

UDC: 316.7 (091) DOI: https://doi.org/10.15421/172595

Makarova Alla
Ph.D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0001-7270-0135, alla.makarova@gmail.com
Vasyl Stefanyk National Carpathian University (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

Abstract.
The materials reflected in the article are part of the methodological development of the course «Sociology of Culture and Arts», which represents a methodological complex tested in work with students.

Relevance. This approach is qualitatively different compared to the traditional division of the courses «Sociology of Culture» and «Sociology of Art» as separate branch sociologies, because it allows for flexible and productive organization of methodological work in both teaching and studying the course.

The purpose is to familiarize the community of teachers and scientists with the author's methodological and methodical model of teaching the integrative educational course «Sociology of Culture and Arts» within the framework of elective courses for all fields of knowledge.

Results. The study proposes a three-level methodological model that, without contradicting the principles of the classical disciplinary division of sociology, unites the issues and topics of «culture» and «art» by addressing the parameters of microsociology, mesosociology and microsociology. The course structure, requirements for knowledge, skills, competencies and expected learning outcomes are given. A comparison of the content of the topics in which specific sociological methods and techniques of sociological research of culture, on the one hand, and art, on the other, are considered is provided. The method of differentiated assessment according to the three-level complexity of the practical task is highlighted on examples of independent work.

Conclusions. The model presented by the author allows organizing and systematizing disparate knowledge about «culture» and «art» into a single methodological system that reveals the real connection between events, phenomena, structures, and methods and techniques of their research into a clear and consistent strategy of sociological research of a sociocultural and artistic direction without an artificial methodological gap.

Keywords: sociology of culture, sociology of art, methodology, methodological model, macrosociology, mesosociology, microsociology, techniques of sociological research

«Соціологія культури і мистецтва»: методологія та методики навчального курсу

Макарова Алла
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)

Анотація.
Матеріали, відображені у статті, є частиною методичної розробки курсу «Соціологія культури і мистецтва», що представляє апробований у роботі зі студентами методологічний комплекс.

Актуальність. Цей підхід є якісно іншим у порівнянні із традиційним членуванням курсів «Соціологія культури» та «Соціологія мистецтва» як окремих галузевих соціологій, бо дозволяє гнучко і продуктивно організувати методичну роботу як з викладання, так і вивчення курсу.

Метою дослідження є ознайомити спільноту викладачів та науковців із авторською методологічною та методичною моделлю викладання інтегративного навчального курсу «Соціологія культури і мистецтва» в межах вибіркових курсів для усіх галузей знань.

Результати. У дослідженні пропонується трирівнева методологічна модель, яка, не суперечачи принципам класичного дисциплінарного поділу соціології, об'єднує проблематику та тематику «культури» і «мистецтва» завдяки зверненню до параметрів макросоціології, мезосоціології та мікросоціології. Наводиться структура курсу, вимоги до знань, вмінь, компетентностей та очікуваних результатів навчання. Надається порівняння змісту тем, в яких розглядаються конкретні соціологічні методи та техніки соціологічних досліджень культури, з одного боку, та мистецтва, з іншого. Висвітлюється на прикладах щодо самостійної роботи метод диференційованої оцінки відповідно до трирівневої складності практичного завдання.

Висновки. Модель, представлена автором, дозволяє організувати і систематизувати розрізнені знання про «культуру» та «мистецтво» в єдину методологічно-методичну систему, яка проявляє реальний зв'язок подій, явищ, структур та методів і технік їхнього дослідження в чітку і послідовну стратегію соціологічного дослідження соціокультурномистецького спрямування без штучного методологічного розриву.

Ключові слова: соціологія культури, соціологія мистецтва, методологія, методична модель, макросоціологія, мезосоціологія, мікросоціологія, техніки соціологічного дослідження, методи соціологічного дослідження

Стаття надійшла / Article arrived: 04.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 10.10.2025

Вступ.

Сучасна українська освіта є розгалуженою і масштабною системою галузей знань, орієнтованою на будь-які професійні уподобання абітурієнтів як майбутніх науковців. Соціологія давно і міцно закріпилась в українській науково-освітній системі як одна з наук про суспільство, що презентує не лише рівень теоретичних, але й емпіричних досліджень і працює в єдності інституційного, організаційного та особистісного вимірів соціальної реальності. Однак у доборі методик формування навчальних курсів спостерігається певна секуляризація сенсів, зумовлена традиційними прийомами диференціації соціальних сфер, зокрема, «культури» та «мистецтва». Швидкий розвиток комунікативних практик, медіа-ресурсів та штучного інтелекту вимагає створення нової методології для об'єднання матеріалів курсів «Соціологія культури» та «Соціологія мистецтва» у єдиний смислово системний навчальний предмет. Адже розділення їхньої проблематики структурно-функціональним чином суперечить реальним культурним ініціативам та практикам. Наприклад, Міністерство культури України, Національна бібліотека України імені Ярослава Мудрого, Інформаційний центр з питань культури та мистецтва інформують, що «з 2017-го Мінкультури проводить конкурс на здобуття премії за збереження та охорону нематеріальної культурної спадщини, що присуджується фольклористам, етнографам, дослідникам, науковцям, збирачам-ентузіастам, фольклорним колективам, солістам (вокалістам, інструменталістам та танцюристам), майстрам-викладачам та керівникам дитячих творчих шкіл народних художніх промислів, які своєю діяльністю сприяють виявленню, фіксації, збереженню та популяризації етнокультурної спадщини та регіональних особливостей українського народу» (Лелик, М, 2019). Отже, в живій соціальній реальності «мистецтво» є частиною систем соціальної культури на кількох рівнях водночас, події розвиваються не просто синхронно, а у системній цілісності. Це дає підстави переглянути методологію та методики викладання курсів, де «культура» та «мистецтво» аналізуються засобами соціології.

Актуальність. Дослідження специфіки «культури» та «мистецтва» в єдиному інтегративному методологічному підході є актуальним не лише для спеціалістів з цих галузей знань, а й для широкого кола студентів, що повинні зорієнтуватися у методах наукового пошуку та опрацювання актуальної інформації про стан цих галузей в Україні XXI століття, особливо з огляду на руйнівні наслідки ворожих атак на культурно-мистецьку інфраструктуру України другого-третього десятиліть XXI століття. Проблеми створення, охорони та реновації, менеджменту та маркетингу у сферах організації культурних практик, зрештою, сучасний глосарій з культурно-мистецької проблематики мають бути грамотно висвітлені у методичних розробках курсу, щоб зорієнтуватися не лише у втратах, але і у здобутках культурно-мистецької соціальної сфери на всіх рівнях.

Мета дослідження полягає в тому, щоб ознайомити спільноту викладачів та науковців із авторською методологічною та методичною моделлю викладання інтегративного навчального курсу «Соціологія культури і мистецтва» в межах вибіркових курсів для усіх галузей знань.

Аналіз попередніх публікацій. Активність у розробці методичних матеріалів з курсів «Соціологія культури» та «Соціологія мистецтва» у науковому українському середовищі відмічається з перших десятиліть XXI століття, однак, досі не створено комплексного інтегративного курсу. Тим не менше, є чіткі орієнтири стосовно наповнення і спеціалізації освітніх програм і підготовки фахівців-дослідників сфер «культури» та «мистецтва» як соціально-утворювальних. Так, на факультеті соціології Київського національного університету ім. Т. Шевченка для спеціалізації «Соціологія мистецтва» Освітня програма «Соціологія», Освітній рівень «бакалавр соціології» виокремлено такі напрями професійної діяльності: «73.20.0 Дослідження та розробки в галузі гуманітарних та суспільних наук, 74.13.0 Дослідження ринку та вивчення суспільної думки, 75.11.7 Діяльність у сфері статистики та соціології, 75.14.0. Допоміжна діяльність у сфері форм державного управління; 80.22.0; Викладання в професійних навчальних закладах культури і мистецтв; 91.33.0; Громадські організації (фонди, асоціації, партії тощо); 92.20.0; Діяльність у сфері радіомовлення та телебачення; 93.05.0; Інші індивідуальні послуги (підприємницька діяльність у сфері культури і мистецтв)». (https://sociology.knu.ua/uk/specializaciya-sociologiya-mistectva).

Очевидно, що ці теми повинні бути зафіксовані і у змісті методичних розробок як окремі напрямки аналітики. Водночас, місце навчальної дисципліни «Галузеві соціології. Соціологія культури» в освітній програмі визначається і так: «Входить до переліку нормативних фахових дисциплін освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів спеціальності 054 «Соціологія». Відповідно до загальноприйнятої класифікації соціологічних теорій вона відноситься до спеціальних соціологічних теорій і вивчає особливості функціонування культури в конкретних соціально-історичних умовах у зв'язку із соціальними структурами та інститутами. Об'єктом соціології культури необхідно вважати суспільство як соціокультурну систему та субкультури спільнот, які входять до нього; культуру соціальних організацій; культуру індивіда; а також сфери науки, мистецтва, освіти та виховання. Предметом соціології культури є закономірності та механізми функціонування та розвитку культури як атрибуту соціальної системи.

Соціологія культури має тісні внутрішньогалузеві зв'язки з іншими соціологічними галузями, такими, як: історія світової та української соціологічної думки, загальна соціологічна теорія, методологія та методи соціологічних досліджень, соціологія масових комунікацій, соціологія особистості, соціологія релігії. Також вона має міжгалузеві зв'язки з такими науками, як: філософія культури, дозвіллєзнавство, історія, культурологія, літературознавство, мистецвознавство, мовознавство, релігієзнавство» (Іванова, Чорна, & Бондарець, 2019). Очевидно, що такий обшир компонентів для вивчення вимагає великого формату програмних текстів та ускладнює засвоєння матеріалу.

Водночас, хоча методичних розробок з курсу «Соціологія культури» все ще значно більше, ніж з «Соціології мистецтва», проблематика останньої досліджується навіть у дисертаціях. Так, у дисертації Л. Алієвої «Для розв'язання поставлених завдань використовуються історико-аналітичний метод – при вивченні джерел та літератури, визначенні міри розвиненості окремих напрямків дослідження; історико-порівняльний метод – при розкритті спадкоємності періодів розвитку соціології мистецтва та специфіки соціологічних підходів у суміжних науках (естетиці, мистецтвознавстві та ін.); типологічний метод – для згрупування праць дослідників за певними ознаками; системно-структурний метод – для визначення цілісності формування соціології мистецтва в Україні та її окремих галузей. Використовуються загальнонаукові методи системності і цілісності, диференціації і узагальнення» (Алієва, 2006). Авторка зазначає, що «довгий час соціологія мистецтва у формі соціологічних підходів розвивалась у межах інших наук (мистецтвознавства, естетики), не усвідомлюючи свого предмету.

Проблемам інституціалізації української соціології мистецтва в історичному аспекті не присвячено жодної спеціальної роботи, хоч підходи до її періодизації зроблені І. Іваньо. Розглядається значний корпус джерел по формуванню соціології театру (Лесь Курбас, С. Паламарчук, П. Рулін), соціології літератури (Д. Балика, М. Грушевський, Г. Сивокінь) та ін. Особлива увага в аналізі літератури приділяється спадщині 20-х р. (М. Грінченка, Я. Полфьорова, В. Юринця та ін). Проаналізовані методологічні засади дослідження формування соціології мистецтва в Україні у творчості В. Гриба, І. Іваньо, О. Лановенка та ін. (Алієва, 2006, с. 7).

Прогресивними у плані методології аналізу соціокультурних процесів як мистецьких і навпаки є і роботи вчених Інституту соціології НАН України. Згадаємо одну з них. Зокрема, у монографії Людмили Скокової 2018 року «представлено системне соціологічне дослідження культурних практик у ракурсі сучасних теоретичних підходів до їх вивчення, а також особливостей прикладних аспектів аналізу їх розгортання у повсякденному житті різних груп соціуму. Теоретичні перспективи культурологічної соціології, практико-теоретичних підходів, соціології культури створюють багатовимірне бачення феномена культурних практик, продукуючи в свою чергу специфічні прикладні методології зібрання і аналізу даних. На матеріалах моніторингових досліджень Інституту соціології НАНА України та інших емпіричних свідчень подано картину динамічних конфігурацій у полі культурних, дозвіллєвих практик населення в українському суспільстві» (Скокова, 2018, с. 2).

Результати дослідження.

Курс «Соціологія культури і мистецтва» належить до переліку вибіркових дисциплін та може, таким чином, читатися студентам бакалаврату усіх спеціальностей. Навчальна дисципліна знайомить студентів із основами соціологічних досліджень у сфері культури і мистецтва, що має своєрідну специфіку й вимагає застосування фахових знань і підходів. Предметом вивчення навчальної дисципліни «Соціологія культури і мистецтва» є розвиток уявлень про взаємозв'язок культури та мистецтва, з одного боку, та соціологічного знання як методології дослідження соціально-культурних явищ, – з іншого. В межах лекційного викладу та семінарської практики з «Соціології культури і мистецтва» традиційно розглядаються основні етапи формування соціокультурних парадигм у сфері культури та мистецтва; деталізуються наукові прийоми їх соціологічного дослідження, зокрема, методологія, методики та техніки збору та опрацювання інформації про соціально-культурні явища. Окрема увага приділяється висвітленню сучасного розвитку соціології мистецтва, що визначається однією із найбільш перспективних галузей новітньої соціологічної думки; увага фокусується на провідній ролі медіаграмотності в соціокультурному просторі (Макарова, 2021). Заняття, що проводяться у вигляді лекцій, семінарів, з використання інтерактивних методів навчання, що дозволяє студентам спеціальностей далеких від фахової «соціології культури» або «соціології мистецтва» ознайомитися у загальному з соціологічною науковою методологією «в теорії». Завершується дисципліна заліком.

Проблемною є, однак, методологія поєднання у межах одного курсу таких різних за категоріальністю та таких близьких за проблематикою «галузевих» соціологічних теорій, як «соціологія культури» та «соціологія мистецтва». Так, деталізацією структури тематики «соціологія культури» цілком можуть бути теми «Національна культура», «Культура повсякдення», «Культура міська і сільська» тощо (Мироненко, 2020, с. 3), а поряд з тим «Соціологія музики», «Соціологія театру», «Соціологія книги і читання», «Соціологія моди» тощо (Шеломовська,

2023, с. 3). Така дисфункціональність категоріальних векторів не створює єдиної системи смислів, не нагадує передання атмосфери єдиного сучасного соціокультурномистецького простору як наративного майданчика для трансляції колективного досвіду через, скажімо, «дозвілля» у середмісті. Тимчасом, «доцільно визнати, що концепт транскультуралізму має виразні перспективи стати дієвим методологічним інструментом адекватного пізнання мінливої реальності новітніх інтеграційних практик сьогодення в контексті визначення потреб та умов використання ненасильницьких технологій забезпечення співіснування взаємодіючих між собою різних етнокультурних спільнот в кордонах різних державних та регіональних об'єднань. Важливими концептуальними засобами відображення змісту основних транскультурних чинників розвитку сучасних соціальних спільнот є поняття «полікультурність», «толерантність», «соціальний діалог» та «соціальна конвенція». Вочевидь, що в сучасному комунікативному просторі майже всіх суспільних систем базовою ознакою виступає феномен полікультурності. Це явище в науковій літературі останніх років розглядається в різних аспектах, але базове визначення може бути представлено таким чином: «Полікультурність» – поняття, яким позначається здатність певної суспільної системи забезпечити співіснування різних за своїм статусом соціальних спільнот, які розрізняються за ознаками мови, віри, традицій, культів, історії, архетипів, епосів, цінностей, ставленням до досягнень і поразок, міфів та ідеологем. Різниця між такими спільнотами може бути великою, значною і незначною. У зв'язку з цим фактором завжди слід розуміти і враховувати розмаїття умов, причин, засобів, завдяки яким можливо забезпечити співіснування соціальних груп, верств, кланів, конфесій на території конкретного державного утворення» (Судакова, 2019, с. 23).

Тому ми пропонуємо розглядати проблематику «культури і мистецтва» діалектично, через уведення у якості методологічного орієнтиру – параметру «об'єднання світів» як трансляції логіки певної соціальної дії чи процесу від рівня «інституцій» через рівень «організацій» до рівня «індивіда/особистості» у «мистецтві» як частині «культури». Таку методологію «успільнотнення» різнорівневих (різновимірних, за висловом Л. Скокової) соціальних світів ми вбачаємо у послідовному методичному макро, мезо- та мікромасштабуванні фокусу дослідницької уваги на культурно-мистецьких явищах. Погоджуємося із думкою Л. Бевзенко, що «потуга парадигми складності в соціологічному теоретизуванні поки що далеко не вичерпана і не розкрита. Виглядає так, що в шуканих інтегративних теоріях парадигма складності може взяти на себе концептуалізацію макросистемної динаміки. Більш глибокі системні рівні (мезо- та мікро-) потребують інших парадигмальних доповнень. На мій погляд, тут доречним є звернення до мережевої теорії та парадигми практик. Спробу такого поєднання я зробила в побудові інтегративної концепції соціальної напруженості […]. Аналогічний методологічний прийом може бути плідним і в разі концептуалізації соціальних спільнот, намаганні зрозуміти їх місце с загальносистемній динаміці (макрорівень), а також формат присутності на мезо- та мікрорівні соціальної реальності. В рамках complexity theory підходу соціальна динаміка може розглядатися як процес зміни, утримання та руйнації соціального порядку за рахунок двох основних механізмів – організаційного та самоорганізаційного […]. І проявляється це у динаміці соціальних утворень організаційного та самоорганізаційного генезису. Саме останні і є тим, що можна ототожнити з явищем соціальних спільнот. Наявність в цій концепції утворень організаційного типу дає ту теоретичну опозицію, яка дозволяє виявити специфіку появи та існування соціальних спільнот» (Бевзенко, 2019, с. 20-21).

Дослідниця вказує конкретну специфіку трьох вказаних вище рівнів соціальної реальності. Дозволимо собі оформити її висновки у форму таблиці, щоб не втратити важливих аспектів у формулюваннях.

«Таким чином – висновує Л. Бевзенко, - спільнота на макрорівні це частина габітуальної системи людини на мікрорівні». Погоджуючись, водночас, ми поділяємо зауваження про «динамічний характер взаємодії між акторами, підкреслюючи мінливість її учасників, здатність змінювати траєкторії руху, функції та наміри одне одного... Це значить, що в конкретній дослідницькій ситуації ми не можемо заздалегідь стверджувати, які актори є впливовими, а які ні. Подібний перелік повинен з'явитися у результаті дослідження, а не на етапі його планування. По-друге, актори, котрі набувають сили, вступаючи в союзи та транслюючи інтереси інших акторів, можуть цю силу втратити, тобто процес випробовування сил передбачає рух в обидвох двох напрямках. Таким чином, потужність і впливовість акторів визначається не їхньою належністю до «мікро-» або «макрорівня» суспільства, де інші заздалегідь вважаються більш значимими, ніж перші, а їхнім реальним вкладом у конкретну соціальну ситуацію та здатністю діяти від імені багатьох інших акторів, витлумачуючи їхні інтереси в своїх власних термінах» (А.Дейнека, 2019, с. 30-31). У запропонованому нами підході «макро», «мезо-» та «мікро» є скоріше параметрами підбору методик та технік соціологічних досліджень, з урахуванням масштабів соціальних середовищ, ніж «соціальних ролей» у цих середовищах.

Табл.1.

Специфіка рівнів соціальної реальності.

1. Макорівень.	2. Мезорівень.	3. Мікрорівень.
«Організаційні спільноти в своїй ґенезі мають на першому місці абстрактний проект, план організації з прописаними рольовими позиціями і функціями, які вже потім наповнюються конкретними соціальними акторами – членами суспільства. Соціальні спільноти є продуктом соціальної самоорганізації, утворюються спонтанно як результат живої взаємодії між конкретними людьми, розростаються по типу «снігового кому». Функціональні навантаження є розмитими і регулюються теж ситуативно і спонтанно. Прикладів багато – від родини, спортивної команди, клубів за інтересами до усіляких політичних, громадських рухів у разі їх справжності а не імітаційності.	На цьому рівні спільноти мають в основі мережеву природу (причому в інтерпретації Б. Латура, коли в коло мережевих зв'язків попадають і не-люди – речі, віртуальні об'єкти, тощо). Їхня ієрархічність не є жорсткою, як в організації, а являє собою результат спонтанного утворення найбільш авторитетного і сильного ядра спільноти, яке є рухливим і вимагає щоденної актуалізації своєї спроможності цю позицію тримати. Стосунки між членами спільноти регулюються за рахунок системи правил, які утворюються теж спонтанно, не намагаються регулювати усі можливі формати мережевих взаємодій, а лише окреслюють границі спільноти системою заборон – чого не можна робити. Все інше – свобода і саморегуляція. Це теж суттєва відмінність по відношенню до організації, де рольова сітка прописується з максимальною алгоритмізацією можливих функціональних дій.	Входження в спільноту, поява відчуття належності до неї для кожної окремої людини пов'язане з напрацюванням системи особливих практик мережевих взаємодій з іншими членами спільноти. Саме ці звичні, повторювані практики і є тим цементом, що робить спільноту цілісним соціальним утворенням. (Приклад, що демонструє це дуже яскраво – релігійні спільноти. Сучасні приклади – спільноти в віртуальних мережах, які тримаються на практиках регулярного обміну повідомленнями, читанням, коментуванням, лайканням та ін.). Це означає, зокрема, і те, що спільноти – виключно процесуальне утворення, що підтримується практиками повсякдення (реальними або уявними, мислиневими). На рівні індивідуальному спільноті відповідає певна структура в системі індивідуальних габітуальних налаштувань».

Джерело: Бевзенко, Л. (2019).

На нашу думку, мета викладання даного курсу – допомогти студентам зорієнтуватись у законодавчій базі та актуальній науковій проблематиці ролі культурних трендів та аудіовізуального мистецтва, а також особливостях функціонування арт-ринків, аукціонів та інших соціальних інституцій у суспільному просторі сучасності; дослідити вплив глобалізації на різні сфери культури і мистецтва крізь призму сучасних соціокультурних теорій. У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:	вміти:
предмет, завдання, теоретичні основи, методології, основні напрямки та проблематику сучасних соціологічних досліджень у сфері культури і мистецтва;	працювати з методиками та техніками, базами даних щодо культурно-мистецьких явищ;
основні етапи становлення соціології культури і мистецтва в контексті класичних та сучасних теорій;	розглянути проблеми літератури, театру, кіно, музики у світовій та вітчизняній культурі з позицій соціології;
законодавче підґрунтя соціокультурного дискурсу;	визначати роль суб'єктів художньої культури в системі соціальних відносин;
актуальні тренди та тенденції інституційному, організаційному та персонально-особистісному культурно-мистецькому процесі як єдності різномасштабних соціальних реальностей.	застосовувати одержані знання у навчальній та професійній діяльності, орієнтуватися у світоглядних парадигмах, критично оцінювати соціальні, культурні, мистецькі процеси.

Акцент робиться на вивченні матеріалів законодавчих, аналітичних, дослідницьких, довідкових, публіцистичних, критичних джерел та ін. Завдання, які покликана вирішити пропонована дисципліна, включають не лише засвоєння знань, але й набуття студентами вмінь опрацьовувати самостійно навчальну літературу, критично мислити та висловлювати свою точку зору на основні культурно-мистецькі явища та події в міжнародному масштабі. Зазначений курс спрямований на розвиток здатності студентів самостійно набувати і удосконалювати знання та вміння через науково верифікований пошук, аналіз і використання інформації про культурні та мистецькі реалії та тенденції.

На наш погляд, такий інтегрований курс повинен забезпечити формування таких компонентів освіченості, як:

Загальні компетенції	Фахові компетентності	Програмні результати навчання
- Здатність реалізовувати свої права і обов`язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні. - Здатність усвідомлювати рівні можливості та гендерні проблеми. - Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку культури та мистецтва, їхнього місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій.	- Знання і розуміння ретроспективи формування вітчизняних, європейських та міжнародних культурно-мистецьких інститутів. - Повага до честі та гідності людини як найвищої соціальної цінності в Україні та світі, розуміння їх правової природи.	- Здійснювати аналіз суспільних процесів у контексті аналізованої проблеми. - Формулювати власні обґрунтовані судження на основі аналізованої проблеми. - Пояснювати державною та іноземною мовами характер певних подій та процесів соціокультурного та мистецького значення з розумінням професійного та суспільного контексту. - Демонструвати необхідні знання та розуміння сутності та змісту основних засад та тенденцій культурного і мистецького світових та українського соціального просторів.

У курсі передбачено 2 змістових частини (модулі). Перша частина курсу присвячена розгляду методології соціологічних досліджень взагалі (предмет, завдання, основні напрямки та методи соціологічних досліджень) та висвітленню і аналізу наукових підходів до визначення сутності та змісту соціології культури, базових галузей соціокультурної сфери та проблемам соціалізації засобами культури. Вона представлена модулем «**Соціологія культури**». Її змістовими частинами є:

- **тема 1 «Соціологія культури як наука»,**
- **тема 2 «Макросоціологічний аналіз культури»,**
- **тема 3 «Мезосоціологічний аналіз культури»,**
- **тема 4 «Мікросоціологічний аналіз культури»,**
- **тема 5 «Техніки соціологічного дослідження культури».**

Друга частина курсу присвячена дослідженню основних етапів становлення соціомистецької проблематики в контексті системи соціальних відносин; соціології візуального мистецтва та соціологічним вимірам дослідження літератури, музики театру та кіно. Вона реалізована модулем «**Соціологія мистецтва**». Її змістовими частинами є:

- **тема 6 «Соціологія мистецтва як наука»,**
- **тема 7 «Макросоціологічний аналіз мистецтва»,**
- **тема 8 «Мезосоціологічний аналіз мистецтва»,**
- **тема 9 «Мікросоціологічний аналіз мистецтва»,**
- **тема 10 «Техніки соціологічного дослідження мистецтва».**

За навчального навантаження на 3 кредити ЄКТС пропоновану тематику можна розподілити за лекційними заняттями (12 год.) наступним чином:

Тематика навчальної дисципліни			
Тема	**кількість годин**		
	лекції	**заняття**	**сам.роб.**
Змістовий модуль 1. Соціологія культури.			
Тема 1. Соціологія культури як соціальна теорія.	2		10
Тема 2. Макросоціологія, мезосоціологія та мікросоціологія культури.	2	6	10
Тема 3. Методологія, методики та техніки соціологічного дослідження культури.	2	2	10
Змістовий модуль 2. Соціологія мистецтва.			
Тема 4. Соціологія мистецтва як соціальна теорія.	2	2	10
Тема 5. Макросоціологія, мезосоціологія та мікросоціологія мистецтва.	2	6	10
Тема 6. Методологія, методики та техніки соціологічного дослідження мистецтва.	2	2	10
Загальна кількість годин	12	18	60

Зміст семінарських занять цілком корелює з лекційним матеріалом, оскільки їхня мета полягає у поглибленому вивченні матеріалу, що, як передбачається, дозволить студентам виробити власну активно-діяльну позицію щодо культурно-мистецьких ініціатив як загальносуспільного, так і локально-приватного значення у їх взаємодоповненні. Наведемо порівняльну таблицю кореляції методології та методик і технік, що вивчаються у межах лекційних та практичних занять.

Табл.2

Кореляції методології та методик і технік, що вивчаються у межах лекційних та практичних занять

Соціологія культури	Соціологія мистецтва
Тема 5. Техніки соціологічного дослідження культури. 1. Моделювання інтегрального соціологічного дослідження культурного явища. Статистика у сфері культури. Опитування у сфері культури. Вивчення аудиторії. Постановка проблеми, окреслення об'єкту та предмету дослідження. Завдання дослідження та підбір методів і інструментарію для його виконання. Поєднання методів збору інформації. 2. Техніки макросоціологічного дослідження культури. Соціальний моніторинг. 3. Техніки мезосоціологічного дослідження культури. Опитувальні методи. Етнографічне дослідження. 4. Техніки мікросоціологічного дослідження культури. Соціальний експеримент. Біографічний метод. Фокус-групове інтерв'ю. Соціометрія.	**Тема 10. Техніки соціологічного дослідження мистецтва.** 1. Моделювання інтегрального соціологічного дослідження мистецького явища. Постановка проблеми, окреслення об'єкту та предмету дослідження. Завдання дослідження та підбір методів і інструментарію для його виконання. Поєднання методів збору інформації. 2. Техніки макросоціологічного дослідження мистецтва: Неопитувальні методи. Контент - аналіз. аналіз документів. 3. Техніки мезосоціологічного дослідження мистецтва: анкетування, включене спостереження. 4. Техніки мікросоціологічного дослідження мистецтва: Аналіз випадку. Інтерв'ю. Техніка «театру пригноблених».

При виставленні заліку (мінімум 50 балів, максимум 100 балів) враховуються навчальні досягнення студентів (бали), набрані на поточному оцінюванні (45 балів), при виконанні підсумкової контрольної роботи (30 балів), при виконанні самостійної роботи (15 балів, робота з джерельною базою) та одного індивідуального завдання (10 балів, мультимедійна презентація за питаннями теми відповідного семінарського заняття). Вивчення дисципліни передбачає обов'язкове виконання всіма студентами письмової модульної тестової контрольної роботи на 8 або 9 семінарському занятті та охоплює весь зміст навчальної дисципліни або ж за вимогами безпекової ситуації розбита на 2 частини (перша - після практичного заняття 5 та друга – після практичного заняття 8). Кількість тестових завдань: 30. Максимальний бал за контрольну роботу становить 30 балів.

1. З метою активізації процесу навчання пропонується метод креативної дискусії під час лекцій та семінарських занять. Це розвиває творчі здібності студентів, а також вдосконалює здатність до аналізу, порівняння та аргументування своєї точки зору.

2. Ефективною є робота за методикою «обміну досвідом» та інтерактивного складання лекцій. Викладач пропонує лекційний матеріал, студенти доповнюють його власними зауваги та нотатками. 3. Важливим методом роботи є опрацювання першоджерел, в результаті якого студенти діляться враженнями від прочитаного, обговорюють підняті в текстах проблеми. 4. Самостійна оцінка певних культурно-мистецьких явищ та процесів, поряд із оцінками професійних соціологів, дозволяє виокремити і порівняти погляди науковців та погляди студентської аудиторії. 5. «Круглий стіл» дає можливість студенту виступити перед колегами із власною науково-дослідною роботу, залучаючи знання наукової літератури за темою, що прочитана заздалегідь. 6. За бажанням студента результати проведених соціологічних досліджень та здійсненої самостійної роботи можуть бути представлені у таких формах: у вигляді доповідей, повідомлень, есе, презентацій, конспектів.

Конкретизуємо вимоги щодо самостійної та індивідуальної роботи на двох прикладах.

Модуль І, тема 1. СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ ЯК НАУКА.

Студентові пропонується опрацювати матеріал запропонованого ресурсу для самостійної роботи. Завдання містить три рівні складності, з яких студент може обрати для виконання один або виконати всі.

Самостійна позааудиторна робота:

І.	**1. Соціологія культури як наука.**	**15 балів**	**Робота з глосарієм**
Рівень складності	**Ресурс для самостійної роботи: Глосарій – поняття сталого культурного розвитку. установа: український центр культурних досліджень. http://uccs.org.ua/uncategorized/hlosarij-poniattia-staloho-kulturnoho-rozvytku/**		**Вага оцінки за виконання даного рівня включно з попереднім**
Рівень складності 1	У Глосарії неодноразово пропонується «порівняти» різні поняття. Заповніть, будь-ласка, таблицю відповідно до побажань авторів Глосарія. **Дайте власні короткі визначення двох понять, запропонованих для порівняння.**		5 балів
Рівень складності 2	У Глосарії пропонується відвідати ресурси, на яких подано розширену інформацію про деякі поняття. **Відвідайте, будь-ласка, сайти, подані у покликаннях, за одним обраним поняттям, і викладіть отримане знання у вигляді інформаційної записки.**		10 балів
Рівень складності 3	У Глосарії також пропонуються до розгляду поняття, щодо яких не вказано покликання на додаткові інформаційні ресурси. **Створіть і впишіть у таблицю таке покликання самостійно, за одним обраним поняттям, і викладіть отримане знання у вигляді інформаційної записки.**		15 балів

Модуль І, тема 2. МАКРОСОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ КУЛЬТУРИ.

Самостійна позааудиторна робота:

Студентам пропонується скласти список сайтів провідних інституцій та установ управління культурними процесами в Україні та за кордоном.

І.	**2. Макросоціологічний аналіз культури.**	5 балів	Створення бази матеріалів
Офіційна назва установи	**Сайт установи**		**Основний зміст/напрям роботи**

Завдання містить три рівні складності, з яких студент може обрати для виконання один або виконати всі.

Рівень складності	**Зміст завдання**	**Вага оцінки за виконання даного рівня включно з попереднім**
Рівень складності 1	Знайти і зафіксувати у таблиці інформацію стосовно сучасних українських провідних інституцій та установ управління культурними процесами	5 балів
Рівень складності 2	Знайти і і зафіксувати у таблиці інформацію стосовно сучасних європейських та американських провідних інституцій та установ управління культурними процесами	10 балів
Рівень складності 3	Знайти і зафіксувати у таблиці і зафіксувати у таблиці інформацію стосовно сучасних азійських, африканських та австралійських провідних інституцій та установ управління культурними процесами	15 балів

Примітка 1. *Самостійна пошукова робота здійснюється для того, щоб надати всім студентам групи свіжу (оперативну, релевантну) інформацію, яку можна використати у власній практичній діяльності. Тому бажано надавати інформацію, актуальну на момент звернення і очевидно перспективну на деяке майбутнє. Її можна брати з документів за типом «Плани перспективного розвитку...», «Стратегія розвитку…», «Політика співпраці…» і т.п.*

Примітка 2. *Інформація за Зрівнями складності потребуватиме альбомної орієнтації електронного файлу, у якому фіксуватиметься.*

Зведена таблиця

Україна			**Європа та Америка (Північна та Південна)**			**Азія, Африка, Австралія**		
установа	**сайт**	**Зміст/ напрям роботи**	**установа**	**сайт**	**Зміст/ напрям роботи**	**установа**	**сайт**	**Зміст/ напрям роботи**

Під керівництвом викладача формується:

- **Модель** зведеного електронного реєстру провідних інституцій та установ управління культурними процесами в **Україні**;
- **Модель** зведеного електронного реєстру провідних інституцій та установ управління культурними процесами в **Європі та Америці (Північній та Південній);**
- **Модель** зведеного електронного реєстру провідних інституцій та установ управління культурними процесами в **Азії, Африці, Австралії.**

Висновки.

На нашу думку, наведений методологічний підхід є зручнішим і для викладання, і для вивчення матеріалів студентами, бо забезпечує взаємозв'язок тематики частин курсу відповідно до реальної взаємозалежності «культури» та «мистецтва». Водночас, широка палітра методів навчальної роботи та диференційована трирівнева система оцінки складності самостійної роботи дає можливість студенту обирати свій рівень успішності відповідно до ступеню заглиблення у конкретну тематику за власними обставинами.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Алієва, Л. О. (2006). Становлення і розвиток соціології мистецтва в Україні в 20-90-ті роки XX ст.: *Дис... канд. іст. наук: 17.00.01 / Державна академія керівних кадрів культури і мистецтв*. К.

Бевзенко, Л. Д. (2019). Методологічні можливості парадигми складності в концептуалізації соціальних спільнот — основа інтегрованості, механізми утворення та руйнації. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: Спільноти: суспільна уява і практики конструювання. Матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Спільноти: суспільна уява і практики конструювання», 18- 19 квітня 2019 р.*, (м. Київ). К.: Логос, 2019. 240 с.

Дейнека, А. В. (2019). Поняття програми дії в ant як інструмент фіксації розподілу агентності між акторами. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: Спільноти: суспільна уява і практики конструювання. Матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Спільноти: суспільна уява і практики конструювання», 18-19 квітня 2019 р.*, (м. Київ). К.: Логос, 2019. 240 с.

Іванова, І. Ф. (2019). Галузеві соціології. Соціологія культури : методичні вказівки з підготовки до поточного і семестрового контролю для студентів спеціальності 054 «Соціологія» / І. Ф. Іванова, В. О. Чорна, Б. Б. Бондарець. – Миколаїв : Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили.

Лелик, М. (2019). Нематеріальна культурна спадщина як один із факторів формування іміджу України в європейському культурному просторі (оглядова довідка за матеріалами преси, Інтернету та неопублікованими документами) (2019). *ДЗК. Випуск 10/4.* https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematich_ogliadi/2019/spadshchyna.pdf

Макарова, А. (2021). *Силабус навчальної дисципліни «Соціологія культури і мистецтва». Освітня програма «Сольний спів» Спеціальність 025 Музичне мистецтво Галузь знань 02 Культура і мистецтво*. Кафедра філософії, соціології та релігієзнавства, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ. https://kvm.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/59/2021/10/

Мироненко, П. (2020). *Силабус навчального курсу «Соціологія культури». Спеціальність 033 «Філософія».* Чернігів. https://inst-hist.chnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/10/vk-6-socziologiyakultmyronenko.pdf

Скокова, Л. (2018). *Культурні практики в сучасному суспільстві: теоретичні підходи та емпіричні виміри.* (Монографія). К.: Інститут соціології НАН України.

Судакова В. М. (2019). Транскультурні чинники розвитку соціальних спільнот українського суспільства: проблема соціологічної концептуалізації. *Проблеми розвитку соціологічної теорії: Спільноти: суспільна уява і практики конструювання. Матеріали XVI Міжнар. наук.-практ. конф. «Проблеми розвитку соціологічної теорії: Спільноти: суспільна уява і практики конструювання», 18- 19 квітня 2019 р.*, (м. Київ). К.: Логос,

Український центр культурних досліджень (б.д). *Глосарій – поняття сталого культурного розвитку.* http://uccs.org.ua/uncategorized/hlosarij-poniattia-staloho-kulturnoho-rozvytku/

Шеломовська О. (укладач). (2023). *Конспект лекцій з дисципліни «Соціологія культури. Соціологія масових комунікацій» для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 054 «Соціологія» освітньо-професійної програми «Соціологія»*. Модуль 1 «Соціологія культури»: Кам'янське, ДДТУ.

REFERENCES

Alieva, L. O. (2006). *Formation and development of the sociology of art in Ukraine in the 20s-90s of the 20th century*: Dissertation... Candidate of Historical Sciences: 17.00.01 / State Academy of Managers of Culture and Arts. K.

Bevzenko, L. D. (2019). Methodological possibilities of the complexity paradigm in the conceptualization of social communities - the basis of integration, mechanisms of formation and destruction. Problems of sociological theory development: Communities: social imagination and construction practices. *Materials of the XVI International Scientific and Practical Conference «Problems of sociological theory development: Communities: social imagination and construction practices», April 18-19*, 2019, (Kyiv). K.

Deyneka, A. V. (2019). The concept of an action program in ANT as a tool for fixing the distribution of agency between actors. Problems of sociological theory development: Communities: social imagination and construction practices. *Materials of the XVI International Scientific and Practical Conference «Problems of sociological theory development: Communities: social imagination and construction practices»*, April 18-19, 2019, (Kyiv). K.: Logos.

Ivanova, I. F. (2019). *Sectoral Sociologies. Sociology of Culture: Methodological Guidelines for Preparing for Current and Semester Control for Students of Specialty 054 "Sociology"* / I. F. Ivanova, V. O. Chorna, B. B. Bondarets. – Mykolaiv: Publishing House of Petro Mohyla National University, 2019. – 48 p. (Methodological Series; Issue 284).

Lelyk, M. (2019). Intangible cultural heritage as one of the factors shaping the image of Ukraine in the European cultural space (review based on press, Internet and unpublished documents). *State Cultural Heritage. Issue 10/4*. https://nlu.org.ua/storage/files/Infocentr/Tematich_ogliadi/2019/spadshchyna.pdf

Makarova, A. (2021). *Syllabus of the academic discipline "Sociology of Culture and Art". Educational program "Solo Singing" Specialty 025 Musical Art Branch of knowledge 02 Culture and Art. Department of Philosophy,*

Sociology and Religious Studies, State Higher Educational Institution "Vasyl Stefanyk Precarpathian National University". Ivano-Frankivsk. https://kvm.pnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/59/2021/10/

Myronenko, P. (2020). *Syllabus of the course «Sociology of Culture». Specialty 033 «Philosophy».* Chernihiv. https://inst-hist.chnpu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/10/vk-6-socziologiyakultmyronenko.pdf

Shelomovska, O. (compiler). (2023). *Lecture notes on the discipline "Sociology of Culture. Sociology of Mass Communications" for applicants of the first (bachelor's) level of higher education in the specialty 054 "Sociology*" of the educational and professional program "Sociology". Module 1 "Sociology of Culture": Kamianske, DSTU.

Skokova, L. (2018). *Cultural practices in modern society: theoretical approaches and empirical measurements.* (Monograph). Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Sudakova, V. M. (2019). Transcultural factors of the development of social communities of Ukrainian society: the problem of sociological conceptualization. Problems of the development of sociological theory: Communities: social imagination and practices of construction. *Materials of the XVI International Scientific and Practical Conference «Problems of the development of sociological theory: Communities: social imagination and practices of construction»*, April 18-19, 2019, (Kyiv). K.: Logos.

Ukrainian Center for Cultural Studies (n.d). Glossary – the concept of sustainable cultural development institution:. http://uccs.org.ua/uncategorized/hlosarij-poniattia-staloho-kulturnoho-rozvytku/

Factors that Influence the Formation of the Reputation of Cities in Ukraine: Sociological Analysis

UDC: 316.334.3+327:341.485:355.01(470:477) DOI: https://doi.org/10.15421/172596

Prysiazhniuk Oleksandr
Ph.D. Student, https://orcid.org/0009-0001-0822-5322, oprysyazhnyuk11@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Abstract.
Relevance. Urban reputation plays a crucial role in attracting investment, tourism, and human capital. Ukrainian scholars have studied the factors influencing city reputation, including governance transparency, business climate, infrastructure, and social resilience. This article reviews publications by Ukrainian researchers dedicated to the factors shaping urban reputation.

The aim is to analyze the factors that affect the reputation of the city, focusing on how they are evaluated by Ukrainian scholars. This review will include an analysis of various studies and methods that aim to assess and adjust strategies for building the city's reputation.

Resutls. The article emphasizes that effective city branding, especially during the ongoing war, depends on strategic governance, ease of doing business, and infrastructure development. These elements collectively enhance a city's competitiveness both nationally and globally. In addition, the article highlights the importance of decentralization, public-private partnerships, and industrial development in post-war recovery strategies. Using the examples of Kyiv, Lviv, and Kharkiv, the study demonstrates approaches to adaptive governance.

Conclusions. It also underscores that transparent governance and investor-friendly policies (such as tax incentives, attraction of skilled labor, and wartime-oriented tourism programs) are essential for building trust among different stakeholder groups. The article concludes that Ukrainian cities should actively work on their reputation through strategic, transparent, and inclusive policies, drawing on both local and international best practices to ensure sustainable development during wartime.

Keywords: urban reputation, reputation factors, transparency, city attractiveness, investment attractiveness, post-war recovery, crisis management, reputational risk

Чинники формування репутації міст в Україні: соціологічний аналіз

Присяжнюк Олександр
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Анотація.
Актуальність. Міська репутація відіграє вирішальну роль у залученні інвестицій, туризму та людського капіталу. Українські науковці вивчали чинники, що впливають на репутацію міста, враховуючи: прозорість управління, бізнес-клімат, інфраструктуру та соціальну стійкість. Зроблено огляд публікацій українських дослідників, що присвячені чинникам формування міської репутації.

Мета – проаналізувати чинники, що впливають на репутацію міста, зосередившись на тому, як їх оцінюють українські науковці. Цей огляд включатиме аналіз різних досліджень та методик, які спрямовані на оцінку та корегування стратегій формування репутації міста.

Результати. У статті підкреслюється, що ефективне управління репутацією міста, особливо під час війни, що триває, залежить від стратегічного управління, зручності ведення бізнесу та розвитку інфраструктури. Ці елементи разом підвищують конкурентоспроможність міста як на національному, так і на глобальному рівнях. Крім того, у статті наголошується на важливості децентралізації, державно-приватного партнерства та промислового розвитку в стратегіях післявоєнного відновлення. На прикладах Києва, Львова і Харкова розглядаються підходи до адаптивного управління.

Висновки. Дослідження робить акцент на тому, що прозоре управління та політика, сприятлива для інвесторів (наприклад, податкові пільги, залучення кваліфікованої робочої сили та програми туризму, орієнтовані на воєнний час) є важливими для зміцнення довіри різних груп стейкголдерів. У статті робиться висновок про те, що українські міста повинні активно працювати над репутацією за допомогою стратегічної, прозорої та інклюзивної політики, використовуючи кращі місцеві і міжнародні практики для забезпечення сталого розвитку під час війни.

Ключові слова: репутація міст, чинники репутації, прозорість, привабливість міста, інвестиційна привабливість, післявоєнне відновлення, репутаційні ризики

Стаття надійшла / Article arrived: 08.09.2025 Схвалено до друку / Accepted:10.10.2025

Вступ.

Репутацію міста формують численні взаємопов'язані чинники. Ефективне та прозоре управління зміцнює взаємну довіру між мешканцями, підприємствами та інвесторами. Міста з політикою відкритих даних, потужними антикорупційними заходами та залученням громадськості до прийняття рішень найчастіше мають позитивну репутацію. Крім того, покращенню репутації міста сприяють: комфортне бізнес-середовище, економічні стимули, розвиток інфраструктури, залучення інвестицій та створення робочих місць. Ще більше посилюють репутацію міста культурне та історичне значення, а також висока якість освітніх послуг. Натомість високий рівень корупції та відсутність громадського контролю за прийняттям рішень формують негативну репутацію міста.

Проблема дослідження: в умовах війни відбувається істотна трансформація чинників, що визначають репутацію міст, однак у соціологічному дискурсі ця динаміка залишається мало вивченою. Тоді як соціологічний аналіз дозволяє виявити закономірності формування репутацію міст та чинників, які не неї впливають. Саме в межах соціології міста питання репутації, привабливості, соціального включення розглядаються через призму мультипарадигмальної концепції і суттєво поглиблюють бачення цих питань представниками дисциплін та шкіл. Така розбіжність між зростаючою суспільною потребою у вивченні чинників формування репутації міст та недостатнім рівнем наукової розробленості концепцій та теоретично-прикладних підходів у соціологічній призмі дослідження репутації міст зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз джерел та публікацій. У контексті зростаючої глобальної конкуренції між містами за ресурси, інвестиції, таланти та увагу міжнародної спільноти, особливого значення набувають категорії «привабливість міста» та «міська репутація». Ці терміни дедалі частіше використовуються не лише в маркетингових чи урбаністичних дослідженнях, а й у соціології міста, де вони набувають концептуального та прикладного змісту – стають індикаторами довіри до міської влади та розвитку території.

Привабливість міста традиційно визначається як сукупність характеристик, що спонукають різні цільові групи (мешканців, бізнес, туристів) обрати це місто для життя, роботи, інвестування чи відвідування (Бушинський, 2020, с. 217] Такий підхід відображає прагматичну оцінку урбаністичного середовища. Водночас усе частіше дослідники звертають увагу на глибший концепт – міську репутацію, яка є багатовимірним уявленням про місто, сформованим на перетині соціальних очікувань, комунікаційних стратегій, символічного капіталу та інституційної практики.

Simon Anholt (2013) у методології City Brand Index визначає, що репутація міста формується у п'яти вимірах: управління, культура, населення, інвестиційне середовище та інфраструктура. Річард Флорида (2008), розвиваючи концепцію «креативного класу», підкреслює роль культури, толерантності та якості міського життя як ключових чинників міської привабливості. Такий підхід доповнюється працями Ешворта і Вугда, які стверджують, що репутація є результатом свідомої міської політики з позиціювання міста у свідомості цільових аудиторій (Ashworth & Voogd,1990).

У сучасному соціологічному дискурсі репутація міста виступає не лише похідною від матеріальних або адміністративних параметрів. Вона є соціальним конструктом, який включає:

- реальні характеристики міського середовища;
- колективні уявлення про місто;
- медіа-образ;
- історичний і культурний контекст;
- досвід взаємодії з місцевими інституціями (Anholt, 2913).

Таким чином, привабливість може розглядатися як прояв репутації, втілений у конкретних рішеннях акторів (від туриста до інвестора). Якщо привабливість відповідає на питання «наскільки зручно, вигідно, цікаво бути в цьому місті?», то репутація – «що це місто означає, яке його символічне значення у спільному уявленні?».

Для цілей даної роботи поняття міської репутації інтерпретується автором як інтегративна рамка, що дозволяє узагальнити та класифікувати чинники, що впливають на репутацію, не лише у вузько економічному, але й у соціокультурному, політичному та комунікаційному вимірах. Така інтерпретація є авторським узагальненням, що спирається на існуючі теоретичні засади (С. Анхольт, Г. Ешворт, Х. Вугд), але акцентує увагу на специфічних чинниках, що залежать від історичного та воєнного контексту (зокрема, у період повномасштабної війни в Україні).

У статті здійснено огляд класичних факторів репутації міста, які склалися у довоєнний період (мається на увазі період до повномасштабного вторгнення, до 2022 року), а також проведено порівняльний аналіз їхньої трансформації у контексті війни та післявоєнної відбудови. Ми розглянемо, які з чинників зберегли своє значення, які були переосмислені, а які – з'явилися вперше як реакція на нові соціальні виклики.

Мета статті – визначити чинники, що впливають на репутацію міста, зосередившись на тому, як їх оцінюють українські науковці. Цей огляд включатиме аналіз різних досліджень та методик, які спрямовані на оцінку та корегування стратегій формування репутації міста.

Виклад основного матеріалу

Особливе місце у формуванні довоєнного

уявлення про привабливість / репутацію міст в Україні посідає Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів, розроблений Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) у 2013 році. Він був одним із перших інструментів, що намагався інтегрувати як кількісно вимірювані економічні індикатори (інфраструктура, ринок праці, ресурси), так і суб'єктивне сприйняття бізнес-спільнотою – через експертні оцінки, інтерв'ю та фокус-групи (Київський міжнародний інститут соціології, 2013, с. 36).

У дослідженні використовувався комплексний індекс для оцінки інвестиційної привабливості кожного регіону, об'єднуючи як «жорсткі», так і «м'які» фактори. У цьому дослідженні до «жорстких» факторів віднесли об'єктивні, кількісно вимірювані елементи: природні ресурси, наявність та якість робочої сили, інноваційний потенціал, розмір споживчого ринку, ділова активність та розвиток інфраструктури. Навпаки, «м'які» фактори стосувалися суб'єктивних аспектів, у тому числі: сприйняття та очікування лідерів бізнесу щодо місцевого бізнес-клімату, їх досвід взаємодії з регіональною владою.

Результати показали значні регіональні відмінності в інвестиційній привабливості в Україні. Львівська область стала найбільш привабливим регіоном для інвесторів, що пояснюється сприятливими «м'якими» факторами, такими як сприятливий бізнес-клімат і конструктивні відносини між бізнесом і місцевою владою. Однак Івано-Франківщина та Одещина також зайняли лідерські позиції, але вже переважно за «жорсткими» факторами ((Київський міжнародний інститут соціології, 2013, с. 8).

На основі методології КМІС подальші публікації (зокрема, Є. Бушинський, (2020) запропонували більш деталізований поділ на «жорсткі» і «м'які» фактори:

Жорсткі чинники – витрати на ведення бізнесу, податкове навантаження, наявність промислової інфраструктури, логістичні можливості, кадровий потенціал, регіональна інноваційність.

М'які чинники – репутаційні та символічні характеристики, які важко виміряти – загальне уявлення про регіон, імідж, соціальна інфраструктура, взаємодія з місцевою владою, наявність діалогу.

У своїй аналітиці Є. Бушинський (2020, с. 217-218) підкреслює, що хоча «жорсткі» чинники мають об'єктивну вагу, саме «м'які» чинники все більше впливають на реальні рішення інвесторів, особливо у ситуації нестабільності або невизначеності.

Паралельно Transparency International Україна запропонувала систему оцінювання прозорості муніципального управління. «Рейтинг прозорості 100 міст України» – щорічний рейтинг, який оцінює прозорість міських рад у найбільших містах України з метою підвищення відкритості та підзвітності місцевого самоврядування.

Для оцінки використовується комплексна методологія, яка вивчає міські ради в кількох ключових сферах діяльності місцевого самоврядування. З роками методологія розвивалася, щоб відобразити зміни законодавства, рекомендації представників місцевої влади, організацій громадянського суспільства та активних громадян. Так, у 2021 році оцінювання охоплювало 14 сфер, серед яких «Інформація про роботу органів місцевого самоврядування», «Доступ та участь», «Закупівлі», «Житлова політика» та інші. Для аналізу використовувалось 84 показники. За у наступні роки методологію було трансформовано, щоб зосередитися на 7 важливих сферах: відкритість, бюджет і закупівлі, муніципальна власність, зв'язки з громадськістю, кадрова політика та доброчесність, послуги громадянам і реагування на виклики війни. Ці оновлення гарантують, що оцінка залишається актуальною та точно відображає поточний стан муніципальної прозорості.

Рейтинг показує значні відмінності в рівнях прозорості в українських містах. Наприклад, в оцінці 2021 року Маріуполь отримав найвищий бал (91.00), за ним Львів (85.50), а потім Дніпро (84.20). Ці результати виділяють міста-лідери з точки зору прозорості управління. При цьому замикають рейтинг міста Шепетівка (20.30), Вишневе (17.00) та Ізмаїл (15.60). (Transparent Cities, 2021). Отримані результати можуть служити інструментом для інвесторів, а також влади та місцевого самоврядування.

Подібні висновки підтверджуються також у рейтингу Forbes Україна 2021, який комбінував понад 20 показників, об'єднаних у п'ять груп: прозорість, ділова активність, інфраструктура, легкість ведення бізнесу, людський капітал. За підсумками дослідження, Київ посів перше місце серед міст із населенням понад 90 тисяч, суттєво покращивши позиції порівняно з 2020 роком. Серед інших лідерів – Львів, Івано-Франківськ, Біла Церква, Кременчук, що також мали стабільні показники у сфері управління, безпеки та соціальних послуг (Forbes Україна, 2021).

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року докорінно змінило умови функціонування українських міст. Традиційні уявлення про привабливість – стабільність, зручність ведення бізнесу, передбачуваність інституцій – виявилися недостатніми для опису реальної цінності міського простору в умовах широкомасштабної кризи. На перший план вийшли нові атрибути міської репутації: стійкість, здатність до відновлення, гуманітарна мобілізація, кризове адміністрування, підтримка внутрішньо переміщених осіб (ВПО), інформаційна активність.

Як показують дослідження О. Мельникової і Т. Гуцан, в умовах воєнного стану інвестиційна привабливість стала значною мірою залежною від макроекономічної стабільності, фінансових гарантій і політичної довіри. Авторки зазначають,

що саме медійна кампанія, а не раціональні фактори бізнесові фактори, можуть залучити інвесторів – агітація публічних осіб, заклики вкладатися в програми сталого розвитку, інформування про відносно безпечні сфери або потенційно прибуткові в майбутньому. Також авторки наголошують, що прозорість та передбачуваність влади в таких умовах стають «якорем довіри» (Гуцан & Мельникова, 2024, с. 35).

У цьому ж контексті трансформується роль місцевого самоврядування, що проаналізовано у дослідженні «Фактори стійкості громад під час війни. Дослідження впливу економіки, управління та залученості». Автори підкреслюють, що ключовими стають дії міської влади в надзвичайних ситуаціях – організація гуманітарної допомоги, координація евакуації, забезпечення укриттів, ефективна комунікація із громадою. При цьому робота з містянами пропонується як орієнтир для міської влади, що прагне зміцнити післявоєнну репутацію міста через структуровану кризову політику (Дарковіч & Савісько, 2023).

У публікації С. Кожем'якіної та Н. Шабранської (2023, с. 7) особливу увагу приділено стратегічному розвитку людського капіталу в Києві та Київській області в умовах війни. Авторки аналізують документи стратегій 2021-2027 років, у яких окреслено завдання щодо підвищення якості освіти, розвитку медичної інфраструктури, забезпечення доступу до соціальних послуг, а також залучення громади до управлінських процесів. Такий підхід чітко узгоджується з Цілями сталого розвитку ООН і формує нове уявлення про репутацію міста як простору піклування та підтримки.

Окрему роль у трансформації репутаційних стратегій відіграє туризм. Дослідження М. Багрій, Л. Кушнір і О. Терлецької про трансформацію екскурсійного ринку Львова під час війни показує, що туристичні практики стали адаптивним механізмом для збереження економіки та символічного потенціалу міста. Львів використав нові аудиторії – переселенців, військових, волонтерів – і переорієнтував туристичні продукти відповідно до гуманітарного контексту. Зокрема, з'явилися екскурсії для військових на реабілітації, маршрути «психоемоційного розвантаження», культурно-патріотичні заходи (Багрій, Кушнір & Терлецька, 2024, с. 6). Цей приклад підтверджує, що привабливість міста під час війни – це не лише стабільність, а й емпатія, чутливість до запиту спільноти, здатність до турботи, що є складовими масштабнішого концепту – репутації.

Війна спричинила зміну репутаційного ландшафту. Київ тепер сприймається як столиця спротиву, «місто-рішучість». Львів – гуманітарний та культурний тил. Харків – місто відбудови та техноцентр. Усі ці приклади демонструють, що репутація міста тепер твориться через дії місцевої влади та громад. Репутація більше не обмежується минулим іміджем, вона ґрунтується на динамічній здатності до мобілізації, реакції на ризики та підтримки життєздатності спільнот.

Підсумуємо трансформацію чинників, що впливають на репутацію міста, від початку повномасштабного вторгнення:

Група чинників	До 2022 року	Після 2022 року
Економічні	Бізнес-клімат, ресурси, інфраструктура, логістика	Відновлюваність інфраструктури, податкові пільги, гарантії
Управлінські	Прозорість, відкритість, залучення громадськості	Прозорість, кризове управління, гнучкість
Соціальні	Якість життя, освіта	Гуманітарні програми, підтримка ВПО
Культурні	Культурна спадщина	Освіта
Символічні	Історичний центр, центр інновацій, зелене місто	Гуманітарний центр, центр опору
Безпекові	Боротьба зі злочинністю	Активність бойових дій, наявність укриттів, комунікація з населенням у разі екстренних ситуацій

Таким чином, можемо спостерігати перехід до специфічних чинників, що характерні саме для воєнного часу. При цьому відбувається і трансформація зацікавлених груп осіб – інвестування відбувається або з розрахунку на дохід в майбутньому, або як програм сталого розвитку; туристи цікавляться не загалом культурною спадщиною, а містом під час війни; мешканці оцінюють не комфорт загалом, а організованість життя в умовах війни.

Висновки.

Репутацію українських міст формують численні взаємопов'язані чинники, зокрема прозорість управління, людський капітал, бізнес-туризм та економічні стимули. Аналіз статей українських дослідників і результатів соціологічних досліджень свідчить, що репутація міста – це не лише економічне зростання, а й соціальний конструкт, заснований на довірі, здатності до адаптації та інновацій. Під час повномасштабної війни загальновизнані чинники пройшли трансформацію до більш специфічних – кризове реагування, відновлення інфраструктури, організація безпекових заходів для мешканців, підтримка ВПО та інші.

Дослідження репутації міста як основи сталого

розвитку підкреслює, що прозорість управління є критично важливим елементом у створенні привабливого образу міста. Під час війни саме управлінсько-політичні чинники мають найбільший вплив на привабливість міста – зрозумілість і передбачуваність дій влади, здатність адаптуватися до воєнного часу, забезпечити безпеку мешканців та інвестицій. Адже саме від зрозумілості та прозорості взаємодії інвестора з місцевою владою залежить залучення ресурсів. Інвесторам потрібні гарантії безпеки їхніх вкладень. Особливе значення також мають і рішення, які можуть виділяти місто чи регіон серед інших. Такими рішеннями можуть бути пільги для ведення бізнесу, розвиток інфраструктури чи залучення кваліфікованих працівників. У сфері туризму ситуація аналогічна – програми міської влади, орієнтовані на кризовий час і нові соціальні групи, допоможуть залишити місто привабливим для туристів.

Водночас на репутацію міста впливають і негативні чинники: корупція та непрозорість управління, що є ключовими бар'єрами для інвестицій та соціальної довіри.

Отже, з вище зазначеного можемо зробити висновок, що чинники, які впливають на репутацію, під час війни трансформувались у функції адаптації та стійкості. Якщо раніше індикаторами для оцінки репутації були стабільність, зручність та доступність, то у воєнний час визначальними характеристиками є виживання, відновлення і підтримка. Позитивними якостями, які на даний момент покращують репутацію міст є ініціативність в реконструкції (Харків), гуманітарні заходи (Львів), комунікативна видимість (Київ). Варто зазначити, що Львів, у ролі гуманітарного центра, отримав і негативний вплив на репутацію – у соціальних мережах поширились негативні публікації про завищену вартість оренди житла.

Оскільки Україна переживає складний воєнний період та економічну трансформацію, міста повинні активно формувати свої бренди (які є елементом репутації) та впроваджувати стратегічну політику, спрямовану на покращення репутації. Майбутні дослідження повинні продовжувати вивчати найкращі практики управління репутацією, використовуючи як внутрішній, так і міжнародний досвід для підвищення привабливості міст під час війни.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Багрій, М., Кушнір, Л., & Терлецька, О. (2024). Трансформація ринку екскурсійних послуг України в період воєнного стану (на прикладі Львова). *Економіка та суспільство*. Вип. 63. https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4197

Бушинський, Є. В. (2020). Концепт факторів, що визначають інвестиційну привабливість регіону. *Вісник Хмельницького національного університету.* № 6. С. 216–220. https://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/03/38.pdf

Гуцан, Т., & Мельникова, О. (2024). Тенденції інвестиційної привабливості України в умовах воєнного. *Галицький економічний вісник.* 2(87), 30–39. https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/45112/2/GEJ_2024v87n2_Gutsan_T

Дарковіч, А., & Савісько ,М. (2023). Фактори стійкості громад під час війни. Дослідження впливу економіки, управління та залученості. *Вокс Україна*. https://voxukraine.org/faktory-stijkosti-gromad-pid-chas-vijny.

Київський міжнародний інститут соціології. (2013. Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів України. https://www.kiis.com.ua//Rating_of_investment_attractiveness_of_the_region.pdf

Кожем'якіна, С., & Шабранська, Н. (2023). Цілі розвитку людського капіталу в стратегіях розвитку та відновлення Києва і Київської області. *Економіка та суспільство*. Вип. 56. https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3007.

Флорида Р. (2008). *Креативний клас: Люди, які змінюють майбутнє.* К.: Основи, 2008.

Anholt, S. (2913). *The Anholt-GfK Roper City Brands Index*. https://www.gfkamerica.com/cbi/index.en.html

Ashworth G. J., & Voogd H. (1990). *Selling the city: Marketing approaches in public sector urban planning*. London: Belhaven Press.

Forbes Україна. (2021). Найкращі міста для ведення бізнесу 2021. https://forbes.ua/ratings/naykrashchi-mista-dlya-vedennya-biznesu-2021-05102021-2533

Transparent Cities. (2021). *Рейтинг прозорості 100 міст України.* https://transparentcities.in.ua/transparency-rating.

REFERENCES

Anholt, S. (2913). *The Anholt-GfK Roper City Brands Index*. https://www.gfkamerica.com/cbi/index.en.html

Ashworth G. J., & Voogd H. (1990). *Selling the city: Marketing approaches in public sector urban planning*. London: Belhaven Press.

Bahriy, M., Kushnir, L., & Terletska, O. (2024). Transformation of the market of excursion services in Ukraine during martial law (on the example of Lviv). *Economy and society*. Vyp. 63. https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4197

Bushynsky, E. V. (2020). The concept of factors that determine the investment attractiveness of the region. *Bulletin of Khmelnytskyi National University.* No. 6, pp. 216–220. https://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/03/38.pdf

Darkovich, A., & Savisko, M. (2023). Factors of community resilience during the war. Study of the impact of economics, governance and engagement. *Vox Ukraine*. https://voxukraine.org/faktory-stijkosti-gromad-pid-chas-vijny.

Florida, R. (2008). *Creative Class: People who change the future.* Kyiv: Osnovy, 2008.

Forbes Ukraine. (2021). Best Cities to Do Business 2021. https://forbes.ua/ratings/naykrashchi-mista-dlya-vedennya-biznesu-2021-05102021-2533

Gutsan, T., & Melnikova, O. (2024). Trends in the investment attractiveness of Ukraine in the conditions of war. *Galician Economic Bulletin.* 2(87), 30–39. https://elartu.tntu.edu.ua/bitstream/lib/45112/2/GEJ_2024v87n2_Gutsan_T

Kozhemyakina, S., & Shabranska, N. (2023). Human Capital Development Goals in Development and Recovery Strategies of Kyiv and Kyiv Region. *Economy and society*. Vyp. 56. https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3007.

Kyiv International Institute of Sociology. (2013. Rating of investment attractiveness of the regions of Ukraine. https://www.kiis.com.ua//Rating_of_investment_attractiveness_of_the_region.pdf

Transparent Cities. (2021). *Transparency rating of 100 cities of Ukraine.* https://transparentcities.in.ua/transparency-rating.

Motivation of Applicants to Pedagogical Specialties in Times of Crisis: a Sociological Analysis of the Social Structure of Educational Choices of Ukrainian Youth (2019–2024)

UDC: 316.346:316.75:316.422.44:37.013.42(477) DOI: https://doi.org/10.15421/172597

Poznii Oleksandr
Lecturer, https://orcid.org/0009-0006-5673-7775, oleksandr_poznii@kneu.edu.ua
Horbova Yuliia
Ph.D., https://orcid.org/0000-0001-6686-0546, horbova.yuliia@kneu.edu.ua
Chaika Viktor
Assistant Lecturer, https://orcid.org/0009-0006-2343-3660, chaika.viktor@kneu.edu.ua
Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman (Kyiv, Ukraine)

Abstract.
In the context of war, the consequences of the pandemic, and demographic decline, Ukraine is facing an intensified crisis in the staffing of schools. The decreasing prestige of the teaching profession and structural imbalances in university admissions lead to a loss of young people's interest in pedagogical specialities and a shift in motivation from value-based to pragmatic.

Purpose. To conduct a sociological analysis of applicants' motivation for pedagogical specialities in 2019–2024, identify the key factors behind the crisis of the teaching profession's prestige, and outline possible directions for education policy to overcome the shortage of teachers.

Methods. Secondary analysis of the Unified State Electronic Database on Education (2019/2021/2024), comparative analysis of admission campaign dynamics, regional stratification (West, Center, South, East), and content synthesis of national and international analytical reports.

Results. A decline in demand for specialities 013 Primary Education and 014 Secondary Education was recorded, alongside stabilization in related fields (psychology, management). The priority of pedagogical programmes is decreasing: they are increasingly chosen as a "reserve" option with a focus on free tuition. A regional shift in applications toward safer territories (West, Center) is observed, accompanied by reduced academic quality, while in the East and South the number of applicants decreases but motivation remains relatively higher. Feminization of admission continues, and risks of institutional exhaustion of pedagogical faculties grow.

Conclusions. Pedagogical specialities are losing their status as prestigious choices, becoming mostly mass and secondary options. If current trends persist, a significant teacher shortage may occur by 2030. Targeted policies are needed: higher salaries and social guarantees, scholarships and contracts for high-achieving applicants, programme modernization, and regionally differentiated incentives.

Keywords: applicants' motivation, pedagogical specialities, professional prestige, educational choice, regional differences, staffing crisis

Мотивація вступників на педагогічні спеціальності в умовах кризи: соціологічний аналіз соціальної структури освітніх виборів української молоді (2019–2024)

Позній Олександр, Горбова Юлія, Чайка Віктор
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана (Київ, Україна)

Анотація.
В умовах війни, пандемічних наслідків і демографічного спаду в Україні загострюється криза кадрового забезпечення школи. Зниження престижності професії вчителя та дисбаланси вступу зумовлюють втрату інтересу молоді до педагогічних спеціальностей і зміщення мотивації від ціннісної до прагматичної.

Мета. Соціологічний аналіз мотивації вступників на педагогічні спеціальності у 2019–2024 роках, виявлення чинників кризи престижу вчительської професії та окреслення напрямів освітньої політики для подолання кадрового дефіциту.

Методи. Вторинний аналіз даних ЄДЕБО (2019/2021/2024), порівняльний аналіз динаміки вступних кампаній, регіональна стратифікація (Захід, Центр, Південь, Схід), контент-синтез національних і міжнародних аналітичних звітів.

Результати. Зафіксовано зниження попиту на спеціальності 013 «Початкова освіта» та 014 «Середня освіта» при стабілізації суміжних напрямів (психологія, менеджмент). Пріоритетність педагогічних спеціальностей знижується: вони частіше обираються як «резервний» варіант із орієнтацією на бюджет. Відбувається регіональний зсув заяв до безпечніших територій (Захід, Центр) при зменшенні їхньої академічної якості, тоді як на Сході й Півдні спостерігається менший обсяг вступу, але відносно вища мотивація. Посилюється фемінізація вступу та ризики інституційного виснаження педагогічних факультетів.

Висновки. Педагогічні спеціальності втрачають статус престижного вибору, стаючи переважно масовими та другорядними. Збереження тенденцій може призвести до дефіциту учителів до 2030 року. Потрібні цільові політики: підвищення оплати й соціальних гарантій, стипендії та контракти для абітурієнтів із високими балами, модернізація програм і регіонально диференційовані стимули.

Ключові слова: мотивація вступників, педагогічні спеціальності, престиж професії, освітні вибори, регіональні відмінності, кадрова криза

Стаття надійшла / Article arrived: 11.09.2025 Схвалено до друку / Accepted:14.10.2025

Вступ.

Проблема кадрового забезпечення системи освіти в Україні набуває дедалі більшої гостроти у зв'язку з війною, міграційними процесами та зниженням престижності професії вчителя. На тлі демографічних викликів та руйнування освітньої інфраструктури спостерігається тенденція до зменшення зацікавленості молоді у виборі педагогічних спеціальностей (Osvitoria, 2024; Український інститут розвитку освіти, 2024). Це створює ризик не лише для стабільності шкільної освіти, а й для відтворення соціального капіталу суспільства загалом.

Мотивація вступників на педагогічні спеціальності є чутливим індикатором змін у суспільстві. Вона відображає як індивідуальні прагнення та стратегії освітнього вибору, так і вплив ширших структурних чинників - економічної стабільності, державної політики, ринку праці, публічного дискурсу. Міжнародні дослідження наголошують, що освітні системи у кризових умовах можуть виступати як джерелом вразливості, так і чинником стійкості (OECD, 2025; World Bank, 2025). Аналізуючи ієрархію пріоритетів абітурієнтів упродовж останніх п'яти років, можна простежити не лише динаміку освітніх траєкторій молоді, а й глибші трансформації у сприйнятті вчительської професії.

Період 2019–2024 років є показовим для вивчення цих процесів, адже поєднує три ключові етапи: відносну стабільність (2019), трансформацію під впливом пандемії (2021) та радикальні зміни в умовах повномасштабної війни (2022–2024). Саме ці контексти визначають умови формування мотивації вступників і сигналізують про кризу, що охоплює як педагогічну освіту, так і освітню систему загалом.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Мотивація вступників на педагогічні спеціальності є багатофакторним соціальним феноменом, що відображає складну структурну взаємодію індивідуальних освітніх стратегій молоді та ширших соціальних трансформацій. Для її розуміння необхідно поєднати кілька аналітичних перспектив, у тому числі класичні соціологічні концепції та сучасні дослідження у сфері педагогічної соціології, соціології професій та освітньої політики.

Однією з ключових рамок для аналізу виступає концепція поля та капіталів П. Бурдьє (Bourdieu, 1986). На думку вченого, освітні вибори завжди є стратегіями позиціювання у соціальному полі, де діють різні форми капіталу: економічний, культурний, соціальний і символічний. У випадку педагогічних спеціальностей вирішальним чинником постає саме символічний капітал, що визначає престижність і соціальну легітимність учительської професії. Зменшення цього капіталу в умовах війни, демографічних криз і економічної нестабільності прямо впливає на мотивацію абітурієнтів. Як показують українські дані, професія вчителя дедалі частіше сприймається як низькооплачувана, морально виснажлива та не завжди престижна (Український інститут розвитку освіти, 2024).

Актуальним видається й використання теорії очікувань-цінностей (Eccles & Wigfield, 2002), як дозволяє розкрити індивідуальний мотиваційний вимір освітніх виборів. Згідно з цим підходом, рішення обрати певну професію базується на поєднанні очікувань успіху та суб'єктивної цінності завдання. В українських умовах ці параметри деформовані кризовим контекстом. Очікування вступників знижуються через непевність освітнього процесу (ризики релокацій, перерваних занять, зруйнованої інфраструктури, обмежених перспектив працевлаштування), а цінність професії вчителя послаблюється негативними уявленнями, що домінують у публічному дискурсі. Дослідження фіксують високі рівні емоційного вигорання серед педагогів: 13% перебувають у стадії вигорання, ще 34 % - у фазі його формування (Tkachenko, Prysiazhniuk, Verkhovenko & Nenko, 2024). Такі сигнали стають вагомим чинником демотивації потенційних абітурієнтів.

У межах соціології праці та професійного статусу важливо враховувати теорію професійної стратифікації, де престижність професії розглядається як елемент статусної ієрархії (Treiman, 1977). У стабільних суспільствах учительство зберігає символічну цінність, однак у кризових контекстах воно стає менш привабливим через відсутність економічних і статусних гарантій. Дослідження Д. Ханнан та співавторів (Hannan, Raffe, Smyth, 1996) показують, що у суспільствах із різкими структурними трансформаціями освітні стратегії молоді мають адаптивний характер: абітурієнти обирають менш ризиковані та більш прагматичні варіанти. В Україні ця тенденція проявляється особливо виразно: у Західному регіоні масовість вступних заяв спричиняє «розмиття» середнього конкурсного балу, тоді як у Східному й Південному регіонах, де кількість абітурієнтів обмежена війною та міграцією, зберігається високий рівень мотивації серед меншої, але більш цілеспрямованої групи вступників.

Окремим напрямом у літературі є дослідження кризи професіоналізму. Так, Дж. Еветтс показує, що професії втрачають символічний капітал у тих випадках, коли знижується їхня автономія, бракує державної підтримки та суспільної довіри (Evetts, 2011). В українських умовах ця тенденція виявляється у суперечності між деклараціями влади про престижність професії та реально низьким рівнем заробітних плат. Згідно з даними OECD (OECD, 2025), навіть після коригування на купівельну спроможність зарплати українських учителів становлять лише 20% від заробітків їхніх колег у Німеччині, що сприяє формуванню відчуття «хронічної недооцінки».

З точки зору теорії людського капіталу (Becker, 1993) інвестиції у професійну освіту здійснюються тоді, коли очікувана віддача є достатньо високою. Для педагогічних спеціальностей в Україні це співвідношення виглядає несприятливим: довготривалий цикл навчання (5–6 років, плюс регулярні обов'язкові курси підвищення кваліфікації) поєднується з низькою оплатою праці, що робить педагогічну освіту менш привабливою порівняно з IT чи управлінськими напрямами.

Проблематика професійної ідентичності також заслуговує на увагу. Дослідження (Beijaard, Meijer & Verloop, 2004) показують, що вчительство традиційно пов'язується з високим рівнем покликання та ціннісної мотивації. Проте в умовах пандемії й війни ціннісні мотиви значною мірою поступаються прагматичним, що підтверджується зміною структури пріоритетів у вступній кампанії 2024 року.

Класичні дослідження освітньої нерівності (Shavit & Blossfeld, 1993) дозволяють краще зрозуміти український випадок. Війна та масова міграція створюють додаткові бар'єри: у низці регіонів університети були зруйновані або переміщені, що вплинуло на доступність педагогічних програм. Як результат, регіональні відмінності стали визначальним чинником мотивації вступників.

Українські аналітичні інституції – зокрема (CEDOS, 2023; Osvitoria, 2024; Український інститут розвитку освіти, 2024) – фіксують ці тенденції у своїх дослідженнях. Вони звертають увагу на падіння конкурсних балів при відносно стабільній кількості поданих заяв, зростання частки заяв на бюджетні місця та відтік найбільш академічно підготовлених абітурієнтів у суміжні сфери - психологію, IT чи менеджмент. Міжнародні організації, такі як OECD, також наголошують, що в умовах кризи освітні системи можуть виступати як чинником вразливості, так і ресурсом суспільної стійкості залежно від того, наскільки успішно підтримується престиж учительської професії.

Таким чином, мотивація вступників на педагогічні спеціальності в Україні має складну соціальну стратифікацію. Вона визначається поєднанням структурних чинників (державна політика, рівень зарплат, стан інфраструктури), контекстуальних впливів (пандемія, війна, міграція) та індивідуальних стратегій освітнього вибору. Зміна від ціннісної до прагматичної мотивації свідчить про кризу в педагогічній освіті та потребує системного дослідження й політичного реагування.

Метою статті є проведення соціологічного аналізу мотивації вступників на педагогічні спеціальності в Україні в 2019–2024 роках, визначення ключових чинників кризи престижу вчительської професії та окреслення можливих напрямів освітньої політики для подолання кадрового дефіциту.

Методологія та емпірична база дослідження. Емпіричною базою для дослідження мотивації вступників на педагогічні спеціальності стали офіційні статистичні дані, результати кабінетних досліджень, а також аналітичні звіти українських і міжнародних організацій. Їх поєднання дозволяє не лише реконструювати динаміку вступних кампаній 2019–2024 років, але й осмислити ці процеси у ширшому соціальному контексті.

Основним джерелом кількісної інформації виступає Єдина державна електронна база з питань освіти (ЄДЕБО), яка містить відомості про всі подані заяви на вступ до закладів вищої освіти України. Для нашого дослідження ключовими показниками є кількість заяв на спеціальності А 3 (013) «Початкова освіта» та А 4 (014) «Середня освіта», середній конкурсний бал вступників, частка заяв на бюджетні місця, а також структура пріоритетів (від 1 до 5). Саме ці індикатори дозволяють оцінити не лише рівень зацікавленості у педагогічних програмах, а й внутрішню мотивацію абітурієнтів, оскільки вибір пріоритетів сигналізує про глибину усвідомленого вибору.

Дані ЄДЕБО проаналізовано у порівнянні між різними роками (ЄДЕБО, 2019, 2021, 2024), а також у регіональному розрізі за макрорегіонами (Захід, Центр, Південь, Схід). Такий підхід дає змогу виявити не лише часові, але й просторові відмінності у мотивації вступників, що особливо важливо в умовах війни, яка призвела до масштабних міграційних процесів і регіональних дисбалансів.

Другим важливим блоком є результати аналітичних центрів та дослідницьких організацій. Так, CEDOS неодноразово наголошував на зниженні привабливості педагогічних спеціальностей, тоді як Український інститут розвитку освіти підкреслює, що молодь сприймає професію вчителя як малопривабливу з погляду престижу та оплати праці. Організація у звіті «Вчителі України: кадровий потенціал» акцентувала на тому, що понад 40% учителів планують залишити професію до 2030 року, що створює негативний сигнал для потенційних абітурієнтів (Osvitoria, 2024).

Міжнародні джерела також мають важливе значення для порівняння та контекстуалізації. Звіти OECD аналізують трансформацію української освіти й демонструють хронічну недооцінку праці вчителя, яка послаблює його соціальний престиж (OECD, 2023, 2025). Аналітика Світового банку засвідчує, що, попри війну, освітні реформи в Україні тривають, проте дефіцит педагогічних кадрів є одним із ключових викликів (World Bank, 2025). Нарешті, праця Н. Джабаррі (Jabbari, 2025) у контексті освітніх систем у зонах конфлікту наголошує, що освіта може стати як фактором вразливості, так і ресурсом резильєнсу залежно від рівня підтримки вчительських кадрів.

Поєднання статистики з ЄДЕБО та аналітичних

матеріалів надає змогу інтерпретувати освітні стратегії молоді не лише у цифрах, але й у соціокультурному та структурному вимірах. З одного боку, ми отримуємо об'єктивні показники - кількість заяв, середні бали, пріоритети. З іншого - пояснення мотиваційних механізмів, пов'язаних із престижем професії, міграційними процесами, економічними стимулами та символічним статусом учителя в українському суспільстві. Таким чином, використані джерела забезпечують комплексне дослідження мотивації вступників - як у прагматичному, так і у ціннісному вимірі.

Виклад основного матеріалу.

Аналіз вступних кампаній 2019, 2021 та 2024 років дозволяє простежити суттєві зміни у мотивації абітурієнтів при виборі педагогічних спеціальностей. Вибір абітурієнта фіксується у статистичних даних Єдиної державної електронної бази з питань освіти, які відображають кількість поданих заяв, їхні пріоритети, конкурсні бали та спрямованість на бюджет чи контракт (ЄДЕБО, вступні кампанії 2019, 2021, 2024).

У 2019 році, який можна вважати відносно стабільним періодом, педагогічні спеціальності зберігали сталу частку заяв у загальному масиві. Значна кількість вступників обирала педагогіку як основну траєкторію, підтвердженням чого є високий відсоток заяв із пріоритетами 1–2. Це вказує на переважання ціннісних мотивів – покликання, традиційність професії та сприйняття вчителя як важливого соціального актора.

У 2021 році, в умовах пандемії COVID-19, у мотивації вступників з'являються змішані риси. Частка заяв із високими пріоритетами знижується, що свідчить про поширення стратегії «резервного вибору». Водночас педагогічні спеціальності залишаються привабливими для тих абітурієнтів, які розглядають бюджетні місця як інструмент мінімізації освітніх витрат. Таким чином, у цей період співіснують дві логіки: ціннісна (традиційне бачення вчительства як покликання) та прагматична (прагнення гарантувати собі доступ до безкоштовної освіти).

Ситуація 2024 року демонструє радикальний зсув мотивації. Умови повномасштабної війни, міграція абітурієнтів, руйнування інфраструктури та невизначеність майбутнього призвели до того, що педагогічні спеціальності дедалі частіше обираються з прагматичних міркувань. Це підтверджує зростання частки заяв на бюджетні місця при одночасному зниженні середнього конкурсного балу (CEDOS, 2023). У структурі пріоритетів зменшується кількість заяв із 1–2 пріоритетом, натомість зростає частка «резервних» виборів. Така динаміка вказує на те, що педагогіка дедалі частіше сприймається не як усвідомлена професійна траєкторія, а як компромісне або «безпечне» рішення.

Для ілюстрації динаміки звернемося до рейтингу спеціальностей за кількістю поданих заяв у 2019, 2021 та 2024 роках (табл. 1). Як видно з даних, кількість заяв на спеціальність 013 «Початкова освіта» скоротилася з 7179 у 2019 році до 4333 у 2024 році, тоді як на спеціальність 014 «Середня освіта» - з 39 835 у 2019 році до 21 560 у 2024 році. Для порівняння, інші спеціальності, такі як психологія чи менеджмент, демонструють зростання або стабільно високий попит, що свідчить про перерозподіл освітніх преференцій молоді.

Табл. 1.

Рейтинг обраних спеціальностей у закладах вищої освіти за кількістю поданих заяв (2019–2024)

Спеціальність	2019 рік	2021 рік	2024 рік
013 Початкова освіта	7179	5695	4333
014 Середня освіта	39 835	44 449	21 560
035 Філологія	68 099	76 541	43 761
053 Психологія	29 807	39 914	49 907
061 Журналістика	32 388	43 451	15 215
073 Менеджмент	55 357	62 718	48 163
081 Право	70 013	68 421	28 510
123 Комп'ютерні науки	17 201	24 645	10 491
291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії	22 395	19 637	8836

Джерело: складено авторами на основі даних ЄДЕБО за вступні кампанії 2019, 2021, 2024 (ЄДЕБО, 2019, 2021, 2024)

Міжнародні дослідження підтверджують, що в умовах криз мотивація молоді змінюється від ціннісних до прагматичних моделей (Jabbari, 2025). Це характерно і для України: пандемія та війна оголили структурні проблеми вчительства, що відбилося на освітніх стратегіях молоді. Таким чином, період 2019-2024 років демонструє перехід від стабільної й відносно престижної педагогічної освіти до прагматичного вибору, де ключовим чинником стає наявність бюджетного місця, а не символічний капітал професії.

Слід зауважити, що зміна позицій педагогічних спеціальностей у системі вищої освіти стає зрозумілою лише у порівнянні з іншими освітніми напрямами. Якщо у попередні десятиліття вчительство розглядалося як одна з центральних професій у суспільному відтворенні, то сьогодні воно поступається позиціями сферам, які забезпечують більш очевидні економічні та статусні вигоди. У класичному підході до масифікації вищої освіти (Trow, 1973) наголошується, що зі зростанням доступу до університетів відбувається розшарування спеціальностей: одні зберігають елітарний характер і високу престижність, інші стають масовими та менш статусними. Педагогіка в Україні дедалі більше потрапляє до другої категорії, тоді як право, менеджмент і комп'ютерні науки зберігають символічний статус «елітних освітніх траєкторій».

З точки зору теорії професійних ринків праці (Doeringer & Piore, 1971), педагогічна освіта належить до «сегментованого ринку» з низькими зарплатами, обмеженими можливостями мобільності та високим рівнем професійного вигорання. Це суттєво контрастує з «відкритими» ринками, характерними для ІТ чи міжнародних відносин, де існує значний простір для кар'єрного зростання й адаптації до глобальних трендів. Криза престижу педагогіки може бути також інтерпретована крізь призму теорії аномії (Merton, 1968): у суспільстві зберігається культурна ціль - висока цінність освіти й ролі вчителя, однак доступні засоби для реалізації цієї мети (гідна оплата, професійна підтримка, стабільність) залишаються обмеженими. Це породжує розчарування й пошук альтернативних траєкторій, зокрема в психології чи менеджменті.

Міжнародні дослідження (Marginson, 2016) підтверджують, що педагогічні професії втрачають привабливість у багатьох країнах, особливо в умовах глобалізованого освітнього ринку. Сфери, пов'язані з високими технологіями, фінансами чи міжнародними відносинами, асоціюються з глобальною мобільністю та конкурентними перевагами, тоді як педагогіка сприймається як локалізована та менш перспективна.

Таким чином, порівняння педагогічних спеціальностей з іншими напрямами демонструє не лише емпіричну втрату абітурієнтів, а й структурне зміщення у статусній ієрархії професій. Вчительство стає сферою з обмеженими економічними перспективами, високим рівнем професійних ризиків і дедалі слабшим символічним капіталом, що визначає його як другорядний вибір у сучасних освітніх стратегіях молоді.

Тепер розглянемо регіональні відмінності. Так, регіональний аналіз мотивації вступників на педагогічні спеціальності дає змогу виявити суттєві відмінності між макрорегіонами України, які зумовлені як демографічними й безпековими факторами, так і освітньою інфраструктурою та міграційними процесами. Дані ЄДЕБО свідчать, що у 2019 році найбільшу кількість заяв на педагогічні спеціальності подавали вступники із Центрального та Західного макрорегіонів. Схід і Південь поступалися за абсолютними показниками, проте середній конкурсний бал у цих регіонах залишався відносно високим. Це вказує на те, що навіть за меншої кількості заяв абітурієнти зі Сходу та Півдня демонстрували вищий рівень мотивації, що відображалося у якості їхніх результатів.

У 2021 році ситуація зберегла загальні тенденції, проте вже почали проявлятися регіональні відмінності, пов'язані з нерівномірними наслідками пандемії та соціально-економічними дисбалансами. Західні регіони стали своєрідним «освітнім хабом», акумулюючи частину абітурієнтів із інших територій. Це призвело до зростання кількості поданих заяв, однак середній конкурсний бал дещо знизився. Натомість у Східному й Південному макрорегіонах спостерігалося подальше скорочення загальної кількості заяв, проте якісні показники тих, хто обирав педагогічні спеціальності, залишалися відносно стабільними.

Після 2022 року вплив війни зумовив кардинальні регіональні зрушення. У 2024 році найбільший освітній потік зосередився у Західному макрорегіоні, куди масово переміщалися як університети, так і вступники. Це спричинило різке зростання кількості заяв, однак супроводжувалося зниженням середнього конкурсного балу, що можна пояснити як «розмиттям» академічної якості через масштабність набору. Натомість у Східному та Південному макрорегіонах, які перебувають у зоні підвищених безпекових ризиків, відбулося істотне скорочення кількості заяв. Водночас саме ці заяви характеризувалися відносно вищим середнім балом, що свідчить про вибір педагогіки переважно найбільш мотивованими абітурієнтами, готовими навчатися попри ризики. Центральний макрорегіон залишився стабілізуючим фактором: кількість заяв тут знижувалася менш різко, а середні бали залишалися на рівні, що свідчить про відносну сталість освітніх стратегій у цьому регіоні.

Для наочності у таблиці 2 наведено динаміку поданих заяв на педагогічні спеціальності за макрорегіонами у 2019, 2021 та 2024 роках.

Табл.2

Кількість заяв на спеціальності 013 «Початкова освіта» та 014 «Середня освіта» за макрорегіонами (2019-2024)

Макрорегіон	2019 рік	2021 рік	2024 рік
Західний	11 206	12 048	15 830
Центральний	15 947	16 531	13 248
Південний	8 374	9 142	5 762
Східний	11 487	11 423	6 053

Джерело: складено авторами на основі даних ЄДЕБО за вступні кампанії 2019, 2021, 2024 (ЄДЕБО, 2019, 2021, 2024)

Таким чином, регіональні відмінності підтверджують гіпотезу про прагматичний зсув мотивації. У безпечніших регіонах (Захід і Центр) педагогічні спеціальності дедалі частіше сприймаються як доступний і масовий вибір, тоді як у регіонах підвищеного ризику (Схід і Південь) вступниками стають переважно ті, хто має вищу мотивацію і кращі результати. Цей просторовий ефект відображає як адаптивність освітніх стратегій молоді, так і регіональну нерівність у доступі до педагогічної освіти.

Окремого розгляду потребує вивчення факторів кризи престижу педагогічної професії. Так, криза престижу педагогічної професії в Україні постає не лише як тимчасова реакція на економічні чи політичні виклики, а як глибокий соціальний процес, що змінює конфігурацію освітніх стратегій молоді. Вона формується на перетині кількох рівнів: індивідуального, інституційного та структурного, що співвідноситься з класичними підходами соціології освіти.

З позицій структурно-функціонального підходу (Parsons, 1959) освіта виконує функцію соціальної інтеграції та відтворення цінностей. Втрата престижу вчительської професії означає збій у механізмах соціалізації, оскільки молодь менше орієнтується на педагогічні траєкторії як на соціально схвалювані. Це створює ризики для відтворення культурного капіталу суспільства, адже саме вчитель виступає носієм базових цінностей.

Теорія раціонального вибору (Coleman, 1990) пояснює зміну освітніх стратегій як результат раціоналізації витрат і вигод. Абітурієнти прагнуть мінімізувати ризики, і в умовах невизначеності педагогічна освіта сприймається як менш «ефективна інвестиція». Відповідно, ми спостерігаємо зростання прагматичних стратегій - вибір педагогіки не як професійного покликання, а як «резервного» варіанта.

Концепція постмодерної освіти (Bauman, 2000) дозволяє побачити у кризі престижу прояви «суспільства ризику», де професійні вибори більше не ґрунтуються на традиційних цінностях, а на короткострокових адаптивних рішеннях. Молодь шукає гнучкі й мобільні професійні траєкторії, тоді як педагогічна освіта у теперішньому вигляді асоціюється з жорсткими інституційними рамками та обмеженими можливостями кар'єрної мобільності.

Важливим є і підхід нової інституціональної теорії (Meyer & Rowan, 1977), який пояснює, чому реформи часто мають «ритуальний» характер і не забезпечують реального підвищення престижності професії. Вчительство в Україні опинилося у ситуації, коли держава формально декларує його значущість, але не забезпечує достатнього економічного чи соціального підтвердження цих декларацій. Це веде до інституційного розриву, який відчувають і абітурієнти, оцінюючи майбутню професію.

На основі проаналізованих даних слід звернути увагу й на певний гендерний дисбаланс. На даний час, гендерна структура педагогічної освіти в Україні відтворює загальносвітові тенденції фемінізації вчительської професії (Ingersoll, Merrill, & Stuckey, 2014). Більшість абітурієнтів становлять жінки, і після 2022 року ця диспропорція ще більше посилилася через міграційні процеси. Чоловіки частіше обирають напрямки, що асоціюються з вищим статусом і доходом - IT, право, менеджмент (OECD, 2025). Такий розподіл не лише закріплює структурну гендерну асиметрію, але й створює ризики дефіциту чоловіків у школах, що може впливати на соціалізаційні моделі учнів. У термінах теорії соціальної стратифікації (Treiman, 1977), професія вчителя опиняється на нижчих щаблях ієрархії престижу, стаючи переважно «жіночою» сферою.

Прослідковується й академічне виснаження педагогічних факультетів в Україні. Так, зменшення контингенту студентів на педагогічних спеціальностях має безпосередній вплив на інституційний розвиток університетів. Як показує підхід нової інституціональної теорії, навчальні заклади підтримують формальні структури, навіть за браку ресурсів, що веде до «інституційного виснаження». Педагогічні факультети стикаються з ризиками скорочення програм, злиття кафедр і відтоку викладацьких кадрів. Цей процес створює замкнене коло: зниження кількості студентів; скорочення ресурсів; падіння якості підготовки; ще менший набір. У результаті педагогічна освіта опиняється у стані, який можна визначити як системну кризу відтворення. При цьому, перерозподіл освітніх уподобань молоді відображає закономірності теорії раціонального вибору: абітурієнти обирають ті спеціальності, які забезпечують кращі перспективи доходу, мобільності та престижу. Тому психологія, менеджмент чи право залишаються стабільно привабливими, тоді як педагогіка дедалі більше виконує роль «резервного вибору». На глобальному рівні схожі процеси описані в дослідженнях про «ринкову логіку» освіти, де престижність визначається конкурентоспроможністю

на ринку праці. Це підкреслює, що педагогічні спеціальності втрачають позиції не тільки через локальні чинники війни, а й у ширшій логіці освітньої конкуренції.

Слід звернути увагу й на наявний дисбаланс між попитом і пропозицією. Ситуація надлишкової пропозиції бюджетних місць у педагогічній освіті свідчить про інституційний дисбаланс між державним замовленням і реальними стратегіями молоді. Проте держава продовжує підтримувати великі обсяги підготовки вчителів, незважаючи на низький попит і падіння конкурсних балів. Це знижує селективність вступу і веде до деградації академічних стандартів. У довгостроковій перспективі такий дисбаланс поглиблює кадрову кризу в школах, адже наявність місць не гарантує якісного відбору студентів.

Таким чином, криза престижу педагогічної професії має комплексний характер. Вона визначається як макрорівневими чинниками (економічними, інституційними та символічними), так і внутрішніми структурними процесами у самій системі педагогічної освіти. Це поєднання формує нову конфігурацію освітніх стратегій молоді, де педагогічні спеціальності дедалі частіше сприймаються як вторинний, а не пріоритетний вибір.

Висновки.

Таким чином, проведене дослідження мотивації вступників на педагогічні спеціальності в Україні у 2019-2024 роках виявило комплексну кризу престижу вчительської професії. Аналіз кількісних даних, кабінетних матеріалів та теоретичних інтерпретацій показав, що відбувається поступовий перехід від ціннісно зорієнтованих до прагматично-адаптивних освітніх стратегій. Якщо у 2019 році педагогічні спеціальності ще розглядалися значною частиною абітурієнтів як пріоритетний вибір, то у 2024 році вони дедалі частіше виступають резервним варіантом, що свідчить про зниження символічного капіталу професії вчителя.

Виявлені тенденції мають виразний просторовий вимір. Західний макрорегіон перетворився на освітній центр із масовим набором і водночас зниженням середніх балів, тоді як у східних і південних регіонах педагогічні спеціальності обирають менші групи, але з вищим рівнем мотивації та результатів. Це засвідчує регіональну нерівність доступу до педагогічної освіти, яка зумовлена як безпековими умовами, так і структурними диспропорціями у розподілі університетів.

Криза престижу виявляється і в її внутрішніх структурних вимірах. Педагогічна освіта зберігає високий рівень фемінізації, що у поєднанні з міграційними процесами після 2022 року призводить до подальшого посилення гендерної асиметрії. Зменшення кількості абітурієнтів безпосередньо впливає на стан педагогічних факультетів, викликаючи академічне виснаження: скорочення програм, ризики об'єднання кафедр і відтік викладачів. Конкуренція з іншими спеціальностями посилюється, адже психологія, менеджмент та IT залишаються більш престижними траєкторіями, тоді як педагогіка дедалі частіше сприймається як другорядний вибір. Додатково загострює ситуацію дисбаланс між пропозицією і попитом: держава продовжує підтримувати великі обсяги бюджетних місць, однак це не супроводжується реальним зростанням інтересу з боку абітурієнтів, що знижує академічний рівень наборів.

У підсумку результати дослідження підтверджують, що педагогічні спеціальності зміщуються у нижчі позиції професійної ієрархії. У контексті масифікації вищої освіти педагогіка дедалі більше набуває ознак «масового» й менш престижного напряму, тоді як право, IT чи міжнародні відносини зберігають символічний статус елітарних освітніх траєкторій. Це зміщення має не лише освітнє, а й політичне значення. Прогнози вказують на можливий дефіцит понад ста тисяч учителів до 2030 року, що зумовлює ризик структурного ослаблення системи освіти. Падіння середнього конкурсного балу вступників виступає не просто статистичним показником, а символічним індикатором зниження престижності професії у суспільній свідомості. Надлишкова пропозиція бюджетних місць, яка не відповідає попиту, підриває їхнє значення як інструменту підтримки сильних абітурієнтів.

У цьому контексті постає необхідність у новій державній стратегії, орієнтованій на підвищення привабливості педагогічної освіти. Йдеться про цільові програми підтримки абітурієнтів із високою мотивацією, створення стимулюючих стипендій і преференцій для вступників із високими балами, а також модернізацію навчальних програм з акцентом на мовні та STEM-напрями. Лише комплексне поєднання фінансових стимулів, інституційної підтримки та оновлення академічного змісту здатне відновити символічний капітал професії вчителя і забезпечити стійкість освітньої системи в довгостроковій перспективі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Єдина державна електронна база з питань освіти (ЄДЕБО). (2019). *Результати вступної кампанії 2019 року*: ЄДЕБО. https://vstup2019.edbo.gov.ua/

Єдина державна електронна база з питань освіти (ЄДЕБО). (2021). *Результати вступної кампанії 2021 року*: ЄДЕБО. https://vstup2021.edbo.gov.ua/

Єдина державна електронна база з питань освіти (ЄДЕБО). (2024). *Результати вступної кампанії 2024 року*: ЄДЕБО. https://vstup2024.edbo.gov.ua/

Український інститут розвитку освіти. (2024). *Звіт про стан професії вчителя в Україні*. Київ: УІРО. https://uied.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/zvit-standart-vchytelya.pdf

Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press. https://content.e-bookshelf.de/media/reading/L-3880112-05094665cc.pdf

Becker, G. S. (1993). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education* (3rd ed.). University of Chicago Press.

Beijaard, D., Meijer, P. C., & Verloop, N. (2004). Reconsidering research on teachers' professional identity. *Teaching and Teacher Education, 20*(2), 107–128. https://doi.org/10.1016/j.tate.2003.07.001

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241-258). Greenwood.

CEDOS. (2023). *Війна та освіта: Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи*. CEDOS Think Tank. https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/ua-executive-summary-war-and-education-web.pdf

Coleman, J. S. (1990). *Foundations of social theory*. Harvard University Press.

Doeringer, P. B., & Piore, M. J. (1970). *Internal labor markets and manpower analysis*. Lexington, MA: Heath. https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED048457.pdf

Eccles, J. S., & Wigfield, A. (2002). Motivational beliefs, values, and goals. *Annual Review of Psychology, 53*(1), 109–132. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135153

Evetts, J. (2011). A new professionalism? Challenges and opportunities. *Current Sociology, 59*(4), 406-422. https://doi.org/10.1177/0011392111402585

Hannan, D. F., Raffe, D., & Smyth, E. (1996). Cross-national research on school to work transitions: An analytic framework. *European Sociological Review, 12*(2), 125-146.

Ingersoll, R. M., Merrill, L., & Stuckey, D. (2014). *Seven trends: The transformation of the teaching force*. Consortium for Policy Research in Education, CPRE Report. University of Pennsylvania. https://www.cpre.org/sites/default/files/workingpapers/1506_7trendsapril2014.pdf

Jabbari, N. (2025). *What the Russia-Ukraine Conflict Tells Us about Educational Resilience* U.S. Army War College Press. https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3346&context=parameters

Marginson, S. (2016). *The dream is over: The crisis of Clark Kerr's California idea of higher education*. University of California Press. https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/32075

Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. Free Press.

Meyer, J. W., & Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology, 83*(2), 340–363. https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1324023

OECD. (2023). *Education in Ukraine: Reviewing the state of reform and recovery*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/education-at-a-glance-2023_e13bef63-en/full-report/ensuring-continued-learning-for-ukrainian-refugees_7bef46de.html

OECD. (2025). *Transforming general upper secondary education in Ukraine*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/7c357ac4-en

Osvitoria. (2024). *Вчителі України: кадровий потенціал*. Київ: Освіторія. https://nushub.org.ua/wp-content/uploads/2024/11/osvitoriya_zvit_web.pdf НУШ. Ресурсний центр - Ресурсний центр

Parsons, T. (1959). The school class as a social system: Some of its functions in American society. *Harvard Educational Review, 29*(4), 297–318.

Shavit, Y., & Blossfeld, H. P. (Eds.). (1993). *Persistent inequality: Changing educational attainment in thirteen countries*. Westview Press. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000171224

Tkachenko, V., Prysiazhniuk, Y., Verkhovenko, O., & Nenko, Y. (2024). Emotional burnout of Ukrainian teachers in the context of a full-scale invasion. Revista Brasileira De Educação Do Campo, 9, e19043. https://doi.org/10.70860/ufnt.rbec.e19043

Treiman, D. J. (1977). *Occupational prestige in comparative perspective*. Academic Press.

Trow, M. (1973). *Problems in the transition from elite to mass higher education*. Carnegie Commission on Higher Education. https://eric.ed.gov/?id=ED091983

World Bank. (2025, March 25). *Learning and school reforms continue in Ukraine despite war challenges*. The World Bank. https://www.worldbank.org/en/news/feature/2025/03/25/learning-and-school-reforms-continue-in-ukraine-despite-war-challenges

REFERENCES

Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Polity Press. https://content.e-bookshelf.de/media/reading/L-3880112-05094665cc.pdf

Becker, G. S. (1993). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education* (3rd ed.). University of Chicago Press.

Beijaard, D., Meijer, P. C., & Verloop, N. (2004). Reconsidering research on teachers' professional identity. *Teaching and Teacher Education, 20*(2), 107–128. https://doi.org/10.1016/j.tate.2003.07.001

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood.

CEDOS. (2023). *Війна та освіта: Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи*. CEDOS Think Tank. https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/ua-executive-summary-war-and-education-web.pdf
Coleman, J. S. (1990). *Foundations of social theory*. Harvard University Press.
Doeringer, P. B., & Piore, M. J. (1970). *Internal labor markets and manpower analysis*. Lexington, MA: Heath. https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED048457.pdf
Eccles, J. S., & Wigfield, A. (2002). Motivational beliefs, values, and goals. *Annual Review of Psychology, 53*(1), 109–132. https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135153
Evetts, J. (2011). A new professionalism? Challenges and opportunities. *Current Sociology, 59*(4), 406–422. https://doi.org/10.1177/0011392111402585
Hannan, D. F., Raffe, D., & Smyth, E. (1996). Cross-national research on school to work transitions: An analytic framework. *European Sociological Review, 12*(2), 125–146.
Ingersoll, R. M., Merrill, L., & Stuckey, D. (2014). *Seven trends: The transformation of the teaching force*. Consortium for Policy Research in Education, CPRE Report. University of Pennsylvania. https://www.cpre.org/sites/default/files/workingpapers/1506_7trendsapril2014.pdf
Jabbari, N. (2025). *What the Russia-Ukraine Conflict Tells Us about Educational Resilience* U.S. Army War College Press. https://press.armywarcollege.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3346&context=parameters
Marginson, S. (2016). *The dream is over: The crisis of Clark Kerr's California idea of higher education*. University of California Press. https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/32075
Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. Free Press.
Meyer, J. W., & Rowan, B. (1977). Institutionalized organizations: Formal structure as myth and ceremony. *American Journal of Sociology, 83*(2), 340–363. https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1324023
OECD. (2023). *Education in Ukraine: Reviewing the state of reform and recovery*. OECD Publishing. https://www.oecd.org/en/publications/education-at-a-glance-2023_e13bef63-en/full-report/ensuring-continued-learning-for-ukrainian-refugees_7bef46de.html
OECD. (2025). *Transforming general upper secondary education in Ukraine*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/7c357ac4-en
Osvitoria. (2024). *Вчителі України: кадровий потенціал*. Київ: Освіторія. https://nushub.org.ua/wp-content/uploads/2024/11/osvitoriya_zvit_web.pdf НУШ. Ресурсний центр - Ресурсний центр
Parsons, T. (1959). The school class as a social system: Some of its functions in American society. *Harvard Educational Review, 29*(4), 297–318.
Shavit, Y., & Blossfeld, H. P. (Eds.). (1993). *Persistent inequality: Changing educational attainment in thirteen countries*. Westview Press. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000171224
Tkachenko, V., Prysiazhniuk, Y., Verkhovenko, O., & Nenko, Y. (2024). Emotional burnout of Ukrainian teachers in the context of a full-scale invasion. Revista Brasileira De Educação Do Campo, 9, e19043. https://doi.org/10.70860/ufnt.rbec.e19043
Treiman, D. J. (1977). *Occupational prestige in comparative perspective*. Academic Press.
Trow, M. (1973). *Problems in the transition from elite to mass higher education*. Carnegie Commission on Higher Education. https://eric.ed.gov/?id=ED091983
Ukrainskyi instytut rozvytku osvity – UIED. (2024). *Report on the state of the teaching profession in Ukraine.* Kyiv: UIED. https://uied.org.ua/wp-content/uploads/2024/02/zvit-standart-vchytelya.pdf
World Bank. (2025, March 25). *Learning and school reforms continue in Ukraine despite war challenges*. The World Bank. https://www.worldbank.org/en/news/feature/2025/03/25/learning-and-school-reforms-continue-in-ukraine-despite-war-challenges
Yedyna derzhavna elektronna baza z pytan osvity – YEDEBO. (2019). *Results of the 2019 admission campaign*: YEDEBO. https://vstup2019.edbo.gov.ua/
Yedyna derzhavna elektronna baza z pytan osvity – YEDEBO. (2021). *Results of the 2021 admission campaign*: YEDEBO. https://vstup2021.edbo.gov.ua/
Yedyna derzhavna elektronna baza z pytan osvity – YEDEBO. (2024). *Results of the 2024 admission campaign*: YEDEBO. https://vstup2024.edbo.gov.ua/

An Examination of Free and Open-Source Software for Mathematical Statistics Data Analysis: Prospects for Use by Students of Social and Other Sciences

UDC: 316.774:004.42:519.8 DOI: https://doi.org/10.15421/172598

Udzhmadzhuridze Heorhii
Ph.D., Senior Lecturer, https://orcid.org/0000-0002-1401-8522, g.udzhmadzhuridze@gmail.com
Kharkiv University of Humanities «People's Ukrainian Academy» (Kharkiv, Ukraine)

Abstract.
The relevance of the article is connected with the necessity for students to acquire skills in mathematical statistics data analysis. It is established that these skills are key for the preparation of specialists in social, natural, medical, and technical sciences. It is revealed that the use of proprietary software is often limited by financial and organizational factors, which complicates the learning process in higher education institutions. The potential of Free and Open-source software as an alternative to commercial products is characterized.

The purpose of the article is defined as the identification, comparison, and evaluation of the capabilities of Free and Open-source software for mathematical statistics data analysis.

Results. An analysis of proprietary and free software for mathematical statistics data analysis was conducted. The evaluation was carried out through the execution of standard data analysis procedures, including descriptive statistics, correlation, factor, regression analyses, and clustering. It was established that the JASP and Jamovi programs demonstrate the best combination of functionality, usability, and result visualization.

Conclusions. Free and Open-source software is characterized as a relevant solution for developing countries and for the organization of distance learning. It was found that JASP supports a wide range of procedures and capabilities for data analysis and visualization, making it suitable for both student learning and scientific research. It was established that Jamovi, due to its modular structure and multilingual support, is more promising for students' educational needs. It was determined that further research may be directed towards the objectification of evaluations through surveys of students, teachers, and experts, or the experimental application of these programs in the student learning process.

Keywords: Data Analysis, Free Software, Mathematical Statistics, Open-Source Software, R, SPSS, Student Learning

Дослідження Вільного та Відкритого програмного забезпечення для математико-статистичного аналізу даних: перспективи використання студентами соціальних та інших наук

Уджмаджурідзе Георгій
Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія» (Харків, Україна)

Анотація.
Актуальність статті пов'язана з необхідністю опанування студентами навичок математико-статистичного аналізу даних. Встановлено, що такі навички є ключовими для підготовки фахівців у соціальних, природничих, медичних і технічних науках. З'ясовано, що використання пропрієтарного програмного забезпечення часто обмежується фінансовими й організаційними чинниками, що ускладнює навчальний процес у закладах вищої освіти. Охарактеризовано потенціал Вільного та Відкритого програмного забезпечення як альтернативи комерційним продуктам.

Метою статті є виявлення, порівняння та оцінювання можливостей Вільного та Відкритого програмного забезпечення для математико-статистичного аналізу даних.

Результати. Проведено аналіз пропрієтарних і безкоштовних програм для математико-статистичного аналізу даних. Оцінювання здійснено шляхом виконання стандартних процедур аналізу даних (дескриптивна статистика, кореляційний, факторний, регресійний аналіз, кластеризація). Встановлено, що програми JASP і Jamovi демонструють найкраще співвідношення функціональності, зручності та візуалізації результатів.

Висновки. Охарактеризовано Вільне та Відкрите програмне забезпечення як актуальне рішення для країн, що розвиваються, та для організації дистанційного навчання. З'ясовано, що JASP підтримує широкий спектр процедур і можливостей для візуалізації та аналізу даних, що робить її придатною як для навчання студентів, так і для наукових досліджень. Встановлено, що Jamovi, завдяки модульній структурі та підтримці багатьох мов, є більш перспективною до навчальних потреб студентів. Встановлено, що подальші дослідження можуть бути спрямовані на об'єктивізацію оцінок шляхом опитування студентів, викладачів та експертів або експериментальне застосування цих програм у процесі навчання студентів.

Ключові слова: Відкрите програмне забезпечення, Вільне програмне забезпечення, математико-статистичний аналіз даних, студентське навчання, R, SPSS

Стаття надійшла / Article arrived: 11.09.2025 Схвалено до друку / Accepted:14.10.2025

Introduction.

Problem Statement.

The issue of students in various specialties mastering mathematical statistics analysis skills is a constant challenge for universities (Kandyba, Horban, Honcharova, & Honcharov, 2023). Such skills are necessary not only for students of social sciences (Khyzhniak, 2017) but also for those studying natural sciences (Luescher, Heckel, & Grass, 2025), medicine (Ghofrani & Taherdoost, 2025), humanities (Hyvönen, 2020), engineering and technical specialities (Porter, 2019). All these sciences can use mathematical statistics methods to test hypotheses, conduct tests, perform analyses, make predictions, and classify data.

Indeed, just as mathematics is the universal language of science, so the methods based on its use have an extremely wide range of applications and possibilities. Every day, as ordinary individuals, we encounter the results of the application of mathematical statistics methods in our daily practices (Shkoliar, 2023): from medical laboratory analyses to advertising algorithms displayed to us on social media; from smartphone colour options to determining the political course of a state.

All phenomena that denote probabilities contain an element of uncertainty and may be true – they can be calculated and determined using mathematical statistics methods. Therefore, their successful mastery by students of various specialities is a socially significant problem and, accordingly, may become the subject of attention of sociology as an originally positivist discipline.

In addition, this problem is particularly acute for Ukrainian society. The outbreak of coronavirus (Covid-19) in 2019 forced higher education institutions to switch to remote learning (Novikov, 2021). In this context, proprietary software, which is traditionally widely used, became difficult for students to access from their home computers.

On the other hand, the policy on the content of academic disciplines in mathematical statistics analysis de facto requires the mandatory use of proprietary software, which creates many problems for higher education institutions as economic entities. A licence for collective use of such software for higher education institutions costs from €230 per year (SPSS Faculty Packs for Academic Staff by IBM Software Editions, n.d.), and the equipment and maintenance of a computer lab where students can use this licensed software and perform laboratory work is also a significant financial burden. In the context of war, constant air threats, economic and migration crises, as well as distance learning, it is extremely difficult for students to acquire high-quality skills in working with proprietary software for mathematical statistics data analysis.

Therefore, this article is relevant for: developing societies; developed societies where the education system is forced to use distance learning methods; Ukrainian society, as a society of war and risks. In addition, this article may be of interest to representatives of the non-social sciences who are not familiar with specialised software for mathematical statistics data analysis.

Review of Research and Publications. The problems of using proprietary statistical software were addressed by D. Saparbaeva (2025), F. Strale (Strale, et al., 2025), F. Ramdani (Ramdani, Hilmiyah, & Indriyani, 2025); the problems of using Free and Open-source statistical software were addressed by L. Ashour (Ashour, 2024), J. Zhang (Zhang, et al., 2025), (Bleichrodt, Phan, Luo, & Kirpich, 2025). This has been given attention in Ukrainian scientific discourse by A. Boba (Boba, 2020), V. Zhukovska (Zhukovska, Mosiiuk, & Komarenko, 2018), M. Malezhyk (Malezhyk, 2016), D. Mazay (Mazay & Maltseva, 2019).

However, there is a lack of developments that propose replacing proprietary software for mathematical statistics data analysis by students with Free and Open-source software that would combine powerful computing capabilities with a high level of graphical user interface (GUI).

The purpose of this article is to identify, compare and evaluate the capabilities of Free and Open-source software for mathematical statistics data analysis.

Results.

Let us start with definitions of the concepts of software and some principles of its distribution and functioning, which may be unfamiliar to representatives of the social sciences.

The ISO/IEC/IEEE Standard 24765:2010 defines software as: «Computer programs, procedures, and possibly associated documentation and data pertaining to the operation of a computer system» (Glossary Term Computer Software, 2025); B. Matthews understands this concept as: «…a collection of computer programs, procedures and documentation that perform some task on a computer system» (Matthews, Giaretta, Mcilwrath, & Conway, 2008, p. 11); B. Galler provides the following definition: «To each user of a computer, the total computing facility provided for his use, other than the hardware, is the software» (Galler, 1962, p. 6).

The definition of Free software is provided by the founder of the social movement of the same name and author of the related licence (GNU-GPL) R. Stallman: «First, the freedom to copy a program and redistribute it to your neighbors, so that they can use it as well as you. Second, the freedom to change a program, so that you can control it instead of it controlling you; for this, the source code must be made available to you» (Stallman, 1986, p. 8). K. Fogel provides the following definition: «Free software is software that may be modified and redistributed freely by anyone, with no significant restrictions on how the code may be changed, the uses to which it may be put, or the parties with whom it may be shared» (Fogel, 2005, p. 1). The GNU-GPL licence requires that all further developments and products remain free and be distributed under the GNU licence.

The concept of Open-source software is defined as follows: «Open-source software refers to software that features freely available source code, which users may view, modify, adopt, and share for both commercial and non-commercial purposes» (What is Open Source Software (OSS)?, 2024). Today, the movement has evolved from a community of IT engineers into a social movement with its own ideology: «A pervasive example is open-source software, a global public good that plays a vital role in the economy and is foundational for most technology we use today» (Hoffmann, Nagle, & Zhou, 2024, p. 1). Open-source software uses a set of «open» licences (OSI Approved Licenses), which ensure legal compliance with the principles of this movement for various programmes and products. It should be noted that, unlike the principles of the Free Software movement, the principles of the Open-source software movement are not as imperative: products and developments created on the basis of open licences may become closed.

The rest of the software is proprietary or «closed». Its source code is secret, and it is forbidden to change or modify it; it belongs to certain developers not only as intellectual property, but also as material property. It should be noted that not all Free and Open-source software is free of charge, but a significant portion of it is. The following is also true: not all proprietary software is paid, but a significant portion of it is.

Within the scope of the issues we have outlined, the main criterion for choosing software is that it is free for students. Among proprietary software for mathematical statistics data analysis, the most well-known programmes are: IBM SPSS (Start your free 14-day trial), Stata (The complete statistical software for data science), SAS (Request demos, free trials, price quotes & more), Minitab Statistical Software (Free Trial of Minitab Solution Center), JMP (Download your free trial of JMP®) – all of them are paid and offer only a limited free trial period.

Therefore, the next stage will involve comparing and evaluating the functionality of free alternatives for mathematical statistics data analysis, namely the programmes PSPP, BlueSky Statistics, JASP, Jamovi, and R-Instat. The functionality of IBM SPSS will serve as a control group (reference). The following procedures will be performed in each programme: descriptive statistics, correlation analysis, principal component factor analysis, linear regression analysis, k-means clustering. The author will assess how similar and complete the results of applying these procedures in free programmes are in comparison with SPSS. The GUI component will be assessed separately, taking into account the following parameters: multilingual interface capabilities, the ability to transfer graphs and tables to Microsoft Excel, the clarity of additional parameters when performing statistical procedures, and the availability of hints or explanations. Each category will be evaluated on a four-point scale: 0 points – if the functionality is absent; 1 point – if the functionality is worse than in SPSS; 2 points – if the functionality is similar; 3 points – if the functionality is better. The evaluation results are presented in Table 1.

Table 1

Author's assessment of Free and Open-source software for mathematical statistics data analysis

	PSPP	BlueSky	JASP	Jamovi	R-Instat
Descriptive statistics	2	1	3	2	1
Correlation analysis	1	2	3	3	1
Factor analysis	1	1	2	2	1
Regression analysis	1	1	1	1	0
Clustering by k-means	1	1	3	2	0
GUI	1	1	3	3	1
Total	7	7	15	13	4

PSPP is a free copy of SPSS with a similar design structure. The program menu is not as colourful, but it is clear and easy to read, and all elements are easily distinguishable. The program only supports English; copying analysis results to Microsoft Excel does not work correctly; a separate module is required to build graphs. In correlation analysis, only Pearson's method of measurement is available. In factor analysis, it is not possible to output KMO values and save the factorisation results as a new variable. In regression analysis, it is possible to save residual values and predicted values (which is sufficient for student level), but it is not possible to select a method for including variables in the model. In k-means clustering, it is not possible to check the quality of the model by reviewing the analysis of variance, it is not possible to save the clustering results by respondents, and there is no information about the distance between the end centres of the clusters.

BlueSky greets users with a somewhat unclear display and unusual logic for structuring basic procedures. The programme only supports English; copying analysis results to Microsoft Excel works correctly; in some procedures, graphs can be constructed immediately. In descriptive statistics, the ability to obtain information about measures of central tendency is only available for numeric variables (a limitation of the R language). In factor analysis, KMO values are not available, nor is there any information about the proportion of explained

variance; factorisation results can be saved as a separate variable. In regression analysis, it is not possible to save residual values and predicted values; it is not possible to select a method for including variables in the model, but it is possible to create a formula for your own model. In k-means clustering, it is not possible to check the quality of the model by viewing the analysis of variance; it is possible to save the clustering results by respondents; information on the distance between the endpoints of the clusters is available.

JASP is characterised by clear display and understandable logic in structuring basic procedures. The programme supports many languages; copying analysis results to Microsoft Excel works correctly. Graphs can be constructed directly in the procedure menu, and the results of additional parameters or graph construction are displayed immediately. In descriptive statistics, the ability to obtain information on measures of central tendency is only available for numeric variables (a limitation of the R language); the programme provides extensive capabilities for constructing visual graphs. All necessary parameters are present in correlation analysis; it is possible to construct graphs; a convenient table designer is available. In regression analysis, it is not possible to use automatic methods for including variables; however, informative graphs (standardised residuals) are displayed, allowing the quality of the model to be assessed; only predicted values and residuals can be saved. In k-means clustering, the programme provides additional parameters for model quality control and informative graph construction; however, only the respondent's relationship to the cluster can be saved.

Jamovi has a clear design, understandable logic for structuring procedures, and a modular ideology. The programme supports a large number of languages (including Ukrainian); analysis results are correctly transferred to Microsoft Excel; graphs can be constructed directly in the procedure menu; the results of additional parameters or graphs are displayed immediately. In descriptive statistics, the ability to obtain information on measures of central tendency is available for ordinal and nominal scales, but there are limitations for weighted data; the programme provides extensive opportunities for building visual graphs. In correlation analysis, all major methods are available; graphing is possible; a specialised module for correlation analysis is available. In regression analysis, you can save residuals, predicted values, and distances; some graphs can be constructed; it is not possible to use automatic methods for including variables in the model. In k-means clustering, there are opportunities to construct informative graphs, but only the respondent's relationship to the cluster can be saved.

Despite its origins, R-Instat only supports Windows-based computers. The design and logic of the analysis procedures are not intuitive; the ability to build graphs simultaneously is often lacking; copying results to Microsoft Excel is only possible with additional modules. Data presentation is not visual; translation into other languages is of poor quality. Descriptive statistics do not allow for the simultaneous construction of visual graphs, and there are few descriptive parameters. The results of correlation analysis are displayed inconveniently; it is possible to construct graphs. Factor analysis does not allow rotation; KMO model quality parameters are not displayed; component values are not sorted; obtained factors can be saved as separate variables; it is possible to build visual graphs. The linear regression procedure was not found. The k-means clustering method is missing.

Conclusions.

Summarising the results of our research, we can highlight several key points. Firstly, teaching students' mathematical statistics data analysis is a truly pressing issue and challenge for higher education institutions. For the Ukrainian education system, this problem arises in two main areas: a lack of material and technical resources on the part of higher education institutions; and the forced distance learning, accompanied by problems with licensing specialised software and the possible lack of the minimum necessary computer equipment among students.

Secondly, all (popular) proprietary software for mathematical statistics data analysis is paid. The developers of these programmes do not provide the opportunity to use them for free, even for educational or scientific purposes. In addition, it should be noted that none of the verified companies offer regional prices or discounts for the Ukrainian market.

Therefore, Free and Open-source software is a relevant solution for developing countries – especially for low-income countries where it is impossible to organise face-to-face learning. Our comparative analysis and evaluation of software for mathematical statistics data analysis with a similar licence revealed that these programmes differ in ideology, structure, design, functionality and user-friendliness.

The JASP programme received the highest score in the author's evaluation. It is a powerful tool based on the R language; the programme is installed as a «large» package, offering a wide range of procedures for mathematical statistics data analysis and visualisation. The programme is distinguished by its modern intuitive interface, concise and informative output tables and graphs, and the ability to display (additional) results «on the fly». At the same time, JASP may be «too big» for students, as it is more of a full-fledged alternative to IBM SPSS for researchers and professional users.

The Jamovi programme is very similar to JASP in terms of properties, design and functionality. However, it has two distinctive features: firstly, it supports more languages (including Ukrainian); secondly, it has a modular component structure, which means the programme is smaller and has lower computer system requirements. Students receive a small but powerful tool that contains everything they need to learn mathematical

statistics methods. If their interests are broader, they can install additional modules through the program's internal menu. In addition, an additional advantage of Jamovi is the possibility of limited use via a web interface (web browser), which allows students without a personal computer to also work with the programme.

Of course, our conclusions are limited. It should be understood that the author evaluated the programmes based on his personal experience, preferences and tastes. Therefore, further research in this area could be aimed, on the one hand, at objectifying the assessments by surveying students, teachers and experts and, on the other hand, at experimentally applying these programmes in the process of teaching students. Undoubtedly, the experience of using these programmes in the educational process of students may reveal new aspects that need to be taken into account.

REFERENCES

Ashour, L. (2024). A review of user-friendly freely-available statistical analysis software for medical researchers and biostatisticians. *Research in statistics, 2*(1). doi:10.1080/27684520.2024.2322630

Bleichrodt, A., Phan, A., Luo, R., & Kirpich, A. (2025). StatModPredict: A user-friendly R-Shiny interface for fitting and forecasting with statistical models. *PLoS One, 20*(8). doi:10.1371/journal.pone.0329791

Boba, A. A. (2020). Prohrammnoe obespechenye dlia provedenyia y analyza rezultatov sotsyolohycheskykh oprosov [Software for conducting and analyzing the results of sociological surveys]. *Suchasni problemy rozvytku prava ta ekonomiky v innovatsiinomu suspilstvi: zb. nauk. prats za materialamy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (pp. 40-47). Velyko-Tyrnovo: Access Press.

Download your free trial of JMP®. (n.d.). Retrieved October 15, 2025, from JMP Statistical Discovery: https://www.jmp.com/en/download-jmp-free-trial

Fogel, K. (2005). *What Is Free Software.* Retrieved October 14, 2025, from Open Tech Strategies: https://opentechstrategies.com/archive/what-is-free-software.pdf

Free Trial of Minitab Solution Center. (n.d.). Retrieved October 15, 2025, from Minitab: https://www.minitab.com/en-us/products/minitab-solution-center/free-trial/

Galler, B. A. (1962). Definition of software. *Communications of the ACM, 5*(1), 6-7. doi:10.1145/366243.366276

Ghofrani, A., & Taherdoost, H. (2025). Biomedical data analytics for better patient outcomes. *Drug Discovery Today, 30*(2). doi:10.1016/j.drudis.2024.104280

Glossary Term Computer Software. (n.d.). Retrieved October 15, 2025, from Defense Acquisition University: https://www.dau.edu/glossary/computer-software?

Hoffmann, M., Nagle, F., & Zhou, Y. (2024). *The Value of Open Source Software.* Harvard Business School. doi:10.2139/ssrn.4693148

Hyvönen, E. (2020). Using the Semantic Web in digital humanities: Shift from data publishing to data-analysis and serendipitous knowledge discovery. *Semantic Web, 11*(1), 187-193. doi:10.3233/SW-190386

Kandyba, I. O., Horban, H. V., Honcharova, N. V., & Honcharov, D. S. (2023). Statystychnyĭ analiz danykh pro vykorystannia obchysliuvalnykh resursiv kompiuteriv zakladu vyshchoï osvity zasobamy Python [Statistical analysis of data on the use of computing resources of higher educational institutions using Python]. *Visnyk Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu, 1*(84), 148-154. doi:10.35546/kntu2078-4481.2023.1.20

Khyzhniak, L. M. (2017). Mify pro sotsialnu statystyku, profesiina pidhotovka sotsiolohiv ta informatsiina bezpeka derzhavy [Myths about social statistics, professional training of sociologists, and information security of the state]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriia «Sotsiolohichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody»*(38), 92-95.

Luescher, A., Heckel, R., & Grass, R. (2025). Exploring the intersection of natural sciences and information technology via entropy and randomness. *Nat Commun, 16*, 1-10. doi:10.1038/s41467-025-62353-1

Malezhyk, M. (2016). Mozhlyvosti analizu SPSS Statistics dlia opratsiuvannia rezultativ testuvannia [SPSS Statistics analysis capabilities for processing test results]. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu. Seriia: Pedahohika, 1*(16), 157-162.

Matthews, B., Giaretta, D., Mcilwrath, B., & Conway, E. (2008). *The Significant Properties of Software: A Study.* Chilton, UK: Rutherford Appleton Laboratory.

Mazay, D., & Maltseva, K. (2019). Vplyv sotsialnoi nerivnosti na zdorovia ukrainskoho naselennia (za danymy masyvu European Social Survey, 2012) [The impact of social inequality on the health of the Ukrainian population (according to the European Social Survey, 2012)]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Sotsiolohiia, 2*, 23-34. doi:10.18523/2617-9067.2019.2.23-34

Novikov, V. M. (2021). Osvita v umovakh pandemii [Education in a pandemic]. *Demography and social economy, 46*(4), 80-97. doi:10.15407/dse2021.04.080

OSI Approved Licenses. (n.d.). Retrieved October 14, 2025, from Open Source Initiative: https://opensource.org/licenses

Porter, A. (2019). Data Analytics for Better Informed Technology & Engineering Management. *IEEE Engineering Management Review, 47*(3), 29-32. doi:10.1109/EMR.2019.2928265

Ramdani, F., Hilmiyah, F., & Indriyani, V. (2025). The Impact of SPSS on Research Completion. *TOFEDU: The Future of Education Journal, 4*(2), 419-429. doi:10.61445/tofedu.v4i2.338

Request demos, free trials, price quotes & more. (n.d.). Retrieved October 15, 2025, from SAS: https://www.sas.com/en_us/software/how-to-buy/request-price-quote.html

Saparbaeva, D. A. (2025). Implementation of Statistical Methods in SPSS Software. *International Journal of Pedagogics, 5*(6), 440-443. doi:10.37547/ijp/Volume05Issue06-117

Shkoliar, M. V. (2023). Povsiakdenni praktyky ta styl zhyttia ukraintsiv na tli viiny [Daily practices and lifestyle of ukrainians against the background of war]. *Habitus*(46), 47-53. doi:10.32782/2663-5208.2023.46.6

SPSS Faculty Packs for Academic Staff by IBM Software Editions. (n.d.). Retrieved October 13, 2025, from Hearne Software: https://www.hearne.software/Software/SPSS-Faculty-Packs-for-Academic-Staff-by-IBM/Editions

Stallman, R. (1986). What is the Free Software Foundation? *GNU'S Bulletin, 1*(1), pp. 8-10.

Start your free 14-day trial. (n.d.). Retrieved October 15, 2025, from IBM SPSS Statistics: https://www.ibm.com/products/spss-statistics#trial

Strale, F., Riddle, I., Geng, B., Oxford, B., Kah, M., & Sherwin, R. (2025). Confirming SPSS Results With ChatGPT-4 and o3-mini Models. *Cureus, 17*(4). doi:10.7759/cureus.82005

The complete statistical software for data science. (n.d.). Retrieved October 15, 2025, from STATA: https://www.stata.com/

What is Open Source Software (OSS)? (2024). Retrieved October 14, 2025, from GitHub: https://github.com/resources/articles/what-is-open-source-software

Zhang, J., Dai, S., Guo, C., Shen, M., Liu, Y., & Cenci, J. (2025). R Language for Environmental Design Academic Research Analysis. *Land, 14*(1084). doi: 10.3390/land14051084

Zhukovska, V. V., Mosiiuk, O. O., & Komarenko, V. V. (2018). Zastosuvannia prohramnoho paketu R u naukovykh doslidzhenniakh maibutnikh filolohiv [The development of the R software package from advanced scientific philologists]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia, 66*(4), 272-285. doi:10.33407/itlt.v66i4.2196

Strategizing University Development as a Factor in Forming Productive Forces and Strengthening the Regional Economy of Ukraine

UDC: 330.341:378.11:316.4 DOI: https://doi.org/10.15421/172599
JEL Classification: I 28; I 31; L20; M31; O29; O33; R58.

Gulyaev Vitaliy
Dr.Sc., Full Prof., Rector, https://orcid.org/0000-0002-4991-6250, vgulyaev@dnepro.net
Sorokina Ludmyla
Ph.D., Assoc. Prof., Academic Secretary, https://orcid.org/0000-0003-4875-2896, sludmila1906@gmail.com
Tkachenko Irina
Ph.D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0001-5425-5330, tkachenko2006@ua.fm
Dniprovsky State Technical University (Kamianske, Ukraine)

Abstract.
The article examines university strategizing as a decisive factor in shaping productive forces and strengthening the regional economy of Ukraine. It analyzes the interconnections between educational, scientific, and innovative activities of the university and regional economic development, highlighting their synergistic role in human capital accumulation and technological modernization.

Particular attention is paid to the wartime challenges faced by Ukrainian universities, such as relocation of academic staff and students, damage to infrastructure, and the need to maintain educational continuity and psychological resilience. The research identifies significant gaps in the comprehensive understanding of how universities contribute to the formation of productive forces under conditions of socio-economic instability and post-war reconstruction. It outlines key strategic priorities – modernization of curricula, development of applied and interdisciplinary research, creation of innovation ecosystems, and establishment of partnerships with industry, business, and international organizations.

The integration of crisis management principles, adaptive governance, and digital analytics into strategic planning is also emphasized as an essential element of institutional resilience. The article argues that universities, acting as regional knowledge and innovation hubs, serve not only as drivers of economic recovery but also as agents of social cohesion, sustainable development, and regional identity. The findings demonstrate that effective strategic management of university potential ensures institutional sustainability, promotes regional competitiveness, and enhances national resilience in the post-war context. This study contributes to the academic discourse on higher education policy, regional development, and the evolving role of universities in rebuilding and transforming productive systems, offering a conceptual framework for future research and practical implementation in the context of Ukraine's recovery and integration into the European educational and innovation space.

Keywords: strategic management, region, human resource potential, educational-scientific-innovative activities, competitiveness, sustainable development

Стратегування розвитку університету як чинник формування продуктивних сил і зміцнення регіональної економіки України

Гуляєв Віталій, Сорокіна Людміла, Ткаченко Іріна
Дніпровський державний технічний університет (Кам'янське, Україна)

Анотація.
Стаття присвячена дослідженню процесу стратегування розвитку університету як багатовимірного чинника формування продуктивних сил, накопичення людського капіталу та зміцнення регіональної економіки України. На матеріалі прикладного аналізу розкриваються теоретико-методологічні підходи до розробки стратегій університетського розвитку в умовах воєнного стану і трансформаційного тиску, а також практичні механізми їхньої реалізації. В роботі оцінено взаємозв'язки між освітньою, науково-дослідною, інноваційною та підприємницькою діяльністю університету, які забезпечують генерацію знань, технологій та компетентностей, необхідних для відновлення та модернізації регіональної економіки.

Проведено системний аналіз внутрішніх ресурсів закладу (кадровий потенціал, інфраструктура, дослідницькі потужності, цифрові платформи) та зовнішніх чинників (потреби локального ринку праці, промислова база, державні політики, безпекові ризики).

Особлива увага приділена впливу воєнного стану: релокації кадрів і студентів, ризикам руйнування матеріальної бази, обмеженням фінансування та необхідності забезпечення інформаційної, психологічної й операційної стійкості. У роботі виокремлено ключові напрями формування продуктивних сил через модернізацію освітніх програм, розвиток прикладних науково-інноваційних проєктів, технологічні кластери й партнерство з промисловими підприємствами.

Окреслено інструменти підвищення регіональної ролі університету: участь у проєктах відбудови, створення стартап-інкубаторів, підготовка робочих кадрів для критичних секторів економіки. Практичне значення дослідження полягає у формулюванні рекомендацій щодо інтеграції стратегічних цілей університету з регіональними планами розвитку, впровадженні KPI-системи моніторингу реалізації стратегії та механізмів диверсифікації фінансування. Автори доводять, що системне стратегування університету, орієнтоване на інновації та соціальну відповідальність, сприяє не лише підвищенню якості освіти й наукової діяльності, а й створенню сталих соціально-економічних ефектів у регіоні в післявоєнний період.

Ключові слова: стратегічне управління, регіон, кадровий потенціал, освітня-наукова-інноваційна діяльність, конкурентоспроможність, сталий розвиток

Стаття надійшла / Article arrived: 12.09.2025 Схвалено до друку / Accepted:14.10.2025

Вступ.

Постановка проблеми. Розвиток університетів у сучасних умовах України набуває стратегічного значення не лише для системи вищої освіти, а й для формування продуктивних сил та зміцнення регіональної економіки. Особливо це актуально в умовах воєнного стану, коли університети виступають центрами інтелектуального потенціалу, інновацій та соціальної стабільності. Високоякісна освіта, підготовка фахівців і науково-дослідна діяльність забезпечують не лише внутрішній розвиток академічної спільноти, а й створюють основу для відновлення та модернізації промисловості, енергетики, інформаційних технологій та інших ключових секторів регіональної економіки.

Стратегування розвитку університету, як процес цілеспрямованого формування місії, цілей та пріоритетів, є інструментом інтеграції освітньої, наукової та інноваційної діяльності з потребами ринку праці та соціально-економічними викликами. Через активну взаємодію з промисловими підприємствами, бізнесом, міжнародними партнерами та місцевими громадами університет формує людський капітал, який безпосередньо впливає на продуктивні сили та економічну стійкість регіону.

Таким чином, дослідження стратегування розвитку університету має подвійний науково-практичний аспект: воно дозволяє оцінити внутрішній потенціал закладу, а водночас визначити його роль як чинника регіонального розвитку та відбудови економіки України. Актуальність теми зумовлена потребою забезпечення взаємозв'язку між освітньою політикою, науково-інноваційною діяльністю та соціально-економічним розвитком, що є ключовим для формування ефективної системи управління людським капіталом та ресурсами на національному й регіональному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток університетів як стратегічних інститутів у контексті формування продуктивних сил та зміцнення регіональної економіки України є предметом активних наукових досліджень. В публікаціях вітчизняних дослідників висвітлюється роль університетів як драйверів регіонального розвитку, важливість інтеграції університетів у стратегії регіонального розвитку. В той же час дослідники зазначають відсутність комплексної системи стратегічного планування та необхідність її вдосконалення, в їх доробках розглядається потенціал модернізації системи державного стратегічного планування в Україні через імплементацію інтегрованої системи стратегічного планування.

Дослідження показують, що університети виконують роль «третіх місій», сприяючи економічному та соціальному розвитку регіонів через використання академічних розробок для вирішення нагальних соціальних проблем, а також шляхом трансферу технологій як на волонтерських засадах, так і шляхом комерціалізації через співпрацю з бізнесом, владою та громадою для створення соціальних інновацій. Так, у статті О. Бородієнко та співавторів розглядається роль університетів як кластерів регіонального соціально-економічного розвитку, зокрема в умовах війни та післявоєнного відновлення (Borodiyenko et al., 2023).

Питанням стратегічного планування на регіональному рівні присвячені дослідження В. Бондарук та І. Комаровського, які аналізують концепцію «точок зростання» на регіональному рівні як основу стратегічного планування місцевого розвитку (Бондарук, 2021). Це дослідження підкреслює важливість інтеграції університетів у стратегії регіонального розвитку.

У статті Войтик О. та Мазій Н., опублікованій на платформі ResearchGate, розглядаються проблеми стратегічного планування регіонального розвитку в Україні, зокрема відсутність комплексної системи стратегічного планування та необхідність її вдосконалення (Войтик & Мазій, 2023). Дослідження Дерій Ж. присвячено дослідженню потенціалу університетів як рушіїв інноваційної модернізації у процесі військової відбудови та сталого розвитку громад в Україні (Дерій, 2025). У дослідженні С. О. Кравченка та співавторів розглядається потенціал модернізації системи державного стратегічного планування в Україні, зокрема формування інтегрованої системи стратегічного планування, що включає національний, регіональний та секторний рівні (Кравченко et al., 2021).

У статті, опублікованій на платформі ResearchGate, аналізуються соціально-економічні аспекти розвитку університетської освіти в Західній Україні, зокрема роль університетів у розвитку регіональної економіки та соціальної інфраструктури (Барановський & Бородієнко, 2024).

Загалом дослідниками обговорюються пріоритетні напрями політики підтримки сектора науки та інновацій в Україні, зокрема розвиток людського капіталу, міжнародну співпрацю та регіональні інновації як драйвери економічного відновлення (Большая et al., 2024).

Попри наявні дослідження в галузі вищої освіти, регіонального розвитку та економіки знань, залишається недостатньо вивченим комплексний взаємозв'язок між стратегічним плануванням університетів та їхнім внеском у розвиток продуктивних сил регіонів. Вказані аспекти залишаються недостатньо висвітленими в науковій літературі, що підкреслює актуальність нашого дослідження.

Мета дослідження визначити роль стратегування розвитку університету у формуванні продуктивних сил та зміцненні регіональної економіки України, а також окреслити ключові механізми взаємодії

освітньої, наукової та інноваційної діяльності університету з економічним розвитком регіону.

Виклад основного матеріалу.

Як уже зазначалося, залишається недостатньо вивченими комплексний взаємозв'язок між стратегічним плануванням університетів, їхнім внеском у розвиток продуктивних сил регіонів та досягнення синергетичного ефекту від інтеграції стратегування університетів та регіонального розвитку. Особливо актуальними є такі питання представлені на рисунку 1.

Враховуючи виявлені прогалини у дослідженнях стратегування розвитку університетів, постає необхідність формування комплексних підходів до інтеграції освітньої, наукової та інноваційної діяльності у контексті зміцнення регіональної економіки. Ефективне стратегування має грунтуватися на поєднанні академічного потенціалу, підприємницьких ініціатив і регіональних потреб, що сприятиме відновленню продуктивних сил України. У цьому контексті особливої ваги набуває переосмислення місії освіти як чинника сталого розвитку держави та суспільства.

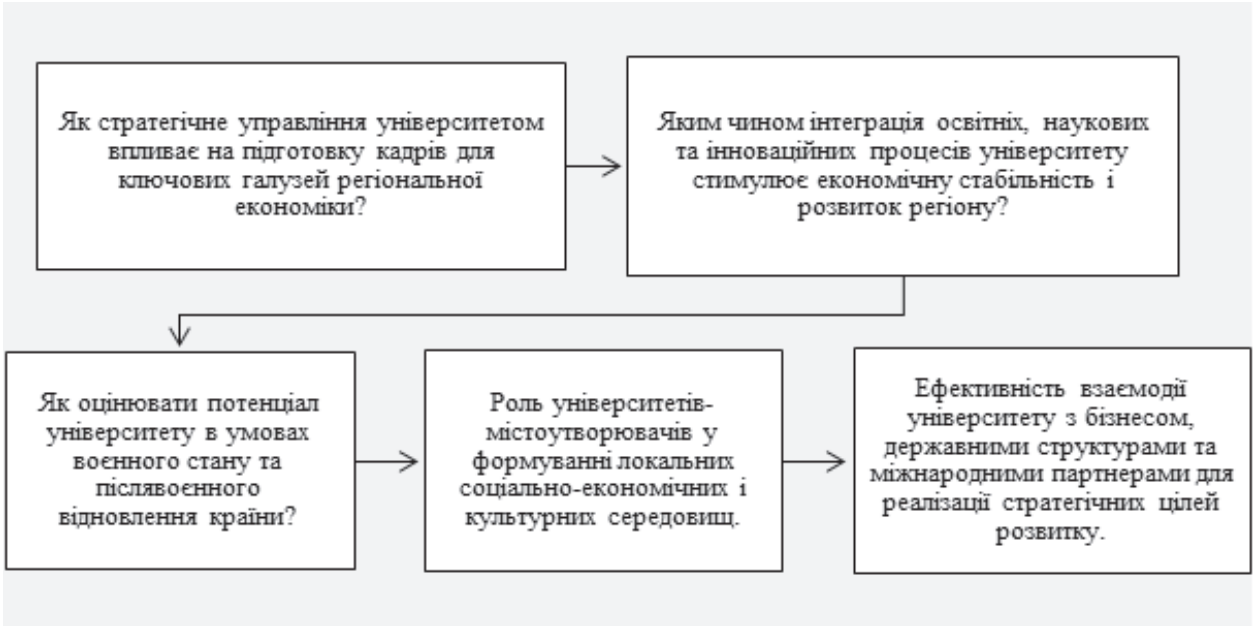

Рис. 1. Ключові аспекти взаємозв'язку стратегування університетів та регіональної економіки

Місія освіти – це комплексний процес, спрямований на становлення компетентної, відповідальної та соціально активної особистості. У часи воєнних випробувань роль освіти набуває стратегічного значення, адже саме вона формує людський потенціал, необхідний для відновлення та процвітання України у післявоєнному майбутньому.

Стратегування освітньої діяльності виступає ключовим інструментом реалізації цієї місії. Це системний процес, що охоплює постановку довгострокових цілей, розробку плану дій для їх досягнення, створення механізмів моніторингу та оцінки результатів. Університетське стратегування дає змогу визначити пріоритети розвитку, оптимізувати використання ресурсів, адаптувати освітні програми до сучасних викликів, потреб ринку праці й регіонального відновлення. Саме через стратегічне управління освіта стає дієвим чинником зміцнення продуктивних сил, формування людського капіталу та підвищення економічної стійкості регіонів України.

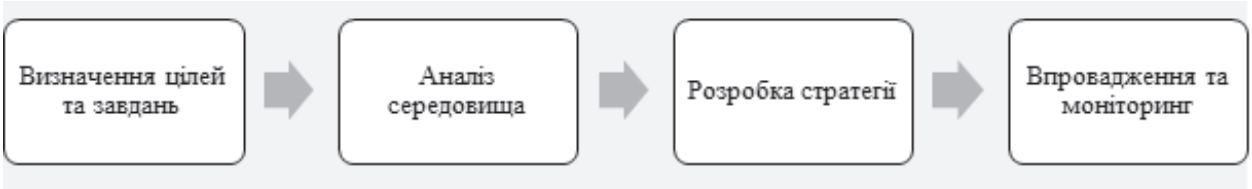

Рис. 2. Ключові етапи процесу стратегування університетів

Основні етапи цього процесу охоплюють:

1. Визначення цілей та завдань – постановка стратегічних пріоритетів на довгострокову перспективу, зокрема підвищення якості навчання, розширення контингенту студентів та розвиток нових освітніх напрямів. Особлива увага приділяється узгодженню цілей університету з регіональними стратегічними завданнями, що є критично важливим для містоутворюючих закладів як от Дніпровський державний технічний університет – один з семи таких закладів освіти.

2. Аналіз освітнього середовища – оцінка зовнішніх факторів (зміни законодавства, ринкові тенденції праці, демографічні зміни) та внутрішніх ресурсів (кадровий потенціал, матеріально-технічна база, фінансові можливості), зокрема у контексті потреб регіональної економіки.

3. Розробка стратегії – формування комплексу заходів, програм та механізмів, спрямованих на досягнення визначених цілей, що гармонізуються із пріоритетами регіонального розвитку.

4. Впровадження та моніторинг – реалізація стратегічних дій через програми й проєкти з постійним відстеженням результатів, оцінкою ефективності та коригуванням заходів за потреби, з акцентом на підтримку регіональної економіки та соціальної стабільності.

У сучасних умовах стратегування забезпечує узгодження місії університету з потребами суспільства, сприяє ефективному використанню ресурсів, модернізації освітніх програм відповідно до викликів часу та підвищує спроможність університетів бути активними учасниками соціально-економічного розвитку регіону.

Університети є ключовими центрами формування продуктивних сил, оскільки саме вони забезпечують підготовку висококваліфікованих кадрів, розвиток наукових досліджень і впровадження інновацій у виробництво. Стратегічне управління їхнім розвитком виходить за межі суто освітньої місії – воно впливає на структуру зайнятості, технологічну модернізацію промисловості, підвищення конкурентоспроможності підприємств і соціально-економічну стійкість регіонів.

Ефективне стратегування університету сприяє створенню регіональних кластерів знань, посиленню співпраці між бізнесом, органами влади та освітніми інституціями, що в комплексі забезпечує зростання продуктивних сил і формує базу для відновлення та розвитку економіки України (Ткаченко, Гуляєв & Сорокіна, 2025).

Стратегування в умовах війни набуває адаптивного та кризового характеру, поєднуючи вирішення нагальних проблем із забезпеченням умов для майбутнього розвитку та підтримки конкурентоспроможності української освіти на міжнародному рівні (рис.3).

Для університетів, що виконують роль містоутворюючих, стратегічне планування має додатковий вимір – узгодження освітніх цілей із регіональними потребами та економічними викликами.

Адаптаційні стратегії освітньої діяльності у воєнний період спрямовані на збереження безперервності навчального процесу, гарантування безпеки учасників освітнього процесу, підтримку якості навчання та сприяння соціально-економічній стабільності регіону. Ефективність роботи закладів освіти в таких умовах неможлива без спеціально розроблених стратегій, що враховують як оперативні потреби, так і довгострокові перспективи розвитку та відновлення системи освіти.

Ключові напрями включають:

1. Забезпечення фізичної безпеки студентів і працівників, що передбачає облаштування укриттів, розробку планів евакуації, організацію систем оповіщення та комунікацій, проведення регулярних інструктажів і тренувань, а також взаємодію з місцевими органами влади, службами цивільного захисту та підприємствами регіону.

2. Гнучка організація навчального процесу, яка дозволяє оперативно змінювати формат роботи (очне, дистанційне або змішане навчання) залежно від безпекової ситуації та регіональних потреб. Використання асинхронних і синхронних форм навчання, резервних навчальних планів і цифрових платформ забезпечує збереження навчальних матеріалів, проведення онлайн-занять та ефективний зворотний зв'язок.

3. Взаємодія з регіоном, що передбачає підготовку фахівців відповідно до економічних та соціальних потреб області, участь у відновлювальних проєктах, підтримку локальної інфраструктури та співпрацю з підприємствами та громадами.

Отже, узагальнюючи результати дослідження, слід зазначити, що стратегування розвитку університету в умовах воєнних і післявоєнних викликів потребує комплексного підходу, який поєднує інституційну стійкість, адаптацію освітнього процесу до регіональних потреб і активну участь у формуванні продуктивних сил регіону.

Висновки.

У ході дослідження обґрунтовано, що стратегічний розвиток університетів у сучасних умовах війни є ключовим інструментом не лише для забезпечення стійкості системи вищої освіти, а й для формування продуктивних сил та підтримки регіональної економіки. Стратегування освітньої діяльності має базуватися на принципах адаптивності, гнучкості, інноваційності та партнерської взаємодії з регіональними суб'єктами економіки.

В умовах воєнних ризиків університети виступають осередками соціальної стабільності, генераторами знань та майданчиками для реалізації

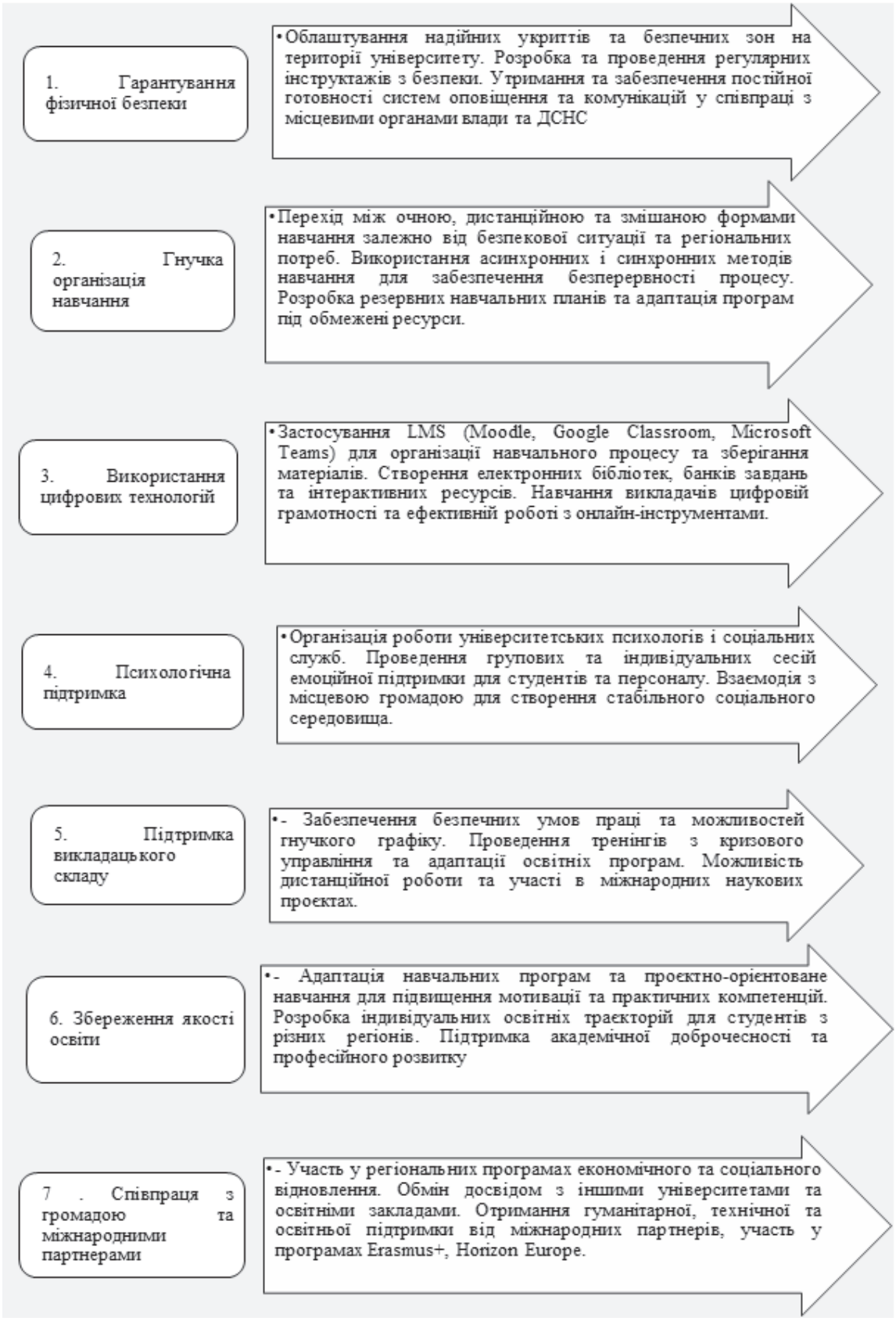

Рис. 3. Компоненти адаптивного стратегування освітньої діяльності в умовах війни

проєктів відновлення. Ефективне стратегічне управління дозволяє не лише зберігати освітній потенціал, а й спрямовувати його на розвиток людського капіталу, створення нових компетенцій та технологічних можливостей.

Визначено, що інтеграція університетських стратегічних цілей із регіональними програмами розвитку створює умови для зміцнення економічної синергії та збалансованого просторового зростання. Особливої ваги набуває поєднання освітніх, наукових і виробничих процесів, що сприяє інноваційному оновленню підприємств, підвищенню якості робочої сили та зростанню конкурентоспроможності регіонів.

Університети, особливо містоутворюючі, мають потенціал виступати центрами відновлення промислового потенціалу, соціальної згуртованості та розвитку локальних спільнот. Так, Дніпровський державний технічний університет, як містоутворюючий заклад освіти, відіграє провідну роль у соціально-економічному розвитку Кам'янського регіону. Його діяльність виходить за межі академічної функції, перетворюючись на чинник стабілізації ринку праці, розвитку інновацій, підготовки кадрів для промисловості та підвищення соціальної згуртованості громади.

У контексті післявоєнної відбудови стратегічна роль університетів полягає у підготовці фахівців нової генерації, спроможних забезпечити трансформацію економіки на засадах сталого розвитку, інклюзивності та цифрової відкритості. Реалізація інноваційних стратегій у сфері освіти та науки вимагає системної підтримки держави, ефективного використання міжнародних партнерств і збереження кадрового потенціалу. Результати дослідження підтверджують, що стратегічне управління університетом має розглядатися як складова національної політики регіонального розвитку, здатна забезпечити інтеграцію освіти, науки, бізнесу та громади у спільний простір відновлення та зростання.

Розвиток продуктивних сил регіону нерозривно пов'язаний із потенціалом університету. Через освітні програми, наукові дослідження та інноваційні проєкти університет формує людський капітал, що стає основою відновлення промислового потенціалу, зростання інвестиційної привабливості та створення нових робочих місць.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Барановський, М., & Бородієнко, О. (2024). Розвиток університетської освіти у західній Україні: соціальні та економічні аспекти *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2(55), 559-568. https://surl.li/wjkbfi

Большая, О., Бабенко, І., Іщенко, І., Школяр, С., & Харченко, Н. (2024). Пріоритені напрями розвитку інноваційної діяльності в Україні. *Сталий розвиток економіки*, 3(50), 496-501. https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-50-74

Бондарук, Т. (2021). Точки зростання та їх роль у забезпеченні стійкого економічного розвитку територій. *Економіка та суспільство*, (28). 28-46. https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/532.

Бородієнко О., Малихіна Я., Сприндис С., Каменська І., Бокшиц О. Університети як осередки регіонального соціально-економічного розвитку: прогресивні ідеї Європейського досвіду. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики том 3 (50)* 2023. 447-456. URL: https://fkd.net.ua/index.php/fkd.

Войтик, О., & Мазій, Н. (2023). Проблеми та перспективи стратегічного планування регіонального розвитку. https://surl.li/iiwydx

Гуляєв В. М., & Ткаченко І. П. (2025). Стратегії сталого розвитку закладів вищої освіти: імплементація та адаптивність в умовах воєнного стану. *Економічний вісник Дніпровського державного технічного університету. Науковий журнал. Кам'янське: Дніпровський державний технічний університет,* 1(10). http://econvisnyk.dstu.dp.ua/article/view/332420.

Дерій, Ж. (2025). Роль університетських наукових та інноваційних екосистем у відновленні та сталому розвитку громад. *Проблеми та перспективи економіки та управління* . 2(42), 9-22. https://surl.li/ptnyko

Кравченко С. О., Євмешкіна О. Л., Горник В. І., & Карлова В. В. (2021). Великих К. О. Напрямки модернізації системи державного стратегічного планування в Україні. 28(4), 2021.133-146. https://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprnu-4-2021-r/napryamki-modernizatsiyi-sistemi-derzhavnogo-strategichnogo-planuvannya-v-ukrayini.

Ткаченко І. П., Гуляєв В. М., & Сорокіна Л. М. (2025). Стратегування освітньої діяльності в умовах війни: виклики, адаптація, перспективи. *Україна у світовому гуманітарному дискурсі: сучасні тренди та виклики: кол. моногр. – Харків: СГ НТМ «Новий курс»,* 29 - 41. https://www.newroute.org.ua/wp-content/uploads/mon202508.pdf

REFERENCES

Baranovs′kyy, M., & Borodiyenko, O. (2024). Rozvytok universytet·s′koyi osvity u zakhidniy Ukrayini: sotsial′ni ta ekonomichni aspekty [Development of university education in Western Ukraine: Social and economic aspects]. *Finansovo-kredytna diyal'nist': problemy teoriyi ta praktyky.* 2(55), 559-568. https://surl.li/wjkbfi

Bol′shaya, O., Babenko, I., Ishchenko, I., Shkolyar, S.,& Kharchenko, N. (2024). Prioryteni napryamy rozvytku innovatsiynoyi diyal′nosti v Ukrayini. [*Pr*iority directions for the development of innovation activity in Ukraine]. *Stalyy rozvytok ekonomiky,* 3(50), 496-501. https://doi.org/10.32782/2308-1988/2024-50-74

Bondaruk, T. (2021). Tochky zrostannya ta yikh rol′ u zabezpechenni stiykoho ekonomichnoho rozvytku terytoriy. [Growth points and their role in ensuring sustainable economic development of territories]. *Ekonomika ta suspil'stvo,* (28). 2021. 28-46. https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/532

Borodiyenko O., Malykhina YA., Spryndys S., Kamens′ka I., & Bokshyts O. (2023). Universytety yak oseredky rehional′noho sotsial′no-ekonomichnoho rozvytku: prohresyvni ideyi Yevropeys′koho dosvidu. [Universities as centers of regional

socio-economic development: Progressive ideas of European experience.]. *Finansovo-kredytna diyal'nist': problemy teoriyi ta praktyky*, 3(50), 447-456. https://fkd.net.ua/index.php/fkd.

Deriy, Z. H. (2025). Rol′ universytet·s′kykh naukovykh ta innovatsiynykh ekosystem u vidnovlenni ta stalomu rozvytku hromad. [The role of university scientific and innovation ecosystems in community recovery and sustainable development.]. *Problemy ta perspektyvy ekonomiky ta upravlinnya*, 2(42), 9-22. https://surl.li/ptnyko

Hulyayev V. M., & Tkachenko I. P. (2025). Stratehiyi staloho rozvytku zakladiv vyshchoyi osvity: implementatsiya ta adaptyvnist′ v umovakh voyennoho stanu [Strategies for sustainable development of higher education institutions: Implementation and adaptability under martial law]. *Ekonomichnyy visnyk Dniprovs'koho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu. Naukovyy zhurnal*. Kam″yans′ke: Dniprovs′kyy derzhavnyy tekhnichnyy universytet, 1(10). http://econvisnyk.dstu.dp.ua/article/view/332420

Kravchenko S.O., Yevmeshkina O.L., Hornyk V.I., Karlova V.V., & Velykykh K. O. (2021) Napryamky modernizatsiyi systemy derzhavnoho stratehichnoho planuvannya v Ukrayini. *[*Directions for modernizing the system of state strategic planning in Ukraine*.]*. *Visnyk NAPrNU*, 28(4), 133-146. https://visnyk.kh.ua/uk/journals/visnik-naprnu-4-2021-r/napryamki-modernizatsiyi-sistemi-derzhavnogo-strategichnogo-planuvannya-v-ukrayini.

Tkachenko I.P., Hulyayev V.M., & Sorokina L. M. (2025). Stratehuvannya osvitn′oyi diyal′nosti v umovakh viyny: vyklyky, adaptatsiya, perspektyvy. [Strategizing educational activity under wartime conditions: Challenges, adaptation, and prospects.]. *Ukrayina u svitovomu humanitarnomu dyskursi: suchasni trendy ta vyklyky: kol. monohr*. Kharkiv: S·H NTM «Novyy kurs», 29 - 41. https://www.newroute.org.ua/wp-content/uploads/mon202508.pdf

Voytyk, O., & Maziy, N. (2023). Problemy ta perspektyvy stratehichnoho planuvannya rehional′noho rozvytku. [*Problems and prospects of strategic planning of regional development*.]. https://surl.li/iiwydx

Trends in Sports Development in the Context of Youth and Sports Policy of the Republic of Azerbaijan

UDC: 323.2:796 DOI: https://doi.org/10.15421/172600

Yusifli Khalil
Ph.D., Doctoral Student, https://orcid.org/0009-0008-4195-4800, yusiflixalil1@gmail.com
Ganja State University (Ganja, Azerbaijan)

Abstract.

In the modern era, youth, as a special socio-demographic group, play an important role in the material and spiritual progress of the country. They are regarded by society as the main driving force in the implementation of social changes, economic development, and technological innovations. The development of youth, however, depends on the policy pursued by the state. In many countries, this policy is called state youth policy.

The article analyzes the trends of sports development in the context of the youth and sports policy of the Republic of Azerbaijan. In modern civil states, the development of sports is aligned with youth policy, one of the main directions of social policy, and is included in the overall state strategy, being recognized as one of its priority directions.

The aim of this article is to analyze, from a political science perspective, the directions and prospects of sports development within the framework of youth and sports policy implemented in the Republic of Azerbaijan, while also identifying existing strengths and weaknesses and assessing the impact of youth and sports policy.

The study examines the impact of the state youth policy implemented by the National Leader Heydar Aliyev and President Ilham Aliyev on the development of physical education and sports, its legal and regulatory framework, material and technical base, as well as the development of professional and mass sports.

The article also identifies the main development trends, positive and negative aspects. As a result, it has been determined that the development of sports is not only an indicator of the effectiveness of the state's youth policy but also has a significant impact on enhancing the country's international reputation, promoting national values, and fostering public health.

Keywords: Youth, Olympic Movement, Professional Sports, Mass Sports, Legal and Regulatory Framework

Тенденції розвитку спорту в контексті політики щодо молоді та спорту республіки Азербайджан

Юсіфлі Халіл
Ґянджинський державний університет (Ґянджа, Азербайджан)

Анотація.

У сучасну епоху молодь, як особлива соціально-демографічна група, відіграє важливу роль у матеріальному і духовному прогресі країни. Вони розглядаються суспільством як головна рушійна сила у впровадженні соціальних змін, економічному розвитку, технологічних інноваціях. Розвиток молоді, однак, залежить від політики, яку проводить держава. У багатьох країнах така політика називається державною молодіжною політикою.

У статті проаналізовано тенденції розвитку спорту в контексті молодіжної та спортивної політики Азербайджанської Республіки. У сучасних громадянських державах розвиток спорту узгоджується з молодіжною політикою, одним з основних напрямків соціальної політики, і входить в загальну державну стратегію, визнаючись одним з її пріоритетних напрямків.

Метою даної статті є аналіз з політологічної точки зору напрямів і перспектив розвитку спорту в рамках молодіжної та спортивної політики, що реалізується в Азербайджанській Республіці, а також виявлення існуючих сильних і слабких сторін та оцінка впливу молодіжної та спортивної політики.

У дослідженні розглядається вплив державної молодіжної політики, що реалізується Національним лідером Гейдаром Алієвим та Президентом Ільхамом Алієвим, на розвиток фізичної культури та спорту, її нормативно-правову базу, матеріально-технічну базу, а також розвиток професійного та масового спорту.

Також визначено основні тенденції розвитку, позитивні та негативні аспекти. У результаті визначено, що розвиток спорту є не лише показником ефективності молодіжної політики держави, а й має значний вплив на підвищення міжнародної репутації країни, утвердження національних цінностей та зміцнення здоров'я населення.

Ключові слова: молодь, олімпійський рух, професійний спорт, масовий спорт, правова та нормативна база

Стаття надійшла / Article arrived: 15.09.2025 Схвалено до друку / Accepted:20.10.2025

Introduction.

In the modern era, youth, as a special socio-demographic group, play an important role in the material and spiritual progress of the country. They are regarded by society as the main driving force in the implementation of social changes, economic development, and technological innovations. The development of youth, however, depends on the policy pursued by the state. In many countries, this policy is called state youth policy.

According to data as of April 2014, 122 out of 198 countries (62%) have a youth policy. In 37 countries (19%), a review of the existing state youth policy is being carried out, or a draft concept of their own state youth policy is being prepared (İLO, 2013, p.14). Each country implementing a youth policy formulates its national youth policy by taking into account its level of socio-economic development, political structure, the number of young people, and other similar factors.

The youth of Azerbaijan play an active role in the socio-political, economic, cultural, international, and other spheres of the country. Young people are largely drawn into decision-making processes. After the collapse of the Soviet Union, post-Soviet youth work came to an end. The new youth policy began to be implemented gradually and in a difficult context. Like in any post-Soviet transition society, Azerbaijani youth have faced a number of problems (Pashayeva, 2017, p. 94).

The main goals, principles, directions, and organizational-legal foundations of the youth policy in the Republic of Azerbaijan were defined in the Law "On State Youth Policy," adopted in 2002, which consists of 3 chapters and 14 articles. The Law states that youth policy is a system of measures implemented by the state aimed at creating socio-political, socio-economic, organizational, and legal conditions and guarantees to ensure the comprehensive development of youth and their active participation in the life of society. In addition, the Law defines youth as persons between the ages of 14 and 29 (Azerbaijan Republic, 2002). According to the statistical compendium "Youth of Azerbaijan" published by the State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan, 22.5% of the population consists of young people (Statistical Committee, 2025, p. 18).

One of the main directions of youth policy is undoubtedly the development of physical education and sports. A healthy lifestyle and physical fitness enable the involvement of highly capable and professional young people in production and serve as a factor influencing the country's economic development. The main means of achieving this is the development of sports. In modern civilized states, the development of sports is aligned with youth policy and subordinated to the general strategy. For this reason, in the Republic of Azerbaijan, this field is referred to as the "youth and sports policy" (Aslanli, 2023, p. 133).

In the book "Great Olympic Encyclopedia," the definition of sport is stated as follows: "Sport is an activity organized on the basis of certain rules, consisting of the comparison of people's physical or intellectual abilities, as well as preparation for this activity and the interpersonal relations arising in the process of it".

The international publication "Sport Accord," which unites more than a hundred sports federations, offers the following definition: "Sport is a competitive element, without rules based on luck or chance; the elimination of unnecessary risks for the health and safety of participants and spectators, no intentional harm to living beings; no monopoly of a single manufacturer on the necessary equipment".

Methodology. The article is based on a qualitative approach, providing an in-depth analysis of existing trends in sports development within the context of youth policy. Various general scientific methods were employed, with particular emphasis on institutional and historical methods. In addition, the comparative analysis method was applied to evaluate the level of sports development across different periods and regions and to identify positive and negative trends. The systematic approach played a key role in examining all social, economic, legal, organizational, and cultural factors affecting sports development within a comprehensive framework.

The purpose of the research. The aim of this article is to analyze, from a political science perspective, the directions and prospects of sports development within the framework of youth and sports policy implemented in the Republic of Azerbaijan, while also identifying existing strengths and weaknesses and assessing the impact of youth and sports policy.

The Main Material.

In the first years following the declaration of independence, due to the country being in a state of war, power struggles, and economic crisis, no steps could be taken in the field of youth and sports policy. The development of youth and sports policy began precisely in 1993 with the return to power of the National Leader Heydar Aliyev. In Heydar Aliyev's multifaceted activities, increasing attention and care for the younger generation, determining the main principles of state policy related to youth, as well as the development of physical education and sports, were among the priority directions (Cafarov, 2009, p.364).

The main ways to ensure the development of sports in Azerbaijan are the formation of legal and regulatory support, the establishment of a material and technical base, the development of professional sports, and the mass promotion of physical education. Mass sports are part of sports aimed at the physical education and development of citizens, carried out through organized or independent activities, as well as participation in physical education events and mass sports events.

The main reason for keeping the development of sports at the center of attention in the modern stage is that sports are not limited to mere physical activity but have also become an integral part of international

relations. Participating in or hosting international sports competitions makes a significant contribution to the country's image abroad and to the promotion of its national values and culture. Since the early 21st century, the concept of "sports diplomacy" has emerged in political science, indicating that sports are now recognized not only as a socio-cultural phenomenon but also as an important component of state policy (Melissen, 2005).

One of the first legal acts adopted by Heydar Aliyev in the implementation of youth and sports policy was the decree on July 26, 1994, on the establishment of the Ministry of Youth and Sports. According to the decree, the main responsibilities of the Ministry of Youth and Sports were to coordinate the activities of various state bodies in the fields of work with children, adolescents, and youth, as well as to ensure the development of physical education and sports (Republic of Azerbaijan, 1994). By a presidential decree in 2001, the Ministry was renamed the Ministry of Youth, Sports, and Tourism, and since 2011, it has again been called the Ministry of Youth and Sports.

Another important legal act adopted on the initiative of Heydar Aliyev is the Decree of the President of the Republic of Azerbaijan "On the Establishment of the Sports Fund." According to the decree, an amount of 2 billion manats was allocated to the Sports Fund, excluding the President's Fund of the Republic of Azerbaijan (Azerbaijan Republic, 1995).

One of the important documents signed to establish the legal and normative framework for the development of physical education and sports is the Law of the Republic of Azerbaijan "On Physical Education and Sports" No. 417-IQ, dated December 23, 1997. This law defines the duties and authorities of state bodies and public organizations in strengthening the health of the population and in training high-level athletes. According to Article 1 of the Law, the development of physical education and sports in the Republic is one of the integral components of the state policy of the Republic of Azerbaijan (Quliyev, 2012).

In 2009, in accordance with contemporary requirements, this Law was revised and adopted by President Ilham Aliyev. The Law establishes the organizational-legal and socio-economic foundations of activities in the field of physical education and sports in the Republic of Azerbaijan, determines the main principles of state policy, regulates emerging relations in this field, and ensures everyone's right to engage in physical education and sports (Azerbaijan Republic, 2009).

The successful policy of the National Leader Heydar Aliyev gave impetus to the development of the Olympic movement in the country. In 1994, to become acquainted with the activities of the National Olympic Committee (NOC) and the level of development of the Olympic Movement in Azerbaijan, Juan Antonio Samaranch, the permanent President of the International Olympic Committee, M. Vaskes Ranya, President of the Association of National Olympic Committees, and J. Rog, President of the European Olympic Committees, visited Baku. They were received by the permanent President of the Republic of Azerbaijan, the National Leader Heydar Aliyev. During the meeting, discussions were held on the real situation of the Olympic movement in Azerbaijan and its development prospects (Quliyev, 2004).

In general, during 1992–1997, the activities of the National Olympic Committee of Azerbaijan included the participation of European youth in the Olympic Days, the organization of the International Olympic Day run in Baku, and, most importantly, Azerbaijan's debut as an independent state in the Olympic Games in 1996. During this period, the role of the Head of State, Heydar Aliyev, in this historic event was invaluable.

At the next General Assembly of the National Olympic Committee, held on July 31, 1997, the new executive board of the committee was determined, Mr. Ilham Aliyev was elected as the President of the NOC, and the directions of the committee's activities were established. In 2002, the President of the country, Heydar Aliyev, signed a decree on the 10th anniversary of the Azerbaijan NOC. The decree emphasized the wide celebration of the NOC's 10th anniversary. Speaking on the occasion of the 10th anniversary of the Azerbaijan NOC, J. Rog, President of the International Olympic Committee, highly appreciated the NOC's activities, noting that the National Olympic Committee of Azerbaijan should serve as an example for other Olympic committees (Cafarov, 2009, p. 191).

In 1997, the material and technical condition of the Olympic Committee was very poor, and the number of sports facilities was limited; many of these facilities dated back to the Soviet era and had become unusable. The election of Ilham Aliyev as the head of the Olympic Committee marked the beginning of a new stage in the development of sports. In October 2000, the opening ceremony of the first Olympic complex in Baku was held. Today, 42 Olympic complexes operating in the country meet international sports standards, and the number of sports facilities continues to increase annually. In 2011, there were 9,491 sports facilities in the country, and by 2025 this figure had reached 12,290. As a result of these efforts, conditions have been created for the development of mass sports in the country (Statistical Committee, 2025, p. 115).

It is a well-known fact that engaging in sports has become an important focus in our country. Young people, children, and even the older generation prefer to participate in sports. This is largely due to the fact that the profession of an athlete has become a highly honorable occupation. On one hand, it reflects the patriotic education of the youth, and on the other hand, it results from the proper recognition and care provided to young athletes who achieve victories in international competitions organized by the National Olympic Committee.

On this basis, the Republic of Azerbaijan participated

in the Winter Olympic Games for the first time in 1998. More than 70 Azerbaijani athletes took part in the XVIII Winter Olympic Games held in Nagano, Japan. On September 15, 2000, the XXVII Summer Olympic Games were held in Sydney, Australia. In these games, 11,600 athletes from 199 countries competed in 30 sports disciplines for 301 sets of medals. Azerbaijani athletes won 2 gold and 1 bronze medal, ranking 34th among 199 countries, 23rd among European nations, and 5th among CIS countries in the overall team standings. This was a great achievement in the history of Azerbaijan's Olympic movement, and for this reason, the President awarded the athletes with orders and honors. (Cafarov, 2009, p. 378; Quliyev, 2012, p. 166).

In 2002, Azerbaijan participated in the Winter Olympic Games for the second time. Azerbaijani athletes competed in three events at the Salt Lake City (USA) Games. At the 2004 Summer Olympic Games held in Athens, Azerbaijani athletes won five medals. During the 2008 Beijing Summer Olympic Games, 44 Azerbaijani athletes competed in 10 sports, winning one gold, two silver, and four bronze medals. In August 2012, at the XIV Paralympic Games held in London, Azerbaijani athletes won a total of 12 medals: four gold, five silver, and three bronze, placing the Azerbaijani team 27th among participating teams. At the XV Summer Paralympic Games in Rio de Janeiro, Brazil, in 2016, Azerbaijan was represented by 22 athletes in six sports, winning 11 medals: one gold, eight silver, and two bronze. The medals were won by judokas Ramil Qasimov (gold), Bayram Mustafayev (silver), and Rövşən Safarov (bronze); weightlifters Yelena Cebanu (2 silver, 1 bronze), Kamil Aliyev (silver), and Irada Aliyeva (silver); and swimmers Roman Saley (2 silver) and Dimitri Saley (silver). At the XXXII Summer Olympic Games in Tokyo in 2020, Azerbaijan was represented by 44 athletes in 14 sports. Azerbaijani athletes won a total of seven medals, including three silver and four bronze (Quliyev, 2008; Quliyev, 2012; Olympedia, 2025).

By 2022, Azerbaijani athletes had won a total of 49 medals at the Summer Olympic Games, including seven gold medals. The most successful athletes were freestyle wrestlers. Among them, Namiq Abdullayev and Toğrul Asgarov each won one gold and one silver medal. Other athletes who won three or more medals were also wrestlers: Mariya Stadnik won two silver and two bronze medals between 2008 and 2020, while Khetag Gazyumov won one silver and two bronze medals between 2008 and 2016 (Olympedia, 2025).

As a result, the number of medals won by Azerbaijani athletes in international competitions has been increasing year by year: while 675 medals were won in 2010, this figure reached 1,718 in 2024. Of the medals won that year, 666 were gold, 465 silver, and 587 bronze (Statistical Committee, 2025, p. 115).

Through state sports policy, the promotion of Olympic ideals, the strengthening of the material and technical base of sports, the construction of modern Olympic complexes, and other measures, Azerbaijan has become a venue for prestigious international sports competitions. Hosting the European Games, Islamic Solidarity Games, European championships in rhythmic gymnastics, wrestling and boxing, women's football world championships in Baku, as well as submitting the capital city's candidacy to host the Summer Olympic Games in 2016 and 2020, confirms this achievement.

In order to ensure the development of physical education and sports, the country's leadership has supported the advancement of all areas of activity related to physical education, sports, and the Olympic movement, thereby achieving the following:

- annual funding of activities in the field of physical education and sports, including preparation of athletes for participation in the Olympic Games, as well as participation in other international sports competitions at the expense of the state budget;
- areation of conditions for physical education and sports organizations and sports industry enterprises to use state financial, material-technical, and information resources, as well as research, technical works, and technologies;
- Preservation and maintenance of physical education, health, sports, and sports-technical facilities owned by the Republic of Azerbaijan;
- provision of conditions in each state body for the construction and maintenance of sports facilities, as well as physical education and health facilities, according to the place of residence of citizens, and provision of physical education, health, and sports services at these facilities;
- creation of conditions to increase the number of all types of children and youth sports schools, clubs according to citizens' places of residence, children and youth sports-health camps, therapeutic-physical education dispensaries, and to strengthen their material and technical base;
- creation of conditions for the widespread application of physical education and sports to improve the health of mothers and children;
- organization of physical education, health, and sports activities for girls and women, taking into account their activity characteristics and relevant scientific-methodological recommendations;
- organization of mandatory certification of sports resources and equipment in accordance with the legislation of the Republic of Azerbaijan;
- upport for the foreign economic relations of physical education and sports organizations, etc.

In addistion to the Ministry of Youth and Sports and the National Olympic Committee, the Baku City Department of Youth and Sports has also contributed to the development of sports. Through projects implemented over several years, Baku has gained a solid foundation to become not only the sports center of Azerbaijan but

also of the South Caucasus region. The activities of the department are not limited to organizing city and district championships.

The achievements of the Baku City Department of Youth and Sports can be evaluated numerically. In 2004, 22,425 athletes participated in 173 competitions across 55 sports in Baku, including 3 international tournaments, 5 open tournaments, 12 open championships, 8 open championships, 3 open cups, 6 tournaments, 67 championships, 55 championships, and 14 cups. In the first Spartakiad held among the municipalities of Baku's districts, settlements, and villages, 596 participants competed in backgammon, table tennis, mini football, volleyball, shooting, and chess (Quliyev, 2005, p. 34).

As a result of the successful policies of the National Leader Heydar Aliyev and President Ilham Aliyev, the following positive trends have emerged in the development of physical education and sports:

- a fundamental change in public opinion and state attitude regarding the importance of sports for the health and education of the population, especially the younger generation, and the role of physical education in the country's socio-economic development;
- increased investment in sports, creation of material and technical bases for implementing physical education, health, and sports activities, and enhanced attention to the development of physical education and sports in regions identified by the preparation of sports reserves and high-level athletes;
- use of a program-targeted approach in the development of physical education and sports (development and implementation of regional targeted programs for physical education and sports);
- improvement of the regulatory and legal framework in the field of physical education and sports;
- development of adaptive sports and work on social adaptation for persons with disabilities and the disabled through physical education and sports;
- strengthening the material and technical base of regional educational institutions, regional centers, and national team training facilities in the field of physical education and sports in the Republic of Azerbaijan;
- activation of the participation of the business community in the development of high-performance sports and in the social protection of athletes, including athletes with disabilities (Quliyev, 2004, p.34).

Although positive trends are currently evident in the development of professional and mass sports in the country, certain negative aspects still exist. These are as follows:

- the issue of strengthening the material and technical base for the development of mass physical education and sports in the regions, especially in rural areas, has not been fully resolved;
- the problem of significantly increasing the salaries of physical education teachers in general education schools remains unsolved, negatively affecting the prestige of this profession and the training of young personnel;
- azerbaijani athletes are still unable to compete with the strongest athletes in the world in several Olympic sports, particularly in team sports;
- the potential of local science, including academic science, is not fully utilized in ensuring the preparation of leading national athletes for international competitions, including the selection of the most talented youth for sports;
- a significant portion of individuals with poor health and disabilities does not have the opportunity to engage regularly in physical education and sports;
- both in educational institutions and sports schools, the modern physical education system requires serious modernization;
- insufficient attention is paid to the development of student sports;
- there are shortcomings in monitoring the physical fitness, development, and health of various population groups, especially children and students, as this is not carried out at the necessary level (Quliyev, 2004, p.101).

Conclusions.

The overall analysis demonstrates that the successful implementation of youth and sports policy, which is an integral part of the state's social policy, depends on the value placed on the development of sports in the country. A comprehensive understanding of the importance of sports for improving the health and education of the younger generation has led to a fundamental change in public opinion and the state's position regarding the role of sports in the country's socio-economic development. Issues related to the development of physical education and sports remain a constant focus for the President of the Republic of Azerbaijan, the government, and the National Assembly.

The development of sports in Azerbaijan determines the effectiveness of youth and sports policy. In particular, the initiative of President Ilham Aliyev to host numerous international sports competitions in Azerbaijan, as well as the high attention given to athletes participating in international competitions, has significantly contributed both to enhancing the country's global prestige and to its socio-economic development.

REFERENCES

Aslanlı, G. (2023). The role of Heydar Aliyev's policy in shaping the development prospects of sports in the Republic of Azerbaijan. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Special Issue on the 100th Anniversary of the Birth of the National Leader of the Azerbaijani People, Haydar Alirza Oğlu Aliyev, 10*(1), 131–143. https://doi.org/ 10.46868/atdd.2023.

Azerbaijan Republic. (1994, June 27). Decree of the President of the Republic of Azerbaijan on the Ministry of Youth and Sports of the Republic of Azerbaijan (ARGİN). *Azərbaycan* newspaper.

Azerbaijan Republic. (1995). *Decree of the President of the Republic of Azerbaijan on the Establishment of the Sports Fund*. https://e-qanun.az/framework/9220

Azerbaijan Republic. (2002). *Law of the Republic of Azerbaijan on Youth Policy* (No. 1619 IIQ). Baku: Republic of Azerbaijan. https://e-qanun.az/framework/1619

Azerbaijan Republic. (2009). *Law of the Republic of Azerbaijan on Physical Education and Sports*. https://e-qanun.az/framework/18303

Cafarov, H. R. (2009). *Youth movement in Azerbaijan* (20th century). Baku: Nurlan.

International Labour Office. (2013). *Global employment trends for youth 2013: A generation at risk*. Geneva: ILO.

Melissen, J. (Ed.). (2005). *The new public diplomacy: Soft power in international relations.* Washington, DC: Palgrave Macmillan.

Olympedia. (2025). *Azerbaijan (AZE).* https://www.olympedia.org/countries/AZE

Pashayeva, N. (2017). The youth policy of Azerbaijan and its contribution to international cooperation of youth. *Scientific and Theoretical Almanac Grani, 20*(10), 91–97. https://doi.org/10.15421/1717137

Quliyev, D. Q. (2004). *The history of physical education and sports development in Azerbaijan*. Baku: RİZA.

Quliyev, D. Q. (2005). *Azerbaijani athletes of the 20th century*. Baku: Baku State University.

Quliyev, D. Q. (2008). *Azerbaijani athletes at the Olympic Games (1952–2008).* Baku: Təknur Publishing.

Quliyev, D. Q. (2012). *The development of physical education and sports in the independent Republic of Azerbaijan (1991–2011).* Baku: Mutarjim.

State Statistical Committee of the Republic of Azerbaijan. (2025). *Youth of Azerbaijan 2025*. https://www.stat.gov.az/menu/6/statistical_yearbooks/source/Azerbaycan_gencleri_2025.pdf

Demobilized Military Servants in the Focus of Community Social Work: A Sociological Study of Needs and Resources

UDC: 304.308 DOI: https://doi.org/10.15421/172601

Hrytsaniuk Vita
Ph.D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0001-7066-0600, vita.hrytsanyuk@gmail.com
Biletskyi Ostap
Senior Lecturer, https://orcid.org/0009-0001-9944-6541, ost.biletskiy@gmail.com
Lviv State University of Life Safety (Lviv, Ukraine)

Abstract.
The article is devoted to the consideration of the issue of social work of the community with demobilized military personnel in the aspect of sociological research of needs and resources on the example of the Sarny territorial community.

Relevance. The significance of the article is due to the growth of the needs of demobilized military personnel in providing them with social assistance. It was determined that after 2022, the requests of demobilized military personnel changed and expanded, as problematic situations arose related to the political and economic situation in the state.

The purpose of the study is to theoretically and practically consider the issue of social work of the community with demobilized military personnel in the aspect of sociological research of needs and resources.

Results. On the basis of the municipal institution "Community Center for Social Services" of the Sarna City Council", which serves the Sarna territorial community, a sociological study of the issue of social work of the community with demobilized military personnel was conducted. It was established that in the Sarna district only 1 specialist is engaged in this area. The specialist carries out social work in areas such as informing and consulting on social and legal assistance, psychological counseling, assistance with document processing. A sociological survey found that 44% of respondents are satisfied with the level of social work.

Conclusions. The system of providing social services to demobilized military personnel needs to be improved and the areas of social work expanded. The center for providing social services in the Sarny district should be staffed with social work specialists who should deal with the area of demobilized persons, since 1 specialist cannot provide the full range of social services.

Keywords: activities of local government, adaptation of veterans, development of territorial communities, post-war reconstruction, social integration

Демобілізовані військовослужбовці у фокусі соціальної роботи громади: соціологічне дослідження потреб та ресурсів

Грицанюк Віта, Білецький Остап
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності (Львів, Україна)

Анотація.
Стаття присвячена розгляду питання соціальної роботи громади з демобілізованими військовослужбовцями в аспекті соціологічного дослідження потреб та ресурсів на прикладі Сарненської територіальної громади.

Актуальність. Значення статті обумовлено зростанням потреб демобілізованих військовослужбовців у наданні їм соціальної допомоги. Визначено, що після 2022 року запити демобілізованих військовослужбовців змінилися та розширилися, оскільки виникли проблемні ситуації, що пов'язані із політично-економічною ситуацією у державі.

Метою дослідження є теоретично та практично розглянути питання соціальної роботи громади з демобілізованими військовослужбовцями в аспекті соціологічного дослідження потреб та ресурсів.

Результати. На базі комунального закладу «КЗ «Центр надання соціальних послуг» Сарненської міської ради», що обслуговує Сарненську територіальну громаду, проведено соціологічне дослідження питання соціальної роботи громади з демобілізованими військовослужбовцями. Встановлено, що у Сарненському районі лише 1 фахівець займається даним напрямом. Спеціаліст здійснює соціальну роботу за напрямами такими як інформування та консультування щодо соціальної та правової допомоги, психологічне консультування, супровід під час оформлення документів. Соціологічне опитування виявило, що 44% респондентів задоволені рівнем соціальної роботи.

Висновки. Потребує удосконалення система надання соціальних послуг демобілізованим військовослужбовцям та розширення напрямів соціальної роботи. Центр надання соціальних послуг Сарненського району має бути доукомплектований фахівцями із соціальної роботи, які мають займатися напрямком демобілізованих осіб, оскільки 1 фахівець не може надати повний спектр соціальних послуг.

Ключові слова: адаптація ветеранів, розвиток територіальних громад, соціальна інтеграція, післявоєнне відновлення, діяльність ОМС

Стаття надійшла / Article arrived: 18.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 23.10.2025

Вступ.

Актуальність. Повномасштабне вторгнення 2022 року мало значний вплив на розвиток соціальної роботи в Україні. Після початку війни багато категорій населення потребували допомоги держави, оскільки отримати її від інших суб'єктів вони не могли (Джигурда & Кабусь, 2024). Відповідно, зазнали змін підходи до здійснення соціальної роботи та надання соціальної допомоги, оскільки нині соціальна робота це не лише перевірка матеріального та житлового стану того, хто потребує допомоги, але і вирішення медичних, юридичних, фінансових, психологічних, профорієнтаційних питань (Кіріллова, Зновяк & Казанська, 2023; Петрик, 2023; Шевченко, 2024). Людина, яка потрапила у складні життєві обставини проходить процес адаптації та починає відчувати себе повноцінною частиною соціуму (Жигайло & Цимбалюк, 2023). Нині соціальна робота проводиться не тільки для того, щоб той, хто потребує, зміг покращити матеріальне становище, але і з метою надання особі якісних освітніх послуг та працевлаштування її, що дозволяє їй пристосуватися до нового середовища (Грішнова, Самолюк & Рощик, 2023; Грішнова & Лисенко, 2024).

Враховуючи зміну підходів до соціальної роботи, необхідно звернути увагу на те, що соціальна робота також трансформується під впливом політико-економічних чинників (Архипова & Бік, 2021). Нині допомоги та системного супроводу потребують військовослужбовці, які були демобілізовані. Це особи, які повернулися до цивільного життя після поранень, хвороб, полону, а також зазнали психічного та соціального травмування (Гордієнко, 2021). Коло їхніх потреб та запитів, порівняно із періодом АТО, значно розширилося, оскільки мобілізація набула більш глобального характеру. Відповідно, соціальна робота із військовослужбовцями, які були демобілізовані, теж повинна видозмінюватися та забезпечувати нормальну адаптацію військових до цивільного життя.

Мета дослідження – теоретично та практично розглянути питання соціальної роботи громади з демобілізованими військовослужбовцями в аспекті соціологічного дослідження потреб та ресурсів.

Методи дослідження. У роботі використано описовий метод (визначено особливості соціальної роботи з демобілізованими військовими), узагальнення (підсумовано основні результати роботи), порівняння (зіставлено потреби військових із рівнем задоволення їхніх запитів), аналіз та синтез (проаналізовано соціальну роботу з демобілізованими військовослужбовцями у конкретній територіальній громаді), системний (виявлено взаємозв'язки між соціальними явищами та запитами військовослужбовців).

Аналіз попередніх публікацій. На сучасному етапі питання соціальної роботи громади з демобілізованими військовослужбовцями досліджено повноцінно.

Т. Гордєєва та А. Лазарева (2023) вважають, що одним із ключових напрямів соціальної роботи із нещодавно звільненими із служби військовослужбовцями є правова допомога. Актуальність даного напряму обумовлена потребою у наданні юридичних послуг військовим, які прагнуть адаптуватися до цивільного життя. Основними запитами є отримання правової допомоги щодо підтвердження статусу учасника бойових дій, отримання виплат, компенсація пошкодженого чи втраченого майна, поновлення прав. Представники громад надають спільно із юристами безкоштовну юридичну допомогу військовослужбовцям, які були демобілізовані, допомагають написати заяви та скарги, пояснюють механізми вирішення проблемних питань.

К. Джигурда (2023) переконана, що перспективним напрямом розвитку соціальної роботи з демобілізованими військовослужбовцями є розвиток напряму індивідуального супроводу демобілізованого військовослужбовця. Згідно цього напряму, який уже починає реалізовуватися у деяких громадах, за кожним демобілізованим військовослужбовцем закріплюється помічник, який є фахівцем із соціальної роботи. Перевага віддається спеціалістам, які самі є демобілізованими військовослужбовцями, відповідно, розуміють запити військових. Такий фахівець на безоплатній основі допомагає військовому із реалізацію його потреб, здійснює консультування із питань соціальної роботи, допомагає у працевлаштуванні та отриманні освітніх послуг, забезпечує процес реадаптації.

Л. Кримчак (2024) стверджує, що основними напрямами соціальної роботи у громадах із демобілізованими військовослужбовцями є інформування їх про доступні соціальні послуги, надання соціальної допомоги, супровід їх під час проходження процедури забезпечення соціальних послуг, проведення комплексної оцінки потреб. Фахівець із соціальної роботи має бути гнучким під час надання індивідуальних соціальних послуг, оскільки ресурси соціального центру є обмеженими.

Результати дослідження.

Соціальна робота громади з демобілізованими військовослужбовцями є питанням, що потребує більш детального розгляду. Надання соціальних послуг військовим, які були демобілізовані, передбачає допомогу у вирішенні соціальних питань, сприяння в адаптації ветеранів, забезпечення соціальної інтеграції, формування позитивного ставлення соціуму до демобілізованих осіб. Одним із важливих аспектів соціальної роботи з демобілізованими військовослужбовцями є розвиток освіти для дорослих як інструмент адаптації ветеранів та розвитку громад. Розвиток освітньої програми «Освіта для дорослих як інструмент адаптації ветеранів та розвитку громад» спрямований на

формування у соціальних працівників, які працюють із демобілізованими військовослужбовцями, уявлення про особливості освіти для дорослих, теоретичних знань про особисто орієнтовані освітні технології, оволодіння навичками мікровикладання, формування практичних вмінь розв'язувати складні кейси.

З метою розгляду питання соціальної роботи громади з демобілізованими військовослужбовцями в аспекті соціологічного дослідження потреб та ресурсів, було проаналізовано реалізацію потреб демобілізованих осіб у Сарненській територіальній громаді, що знаходиться у Рівненській області. Сарненська територіальна громада є однією з найбільших за кількістю населення у регіоні, відповідно, потреба у задоволенні соціальних послуг звільнених військових є високою.

Соціальна робота з демобілізованими військовослужбовцями у громаді здійснюється на базі комунального закладу «КЗ «Центр надання соціальних послуг» Сарненської міської ради». Безоплатну соціальну допомогу надає 1 фахівець, який допомагає звільненим військовим. У комплекс соціальної роботи входять такі види послуг як інформування та консультування щодо соціальної та правової допомоги, психологічне консультування, супровід під час оформлення документів, підтримка у доступі до соціальних та публічних послуг, профорієнтаційна робота та консультування з питань працевлаштування і зайнятості, інформаційно-просвітницька робота, забезпечення доступу до реабілітаційних програм та спортивних заходів, допомога в отриманні житла та житлових ділянок.

Соціальна робота з демобілізованими є комплексною та системною, де основана увага приділена реадаптації звільнених військових до цивільного життя та їхній соціалізації. Особа, яка потребує допомоги, повинна зрозуміти, що вона не одна, а її запити держава може вирішити в оптимальній формі. З метою виявлення потреб та якості проведення соціальної роботи з демобілізованими особами, було проведено соціологічне опитування зі звільненими з війська особами. Учасниками дослідження стали 23 особи, які були демобілізовані від 1 до 12 місяців тому, віком від 26 до 48 років, серед опитаних 22 осіб чоловічої статі та 1 жіночої. Респонденти зареєстровані у даній громаді та відвідують центр надання соціальних послуг м. Сарни. Комунікація із респондентами відбувалася за допомогою засобів електронного зв'язку, а питання щодо якості соціальної роботи, респонденти отримали на адресу власної електронної пошти. Дослідження тривало протягом серпня-вересня 2025 року, що дозволило проаналізувати отримані відповіді та зробити висновки щодо сутності соціальної роботи з військовими, які були демобілізовані, а також щодо ресурсних можливостей центру надання соціальних послуг Сарненської громади.

Перше питання стосувалося того, чи задоволені респонденти рівнем соціальної роботи. 10 респондентів виявилися задоволеними (44%), тоді як 13 респондентів були незадоволені (56%). Щодо питання «Які види соціальних послуг ви отримали?» 10 респондентів відповіли «Інформування» (44%), 7 респондентів відповіли «Консультування» (31%), 4 респонденти відповіли «Супровід» (17%), 2 респонденти відповіли «Інформування, консультування, супровід» (8%). Тобто основним видом є інформування демобілізованих про можливості отримання ними соціальних послуг.

На питання «Яка соціальна допомога вам зараз найбільше потрібна (правова, соціальна, психологічна, медична, профорієнтаційна)», було отримано наступні відповіді. 8 респондентів зазначили про потребу у профорієнтаційній допомозі (35%), 6 респондентів потребують соціальної допомоги (27%), 5 респондентів хочуть отримати правову допомогу (22%), для 2 респондентів актуальною є психологічна допомога (8%), 2 респонденти прагнуть отримати медичну допомогу (8%). Тож демобілізовані найбільше потребують працевлаштування, оскільки проблема пошуку роботи та адаптація до сучасного ринку праці є для них достатньо гострою.

На питання про те «Яка соціальна допомога вам була надана (правова, соціальна, психологічна, медична, профорієнтаційна)?», було отримано наступні відповіді. 9 респондентів зазначили про отримання соціальної допомоги (40%), 5 респондентів отримали правову допомогу (22%), 4 респонденти отримали психологічну допомогу (17%), 3 респонденти отримали медичну допомогу (13%), 2 респонденти отримали профорієнтаційну допомогу (8%). Тож можна бачити, що найбільше було отримано соціальної допомоги попри значну потребу у профорієнтаційній допомозі, яку отримало лише 8% респондентів.

На питання «Чи отримали ви доступ до освітніх, реабілітаційних, публічних програм?» було отримано наступні відповіді. 15 респондентів відповіли, що «Так» (65%), 8 респондентів відповіли «Ні» (35%). Тож соціальна робота проводиться та соціальні послуги респондентам надаються. Наступне питання стосувалося того, чи було здійснено супровід респондентів під час оформлення документів. 20 респондентів відповіло «Так» (87%), а 3 респонденти відповіли «Ні» (13%). Учасники опитування зазначили, що фахівець центру надання соціальних послуг здійснював консультування на кожному етапі заповнення документів та їхнього подання, а також давав рекомендації щодо того, які дані потрібно вносити.

На питання «Чи була вам запропонована/ надана допомога у розв'язанні питань забезпечення житлом, земельними ділянками?» було отримано такі відповіді як, 19 респондентів відповіло «Так» (83%),

а 4 респонденти відповіли «Ні» (17%). Респонденти відповіли, що фахівець відразу зазначив, що ресурси держави є обмеженими, однак центр буде намагатися вирішити їхнє питання.

На питання «Чи проводилася з вами інформаційно-просвітницька робота?» 16 респондентів відповіло «Так» (69%), а 7 респондентів «Ні» (31%). Тож такий вид роботи з військовими, які звільнилися, проводиться. На питання «Які позитивні сторони соціальної роботи у громаді та у центрі надання соціальних послуг?» 11 респондентів відповіли такі як наявність допомоги/супроводу/інформування демобілізованого військового на всіх етапах подачі документів та отримання послуг (52%), 8 респондентів зазначили про безкоштовність послуг (35%), 3 респонденти зазначили про врахування індивідуальних потреб (13%).

Питання «Які проблемні аспекти соціальної роботи у громаді та у центрі надання соціальних послуг?» дозволило отримати наступні відповіді. 8 респондентів зазначило щодо тривалого періоду очікування черги, оскільки працює лише 1 фахівець (35%); для 8 респондентів негативним досвідом стала тривалість проходження процедури отримання необхідних послуг (35%); 4 респонденти зауважило, що центр та громада не мають ресурсів для задоволення їхніх потреб (17%); 3 респонденти мали негативний досвід щодо отримання соціальних послуг та проведення з ними соціальної роботи у повному обсязі (13%).

Респондентам було задано питання щодо того, щоб вони покращили у соціальній роботі з демобілізованими військовослужбовцями на рівні центру надання соціальних та Сарненської громади. Учасники опитування відповіли, що хотіли б, щоб спектр соціальних послуг та різновидів соціальної роботи був розширений; додано ще фахівців для супроводу демобілізованих осіб на всіх етапах проходження подання документів до відповідних органів та отримання якісних соціальних послуг: більша увага має звертатися профорієнтаційній роботі та питанню зайнятості; мають бути враховані індивідуальні потреби кожного військовослужбовця.

Висновки.

Встановлено, що соціальна робота із демобілізованими військовослужбовцями є важливим вектором соціальної політики України, оскільки звільнені із лав ЗСУ та інших військових утворень особи, мають особливі потреби, які мають вирішуватися на місцевому та національному рівні. На прикладі комунального закладу «КЗ «Центр надання соціальних послуг» Сарненської міської ради» можна зробити висновок, що ресурси центрів надання соціальних послуг є обмеженими, що сповільнює реалізацію соціальної роботи із демобілізованими особами. Проведене соціологічне опитування засвідчило, що лише 40% опитаних задоволені якістю соціальної роботи та соціальних послуг, що викликано зауваженнями відносно щодо тривалого періоду очікування черги, проходження процедури отримання необхідних послуг, недостатнім обсягом ресурсів центру надання соціальних послуг та громади, недостатнім обсягом отримання соціальних послуг та проведення з ними соціальної роботи у повному обсязі. Наявність у розглянутій комунальній установі лише 1 фахівця, який займається питанням соціальної роботи із демобілізованими військовослужбовцями свідчить про потребу у розширенні кадрового складу соціальних працівників, які мають відповідні компетенції.

З метою підвищення якості соціальної роботи із демобілізованими військовослужбовцями у Сарненській громаді та загалом в Україні, можна запропонувати наступні рекомендації.

1. Збільшення кількості фахівців, які здійснюють соціальну роботу з демобілізованими військовослужбовцями. Наявність лише одного фахівця у центрі надання соціальних послуг негативно впливає на швидкість обслуговування демобілізованих осіб та на тривалість проходження ними процедур щодо отримання необхідних послуг. Враховуючи тенденцію до збільшення кількості демобілізованих осіб, бажано, щоб у кожній громаді було мінімум три фахівці, які могли б здійснювати соціальну роботу із військовослужбовцями.

2. Системне проходження фахівцями, які здійснюють соціальну роботу з демобілізованими військовослужбовцями, навчань та курсів підвищення кваліфікації. Потреби демобілізованих військовослужбовців постійно змінюються та набувають характеру індивідуальних запитів, відповідно, в умовах обмежених ресурсів, спеціалісти мають розуміти як надати кваліфіковану та якісну соціальну допомогу.

3. Акцентування уваги на профорієнтаційній роботі. Багато військовослужбовців мають проблеми із працевлаштуванням, тому питання зайнятості є для них основним. Фахівці мають розуміти як допомогти демобілізованій особі із працевлаштуванням, пошуком роботи, знаходженням відповідних до власних запитів вакансій. Мають організовуватися тренінги та заняття із підприємницької діяльності та включення колишніх військових до таких публічних програм, що дозволить заснувати власну справу.

4. Розширення спектру соціальної роботи. Послуги, надані громадою, мають бути персоналізовані, містити індивідуальний характер, враховувати основні запити та потреби демобілізованих військовослужбовців. Увага має бути приділена освітній сфері та ринку праці, що дозволить демобілізованим особам швидше адаптуватися до цивільного життя. Інформування, консультування, супровід мають бути комплексними, що позитивно вплине на здатність пристосуватися до нових умов.

5. Покращення ресурсної бази центрів надання соціальних послуг. Громада та держава повинні розробити програму модернізації матеріально-технічного оснащення центрів надання соціальних послуг та періодично підвищувати якість соціальної роботи за допомогою розширення ресурсної бази. Сюди можна віднести збільшення фінансування таких комунальних закладів, покращення фінансування заходів для реалізації потреб демобілізованих військовослужбовців, формування безбар'єрного середовища, цифровізацію роботи сервісів надання соціальних послуг, створення можливості онлайн-допомоги та онлайн-консультування демобілізованих військовослужбовців.

Врахування зазначених рекомендацій дозволить громадам покращувати якість надання соціальних послуг та реалізацію соціальної роботи, а для демобілізованих військовослужбовців стане можливістю своєчасно та у повному обсязі отримувати підтримку у реалізації запитів.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Архипова, С. & Бік О. (2021). Соціальна *робота з військовослужбовцями – учасниками АТО, звільненими в запас. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки,* 6, 64-77. https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-6(344)-1-64-77.

Гордєєва, Т., & Лазарева, А. (2023). Соціальна робота в громаді з учасниками бойових дій, що були нещодавно демобілізовані. *Науково-теоретичний альманах Грані*, *26*(3), 69-73. https://doi.org/10.15421/172350.

Гордієнко, Є. (2021). *Механізми реалізації державної політики соціального захисту УБДв Україні.* Харків: Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, 296. https://uacademic.info/ua/document/0821U102813#google_vignette

Грішнова, О., Самолюк, Н., & Рощик, І. (2023). Визначення актуальних потреб учасників бойових дій (УБД) як основ їх ефективного соціального захисту. *Теоретичні та прикладні питання економіки*, 1(46), 56-66. https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-74-146-156

Грішнова, О., & Лисенко, В. (2024). Реінтеграція учасників бойових дій у цивільне життя: проблеми зайнятості та шляхи їх розв'язання. *Вчені записки Університету «КРОК»*, (2(74), 146–156. https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-74-146-156

Джигурда, К. (2023). Сучасні виклики до соціальної роботи з демобілізованими військовослужбовцями. *Сучасні реалії та перспективи соціального виховання в різних соціальних інституціях*, 1, 75-78. https://dspace.hnpu.edu.ua/srver/api/core/bitstreams/5e1c8d09-e089-4c31-a927-e205e1705fef/content

Джигурда, К., & Кабусь, Н. (2024). Особливості соціальної роботи з демобілізованими військовослужбовцями. *Актуальні проблеми досліджень у галузі соціальної педагогіки і соціальної роботи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів вищ. освіти, присвяч. 220-річчю від дня заснування Університету, Харків, 23 трав. 2024 р.,* 1, 44–46. https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/15618

Жигайло, Н., & Цимбалюк, М. (2023). Важливість духовності для реабілітації демобілізованих з лав ЗСУ та інших військових формувань. *Вісник Львівського університету*, 17, 3-12. https://doi.org/10.30970/PS.2023.17.1

Кіріллова, Ю., Зновяк, В., & Казанська, А. (2023). *Потреби та перешкоди ветеранів при працевлаштуванні*. Київ: Міністерство у справах ветеранів України, 88. https://veteranfund.com.ua/wp-content/uploads/2023/07/Zvit_pereshkodi_precevlashtuvanii.pdf

Кримчак, Л. (2024). Роль фахівця із соціальної роботи в процесі супроводу ветеранів війни та демобілізованих осіб. *Теорія та методика навчання*, 13, 71-75. І https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/72.11

Петрик, О. (2023). Компонента державного управління у взаємодії ключових стейкхолдерів розвитку соціального підприємництва як детермінанти реінтеграції військовослужбовців, ветеранів АТО/ООС та членів їх сімей. *Вчені Записки*, 1, 40-45. https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/6_2023/7.pdf

Шевченко, Р. (2024). Інноваційні підходи до організації соціального захисту ветеранів війни: міжнародний досвід. *Інвестиції,* 1, 184-185. https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.3.184

REFERENCES

Arkhipova, S., & Bik, O. (2021). Social work with military personnel - participants of the ATO, released into the reserve. Bulletin of the Luhansk Taras Shevchenko National University. *Pedagogical Sciences*, 6, 64-77. https://doi.org/10.12958/2227-2844-2021-6(344)-1-64-77.

Gordeeva, T., & Lazareva, A. (2023). Social work in the community with participants of hostilities who were recently demobilized. *Scientific and theoretical almanac Grani*, 26(3), 69-73. https://doi.org/10.15421/172350.

Gordienko, E. (2021). *Mechanisms for implementing the state policy of social protection of the Armed Forces in Ukraine*. Kharkiv: Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, 296. https://uacademic.info/ua/document/0821U102813#google_vignette

Grishnova, O., Samolyuk, N., & Roshchyk, I. (2023). Determining the actual needs of combatants (CVD) as the basis for their effective social protection. *Theoretical and Applied Issues of Economics*, 1 (46), 56-66. https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-74-146-156

Grishnova, O., & Lysenko, V. (2024). Reintegration of combatants into civilian life: employment problems and ways to solve them. *Scientific Notes of the University «KROK»*, (2(74), 146–156. https://doi.org/10.31732/2663-2209-2024-74-146-156

Dzhigurda, K. (2023). Modern Challenges to Social Work with Demobilized Military Personnel. *Modern Realities and Prospects of Social Education in Various Social Institutions*, 1, 75-78. https://dspace.hnpu.edu.ua/srver/api/core/bitstreams/5e1c8d09-e089-4c31-a927-e205e1705fef/content

Dzhigurda, K., & Kabus, N. (2024). Peculiarities of Social Work with Demobilized Military Personnel. *Current Problems of Research in the Field of Social Pedagogy and Social Work: Materials All-Ukrainian Scientific-Practical Conference of Higher Education Students, dedicated to the 220th anniversary of the University's foundation, Kharkiv, May 23, 2024*, 1, 44–46. https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/15618

Zhygaylo, N., & Tsymbalyuk, M. (2023). The Importance of Spirituality for the Rehabilitation of Demobilized from the Armed Forces of Ukraine and Other Military Formations. *Bulletin of Lviv University*, 17, 3-12. https://doi.org/10.30970/PS.2023.17.1

Kyrillova, Yu., Znovyak, V., & Kazanska, A. (2023). Needs and Obstacles of Veterans in Employment. Kyiv: Ministry of Veterans Affairs of Ukraine, 88. https://veteranfund.com.ua/wpcontent/uploads/2023/07/Zvit_pereshkodi_precevlashtuvanii.pdf

Krymchak, L. (2024). The role of a social worker in the process of supporting war veterans and demobilized persons. *Theory and methods of teaching*, 13, 71-75. https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/72.11

Petryk, O. (2023). The component of public administration in the interaction of key stakeholders of social entrepreneurship development as determinants of the reintegration of military personnel, ATO/JFO veterans and their family members. *Uchenie Zapisky,* 1, 40-45. https://www.pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2023/6_2023/7.pdf

Shevchenko, R. (2024). Innovative approaches to organizing social protection for war veterans: international experience. *Investments*, 1, 184-185. https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.3.184

Risks of Civic Activity and Public Participation and Strategies for their Minimization

UDC 316.47:316.334.3 DOI: https://doi.org/10.15421/172602

Kuzmuk Olga
Ph.D., Ascoc., Prof., https://orcid.org/0000-0002-9729-1785, kuzmuk-olga@ukr.net
Lesya Ukrainka Volyn National University (Lutsk, Ukraine)

Abstract.
The relevance of the study is due to the key role of civic activity and participation in strengthening democratic institutions in Ukraine. Volunteer movements, public organizations and local initiatives have become the driving force of positive social changes. At the same time, this activity is inextricably linked with significant risks. Ignoring these threats leads to a decrease in the level of public participation, demotivation of activists and curtailment of important social initiatives. Therefore, a systematic risk analysis and the development of effective strategies for their minimization is a practical and scientific task, the solution of which depends on the sustainability and effectiveness of the entire public sector of Ukraine.

The purpose of the article is a comprehensive analysis of risks associated with public activity and participation in the conditions of modern Ukraine, and the development of practical strategies for their minimization. Achieving the goal involves solving the problems of identification and classification of the main risks, analyzing the factors of their occurrence, generalizing the existing experience in countering threats and proposing a comprehensive model of minimization strategies.

Results. The main risks of public activity have been identified and systematized. It has been established that the factors of occurrence of these risks are both the imperfection of the institutional environment and the purposeful actions of opponents.

Conclusions. Ignoring risks demotivates active citizens and reduces the overall effectiveness of civil society. It is proved that in contrast to fragmented approaches, the proposed comprehensive model of minimization strategies allows to systematically increase the resilience, security and institutional capacity of public initiatives. The implementation of these strategies is a prerequisite for creating comfortable conditions for activists and further sustainable development of democratic institutions in Ukraine.

Keywords: civic activism, civic participation, risks, minimization strategies, professional burnout, risk management

Ризики громадської активності та громадської участі та стратегії їх мінімізації

Кузьмук Ольга
Волинський національний університет імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)

Анотація
Актуальність дослідження зумовлена ключовою роллю громадської активності та участі в зміцненні демократичних інститутів України. Волонтерські рухи, громадські організації та локальні ініціативи стали рушійною силою позитивних соціальних змін. Водночас ця діяльність нерозривно пов'язана зі значними ризиками. Ігнорування цих загроз призводить до зниження рівня громадської партисипації, демотивації активістів та згортання важливих соціальних ініціатив. Відтак, системний аналіз ризиків та розробка ефективних стратегій їх мінімізації є практичним та науковим завданням, від вирішення якого залежить стійкість та ефективність усього громадського сектору України.

Метою статті є комплексний аналіз ризиків, пов'язаних із громадською активністю та участю в умовах сучасної України, та розробка практичних стратегій їх мінімізації. Досягнення мети передбачає вирішення завдань щодо ідентифікації та класифікації основних ризиків, аналізу чинників їх виникнення, узагальнення наявного досвіду протидії загрозам та пропозиції комплексної моделі стратегій мінімізації.

Результати: ідентифіковано та систематизовано основні ризики громадської активності. Встановлено, що чинниками виникнення цих ризиків є як недосконалість інституційного середовища, так і цілеспрямовані дії опонентів.

Висновки. Ігнорування ризиків демотивує активних громадян та знижує загальну ефективність громадянського суспільства. Доведено, що на противагу фрагментарним підходам, запропонована комплексна модель стратегій мінімізації дозволяє системно підвищити стійкість, безпеку та інституційну спроможність громадських ініціатив. Впровадження цих стратегій є необхідною умовою для створення комфортних умов активістам та подальшого сталого розвитку демократичних інститутів в Україні.

Ключові слова: громадська активність, громадська участь, ризики, стратегії мінімізації, професійне вигорання, управління ризиками

Стаття надійшла / Article arrived: 22.09.2025 Схвалено до друку / Accepted:24.10.2025

Вступ.

В умовах зміцнення демократичних інститутів та розвитку громадянського суспільства в Україні, громадська активність та участь відіграють ключову роль. Волонтерські рухи, громадські організації, локальні ініціативи та окремі активісти стали рушійною силою позитивних соціальних змін, особливо в контексті відповіді на виклики сьогодення. Вони сприяють підвищенню прозорості влади, захисту прав людини, реалізації соціальних проєктів та євроінтеграційним процесам.

Водночас ця діяльність нерозривно пов'язана зі значними ризиками. Відтак, системний аналіз ризиків та розробка ефективних стратегій їх мінімізації є не лише академічно значущим, але й гостро практичним завданням, від вирішення якого залежить стійкість та ефективність усього громадського сектору України.

Проблематика громадської участі та активності є предметом вивчення соціології, політології та права. У науковому дискурсі детально проаналізовано форми та функції громадської участі (Р. Патнем,

Ю. Габермас), теорії соціальних рухів (Ч. Тіллі, А. Турен) та роль громадянського суспільства у демократичних переходах. Вітчизняні дослідники значну увагу приділяють феномену волонтерства, розвитку громадських організацій та їхньому впливу на державну політику. Проте, аспект ризиків, з якими стикаються активісти, часто розглядається фрагментарно. Переважно аналізуються окремі види загроз, як-от правові обмеження діяльності ГО або проблеми безпеки журналістів та правозахисників. Бракує комплексного соціологічного дослідження, яке б систематизувало увесь спектр ризиків – від психологічних до інституційних – та пропонувало б цілісну модель управління ними. Дана стаття покликана заповнити цю прогалину, об'єднавши теоретичне осмислення ризиків із практичними рекомендаціями щодо їх нейтралізації.

Метою статті є комплексний аналіз ризиків, пов'язаних із громадською активністю та участю в умовах сучасної України, та розробка практичних стратегій їх мінімізації.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- ідентифікувати та класифікувати основні ризики громадської діяльності;
- проаналізувати чинники, що спричиняють виникнення цих ризиків;
- узагальнити наявний вітчизняний та міжнародний досвід протидії загрозам для громадського сектору;
- запропонувати комплексну модель стратегій мінімізації ризиків для активістів та організацій.

Методи дослідження. Методологічною основою роботи є системний підхід, що дозволяє розглядати ризики громадської участі як складне, багатофакторне явище. У процесі дослідження використано загальнонаукові методи аналізу та синтезу для опрацювання наукових публікацій та звітів організацій. Структурно-функціональний аналіз застосовано для визначення ролі громадської активності та дисфункцій, спричинених ризиками. Також використано метод узагальнення для формування класифікації ризиків та розробки практичних рекомендацій.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Аналіз наукового доробку з проблематики ризиків громадської активності дозволяє виділити кілька ключових напрямів.

По-перше, фундаментальні теорії демократії та суспільної дії закладають основу для розуміння самої природи громадської участі. Праця Юрґена Габермаса (2000) «Структурні перетворення у сфері відкритості» є наріжною для осмислення громадської активності як процесу в публічній сфері. Ризики, в цьому контексті, постають як загрози раціональному дискурсу. Його ж ідеї, що стосуються громадянства (Габермас, 2005), доповнюють це розуміння. Водночас Ален Турен (2003) у «Поверненні дієвця» аналізує соціальні рухи як ключових акторів, що творять суспільну історію. Для нього ризики активності пов'язані з викликами, що стоять перед рухом у процесі формування власної ідентичності та здатності протистояти домінуючим моделям.

По-друге, значний пласт літератури присвячений умовам та механізмам колективної дії. Класична праця Роберта Патнема (2001) «Творячи демократію» вводить в аналіз поняття соціального капіталу. Дослідження Р. Патнема на італійському матеріалі показує, що ефективність громадської активності та демократичних інститутів напряму залежить від рівня довіри та мереж соціальної взаємодії. Відповідно, ризиком для активістів є діяльність в умовах «атомізованого» суспільства з низьким соціальним капіталом, що збільшує транзакційні витрати та зменшує шанси на успіх.

По-третє, окрему групу складають емпіричні дослідження, що фіксують конкретні ризики для активістів. Якщо академічні праці (Gorski & Chen, 2015) аналізують симптоми, причини та наслідки «вигорання» серед активістів у глобальному вимірі, то в українському контексті ця проблема набула особливої гостроти. Низка звітів та публікацій фіксує професійне вигорання як один із ключових ризиків для громадського сектору, особливо в умовах війни (Zagoriy Foundation, 2023; Українська правда. Життя, 2024). У відповідь на це виникають ініціативи та методичні рекомендації, спрямовані на психологічну підтримку активістів (UNDP, 2022; Всеукраїнська програма ментального здоров'я). Поряд із психологічними, зростає вага цифрових ризиків, що актуалізує розробку посібників із цифрової безпеки (ICAP Єднання, 2023).

Нарешті, для розуміння контексту важливою

є аналітика громадської думки. Звіт Фонду «Демократичні ініціативи» (2023) показує суспільні настрої українців, рівень їхньої довіри до громадських організацій та готовності до участі. Ці дані окреслюють соціальний фон, на якому діють активісти: низька суспільна підтримка чи нерозуміння цілей активності може посилювати вразливість активістів.

Таким чином, огляд літератури свідчить, що ризики громадської активності є багатовимірними: від системних загроз публічній сфері (Габермас, 2000) та викликів ідентичності (Турен, 2003) до браку соціального капіталу (Патнем, 2001) та особистісного вигорання (Gorski & Chen, 2015). Актуальні українські дослідження (Zagoriy Foundation, 2023; Українська правда. Життя, 2024) та посібники (ICAP Єднання, 2023; UNDP, 2022) фіксують розробку стратегій соціальної та цифрової стійкості як ключову відповідь на ці виклики.

Результати дослідження.

Емпіричну основу даної статті становлять результати якісного дослідження, зокрема дані інтерв'ю та фокус-груп з представниками органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадського сектору, бізнесу, волонтерських організацій та неформальних ініціатив. Польовий етап було проведено в рамках польсько-українського дослідницького гранту «Багаторівневе управління гуманітарною кризою, спричиненою російською агресією проти України, на прикладах Люблінського воєводства (PL) та Волинської області (UA)» (дослідження проводилося у 2022 та 2023 роках та було профінансоване NAWA).

Усі цитати, що наводяться в статті для ілюстрації аналізу, є верифікованими фрагментами з масиву цих емпіричних даних, а біля кожної з них зазначено приналежність респондента до відповідної групи.

Узагальнюючи виявлені в ході емпіричного дослідження ризики громадської активності та участі, можна заакцентувати увагу на кількох ключових, взаємопов'язаних групах, які будуть проаналізовані нижче.

1. Ризики координації та інформаційної невизначеності.

На початкових етапах широкомасштабного вторгнення значним ризиком встановлено відсутність чітких алгоритмів дій та недостатню комунікацію між різними суб'єктами, що надавали допомогу ВПО. Це призводило до дезорганізації, дублювання зусиль та обмеженого доступу переміщених осіб до послуг. Це створило інформаційний вакуум на місцях, адже, як згадує один з активістів, волонтерам просто «не вистачало інформативних знань і алгоритму дій» [Джерело: інтерв'ю з громадським активістом].

З'ясовано, що ця проблема була значною мірою наслідком слабкої інституційної пам'яті та нездатності держави оперативно реагувати на виклики, попри попередній досвід. Ключовим недоліком стала саме вертикальна комунікація, оскільки «органи державної влади не надали інструкцій для місцевих рад, яким чином вони мають діяти» [Джерело: інтерв'ю з представником органу місцевого самоврядування]. Відсутність чітких інструкцій «згори» делегувала відповідальність на локальний рівень, де громадськість була вимушена діяти без належної координації.

Виявлено, що ці виклики вдалося подолати завдяки самоорганізації громадськості та активному використанню цифрових технологій. Інноваційні рішення та залучення кваліфікованих волонтерів, зокрема IT-спеціалістів, допомогли швидко створити ефективні інструменти для управління потоками інформації та потреб ВПО. Яскравим прикладом такої адаптації стала розробка інструментів для автоматизації роботи: «Айтішники, які прийшли до нас, розробили форму реєстрації, де люди внутрішньо переміщені, які прибували, сканують QR-код, попадають в чат-бот, де йде опитування зразу, що тобі треба. ...це все автоматизувалося і стало дуже зручно» [Джерело: інтерв'ю з громадським активістом].

Поряд зі спеціалізованими чат-ботами, ключову роль у координації відіграли існуючі месенджери. Як зазначає активіст, були створені «великі волонтерські чати, по області, по Луцьку» [Джерело: інтерв'ю з громадським активістом]. Такі платформи стали основою для створення горизонтальних комунікаційних зв'язків, дозволивши громадським ініціативам, церквам та бізнесу оперативно обмінюватися запитами й пропозиціями, компенсуючи початкову відсутність системної комунікації.

2. Ризики зловживань та конфліктів.

В умовах гуманітарної кризи громадська активність неминуче зіштовхується з ризиками зловживань з боку окремих отримувачів допомоги, а також з побутовими та психологічними конфліктами. Такі ситуації підривають довіру та призводять до виснаження ресурсів і вигорання волонтерів.

Одним із головних викликів ідентифіковано ризик формування «утриманського» ставлення у частини отримувачів допомоги. Цю проблему ілюструє розповідь священника-волонтера: «Далі ти відчуваєш, що навіть деколи люди вже починають зловживати. Тобто їм треба дати не рибу, а вудочку. А вони хочуть тільки риби і цілий час» [Джерело: інтерв'ю зі священником-волонтером]. Ця ситуація демонструє складний баланс, який громадські ініціативи змушені підтримувати.

Окрім зловживань, значним викликом стали внутрішньогрупові конфлікти серед самих ВПО, спричинені стресом та побутовими труднощами. Як згадує представник міської ради, доводилося втручатися в суперечки: «Були такі моменти… між вже самими внутрішньо переміщеними особами:

"Ти щось краще вибрав". Тобто ми вже цей процес, якби дивились, щоб не переходило в загострення» [Джерело: інтерв'ю з представником органу місцевого самоврядування].

Встановлено, що відповіддю на ризики зловживань та конфліктів стала поступова еволюція громадської активності – перехід від спонтанної доброчинності до більш систематизованої та підзвітної діяльності. Волонтерські центри почали впроваджувати системи обліку та верифікації. Цей процес був прямою реакцією на виявлені проблеми. Один із волонтерів описує запровадження таких превентивних заходів: «Щоб запобігти таким зловживанням... побачивши власне це, ми почали фіксувати з дозволу... тих осіб, які приходили по допомогу, фотографувати. Під час фотографування виявилося, що певні особи є і там на фотографії, і там... і в тому осередку, і в тому. І, власне, тоді почалися... превентивні заходи... Реєстрація, документи» [Джерело: інтерв'ю з громадським активістом].

3. Ризики спаду мотивації та конфлікту очікувань.

Тривала криза неминуче породжує ризик психоемоційного виснаження та зниження мотивації серед волонтерів. Виявлено, що ключовим фактором тут є конфлікт очікувань: ситуація, коли зусилля з надання допомоги не зустрічають очікуваної вдячності.

Цей внутрішній конфлікт ілюструє цитата активістки: «Про спад мотивації, коли люди очікують, що їм за цю допомогу будуть безмежно до кінця життя вдячні. ...Ми це все робимо для чого? Для того, щоб нам падали в ноги? Чи може ми це робимо за покликом серця? ...це ваші обов'язки функціональні, ми тут працюємо для того, щоб це робити» [Джерело: інтерв'ю з громадською активісткою]. Цей фрагмент демонструє еволюцію мотивації: від спонтанної допомоги «за покликом серця» до усвідомлення своєї діяльності як системної функціональної роботи, що вимагає більш стійкої внутрішньої мотивації.

Зафіксовано, що подолання спаду мотивації відбувається через внутрішню рефлексію та створення позитивного мікроклімату всередині команд. Ключовими інструментами для підтримки морального духу є сильне лідерство та концентрація на реальних потребах. По-перше, потужним мотиватором є фокус на конкретних результатах, коли волонтери бачать реальний вплив своєї роботи, допомагаючи людині, в якої «нічого немає» [Джерело: фокус-група_2]. По-друге, вирішальну роль відіграє визнання з боку керівника. Як зазначає один із координаторів: «Я, як керівник, людей хвалю, розумію, що люди, отримавши позитив, почувши, що вони молодці, то ще краще працюють» [Джерело: інтерв'ю з представником місцевої влади].

4. Ризики довготривалої інтеграції та адаптації ВПО.

На етапі довготривалої інтеграції виникає новий комплекс ризиків, пов'язаних із соціально-економічною та культурною адаптацією ВПО, що може призводити до їхньої маргіналізації.

По-перше, довготривалі виклики створює виснаження ресурсів та брак досвіду у волонтерських організацій для роботи в затяжній кризі: «у багатьох суб'єктів надання допомоги вимушеним переселенцям був відсутній досвід участі у великих волонтерських проєктах» [Джерело: інтерв'ю з представником органу місцевого самоврядування]. По-друге, гострою проблемою стає працевлаштування ВПО, зокрема невідповідність зарплатних очікувань реаліям місцевого ринку праці: «переселенцям не подобається рівень зарплат. І вони часто відмовляються працювати будь-де через те, що мала зарплата» [Джерело: інтерв'ю з представником органу місцевого самоврядування].

Охарактеризовано стратегії подолання цих ризиків через системну підтримку та активне залучення самих ВПО. Одним із успішних прикладів культурної інклюзії є організація безкоштовних мовних курсів: «...наша освіта організувала курси навчання української мови безкоштовні... де і історію розповідали, і мову... щоб люди говорили, спілкувались між собою» [Джерело: інтерв'ю з представником органу місцевого самоврядування].

Ключовим підходом до мінімізації соціальної ізоляції ВПО стало їхнє залучення до громадської діяльності за принципом «рівний-рівному». Працевлаштування переміщених осіб у центрах допомоги перетворює їх з об'єктів допомоги на активних суб'єктів: «Ми намагалися... залучити до роботи з внутрішньо переміщеними самих внутрішньо переміщених. У нас два працівника були, які певний термін працювали в нас» [Джерело: інтерв'ю з громадським активістом].

5. Ризики обмеженості ресурсів та інституційного досвіду.

Значним ризиком для громадської активності на початку кризи стала неготовність до тривалої роботи, зумовлена обмеженістю ресурсів та відсутністю напрацьованих механізмів реагування.

Водночас виявлено, що досвід, отриманий з 2014 року, став головним ресурсом для подолання цього ризику. Як згадує один із представників місцевої влади: «В 2014-ому році було важче, тому що не було механізму роботи... хоча об'єм людей в 2022-му році набагато більший став... але ми вже мали механізм роботи з даною категорією громадян» [Джерело: інтерв'ю з представником органу місцевого самоврядування].

Доведено, що подолання ризиків, пов'язаних з обмеженими ресурсами, відбувалося через навчання, адаптацію та налагодження широкої співпраці між владою, громадським сектором та бізнесом. Результатом цієї еволюції стало формування усталених алгоритмів. Це дозволило громадам діяти

ефективно та уникнути нецільового витрачання ресурсів. Як зазначає один із координаторів: «Думаю, що ефективна система наразі в нашій громаді, тому що коли до нас звертаються люди, ми знаємо, як допомогти, знаємо, куди їх спрямувати... У нас є алгоритм взаємодії з владою... ми знаємо, як швидко розгорнути місця... скільки чого потрібно, так, щоб не витрачати зайвих ресурсів» [Джерело: інтерв'ю з громадським активістом].

Висновки.

Проведене дослідження, присвячене аналізу ризиків громадської активності та участі в контексті надання допомоги ВПО в умовах повномасштабної війни (на прикладі Волині), дозволяє зробити низку комплексних висновків. Встановлено, що громадський сектор, який взяв на себе значну частину реагування на гуманітарну кризу, зіткнувся з багатовимірними ризиками. Вони включали початкову дезорганізацію та інформаційну невизначеність, ризики зловживань та внутрішньогрупових конфліктів, масове психоемоційне вигорання та конфлікт очікувань, а також довгострокові виклики інтеграції ВПО та обмеженість власних ресурсів.

Наукова новизна даного дослідження полягає у аналізі громадської активності як динамічної адаптивної системи, що здатна до самонавчання та інституціоналізації «знизу». Доведено, що головним результатом цієї діяльності стало не лише надання гуманітарної допомоги, але й швидка еволюція самого громадського сектору. Емпіричний матеріал демонструє, що початкові ризики виступили каталізаторами для інновацій та вироблення стійких механізмів реагування.

Обґрунтовано, що громадська участь у кризових умовах є потужним механізмом соціального навчання. Цей процес трансформував виклики на ефективні стратегії:

1. Інформаційний хаос та дезорганізація були подолані завдяки стрімкій цифровій самоорганізації (створення чат-ботів, волонтерських чатів), що сформувало нові, гнучкі горизонтальні комунікаційні мережі, які часто виявлялися ефективнішими за традиційні вертикальні.

2. Ризики зловживань та «утриманства» стимулювали перехід від хаотичної доброчинності до систематизованої та підзвітної діяльності через впровадження процедур обліку, реєстрації та верифікації.

3. Ризик масового вигорання актуалізував проблему «конфлікту очікувань» та змусив лідерів ініціатив свідомо перейти від суто емоційної мотивації («поклик серця») до більш стійких моделей функціонального менеджменту, лідерства та психологічної підтримки команд.

Ключовим авторським висновком є те, що найефективніші стратегії мінімізації ризиків були побудовані на двох принципах: міжсекторальній співпраці та суб'єктивізації ВПО. З'ясовано, що використання інституційної пам'яті (досвіду з 2014 року) у поєднанні з широкою співпрацею (влада, ГО, бізнес, церква) дозволило компенсувати брак ресурсів та уникнути колапсу. Водночас виявлено, що найуспішніші ініціативи свідомо відмовлялися від патерналістської моделі «об'єктної» допомоги та активно залучали ВПО до спільної діяльності за принципом «рівний-рівному». Це не лише мінімізувало ризики соціальної ізоляції та конфліктів, але й перетворювало ВПО на активних суб'єктів змін, посилюючи спроможність приймаючих громад.

Таким чином, доведено, що громадська активність та участь в умовах війни є не просто «подушкою безпеки» для держави, а ключовим фактором формування соціального капіталу та суспільної стійкості (resilience). Волонтерські та громадські мережі, що виникли як відповідь на ризики, стали новою інституційною тканиною українського суспільства, здатною до саморегуляції, навчання та ефективної дії у довготривалій кризі.

Перспективами подальших напрямків дослідження є:

1. Порівняльний аналіз соціальної структурованості ризиків. Дослідження того, як відмінності у соціальному контексті (наприклад, щільність соціальних мереж, рівень інституційної довіри, характер домінуючого соціального капіталу) у тилових та прифронтових регіонах (як Волинь) формують різні типи та ієрархії загроз. Це дозволить зрозуміти, як просторові та структурні чинники впливають на репертуари колективної дії та стратегії протидії.

2. Соціальна динаміка вигорання та стійкості активістської ідентичності. Лонгітюдне дослідження вигорання не як індивідуальної психологічної проблеми, а як колективного соціального феномену. Аналіз того, як тривала експозиція ризикам впливає на формування та трансформацію «габітусу» активіста, групову солідарність, норми та життєві цикли громадських рухів, з метою визначення соціальних механізмів підтримки їхньої стійкості.

3. Процеси інституціоналізації «низових» соціальних інновацій. Аналіз того, як розроблені громадським сектором соціальні механізми (системи обліку, цифрові платформи, мережі взаємодопомоги) трансформуються з неформальних практик у сталі соціальні інститути. Ключовим фокусом є вивчення динаміки взаємодії між державою та громадянським суспільством у процесі повоєнного відновлення, зокрема потенціал інтеграції цих інновацій у формальні системи та ризики їхньої кооптації чи бюрократизації.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Всеукраїнська програма ментального здоров'я. *Методичні рекомендації щодо надання психологічної підтримки учасникам освітнього процесу*. https://howareu.com/static-objects/howareu/media/Posibnuki/10.05.pdf

Габермас, Ю. (2000). *Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство*. Львів: Літопис.

Габермас, Ю. (2005). Громадянство і національна ідентичність. У В. ван Стінберген (Ред.), *Умови громадянства: Зб. ст.* (С. 49–70). Київ

ІСАР Єднання. (2023). *Методичний посібник із цифрової безпеки*. https://api.home.ednannia.ua/upload/kch/23/12/04/metodychnyj-posibnyk-iz-tsyfrovoi-bezpeky.pdf

Патнем, Р. Д. (2001). *Творячи демократію: Традиції громадської активності в сучасній Італії* (В. Глинчак, Пер.). Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи».

Турен, А. (2003). *Повернення дієвця.* (О. Гуджен, О. Полемченко, Т. Швалб, Пер.). Київ.

Українська правда. Життя. (2024). *Вигорання, брак коштів і спеціалістів: як громадський сектор працює під час війни*. https://life.pravda.com.ua/society/robota-gromadskogo-sektoru-pid-chas-viyni-doslidzhennya-300372/

Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. (2023). *Підсумки 2023 року: громадська думка українців: аналітичний звіт*. Київ: Автор. https://dif.org.ua/article/pidsumki-2023-roku-gromadska-dumka-ukraintsiv

Gorski, P. C., & Chen, C. (2015). Burnout in social justice and human rights activists: Symptoms, causes, and implications. *Journal of Human Rights Practice, 7*(3), 341–363.

UNDP. (2022). *Нова онлайн ініціатива допоможе українцям подолати емоційне вигорання*. Взято з https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/nova-onlayn-initsiatyva-dopomozhe-ukrayintsyam-podolaty-emotsiyne-vyhorannya

Zagoriy Foundation. (2023, March). *Професійне вигорання працівників благодійного сектору*. Взято з https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2023/03/profesijne_vygorannya_praczivnykiv_blagodijnogo_sektoru_skorochena-versiya.pdf

REFERENCES

Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva [Ilko Kucheriv Democratic Initiatives Foundation]. (2023). *Pidsumky 2023 roku: hromadska dumka ukraintsiv: analitychnyi zvit* [Results of 2023: Public opinion of Ukrainians: An analytical report]. https://dif.org.ua/article/pidsumki-2023-roku-gromadska-dumka-ukraintsiv

Gorski, P. C., & Chen, C. (2015). Burnout in social justice and human rights activists: Symptoms, causes, and implications. *Journal of Human Rights Practice, 7*(3), 341–363.

Habermas, Yu. (2000). *Strukturni peretvorennia u sferi vidkrytosti: doslidzhennia katehorii hromadianske suspilstvo* [Structural transformations of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society]. Litopys.

Habermas, Yu. (2005). Hromadianstvo i natsionalna identychnist [Citizenship and national identity]. U V. van Stinberhen (Red.), *Umovy hromadianstva: Zb. st.* [The condition of citizenship] (S. 49–70).

ISAR Yednannia [ISAR Ednannia]. (2023). *Metodychnyi posibnyk iz tsyfrovoi bezpeky* [Methodological guide on digital security]. https://api.home.ednannia.ua/upload/kch/23/12/04/metodychnyj-posibnyk-iz-tsyfrovoi-bezpeky.pdf

Patnem, R. D. (2001). *Tvoriachy demokratiiu: Tradytsii hromadskoi aktyvnosti v suchasnii Italii* [Making democracy work: Civic traditions in modern Italy] (V. Hlynchak, Trans.). Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovy».

Turen, A. (2003). *Povernennia diievtsia* [The return of the actor] (O. Hudzhen, O. Polemchenko & T. Shvalb, Trans.).

Ukrainska pravda. Zhyttia [Ukrainska Pravda. Life]. (2024). *Vyhorannia, brak koshtiv i spetsialistiv: yak hromadskyi sektor pratsiuie pid chas viiny* [Burnout, lack of funds and specialists: how the public sector works during the war]. https://life.pravda.com.ua/society/robota-gromadskogo-sektoru-pid-chas-viyni-doslidzhennya-300372/

UNDP. (2022). *Nova onlain initsiatyva dopomozhe ukraintsiam podolaty emotsiine vyhorannia* [New online initiative will help Ukrainians overcome emotional burnout]. https://www.undp.org/uk/ukraine/press-releases/nova-onlayn-initsiatyva-dopomozhe-ukrayintsyam-podolaty-emotsiyne-vyhorannya

Vseukrainska prohrama mentalnoho zdorovia [All-Ukrainian Mental Health Program]. (n.d.). *Metodychni rekomendatsii shchodo nadannia psykholohichnoi pidtrymky uchasnykam osvitnoho protsesu* [Methodological recommendations for providing psychological support to participants in the educational process]. https://howareu.com/static-objects/howareu/media/Posibnuki/10.05.pdf

Zagoriy Foundation. (2023, March). *Profesiine vyhorannia pratsivnykiv blahodiinoho sektoru* [Professional burnout of charity sector workers]. https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2023/03/profesijne_vygorannya_praczivnykiv_blagodijnogo_sektoru_skorochena-versiya.pdf

Religious Onomastics and their Influence on the Formation of French Toponyms

UDC: 81'366:91+929.5(430.1) DOI: https://doi.org/10.15421/172603

Seyid Vafa Mirahmad
Ph.D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0003-0725-0232, vafa985@gmail.com
Azerbaijan University of Languages (Baku, Azerbaijan)

Abstract.
The onomastic system of the French language, when examined from a historical perspective, reveals that proper names have been formed since ancient times and have undergone a lengthy process of evolution to the present day. Despite the extensive body of research in onomastics, certain areas remain unexplored, particularly concerning the pragmatic and socio-cultural functions of onomalexemes. The study of the interplay between onomastics and culture is both pertinent and essential, as traditional folk spiritual culture encapsulates the historical experience, worldview, and aesthetic values of a people-reflecting their understanding of themselves within the broader context of the world and the universe.

This article explores the role of religious names in the formation of toponyms in the French language. It examines the perspectives of various linguists on the influence of religious nomenclature in shaping geographical names and analyzes the challenges involved in identifying such origins.

The study employs comparative-historical and structural-semantic methodologies to trace the historical development and cultural significance of these toponyms. The findings highlight the enduring impact of religious lexicon in encoding cultural and historical information within geographical naming systems.

Furthermore, the article addresses the semantic complexity of religiously motivated place names and emphasizes that scholarly interpretations in this area often diverge.

The study concludes that the process of creating religiously derived toponyms mirrors the broader diversity in how cultural and historical knowledge is encoded. From a historical perspective, many of these names can be traced back to antiquity, and their etymological analysis often requires long-term, in-depth investigation.

Keywords: Christianity, Temple, Church, Worship, Saint

Релігійна ономастика та її вплив на формування французьких топонімів

Сеїд Вафа Мірахмад
Азербайджанський університет мов (Баку, Азербайджан)

Анотація.
Ономастична система французької мови при розгляді з історичної точки зору виявляє, що власні назви формувалися з давніх часів і пройшли тривалий процес еволюції до наших днів. Незважаючи на великий обсяг досліджень в області ономастики, деякі напрямки залишаються невивченими, особливо що стосуються прагматичних і соціокультурних функцій ономалексем. Вивчення взаємодії ономастики та культури є актуальним і важливим, оскільки традиційна народна духовна культура містить історичний досвід, світогляд та естетичні цінності народу, відображаючи його розуміння себе в ширшому контексті світу та всесвіту.

У статті досліджується роль релігійних назв у формуванні топонімів у французькій мові. У ній розглядаються погляди різних лінгвістів на вплив релігійної номенклатури на формування географічних назв та аналізуються проблеми, пов'язані з виявленням таких витоків.

У дослідженні використано порівняльно-історичні та структурно-семантичні методології для простежування історичного розвитку та культурного значення цих топонімів. Отримані результати підкреслюють тривалий вплив релігійного лексикону на кодування культурної та історичної інформації в рамках географічних систем найменувань.

Крім того, у статті розглядається семантична складність релігійно вмотивованих топонімів і наголошується, що наукові тлумачення в цій галузі часто розходяться.

У дослідженні зроблено висновок, що процес створення топонімів релігійного походження відображає ширше розмаїття способів кодування культурних та історичних знань. З історичної точки зору, багато з цих імен можна простежити до давнини, і їх етимологічний аналіз часто вимагає тривалого глибокого дослідження.

Ключові слова: християнство, храм, церква, поклоніння, святий

Стаття надійшла / Article arrived: 11.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 14.0.2025

Introduction.

The onomastic system of the French language, when examined from a historical perspective, reveals that proper names have been formed since ancient times and have undergone a lengthy process of evolution to the present day. Despite the extensive body of research in onomastics, certain areas remain unexplored, particularly concerning the pragmatic and socio-cultural functions of onomalexemes. The study of the interplay between onomastics and culture is both pertinent and essential, as traditional folk spiritual culture encapsulates the historical experience, worldview, and aesthetic values of a people-reflecting their understanding of themselves within the broader context of the world and the universe.

Onomastics comprises several branches within linguistics, among which toponymy holds a prominent position. Toponyms, as linguistic designations of geographical entities, serve as markers of human interaction with the environment and function as repositories of archaisms and dialectal features, often reflecting the languages of earlier inhabitants of a region. Geographical names serve as unique vestiges of extinct languages and constitute a significant component of the linguistic heritage of a people, providing valuable insights into historical phonetics, grammar, and word formation processes.

Toponyms not only facilitate the tracing of cultural development among peoples but also influence the evolution of language itself. In the French context, systematic efforts to collect and document toponyms began with the creation of the Cassini map in the eighteenth century. However, during this initial phase, geographical names were compiled for only approximately half of the 182 map sheets (IGN, n.d.). A crucial advancement occurred in the 1870s with the production of topographical dictionaries for about thirty French departments. These dictionaries offered detailed historical accounts of each toponym, often tracing their earliest mentions in medieval texts.

Auguste Longnon (1923) is widely regarded as the founder of scientific toponymy in France, particularly through his seminal work Les Noms de Lieux de France. Subsequent scholars, including Albert Dauzat, Charles Rostaing, Ernest Nègre, and Marcel Bodo, expanded upon Longnon's foundational research. In the late twentieth and early twenty-first centuries, further contributions to the study of French toponymy were made by researchers such as Marie-Thérèse Morlet, Marianne Mulon, Paul Fabre, Stéphane Jandon, Michel Morvan, Michel Robinet, and others.

Methodology. This study adopts an integrative methodological framework combining comparative-historical and structural-semantic approaches. The analysis is grounded in the theoretical contributions of key scholars in the field, including S. Lejeune Auguste Longnon and others.

Results.

Names related to religious beliefs of people are widely reflected in the toponymy of our planet. The roots of this tradition go deep into ancient history. The name of the city of Babylon, the center of the largest ancient state in Mesopotamia, means "God's door," in honor of the supreme god Marduk. Indian cities Mumbai (Bombay) and Kolkata (Calcutta) are named after the Hindu goddesses Mumba and Kali. The Brahmaputra River, the main tributary of the Ganges, is named in honor of the "son of the god Brahma." Hindus refer to the confluence of the Yamuna and Ganges rivers as Triveni ("the Trinity"), as it is believed that the mythical celestial Saraswati also joins them.

Many ancient Greek colonial cities were named after heroes from Greek mythology: Apollonius, Heraclea, Dioscuria, Hesperides, and others.

The official name of the capital of Thailand, Bangkok, is Krungthep – Mahanakhon - Boworn Ratanakosin - Mahinthara - Ayutthaya - Mahadilokpop – Nopparat - Rajathani - Burirom Udomrajanivey – Mahasathani – Amornpiman - Avatarnsathit - Sakkathatiya - Avisnukarmprasit, which translates to "City of Angels and Immortal Souls, Repository of Jewels, Glorious City of the God Indra, Throne of the Kingdom of Ayutthaya, City of Glimmering Temples, Magnificent Palace and Estates of the King, God Vishnu, etc.," meaning "Home of the Gods."

In the Palk Strait, there is a shallow area, and a chain of coral reefs called Adam's Bridge, which separates India from Sri Lanka. According to the beliefs of local Christians and Muslims, the first man, Adam, after being expelled from paradise, stepped onto the land of Sri Lanka and crossed the shallow waters and reefs to the mainland.

In Catholic countries, there are many toponyms containing the prefixes "san-", "sant-", "santa-", and "sent-", which mean "saint." For example, in France, there are many such names as Saint-Germain, Saint-Jacques, Saint-Martin; in Spain – Santiago; in England – Saint George, and so on. Their formation dates back to the Middle Ages. These toponyms came to the New World not only as migrants but also for another reason: researchers often named new objects they encountered after the saint's day on which they were discovered. Additionally, such names were given to new cities built by colonists. As a result, rivers and bays such as the Saint Lawrence River, San Salvador, San Jose, San Francisco, and thousands of similar names were formed. In Oceania, there are islands like Christmas Island and Easter Island, named by Europeans on Christian holidays (Leite de Vasconcelos, 1928).

In Saudi Arabia, there are spiritual centers of the Muslim world – the cities of Mecca (a pre-Islamic toponym meaning "mausoleum") and Medina. In Islam, they are called Umm al-Qura ("mother of all settlements") and Medina Rasul Allah ("city of the messenger of God")

respectively. Medina is also referred to as Medina an-Nabi – "city of the prophet." In Muslim countries, terms such as "grave" – the grave of a saint, "monastery," "shrine" – holy abode, and other religious toponyms derived from these terms are also widely spread.

As in other Muslim countries, Azerbaijan also has numerous toponyms derived from the names of saints and believers. These include the tomb of Momina Khatun, Ashabi-Kahf in Nakhchivan, Imamzade in Ganja, Mir Movsum-aga in Mardakan, the Ateshgah temple in Surakhani, and others.

In 1501, on the religious holiday of the Ascension of Christ, an unusual toponym was created, named after Ascension Island (Ascension), discovered by the Portuguese in the Atlantic Ocean (Dick, 1990). After the island was captured by the British, there was no money in the treasury to maintain the military garrison stationed there. A logical solution was found: the island was granted the status of a military ship and was named "His Majesty's Ship, Anchored on the Edge." It was not until 1881 that the island regained its former status and was renamed Ascension Island (Hough, 2016).

Religion began to influence French toponymy from ancient times, and even today, some toponyms bear traces of the saints worshipped by the Gauls. The Gauls built many temples dedicated to gods and goddesses. Among them, the name Belisaman, the guardian angel likened to Minerva, holds a special place. From this name, the following toponyms emerged: Bellême (Orne), Blesmes (Aisne), Blismes (Nièvre), and its Latin equivalent Ménerbes (Vaucluse) and Manerbe (Calvados) – all stemming from the ancient name Menérb. Lugdunum, the capital of Gaul in the 1st century BC, now known as Lyon, was named after the god Lugus. The towns of Bourbon-l'Archambaud (Allier), Bourbon-Lancy (Saône-et-Loire), and Bourbon-les-Bains (Haute-Marne) were named after the god of warm waters.

A. Lonyon (1923) noted that place names related to the populations settled in the territory of Gaul from the 5th to the 10th centuries are not the only ones that date back to the first half of the Middle Ages in French toponymy. Alongside these names, which generally pertain to civil order, an important place is occupied by names of ecclesiastical, Christian origin. The study of names related to pagan shrines was the subject of one of the chapters dedicated to terms that arose during the Roman rule; in the medieval period, it is only possible to talk about those place names inspired by the Christian Church.

These names can be divided into three categories:

1. The first type of names, borrowed from religious institutions, consists entirely or partially of common words that denote these institutions.
2. Less old, the second type of names recall religious orders established in France.
3. The third category, by far the most significant, includes names associated with various aspects of Christian worship: memories of the Holy Land, events in religious history, worship of the Deity, mystical names, and, above all, the cult of saints.

The choice of common names used to designate religious establishments has varied over time. An example can be the word "basilica," which underwent phonetic transcription over time and was used in different forms. The word "basilica" was a feminine adjective of Greek origin meaning "royal." This original meaning has been preserved in the word "basoche," which referred to the jurisdiction to which the clerks of the Parliament referred disputes that could arise between them. In the works of Gregory of Tours and in several Merovingian diplomas, where it frequently appears in the forms basileca and baseleca, the word always retains the meaning of "church," which is why it found its place in the toponymy of France.

In the territory of France, a large Numbers of toponymes derived from the word "basilica" have formed, such as la Bazoque (Calvados, Orne) and Bazoques (Eure); la Bazoche-Gouet (Eure-et-Loir); Bazoche (Oise), Bazoches (Aisne, Eure-et-Loir, Loiret, Nièvre, Orne, Seine-et-Marne, Seine-et-Oise); Beton-Bazoches (Seine-et-Marne); la Baroche-sous-Lucé (Orne) and de la Baroche-Gondouin (Mayenne); Bazoges (Vendée), Bazouges (Ille-et-Vilaine, Mayenne, Sarthe), Bazauges (Charente-Inférieure), la Bazoge (Manche, Mayenne, Sarthe), la Bazouge (Mayenne), as well as la Bazeuge (Haute-Vienne), etc. (Longnon, 1923, p.337-340)

However, after the Roman invasion, known as the Great Germanic Invasion, religious names declined. During this period, the process of clearing land from forest strips accelerated, and newly created plots were assigned topographically descriptive names or the names of the landowners.

It was only after the Frankish period and the spread of Christianity that religious toponyms began to reappear. After Christianity took root in Gaul at the twilight of the Roman Empire, a large number of toponyms emerged, the oldest of which dates back about 400 years. Religious toponyms, which began to form during the Frankish period, became more widespread with the development of the feudal period. Initially, names of churches were given to settlements around them, and later, names of saints became more preferred (Dauzat, 1951).

In those times, there were many cultic buildings: from temples to cathedrals, from monasteries to abbeys. Terms such as chapelle (small chapel), église (church), celle (interior of a temple), basilique (basilica), oratoire (monastery) were successively used to denote places of worship.

French toponyms based on religious terms, which in turn come from Latin names: cella (small monastery) - La Celle, Cellieu; ecclesia (church) - Eglisolles; cappella (chapel) - La Capelle, Capelle-les-Hesdin. Some toponyms come from the word God (Dieu) - Villedieu, Dieulouard, Dieuze.

But the overwhelming majority of toponyms of

religious origin are based on the names of saints. The most commonly used names are Saint-Martin (Le Ban-Saint-Martin, La Capelle Saint-Martin, Saint-Martin-au-Bosc, Saint-Martin-Chateau, Saint-Martin-Choquel, Saint-Martin-Curton, etc.), Germain (Saint-Germain-des-Pres, Saint-Germain-d'Esteuil, Saint-Germain-des-Vaux, Saint-Germain-de-Varreville, Saint-Germain-du-Bois, etc.), Maurice (Saint-Maurice-de-Gourdans, Saint-Maurice-de-Lestapel, Saint-Maurice-de-Remens, Saint-Maurice-des-Champs, etc.), and others.

Since religious terms are widely used in French toponyms, the most common representatives of toponymic phrases can be described by models such as: La Capelle Saint-Martin, Saint-Martin-Choquel, Saint-Germain-des-Vaux, Saint-Germain-du-Bois, Saint-Maurice-de-Remens, etc. (Deroy, 1994).

Toponyms derived from the names of saints and religious figures are called hagiotoponyms in French. The term comes from the Greek hagios ("holy"), topos ("place"), and ónuma, a dialectical variant of ónoma ("name"): a geographical name associated with the name of a saint and, accordingly, with religion. In France, hagiotoponyms are more commonly found in the commune of Réunion.

Hagiotoponyms are divided into the following groups:

1. Saint's name: Val-Saint-Lambert (Liège, Belgium) – a place named after Saint Lambert.
2. Religious holiday: Christ à Pâques, Grand Pardon (Yom Kippur) – places named after religious celebrations.
3. From God: La Trinité-sur-Mer (Morbihan) – a place associated with the Holy Trinity.
4. Church: Cathédrale Saint-Pierre, Basilique Saint-Michel, Cathédrale Sainte-Croix – places named after saints or religious figures and linked to churches or basilicas.
5. From a monastery: Saint-Sauveur-en-Rue, Saint-Rambert-en-Bugey, Saint-Vincent (Chantelle) – places associated with monasteries.
6. From pilgrimage: Boulogne-Billancourt (Hauts-de-Seine) – a place associated with pilgrimage.
7. Relics: Aix-la-Chapelle – a place connected with relics.

As a result of the significant development of this system of expression during the feudal period, today one in eight communes in France bears the name of a saint. In the early 20th century, out of 36,170 communes, 4,450 were named after a saint, of which 3,550 were located in the Occitan province, particularly in the Central Massif. Today, 29% of communes in Ardèche and 27% in Dordogne are agiotoponyms (toponyms formed using the names of saints).

During the feudal period, the word Sanctus gradually replaced dominus, which had lost its meaning of "saint." This change occurred initially in newly formed names and gradually spread to all place names.

In addition to widely revered saints, there are also places named after local saints: St-Genies and St-Tropez, Saints of the South, Saints Basle, Evre and Nabor, Saints of the East, Saints Cast, Guénolé, Jacut, and Renan, Breton Saints, or Norman St-Vigor; Saints-Dié-des-Vosges (from the Latin Deodatus, bishop of Nevers, hermit of Vosges in the 7th century).

However, the phonetics of the regions influenced the names of saints, just as they did with all words, resulting in the saints' names being pronounced in various forms:

- Saturninus (bishop of Toulouse, died in 257), Saint-Sornin (Allier, Charente, Corrèze (then 238, now 242 communes), Vendée), Saint-Sorlin (Ain, Isère, Rhône, Savoie), Saint-Sernin (Ardèche, Aude, Aveyron), Saint-Savournin (Bouches-du-Rhône);
- Cyricus (the name of two 6th-century martyrs), Saint-Cirgues (Haute-Loire), Saint-Ciergues (Haute-Marne), Saint-Ciers-d'Abzac (Gironde), Saint-Cirq (Dordogne), Saint-Chartre (Vienne), Sancergues (Cher);
- Sanctus Satyrus (the name of the abbey is confirmed as Sancerre (Cher) in 1034).

Among the toponyms derived from religious names, a special place is occupied by those derived from the names of religious figures and warriors who participated in the Crusades to the Holy Land. Examples include Oliver (Loiret), Lolif (from l'olif – Mount of Olives – Manche), Montabot (Manche), le Mont Thabor en Galilée, Montcauvaire (Sainte-Maritime), le Mont du Calvaire in Jerusalem, Bithaine (Haute-Saône), where the biblical name Béthanie appears, and finally, as the name suggests, Vitry-le-Croisé (Aube). (Lejeune, 2002, p. 82-95).

"Religion," without a doubt, acted on its own, but it also allowed natural, political, economic, and social factors to play a role around it. These factors intervened in the evolution of a given territory and, over the centuries, led to continuous changes in the nomenclature of settlements. While it is proven that in the struggle for influence, many saints' names replaced older terms, secular names also contributed to the disappearance of church-related names. Names of the same origin fought and displaced each other. The battle continues in front of our eyes, and every day we witness the issuance of decrees that sanction, through "renaming," real changes in the centers of municipalities (Seabra, 2006).

To confirm the automatism of the process, it is enough to note that in the Middle Ages, even in places where the prestige of a saint seemed to immediately impose the hagiographical term, locations like Saint-Denis, Saint-Omer, and Saint-Antoine, for example, long hesitated between the old and the new toponym. Both forms were used in texts simultaneously until the most prominent element of the combination managed to secure spiritual and material superiority, pushing the other into the background. Furthermore, it is important to note once again that the presence of a sanctuary was, most of the time, a miraculous element of growth and movement in

a place. The life it brought there became the foundation for unforeseen consequences, where the name itself no longer held significance (Lavergne, 1929, pp. 177-202).

Recommendations.

Based on the findings of this study, several recommendations can be proposed to further enhance the understanding and documentation of toponyms derived from religious origins in the French language:

1. Development of Comprehensive Toponymic Databases

There is a need for the creation and expansion of detailed digital databases dedicated to religiously motivated toponyms in French. Such databases should include etymological analyses, historical references, and semantic classifications, allowing researchers to access and analyze linguistic and cultural data systematically.

2. Inclusion in Educational Curricula Given the cultural and historical significance of religious toponyms, it is recommended that elements of toponymy – particularly those tied to religion – be incorporated into secondary and higher education curricula in the fields of linguistics, geography, and history. This would promote greater awareness of the cultural heritage embedded in place names (Karimli et al., 2025, p. 151).

3. Preservation of Endangered Toponyms

In the context of globalization and linguistic homogenization, many traditional place names – especially those with religious connotations – are at risk of being altered or forgotten. National and regional institutions should support initiatives aimed at preserving these names through official recognition, public awareness campaigns, and integration into cultural heritage programs.

4. Comparative Studies Across Language Areas

Future research should pursue comparative analyses between French religious toponyms and those of other Romance languages (e.g., Italian, Spanish, Portuguese), as well as those from non-European linguistic traditions. Such studies would contribute to a broader understanding of universal patterns and unique cultural expressions in religious toponymy.

Conclusions.

From the conducted study, it can be concluded that one of the two interesting issues related to the names of saints was their geographical distribution. Due to the widespread nature of the same cult, the names of some saints can be found throughout France.

Christianity, primarily Catholicism, has had a constant and significant influence on the formation of French toponyms. The influence of Protestantism on the formation of place names coincides with modern times. In France, toponyms formed under the influence of other religions are very rare; for example, the toponym Baigneux-les-Juifs (Côte d'Or - Golden Coast, 1391) is the only name of a commune in France.

Names associated with religion began to appear during the Frankish period and were further developed in the feudal period. It was during this period that most modern toponyms were formed and stabilized.

From a historical perspective, studying the emergence of religious names leads to the conclusion that their origins date back to ancient times, and the etymological analysis of each name always required long and complex research.

Thus, the study of the origin of religious names is a lengthy and complex research task, and the results of the analysis conducted in this field can provide valuable insights for future toponymic studies.

REFERENCES

Dauzat, A. (1951). *Dictionnaire étymologique des noms de famille et prénoms de France*. Paris: Larousse.

Deroy, L. (1994). *Dictionnaire des noms de lieux* [Dictionary of place names]. Paris : Le Robert.

Dick, M. V. de P. do A. (1990). *A motivação toponímica e a realidade brasileira*. São Paulo: Edições Arquivo do Estado.

Hough, C. (Ed.). (2016). *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford, UK: Oxford University Press.

Karimli, V. M., Khudaverdiyeva, T. S., Huseynova, F., et al., (2025). The Role of Mobile Computing in Adaptive Testing for English Language Learners: *Personalizing Assessment to Improve Outcomes*. 7(6) 149–160. https://doi.org/10.30564/fls.v7i6.9663

Lavergne, G. (1929). Les noms de lieux d'origine ecclésiastique [Place names of ecclesiastical origin. In *Revue d'histoire de l'Église de France,* 15(67), 177-202. https://doi.org/10.3406/rhef.1929.2504]

Leite de Vasconcelos, J. (1928). *Antroponímia portuguesa: tratado comparativo da origem, significação, classificação e vida do conjunto dos nomes próprios, sobrenomes e apelidos usados por nós desde a Idade-Média até hoje*. Lisboa: Imprensa Nacional.

Lejeune, S. (2002). *La religion dans la toponymie*. CFC, (173–174). https://www.lecfc.fr/new/articles/173-article-9.pdf,

Longnon, Au. (1923). Les noms de lieu de la France. *In Origine, signification, transformation*. Paris: Hachette Livre, BNF, pp.337-340.

Seabra, M. C. T. C. (2006). Referência e onomástica. In J. S. de Magalhães & L. C. Travaglia (Eds.), *Múltiplas perspectivas em linguística: Anais do XI Simpósio Nacional e I Simpósio Internacional de Letras e Linguística (XI SILEL)* (pp. 1953–1960). Uberlândia: ILEEL.p.

Developing Subject Competence in History Lessons

UDC: 373.5.016:94 DOI: https://doi.org/10.15421/172604

Dyachenko Olha
Ph.D, Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0002-9751-8783, olga.dyachenko.1981.12.26@gmail.com
Snida Yevhenii
Ph.D, Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0002-6681-9786, snida2017@ukr.net
Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

Abstract.
Relevance. In today's innovative educational environment, an important factor is the formation of subject competencies in students and their practical application. Of particular interest in this context is the study of subject competence in history lessons. Given the reform of the secondary education system in our country, this topic is relevant for scientific study.

The purpose – to identify the peculiarities of subject competence formation in history lessons and develop effective approaches to its implementation in an innovative educational environment.

Results. Subject competencies in history lessons are formed in an integrated manner, each with its own characteristics. They influence the teaching strategy, the methods chosen by the teacher, and the means of communication between participants in the educational process. The formation of basic historical subject competencies takes place throughout the entire history course in school and has its own characteristics at each stage. The peculiarities of the emergence of subject-specific historical competencies lie in the application of specific methods of working with historical sources, chronological data, historical maps, etc. Their formation can take place either separately or comprehensively, depending on the chosen teaching methods.

Conclusions. We can affirm the importance of competency-based lessons for teaching history. Organizing the educational process in this way will only encourage students to actively engage in acquiring knowledge, gaining experience, and developing their key skills. The use of interactive methods, research projects, logical diagrams, and practical tasks develops both basic and subject-specific competencies. Modern history education in schools serves as the basis for the formation and development of chronological, spatial, logical, informational, and axiological competencies, enabling students to gain a deep and comprehensive understanding of historical processes through their interconnection and influence on the present day.

Keywords: subject competence, history lesson, learning, school education, competence-based approach, teacher, history

Формування предметної компетентності на уроках історії

Дяченко Ольга, Сніда Євгеній
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Анотація.
Актуальність. В умовах сучасного інноваційного освітнього середовища важливим чинником є формування в учнів предметних компетентностей та їх практичне застосування. Особливу зацікавленість у річищі окресленої проблематики викликає дослідження предметної компетентності на уроках історії. Ураховуючи реформування системи середньої освіти в нашій державі, порушена тематика є актуальною для наукового студіювання.

Мета дослідження – виявити особливості формування предметної компетентності на уроках історії та розроблення ефективних підходів до її впровадження в умовах інноваційного освітнього середовища.

Результати. Предметні компетентності на уроках історії утворюються інтегровано, кожна з них має свої особливості. Вони впливають на стратегію навчання, методи, що добирає вчитель, засоби комунікації між учасниками освітнього процесу. Формування основних історичних предметних компетентностей відбувається впродовж усього курсу історії в школі й на кожному етапі має свої особливості. Особливості виникнення предметних історичних компетентностей полягають у застосуванні специфічних методів роботи з історичними джерелами, хронологічними даними, історичною картою тощо. Їх творення може відбуватися як окремо, так і комплексно залежно від обраних методів навчання.

Висновки. Можемо стверджувати про важливість компетентнісно орієнтованих уроків для навчання історії. Організація в такий спосіб освітнього процесу лише сприятиме активному залученню учнів до здобуття знань, набуття досвіду та розвинення їх ключових навичок. Застосування інтерактивних методів, дослідницьких проєктів, логічних схем і практичних завдань формує як базові, так і предметні компетентності. Сучасна історична освіта в школі слугує основою для утворення і розвитку хронологічної, просторої, логічної, інформаційної та аксіологічної компетентностей, що дає можливість учням глибоко та всебічно розуміти історичні процеси через їх взаємозв'язок і вплив на сучасність.

Ключові слова: предметна компетентність, урок історії, навчання, шкільна освіта, компетентнісний підхід, учитель, історія

Стаття надійшла / Article arrived: 15.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 17.10.2025

Вступ.

Сучасна українська система освіти перебуває в стані постійного реформування, що зумовлює потребу переглянути та оновити основні освітні підходи до навчання історії. Учителі, методисти та науковці активно працюють над удосконаленням змісту й методики навчання, зокрема в галузі історичної освіти. Одним з ключових напрямів цього процесу є впровадження компетентнісного підходу, що передбачає формування в учнів не лише загальних, а й предметних компетентностей. Комплексне засвоєння цих компетентностей є основою для досягнення головної мети шкільної освіти – всебічного розвитку особистості.

Актуальність. Компетентнісний підхід до навчання і виховання визначений в нормативних документах Міністерства освіти і науки України, утім його практична реалізація стикається з низкою труднощів. Серед основних проблем можна виокремити недостатню матеріально-технічну й методичну базу багатьох закладів освіти, неопрацьованість практичних аспектів упровадження компетентнісного підходу, а також відсутність докладного визначення предметних компетентностей для кожної теми уроку. Це ускладнює роботу педагогів, особливо молодих спеціалістів, які не мають достатнього досвіду для самостійного визначення компетентностей учнів. Водночас у сучасній методичній літературі бракує відповідних рекомендацій та розробок, що могли б стати орієнтиром для вчителів.

Додатковим викликом для національної системи освіти стали часи дистанційного навчання, зумовлені карантинними обмеженнями та воєнним станом. Це ще більше ускладнило реалізацію компетентнісного підходу, адже вчителі й учні опинилися в умовах обмежених можливостей для ефективної взаємодії та застосування активних методик навчання. Зазначені чинники актуалізують дослідження процесу формування предметних компетентностей на уроках історії та пошук ефективних методичних підходів для їх реалізації в умовах сучасного освітнього простору.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблематика формування базових і предметних компетентностей у здобувачів освіти є предметом численних наукових досліджень. Одним із перших ґрунтовних досліджень, у якому системно розглянуто питання впровадження компетентнісного підходу, є збірник статей українських педагогів і науковців «Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики» під загальною редакцією О. Овчарук (2004). У праці висвітлено потребу застосування компетентнісного підходу, досвід його впровадження в зарубіжних країнах, а також окреслено перспективи розвитку української освіти в цьому напрямі (Овчарук, 2004, с. 112).

Помітний внесок у розроблення і концептуальне обґрунтування компетентнісного підходу зробив К. Баханов. У своєму доробку він комплексно проаналізував досвід українських і зарубіжних освітніх систем і звернув увагу на потребу розширити інноваційні методики викладання. Дослідник розглянув теоретичні засади оновлення шкільної історичної освіти, проаналізував нормативну базу, трансформацію змісту, модернізацію підручників з історії, а також дослідив інноваційні системи викладання історії, еволюцію педагогічних технологій та моделей навчання історії у школі (Баханов, 2021, с. 113).

Аспекти практичного впровадження компетентнісного підходу стали предметом подальших досліджень науковців. Важливим доповненням до цієї тематики є колективна праця «Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі» (Пометун et al., 2018), в якій автори розглянули теоретичні засади компетентнісного підходу, основні поняття та особливості формування предметних компетентностей, а також запропонували практичні приклади компетентнісно орієнтованих завдань (Баханов, 2012, с. 10).

Ю. Малієнко (2018) у своїх дослідженнях зосередилася на питаннях компетентнісного навчання історії середніх віків, проаналізувала відповідність підручників принципам компетентнісного підходу. О. Пометун (2015) також досліджувала порушену проблему, акцентуючи увагу на відповідності змісту історичних підручників вимогам компетентнісного навчання.

Питання формування хронологічних і просторових компетентностей порушене в працях Д. Десятова (2006, 2012), І. Смагіна (2017), О. Фідрі (2004), П. Мороза (2019) та інших науковців. Вони підкреслили значущість формування в учнів навичок орієнтуватися в історичному просторі та часі, а також запропонували шляхи вдосконалення засвоєння хронологічних знань. Значний внесок у дослідження проблеми оцінювання предметних компетентностей зробив В. Власов (2010), який розглянув проблему вимірювання рівня сформованості компетентностей у здобувачів освіти.

Отже, проблема формування предметної компетентності на уроках історії є предметом активного наукового обговорення і численних досліджень. Плюралізм думок у науковій площині й відсутність єдиного вектору впровадження компетентнісного навчання історії в школі зумовлює актуальність обраної теми та потребу її комплексного вивчення.

Мета дослідження – виявити особливості формування предметної компетентності на уроках історії та розроблення ефективних підходів до її впровадження в умовах інноваційного освітнього середовища.

Джерельним підґрунтям цього дослідження є нормативно-правові документи, в яких зрегламентовано функціонування системи освіти в Україні. Зокрема, ключове значення мають Закон України «Про повну загальну середню освіту» (2010) та Державний стандарт базової середньої освіти (2020), в яких визначено базові і предметні компетентності, що повинні формуватися в здобувачів освіти під час навчання. У цих документах установлено вимоги до обов'язкових результатів навчання і визначено перелік компетентностей, що здобувачі освіти повинні набути під час навчання. Зокрема, в них структуровано формування базових і предметних компетентностей учнів, що є ключовим аспектом компетентнісного підходу в сучасній освіті.

Результати дослідження.

У Законі України «Про повну загальну середню освіту» (2020) визначено, що ключовою метою шкільного навчання є розвиток всебічно освіченої особистості, її соціалізація та формування основних компетентностей (Закон України, 2020). Поняття компетентності офіційно закріплене в Законі України «Про освіту» (2017), де воно сформульоване як комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність.

Науковці та методисти пояснюють актуальність компетентнісного підходу змінами в сучасному суспільстві. Він відповідає запитам економіки та соціальної сфери, сприяє оновленню системи освіти й перегляданню традиційних методів викладання. Розвиток компетентностей в учнів, на думку багатьох дослідників, розширює їхні перспективи, сприяє особистісному зростанню та відкриває нові можливості для майбутньої самореалізації (Овчарук, 2004, с. 4–5).

Поняття «компетентність» в українській педагогіці здебільшого засноване на міжнародному досвіді, зокрема на напрацюваннях міжнародних організацій і провідних освітніх систем світу. Загалом можна сформулювати визначення компетентності як здатності особи ефективно та творчо застосовувати знання і вміння в міжособистісних відносинах і професійній діяльності. У цьому руслі потрібно закцентувати увагу на цінностях і ставленнях, що є рівноцінними складниками поряд із когнітивними та практичними навичками (Марущак, 2016, с. 99–100).

Українські дослідники О. Пометун, Н. Гупан та В. Власов (2018) розглядають компетентність як поєднання знань, умінь, навичок і ставлень, що формуються під час діяльності. Осмислення її значущості, оцінка власних дій і їх ефективності сприяють становленню компетентної особистості, здатної розв'язувати життєві та професійні завдання (Пометун та ін., 2018, с. 7).

О. Овчарук, підтримуючи зазначений підхід, підкреслив, що компетентності повинні бути універсальними та наскрізними, оскільки сучасне суспільство складається з людей, які поєднують різні соціальні ролі. Освіта, як формальна, так і неформальна, покликана сприяти їх інтеграції до соціуму, забезпечуючи набуття навичок, що відповідають загальноприйнятим культурним, етичним та економічним цінностям (Овчарук, 2004, с. 13).

Паралельно з поняттям «компетентність» у нормативних документах і педагогічних дослідженнях можна зустріти термін «компетенція». У Законі України «Про освіту» (2017) «компетенція» зазвичай означає повноваження закладу освіти або його керівника, тобто наявність досвіду та можливості виконувати певні функції, хоч визначення цього терміну в самому законі відсутнє. Водночас у Словнику української мови «компетенцію» трактують як «обізнаність у чомусь» або «коло повноважень якої небудь організації чи особи» (Словник української мови, 1973, с. 250). Це дозволяє стверджувати, що компетенція особи передбачає вміння застосовувати набуті компетентності в практичній діяльності.

М. Головань визначив співвідношення цих понять в освіті так: «компетенція – це норма, досягнення якої свідчить про здатність вирішувати завдання, а компетентність – це оцінка досягнення чи недосягнення цієї норми» (Головань, 2008, с. 25). Отже, компетентності учнів є складниками компетенції випускника, здатного ефективно взаємодіяти в різних сферах життя. Для системи середньої освіти важливішим є поняття «компетентності», адже воно відображає результати навчання.

К. Баханов визначив компетенції як «загальні здатності виконувати певний вид діяльності», а під «компетентнісним підходом» розуміє «чітке окреслення необхідних знань, навичок, відносин і досвіду, що дозволяють ефективно здійснювати діяльність, визначену державою або іншими організаціями» (Баханов, 2012, с. 200). Таким чином, компетенція – це повноваження або досвід особи, а компетентності – це набір знань, умінь і навичок, здобутих під час навчання.

Відповідно до Закону України «Про освіту» (2017) основними компетентностями учнів є володіння державною мовою, здатність спілкуватися рідною (якщо вона відрізняється від державної) та іноземними мовами, математична компетентність, знання в галузі природничих наук, техніки, екології, інформаційно-комунікаційні навички, готовність до навчання впродовж життя, а також громадянські компетентності, що включають ідеї демократії, прав людини, добробуту та здорового способу життя. Ці компетентності мають спільні риси, зокрема здатність до критичного та системного мислення, логічного обґрунтування позицій, творчості, ініціативності, емоційного самоконтролю та ефективної співпраці.

Компетентності поділяють загалом на надпредметні (ключові) та предметні. Надпредметні компетентності охоплюють творчий підхід до навчання, уміння застосовувати різні види спілкування в різних ситуаціях, розуміння технологічних новинок, розвиток особистих здібностей. Предметні компетентності пов'язані з конкретними дисциплінами та визначають очікувані результати навчання з кожної теми (Пометун et al., 2018, с. 13–14).

У Державному стандарті базової середньої освіти детально розглянуто основні компетентності, зокрема в межах уроків історії та громадянської освіти. Здобувачі освіти повинні навчитися історико-хронологічному мисленню, орієнтації в соціально-історичному просторі, критичному аналізу джерел інформації, системному розумінню історичних процесів, виявленню взаємопов'язаності, взаємозалежності та взаємовпливу історичних подій, явищ, процесів, постатей у контексті відповідних епох; розуміння множинності трактувань минулого і сучасного та зіставлення їх інтерпретацій, дотриманню демократичних принципів та взаємодії з громадою (Державний стандарт, 2020).

Сучасні українські педагоги поділяють предметні компетентності на кілька видів: хронологічну, просторову, інформаційну, логічну та аксіологічну. Хронологічна компетентність уміщує вміння орієнтуватися в історичному часі та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, просторова – здатність орієнтуватися в історичному просторі, інформаційна – робота з джерелами історичної інформації, логічна – застосування теоретичних понять для аналізу подій, а аксіологічна – оцінка історичних подій і явищ у контексті сучасного життя (Яковенко, 2017, с. 61–62).

Предметні компетентності в навчальних програмах з історії України та Всесвітньої історії для 6–11 класів зберігають подібну структуру, визначаючи п'ять ключових компетентностей. Ці компетентності є основою для оцінювання учнів і обов'язковими для всіх учасників освітнього процесу (Дяченко, 2025, с. 165). Утім під час аналізування наукової та методичної літератури можна виявити різні підходи до трактування компетентностей, зокрема відсутність єдності в класифікації предметних і надпредметних компетентностей. Історія виділена як окрема галузь, що має специфічні предметні компетентності: хронологічну, просторову, інформаційну, логічну та аксіологічну, що сприяють формуванню історичних уявлень, громадянської освіти та вихованню поваги до культури й демократичних принципів. Водночас різні трактування цих компетентностей у нормативних документах ускладнюють їх реалізацію на практиці (Історія України, 2022, с. 4).

Предметні компетентності з історії формуються на всіх етапах навчання, зокрема через методи, що сприяють розвитку конкретних навичок. Однією з основних компетентностей є хронологічна, що передбачає орієнтацію в історичному часі, встановлення причинно-наслідкових зв'язків і послідовності подій. Важливим є не лише механічне запам'ятовування дат, а й осмислення історичних зв'язків і контекстів (Пометун та ін., 2018, с. 46–47). На ранніх етапах навчання в п'ятому класі формуються базові хронологічні навички – визначення часу подій і складання лінії часу, що створює основу для подальшого розвитку складніших умінь у старших класах, коли учні починають працювати з синхроністичними таблицями та співвідношенням подій різних історичних контекстів (Пометун та ін., 2018, с. 49).

Інтерактивні методи, як, наприклад, використання хронологічних задач та хмаринок слів, дозволяють ефективніше формувати хронологічну компетентність, уникати механічного заучування і стимулювати глибше розуміння хронології. Це є важливим для учнів 5–7 класів, для яких завдання вміщують не лише вивчення дат, а й логічне встановлення послідовності подій.

Іншою важливою предметною компетентністю є просторова, що передбачає вміння орієнтуватися в історичному просторі, зокрема через роботу з історичними картами. Карти допомагають учням розуміти змінення державних кордонів, масштаб подій та рух територіальних змін. Однак просторову компетентність не потрібно обмежувати лише картографічними навичками, оскільки вона охоплює здатність осмислено інтерпретувати географічний контекст історичних процесів (Вівсяна, 2021, с. 16–18). Формування просторової компетентності відбувається через картографічні вправи, що зростають разом із віковими особливостями учнів і вміщують співвідношення об'єктів та аналіз їх взаємозв'язків на історичних картах (Пометун et al., 2018, с. 81, 84–85).

Формування логічної компетентності є важливим аспектом уроків історії. Вона передбачає здатність учнів аналізувати історичні явища, встановлювати зв'язки між подіями, визначати їх причини та наслідки, а також формулювати висновки. Для її розвитку доцільно застосовувати різні методи, зокрема словникову роботу, історичний диктант, використання асоціативних схем та інтерактивних вправ, таких як ребуси й хмаринки слів, що сприяють активізації пізнавальної діяльності та розвитку пам'яті (Мороз, 2019, с. 212).

Також ефективним є залучення вправ на встановлення причинно-наслідкових, просторових і хронологічних зв'язків між подіями, що сприяє глибшому розумінню історичних процесів. Дослідницькі проєкти, починаючи від складання родинного дерева в молодших класах до розроблення самостійних історичних досліджень у старшій школі, також відіграють значну роль у розвитку логічного мислення учнів (Мороз, 2019, с. 212–213).

Інформаційна компетентність формується через аналіз різних джерел інформації. Окрім підручника та пояснень учителя використовують історичні документи, візуальні матеріали та альтернативні точки зору, що сприяє принципу мультиперспективності. Учнів навчають критично оцінювати інформацію, розуміти, що існує різноманітність історичних інтерпретацій. Наприклад, аналіз одного документа з позицій різних сторін конфлікту або порівняння політичних програм різних рухів дозволяє розвинути навички критичного мислення. Під час роботи з історичними джерелами важливо навчати учнів самостійному пошуку інформації, її осмислення та творчого застосування. Учитель має виступати модератором, спрямовуючи учнів на аналіз і дискусію, а не нав'язувати власну інтерпретацію подій (Власов, 2009, с. 8).

Аксіологічна компетентність, що пов'язана з формуванням ціннісних орієнтирів, також відіграє важливу роль. Учні оцінюють історичні події та діяльність окремих осіб через проблемні питання, дискусії та диспути, що сприяє виробленню власної позиції щодо історичних процесів (Баханов, 2012 с. 57).

Предметні компетентності на уроках історії формуються інтегровано, кожна з них має свої особливості. Вони впливають на стратегію навчання, методи, що добирає вчитель, засоби комунікації між учасниками освітнього процесу. Утворення основних історичних предметних компетентностей відбувається впродовж усього курсу історії в школі й на кожному етапі має свої особливості, прописані докладніше в Держаному стандарті та методичній літературі (Нікора, 2012, с. 190–193). Таким чином, особливості виникнення предметних історичних компетентностей полягають у застосуванні специфічних методів роботи з історичними джерелами, хронологічними даними, історичною картою тощо. Вони формуються як окремо, так і комплексно залежно від обраних методів. На нашу думку, ефективнішим є використання інтерактивних і творчих вправ, зокрема ребусів, хмаринок слів, схем, проектів-досліджень та дискусій тощо.

Реформа середньої освіти «Нова українська школа» (НУШ) передбачає впровадження компетентнісного підходу, що зумовлює зміни в системі оцінювання. Оцінювання повинне відображати сформованість компетентностей, а не лише рівень засвоєння матеріалу. Відповідно запроваджено три типи оцінювання, а саме – поточне, формувальне та підсумкове. Формувальне оцінювання сприяє відстеженню особистісного розвитку учня, його навчального поступу та побудові індивідуальної освітньої траєкторії (Дяченко, 2025, с. 165).

На уроках історії особливу увагу приділяють щоденнику спостережень, у якому фіксують досягнення учнів у межах компетентностей. З 2022–2023 навчального року п'ятикласників оцінюють за такими групами: орієнтація в історичному часі й просторі, робота з історичною інформацією, повага до людської гідності та соціальна активність. Очікується, що з кожним роком критерії оцінювання ускладнюватимуть (Наказ Міністерства освіти і науки України, 2024).

Крім того, змінено способи вираження оцінок. Формувальне оцінювання вчителі можуть здійснювати за допомогою словесної шкали (наприклад, «Завжди», «Майже завжди», «Рідко», «Ніколи»), що допомагає відстежити прогрес учня. Для поточного й підсумкового оцінювання можна використовувати рівневу або бальну шкалу, водночас традиційною залишається 12-бальна система. Підсумкове оцінювання зорієнтоване на уніфікацію результатів у межах державного стандарту (Наказ Міністерства освіти і науки України, 2013).

Значну роль відіграє тематичний контроль, що не лише допомагає перевірити рівень сформованих компетентностей, а й виконати діагностичну функцію. Аналізуючи результати таких робіт, учитель може скоригувати індивідуальні навчальні стратегії учнів. Своєчасне виявлення прогалин у засвоєнні матеріалу сприяє запобіганню відставанню та покращенню навчальних результатів.

Компетентнісний підхід до викладання історії передбачає не лише декларування відповідних компетентностей у плані уроку, але і їх реальну інтеграцію до освітнього процесу. Такі уроки нерідко використовують у середній школі і вони набувають статусу важливого педагогічного інструменту. Структура компетентнісного уроку базується на активній або інтерактивній взаємодії між учителем та учнями. У такій моделі учні стають не пасивними спостерігачами, а дослідниками історичних процесів, аналізуючи події та явища минулого. Це сприяє глибшому розумінню матеріалу й розвитку ключових компетентностей (Баханов, 2012, с. 39).

Особливе значення має початковий етап уроку, адже він виконує мотиваційну функцію. У підлітковому віці актуалізується питання практичної значущості знань, тому ефективна мотивація допомагає залучити учнів до активної роботи. Для цього використовують бесіди, словесні ігри (анаграми, асоціації, кросворди, хмаринки слів), що сприяють зв'язку між попередніми знаннями та новим матеріалом.

Основна частина уроку повинна спиратися на дослідницький підхід. Важливо враховувати реальні життєві ситуації, що потребують історичних знань для аналізу. Наприклад, під час вивчення станово-представницької монархії можна запропонувати порівняння з сучасними органами влади. У старших класах доцільно проводити паралелі між подіями минулого та сучасністю, зокрема між світовими війнами та російсько-українською війною (Дяченко, 2025, с. 166).

Значну роль відіграє інтеграція історичних фактів з теоретичними концепціями. Це дає змогу учням не лише засвоювати інформацію, а й навчатися критично мислити, аналізувати та застосовувати знання в практичних ситуаціях. Подібна робота допомагає розвинути інформаційну та логічну компетентності (Дяченка, 2025, с. 165– 166).

Компетентнісні уроки сприяють розвитку дослідницьких навичок. Учням можна пропонувати як короткострокові, так і довготривалі проєкти, що інтегрують теоретичні знання з практичним досвідом (Фідря, 2004, с. 2). Наприклад, для учнів 5–8 класів це можуть бути творчі завдання, а для 9–11 класів – аналіз історичних джерел та наукових текстів.

Узагальнення матеріалу є невід'ємним складником компетентнісного підходу. Використання ментальних карт допомагає структурувати інформацію, виділяти ключові поняття та сприяє кращому запам'ятовуванню. Це також ефективний інструмент для повторення матеріалу та підготовки до узагальнюючих занять.

Висновки.

Таким чином, можемо стверджувати про важливість компетентнісно орієнтованих уроків для навчання історії. Організація в такий спосіб освітнього процесу лише сприятиме активному залученню учнів до здобуття знань, набуття досвіду та розвинення їх ключових навичок. Застосування інтерактивних методів, дослідницьких проєктів, логічних схем і практичних завдань формує як базові, так і предметні компетентності.

Сучасна історична освіта в школі слугує основою для утворення і розвитку хронологічної, просторої, логічної, інформаційної та аксіологічної компетентностей, що дає можливість учням глибоко та всебічно розуміти історичні процеси через їх взаємозв'язок і вплив на сучасність.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Баханов, К. (2012). Н*авчання історії в школі під кутом зору компетентнісного підходу: Посібник для вчителя.* Харків: Вид. група «Основа».

Вівсяна, І. (2021). Підготовка вчителів історії до формування просторової компетентності учнів. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал*. 1(9), 15–18.

Власов, В. (2009). Історичне джерело в арсеналі дидактичних засобів: чи здатна методика подолати втому від історії? *Історія в школах України*. № 4. С. 3–8.

Власов, В. (2010). Як перевірити та оцінити історичну компетентність учнів (до концепції контрольних робіт Державної підсумкової атестації з історії України). *Історія в школах України*. № 4. С. 3–17.

Головань, М. (2008). Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. *Вища освіта України*. № 3. С. 23–30.

Державний стандарт базової середньої освіти. (2020). https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898.

Десятов, Д. (2006). До питання про розвиток хронологічних компетенцій учнів. *Історія та правознавство*. № 15. С. 2–7.

Десятов, Д. (2012). Формування просторової компетентності учнів у процесі навчання історії. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка].* Серія: Історичні науки. Вип. 17. С. 82–89.

Дяченко, О. (2025, 10 квітня) Формування предметної компетентності на уроках історії. *Методика навчання географії та історії: сучасні виклики та практичний досвід. Матеріали доповідей І Всеукраїнської науково-практичної конференції.* Дніпро: «Середняк Т.К.». С. 164–167.

Про освіту. Закон України. (2017). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.

Про повну загальну середню освіту. Закон України. (2020). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text.

Історія України. Всесвітня історія. 6–11 класи. (2022). *Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти*. https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9klas/2022/08/15/ Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf

Малієнко, Ю. (2018). *Методика компетентнісно орієнтованого навчання всесвітньої історії у 7-му класі:* методичний посібник. К.: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ». 96 с.

Марущак, О. (2016). Поняття компетентності у педагогічній діяльності. *Креативна педагогіка: наук.-метод. журнал.* Житомир. Вип. 11. С. 97–108.

Мороз, П. (2019, 4 листопада). Історична предметна компетентність учнів старшої школи: визначення та складники. *Реалізація компетентнісно орієнтованого навчання в освіті: теоретичний і практичний аспекти: збірник наукових праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції.* Київ: Педагогічна думка. С. 211–214.

Про затвердження орієнтовних вимог оцінювання навчальних досягнень учнів із базових дисциплін у системі загальної середньої освіти. (2013). Наказ Міністерства освіти і науки Україн № 1222. (2013, 21 серпня). https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1222729-13#n10.

Нікора, А. (2012). Формування предметно-історичних компетенцій як результат навчальної діяльності учнів. *Педагогіка вищої та середньої школи*. № 34. С. 189–197.

Овчарук, О. (ред.). (2004). *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: бібліотека з освітньої політики*. К.: К.І.С. 112 с.

Пометун, О., Гупан, Н., & Власов, В. (2018). *Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі:* методичний посібник. К.: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ». 208 с.

Пометун, О. (2015). Реалізація компетентнісного і діяльнісного підходів у сучасному підручнику історії. *Український педагогічний журнал.* № 2. С. 146–157.
Рекомендації щодо оцінювання результатів навчання здобувачів освіти відповідно до Державного стандарту базової середньої освіти. (2024). https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1093729-24#Text.
Словник української мови: в 11 томах. (1973). Київ: Наукова думка. Т 4: І–М. 840 с.
Смагін, І. (2017). Еволюція методичних підходів до роботи з хронологією в процесі навчання історії. *Український педагогічний журнал*. № 4. С. 45–51.
Фідря, О. (2004). Чи можливо зрозуміти історію? (методологія історії та формування хронологічних і просторових компетенцій учнів). *Історія в школах України*. № 5. С. 2–7.
Яковенко, Г. (2017). *Методика навчання історії: навчально-методичний посібник.* Харків: Видавництво ХНАДУ.

REFERENCES

Bahanov, K. (2012). *Teaching history in school from the perspective of a competency-based approach*: A teacher's guide. Kharkiv: Osnova Publishing Group. 127 p.
Desyatov, D. (2006). On the development of students' chronological competencies. *History and Law*. No. 15. p. 2–7.
Desyatov, D. (2012). Formation of students' spatial competence in the process of teaching history. *Scientific Notes [of the Volodymyr Vynnychenko Kirovohrad State Pedagogical University]. Series: Historical Sciences.* Issue 17. p. 82–89.
Dictionary of the Ukrainian Language: in 11 volumes. (1973). Kyiv: Naukova Dumka. Vol. 4: I–M. 840 p.
Dyachenko, O. (2025, April 10) Developing subject competence in history lessons. *Methods of teaching geography and history: contemporary challenges and practical experience. Proceedings of the First All-Ukrainian Scientific and Practical Conference.* Dnipro: Serednyak T.K. pp. 164–167.
Fidria, O. (2004). Is it possible to understand history? (Methodology of history and the formation of chronological and spatial competencies of students). *History in Ukrainian Schools*. No. 5. p. 2–7.
Golovan, M. (2008). Competence and competency: the experience of theory, the theory of experience. *Higher Education in Ukraine.* No. 3. p. 23–30.
History of Ukraine. World History. Grades 6–11. (2022). Curriculum for general secondary education institutions. https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf.
Malienko, Yu. (2018). *Methods of Competence-Oriented Teaching of World History in Grade 7*: Methodological Guide. Kyiv: KONVI PRINT LLC. 96 p.
Marushchak, O. (2016). The concept of competence in pedagogical activity. *Creative pedagogy: scientific and methodological journal.* Zhytomyr. Issue 11. p. 97–108.
Moroz, P. (2019, November 4). Historical subject competence of senior school students: definition and components. *Implementation of competence-oriented learning in education: theoretical and practical aspects: collection of scientific papers based on materials from the International Scientific and Practical Conference*. Kyiv: Pedagogical Thought. p. 211–214.
Nikora, A. (2012). Formation of subject-specific historical competencies as a result of students' educational activities. *Pedagogy of higher and secondary education*. No. 34. p. 189–197.
On Complete General Secondary Education. Law of Ukraine (2020). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text.
On Education. Law of Ukraine (2017). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text.
Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine «On Approval of Indicative Requirements for Assessing Students' Academic Achievements in Basic Disciplines in the General Secondary Education System» No. 1222. (2013, August 21). https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1222729-13#n10.
Ovcharuk, O. (ed.). (2004). *Competence-based approach in modern education: global experience and Ukrainian perspectives: library on educational policy*. Kyiv: K.I.S. 112 p.
Pometun, O. (2015). Implementation of competency-based and activity-based approaches in modern history textbooks. *Ukrainian Pedagogical Journal.* No. 2. p. 146–157.
Pometun, O., Gupan, N., & Vlasov, V. (2018). *Competence-oriented methodology for teaching history in secondary school: methodological guide.* Kyiv: KONVI PRINT LLC. 208 p.
Recommendations for assessing the learning outcomes of students in accordance with the State Standard for Basic Secondary Education. (2024). https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1093729-24#Text.
Smagin, I. (2017). Evolution of methodological approaches to working with chronology in the process of teaching history. *Ukrainian Pedagogical Journal.* No. 4. p. 45–51.
State Standard for Basic Secondary Education. (2020). https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898.
Vivsyana, I. (2021). Training history teachers to develop students' spatial competence. *Theory and Methods of Teaching Social Sciences: Scientific and Pedagogical Journal.* 1(9). 15–18.
Vlasov, V. (2009). Historical sources in the arsenal of teaching aids: can methodology overcome fatigue from history? *History in Ukrainian schools.* No. 4. p. 3–8.
Vlasov, V. (2010). How to test and assess students' historical competence (on the concept of control works for the State final attestation in Ukrainian history). *History in Ukrainian schools.* No. 4. p. 3–17.
Yakovenko, G. (2017). *Methods of teaching history: teaching and methodological guide.* Kharkiv: KhNADU Publishing House.

Innovative Structural Composition of Academic Classes of Students when Mastering Program Material in Physics as Part of Professional Training

UDC: 372.853 DOI: https://doi.org/10.15421/172605

Jalilova Sevinj
Ph.D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0002-4753-2835, sevinjjalilova@yahoo.com
Azerbaijan State Pedagogical University (Baku, Azerbaijan)

Abstract.
Relevance of the study due to a plurality of factors, among which the leading importance in the context of the formulated topic low motivation and lack of interest to master complex educational material, insufficient level of mastery of educational material in subjects related to the knowledge component abstract presentation of information material, unable to be represented as a sensory perceived phenomenon, emphasis on theoretical knowledge and solution of typical problems, blocking students' creativity and lack of cross-curricular connections, characterized by the lack of full integration of physics with other academic disciplines. The combination of factors that negatively affect the academic performance of students and their level of professional readiness determined the nature of the contradictions that have developed in the physics teaching system, and determined the problem of research, which consists in finding innovative ways to organize academic classes in the discipline «Physics» with future subject teachers.

The purpose of the study there was a scientific justification and experimental testing of the innovative organization of classes with student's discipline «Physics», providing for the activation of their creative potential and motivational interest in acquiring the conceptual foundations of the academic subject.

Results of the study they indicate significant positive changes in the level of professional readiness of students in the experimental group compared to the control group, whose students attended classes implemented in accordance with the classical, traditional structural organization. The results achieved emphasize the effectiveness of the proposed organization, which can significantly influence the academic achievements of students, which indicates the high practical significance of the structural composition of the lesson we proposed.

Keywords: vocational education, physics, physics teachers, structural composition of classes, simulation of situations

Інноваційний структурний склад навчальних занять студентів при засвоєнні програмного матеріалу з фізики як складової професійної підготовки

Джалілова Севіндж
Азербайджанський державний педагогічний університет (Баку, Азербайджан)

Анотація.
Актуальність дослідження зумовлена множинністю факторів, серед яких провідне значення в контексті сформульованої теми мають низька мотивація та відсутність інтересу до оволодіння складним навчальним матеріалом, недостатній рівень оволодіння навчальним матеріалом з предметів, пов'язаних зі складовою знань, абстрактним поданням інформаційного матеріалу, нездатним бути представленим як сенсорно сприймається явищем, акцент на теоретичних знаннях та розв'язанні типових задач, блокування творчих здібностей студентів та відсутність міжпредметних зв'язків, характеризується відсутністю повної інтеграції фізики з іншими навчальними дисциплінами. Сукупність факторів, що негативно впливають на успішність студентів та рівень їх професійної підготовленості, визначила характер суперечностей, що склалися в системі викладання фізики, та визначила проблему дослідження, яка полягає в пошуку інноваційних шляхів організації навчальних занять з дисципліни «Фізика» з майбутніми вчителями-предметниками.

Метою дослідження було наукове обґрунтування та експериментальна апробація інноваційної організації занять з дисципліни «Фізика» студента, що передбачає активізацію їх творчого потенціалу та мотиваційного інтересу до засвоєння понятійних засад навчального предмета.

Результати дослідження свідчать про значні позитивні зміни в рівні професійної підготовленості студентів експериментальної групи порівняно з контрольною групою, студенти якої відвідували заняття, виконані відповідно до класичної, традиційної структурної організації. Досягнуті результати підкреслюють ефективність запропонованої організації, яка може суттєво впливати на академічні досягнення учнів, що свідчить про високу практичну значущість структурного складу запропонованого нами уроку.

Ключові слова: професійно-технічна освіта, фізика, вчителі фізики, структурний склад класів, моделювання ситуацій

Стаття надійшла / Article arrived: 18.09.2025 Схвалено до друку / Accepted:20.10.2025

Introduction.

Systematically carried out testing of students – future physics teachers in order to establish the current level of development of professional competencies on an ongoing basis demonstrates a decrease in the motivational interest of students in overcoming difficulties in mastering program material. In turn, the motivational factor negatively affects the academic success of students, which undoubtedly requires special attention from the scientific community for targeted activities to resolve pedagogical conflict. Building on the pedagogical tools available in all institutions vocational education, in the present study the activities have been systematized in the aggregate capable of ensure an optimal resolution of the current situation, taking into account current trends in the training of competitive teaching staff.

Initially, we carried out a theoretical analysis and understanding of the possibilities of eliminating the contradiction between modern requirements for physics teachers and the absence / the insufficiency of theoretical and methodological grounds for their observance in the educational process of professional training of teachers. As part of the analysis, issues of organizing educational classes in the discipline «Physics» were studied by establishing options for their understanding by scientists whose research activities lie in the practical plane of various aspects of teaching and learning.

Relevance. The relevance of the issues we raised is determined by a set of factors that together determine the problems of organizing high-quality education in the discipline «Physics» for students of pedagogical specialties. In particular, such factors, which do not relate to problems of an economic nature, are

1) low motivation and lack of interest to master complex educational material in view of its divorced presentation in the context of the topics proposed by the program. In this regard, there is an obvious violation of the relationship between the information component of the academic subject and the practice of applying knowledge in future professional activities;

2) insufficient level of mastery of educational material in subjects related to the knowledge component (for example, mathematicians), which in the end makes it difficult to understand and, accordingly, to master physical concepts;

3) abstract presentation of information material, unable to be represented as a sensory-perceived phenomenon (for example, quanta);

4) emphasis on theoretical knowledge and solution of typical problems, blocking the creative potential of students and preventing them from developing the research skills necessary in the modern realities of the competitive environment for professional training of teachers;

5) lack of cross-curricular connections, characterized by the lack of full integration of physics with other academic disciplines (for example, mathematics, chemistry, computer science), and, as a result, the lack of a holistic picture of the world among students.

A comprehensive understanding of the problem that has developed in the professional and educational environment should also be solved on an integrative basis of knowledge, and timely achievement of the goal will significantly increase the quality of professional training of graduates – future physics teachers. The relevance is explained by the severity of the situation, which requires timely elimination of existing contradictions.

Purpose of the study. The purpose of the study is scientific substantiation and experimental testing of the innovative organization of classes with students in the discipline «Physics», which involves intensifying their creative potential and motivational interest in acquiring the conceptual foundations of the academic subject.

Analysis of previous studies and publications. The theoretical analysis of the research results of scientists, this research interest touches on certain aspects of the task of this scientific work we formulated and made it possible to identify and systematize the key meanings of the problem. In research D. Tucel as part of the direct conversation with students conducted by the researcher, all the difficulties they encounter in their cognitive activities when mastering program material are highlighted (Tucel Deprem, Çakıroğlu, Öztekin & Kıngır, 2023, p. 1072). A similar author's position was found in scientific works E. Özdemir who, in the course of searching for an innovative methodological approach to organizing physics classes, comes to the conclusion about the need to distance himself from classical teaching methods and introduce discussion material that provokes students to research activities (Özdemir & Kocakülah, 2021, p. 177).

R. Almadrones in his research, he repeatedly emphasizes the importance of the transition from an abstract representation of physical phenomena to a symbolic description of physical concepts, with the addition of verbal accompaniment, which together provide the possibility of organizing a laboratory experiment (Almadrones & Tadifa, 2024, p. 638). The significance of the practice-oriented approach is evident to another author of the studies J. D. Stanton, within which they describe the pedagogical tools for the possibilities of designing experimental activities of students in the field (Stanton, Sebesta & Dunlosky, 2021).

The consequence of the above proposals is the removal by the majority of authors of the classical approach to teaching students physics, in general, focused on the teacher and, to a large extent, on the translation of ready-made knowledge. Physics teachers often focus on two main aspects of the educational process – laboratory work and tasks with numerical programming (Banda & Nzabahimana, 2023, p. 140).

The focus of modern academic classes with students primarily includes an overview of the previous topic as an introduction to a new topic, theoretical development on

a new topic, a few numerical examples and, if possible, small laboratory works (Wang, Chen & Yen, 2021). The disadvantage of this approach is that a significant temporary part of the lesson is focused on students mastering the information material offered verbally by the teacher with little participation from the students themselves (Pei-Lin, 2024; Salame & Makki, 2021).

In such a situation, there is a decrease in concentration, and by the time it is proposed to begin laboratory activities in which students play a leading role, their concentration, interest and attention are insufficient to fully understand the educational material (Yu, Liu, Ma, Le & Ba, 2022, p. 14). The combination of current circumstances significantly reduces the overall productivity of the lesson. The first problem, which has already been noted in the scientific and scientific-methodological literature by the majority of authors, is the students' poor understanding of the conceptual ideas of physics (Lin & Sumardani, 2023, p. 13).

When focusing on theoretical formulations of laws and complex mathematical abstractions, basic physical ideas tend to escape students' attention and understanding (Tong et al., 2025). Pupils sometimes feel that they should excel in language and mathematics in physics lessons – in language, knowing the correct word order for formulating a physical law, disregarding its semantics, and in mathematics, knowing how to calculate and provide information, overlooking the most important – physical interpretation of laws and phenomena (Yang et al., 2022, p. 14]. The second problem faced in the classical approach is this is a decrease in concentration during the first twenty minutes, when the teacher presents the topic orally, finding the correct relationship with the previous topic, and clarifying the correct formulation of a specific law or definition. In this case, students do not take an active part, and their attention is absorbed by foreign objects (Hasnunidah, & Undang Rosidin, 2025, p. 3892).

Materials and Research Methods.

Initially, it should be emphasized that this study does not propose an alternative, but a categorically different approach to the discipline «Physics» currently in force in classes implemented as part of the tasks of professional training of future physics teachers. Unlike the traditional approach, the beginning of our classes is built on «memories of» past topics with the help of mathematical concepts or the laws of physics. The goal is not to distance students who do not have prior knowledge of the previous topic but engage them in the process of finding answers to simple questions from everyday life with which they are familiar. This part of the lesson does not provide for the introduction of physical terms and phenomena. After the introductory questions, students mentally immerse themselves in the topic and prepare to become familiar with the physical terms used in new ones, i.e. intended for them to master the laws of physics. However, since this is an introduction, the teacher still invites students to ask questions and discuss in order to create a research environment in which some terms can arise initially spontaneously. Thus, the introduction of new terminology for students occurs in the absence of specific definitions.

At the end of the introductory part of the lesson, the teacher begins to implement its main part. In this part, the teacher develops topic, introducing physical terms and objects, and demonstrates a specific phenomenon in practice, resources and conditions permitting educational environment. This is not always necessary to conduct a full-fledged experiment but is clearly present at the lesson to simulate the experimental situation. The most important thing in this part of the class is the transition from everyday language used for introduction to scientific or physical language, which is necessary as the basis for subsequent mathematical constructions and physical modeling.

After completing the simulation of the experiment and moving from the everyday language used in the water part of the lesson to the scientific or physical language needed as the basis for subsequent mathematical constructions, the teacher continues the discussion with the students, asking additional questions. At this stage, students are immersed in studying a certain topic and are able to draw up a logical conclusion on their own. The aim is to place students in a familiar environment and focus attention on the almost spontaneous development of the logical concepts needed to learn new terminology.

Of course, we should not lose sight of the fact that students do not always answer as the teacher expects. That is why this approach is based on hints and input data that the teacher offers to students without giving a completely correct answer to the previously formulated question. Upon completion of this process, the teacher helps students formulate their own conclusions using the correct terminology.

In the present research used quasi-experimental approach s continuous monitoring (statement, formative and control stage of the pedagogical experiment) and impact assessment organizational structure of classes in the discipline «Physics» p future ones physics teachers bachelor's degree (n = 39), divided by two groups: control (KG, n = 19), which I stuck to it traditional methods of training, and experimental (EG, n = 20). The results of the study were supposed to demonstrate the degree of student involvement in the educational process through the identification of values in the information-practical, operational, activity and evaluation components. The main one a tool was author's a questionnaire created based on the provisions of the theory of the level approach with the identification of a three-level scale: minimum (low), acceptable (medium) and optimal (high). The quantitative range was defined as follows up to 1.00 – low, from 1.01 to 2.00 –acceptable, from 2.01 to 3.00 - optimal.

To ensure the possibility of obtaining generalized data during the initial processing of results, we focused on

average statistical indicators and determining the average score (using the method of calculating the arithmetic mean). In this case, a generalized result for each criterion and level of readiness students to professional activities it was calculated according to the assumption that at a 5% level of significance, the distribution of random variables obeys the normal distribution law.

Results.

The main difference between the approaches we considered is that in the traditional version of organizing classes with students, the teacher assumes knowledge of the subject program and understanding of the topic based on previously studied material, ensuring that students understand the topic based on the logic of the content itself (Özdemir & Kocakülah, 2021, p. 177]. As part of our proposed approach, we do not assume that students previously had formal knowledge of to the studied subject, and also that content presented in the form of theory or numerical exercises can give them logical concepts or a complete understanding of the subject. Therefore, at the center of the author's approach - information familiar to students from everyday life, which serves as a starting point for studying a physics course. Using this environment, we immerse students in context, with active participation in answering questions and formulating their own theories. At the same time, the teacher takes part as a moderator of the educational process.

Based on the application of the diagnostic complex, results were obtained at the control stage of the pedagogical experiment, the quantitative values of which, after mathematical processing, were presented as follows Fig. 1).

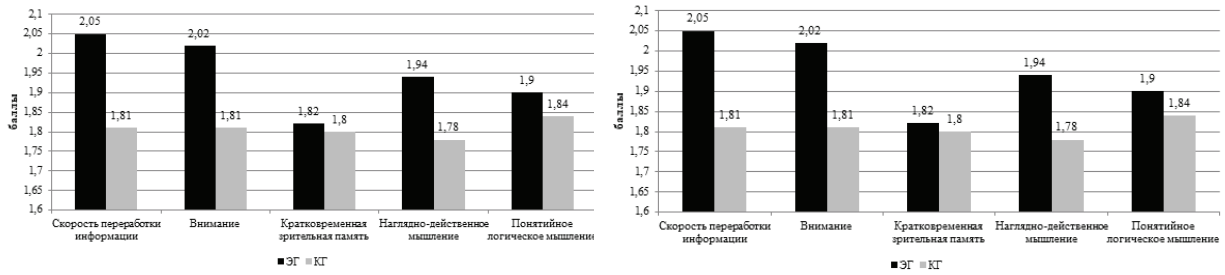

Fig.1. Results of the readiness study students to professional activities at the control stage of the pedagogical experiment

- at the component level «information and practical»

As can be seen from the presented empirical material, a sufficient level in terms of the indicator «information and practical» was demonstrated EG – 22.9%; KG – 78.44%, and low in KG – 21.6%. The optimal level was detected only in EG – 77.1%. Establishing statistical correspondence of significance parameters differences within the indicator under consideration were demonstrated by their presence between groups ($H=5.2684$; $p < 0.05$).

- at component «operational» level

Almost the same result was obtained for parameter «operational»: a sufficient level was recorded at EG – 22.9%; KG – 82.4%, low in KG – 17.6% students. The optimal level was detected only in EG – 77.1%. Establishing statistical correspondence of significance parameters differences within the indicator under consideration were demonstrated by their presence between groups ($H=4.0054$; $p < 0.05$).

- at component level «activity level»

From the data obtained during the pedagogical experiment and analysis of the results, it follows that students EG 11.4%; KG – 74.3%, sufficient level, and low level demonstrated in KG – 25.7% students. The optimal level was detected only in EG – 88.6%. Establishing statistical correspondence of significance parameters differences within the indicator under consideration were demonstrated by their presence between groups ($H=2.9259$; $p < 0.05$).

- at component level «evaluative»

They demonstrated a low level in KG – 25.7%, sufficient – at EG – 18.6%; KG – 74.3% students. The optimal level has only been identified in EG – 81.4%. Establishing statistical correspondence of significance parameters differences within the indicator under consideration were demonstrated by their presence between groups ($H=4.0074$; $p < 0.05$).

When organizing a pedagogical experiment, results were obtained that allowed us to draw a number of conclusions indicating the reliability and significance of the superiority in the required values of EG participants over CG. The positive changes presented in Figure 1 in the participants included in the EG, through graphs, clearly indicate the high efficiency of the organization of the educational process in general and classes in particular that we proposed, creating conditions for the formation of a foundation for improving the quality of the implemented pedagogical process.

Conclusions.

Our priority goal of the study was to find ways to resolve pedagogical conflict to improve the quality of the teaching process as part of the professional training of students – future physics teachers. The traditional teaching approach of following a curriculum with an introduced order of consideration of the previous topic,

presenting theory, and introducing formulas with possible laboratory work in subsequent classes is not as successful with most students. Therefore, we wanted to attract their attention by focusing on the topic they were directly mastering. In addition, we needed to help them better understand the logical concepts of physical processes so that they could easily navigate physical theories and concepts.

The main feature of our approach is the transfer of simple situations from real life to the context of physics without theoretical training in formulas, laws and definitions at the initial stage of the training process. Immersing students in a friend they're on Wednesday we create an adaptive environment that allows us to involve students in research activities with independent search for answers to the questions posed.

Thus, physics does not move away from them, but, on the contrary, becomes closer in everyday life. Students are directly involved in all stages of the development of logical physical concepts that prepare them to know theoretical formulations, laws and formulas Some classes include practical demonstrations conducted by the teacher together with students, where they directly participate in the discussion and spontaneously develop the logical concepts necessary for better mastery of all program material in the discipline «Physics».

REFERENCES

Almadrones. R., & Tadifa, F. (2024). Physics Educational Technology (PHET) Simulations in Teaching General Physics 1. *International Journal of Instruction.* 17(3), 635-650. http://dx.doi.org/10.29333/iji.2024.17335a

Banda, H. J., & Nzabahimana, J. (2023). The impact of physics education technology (PhET) interactive simulation-based learning on motivation and academic achievement among malawian physics students. *Journal of Science Education and Technology*, 32(1), 127-141. https://doi.org/10.1007/s10956-022-10010-3

Hasnunidah, N., & Undang Rosidin, U. (2025). Meta-Analysis the Effectiveness of Implementing the Argument Driven Inquiry (ADI) Model in Improving Students' Critical Thinking. *International Journal of Current Science Research and Review,* 7(6), 3891-3897

Lin, C. H, & Sumardani, D. (2023). Transitioning to virtual reality learning in 5E learning model: pedagogical practices for science learning. *Interactive Learning Environments*, 1-15. https://doi.org/10.1080/10494820.2022.2160468

Özdemir, E., & Kocakülah, S. (2021). The Effect of Metacognitive Supported Argument-Based Learning Approach on Conceptual Change and Metacognition in Pei-Lin, LIU. Integrating Virtual Environment in Teaching Courses. *In International Conference on Computers in Education. Physics Education. Necatibey Eğitim Fakültesi Elektronik Fen ve Matematik Eğitimi Dergisi*, 15(1), 144-185. https://doi.org/10.17522/balikesirnef.902038

Pei-Lin, L. (2024). Integrating Virtual Environment in Teaching Courses. *In International Conference on Computers in Education*. https://doi.org/10.58459/icce.2024.4944

Salame, I, & Makki, J. (2021). Examining the use of PhEt simulations on students' attributes and learning in general chemistry II. Interdisciplinary Journal of Environmental and Science Education, 17(4), e2247. https://doi.org/10.21601/ijese/10966

Stanton, J. D., Sebesta, A. J., & Dunlosky, J. (2021). Fostering metacognition to support student learning and performance. CBE—Life Sciences Education, 20 (2), fe3. https://doi.org/10.1187/cbe.20-12-0289

Tong, D., Wu, H., Ren, H., Wang, Z., Pan, S., & Bao, L. (2025). Promoting knowledge integration in work and mechanical energy through conceptual framework and cooperative learning instruction. *Physical Review Physics Education Research*, 21 (1), 010163. https://doi.org/10.1103/lj4w-wsqb

Tucel Deprem, S., Çakıroğlu, J., Öztekin, C., & Kıngır, S. (2023). Effectiveness of Argument-Based Inquiry Approach on Grade 8 Students' Science Content Achievement, Metacognition, and Epistemological Beliefs. International Journal of Science and Mathematics Education, 21(4), 1057-1079. https://doi.org/10.1007/s10763022-10299-x

Wang, H., Chen, S., & Yen, M. (2021). Effects of metacognitive scaffolding on students' performance and compliance judgments in simulation-based inquiry. *Physical Review Physics Education Research*, https://doi.org/10.1103/PhysRevPhysEducRes.17.020108

Yang, F., Su, C., Xu, W., & Hu, Y. (2022). Effects of developing prompt scaffolding to support collaborative scientific argumentation in simulation-based physics learning. Interactive Learning Environments. https://doi.org/10.1080/10494820.2022.2041673

Yu, S., Liu, Q., Ma, J., Le, H., & Ba, S. (2022). Applying Augmented reality to enhance physics laboratory experience: does learning anxiety matter? *Interactive Learning Environments,* 1-16. https://doi.org/10.1080/10494820.2022.2057547

Developing the Digital Competence of Future Speech Therapists through Diversified Educational Trajectories: From Tradition to Innovation

UDC: 378.147:376.011.3-051:81'234:004-047.22 DOI: https://doi.org/10.15421/172606

Ivanchuk Sabina
Ph.D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0002-9655-0634, ivanchuk.sabina@gmail.com
Khramova Yuliia
Senior Lecturer, https://orcid.org/0000-0001-7623-4936, hramovaiulia@gmail.com
Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

Abstract.
The article is devoted to a comprehensive analysis of the development of digital competence of future speech therapists in the context of active digitalization of education and the need to implement diversified educational trajectories.

The purpose of this article is to reveal the possibilities for developing the digital competence of speech therapists through diversified educational trajectories that combine traditional approaches with modern innovative models of professional training.

The results. The essence of digital competence as an integrated characteristic of a specialist is revealed, which includes information literacy, the ability to effectively use digital tools, online communication skills, mastery of remote interaction services, and adherence to the principles of digital ethics. It is determined that the traditional model of speech therapist training, despite its methodological soundness, has limitations due to an insufficient digital component, which reduces the adaptability of future specialists to modern challenges.

It is emphasized that the implementation of diversified educational trajectories requires systematic support from higher education institutions, scientific and methodological centers, the professional community, and digital platform developers.

It was concluded that the combination of traditional and innovative approaches ensures the training of mobile, technologically literate, competitive specialists who are able to operate effectively in a rapidly changing educational environment, particularly during martial law and the need for continuity in the educational process.

Keywords: digital competence, future speech therapist, diversification of educational trajectories, digitization of education, information literacy, digital tools, online communication, speech therapy programs, remote diagnostics, innovative technologies in education

Розвиток цифрової компетентності майбутнього логопеда через диверсифіковані освітні траєкторії: від традиції до інновацій

Іванчук Сабіна, Храмова Юлія
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Анотація.
Стаття присвячена комплексному аналізу розвитку цифрової компетентності майбутнього логопеда в умовах активної цифровізації освіти та необхідності впровадження диверсифікованих освітніх траєкторій.

Мета статті – розкрити можливості розвитку цифрової компетентності логопеда через диверсифіковані освітні траєкторії, які поєднують традиційні підходи з сучасними інноваційними моделями професійної підготовки.

Результати. Розкрито сутність цифрової компетентності як інтегрованої характеристики фахівця, що включає інформаційну грамотність, здатність ефективно користуватися цифровими інструментами, навички онлайн-комунікації, володіння сервісами дистанційної взаємодії та дотримання принципів цифрової етики. Визначено, що традиційна модель підготовки логопедів, попри методичну ґрунтовність, має обмеження через недостатній цифровий компонент, що знижує адаптивність майбутніх фахівців до сучасних викликів.

Підкреслено, що реалізація диверсифікованих освітніх траєкторій потребує системної підтримки з боку закладів вищої освіти, науково-методичних центрів, професійної спільноти та розробників цифрових платформ.

Висновки. Зроблено висновок, що поєднання традиційних і інноваційних підходів забезпечує підготовку мобільного, технологічно грамотного, конкурентоспроможного фахівця, здатного ефективно діяти в умовах швидких змін освітнього середовища, зокрема під час воєнного стану та необхідності безперервності освітнього процесу.

Ключові слова: цифрова компетентність, майбутній логопед, диверсифікація освітніх траєкторій, цифровізація освіти, інформаційна грамотність, цифрові інструменти, онлайн-комунікація, логопедичні програми, дистанційна діагностика, інноваційні технології в освіті

Стаття надійшла / Article arrived: 25.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 28.10.2025

Вступ.

У сучасних світових умовах стрімкої цифровізації освіти особливої актуальності набуває питання формування цифрової компетентності майбутніх педагогічних працівників, зокрема логопедів. У 2020 році в Україні була затверджена Концепція розвитку цифрових компетентностей. Згідно з Законом України «Про освіту», цифрова компетентність визначається як одна з ключових для всіх учасників освітнього процесу. У вищих навчальних закладах все більше уваги приділяється розвитку цифрової грамотності майбутніх фахівців, зокрема через впровадження змішаного навчання, інтеграцію Office 365, Microsoft Teams, використання онлайн-сервісів для діагностики та корекції мовленнєвих порушень.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Дослідження Л. Черніченко (2024–2025) засвідчують, що інформаційно-цифрова компетентність (ІЦК) логопеда є багатокомпонентним утворенням, яке включає технічну, комунікаційну, методичну, аналітичну, етичну та самоосвітню складові.

Аналіз результатів роботи О. Станіченко, В. Поліщук і Т. Цегельник (2024) демонструє, що цифрова компетентність логопеда в контексті реалізації концепції Нової української школи охоплює інформаційну, комунікативну та технічну грамотність, а також передбачає творчий підхід до використання інформаційно-комунікаційних технологій. Практичні напрацювання Т. Коломойця (2023) підтверджують значний корекційний потенціал цифрових технологій у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. Узагальнення зазначених досліджень дає підстави стверджувати, що професійна діяльність сучасного логопеда вимагає постійного оновлення знань, зокрема в галузі цифрових технологій, які розширюють спектр методів діагностики, корекції та психолого-педагогічного супроводу дитини, забезпечуючи підвищення ефективності освітньо-корекційного процесу.

Результати дослідження.

У сучасному освітньому середовищі цифрова компетентність логопеда є ключовою умовою професійної ефективності, адаптивності та інноваційності.

Цифрова компетентність у професійному контексті трактується як здатність ефективно, безпечно й етично використовувати інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) для вирішення професійних завдань, зокрема: діагностики мовленнєвих порушень, організації занять, супроводу дітей з ООП, взаємодії з батьками та колегами, а також для самонавчання та розвитку. О. Сахно (2023) розглядає цифрову компетентність як основу медіаграмотності і спільної діяльності педагога та учнів. Науковці Т. Коломоєць, О. Станіченко, Л. Черніченко виділяють такі основні компоненти цифрової компетентності логопеда: інформаційна грамотність – здатність шукати, відбирати, критично оцінювати та обробляти інформацію з цифрових джерел. Для логопеда це зокрема означає вміння знаходити та адаптувати корекційні матеріали, користуватися базами даних, цифровими словниками, відеоматеріалами тощо. Також, наступний важливий компонент, це володіння цифровими інструментами – використання спеціалізованих програм для логопедичної практики (наприклад, Speech Therapy App, Logoprog, Ghotit Real Writer, інтерактивних презентацій, візуальних розкладів, онлайн-ігор). Це дозволяє підвищити мотивацію дитини, урізноманітнити форми подання інформації та створити індивідуалізоване середовище. По-третє, це онлайн-комунікація – здатність підтримувати ефективну взаємодію в цифровому середовищі з дітьми, батьками, вчителями та іншими фахівцями. Це включає використання платформ на кшталт Microsoft Teams, Zoom, електронної пошти, цифрових щоденників і месенджерів. Останньою важливою компетентністю є цифрова етика – усвідомлення правових та етичних аспектів використання цифрових технологій: захист персональних даних дитини, етичне створення та поширення цифрових матеріалів, дотримання авторського права.

Тривалий час професійна підготовка логопедів в Україні ґрунтувалася на класичній академічній моделі. Структура таких освітніх програм передбачала вивчення базових дисциплін спеціальної педагогіки. Значна увага приділяється практичній підготовці: студенти проходять практику на посаді вчителя-логопеда в закладах дошкільної освіти, закладах загальної середньої освіти, спеціальних школах та центрах. Перевагами традиційної моделі є глибока теоретична база, чітка методологічна структура, системність викладу та безперервність фахової практики. Вона формує фундаментальні професійні компетентності, зокрема вміння здійснювати діагностику мовленнєвих порушень, розробляти та реалізовувати індивідуальні корекційні програми.

Водночас обмеженнями цієї моделі є її певна закритість до сучасних змін: акцент на аудиторному навчанні, недостатня інтеграція цифрових інструментів, низький рівень міждисциплінарності та відсутність вибору індивідуальних освітніх траєкторій. Таким чином цифрова компонента або повністю була відсутня, або розглядається фрагментарно – як допоміжний елемент, а не повноцінний ресурс професійної діяльності.

З огляду на це, актуальним стає оновлення підходів до підготовки майбутніх логопедів через впровадження індивідуалізованих, гнучких та цифрово-орієнтованих освітніх моделей.

У контексті сучасної педагогіки диверсифікація освітніх траєкторій означає розширення можливостей вибору шляхів професійного розвитку, орієнтацію на індивідуальні потреби, здібності й запити здобувачів

освіти. Такий підхід передбачає можливість варіювати зміст, форми, методи та темп навчання, комбінувати різні освітні програми, види діяльності та ресурси. Диверсифікація дає змогу поєднувати формальну, неформальну та інформальну освіту, використовуючи широкий спектр можливостей – від традиційних занять у закладі до онлайн-курсів, проєктної роботи, творчих майстерень і навчання через гру. В основі диверсифікованих освітніх траєкторій – принцип гнучкості та орієнтації на особистісний розвиток.

Індивідуалізація навчального процесу є ключовим принципом диверсифікації. Студент або вже практикуючий логопед отримує можливість самостійно планувати власну освітню траєкторію, поєднуючи різні типи навчання, обираючи теми, що відповідають його професійному контексту чи інтересам (наприклад, розвиток цифрових навичок, робота з певною категорією дітей тощо).

Сучасні можливості вибору освітнього контенту охоплюють три основні напрями:

- Формальна освіта – класичне навчання у закладі вищої освіти, яке поступово оновлюється за рахунок змішаного навчання, впровадження електронних курсів, платформ типу Teams, Zoom тощо.
- Неформальна освіта – короткострокові курси підвищення кваліфікації, семінари, вебінари, майстер-класи, що дозволяють швидко опанувати конкретні цифрові інструменти чи методики. У системі вищої освіти впроваджуються нормативні засади та практики оцінювання результатів неформальної освіти студентів.
- Інформальна освіта – самонавчання через відкриті освітні платформи (Prometheus, EdEra, Coursera, YouTube), професійні спільноти, блоги, участь в онлайн-конференціях тощо.

Саме через поєднання цих освітніх підходів майбутній логопед може не лише підтримувати актуальність своїх знань, а й розвивати цифрову компетентність, відповідно до реальних викликів сучасної практики. Таким чином, диверсифікація освітніх траєкторій стає не лише новою моделлю навчання, а й умовою професійної мобільності, цифрової зрілості та фахової конкурентоспроможності логопеда.

Цифрові інструменти, інтегровані у формальну освіту, водночас виступають основою для практичного впровадження дистанційних форм роботи логопеда, що стало особливо актуальним у нових соціальних умовах.

Нині для організації спільної діяльності викладача та майбутнього логопеда в освітньому процесі можна користуватися різноманітними цифровими сервісами:

1. 3D-відео та моделі анатомії (Visible Body, BioDigital): вивчення будови м'язів обличчя, язика, шиї для правильного виконання логопедичного масажу.
2. Відеоуроки з покроковим показом технік масажу – доступ до професійних курсів або створення відеобази для студентів.
3. Доповнена реальність (AR-додатки): накладання анатомічної моделі на обличчя – тренування розташування точок впливу.
4. Онлайн-симулятори або відеонагляд за практикою (через Zoom, Google Meet, Teams) – викладач коментує та коригує дії студента під час тренувань.
5. Відеоплатформи (YouTube, Vimeo, інтерактивні презентації): демонстрація артикуляційних вправ, правильних рухів язика, губ, щелепи – для візуалізації техніки.
6. Мобільні додатки (наприклад, «Звуки мови», «Артикуляційна гімнастика»): інтерактивна гімнастика з анімацією, музикою, візуальними підказками.
7. Віртуальні дзеркала (додатки з функцією фронтальної камери + накладання схеми руху) – корекція артикуляції в режимі реального часу.

Опишемо власний досвід роботи викладання освітніх компонентів з активним використанням платформи Microsoft Teams та інших цифрових інструментів. Так, при викладанні дисципліні Логопедична гімнастика здобувачам вищої освіти була запропонована вправа: «Дзеркало повторень у Teams». Алгоритм виконання:

Викладач завантажує презентацію PowerPoint з гіфками або відеофрагментами артикуляційних вправ (наприклад, «Грибок», «Годинник», «Млинець») у Teams у вкладку «Файли» або «Завдання».

Студент відкриває презентацію під час онлайн-уроку або самостійно, вмикає камеру у Teams (режим дзеркала) та виконує вправи в реальному часі, звіряючись із відео. Потім здобувач освіти записує коротке відео через Teams або завантажує на OneDrive з демонстрацією виконання вправ.

Перевірка: Викладач залишає коментар до відео безпосередньо в Teams або OneNote.

Дисципліна Корекція дисграфії. Вправа: «Знайди і виправ». Алгоритм виконання:

Викладач створює документ Word з текстом(у форматі «спільний документ»), де допущено типові дисграфічні помилки. Студент у режимі редагування (спільний доступ) виправляє помилки та додає коментар (Ctrl + Alt + M) з поясненням, чому саме ця помилка. За потреби, можна використати Immersive Reader у Word/Teams – для полегшення читання та фокусування уваги. Документ надсилається через Teams у вкладку «Завдання». Викладач бачить історію редагувань, коментує виправлення та виставляє оцінку в Teams.

Також у підготовці студентів ефективним є використання портфоліо на Google Drive, де зберігаються відеозвіти, розробки вправ, аналіз результатів, або можна створювати такі теки безпосередньо у Teams у вкладці «Файли».

Цифрові продукти, орієнтовані на навчально-корекційну діяльність, сприяють індивідуалізації логопедичного впливу, розширюють можливості для адаптації корекційних методик та підвищують ефективність роботи з різними категоріями дітей. Зокрема, серед популярних у світовій та вітчизняній практиці програм доцільно виокремити

Tactus Therapy – набір програмних рішень для розвитку мовлення, уваги та когнітивних функцій, актуальний для дітей з афазією, дизартрією, порушеннями інтелектуального розвитку;

Logoprog – україномовна логопедична платформа з тематичними завданнями для формування артикуляційної, фонематичної та лексико-граматичної складових мовлення.

Онлайн-тренажери та додатки (наприклад, «Розвиток мовлення», «Читайлик», «Говоруша»): вправи на розрізнення звуків, формування граматичної будови, орфографічне правило.

Інтерактивні презентації та ігри (Wordwall, LearningApps): дидактичні завдання для формування навичок аналізу слів і речень.

Платформи для створення власних вправ (Canva, Genially, PowerPoint з інтерактивом): логопед сам формує вправи для корекції дисграфії під індивідуальні потреби.

Варто підкреслити, що добір цифрових інструментів має здійснюватися індивідуально та базуватися на критичному аналізі їх змістового наповнення, відповідності віковим і психофізіологічним особливостям дитини, а також поставленим педагогічним цілям.

Висновки.

Проведене дослідження підтвердило, що цифрова компетентність логопеда виступає ключовою умовою його професійної ефективності та конкурентоспроможності в умовах цифровізації освіти. У сучасному освітньому середовищі саме здатність володіти інформаційно-комунікаційними технологіями, інтегрувати їх у практику діагностики та корекції мовленнєвих порушень, організації занять, співпраці з батьками і колегами визначає якість фахової діяльності. Цифрова компетентність майбутнього логопеда має багатокомпонентну структуру, що охоплює інформаційну грамотність, вміння використовувати цифрові інструменти, налагоджувати ефективну онлайн-взаємодію та дотримуватись принципів цифрової етики.

Традиційна модель підготовки логопедів забезпечувала ґрунтовну теоретичну і практичну базу, однак залишалася недостатньо гнучкою й обмежено інтегрувала цифрові технології. Це зумовлює потребу модернізації освітніх програм у напрямі диверсифікації освітніх траєкторій, що передбачає поєднання формальної, неформальної та інформальної освіти. Такий підхід дозволяє студентам і практикуючим логопедам індивідуалізувати процес навчання, розвивати цифрову компетентність у відповідності до власних професійних потреб і реальних викликів практики.

Досвід використання цифрових інструментів у викладанні спеціальних дисциплін (Microsoft Teams, Office 365, інтерактивні презентації, мобільні додатки, віртуальні симулятори) доводить їхню ефективність для формування практичних навичок, підвищення мотивації студентів і створення індивідуалізованого корекційного середовища. Сучасні цифрові продукти (Tactus Therapy, Logoprog, Wordwall, LearningApps тощо) розширюють спектр методів логопедичної роботи та сприяють більшій варіативності педагогічних рішень.

Отже, формування цифрової компетентності логопеда має розглядатися не як додатковий аспект підготовки, а як базова професійна потреба. Її розвиток можливий завдяки системному оновленню освітніх програм, впровадженню інноваційних цифрових практик, розвитку гнучких освітніх траєкторій та забезпеченню безперервності цифрової освіти. Це дозволить підготувати логопедів нового покоління, здатних не лише ефективно здійснювати корекційно-освітню діяльність, а й творчо та критично застосовувати цифрові інструменти відповідно до індивідуальних потреб кожної дитини.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Коломоєць, Т. Г. (2023). Використання цифрових технологій у логопедичній роботі. Актуальні проблеми психології і педагогіки. 2(27), 88–93. https://sj.udu.edu.ua/index.php/kpsp/article/view/1390

Оліфіра, Л. (2017). Диверсифікація неперервного підвищення кваліфікації керівних і педагогічних кадрів освіти: європейський досвід і вітчизняні перспективи.http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/pislya_dyplom_osvina/1_2017/ОЛИФИРА.pdf

Сахно, О. В. (2020). Цифрова компетентність і технології для освіти: принципи та інструменти. Імідж сучасного педагога, 6(195), 10–14. https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-6(195)-10-14

Станіченко, О. М., Поліщук, В. М., & Цегельник, Т. Б. (2024). Цифрова компетентність логопеда у вимірі сучасного дискурсу НУШ. *Молодий вчений.* № 5. – С. 142–146. https://mir.dspu.edu.ua/article/view/316384

Сторонська О. І., & Воробель М. А. (2023). Модель цифрової компетентності вчителя в умовах цифровізації освіти. *Молодий вчений*. 12(124), 100–104. https://mir.dspu.edu.ua/article/view/290462

Черніченко, Л. І. (2024). Інформаційно-цифрова компетентність вчителя-логопеда як сучасна вимога цифрового суспільства. *Освітній простір України*. № 1. – С. 53–58. https://www.oip-journal.org/index.php/oip/article/view/535

Цибулько, А. О. (2023). Використання цифрових технологій у логопедичній роботі з дітьми з порушеннями слуху. *Педагогічні науки.* Вип. 99. С. 132–137. https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/2039

REFERENCES

Kolomoiets, T. H. (2023) 'Vykorystannia tsyfrovykh tekhnolohii u logopedychnii roboti' [Use of digital technologies in speech therapy work], *Aktualni problemy psykholohii i pedahohiky*, 2(27), 88–93. https://sj.udu.edu.ua/index.php/kpsp/article/view/1390

Olifira, L. (2017) '*Dyversyfikatsiia neperervnoho pidvyshchennia kvalifikatsii kerivnykh i pedahohichnykh kadriv osvity: yevropeiskyi dosvid i vitchyzniani perspektyvy'* [Diversification of continuous professional development of managerial and teaching staff of education: European experience and domestic prospects]. http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/pislya_dyplom_osvina/1_2017/ОЛИФИРА.pdf

Sakhno, O. V. (2020) 'Tsyfrova kompetentnist i tekhnolohii dlia osvity: pryntsypy ta instrumenty' [Digital competence and technologies for education: principles and tools], *Imidzh suchasnoho pedahoha*, 6(195), 10–14. https://doi.org/10.33272/2522-9729-2020-6(195)-10-14

Stanichenko, O. M., Polishchuk, V. M. and Tsehelnyk, T. B. (2024) 'Tsyfrova kompetentnist lohopeda u vymiri suchasnoho dyskursu NUSH' [Digital competence of a speech therapist in the dimension of the modern discourse of the New Ukrainian School], *Molodyi vchenyi*, (5), 142–146. https://mir.dspu.edu.ua/article/view/316384

Storonska, O. I. & Vorobel, M. A. (2023) 'Model tsyfrovoi kompetentnosti vchytelia v umovakh tsyfrovizatsii osvity' [Model of teacher's digital competence in the conditions of digitalization of education], *Molodyi vchenyi*, 12(124), 100–104. https://mir.dspu.edu.ua/article/view/290462

Chernichenko, L. I. (2024) 'Informatsiino-tsyfrova kompetentnist vchytelia-lohopeda yak suchasna vymoha tsyfrovoho suspilstva' [Information and digital competence of a speech therapist as a modern requirement of the digital society], *Osvitnii prostir Ukrainy*, (1), 53–58. https://www.oip-journal.org/index.php/oip/article/view/535

Tsybulko, A. O. (2023) 'Vykorystannia tsyfrovykh tekhnolohii u lohopedychnii roboti z ditmy z porushenniamy slukhu' [Use of digital technologies in speech therapy work with children with hearing impairments], *Pedahohichni nauky*, (99), 132–137. https://pednauk.cusu.edu.ua/index.php/pednauk/article/view/2039

Interdisciplinary Research: Opportunities and Methodological Problems

UDC: 001.814 DOI: https://doi.org/10.15421/172607

Kononov Illia
Dr.Sc., Full Prof., https://orcid.org/0000-00029253-6261, kononov_if@ukr.net
Nuzhna Julia
Ph.D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0003-0510-4848, nuzhnayaus@gmail.com
Khobta Svitlana
Ph.D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0003-4149-7853, khobta_sv@ukr.net
Luhansk Taras Shevchenko National University (Lubny, Ukraine)

Abstract.
Modern science is currently experiencing a slowdown in its development despite a growing number of researchers and publications. Scholars and public science managers have placed high hopes on interdisciplinarity. However, these expectations have not yet been fully realized.

Results. Interdisciplinarity often invoke to legitimize various emerging academic fields such as cultural, gender, media-studies, etc. As noted by T. Zarycki, such «studies» erode the boundaries between disciplines and create an anarchic academic landscape in which all disciplines are treated as equally valid within shared research domains. So, synthesis within these fields is highly subjective. The scientific inquiry is facing increasing ideological pressure. The different configurations of interacting disciplines and extra-scientific agents emerge. When ideological agents attempt to monopolize the research agenda, this leads to field degradation. It tends to polarize those researchers committed to impartial inquiry and agents promoting ideological narratives.

Interdisciplinary research methodology remains in its formative stage. The effective interdisciplinary collaboration requires a shared understanding of the research issue, objectives, methods of data collection and analysis. Researchers must reach consensus on the functional hierarchy of the disciplines of project, while considering the broader disciplinary hierarchy within the complex research field.

Conclusions. The importance of interdisciplinary research has increased due to global challenges and the limits of extremely specialized disciplines. The scientific disciplines often lack the capacity to address complex systemic issues independently. A pressing issue is the development of a robust methodology and set of tools for conducting interdisciplinary research in a systematic and effective manner.

Keywords: interdisciplinary research, methodology, stagnation of scientific progress, science, ideology, complex systems

Міждисциплінарні дослідження: можливості та методологічні проблеми

Кононов Ілля, Нужна Юлія, Хобта Світлана
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка (Лубни, Україна)

Анотація.
Сучасна наука переживає кризу: зростає кількість публікацій і вчених, але справжніх проривів дедалі менше. Дослідження вдосконалюють вже відомі теорії, більшість статей не використовуються в науковій роботі, вчені посилаються на невелику кількість праць. Вихід убачали у міждисциплінарних дослідженнях, проте сподівання певною мірою не виправдалися.

Результати. Міждисциплінарність часто перетворюється на гасло, для виправдання численних «досліджень» (cultural, gender, media-studies тощо), які розмивають кордони між науками й створюють анархічну ситуацію рівності наук в подібних дослідницьких полях. Як зазначає Т. Зарицький, у таких полях синтез має суб'єктивний характер. Науки відчувають ідеологічний тиск з боку позанаукових агентів. Взаємодія наук і позанаукових агентів формує різні конфігурації. Якщо в дослідницькому полі з'являється ідеологічний агент, який прагне на монополізацію істини, це веде до деградації поля, виникають тенденції до поляризації тих дослідників, що прагнуть до неупередженого пошуку істини, і агентів ідеологічного тиску.

Методологія міждисциплінарних досліджень перебуває на початковій стадії. Ефективна співпраця представників різних наук потребує узгодженого розуміння проблеми, завдань дослідження, методів збору і обробки наукової інформації. Дослідники мають досягти згоди щодо функціональної ієрархії наук в конкретному проекті, маючи на увазі при цьому загальну ієрархію наук в певному комплексному дослідницькому полі.

Висновки. Зростання значення міждисциплінарності пов'язане з глобальними викликами та поглибленням спеціалізації наук. Окремі дисципліни обмежені у розв'язанні проблем складних систем, отже з'являється імпульс до взаємодії представників різних наук, або до використання даних різних наук одним дослідником. Нагальною проблемою є комплексна розробка методології і методики міждисциплінарних досліджень.

Ключові слова: міждисциплінарні дослідження, методологія, гальмування розвитку науки, наука, ідеологія, складні системи

Стаття надійшла / Article arrived: 01.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 14.10.2025

Вступ.

Сучасна наука розвивається значною мірою через дослідження великих проблем як у сенсі їх значення для людства, так і в сенсі їх глобального масштабу (Семенюк & Мельник, 2017, с. 123-141). Наведемо деякі лише як приклади. В природничих науках це вивчення ДНК, термоядерного синтезу, в суспільних науках – війни, кризи капіталізму, суспільної справедливості, постколоніалізму, історичної пам'яті. Є проблеми спільні для всієї науки – глобальна екологічна криза і зміни клімату, освоєння космосу, біоетика, штучний інтелект та ін. Жодна з цих проблем не може бути вирішена засобами однієї науки. Більше того, вони виникли як проблеми колективної практики людства, і наука може дати лише ідеальне їх вирішення, а практичне вирішення передбачає політичну волю, мобілізацію ресурсів і загальні дії в масштабах людства. Це в свою чергу створює напруження в науках прикладних, в першу чергу політичних. Безперечно, наведені як приклади проблеми, а їх список можна продовжувати досить довго, належать до міждисциплінарних чи трансдисциплінарних.

Здавалося б наявність подібних осмислених і артикульованих проблем повинно стимулювати розвиток науки. Між тим в світовому масштабі наукова ситуація дещо інша. Розвиток світової науки з другої половини XX ст. загальмувався. Фундаментальних відкриттів, які змінювали б наше уявлення про світ, стає все менше. Більшість наукових досягнень останніх років пов'язана з деталізацією вже відкритого, а також з прикладним використанням наявного знання (Kozlov, 2023).

Така ситуація обумовлена великим комплексом причин. По-перше, надзвичайно високою вартістю сучасних наукових експериментів і навіть спостережень в фізиці, астрофізиці, молекулярній біології і інших фундаментальних природничих науках. Дослідження в суспільних і гуманітарних науках не потребують таких коштів, але отримання нового емпіричного знання теж не дешеве. По-друге, на великі проблеми фокусуються інтереси різних держав, соціальних груп, організацій. Звідціля виникає ідеологічний тис на вчених, який знаходить вияв і в системі фінансування. Вчені формують проекти, шукають гранти, які надаються або державними, або недержавними фондами. Пошук фінансування займає значний час в діяльності будь-якого активного вченого. Іншим боком ідеологічного тиску стало втручання в дослідження різних проблем організацій громадянського суспільства. Особливо їх вплив відчувається в суспільних і гуманітарних науках. По-третє, перешкодою для наукового прогресу стала система наукових публікацій, яка склалася в англомовних країнах, а потім розповсюдилася усім світом. Публікації набули самодостатнього значення і заформалізованого вигляду. Виникли тисячі журналів за кожним науковим напрямком. Журнали розділилися на різного ступеня престижні і непрестижні. Цей поділ підтримується наукометричними базами даних, одна з яких, Scopus, набула в Україні величезного значення. Якщо вчений надрукується в журналі, що входить до системи Scopus і його статтю майже ніхто не буде читати, то його формальна вага буде вищою, ніж у того вченого, який надрукувався в журналі, що не входить до цієї бази, але його стаття стала широко відомою і цитованою. Ситуацію в наукових публікаціях навіть у вузькій галузі ніхто в повній мірі не уявляє. Вчені через неформальні канали змушені обмінюватися посиланнями на свої публікації. Варто додати, що у більшості англомовних журналів доступ до публікацій платний. За відкриті публікації автори повинні платити редакціям, компенсуючи втрачену вигоду. Парадоксально, що платний доступ існує навіть до тих публікацій, де викладені результати досліджень, зроблених за державний кошт і які, за задумом, повинні бути суспільним благом. Цей хаос веде до зменшення синергетичних ефектів в науці, а, отже, до зменшення її ефективності.

З початку XXI ст. все більше сподівань державний менеджмент науки покладає на міждисциплінарні дослідження (interdisciplinary research). Обґрунтовується думка, що участь вчених з далеких одна від одної наук в спільних проектах зможе прискорити розвиток науки загалом, стимулюючі фундаментальні відкриття і збільшуючи суспільну роль науки (D'Este & Robinson-Garcia, 2023).

Метою даної статті є розгляд можливостей, які пов'язують політики, менеджери науки і вчені з застосуванням міждисциплінарних досліджень, та формулювання пропозицій щодо розробки методології подібних досліджень. Для досягнення сформульованої мети буде проаналізована ситуація з вивченням причин гальмування розвитку науки і можливостей міждисциплінарних досліджень в західному науковому співтоваристві. Цей аналіз, на нашу думку, становить самодостатній інтерес для українських вчених. Тому ми не будемо його зводити до формальних показників опублікованих статей з тематики, а зупинимося на найбільш значущих публікаціях докладно. Ми проаналізуємо два міждисциплінарні дослідницькі поля (війна і політика історичної пам'яті) з метою виявлення спільних методологічних платформ, що дасть нам можливість запропонувати ідеї стосовно поліпшення методологічної ситуації в міждисциплінарних дослідженнях.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Гальмування розвитку науки. Однією з найбільш цитованих публікацій про гальмування розвитку науки стала стаття Майкла Парка зі співавторами (Park, Leahey & Russel, 2023). В ній на основі кількісного аналізу (індекс CD12) робиться висновок, що «статті і патенти все рідше поривають з минулим таким

чином, щоб підштовхнути науку і техніку в нових напрямках». При цьому гальмування темпів розвитку науки не пов'язане безпосередньо з погіршенням якості досліджень. Автори припускають, що причина криється в якихось глибинних процесах в сучасній науці (Park,. Leahey & Russel, 2023, p. 138).

Названа стаття стимулювала широке обговорення проблеми не лише в вузькоспеціалізованих, але і в популярних виданнях. В обговорення потрапили дані, які були опубліковані раніше статті М. Парка зі співавторами. Так, Елісон Снайдер звертає увагу на те, що навіть мова наукових статей змінилася. Якщо до середини XX ст. статті писалися у формі відкриття, то зараз – у формі покращення. Кількість вчених і витрачені кошти на науку збільшуються, але інноваційні досягнення не прискорюються. Зростає лише кількість публікацій, які набули в оцінці роботи вченого самодостатнього характеру. Створюється величезна кількість часткових знань, які не використовуються. Фіксується явище, яке отримало назву «окостеніння кокону», коли цитується обмежена кількість публікацій, які набули класичного статусу, а на нові публікації просто не звертається увага. Стрімке накопичення текстів ускладнює вивчення дисциплін.

Е. Снайдер звертає увагу на те, що гальмування розвитку науки набуло загального характеру, хоча і відбувається нерівномірно. Так, найбільше зниження «проривності» спостерігається в суспільних науках, а найменше – в науках про життя (Snyder, 2023).

Гальмування розвитку науки перетворилося на загально наукову проблему, яку досліджують соціологи, філософи, економісти, історики науки та ін. Так, група американських економістів дійшла висновку, що продуктивність наукових досліджень падає скрізь, «куди ми не кинемо оком». На прикладі США видно, що продуктивність досліджень падає вдвічі кожні 13 років, «знаходити ідеї стає все складніше». Це вже відбивається на продуктивності праці в економіці за останні 25 років (Bloom et al., 2020, 1138).

Висновки стосовно гальмування розвитку науки робляться на основі аналізу величезних баз даних. Так, соціологи з Чикаго Йохан Чу і Джеймс Еванс (2021) використали дані Web of Science про статті з 1960 р. по 2014 р. До аналізу залучено 90 637 277 статей і 1 821 810 360 цитувань в 241 предметній царині (Chu & Evans, 2021, p. 4). Вивчення такого величезного масиву даних дозволило їм зробити висновок, що «потік статей призводить не до зміни центральної ідеї в галузі, а до закостеніння кокону» (Chu & Evans, 2021, p. 1). Це породжує нерівність в цитуванні: «Найбільш цитовані статті отримують непропорційно велику долю цитування в більш великих царинах. В найбільш великих полях коефіцієнт Джині цитування становить біля 0,5, що настільки ж багато, як і нерівність доходів в країнах з найбільшою нерівністю – тільки в Китаї та Південній Африці коефіцієнт Джині перевищує 0,5» (Chu & Evans, 2021, p. 2). Ця нерівність при збереженні нинішньої організації науки буде тільки збільшуватися. Мається на увазі, що і надалі наукова продуктивність вченого буде вимірюватися числом публікацій. Навіть «якість» статей вимірюється кількістю їх цитувань. Автори пишуть: «Прогнозована рангова кореляція Спірмена для списку 50 найбільш цитованих статей в галузі науки між наступними роками збільшується з 0,25 за умови публікації 1000 статей в поточному році до 0,74 при публікації 100 000 статей на рік» (Chu & Evans, 2021, p. 3).

На думку вчених, саме критерії оцінки діяльності вчених, що базуються на кількісних показниках публікацій і цитування призводять до гальмування наукового розвитку. Величезна кількість публікацій робить більшість ідей, які викладені в них, непоміченими. Надмірна конкуренція між вченими, чиї ідеї переважно стосуються покращення вже відомих теорій, лише хаотизує ситуацію в науці. Правда, американські автори висловлюються проти того, щоб вирішувати проблеми методами скорочення кількості вчених чи обмеження публікацій: «Обмеження кількості статей без зміни інших стимулів може стримувати публікацію нових, важливих ідей на користь низко ризикових, каноноцентричних праць» (Chu & Evans, 2021, p. 4).

В західній науці проблематизувалося саме поняття проривних досліджень, триває пошук об'єктивного вимірювання «проривності» (Deng et. al, 2025). Але значні зусилля витрачаються на вивчення міждисциплінарних досліджень, на які покладаються надії в забезпеченні цієї «проривності» досліджень.

Міждисциплінарні дослідження. В західному науковому співтоваристві широкого визнання набуло наступне визначення міждисциплінарних досліджень: «Міждисциплінарне дослідження (МДД) – це спосіб дослідження, що проводиться командами або окремими особами, який інтегрує інформацію, дані, методи, інструменти, перспективи, концепції та/або теорії з двох або більше дисциплін чи сукупностей спеціалізованих знань для просування фундаментального розуміння або вирішення проблем, рішення яких виходять за рамки однієї дисципліни чи галузі дослідницької практики» (Facilitating Interdisciplinary Research, 2005).

З міждисциплінарними дослідженнями державні менеджери науки пов'язують можливість подолання гальмування наукового розвитку. Д'Есте і Робінсон-Гарсія пишуть, що пріоритетна увага до міждисциплінарних досліджень обумовлена тим, що вони дають стимул «рекомбінації знань, сприяючи нетиповим їх поєднанням і значним науковим відкриттям» (D'Este & Robinson-Garcia, 2023, p. 1). Сподівання розповсюджуються на вирішення складних суспільних проблем: «Міждисциплінарні

дослідження добре підходять для вирішення складних суспільних проблем і отримання результатів, актуальних для різних (неакадемічних) груп» (D'Este & Robinson-Garcia, 2023, p. 4). Вирішення подібних проблем часто потребує значного наукового прогресу, якого неможливо досягнути лише в межах однієї дисципліни і виходячи з ендогенних стимулів її розвитку. Разом з тим, проблема ендогенних і гетерогенних стимулів в розвитку науки далека від вирішення. Тому наступне твердження іспанських авторів схоже на просту віру в стимулювання життєвих сил гетерозисом: «Теорія рекомбінантного розвитку також передбачає, що дослідницькі процеси, інтегруючі різні епістемологічні підходи, є основним шляхом як до наукових винаходів, так і до фундаментальних наукових відкриттів» (D'Este & Robinson-Garcia, 2023, p. 3).

В практиці міждисциплінарних досліджень все виглядає дещо складніше. Різні епістемологічні підходи – це фактично різні наукові культури, розуміння між якими жодним чином не досягається автоматично. Х. Тобі і Я. Кампен слушно пишуть: «Міждисциплінарні дослідження можуть охоплювати різні дисципліни в рамках однієї культури, а також виходити за межі культурних кордонів, наприклад, при вивченні людини і оточуючого її середовища» (Tobi & Kampen, 2018, p. 1210).

У Д'Есте і Робінсон-Гарсії відбувається цікавий і, на нашу думку, в перспективі небезпечний зсув інтересу до міждисциплінарних досліджень. На місце «проривності», яку досить складно визначити в короткотерміновій перспективі, вони поставили суспільну помітність (societal visibility). Тобто важливим стає те, щоб наукові досягнення бачила широка громадськість. Свою статтю вони починають з констатації: «В останні десятиріччя уряди і державні фінансові організації все частіше закликають вчених університетів і державних дослідницьких організацій демонструвати як науковий, так і соціальний вплив фінансованих державою досліджень» (D'Este & Robinson-Garcia, 2023, p. 1). Однак вплив і соціальна помітність – далеко не одне і теж. Автори пишуть, що вони «використовують термін "суспільна помітність" для позначення згадування наукових публікацій в обраному діапазоні альтметричних джерел» (D'Este & Robinson-Garcia, 2023, p. 2). До таких джерел вони відносять X, Facebook, Wikipedia, ЗМІ, блоги, політичні документи.

Іспанські автори провели опитування вчених своєї країни на предмет того, чи сприяє участь в міждисциплінарних проектах «соціальній помітності» вченого. Для цього вони визначили вибіркову сукупність в 57 406 вчених, які з 2012 по 2014 рр. мали хоча б одну статтю, проіндексовану на платформі Web of Science. Відгукнулися на пропозицію взяти участь в опитуванні 11 992 науковців, а відібрано для аналізу 9 541 анкета. Було з'ясовано, що середнє число в міждисциплінарних дослідницьких групах становить 6 дослідників. Інші результати виявилися скромними. Так, біля 25% вчених з тих, чиї анкети були оброблені, мали по одному згадуванню в соціальних мережах, блогах, ЗМІ, політичних документах, і біля 5% - сім і більше згадувань своїх праць. Найменш часто праці вчених згадуються в політичних документах (біля 5% вчених). Автори до того ж сумніваються, що частота цитування є знаком високої якості роботи (D'Este & Robinson-Garcia, 2023, p. 6-8). Суспільна відомість вчених пов'язана частіше з академічним статусом, віком і статтю, з їх суспільною активністю (D'Este & Robinson-Garcia, 2023, p. 11). Така констатація підтверджує те, що очевидно для здорового глузду без складного за своїм апаратом дослідження.

В кінці кінців автори прямо заявляють, що не стверджують, що «більш виражена міждисциплінарність обов'язково чи завжди краще», адже вона може породжувати конфлікти інтересів. Вони пишуть, що для міждисциплінарності необхідна координація та «інфраструктура для підтримки стійкого міждисциплінарного співробітництва» (D'Este & Robinson-Garcia, 2023, p. 15).

Варто спеціально відмітити, що підміна у вимірювання «проривності» на «суспільну помітність» приховує пастку для вчених. Якщо досягнення «суспільної помітності» стане адміністративною вимогою і перетвориться на показник оцінки діяльності вченого, то це може спровокувати гонитву за згадуваннями в соціальних мережах, ЗМІ і тому подібне. Ця діяльність призведе до ще більш серйозного гальмування наукового розвитку. Культ Stakeholders в українських університетах – це шлях у цьому напрямку.

Міждисциплінарні дослідження – це мейнстрім сучасного наукового розвитку. Тому треба уникати загроз його додаткової бюрократизації і рухатися до створення методології досліджень, в яких беруть участь вчені різних наук. Ми вже посилалися на Х. Тобі і Я. Кампен, які відмічали складнощі взаємодії далеких наук. В першу чергу це стосується взаємодії вчених з природничих наук і вчених з суспільних наук.

Вказані автори спеціально досліджують методологічні питання міждисциплінарних досліджень. Їх висновки базуються на емпіричному матеріалі роботи реальних міждисциплінарних груп вчених. Головний з їх висновків полягає в тому, що методологія міждисциплінарних досліджень заснована на процесуальному підході. Дослідницьке питання або гіпотеза є визначальними на усіх етапах дослідження (Tobi & Kampen, 2018, p. 1211). Вчені, задіяні в проекті, повинні визначити і узгодити головне питання, відповідь на яке повинен дати дослідницький проект. Скажімо, математик, хімік, біолог і соціолог повинні узгодити розуміння цього питання. Прикладом такого проекту може

бути епідемія якоїсь нової хвороби і ефективність щеплень проти неї. Тільки у випадку спільного визначення і визнання мети вони будуть працювати по-справжньому спільно.

Спільна згода повинна бути також досягнута з етичних питань проекту, адже «етика є проблемою всієї міждисциплінарної команди і не може обговорюватися лише на рівні модулів проекту» (Tobi & Kampen, 2018, p. 1216).

Визначення методології міждисциплінарного проекту далі рухається від концептуального (conceptual design) до технічного дизайну (technical design). Концептуальне проектування передбачає відповіді на запитання «для чого?» і «що?». Його продуктом має стати певна «концептуальна структура» (conceptual framework), яка «включає в себе мету дослідження (що мусить бути досягнуто в ході дослідження), теорію або теорії, що є центральною в дослідницькому проекті, дослідницькі питання (які знання необхідно отримати) та (часткову) операціоналізацію конструкцій і концепцій, які будуть вимірюватися і фіксуватися в ході дослідження» (Tobi & Kampen, 2018, p. 1211).

Після визначення концепції проекту настає черга технічних питань, технічного його дизайну, який повинен вирішити питання «як, де і коли будуть вивчатися досліджувані одиниці (research units)», «як будуть проводитися вимірювання», який план вибірки і «як будуть аналізуватися і синтезуватися зібрані дані» (Tobi & Kampen, 2018, p. 1213).

На етапі формування концептуального дизайну вчені, задіяні в проекті, повинні навчитися думати про один і той же об'єкт, що не так і просто. Скажімо, в екологічному проекті спеціалісти в природничих науках як об'єкт початково сприймають природні процеси, а, скажімо, соціологи – людські спільноти і їх метаболізм.

На етапі формування технічного дизайну треба узгодити уявлення про методи. Навіть спостереження спеціалісти з природничих наук сприймають як пасивне зчитування даних приладів, а для соціологів сам спостерігач є інструментом спостереження (Tobi & Kampen, 2018, p. 1213). Таким же чином треба узгодити розуміння процедур, пов'язаних з якістю дослідження: тріангуляція, валідність, надійність, насиченість і т. д. (Tobi & Kampen, 2018, p. 1216).

Особлива позиція Томаша Зарицького. На спеціальний аналіз заслуговує позиція стосовно міждисциплінарних досліджень знаного польського соціолога Томаша Зарицького (Zarycki, 2025). Метою його статті є захист автономії соціології загалом і критичної соціології зокрема. На думку автора, внаслідок експансії міждисциплінарних досліджень критична соціологія перебуває в кризі (Zarycki, 2025, p. 123). Проблема в тому, що «ключовим механізмом, який робить соціологію та інші суспільні науки слабкими, є систематичне розмивання кордонів між академічним світом і світом зовнішнім» (Zarycki, 2025, p. 130).

Як ми вже бачили на прикладі цитованих вище іспанських соціологів державний менеджмент науки вбачає благо в подоланні кордонів між академічним світом і широким соціальним середовищем. Між тим Т. Зарицький слушно звертає увагу на те, що руйнування кордонів науки веде не лише до участі вчених у вирішенні суспільних проблем, а і до тиску на них цінностей та інтересів часто чужих науці, її етосу. Руйнування автономії науки ставить її в підпорядковане становище стосовно політики і бізнесу. Одним з головних знарядь тиску на академічний світ стали мережі think-tank. Ці організації, які вважаються елементами громадянського суспільства, в більшості випадків працюють на конкретних замовників, які переслідують політичні і бізнесові цілі. Експерти, що працюють в цих установах, прагнуть створювати певні суспільні чи політичні технології, які повинні служити замовникам, а через них певним соціальним групам. Істина стає лише інструментом втілення певних інтересів. Т. Зарицький пише, що в цьому контексті «гасло "міждисциплінарності" легалізує довільний вибір методології і емпіричних даних. De facto це часто робиться в залежності від потреб і смаків ключових зацікавлених сторін» (Zarycki, 2025, p. 137).

Руйнування кордонів між науками, релятивізація методології, орієнтація досліджень на позанаукові цілі породили особливі дослідницькі поля – «дослідження» (studies). Їх зараз достатньо багато – cultural studies, gender studies, media studies, ethnic and race studies, area studies, memory studies і т. д. Усі ці поля добре інституціолізовані: сформувалися наукові спільноти зі своїми класиками і термінологічними особливостями, видаються журнали, проводяться конференції. Як приклад (Parui, 2024). Подібні дослідження не мають центру тяжіння у вигляді певної фундаментальної науки. Навпаки, вони формують уявлення про рівність усіх наук, що спотворює їх справжню ієрархію. В такій ситуації «службові науки» (політологія чи теорія державного адміністрування) накидають свої цінності і цілі наукам фундаментальним (соціологія, історія) (Zarycki, 2025, p. 124). Це, скажімо, знаходить вияв у розповсюдженні моделі ринку як загальної моделі суспільства.

Т. Зарицький звертає увагу на те, що в умовах широкого вживання міждисциплінарності виробництво нових знань набуває характеру, який він означив англійським словом "Solutionism" (Zarycki, 2025, p. 125).Українською його важко перекласти. Це щось на кшталт «вирішуанізм». Тобто діяльність експертів орієнтована не на пошук істини, а на вирішення певної практичної проблеми. Нове знання таким чином стає безконтекстним, воно не осмислюється в координатах суспільства, в

координатах влади, а саме стає інструментом владних відносин. Зростаюча влада експертів стає суспільною загрозою.

Широко вживана міждисциплінарність змінює епістемологічну ситуацію в суспільствознавстві. Конкурентами соціології стають психологія і філософія, які здійснюють широку експансію в її дослідницьке поле. Відмічені епістемологічні зрушення загрожують деградацією усьому суспільствознавству. Т. Зарицький слушно відмічає: «Володіння загальним баченням суспільства, теорією його змін і знанням його історії, а також суспільної природи самого наукового знання – це ключові переваги соціології над усіма іншими науковими дисциплінами. Можна говорити про її здатність до побудови цілісного бачення соціального світу і володіння конкретними емпіричними знаряддями для його створення» (Zarycki, 2025, p. 125). Якщо маргіналізувати соціологію як фундаментальну основу наукового суспільствознавства, то це означає позбавити суспільні науки своєрідного гіроскопу, більш того, спільної совісті (Zarycki, 2025, p. 124). При всій своїй значимості соціологія є дуже вразливою. У неї немає могутніх покровителів, як у економічної науки чи теології. Тому соціологія може не пережити «третьої глобалізації» (Zarycki, 2025, p. 128).

Закінчує Т. Зарицький свою статтю примирливо, говорячи, що він не проти всебічного обговорення і вивчення проблем. На його думку, це можна робити на базі інтердисциплінарних за своєю природою наук, таких, як соціологія і географія (Zarycki, 2025, p. 140-141).

Результати дослідження.

Для досягнення поставленої мети ми проаналізуємо два дослідницькі поля, які без сумніву є міждисциплінарними. Наша увага буде зосереджена на тому, як в реальних практиках дослідження працює міждисциплінарність, які можливості вона надає дослідникам. Результатом такого розгляду стануть пропозиції щодо поліпшення методології подібних досліджень. Головним для нас буде виступати якісний метод кабінетного аналізу наявних досліджень. Зрозуміло, що ми не можемо прагнути до охоплення усіх досліджень у відповідній царині, а тому будемо орієнтуватися на найбільш репрезентативні сучасні публікації.

Війна. Війна як предмет дослідження є одним із найстаріших міждисциплінарних полів. Міждисциплінарність в дослідженні війни треба розглядати в двох аспектах. Перший з них стосується власне воєнної теорії, яка створювалася переважно військовими спеціалістами і для військових. В своїх головних рисах це була теорія ведення війни. Зрозуміло, що аналіз організації воєнних дій виводив видатних воєнних теоретиків на більш широкі проблеми відносин армії та суспільства. Це видно вже на прикладі одного з найдавніших воєнних трактатів «Мистецтво війни» (V ст. до н.е.), автором якого називають Сунь-цзи . В цьому тексті говориться: «Умови мистецтва війни такі: перша – розрахунки; друга – обсяг ресурсів; третя – кількість солдатів; четверта – баланс сил; і п'ята – можливість перемогти. Розрахунки висновують з терену, обсяг ресурсів – з розрахунків, кількість солдатів – з обсягу ресурсів, баланс сил – з кількості солдатів, а можливість перемогти ґрунтується на балансі сил» (Сунь-дзи, 2016, p. 25). Тут варто звернути увагу на наступне: вже на прикладі цього давнього трактату видно, що теорія війни втягує в свою орбіти будь-які наявні знання, а практика війни – будь-які наявні технології. Це стосується економіки і демографії своєї країни і країни супротивника, вміння використовувати географічні особливості місцевості. Війна завжди пов'язана з використанням психологічних факторів: «Війна – це мистецтво брехні. Тому, якщо ти вправний, придурюйся невмілим. Якщо ти діяльний – корч із себе млявого. Якщо ти близько – вдавай, що далеко, а якщо далеко – вдавай, що близько. Якщо ворог жадібний – спокуси його жаданим об'єктом. Якщо хаотичний – захопи його. Якщо ворог діє ефективно – будь обачним. Якщо супротивник могутній – уникай його. Якщо його легко розгнівити – вдавайся до провокування. Якщо знаєш про низьку самооцінку нападника – роздмухай його зухвалість. Якщо ворог відпочив – виснаж його. Якщо в його лавах злагода – посій там ворожнечу. Нападай на супостата там і тоді, де й коли він неготовий. З'являйся там, де на тебе не чекають. Це – ключові моменти стратегії армії, про які не можна казати наперед (Сунь-дзи, 2016, 17). В цілому ж воєнна теорія раціональна і прагне охопити все наявне знання, яке стосується питання, що розглядається теоретиком.

Сучасна воєнна теорія багато в чому базується на праці Карла фон Клаузевіца «Про війну». Саму війну він визначав як «акт насильства, який має на меті змусити противника виконати нашу волю» (Клаузевіц, 2018, p. 8). Його положення про те, що війна є продовженням політики засобами збройного насильства стала загальноприйнятою в суспільствознавстві (Бернадський, 2012, p. 138). Часто цю формулу сприймають некритично, хоча, на нашу думку, вона зараз несе суттєву загрозу для людства (Kononow, 2022).

Воєнна теорія завжди включала в себе теорію організацій і теорію управління. Власне, не просто включала, а була першою теорією організацій, але теорією специфічний організацій, задіяних у війні. В творах з воєнної теорії ми бачимо багато відсилок до історії минулих воєн. Одним з найбільш часто цитованих авторів є Фукідід (V ст. до н. е.) (Thucydides, 1950), який своєю «Історією Пелопоннеської війни» заклав традицію історичних досліджень воєн як суспільних подій.

Існує велика кількість воєнних субдисциплін

(стратегія, тактика, теорія бою і т. п.). Ці військові науки пов'язані з математикою, матеріалознавством, географією і картографією, метеорологією, фізіологією і т. п.). Воєнна наука притягує до себе науки, які за походженням і розвитком з війною не пов'язані. Це привело до формування воєнної мікробіології, воєнної хірургії, воєнної соціології, воєнної психології, воєнної етики. Остання є найбільш парадоксальною. Усі симбіози воєнної науки з іншими науками спрямовані на поліпшення бойової здатності війська, на досягнення успіху у воєнному протиборстві. Призначенням етики є зростання суспільного блага і добра в суспільстві, його гуманізація. Крістофер Кокер вважає, що призначення воєнної етики полягає в тому, щоб не допустити перетворення війни в абсолютну, яка виривається з-під політичного контролю. Як він висловлюється, це «робить війну можливою для людей» (Cocer, 2008, 24). Це дуже суперечливе твердження. Але ще більш суперечливим є думка Жана Бодрійяра: «Evil can only be dealt with by means of evil», яку Кокер цитує (Cocer, 2008, p. 3). Фактично саме такий підхід є домінуючим у практиці війни. Не знаємо, чи може допомогти рекомендація при управлінні злом керуватися власним етичним кодексом, щоб перемогти в політичній дискусії. Ця тема заслуговує на окремий розгляд. Зараз для нас важливо, що воєнна етика фіксує принципову суперечність в теорії війни: війна є суспільним процесом, який суперечить основам соціальності.

Другий аспект стосується вивчення війни як стану суспільств, які ведуть між собою збройну боротьбу. Тут міждисциплінарність є очевидною. В узагальненій формі М. П. Требін писав: «Війна як соціальне явище має дві діалектично пов'язані сторони: соціально-політичну і військово-технічну. І якщо перша визначає, хто і в ім'я чого веде військові дії, то друга відображає ті матеріальні та людські ресурси, які використовуються у війні» (Требін, 2015, р. 31). Будь-яке фундаментальне дослідження війни охоплює не тільки власне військові аспекти життя суспільства, але і стан економіки, технологічний розвиток суспільства, стан науки, політичну сферу, стосунки армії і суспільства, пропаганду і діяльність ЗМІ і т. д. (Wright, 1951).

Варто зосередитися на тому аспекті міждисциплінарності, який не є очевидним. Маємо на увазі розвиток вивчення війни через дилеми, які постійно виникають в цьому процесі. Скажімо, саме явище війни виглядає дуже проблемним, адже стикається з розумінням соціальності як співробітництва. В праці одного з засновників соціології війни – польського вченого Мечислава Шерера – ця суперечність знайшла парадоксальне вираження. З одного боку, він писав: «Досвід вчить, що суспільне життя є в людському світі незаперечною цінністю; в ньому лише і через нього розвивається царство людини на Землі» (Szerer, 1916, 5). Але далі він фактично творить гімн війні, пишучи, що лише у війні люди перетворюються на громадян (Szerer, 19165, p. 1). Війна активізує сили суспільства, дає поштовх розвитку культури і «виявляється отже силою, яка, хоча і прагне зла, але творить добро » (Szerer, 1916, p. 54). Правда, польський вчений завершив свій трактат запереченням того, що він створив апологію війни. На його думку, «війна для миру, а не мир для війни» (Szerer, 1916, p. 77).

В сучасному соціологічному теоретизуванні широкою популярністю користується розуміння соціальності Нікласом Луманом як комунікації (Луман, 2011a; Луман, 2011b). З цієї точки зору війна теж є комунікацією. Але це якийсь вироджений тип комунікації, в якому люди зобов'язані вбивати один одного. Навряд чи так можна глибоко зрозуміти сутність війни.

З питанням про розуміння природи війни пов'язане питання про участь людей у війнах. Дуже розповсюдженим є уявлення, що людям просто подобається воювати. Скажімо, на цій позиції стоїть видатний ізраїльський військовий історик Мартін ван Кревельд (Creveld, 1999). Сініша Малешевич присвятив спростуванню таких уявлень цілу книгу з назвою «Why Humans Fight. The Social Dynamics of Close-Range Violence» (Malešević, 2022), яка є на нинішній час найбільш докладним розглядом питання людської войовничості (Pugnacity). Автор в цій праці зосереджений на соціальному мікрорівні міжособистісних взаємодій. Раніше він дослідив макрорівень суспільної реальності і знайшов механізми, які примушують людей брати участь у війнах (Malešević, 2010).

В книзі 2010 р. С. Малешевич визначає свою методологічну позицію як «організаційний матеріалізм». Попередником цього напрямку він вважає Раймонда Арона, а головними представниками в сучасній науці – Рендалла Коллінза, Чарльза Тіллі та Джанфранко Поджі (Malešević, 2010, p. 70). Варто відмітити, що назва дослідницького напрямку явно сформульована Малешевичем в опозиції до марксизму, який він ототожнює з вузьким економоценризмом (Malešević, 2010, p. 59). Дослідник просто боїться, щоб його ненароком не ототожнили з послідовниками К. Маркса.

С. Малешевич докладно розглянув аргументи біологів і соціобіологів на користь того, що войовничість є вродженою якістю людини. Він слушно дійшов висновку, що більшість прибічників цього погляду ототожнюють агресію і войовничість. Його висновок інакший: «Війна є повною протилежністю агресії» (Malešević, 2010, p. 57). Про соціобіологів він пише: «Основна проблема з соціобіологічними аргументами не в тому, що вони обов'язково хибні, але зазвичай їх недостатньо для пояснення соціальної дії» (Malešević, 2010, p. 56).

Загальний висновок С. Малешевича про участь людей у війні звучить наступним чином: «Соціальна войовничість не є індивідуальним атрибутом, це не продукт біології і психології, але феномен, що генерується контекстуальною взаємодією між структурою і агентом. Іншими словами, соціальна войовничість – колективно породжений феномен, що є результатом кумулятивних дій соціальних організацій, розповсюдження ідеологій та динаміки мікро-взаємодій» (Malešević, 2022, p. 8).

Як бачимо, теорія війни є ареною боротьби різних наук за першість в поясненні цього феномену. З одного боку, ще з 1897 р., коли М. Корф вперше вжив термін «воєнна соціологія» (Obraztsov, 2019, p. 137), існує певна згода стосовно того, що вершину ієрархії при вивченні війни як стану суспільства повинна займати соціологія. Мабуть, вже в самій термінологічній новації імпліцитно передбачалося, що повинна бути загальна соціологічна теорія війни, яка буде для різних наук загальною пояснювальною рамкою. Але в дослідницькій практиці все виявилося набагато складніше. Соціологія при вивченні війни залежить в плані фактичного матеріалу від історії, а історики постійно піддають критиці надто загальні положення соціології (McNeil, 1982). На головні ролі в поясненні людської войовничості періодично претендують генетика, нейронаука, фізіологія вищої нервової діяльності, психологія емоцій, інколи навіть археологія. Соціології постійно доводиться оборонятися, пояснюючи, здавалося б, незаперечно біологічні фактори, соціальними причинами.

З багатьох конкретних питань ієрархія наук вибудовується функціонально. Наприклад, при поясненні дегуманізації супротивника у війні як підготовки бійців до вбивств головну роль відіграє психологія. Без відповідної психологічної підготовки тільки від 15% до 25% новобранців будуть стріляти в супротивників зі своєї зброї (Malešević, 2022, p. 254). Решта не можуть подолати культурні норми, які забороняють вбивство людини. Військова психологія і в багатьох інших часткових питаннях виявляється на вершині ієрархії (ведення пропаганди, ідеологічні диверсії і т. п.). При вирішенні питання про походження війни першість можуть набути дані археології. Так, широко обговорюється в спеціальній літературі значення могильника Джебель-Сахаба на кордоні Єгипту і Судану (12 000 – 14 000 років). Половина з 59 кістяків в цьому могильнику мають ознаки насильницької смерті. Вважається, що це одне з свідчень про початок воєнних сутичок між людським групами (Malešević, 2010, p. 90). При розгляді питання про статевий диморфізм участі в воєнних діях на перший план може вийти антропологія. Але усі ці ієрархії вбудовуються в загальну ієрархію, де домінує соціологія, яка контекстуалізує війну, розглядаючи її як породження суспільства на певному етапі його розвитку.

Таким чином, міждисциплінарність у вивченні війни є конфліктним, суперечливим і рухомим явищем. Саме конфліктні взаємодії представників різних наук формують зони росту в цій галузі знань.

Державні агенти і активісти громадських організацій здатні чинити тиск в основному на поточні коментарі воєнних дій. Глибинно на теорію війни вони вплинути не здатні, хоча можуть гальмувати чи прискорювати її розвиток.

Політика історичної пам’яті. Вивчення історичної пам’яті і політики стосовно неї є дослідницьким полем істориків, соціологів, філософів, політологів, юристів і соціальних психологів. Ці проблеми набули в наш час суттєвої гостроти. Вони вийшла далеко за академічні межі. В Україні 21 серпня 2025 р. був прийнятий Закон «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу». Стаття 4.2 проголошує: «Політика національної пам’яті є складовою основ національної безпеки України, важливим чинником формування суспільного імунітету проти порушень прав людини» (Закон, 2025).

Етатизація та сек’юритизація політики історичної пам’яті є достатньо розповсюдженим явищем в сучасному світі (Latysh, 2023). Етнізація історичної пам’яті розповсюджена лише в тих країнах, які або прагнуть до моноетнічності, або проводять дискримінаційну політику стосовно національних меншин. Особливо близькими є динаміки політики історичної пам’яті в Україні і Польщі: «І в Україні, й у Польщі політика пам’яті перебуває під державним контролем, який значно посилився в Україні після російської агресії. Якщо в 1990-х рр. і першому десятиріччі XXI ст., в умовах співіснування радянсько-ностальгійного та націоналістичного наративів, українська влада робила вибір на користь мнемонічного плюраліста, або змушена займати таку позицію, то після 2014 р. держава взяла на озброєння стратегію мнемонічного воїна» (Баженова & Латиш, 2024, p. 193).

Зсув проблематики історичної пам’яті відбувався поступово і парадоксально. В Німеччині поняття «історична політика» з’явилося в науковому і потім широкому суспільному дискурсі в 1980-ті роки. Воно було пов’язане з висвітленням злочинів нацистів. Потім цей термін і відповідні практики були запозичені в Польщі, а зараз ця проблематика набула загальносвітового визнання, але наповнилася маніпулятивними змістами (Kononov, 2024, p. 102). В Україні з 2014 р. ця проблематика розробляється в рамках інформаційної війни з Росією. В доповіді Національного інституту стратегічних досліджень в 2019 р. прямо підкреслювалося: «Історія перестала бути предметом лише наукових дискусій і перетворилася на справжню зброю» (Яблонський, 2019, с. 7).

Методологічна ситуація в дослідженні цього поля дещо схожа з вивченням війни: в дослідженнях

історичної пам'яті існує певне методологічне ядро, створене соціологами, але практики дослідницької роботи вибудовують функціональні ієрархії задіяних в тому чи іншому проекті наукових дисциплін. Головними класиками цього напрямку досліджень можна вважати Моріса Хальбвакса (Maurice Halbwachs) і П'єра Бурдьє (Pierre Bourdieu). М. Хальбвакс показав, що пам'ять існує через постійну діяльність по її конструювання і не є тотожною сукупності реальних історичних подій. Процес творення пам'яті є груповим. Індивідуальна пам'ять залежить від пам'яті групи. Пам'ять складається з ідей і образів. На стійку конструкцію вона перетворюється завдяки суспільній конвенції про те, що варто пам'ятати, а що варто забути. Ці конвенції є рамками пам'яті, її головним елементом. В колективній практиці домінують ті суспільні групи, які монополізують конструювання рамок пам'яті (Halbwachs, 1950). Ідеї П. Бурдьє дозволяють розглядати соціальне пригадування історії як духовне виробництво. Конструювання історичної пам'яті становить особливо поле боротьби домінуючих і домінованих суспільних груп, що є важливою складовою боротьби за культурну гегемонію (Бурдьє, 2015).

Методологічне ядро в дослідженнях історичної пам'яті, а, тим більше політики історичної пам'яті, відіграє меншу роль, ніж в дослідженнях війни. Найчастіше вчені рухаються за ходом подій, які вони описують і аналізують. Тобто в реальній практиці вивчення цього наукового поля домінує загальна історична методологія, часто заснована на здоровому глузді.

Історична пам'ять зараз знаходиться під тиском державної політики і під тиском активістів переважно націоналістичної спрямованості. Це значно проблематизує не лише вивчення історичної пам'яті, але і заняття історією як наукою (Statement, 2023).

Особливою зоною напруженості в дослідженнях історичної пам'яті стали проблеми колоніалізму і постколоніалізму. Теорія залежності за останні десятиріччя рухалася своєрідною траєкторією: якщо на початкових етапах свого розвитку вона на перше місце ставила економічні фактори, становище країни чи групи країн в світовій капіталістичній системі, то після праць Едварда Саїда головними стали вважатися культурні фактори (Zarycki, 2022, p. 292). Серед праць Е. Саїда найбільш знаковою є робота «Орієнталізм» (Саїд, 2001). В цій праці американський вчений палестинського походження виявив, що колонізатори не лише економічно визискували колонії, але і накидали колонізованим свої форми сприйняття світу. Західні форми мислення, західні форми світобачення залишилися і після проголошення колишніми колоніальними країнами політичної незалежності.

В наш час постколоніальні студії, будучи широким міждисциплінарним напрямком досліджень, набули надзвичайного різноманіття. Як відмічає Т. Зарицький, будь-який синтез в цій царині має суб'єктивний характер. Міждисциплінарність тут є виявом залежності від політичних і економічних структур (Zarycki, 2017, p. 211-212). Польський вчений пише: «Постколоніальна критика фіксується <…> на одній стороні, на дискурсі, показуючи, перш за все, як він створює асиметричну структуру суспільних відносин, в першу чергу між давніми колоніальними державами і їхніми вже формально незалежними колоніями» (Zarycki, 2017, p. 212). При цьому залежність ефективності дискурсу від асиметричності економічних і військових відносин або ігнорується, або залишається в тіні.

Теорія постколоніалізму при зіткненні з історичною реальністю демонструє свою штучність, в ній виявляється багато хиб. Але, оскільки синтези в цій царині мають суб'єктивний характер, то ці хиби легко обходяться. Так з'явилися теорії внутрішнього колоніалізму, або амбівалентного колоніалізму. Ми не хочемо сказати, що ці теорії не мають права на існування, але вони свідчать про надзвичайне розширення самих понять колоніалізму і постколоніалізму. До того ж в самій теорії постколоніалізму є «вшитий орієнталізм». Т. Зарицький слушно писав: «Структурні потоки, закорінені в західному дискурсі, і ширше, в оптиці культури, що генерує асиметричні образи упослідженого Сходу, здаються центральними елементами для постколоніальної думки і повертаються в роздумах більшості її теоретиків» (Zarycki, 2017, p. 214).

Широкий напрямок постколоніалізму в Україні набув вигляду вимог і практики «культури скасування» стосовно великих пластів історичного минулого: «Потрібно передусім демонтувати пам'ятники російським культурним чи політичним діячам, які поширювали російський імперський наратив, здійснити перейменування тих вулиць, історичних топонімів, які названо прізвищами російських політичних чи культурних діячів або міст Російської Федерації та Білорусі» (Чупрій, 2023, с. 284). Така діяльність стала офіційною державною політикою останніх років, якою опікується Український інститут національної пам'яті.

Інколи прояви культури скасування набувають комічного відтінку. Так, Тетяна Орлова запропонувала відмінити салат олів'є, обґрунтовуючи думку, що це «не просто салат, це – символ» (Орлова, 2018, с. 37). Цілком серйозно авторка пише: «Наявність цього салату на святковому столі мало не тільки демонструвати соціальну єдність, приналежність кожного до "великого народу" ("а у нас, як у всіх"), але й соціальну стабільність, а також зростання добробуту і очікування покращення в майбутньому» (Орлова, 2018, с. 37).

В цілому можна погодитися з висновком Ярослава

Шимова, який автор зробив на основі широкого міжнародного досвіду: «Нерідко в цих дискусіях теми колоніалізму та імперіалізму стають чимось на зразок проксі-знарядь для зведення політичних рахунків і відвертої пропаганди» (Šimov, 2024, p. 76).

В дослідницькому полі історичної пам'яті та державної політики стосовно неї виникають точки напруженості, які робляться непомітними лише державним примусом: суперечність між історією як наукою і конструюванням історичної пам'яті, яка відповідає поточним політичним інтересам елітних груп; суперечність між культурою скасування і реальним поясненням історичних проблем, які вийдуть з тіні після послаблення державного примусу; суперечність між сконструйованим образом минулого і сімейною пам'яттю значних груп громадян. Ці суперечності навряд чи можна вважати такими, що стимулюють наукову творчість. Скоріше, такий стан дослідницького поля формує передумови для поляризації дослідницьких сил в цій царині. Вчені, що відстоюють свободу вивчення минулого, все більше будуть протистояти державним інституціям і пов'язаним з ними активістам, які будуть прагнути зберегти монополію на конструювання образу минулого. В середовищі вчених такий розвиток подій може стимулювати появу нових ідей стосовно вивчення минулого.

Висновки.

Міждисциплінарність є характеристикою досліджень, по-перше, практичних проблем, по-друге, складних систем в природі та суспільстві. Проблеми, що виникають в колективній діяльності людей, завжди мають і суспільну, і природну складову. Скажімо, проблема освоєння космосу не є суто технічною. Вона передбачає отримання знань про відкритий космос, Сонце, планети Сонячної системи, зорі і екзопланети, галактики, вакуум, мультиверсум і т. д. Але освоєння космосу є суспільним процесом і широка космічна експансія передбачає єдність людства, що на цей час є однією з найскладніших проблем для усіх суспільних наук. В космосі будуть працювати людські колективи, проблеми в яких повинні вивчати соціологи, соціальні психологи і т. п. Будь-яка складна система в природі чи суспільстві вимагає об'єднання зусиль багатьох наук. Біосфера, біоценози, популяції, види і окремі живі істоти вивчаються комплексом біологічних наук із залученням математики, фізики, хімії, географії. В. І. Вернадський для вивчення взаємодії біосфери з літосферою, атмосферою і гідросферою створив біогеохімію. Цивілізації вивчають історики, соціологи, релігієзнавці, лінгвісти, археологи, геополітики і т. д. Науки, які традиційно вивчають складні системи, давно використовують дані інших наук, які дотичні до відповідної проблематики. Скажімо, історик, вивчаючи певний період в минулому людства, мусить поєднувати знання про політику, економіку, демографію, культуру, географію, кліматологію, інколи навіть про астрономію. Фізичний географ не може обійтися без знань геології, гідравліки, ґрунтознавства, метеорології і т. д. Тим паче це стосується спеціаліста з соціальної географії.

Безперечно в наш час значення міждисциплінарних досліджень значно зросло. З одного боку, це обумовлено виникненням проблем, які ставлять під питання саме існування людства: кліматичні зміни, деградація біосфери, виникнення нових інфекцій, загальна криза світової капіталістичної системи, відсутність розробленої і апробованої альтернативи капіталізму, загроза самознищення людства або в наслідок ядерної війни, або внаслідок хибного розвитку штучного інтелекту. З іншого боку, спеціалізація наук досягла критичної стадії. Стикаючись з проблемами складних систем, окремі науки відчувають своє безсилля вирішити ці проблеми. Звідціля з'являється імпульс до взаємодії представників різних наук, або до використання даних різних наук одним дослідником.

Методологія міждисциплінарних досліджень перебуває на початковій стадії. Зараз зрозуміло, що при поєднані зусиль представників різних наук вони повинні досягти спільного розуміння проблеми і завдань дослідження, узгодити своє розуміння методів збору і обробки наукової інформації (Tobi & Kampen, 2018, p. 1211-1213). Дослідники повинні досягти згоди стосовно функціональної ієрархії наук, задіяних в конкретному проекті, маючи на увазі при цьому загальну ієрархію наук в певному комплексному дослідницькому полі (Кононов, 2025, с. 66-67).

В міждисциплінарних дослідженнях необхідно чітко відділяти наукову складову від ідеологічних впливів. Як нагальне завдання для методології наукових досліджень можна вважати розробку проблеми суперечностей між науками в процесі подібних досліджень. Методологія повинна бути зорієнтованою на перетворення цих суперечностей в джерело розвитку науки. Ідеологічний тиск на міждисциплінарні дослідження може вести до маргіналізації власне наукових компонентів в них. В перспективі він може формувати поляризацію серед агентів відповідного поля, коли дослідники, які прагнуть неупередженого вивчення проблеми, будуть себе протиставляти агентам ідеологічного тиску.

Міждисциплінарні дослідження потребують обґрунтування на метатеоретичному рівні. Їх методологія значно просунулась би в бік позитивного зсуву проблем, якби вона була інтегрована з загальнонауковою методологією рівня тектології О. Богданова. Не випадково в сучасному світі спостерігається зростання інтересу до цієї теорії, а праці її творця перекладаються англійською мовою (Bogdanov, 2016; Bogdanov, 2020). Зрозуміло, що ми розуміємо, що тектологія може бути лише відправною точкою для розробки загальнонаукової методології.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Баженова, Г., Латиш Ю., & Перепелиця, Г. (Ред.). (2024). Виклики історичної пам'яті на шляху польсько – українського порозуміння. *В Стратегічне партнерство Польщі та України в умовах зміни міжнародної системи: точки зору Польщі та України*. Люблін: Видавництво університету Марії Кюрі-Складовської, с. 191-213.

Бернадський, Б. В. (2012). *Міжнародні конфлікти: курс лекцій*. Київ: ДП «Вид. дім «Персонал».

Бурдьє, П. (2015). *Рефлексивна соціологія. Частина II: Чиказький воркшоп* / Пер. з фр. А. Рябчук. Київ: Медуза.

Закон України *«Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу»*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-20#Text

Клаузевіц, К. (2018). *Природа війни* / Переклав Р. Герасимов. Харків: Vivat.

Кононов, І. Ф. (2025). *Суспільна психологія воєнного часу як комплексна наукова проблема: методологічні питання*. П'ятнадцяті Сіверянські соціально-психологічні читання: Матеріали Міжнародної ювілейної наукової конференції (25 квітня 2025 року, м. Чернігів) / За наук. ред. О. Ю. Дроздова. Т.1. Психологія. Чернігів: НУЧК імені Т. Г. Шевченка, 63-67. https://doi.org/10.5281/zenodo.15485399

Луман, Н. (2011a). *Час і системна раціональність* / Пер. з нім. та упорядкув. Михайла Бойченка. К. : Центр учбової літератури.

Луман, Н. (2011b). *Поняття цілі і системна раціональність: щодо функції цілей у соціальних системах* / Пер. з нім. Михайла Бойченка і Вахтанга Кебуладзе. К. : Дух і літера,

Орлова, Т. (2018). Салат «Олів'є» з точки зору соціальної історії. *В Етнічна історія народів Європи,* 54. с. 34-41.

Яблонський, В. М. (Ред.) (2019) *Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналітична доповідь*. К.: НІСД.

Саїд, Е. (2001). *Орієнталізм* / Пер. з англ. В. Шовкун. К.: Видавництво Соломії Павличко «Основи».

Семенюк, Е. & Мельник, В. (2017). *Філософія сучасної науки і техніки*. Вид. 3-тє, випр. та допов. Львів: ЛНУ імені Івана Франка.

Сунь-дзи. (2016). *Мистецтво війни* / Переклав Сергій Лесняк. Львів: Видавництво Старого Лева.

Требін, М. П. (2015). Соціологія війни: український контекст. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи, 1148, 30-34.

Чупрій, Л. (2023). Історична пам'ять як важливий чинник державотворення в умовах протидії російській інформаційній агресії. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії,* 3 (17), 278-290. https://doi.org/10.29038/2524-2679-2023-03-278-290

Bloom, N., Jones, Ch. J., van Reenen, J. & Webb, M. (2020). Are Ideas Getting Harden to Find. *American Economic Review*, 110 (4), 1104-1144. https://doi.org/ 10.1257/aer.20180338

Bogdanov, A. *The Philosophy of Living Experience* / Translator: David Rowley. Leiden –Boston: Brill, 2016. (Bogdanov Library. Volume 8)

Bogdanov, A. (2020). *Empiriomonism. Essays in Philosophy*, Books 1–3. Appreciation of Bogdanov's intellectual achievements by V.A. Bazarov / Edited and translated by David G. Rowley. Leiden – Boston: Brill. (Bogdanov Library. Volume 2).

Creveld van, M. (1999). *The Rise and Decline of the State*. Cambridge University Press.

Chu, J. & Evans, J. (2021). Slowed canonical progress in large fields of science. *PNAS*, 1, 41, e2021636118, 1-5. https://doi.org/10.1073/pnas.2021636118

Cocer, Ch. (2008). *Ethics and War in the 21st Century*. L., and N.Y.: Routledge.

Deng, N., Gu, X., Fan, Y., Havlin, S., & Zeng, A. (2025). The critical role of persistent disruption in advancing science. *Nature Computational Science*, 5(6), 492-501. https://doi.org/10.1038/s43588-025-00808-7

D'Este, P. & Robinson-Garcia, N. (2023). Interdisciplinary research and the societas visibility of science: The advantages of spanning multiple and distant scientific fields. *Research Policy,* 52, Issues 2, 1-20. https://doi.org/10.1016/j.respol.2022.104609

Facilitating Interdisciplinary Research. (2005). National Academy of Sciences, National Academy of Engineering, Institute of Medicine. Washington, DC: The National Academies Press. https://doi.org/10.17226/11153.

Goethe, J.W. (1966). *Faust*. Eine Tragödie. Erster Teil. Leipzig.

Halbwachs, M. (1980). *The Collective Memory.* Translated from the French by Francis J. Ditter, Jr. and Vida Yazdi Ditter. N. Y.: Harper & Row, Publisher, Inc.

Kononow, I. (2022). Clausewitz musi umrzeć w sercu polityki. *Gazeta Obywatelska*, 10 marca 2022 r.

Kononov, I. (2024). Fields of historical memory as battle fields of the ruling classes of the Russian Federation and Ukraine. *Historical expertise*. Chișinău, 3, 98-136. https://doi.org/10.31754/2410-1419-2024-3-98-000

Kozlov, M. (2023). 'Disruptive' science has declined – and no one knows why. *Nature*. 613(7943):225. https://doi.org/10.1038/d41586-022-04577-5.

Latysh, Yurii. (2023). *"Get away from Moscow!" Main Trends of Ukraine's Politics of Memory during the Russo-Ukrainian War*. Russian War in Ukraine: Implications for the Politics of History in Central and Eastern Europe. Ed. by Hanna Bazhenova. Lublin: Institut Europy Środkowej. pp.31-46.

Malešević, S. (2010). *The Sociology of War and Violence*. Cambridge University Press.

Malešević, S. (2022). *Why Humans Fight. The Social Dynamics of Close-Range Violence*. Cambridge University Press.

McNeill, W. (1982). *The Pursuit of Power. Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000*. The University of Chicago Press.

Obraztsov, I. (2019). The Institutionalization of Military Sociology. *Journal of Political and Military Sociology*, 46, 1, 124-163. https://www.jstor.org/stable/48599459

Park, M., Leahey, E. & Russel, J.F. (2023) Papers and patents are becoming less disruptive over time. *Nature,* 613, 138-144. https://doi.org/10.1038/s41586-022-05543-x

Parui, A. (2024) Memory studies and postcolonial writing: Interstitial intersections and entanglements, *Journal of Postcolonial Writing*, 60, 6, 725-733, https://doi.org/10.1080/17449855.2024.2438722

Zarycki T. (Red). (2022). *Polskie nauki społeczne w konteście relacji władzy i zależności międzynarodowych*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
Šimov, J. (2024). Zones of prosperity, zones of trouble. Notes on colonization and its role in the history of Eastern Europe and Russia. *Historical expertise*. Chișinău, 2, 75-92. https://doi.org/10.31754/2410-1419-2024-2-75-92
Snyder, A. (2023) What's slowing down disruptive science. *Axios*. Jan 12, 2023. https://www.axios.com/2023/01/12/disruptive-science-slowing
Statement on Standards of Professional Conduct. (2023). American History Association. https://www.historians.org/resource/statement-on-standards-of-professional-conduct/
Szerer, M. (1916). *Sociologia wojny*. Kraków: Nakładem księgarni S. A. Krzyżanowskiego odbito czcionkami drukarni narodowej.
Tobi, H. & Kampen, J. K. (2018). Researcher design: the methodology for interdisciplinary research framework. *Qual Quant*. 52, 1209-1235. https://doi.org/10.1007/s11135-017-0513-8
Thucydides. (1950). *The History of the Peloponnesian war* / Translated by Richard Crawley. N. Y.: E. P. Dutton and Company, Inc.
Wright, Q. (1951) *A Study of War.* The University of Chicago Press.
Zarycki, T. (2017). *Perspektywa postkolonialna jako krytyka globalnych relacji władzy. Główne zagadnienia i polskie interpretacje. Analiza dyskursu publicznego: Przegląd metod i perspektyw badawczych* Red. M. Czyżewski, M. Otrocki, T. Piekot, i J. Stachowiak. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie SEDNO. Ss. 211-221.
Zarycki, T. (2025). Interdyscyplinarność a zagrożenia strukturalne dla socjologii krytycznej. Artykuł dyskusyjny. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, XXI (1), 122–145, https://doi.org/10.18778/1733-8069.21.1.06

REFERENCES

Bazhenova, H., & Latysh, Yu., Perepelytsia, V. (Ed.). (2024). *Vyklyky istorychnoi pamiati na shliakhu polsko–ukrainskoho porozuminnia. In Stratehichne partnerstvo Polshchi ta Ukrainy v umovakh zminy mizhnarodnoi systemy: tochky zoru Polshchi ta Ukrainy*. Liublin: Vydavnytstvo universytetu Marii Kiuri-Skladovskoi, pp. 191–213.
Bernadskyi, B. V. (2012). *Mizhnarodni konflikty: kurs lektsii*. Kyiv: DP «Vyd. dim 'Personal'».
Burdie, P. (2015). *Refleksyvna sotsiolohiia*. Chastyna II: Chykazhkyi vorkshop / Per. z fr. A. Riabchuk. Kyiv: Meduza.
Zakon Ukrainy «Pro zasady derzhavnoi polityky natsionalnoi pamiati Ukrainskoho narodu». https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-20#Text
Klauevits, K. (2018). *Pryroda viiny* / Pereklav R. Herasymov. Kharkiv: Vivat.
Kononov, I. F. (2025). *Suspilna psykholohiia voiennoho chasu yak kompleksna naukova problema: metodolohichni pytannia*. P'iatnadtsiati Siverianski sotsialno-psykholohichni chytannia: Materialy Mizhnarodnoi yuvileinoi naukovoi konferentsii (25 kvitnia 2025 roku, m. Chernihiv) / Za nauk. red. O. Yu. Drozdova. Vol. 1. Psykholohiia. Chernihiv: NUChK imeni T. H. Shevchenka, 63–67. https://doi.org/10.5281/zenodo.15485399
Luman, N. (2011a). *Chas i systemna ratsionalnist* / Per. z nim. ta uporiadk. Mykhaila Boichenka. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 224 p.
Luman, N. (2011b). *Poniattia tsili i systemna ratsionalnist: shchodo funktsii tsilei u sotsialnykh systemakh* / Per. z nim. Mykhaila Boichenka i Vakhtanha Kebuladze. Kyiv: Dukh i litera.
Orlova, T. (2018). Salat «Olivie» z tochky zoru sotsialnoi istorii. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*, 54, 34–41.
Yablonsky, V. M. (2019) *Polityka istorychnoi pamiati v konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy: Analitychna dopovid*. Kyiv: NISD. 144 p.
Said, E. (2001). *Oriientalizm* / Per. z anhl. V. Shovkun. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko «Osnovy». \
Semeniuk, E. & Melnyk, V. (2017). *Filosofiia suchasnoi nauky i tekhniky*. 3rd ed., rev. and enl. Lviv: LNU imeni Ivana Franka.
Sun-dzy. (2016). *Mystetstvo viiny* / Pereklav Serhii Lesniak. Lviv: Vydavnytstvo Staroho Leva.
Trebin, M. P. (2015). Sotsiolohiia viiny: ukrainskyi kontekst. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. Seriia «Sotsiolohichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody», 1148, 30–34.
Chuprii, L. (2023). Istorychna pamiat yak vazhlyvyi chynnyk derzhavotvorennia v umovakh protydii rosiiskii informatsiinii ahresii. *Mizhnarodni vidnosyny, suspilni komunikatsii ta rehionalni studii*, 3 (17), 278–290. https://doi.org/10.29038/2524-2679-2023-03-278-290
Bloom, N., Jones, Ch. J., van Reenen, J. & Webb, M. (2020). Are Ideas Getting Harden to Find. *American Economic Review*, 110 (4), 1104-1144. https://doi.org/ 10.1257/aer.20180338
Bogdanov, A. (016). *The Philosophy of Living Experience* / Translator: David Rowley. Leiden –Boston: Brill. (Bogdanov Library. Volume 8)
Bogdanov, A. (2020). *Empiriomonism. Essays in Philosophy*, Books 1–3. Appreciation of Bogdanov's intellectual achievements by V.A. Bazarov / Edited and translated by David G. Rowley. Leiden – Boston: Brill. (Bogdanov Library. Volume 2).
Creveld van, M. (1999). *The Rise and Decline of the State*. Cambridge University Press.
Chu, J. & Evans, J. (2021). Slowed canonical progress in large fields of science. *PNAS*, Vol. 1, N 41, e2021636118, 1-5. https://doi.org/10.1073/pnas.2021636118
Cocer, Ch. (2008). *Ethics and War in the 21st Century*. L., and N.Y.: Routledge.
Deng, N., Gu, X., Fan, Y., Havlin, S., & Zeng, A. (2025). The critical role of persistent disruption in advancing science. *Nature Computational Science*, 5(6), 492-501. https://doi.org/10.1038/s43588-025-00808-7
D'Este, P. & Robinson-Garcia, N. (2023). Interdisciplinary research and the societas visibility of science: The advantages of spanning multiple and distant scientific fields. *Research Policy*. V. 52. Issues 2. pp. 1-20. https://doi.org/10.1016/j.respol.2022.104609
Facilitating Interdisciplinary Research. (2005). National Academy of Sciences, National Academy of Engineering, Institute of Medicine. Washington, DC: The National Academies Press. https://doi.org/10.17226/11153.
Goethe, J. W. (1966). *Faust*. Eine Tragödie. Erster Teil. Leipzig.

Halbwachs, M. (1980). *The Collective Memory.* Translated from the French by Francis J. Ditter, Jr. and Vida Yazdi Ditter. N. Y.: Harper & Row, Publisher, Inc.
Kononow, I. (2022). Clausewitz musi umrzeć w sercu polityki. *Gazeta Obywatelska*, 10 marca 2022 r.
Kononov, I. (2024). Fields of historical memory as battle fields of the ruling classes of the Russian Federation and Ukraine. *Historical expertise*. Chișinău, N3, 98-136. https://doi.org/10.31754/2410-1419-2024-3-98-000
Kozlov, M. (2023). 'Disruptive' science has declined - and no one knows why. *Nature*. 613(7943), 225. https://doi.org/10.1038/d41586-022-04577-5.
Latysh, Yurii. (2023). *"Get away from Moscow!" Main Trends of Ukraine's Politics of Memory during the Russo-Ukrainian War*. Russian War in Ukraine: Implications for the Politics of History in Central and Eastern Europe. Ed. by Hanna Bazhenova. Lublin: Institut Europy Środkowej, 2023. pp.31– 46.
Malešević, S. (2010). *The Sociology of War and Violence*. Cambridge University Press.
Malešević, S. (2022). *Why Humans Fight. The Social Dynamics of Close-Range Violence*. Cambridge University Press.
McNeill, W. (1982). *The Pursuit of Power. Technology, Armed Force, and Society since A.D. 1000*. The University of Chicago Press.
Obraztsov, I. (2019). The Institutionalization of Military Sociology. *Journal of Political and Military Sociology*. Vol. 46, N.1, 124-163. https://www.jstor.org/stable/48599459
Park, M., Leahey, E. & Russel, J.F. (2023) Papers and patents are becoming less disruptive over time. *Nature.* 613, 138-144. https://doi.org/10.1038/s41586-022-05543-x
Parui, A. (2024) Memory studies and postcolonial writing: Interstitial intersections and entanglements, *Journal of Postcolonial Writing*, 60, 6, 725-733, https://doi.org/10.1080/17449855.2024.2438722
Zarycki T. (Red). (2022). *Polskie nauki społeczne w konteście relacji władzy i zależności międzynarodowych*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
Šimov, J. (2024). Zones of prosperity, zones of trouble. Notes on colonization and its role in the history of Eastern Europe and Russia. *Historical expertise*. Chișinău, 2, 75-92. https://doi.org/10.31754/2410-1419-2024-2-75-92
Snyder, A. (2023) What's slowing down disruptive science. *Axios*. Jan 12, 2023. https://www.axios.com/2023/01/12/disruptive-science-slowing
Statement on Standards of Professional Conduct. (2023). American History Association. https://www.historians.org/resource/statement-on-standards-of-professional-conduct/
Szerer, M. (1916). *Sociologia wojny*. Kraków: Nakładem księgarni S. A. Krzyżanowskiego odbito czcionkami drukarni narodowej.
Tobi, H. & Kampen, J. K. (2018). Researcher design: the methodology for interdisciplinary research framework. *Qual Quant*. 52, 1209-1235. https://doi.org/10.1007/s11135-017-0513-8
Thucydides. (1950). *The History of the Peloponnesian war* / Translated by Richard Crawley. N. Y.: E. P. Dutton and Company, Inc.
Wright, Q. (1951) *A Study of War.* The University of Chicago Press.
Zarycki, T. (2017). *Perspektywa postkolonialna jako krytyka globalnych relacji władzy. Główne zagadnienia i polskie interpretacje. Analiza dyskursu publicznego: Przegląd metod i perspektyw badawczych* Red. M. Czyżewski, M. Otrocki, T. Piekot, i J. Stachowiak. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie SEDNO. Ss. 211-221.
Zarycki, T. (2025). Interdyscyplinarność a zagrożenia strukturalne dla socjologii krytycznej. Artykuł dyskusyjny. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, XXI (1), 122–145, https://doi.org/10.18778/1733-8069.21.1.06

The Problem of Feelings in Philosophy and Science

UDC: 1:159.942 DOI: https://doi.org/10.15421/172608

Fidrovska Maria
Ph.D., Senior Lecturer, https://orcid.org/0000-0003-0188-3485, mariahfeya@gmail.com
National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (Kharkiv, Ukraine)

Abstract

In this article, we will try to substantiate sensuality as a basal component of spiritual human nature, in particular from the point of view of philosophy and also of science. We will suggest that feelings are also a fundamental nature of the living soul, and we will also try to find materials in psychology and psychophysiology to prove this statement. The fact is that in philosophy, from it in science, and in the consciousness of mankind, the paradigm of man as a "rational person" has been firmly established, thus the reason has been seen as the main condition and basis for any research. This situation has arisen as a result of the rationality of the entire history of European philosophy, which Nietzsche wrote about in his The Birth of Tragedy from the Spirit of Music, there he said that at the dawn of their civilization, the Greeks, and the entire subsequent European society, chose the Apollonian vector of further development out of two opposing vectors of development – the Apollonian was bright, intelligent, but also rational.

According to Nietzsche, this was a turning point in European civilization. Of course, we do not deny the importance of our rational vector, but we are trying to say that this vector is only one of at least two components of our nature, the other one is our feelings. Our civilization, having chosen the rational as its main predicate, forgot about other aspects of human nature, and sometimes even resorted to denying feelings, saying that they prevent us with our thinking. So, gradually, our culture has developed a false attitude towards feelings as an enemy that confuses us with its nonsense, and science has also had concepts where feelings are seen as unnecessary remnants of instincts that only interfere with us. Nevertheless, we suggest that feelings are one of the foundations of our nature, it is wrong and counterproductive to move them down the hierarchy of values and misunderstand them.

Keywords: Emotions, Love, Paradigm, Feelings, Sensual, Rational, Soul, Science

Проблема почуттів у філософії та науці

Фідровська Марія
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»

Анотація.

У даній статті ми спробуємо обґрунтувати чуттєвість, як базальну складову духовної людської природи, зокрема з погляду філософії, а також науки. Ми будемо стверджувати положення про те, що почуття також, як і раціональне, є фундаментальною природою живої душі, і, крім того, спробуємо знайти матеріал у науці для аргументації цього положення. Річ у тім, що у філософії, а звідти і в науці, і у свідомості людства міцно ствердилася парадигма людини, як "людини розумної", а розум розглядався як головна умова і підстава для будь-якого дослідження. Така ситуація склалася внаслідок раціональності всієї історії європейської філософії, про яку мимохіть писав ще Ніцше в "Народженні трагедії з духу музики", коли казав, що ще на зорі свого існування греки, а за ними й усе наступне європейське суспільство, обрали з двох протилежних векторів подальшого розвитку саме аполлонівський вектор - світлий, розумний, але й раціональний.

На думку Ніцше – це стало поворотною подією в європейській цивілізації. Ми звичайно ж не заперечуємо важливість нашого раціонального вектору, але ми намагаємося сказати про те, що цей вектор є лише однією з мінімум двох складових нашої природи, другою складовою є наша чуттєвість. Наша цивілізація обравши раціональне за свій головний предикат забула про інші сторони людської природи, а іноді навіть вдавалася до заперечення почуттів зауважуючи, що вони заважають нам мислити. Тому поступово в нашій культурі формувалося з певного етапу хибне відношення до почуттів, як до ворога, який збиває нас з пантелику своєю нісенітницею, в науці також були концепти, де почуття розглядалися, як непотрібні залишки інстинктів, які нам лише заважають. Тим не менш, враховуючи, що почуття складають одну з основ нашої природи, зміщувати їх з ієрархії цінностей і розуміти їх хибно є неправильним і непродуктивним.

Ключові слова: емоції, любов, парадигма, почуття, чуттєве, раціональне, душа, наука

Стаття надійшла / Article arrived: 04.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 20.10.2025

Вступ.

У сучасному світі існує, нажаль, безліч глобальних проблем, які сьогодні тяжіють над людством. Серед них можна назвати такі проблеми, як проблеми тероризму і терору, злочинності, проблема війн та багато інших проблем, які пов'язані із відсутністю хоча б базових почуттів емпатії та співпереживання, любові до ближнього. Ми вважаємо, що багато в чому в такому стані речей винна сформована в сучасній філософії та суспільстві уява про людину, як про тільки раціональну істоту, це уявлення не звертає уваги на інші аспекти людської істоти. Це уявлення тяготіло над усією історією Західної думки з певного періоду. Ми вважаємо, що концепція людини має бути доповнена. Річ у тім, що Рене Декарт в історії філософії став, з одного боку, апофеозом раціональних мотивів (Descartes, 1986), які превалюють у європейській філософії, та визначив їх, а з другого – на дуже довгі роки й дотепер ствердив розум як головну та єдину першооснову людської душі та те, через що загалом її визначають і маркують у подальшому. Ми не заперечуємо розум, як першооснову душі, але заперечуємо розум, як єдину першооснову. Ми стверджуємо, що природа людини як мінімум двоскладова і друга складова - це почуття.

Питання про те, що таке людина, ким ми є, що маємо робити, що є головним предикатом нашої сутності, що є наша першооснова, що таке наша душа - цікавило філософів практично від самого початку появи філософії, а питання про душу людини багато філософів назвали одним з основних благородних питань філософії. Що таке душа і які її особливості, через що можна визначити душу – це важливе питання навіть сьогодні, незважаючи на те, що один із чинників був знайдений і затверджений, як єдиний. Тут мається на увазі раціональність, яка з часів Рене Декарта стала обов'язковим і єдиним елементом уявлень про людську душу. Але ця робота є доказом того, що останнє слово ще не було сказано.

У філософії ми можемо бачити, що на сьогодні питання про першооснову людської сутності здебільшого видається однобічно розв'язаним і закритим унаслідок ранніх праць – Декарта і деяких інших авторів. Ця першооснова в видається єдиною і більше того, право на цю першооснову в думці практично повністю експропрійовано людиною. Цією першоосновою є розум і розумність. Розум вважається основною якістю людини. Деякі вчені розглядали розум і як якість душі взагалі, проте в громадській думці розумною вважається тільки людина, тварини ж через відсутність видимої культури і техніки визнаються взагалі нерозумними. Плюсом є те, що розум було все-таки виокремлено, оскільки очевидно, що в душі (не тільки людській) розумність є однією з першооснов, але інтерпретація виявленої першооснови, розуміння розумності, як тільки людської, та визначення її, як єдиної, видається нам незадовільною. У історико-філософському огляді ми могли помітити, що лінія раціональності була притаманна європейській філософії від самого її початку і визначення людини через інтелект було притаманне більшості європейських мислителів, починаючи ще з античності. Незважаючи на те, що виявлення інтелекту як першооснови - це, безумовно, добре і правильно, проте неврахування інтелекту як також першооснови має низку недоліків і не бере до уваги очевидних аргументів, які ми наведемо нижче. Сама поява науки є звичайно також тим, що нам дає наша раціональність.

Що стосується пропонованого нами другої першооснови у вигляді почуттів, ситуація є незадовільною. Мало того, що почуття, за винятком деяких окремих праць, в історії філософії не розуміли як людське першооснова, чуттєвість розглядали як важливу складову людської душі лише в дуже рідкісних випадках і побіжно, і більш того поступово в історії філософії почуття взагалі помилково почали розуміти як пристрасті й афекти, тобто негативно, тож практична філософія взагалі запропонувала оголосити їм війну. Досі ми маємо сьогодні безліч публікацій, в яких вважається, що почуття заважають інтелекту, тобто нашій першооснові, нашій доріжці до духовного, затуманюють її, тож їх усіляко треба придушувати.

Джерела.

Як уже було сказано, важливим у нашій роботі є категорія почуттів. Найвищим, основним і надзвичайно сильним почуттям у людині є кохання. Проблемою ж любові займався ще Платон у своєму творі «Бенкет» (Plato. (1993), про неї йшлося в Емпедокла (Diogenes Laertius, 1925), важливою концепцією є гедонізм Епікура (Konstan, 2025), у середні віки не забували і про християнське розуміння любові - агапе, дослідження якого велося ще у Біблії, проте від часів Декарта в уявленні про людину раціональність стала єдиним і основним її визначенням, а любов практично взагалі перестала бути в центрі уваги філософії. Про Європейский поворот до раціональності, який передував Декарту писав Ніцше у «Народженні трагедії із духу музики» (Nietzsche, 1995).

Сьогодні є не так багато праць про любов, проте, вони є, наприклад слід відзначити роботи Віталія Туренка (2015) про розуміння любові у східній християнській патристичній традиції, також не слід оминати роботи Морозова та Малахова. Є ціле розмаїття досліджень, де філософи розглядали любов вузько, у прикладному відношенні до сім'ї, до кохання між статями, але ми розглядаємо її ширше, в усьому розмаїтті її форм. В науці любов також досліджується, зокрема в роботах Ланге, чому присвячена його робота «Емоції» (Lange, 2019). Крім того почуття досліджуються у книзі Деніела Гоулмана «Емоційний інтелект» (Goleman, 2007).

Методологія. У роботі використовувався історико-філософський метод, а саме археологія історії філософії задля виявлення схожих, або суперечливих ідей відповідно до концепту статті, також мав місце аналіз ідей не тільки у філософії, але також науки. Крім того використовувався загальнологічний метод, синтез, дедукція, індукція.

Метою роботи є постулювання положення про те, що любов, як фундаментальний чуттєвий феномен, є нарівні з інтелектом субстанційною основою душі, а також навести аргументи з нефілософських наук для аргументації цього положення.

Результати.

У цій роботі ми будемо говорити не тільки про любов та почуття, а і про модель чуттєвості, де є всі щаблі її маніфестації, як чуття, емоції та почуття. Де любов є найвищим почуттям, і згідно з якою любов виступає системоутворювальним фундаментом живої душі, і людської душі зокрема, поряд з інтелектом. Також ми пропонуємо концепт людини, в якому інтелект не є єдиною тотожною душі її особливістю, як в концепціях багатьох філософів, а виступає нарівні з чуттєвістю однією з першооснов. У цій статті ми спробуємо навести аргументи, які доводять ці наші твердженням.

Проблема, яку розв'язується у цій статті, – це недостатність образу і парадигми людини у філософії та класичній науці. Ми стверджуємо, що внаслідок деяких моментів у філософії склалася неповна, суто раціональна парадигма людини, в той час, як всі інші начала і функції людини відкидаються. Склавшись у філософії, ця парадигма потрапила і в інші науки, проте в рамках природничих наук отриманий матеріал свідчить про протилежне, а саме про продуктивність того, що ми стверджуємо.

Чому так важливо виявити і враховувати всі людські початки? У медицині існує думка, що постійне придушення природних властивостей, необхідних для життєдіяльності, може призвести до патології або до іншого плачевного результату, навіть смерті. Наприклад, ми знаємо, що, якщо провести понад два тижні без сну, то можна померти від нервового виснаження або почнуться психоз та галюцинації, без їжі та води ми також можемо померти. Така ж ситуація з духовним. Якщо придушувати духовно важливі речі, як видається нам, то це може призвести до плачевних наслідків. І вже призводить. Історія налічує безліч страшних речей, які трапилися з людством і яких би не трапилося, якби люди ставилися один до одного з повагою, любов'ю та емпатією.

Тож неможна пригнічувати природні духовні початки в нас. Але ми маємо ситуацію, де вони пригнічуються. То що ж пригнічується? Ми бачимо, що раціоналізм, про який ми вже сказали, виключає з визначення людини чуттєву складову, ба більше, в деяких статтях із сучасної популярної психології читачам узагалі рекомендується придушувати почуття, які нібито заважають мислити розумно. Ми вважаємо, що така ситуація з розумінням почуттів і призводить до такого катастрофічного стану речей у світі.

Звернемося до історії філософії. Епікура світова філософія знає як одного з найвідоміших виправдовувачів концепції гедонізма (Diogenes Laertius, 1925). Відношення до його концепції в західній філософії після середньовіччя має ще певні негативні відтінки через критику у католицтві, але якщо розібратися, то вектор християнства і концепції Епікура мав східні риси. Головна їхня розбіжність в тому, що Епікур казав про гедонізм, а християнство каже про утримання і аскетику. Але східним є те, що важливим Епікур називав приємне і неприємне, а християнство називає любов. В чому ж схожість? Приємне і неприємне це те, що індикує емоції, тобто ми маємо приємні або неприємні емоції щодо чогось. Любов є високим почуттям. Але і емоції, і почуття відносяться до сфери чуттєвого. Просто емоції це більш низький щабель чуттєвого, порівняно з почуттями.

Тому можна зазначити, що і Епікур, і християнство наголошували значну важливість нашого чуттєвого. Якщо Епікур зупиняється на матеріально приємному, хоча він говорить і про дружбу (Diogenes Laertius, 1925), як духовно приємне, то християнство іде далі, до більш високого духовного і наголошує на невимовно високій і духовній любові до ближнього і Господа Бога.

Ми вважаємо, що приємне і неприємне – емоції, (а далі й кохання) є основними, фундаментальними і безперервними в часі категоріями людського існування і людської істоти, тобто душі. А також почуття (кохання), є, з одного боку, вищою еволюційною сходинкою категорій чуттєвості, а, з іншого боку, по суті, метафізичними категоріями, що становлять смисл безсмертної душі живого організму, тобто сутність душі.

У даній статті почуття розглядаються, як сутність живої істоти, яка супроводжує її на всіх етапах розвитку, тобто від нижчих форм і до вищих. Ми говоримо також про те, що сучасна точка зору на людину, яка акцентує увагу лише на розумі, є недостатньою і її треба доповнити, тобто до неї треба включити положення про те, що людина є не лише розумною істотою, а й здатною до високих почуттів, таких як кохання, і оскільки, як ми вже сказали, почуття разом із пізнанням лежать в основі живої істоти та є такими, що безперервно супроводжують людину та й загалом будь-який живий організм, то, по суті, вони є фундаментальним для будь-якого живого організму. Жива істота безперервно прагне до приємного, або до любові і це також є її сутністю.

Для опису емоцій і почуттів ми пропонуємо триступеневу структуру чуттєвості, ступені якої водночас можуть бути розглянуті і як еволюційні

щодо почуттів. Обмовимо, що насправді структура чотириступенева, але, оскільки ми мало можемо сказати про найнижчі організми, а саме, про рослини, то маємо обмежитися трьома щаблями.

Ми розуміємо емоції, як другу сходинку в утворенні почуттів, якщо не брати до уваги сходинку рослин. Сходинки це такі: щабель відчуттів (органи чуття), щабель емоцій (приємне і неприємне), щабель почуттів (кохання тощо, властиві людині), ці щаблі водночас є і щаблями прогресу чуттєвості в живому організмі.

Перше, що слід сказати, і те, що ми отримали під час збору матеріалу, чуттєвість і чуттєве пізнання в тій чи іншій формі супроводжують нас протягом часу неспання і також є складовими процесу нашого пізнання. Якщо ми не спимо, ми відчуваємо, бачимо, чуємо тощо. Що стосується сну, ми вважаємо, що якщо спимо і наше відчуття починає мати іншу природу, ми, тим не менш, якимось чином реагуємо емоційно на ту реальність, яку ми бачимо уві сні, і так далі. Декарт сказав, що мислення індикує наше існування (Descartes, 1986), але чи мислення тільки? Якщо замислитися, то існування часто позначає насамперед відчуття. Чому декого з нас лякає смерть? Бо якщо людина не вірить у потойбіччя, то смерть має позбавити нас відчуттів, ми більше не побачимо близьких нам людей, не відчуємо тепло чашки з чаєм, не відчуємо запаху весни і не побачимо весняного неба, як мінімум. Саме це багато в чому становить наше існування, проте сучасна точка зору на людину, як уже було сказано, пішла за Декартом і людину почала визначати через здатність мислення, аналіз тощо, в опозиції до тварини, як нерозумної. Але про очевидне, а саме про почуття, не було сказано у цій парадигмі, яка склалася, ба більше, поняття почуття багато в чому було відкинуто, як інстинкт. Але як ми бачимо, почуття - це важливо і переоцінити їх важко.

У сучасній ситуації багато хто вбачає реалізацію тієї раціоналістичної інтуїції, яка була притаманна загалом європейській культурі від самого початку. Можливо, саме про це писав Ніцше, коли говорив про Аполлонічний початок у "Народженні трагедії з духу музики" (Nietzsche, 1995).

Ми спробували знайти не тільки філософські, а й більш авторитетні для науки, а саме природничонаукові обґрунтування того, що чуттєвість, а далі й любов є есенціальною у визначенні душі. Також треба зауважити, що сучасна медична наука не зводить почуття до розуму, тобто це є два окремих початка в нашому єстві.

Крім того окремо треба сказати про те, що певний рух у напряму виправдання почуттів у сучасному суспільстві вже почався і про це може казати поява популярної сьогодні концепції емоційного інтелекту (Goleman, 2007), яка до речі також ґрунтується на нефілософських наукових дослідженнях і свідчить також про першочергову важливість почуттів у нашому житті.

Дискусія та висновки.

Багато вчених у сучасній науці і у філософії справді відводять важливе місце для емоцій та почуттів. Вони говорять про те, що це автономна сфера людської істоти і переважно також не зводять її до людської раціональності. Це можна інтерпретувати в контексті філософії таким чином, що любов є основною та фундаментальною категорією живої істоти. Ми ж вважаємо, що через почуття можна визначати людину з таким самим успіхом, як і через розумність, оскільки почуття також є першоосновою душі, а високі почуття, як і складне мислення є у людей більш розвиненим, ніж у тварин. Як Аристотель у Метафізиці казав, що кожна людина прагне до пізнання, так ми можемо доповнити, що кожна людина безперервно прагне до любові та до духовних почуттів. Почуття також є основою етики, оскільки почуття - є бінарність, а бінарність є і в етиці, як бінарність добра і зла, і з інших причин. Дійсно, процес прагнення до доброго в людини проходить безперервно і він є фундаментальним. Тож доводи задля виправдання почуттів та їхньої переоцінки сьогодні дійсно існують і ми можемо це бачити. Пригнічувати природні потреби нашої душі ми дійсно не повинні, тому що люди є насправді не тільки раціональними, а і люблячими істотами.

Незважаючи на те, що філософія сама по собі є дивовижною скарбницею думки, відомо, скільки дивовижних гіпотез лишилося в історії філософії ще від часів античності, але чомусь ми бачимо, що питання почуттів (чуттєвості й відчуттів) так і лишилося майже поза увагою й не набуло належного значення. Тож істинного розголосу і дослідження, справедливого для чуттєвості, як також для першооснови людської сутності, у філософії і науці ця проблема чомусь до сих пір так і не отримала. Можливо, це пов'язано з тим, що Європі загалом і європейській філософії зокрема властивий раціоналізм і раціоналістичний підхід до всього. Думку про раціоналістичність європейської філософії та культури висловлюють деякі вчені. Ніцше називав цю інтуїцію європейської цивілізації аполлонічною, світлою, на противагу діонісійській (Nietzsche, 1995). Ніцше вважав, що Європа пішла за аполлонічною інтуїцією в процесі свого розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Арістотель. (2022) *Метафізика.* https://readukrainianbooks.com/844-metafizika-aristotel.html#part1

Туренко В. Е. (2015). Філософський погляд на сенс аналізаторів у контексті дискурсу любові. *Вісник Львівського університету. Серія: філос. – політолог. студії.* Вип. 7. С. 41-48. https://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Vlu_fps_2015_7_6.pdf.

Descartes, R, (1986). Discourse on Method. New York : London :Macmillan ; Collier Macmillan, 1986.

Goleman, D. (2007). *Emotional Intelligence*. 10th ed., Bantam Books.

Konstan, D. (2025). *Epicurus*. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford University. Retrieved from https://plato.stanford.edu/entries/epicurus

Diogenes Laertius. (1925). *Lives of eminent philosophers* (R. D. Hicks, Ed. & Trans.). Loeb Classical Library, Harvard University Press.

Lange, C. (2019). *Les emotions.* London: Forgotten books.

Nietzsche, F. W. (1995). *The birth of tragedy* (C. P. Fadiman, Trans.). Dover Publications.

Plato. (1993). The Symposium. *The Phaedrus : Plato's Erotic Dialogues*. Albany: State University of New York Press.

REFERENCES

Aristotle. (2022) *Metaphysics.* https://readukrainianbooks.com/844-metafizika-aristotel.html#part1

Turenko, V. E. (2015). *Filosofskyi pohliad na sens analizatoriv u konteksti dyskursu liubovi* [A philosophical view on the meaning of analyzers in the context of the discourse of love]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia: Filosofski nauky, 7*, 45–52. Retrieved from

Descartes, R, (1986). Discourse on Method. New York : London :Macmillan.

Goleman, D. (2007). *Emotional Intelligence*. 10th ed., Bantam Books.

Konstan, D. (2025). *Epicurus*. In E. N. Zalta & U. Nodelman (Eds.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford University. Retrieved from https://plato.stanford.edu/entries/epicurus

Diogenes Laertius. (1925). *Lives of eminent philosophers* (R. D. Hicks, Ed. & Trans.). Loeb Classical Library, Harvard University Press.

Lange, C. (2019). *Les emotions.* London: Forgotten books.

Nietzsche, F. W. (1995). *The birth of tragedy* (C. P. Fadiman, Trans.). Dover Publications.

Plato. (1993). The Symposium. *The Phaedrus : Plato's Erotic Dialogues*. Albany: State University of New York Press.

Psychosemantic Processes in the Transformation of Individual and Collective Consciousness During the War in Ukraine

UDC: 159.947.5:141.33:316.6:355.02 DOI: https://doi.org/10.15421/172609

Znamenskyi Dmytro
Ph.D. Student, http://orcid.org/0009-0001-2112-0306, znamenskii.d@gmail.com
Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University (Zaporizhzhia, Ukraine)

Abstract.
The topicality of the research is due to need of the interdisciplinary analysis of the psychosemantic processes of transformation of the individual and collective consciousness of Ukrainians under the influence of Russian military aggression. The study of how society recodes meanings, values, and identity in response to trauma has key meaning for understanding the mechanisms of national resilience and development of strategies of post-war recovery.

The purpose of the article is to reveal and to analyze psychosemantic mechanisms of the formation of the new resilient national-civic identity and collective determination (according to G. Leitlande) and also the role of cultural and social factors, in particular theater and the volunteer movement, in this process.

The results have showed that the key mechanism of resistance becomes psychosemantic inversion such as conscious recoding of the semantic field of "victim" into "subject of resistance," which have been ensured national consolidation. Identity has acquired a procedural character reflected in the metaphors of "journey" (according to O. Zabuzhko) and "roots" (the oral stories of Ukrainian refugee women in Germany), where civic responsibility acts as the semantic core. Mass volunteering has become form of collective reconceptualization of values, when the survival of nation prevails over personal interests. Ukrainian theater has shifted from universalism to the language of trauma, testimony, and documentary forming the aesthetics of war minimalism (fragmentation, bodily expression) and a new function as therapeutic space and tool of grounding.

It has been emphasized in conclusions that psychosemantic resilience of nation formed through the integration of traumatic experience, art resistance and civic activism is condition of countermeasures of existential threats and component of national security. The concept of psychosemantic resilience is proposed and directions of further longitudinal research are outlined.

Keywords: volunteering, civic identity, national identity, psychosemantics, psychosemantic resilience, social determination, theater

Психосемантичні процеси в трансформації індивідуальної та колективної свідомості під час війни в Україні

Знаменський Дмитро
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького (Запоріжжя, Україна)

Анотація.
Актуальність дослідження зумовлена потребою міждисциплінарного аналізу психосемантичних процесів трансформації індивідуальної та колективної свідомості українців під впливом воєнної агресії росії. Вивчення того, як суспільство перекодовує смисли, цінності та ідентичність у відповідь на травму, має ключове значення для розуміння механізмів національної стійкості та вироблення стратегій повоєнного відновлення.

Мета статті - виявити та проаналізувати психосемантичні механізми формування нової стійкої національно-громадянської ідентичності та колективної рішучості (за Г. Лейтланде), а також роль культурних і суспільних чинників, зокрема театру й волонтерського руху, у цьому процесі.

Результати показали, що ключовим механізмом опору стала психосемантична інверсія: свідоме перекодування смислового поля «жертва» на «суб'єкт опору», що забезпечило національну консолідацію. Ідентичність набула процесуального характеру, відображеного у метафорах «мандрівки» (за О. Забужко) та «коренів» (усні розповіді українських жінок-біженок у Німеччині), де громадянська відповідальність виступає семантичним ядром. Масове волонтерство стало формою колективної реконцептуалізації цінностей, коли виживання нації переважає над особистими інтересами. Український театр здійснив зсув від універсалізму до мови травми, свідчення та документалістики, формуючи естетику воєнного мінімалізму (фрагментарність, тілесна експресія) й нову функцію – терапевтичного простору та інструменту гуртування.

У висновках наголошено, що психосемантична стійкість нації, сформована через інтеграцію травматичного досвіду, арт-спротив і громадянську активність, є умовою протидії екзистенційній загрозі та складником національної безпеки. Запропоновано концепцію психосемантичної резилієнтності й окреслено напрями подальших лонгітюдних досліджень.

Ключові слова: волонтерство, громадянська ідентичність, національна ідентичність, психосемантика, психосемантична резилієнтність, суспільна рішучість, театр

Стаття надійшла / Article arrived: 08.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 20.10.2025

Вступ.

Актуальність дослідження. Повномасштабна Війна Росії проти України спричинила безпрецедентну трансформацію індивідуальної та колективної свідомості, поставивши українську націю перед небаченим екзистенційним викликом. У цих умовах гостро активізувалися психосемантичні процеси, тобто динамічні зміни в системі значень, смислів та ціннісних орієнтирів, що формують ідентичність і моделюють поведінку. Ці зміни виявляються у переосмисленні таких категорій, як «ворог», «героїзм», «дім», «майбутнє», «національна ідентичність», «громадянський обов'язок».

Хоча сучасні наукові дослідження активно вивчають психоемоційні стани, лексичні неологізми та зміни у маркерах ідентичності, бракує комплексного аналізу, який би поєднав ці розрізнені сфери у єдиній психосемантичній парадигмі.

Важливо також дослідити, як саме культура, зокрема театр, функціонує як інструмент колективної реконцептуалізації та терапевтичного проживання травми. Таким чином, необхідність осмислення механізмів та наслідків психосемантичної трансформації українського соціуму в умовах військової агресії зумовлює актуальність даної статті.

Метою статті є виявлення та системний аналіз психосемантичних процесів, що відбуваються в індивідуальній та колективній свідомості українців під час Війни за Незалежність (зокрема, потужного волонтерського руху), а також встановлення ролі культурних чинників (театрального мистецтва), у формуванні нової, стійкої національно-громадянської ідентичності та колективної рішучості у відповідь на екзистенційну загрозу.

Для досягнення поставленої мети використовувалася низка наукових методів. Теоретичний аналіз та синтез - задля узагальнення наявних наукових підходів до вивчення ідентичності, психоемоційних станів та аксіологічних трансформацій в умовах війни. Психосемантичний аналіз став у нагоді для вивчення змін у системі значень, які відображаються у нових культурних кодах, метафорах і художній мові (на прикладі цитат Оксани Забужко та її літературної творчості, а також театральних постановок, народжених війною). Для дослідження трансформації культурних феноменів (театру) у відповідь на соціальні, політичні та військові виклики придатний контекстуальний аналіз. Порівняння класичних підходів до національної ідентичності з її сучасними, динамічними проявами в умовах кризи став можливий завдяки компаративного аналізу.

Предмет дослідження, а саме психосемантичні процеси трансформації свідомості, охоплюється низкою міждисциплінарних підходів. Зокрема, за допомогою соціально-когнітивних підходів ми вивчали зміну маркерів ідентичності, формування суспільної однорідності та механізми еволюції національної свідомості. За допомогою культурологічних та лінгвістичних підходів аналізували появу нових лексичних одиниць, мистецьких образів та смислів новітньої міфології війни та роль метафор у формуванні ідентичності. Концепція суспільної рішучості: (Г. Лейтланде) дозволяє визначити емпіричні прояви колективної волі та її складові, такі як сильна національна ідентичність та громадянська свідомість. Ці підходи закладають теоретичну базу, проте дане дослідження прагне інтегрувати їх, фокусуючись саме на семантичному перекодуванні реальності, яке відбувається в умовах екзистенційної загрози.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій.

Зважаючи на триваючу в Україні війну, тема вивчення психоемоційних. Когнітивних і соціокультурних трансформацій, спричинених нею, набуватиме все більшої наукової ваги. Дослідження охоплюють різновекторні напрямки проблематики: від виявлення, систематизації та аналізу різноманітних чинників психічних станів різних соціальних груп до аксіологічних трансформацій соціуму та окремо взятих людей.

М. Корольчук і Н. Науменко у своїй статті оприлюднили результати анкетування підприємців, які дозволили виокремити об'єктивні та суб'єктивні психічні стани (Корольчук & Науменко, 2022). Про зміну психоемоційного стану жителів деокупованих територій України йдеться у дослідженні О. Шаумян і О. Музики. Дослідниці зосередилися на опитуванні жителів Херсону та Херсонської області (Шаумян & Музика, 2024). І. Євченко вивчала емоційний стан українських громадян в умовах війни (Євченко, 2022). І. Москвін, Л. Поліщук, О. Устянська провели дослідження психоемоційних процесів та основних емоційних станів українців в умовах війни й надзвичайних ситуацій задля аналізу ролі емоцій у життєдіяльності людини в кризових обставинах та оцінки наслідків постійних емоційних перевантажень для організму (Москвін, Поліщук & Устянська, 2023). У статті Н. Савелюк представлено теоретичний аналіз впливу війни як потужного стресового та травмувального чинника на психоемоційні стани індивідуума. Особлива увага приділяється психологічним симптомам осіб із так званим «синдромом біженця» та їхньому порівнянню з симптоматикою населення, яке залишається на території країни в умовах воєнного стану (Савелюк, 2024). І. Остапенко О. Соснюк висвітлювали результати психосемантичного дослідження специфіки національної ідентифікації та проектування майбутнього учнівської та студентської молоді з різних регіонів України (Остапенко & Соснюк, 2023).

Г. Городиловська, на основі аналізу різноманітних інтернет-джерел, досліджувала лексичні одиниці,

що виникли в українській мові для номінації нових реалій, спричинених Війною України за Незалежність (Городиловська, 2024). О. Сморжевська окреслила та класифікувала мистецькі образи та смисли новітньої міфології війни після 24 лютого 2022 р.; їхній вплив на суспільно-культурний простір України та її впізнаваність у світі (Сморжевська, 2022). Д. Знаменський та О. Предместніков наголосили на важливості дослідження впливу російсько-українська війни на еволюцію національної свідомості українців шляхом розкриття механізмів, що спричиняють зміни у глибинних когнітивних, емоційних та ідеологічних структурах, які формують національне самоусвідомлення (Знаменський, & Предместніков, 2024). Зміна маркерів ідентичності під впливом війни була предметом наукового зацікавлення В. Додонової. Науковиця зосередилася на формуванні суспільної однорідності та розширенні використання української мови й україноцентричних поглядах внутрішньо переміщених осіб (Додонова, 2024).

Навіть побіжний огляд наукових розвідок дозволяє нам стверджувати, що сучасні наукові дослідження закладають суттєву емпіричну та теоретичну основу для подальшого вивчення механізмів психосемантичної трансформації українського суспільства в умовах екзистенційної загрози.

Результати дослідження.

Теоретико-методологічні основи психосемантичної трансформації. Психосемантичні процеси, що лежать в основі формування та функціонування смислових полів, є ключовими механізмами, через які індивідуальна та колективна свідомість адаптується, трансформується та протистоїть травматичним подіям, екзистенційним загрозам і маніпулятивним інформаційним впливам. Вивчення психосемантичних процесів у трансформації індивідуальної та колективної свідомості під час війни в ґрунтується на певних теоретико-методологічних засадах.

Основним концептуальним орієнтиром слугують ідеї про інтеграцію всіх ідентифікацій, які набуваються особистістю в ході соціалізації, включаючи соціально значущі моделі поведінки, звички, риси характеру, професійні заняття та ідеали, пов'язані як з реальними, так і з вигаданими людьми. Важливе місце займає положення про сутність процесу самоідентифікації, який визначається як формування у особистості уявлень про себе як про самототожню, цілісну та унікальну одиницю, що дозволяє розглядати ідентифікацію як особливий тип особистісної активності; «уявлення індивіда про себе видаються йому переконливими незалежно від того, чи базуються вони на об'єктивних знаннях, чи на суб'єктивній думці» (Москаленко, 2013, с. 141-142).

Щодо національної ідентичності, її теоретичне осмислення спирається на виділення провідних рис, до яких належать: усвідомлення своєї приналежності до держави, наявність історичної території, спільної історичної пам'яті та міфології, спільної масової та громадської культури, а також національної ідеї та символіки. Незважаючи на вплив глобалізації, що стирає міжкультурні кордони, національна ідентичність, яка є результатом багатовікових впливів культурних традицій, не втрачає своєї значущості. Навпаки, сучасна війна в Україні стала каталізатором нових викликів для національного самоусвідомлення. Через бойові дії, масову примусову міграцію та знищення культурної спадщини, потреба у збереженні та відновленні національного самоусвідомлення і репрезентації стала критичною (Заїчко, 2024, с. 197).

Нарешті, методологічно важливим є положення про те, що процес громадянської ідентичності має як індивідуальний, так і груповий характер. Ці засади створюють необхідний фундамент для аналізу динаміки свідомості в умовах триваючої війни (Соснюк & Остапенко, 2017, с. 165).

Еволюція російської агресії та семантичний контр-наступ. Війна, розпочата росією проти України навесні 2014 р. окупацією Криму та частини Донецької і Луганської областей, була спрямована на перетворення України на залежну державу. Невдача цієї стратегії протягом восьми років призвела до широкомасштабної збройної агресії у 2022 р., що супроводжується воєнними злочинами, знищенням військових та цивільного населення, катуваннями полонених, руйнацією інфраструктури, інформаційним тиском. У відповідь на це, Збройні Сили України та громадяни консолідувалися для захисту державного суверенітету і виживання нації, де національно-громадянська ідентичність виступає важливою об'єднуючою основою (Поліщук, 2024, с. 74-75). Мета агресії є екзистенційною, про що свідчить й риторика російських пропагандистів і окупантів про «денацифікацію», про «неіснуючу країну Україну», «священну війну» і т.ін. Спостерігаються й суттєві зміни у веденні інформаційної війни росії проти України. російська пропаганда відходить від агресивної риторики, зокрема, послаблюючи наративи про «нацистів» в Україні, які, очевидно, втратили ефективність. Натомість кремль зосередився на поширенні меседжів, які, на його думку, можуть знайти відгук в українському суспільстві. Фактично, пропагандистські наративи з кінця 2023 р. зводяться до твердження: «Захід втягнув Україну в заздалегідь програшну війну для послаблення Росії, водночас відмовляється Україні допомагати, прирікаючи її на внутрішні конфлікти і її практичне знищення» (Баркар, 2024). росія значно нарощує фінансування своєї пропагандистської машини. У держбюджеті на 2025 р. на ці цілі було закладено понад 137 млрд. рублів ($1,4 млрд), що на 13% більше, ніж у 2024 р., і майже втричі перевищує показник 2023 р. (58 млрд. рублів, або $500 млн.). Це фінансування, яке вже

перевищує щорічні витрати росіян на пропаганду у $1 млрд, забезпечує безпрецедентне охоплення аудиторії: лише 10 провідних російських сайтів, за даними Liveinternet, щомісяця досягають 451 млн. переглядів контенту (Машкова, 2024).

Це ставить перед науковцями необхідність різновекторного дослідження змін національно-громадянської ідентичності в умовах війни. Осмислення цих змін має вирішальне значення не лише для розуміння сучасного українського соціуму, але й для вироблення практичних кроків, спрямованих на зміцнення ідентичності як основи національної безпеки та стратегії подальшого розвитку.

Культурні механізми психосемантичної стійкості. Волонтерство та суспільна рішучість. Важливими консолідуючими чинниками в умовах повномасштабного вторгнення стало усвідомлення себе як нації. І не просто нації як такої, а нації, що бореться, попри переважаючого ворога, попри вичікувальну позицію решти світу. З цього приводу дуже влучно висловилася Оксана Забужко: «(…) секрет нашого героїзму: ми не боїмося Росії. З-поміж усіх націй Європи ми єдині знаємо: те, що Путін десятиліттями був продавав Заходу за добру монету (включно з ядерним шантажем), є не що інше, як купа брехні, омана й блеф»; «Українці - сильна нація. Для багатьох на Заході це, схоже, стало несподіваним відкриттям. Але якби це було не так, ми б не пережили сталінського геноциду - страшного штучного голоду 1933 року, що характерно, досі не визнаного за геноцид більшістю представлених тут країн. А ще ми нація сильних жінок. Разом з рештою світу я захоплено стежу, зі сльозами на очах, за моїми співвітчизницями, які нині б'ються поруч із нашими чоловіками» (8 березня 2022 р., зі звернення Оксани Забужко до Європарламенту в Страсбурзі) («Українці - сильна нація», 2023). Оксана Забужко у своїх есеях, зокрема в «Найдовшій подорожі», застосовує метафори з глибоким символічним змістом, що дозволяє розглядати національну ідентичність як динамічний процес. Ці метафори відображають багатовимірність української ідентичності, формуючи її через особисті переживання та культурну пам'ять. У «Найдовшій подорожі» ідентичність представлена як мандрівка, що вимагає від особистості як самопізнання, так і збереження зв'язку з колективною свідомістю, що особливо актуально в умовах кризи. Метафори подорожі та коренів символізують тяглість культурної пам'яті, підкреслюючи, що індивідуальні переживання є частиною спільного культурного досвіду. Таким чином, творчість О. Забужко ілюструє, що національна ідентичність є не статичною, а постійно динамічною категорією, і підкреслює роль літератури як засобу осмислення особистого досвіду в контексті загальнонаціональної історії (Заїчко, 2024, с. 199).

Про трансформацію ідентичності під впливом війни, про переживання як на індивідуальному рівні, так у контексті спільноти, ми можемо дізнатися й зі спогадів-історій українок, які згадують про російське вторгнення та евакуацію до Німеччини. Як зазначає С. Телуха, «раптове брутальне ранкове вторгнення змусило українців до багатьох неочікуваних рішень, спричинило багато нових емоцій, позбавило домівок та спонукало до переїздів, страждань і втрат» (Телуха, 2023, с. 18). З усноісторичних оповідей жінок, які згадували свій досвід проживання початку повномасштабного вторгнення, випливає, що «важливим чинником, який надавав сил лповідачкам та допомагав триматися фізично й морально в часи екстреми, була взаємодопомога та взаємопідтримка» (Телуха, 2023, с. 56). У цьому контексті необхідно наголосити на масштабному волонтерському русі в Україні. Дослідження феномену суспільної рішучості, продемонстрованого Україною під час повномасштабного вторгнення росії, проведене латвійською науковицею Г. Лейтланде, має безпосередній стосунок до психосемантичних процесів трансформації свідомості. З-поміж 12 ключових характеристик, виділених дослідницею, особливе місце займають сильна національна ідентичність та громадянська свідомість, а також масове волонтерство і єдність у відповідь на екзистенційні загрози. Аналізуючи вплив волонтерського руху в Україні та його значення для суспільного життя в умовах російсько-української війни, Г. Лейтланде вводить концепцію «суспільної рішучості», визначаючи її через три основні компоненти:

- багаторівнева готовність до оборони: готовність населення України, Збройних Сил та державного керівництва, що передбачає усвідомлення громадянської відповідальності та мобілізацію ресурсів для протидії зовнішнім загрозам;
- психоемоційна резистентність: вияв психологічної стійкості, рішучості та сміливості, які є критично важливими для ефективних дій в умовах нерівного протистояння (кількісна перевага ворога, тиск зневіри), забезпечуючи виживання соціуму в кризових ситуаціях;
- хронічна стійкість: здатність суспільства зберігати високий рівень рішучості та стійкості протягом тривалого часу, що є фундаментальною умовою для забезпечення довготривалого опору та подолання тенденції виснаження оборонного ресурсу (Leitlande, 2024, p. 100).

З психосемантичної точки зору, ці риси відображають успішну колективну реконцептуалізацію загроз та цінностей. Сильна національна ідентичність і громадянська свідомість є результатом стійких, позитивно забарвлених семантичних полів, пов'язаних із державотворенням та демократичними прагненнями. Масове волонтерство та єдність, у свою чергу, свідчать про

зміну смислових орієнтирів у індивідуальній та колективній свідомості, де цінність виживання нації домінує над особистими інтересами. З психологічної точки зору, волонтерство дає простір для реалізації двоєдиної мотивації, як альтруїстичної, так і егоцентричної. Воно має широкий позитивний вплив на учасників: від зниження стресу і депресії та підвищення самооцінки (ефект «кайфу помічника»), до розвитку соціальних навичок, покращення стосунків та відкриття шляхів для особистісного зростання. Волонтерська діяльність є корисною для ментального здоров'я і може бути використана як потужний інструмент гуманістичного виховання. Разом з тим, необхідно акцентувати увагу на потребі додаткової підтримки волонтерів, щоб зберегти їхнє ментальне здоров'я та мінімізувати ризик виникнення «втоми від допомоги». (Остапйовський, 2023, с. 91). Даний феномен допомагає зрозуміти механізми виникнення та функціонування суспільної рішучості в умовах кризи, пропонуючи важливі приклади для інших держав. Прикметно, що ключовим є взаємозв'язок між психологічною стійкістю, національною єдністю та ефективним лідерством. Такий зв'язок є основою для зміцнення колективної психологічної стійкості, тобто здатності спільноти зберігати смислову цілісність та функціональність перед обличчям травматичного досвіду, що стимулює подальшу дискусію щодо національної безпеки та стійкості в умовах конфлікту.

Театр як простір семантичної трансформації та терапії. Повномасштабна війна спричинила глибоку психосемантичну трансформацію індивідуальної та колективної свідомості, що яскраво проявилася й у театральних постановках. Зокрема, акцент змістився з абстрактних тем на пряме звернення до реалій сьогодення та особистісних переживань, допомагаючи глядачам і акторам семантично інтегрувати біль, страх та рішучість у нове національне самоусвідомлення, тим самим зміцнюючи колективну ідентичність перед екзистенційною загрозою. Відбулася кардинальна зміна парадигми в українському театральному мистецтві: на зміну абстрактному універсалізму та метафоричним методам прийшло пряме, невідфільтроване вираження травми, свідчення та документалізму. В умовах Війни України за Незалежність театральне мистецтво пережило значні зміни у своїх виражальних засобах. Ці трансформації є прямим наслідком психологічної потреби суспільства в естетичній реконцептуалізації травматичного досвіду та роботі над семантичними образами майбутнього. Театр функціонує як потужний механізм для осмислення історії, трансляції цінностей опору та ствердження культурної суб'єктності України на глобальному рівні. Повномасштабна війна загострила репертуарні виклики для українського театру. Надзвичайно актуальними залишаються обговорення етичності створення нових постановок під час війни, а також стратегічного вибору тем для представлення українського мистецтва на міжнародній арені (Гордєєва, 2025; Матіїв, 2024).

Український театр, подібно до суспільства загалом, переживає глибоку трансформацію семантики та естетики в умовах війни. Цей зсув характеризується відходом від універсалізму на користь прямої мови травми, свідчення та документалістики (Сухомлин, Цивата & Чорнойван, 2024). Ця зміна посилюється не лише появою нових сценічних форм (вистави-журнали, колажні структури, театр-стендап), але й глибинною інтеграцією мистецького середовища у військовий опір, що надає театру нову суспільну функцію. Як свідчить досвід воїнів-митців, театр стає інструментом гуртування нації та проходження випробування на національну зрілість і суб'єктність (Руденко, 2025). На рівні художньої мови формується естетика воєнного мінімалізму. Ключовими елементами для артикуляції травми стають фрагментарність, тілесна експресія (наприклад, у кейсі «Хтось такі, як я») та інтермедіальний синтез з активним використанням документального відео. Водночас, з'являються життєво необхідні жанри, орієнтовані на майбутнє («Величне століття. Веселе») та народного фарсу («Нехай щастить!»), що досліджує трансформацію злості у гумор як захисний механізм. Український театр демонструє надзвичайний віталізм, працюючи навіть у підвальних укриттях (як балет у Харкові). Його місія виходить за рамки простого документування війни; вона полягає у наданні терапевтичного простору для проживання спільної трагедії, підтверджуючи, що мистецтво і життя сильніші за руйнування (Базів, 2025; Терещук, 2022; Ткаченко, 2025). Спостерігається кардинальний психосемантичний зсув у художній мові, що відображає зміну колективних смислових орієнтирів. Відбувається рішучий відхід від абстрактних, універсальних тем та метафор до прямої мови травматичного досвіду, свідчення та документалістики (Апчель, 2023). Цей зсув дозволяє індивідуальній свідомості інтегрувати військову травму через особисте переживання драматурга, режисера та виконавців, перетворюючи театр на мистецький архів сучасної історії та механізм семантичної вербалізації болю. Одночасно формується естетика воєнного мінімалізму та відкритої форми. Сценічна мова війни породжує нові естетичні коди, такі як фрагментарність, колажність, тілесна експресія та інтермедіальний синтез. Сценічний простір, символізуючи руйнацію, водночас відображає психологічну незламність та вітальність нації, що є важливою колективною установкою. Театр еволюціонував від соціального хабу до місця не лише мистецького, але й терапевтичного значення. Він став майданчиком для спільного емоційного переживання, забезпечуючи колективний катарсис та вербалізацію боротьби. Художня мова театру перетворилася не

лише на засіб відображення, а й на дієвий інструмент арт-спротиву, активно утверджуючи культурну суб'єктність України на міжнародних платформах, що є ключовим у боротьбі за семантичне визнання нації у світі.

Висновки.

Узагальнення результатів проведеного дослідження психосемантичних процесів у трансформації індивідуальної та колективної свідомості під час Війни України за Незалежність дозволяє сформулювати низку авторських висновків, визначити наукову новизну та окреслити перспективні напрямки подальших досліджень.

Ключовим механізмом трансформації свідомості українців у відповідь на екзистенційну агресію стала психосемантична інверсія. Це не просто зміна значень, а повне перекодування, де смислове поле «жертва» було замінено на «суб'єкт опору». Така інверсія дозволила індивідуальній свідомості інтегрувати травму не як акт приреченості, а як каталізатор колективної рішучості (за концепцією Г. Лейтланде). Це підтверджується тим, що цінністю виживання нації було семантично перекрито особисті інтереси та страхи, що проявилося у масовому волонтерстві та єдності перед загрозою з боку російських окупантів. У зв'язку з чим пропонується поглянути на психосемантичну інверсію як на специфічний механізм адаптації та опору української свідомості, що пояснює швидкість і глибину консолідації суспільства, особливо на початковому етапі повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 р.

Національна ідентичність в умовах війни перестала бути статичною категорією, визначеною лише історичними чи територіальними маркерами. Вона набула динамічної, процесуальної семантики, що відображено, зокрема, у публічних виступах і творчості Оксани Забужко; у спогадах українських жінок, що змушені були емігрувати до Німеччини. Ідентичність функціонує як діалектичний синтез: вона одночасно ґрунтується на незмінній тяглости культурної пам'яті (коріння) і на активній, свідомій самоідентифікації (мандрівка) як самототожної та унікальної особистості в умовах зовнішнього тиску. Громадянська відповідальність стала ключовим семантичним ядром, що об'єднує індивідуальну та колективну свідомість і яскраво себе виявила у масовому волонтерському русі. У даному контексті нами обґрунтовано модель динамічної ідентичності, де метафоричні конструкції (художня література, публіцистика) виступають активними інструментами формування та осмислення нового семантичного поля національного самоусвідомлення.

Як приклад впливу культури на психосемантичні процеси і навпаки, ми на прикладі українського театру продемонстрували, як він здійснив рішучий парадигмальний зсув, перейшовши від універсалізму до прямої мови травми, свідчення та документалістики. Цей зсув має глибоко терапевтичний, а не лише мистецький, характер. Театр функціонує як колективний простір катарсису, де через естетику воєнного мінімалізму (фрагментарність, тілесна експресія) та появу жанрів про майбутнє (гумор, фарс) відбувається семантична вербалізація болю та трансформація деструктивної емоції злості у конструктивний гумор (захисний механізм). Це свідчить про те, що мистецтво є ключовим інструментом збереження смислової цілісності спільноти. Ми вважаємо, що театр в умовах війни виконує функцію інструменту психосемантичної резилієнтності, забезпечуючи механізм колективної інтеграції травматичного досвіду та перетворення його на національну зрілість і культурну суб'єктність.

Суттєве збільшення фінансування російської пропаганди та зміна її наративів (від «нацистів» до «Україна - жертва Заходу») свідчить про визнання ворогом неефективності попередніх семантичних атак. Нова тактика націлена на руйнування семантичного поля довіри до міжнародних партнерів та посилення внутрішньої зневіри. Успіх українського опору (суспільна рішучість) є прямим наслідком того, що колективна свідомість відкидає маніпулятивні семантичні конструкції, формуючи власне стійке поле смислів («боротьба до кінця», «виживання нації»). Таким чином, визначено актуальний вектор семантичного контр-наступу росії та підкреслено, що психологічна стійкість нації є першочерговою умовою перемоги в інформаційно-семантичній війні.

Щодо перспектив подальших досліджень, то вважаємо за необхідне лонгітюдне вивчення, наскільки стійкими залишаться нові семантичні поля, окреслені та сформовані під час активної фази війни, у період повоєнного відновлення. Подальше дослідження має бути зосереджене на аналізі ризиків семантичної реверсії (повернення до старих, універсалістських чи пасивних смислів) після зменшення екзистенційної загрози. Це критично важливо для забезпечення хронічної стійкості (за Г. Лейтланде) нації.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Апчель, О. (2023). «...Я пам'ятаю, як мене запитували про український театр і про те, як його змінила війна». *e-teatr-pl.* https://e-teatr.pl/pamietam-ze-zapytano-mnie-o-ukrainski-teatr-i-o-to-jak-zostal-zmieniony-przez-wojne-34581

Базів, Л. (2025, Лютий 20). Топ-12 українських вистав, народжених війною. *Укрінформ.* https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3962170-top10-ukrainskih-vistav-narodzenih-vijnou.html

Баркар, Д. (2024, Лютий 23). Коло російської пропаганди. Як змінювалися кремлівські наративи протягом 2023 року. *Інститут масової інформації.* https://imi.org.ua/monitorings/kolo-rosijskoyi-propagandy-yak-zminyuvalysya-kremlivski-naratyvy-protyagom-2023-roku-i59413

Гордєєва, О. (2025). Вплив воєнного часу на творчі пошуки музично-драматичних театрів України. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв: науковий журнал.* № 2. С. 551–555. http://10.32461/2226-3209.2.2025.339066

Городиловська, Г. (2024). Метафоризація як лексико-семантичний спосіб творення воєнних неологізмів. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. № 207. С. 54–61. https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-207-8

Додонова, В. (2024). Зміни в національній ідентичності українців під час війни. *Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія.* 12(3), 66-77. https://doi.org/10.31548/hspedagog/3.2024.66

Євченко, І. (2022). Емоційний стан українців під час російсько-української війни. *Психологічні виміри особистісної взаємодії суб'єктів освітнього простору в контексті гуманістичної парадигми. Збірник тез V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 22 квітня 2022 року).* С. 45-49.

Заїчко, В. (2024). Національна ідентичність у контексті війни: герменевтичний аналіз символів, мови та пам'яті. *Культурологічний альманах.* Випуск 4 (12). С. 196-203. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.4.22

Знаменський, Д, & Предместніков, О. (2024). Дослідження трансформації свідомості під час російсько-української війни у вітчизняній філософії. *Культурологічний альманах,* № 4 С. 204–212. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.4.23

Корольчук, Н., & Науменко, М. (2023). Аналіз чинників негативних психічних станів особистості до і під час війни (за результатами анкетування). *Вісник Національного університету оборони України,* 3(73), 83-90. htt ps://10.33099/2617-6858-2023-73-3-83-90

Матіїв, І. (2024). Еволюція театральної культури України в контексті національної ідентичності. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. № 3. С. 58–63. https://journals.uran.ua/visnyknakkkim/issue/view/18442

Машкова, Я. (2024, Грудень 2). Демонізація, проституція та геноцидна риторика: як пропагандисти створюють образ українців у росмедіа. *Інститут масової інформації.* https://imi.org.ua/monitorings/demonizatsiya-prostytutsiya-ta-genotsydna-rytoryka-yak-propagandysty-stvoryuyut-obraz-ukrayintsiv-v-i65195

Москаленко, В. (2013). *Соціалізація особистості. Монографія.* Київ: Фенікс.

Москвін, І., Поліщук, Л., & Устянська, О. (2023). Особливості функціонування психоемоційних процесів людини під час надзвичайних ситуацій у воєнний час. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія.* Випуск 4. С. 29-34. https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.4.6

Остапенко, І., & Соснюк, О. (2023). Психосемантичне дослідження національної ідентифікації та уявлень про майбутнє молоді різних регіонів України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. Випуск 4. С. 35-39. https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.4.7

Остапйовський, О. (2023, Листопад 23). Психологічний аспект волонтерства. X Міжнародна науково-практична інтернет-конференція: соціальна адаптація особистості в сучасному суспільстві із циклу: Психологічні складові сталого розвитку суспільства: Пошук психологічного обгрунтування на виклики сучасності. С. 90-93. *Inforum.* https://www.inforum.in.ua/conferences/30/111/868

Поліщук, Ю. (2024). Національна та громадянська ідентичності в Україні в умовах російсько-української війни: константи та зміни. *Політичні дослідження.* 2(8), 73-93. https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-2-4

Руденко, Є. (2025, Березень 25). «Ти – військовий, і від тебе пахне кавою з круасаном». Інтерв'ю з актором Даніілом Мірешкіним, командиром піхотного взводу «Азова». *Українська правда.* https://www.pravda.com.ua/articles/2025/03/25/7504354/

Савелюк, Н. (2024). Психосемантичні виміри переживання психоемоційних станів українцями в умовах війни. *Наукові записки. Серія: Психологія,* № 1. С. 139–147. https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-1-19

Сморжевська, О. (2022). Міфологія війни: мистецькі образи та смисли. *Українознавчий альманах.* Том 30. С. 108-114. https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.15

Соснюк, О., & Остапенко, І. (2017). Психосемантичні особливості національної та громадянської ідентичності студентської молоді. *Український психологічний журнал,* № 2 (4). С. 164-176. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukpsj_2017_2_14

Сухомлин, Г., Цивата, Ю., & Чорнойван, А. (2024). Реалії російсько-української війни в документальному театрі України. *Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Сценічне мистецтво.* 7(1), 87–98. https://doi.org/10.31866/2616-759X.7.1.2024.301967

Телуха, С. (2023). Історія наживо: досвіди проживання та проговорювання війни в історіях жінок та про жінок. *Невимовне: історії українок про російське вторгнення та евакуацію до Німеччини.* Hgg.: K., Bochmann, V., Dumbrava. Chisinau : Veröffentlichungen des Moldova-Instituts Leipzig. С. 17-61.

Терещук, Г. (2022, Листопад 12). «Надпотужна терапія, яка потрапляє в душу»: як театр під час війни рятує психіку людей. *Радіо Свобода*. https://www.radiosvoboda.org/a/teatr-viyna-tyl-okupatsiya/32124479.html

Ткаченко, В. (2025, Серпень 31). Харківський балет під час війни: мистецтво як символ стійкості та відродження. *Резонанс.* https://resonance.ua/kharkivskiy-balet-pid-chas-viyni/

«Українці - сильна нація»: 13 влучних цитат Оксани Забужко про війну та Україну. (2023, Вересень 19). *Vogue.* https://vogue.ua/article/culture/knigi/ukrajinci-silna-naciya-naykrashchi-citati-oksani-zabuzhko-pro-viynu-ta-ukrajinu-49927.html

Шаумян, О., & Музика, О. (2024). Вплив війни на жителів деокупованих територій України: зміни емоційного стану та ціннісних пріоритетів. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина».* 1(35), 702-714. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-1(35)-702-714

Leitlande, G. (2024). Societal Resolve Amid War: Lessons from Ukraine's Response to the Russian Invasion. *Obrana a strategie,* No. 2. P. 99-111. https://doi.org/10.3849/1802-7199.24.2024.02.99-111

REFERENCES

Apchel, O. (2023). "I remember being asked about Ukrainian theatre and how it was changed by the war." *e-teatr.pl.* https://e-teatr.pl/pamietam-ze-zapytano-mnie-o-ukrainski-teatr-i-o-to-jak-zostal-zmieniony-przez-wojne-345821

Hordieieva, O. (2025). The impact of wartime on the creative search of musical and dramatic theatres of Ukraine. *Bulletin of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts*, (2), 551–555. https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2025.339066 [in Ukrainian].

Horodylovska, H. (2024). Metaphorization as a lexico-semantic method of creating wartime neologisms. *Scientific Notes. Series: Philological Sciences*, (207), 54–61. https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-207-8

Dodonova, V. (2024). Changes in the national identity of Ukrainians during the war. *Humanitarian Studies: Pedagogy, Psychology, Philosophy*, 12(3), 66–77. https://doi.org/10.31548/hspedagog/3.2024.66

Yevchenko, I. (2022). Emotional state of Ukrainians during the Russian-Ukrainian war. In *Psychological Dimensions of Personal Interaction in the Educational Space in the Context of the Humanistic Paradigm: Abstracts of the 5th International Scientific and Practical Conference* (Kyiv, April 22, 2022), 45–49.

Zaichko, V. (2024). National identity in the context of war: Hermeneutic analysis of symbols, language, and memory. *Culturological Almanac*, 4(12), 196–203. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.4.22

Znamenskyi, D., & Predmestnikov, O. (2024). The study of consciousness transformation during the Russian-Ukrainian war in Ukrainian philosophy. *Culturological Almanac*, (4), 204–212. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.4.23

Korolchuk, N., & Naumenko, M. (2023). Analysis of factors of negative mental states of personality before and during the war (based on survey results). *Bulletin of the National Defence University of Ukraine*, 3(73), 83–90. https://doi.org/10.33099/2617-6858-2023-73-3-83-90

Matiiv, I. (2024). The evolution of theatrical culture of Ukraine in the context of national identity. *Bulletin of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts*, (3), 58–63. https://journals.uran.ua/visnyknakkkim/issue/view/18442

Moskalenko, V. (2013). *Socialization of personality: A monograph.* Kyiv: Feniks.

Moskvin, I., Polishchuk, L., & Ustyanska, O. (2023). Features of the functioning of human psycho-emotional processes during emergencies in wartime. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Psychology*, (4), 29–34. https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.4.6

Ostapenko, I., & Sosniuk, O. (2023). Psychosemantic study of national identification and perceptions of the future among youth from different regions of Ukraine. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Psychology*, (4), 35–39. https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2023.4.7

Polishchuk, Yu. (2024). National and civic identities in Ukraine during the Russian-Ukrainian war: Constants and changes. *Political Studies*, 2(8), 73–93. https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-2-4

Saveliuk, N. (2024). Psychosemantic dimensions of experiencing psycho-emotional states by Ukrainians in wartime conditions. *Scientific Notes. Series: Psychology*, (1), 139–147. https://doi.org/10.32782/cusu-psy-2024-1-19

Smorzhevska, O. (2022). The mythology of war: Artistic images and meanings. *Ukrainian Studies Almanac*, 30, 108–114. https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.30.15

Sosniuk, O., & Ostapenko, I. (2017). Psychosemantic features of national and civic identity of student youth. *Ukrainian Psychological Journal*, 2(4), 164–176. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukpsj_2017_2_14

Sukhomlyn, H., Tsyvata, Yu., & Chornoivan, A. (2024). Realities of the Russian-Ukrainian war in the documentary theatre of Ukraine. *Bulletin of Kyiv National University of Culture and Arts. Series: Performing Arts*, 7(1), 87–98. https://doi.org/10.31866/2616-759X.7.1.2024.301967

Telukha, S. (2023). History alive: Experiences of living through and voicing the war in stories of and about women. In K. Bochmann & V. Dumbrava (Eds.), *The Unspeakable: Stories of Ukrainian Women about the Russian Invasion and Evacuation to Germany* (pp. 17–61). Chisinau: Veröffentlichungen des Moldova-Instituts Leipzig.

"Ukrainians are a strong nation": 13 insightful quotes by Oksana Zabuzhko about the war and Ukraine. (2023, September 19). *Vogue.* https://vogue.ua/article/culture/knigi/ukrajinci-silna-naciya-naykrashchi-citati-oksani-zabuzhko-pro-viynu-ta-ukrajinu-49927.html

Shaumian, O., & Muzyka, O. (2024). The impact of war on residents of de-occupied territories of Ukraine: Changes in emotional state and value priorities. *Perspectives and Innovations of Science. Series: Pedagogy, Psychology, Medicine*, 1(35), 702–714. https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-1(35)-702-714

Leitlande, G. (2024). Societal resolve amid war: Lessons from Ukraine's response to the Russian invasion. *Obrana a strategie*, (2), 99–111. https://doi.org/10.3849/1802-7199.24.2024.02.99-111

Tereshchuk, H. (2022, November 12). "A powerful therapy that reaches the soul": How theatre saves people's psyche during the war. *Radio Svoboda.* Retrieved from https://www.radiosvoboda.org/a/teatr-viyna-tyl-okupatsiya/32124479.html

Ostapiovskyi, O. (2023, November 23). The psychological aspect of volunteering. In *10th International Scientific and Practical Internet Conference: Social Adaptation of Personality in Modern Society. From the Cycle: Psychological Components of Sustainable Development of Society: Searching for Psychological Justification for Contemporary Challenges* (pp. 90–93). Inforum. Retrieved from https://www.inforum.in.ua/conferences/30/111/868

Barkar, D. (2024, February 23). The circle of Russian propaganda: How Kremlin narratives changed during 2023. *Institute of Mass Information.* https://imi.org.ua/monitorings/kolo-rosijskoyi-propagandy-yak-zminyuvalysya-kremlivski-naratyvy-protyagom-2023-roku-i59413

Mashkova, Y. (2024, December 2). Demonization, prostitution, and genocidal rhetoric: How propagandists create the image of Ukrainians in Russian media. *Institute of Mass Information.* https://imi.org.ua/monitorings/demonizatsiya-prostytutsiya-ta-genotsydna-rytoryka-yak-propagandysty-stvoryuyut-obraz-ukrayintsiv-v-i65195

Baziv, L. (2025, February 20). Top 12 Ukrainian performances born of war. *Ukrinform.* https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3962170-top10-ukrainskih-vistav-narodzenih-vijnou.html

Rudenko, Ye. (2025, March 25). "You're a soldier, and you smell of coffee and croissant." Interview with actor Daniil Mireškin, commander of an Azov infantry platoon. *Ukrainska Pravda.* https://www.pravda.com.ua/articles/2025/03/25/7504354/

Tkachenko, V. (2025, August 31). Kharkiv ballet during the war: Art as a symbol of resilience and revival. *Resonance.* https://resonance.ua/kharkivskiy-balet-pid-chas-viyni/

Four Modes of Love and the Issue of Polyamory

UDC: 1 (091)+177.61 DOI: https://doi.org/10.15421/172610

Kulyk Oleksandr
Dr.Sc., Full Prof., https://orcid.org/0000-0001-5581-7040, prof.kulyk@gmail.com
Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

Abstract

The relevance of this study is determined by the growing interest of contemporary philosophy in the problem of love as a fundamental anthropological and social phenomenon. Of particular importance is the interpretation of love in the works of C. S. Lewis, who, in his book The Four Loves, proposed the concept of four modes of love: storge (affection), philia (friendship), eros (romantic love), and agape (charity). This concept is significant not only as a theoretical classification but also as an attempt at a comprehensive understanding of different forms of the experience of love.

The purpose of the article is to provide a philosophical analysis of the four modes of love in Lewis's interpretation and to clarify the question of their interrelation: whether they are distinct entities or aspects of a single Love.

The results. It is shown that Lewis does not treat storge, philia, eros, and agape as isolated and self-sufficient forms of love. For him, they are rather different modes, or manifestations, of one whole – love as such. The article also shows that Lewis's conception of love is original and differs from the corresponding theories of Plato, Aristotle, Miguel de Unamuno, Sigmund Freud, Arthur Schopenhauer, and Herbert Marcuse. Another result of the study is the argument that modern concepts of polyamory are not compatible with Lewis's conception of the modes of love, since, although it allows storge, philia, and agape to extend beyond the relationships of two individuals, it does not permit such an extension in relation to the mode of love that Lewis calls eros.

The conclusions. First, Lewis's conception demonstrates that the multiplicity of love relationships can be understood not only as a quantitative extension of eros but also as a multidimensionality of the experience of love, which encompasses other modes as well. Second, the analysis shows that Lewis's four-mode model can serve as a tool for a deeper and more nuanced understanding of love in the modern world, where classical notions of romantic relationships are increasingly being reconsidered.

Keywords: Lewis, Love, Storge, Philia, Eros, Polyamory, Agape

Чотири модуси любові та питання поліаморії

Кулик Олександр
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Анотація.

Актуальність дослідження зумовлена зростаючим інтересом сучасної філософії до проблеми любові як фундаментального антропологічного та соціального феномена. Особливого значення набуває звернення до інтерпретації любові у творчості К. С. Льюїса, який у книзі «The Four Loves» запропонував концепцію чотирьох модусів любові: сторге (прихильність), філія (дружба), ерос (закоханість) та агапе (милосердя). Ця концепція є цікавою не лише як теоретична класифікація, але й як спроба комплексного осмислення різних форм любовного досвіду.

Мета статті полягає у філософському аналізі чотирьох модусів любові в інтерпретації Льюїса та з'ясуванні питання про їхнє співвідношення між собою: чи йдеться про окремі сутності, чи про аспекти єдиного цілого.

Результати дослідження полягають у такому. Показано, що Льюїс не розглядає сторге, філію, ерос та агапе як ізольовані та самодостатні любові. Для нього вони постають радше як різні модуси, прояви єдиного цілого – любові як такої. Також у статті було показано, що концепція любові Льюїса є самобутньою й відрізняється від відповідних теорій Платона, Аристотеля, Мігеля де Унамуно, Зигмунда Фройда, Артура Шопенгауера та Герберта Маркузе. Аргументовано тезу, що сучасні концепції поліаморії не сумісні з концепцією Льюїса щодо модусів любові, оскільки, хоча вона й вказує на можливість поширення сторге, філії та агапе за межі стосунків двох осіб, проте не передбачає цього стосовно того модусу любові, який Льюїс називає еросом.

Висновки. По-перше, концепція Льюїса демонструє, що множинність любовних стосунків можна розглядати не як кількісне розширення еросу, а як багатовимірність досвіду любові, яка охоплює різні її модуси. По-друге, аналіз засвідчує, що запропонована Льюїсом чотиримодусна модель може бути використана як інструмент для глибокого та нюансованого осмислення любові в сучасному світі, де класичні уявлення про романтичні стосунки дедалі частіше переглядаються.

Ключові слова: Льюїс, любов, сторге, філія, ерос, поліаморія, агапе

Стаття надійшла / Article arrived: 08.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 22.10.2025

Вступ.

Мислителі протягом багатьох століть дискутували щодо змісту чотирьох різновидів любові, які в філософії традиційно позначають відповідно значенню давньогрецьких слів στοργή, φιλία, ἔρως, ἀγάπη. Однак, дискусії не вщухають як щодо відмінностей даних чотирьох різновидів, так і щодо того, який є концептуальний зв'язок між ними. Наше дослідження пропонує ще раз повернутися до цієї теми шляхом аналізу вчення про чотири модуси любові, яке запропонував Клайв Стейплз Льюїс.

Нагадаємо, у 1958 році одна з радіостанцій США запросила британського мислителя Льюїса провести серію виступів на ту тему, яку він сам визначить. Льюїс вибрав тему любові і провів низку радіопередач, в яких говорив, чим саме є сторге, філія, ерос та агапе. Потім на основі змісту цих своїх виступів він у 1960 році видав книгу, додавши також і ті свої міркування, які не були висловлені у радіопередачах, наприклад, про відмінність між любов'ю-даром та любов'ю-потребою. Ця невеличка книга викликала велику увагу філософів, ставши одним з найбільш відомих прикладів сучасного осмислення любові та її проявів.

Є чимало дослідників, які займалися вивченням думок, які виклав Льюїс у цій книзі. Зокрема, І. Ділман дійшов висновку, що головною думкою цієї книги є теза «любові недостатньо» (Dilman, 1998, p. 138). Аарон Вілкінсон аргументує, що через усю книгу Льюїса проходить думка, що «коли любов стає богом, вона стає демоном» (Wilkinson, 2012, p. 5). Джейсон Лепоярві стверджує, що в цій праці Льюїса четвертий тип любові «не є синонімом агапе, а є чимось більш практичним» (Lepojärvi, 2022, p. 1). Це все цікаві результати досліджень думок Льюїса, однак, нас у його книзі цікавить дещо інше – що саме Льюїс мав на увазі під кожним з цих різновидів любові та чим саме його думки відрізняються від позицій інших мислителів, які займалися цими питаннями. Зокрема, нас цікавить питання, чи вважав Льюїс сторге, філію, ерос та агапе чимось принципово відмінним або все ж таки розглядав їх як модуси одного і того самого цілого.

У нашому дослідженні ми спочатку проаналізуємо думки Льюїса про сторге, потім перейдемо до його думок про філію, продовжуючи наш розгляд аналізом міркувань Льюїса про ерос та агапе. В останній частині нашої статті ми приділимо увагу розгляду питання поліаморії в контексті теорії Льюїса про чотири типи любові, оскільки це допоможе нам уточнити питання: пише Льюїс про чотири модуси однієї і тієї саме любові або все ж таки вважає, що є чотири абсолютно різні любові, які не є модусами чогось одного.

Сторге.

Давньогрецьке слово «στοργή» Льюїс перекладає англійською як affection, що українською мовою означає прихильність. Льюїс вважає цей різновид любові найбільш поширеним, наводячи такі його приклади, як прихильність батьків до своїх дітей та прихильність дітей до своїх батьків. Він наголошує, що сторге є тим типом любові, який є не тільки у людей, але і у тварин – на думку Льюїса, немає принципової різниці між сімейними чуттями людей та тих тварин, що живуть сім'ями. Він прямо каже, що відчуття мами до своїх дітей є такими саме, як відчуття кішки до своїх кошенят (Lewis, 1988, p. 53), що звісно, виглядає дивно.

Іншим прикладом сторге, який наводить Льюїс, є стосунки між людьми та їхніми домашніми тваринами. Звісно, біографи Льюїса могли б пояснити, чому він не бачив принципової різниці між ставленням батьків до власної дитини і ставленням людини до улюбленої собаки – у Льюїса було складне життя, в якому було замало батьківської любові. Однак, наше дослідницьке завдання полягає не в тому, щоб встановити чому Льюїс так чи інакше трактує любов, а в тому, щоб установити як саме він її трактує. Тому зупинятися на біографічних аспектах філософії Льюїса не будемо. Відмітимо лише, що Льюїс вважає звичку до тої чи іншої персони, яка виникає внаслідок тривалого знайомства, найвірнішим шляхом до набуття прихильності.

Треба зауважити, що Льюїс розділяє терміни «любити» та «подобатися» (в англійській мові це love та like). І робить він це за тим критерієм, що людям можуть подобатися речі, а люблять люди тільки персон. При цьому, тварин він розглядає не як речі, а саме як персон, тому до них людина і може відчувати той різновид любові, який Льюїс позначає як сторге.

Ще один приклад сторге для Льюїса – це стосунки Дон Кіхота та Санчо Панси. Льюїс називає прихильність «найбільш невибагливим» різновидом любові, вважаючи, що вона може об'єднувати дуже різних осіб. Головно, щоб вони відчували себе добре в компанії один одного та вважали один одного, так би мовити, «своїм».

Нагадаємо, що Льюїс розглядає кожен з чотирьох різновидів любові у контексті його думок про любов-дар та любов-потребу. Серед прикладів любові-дару він називає любов Бога до людей чи любов батьків, які все віддають своїм дітям. Як приклад любові-потреби він називає ситуацію, коли перелякана дитина біжить до своєї мами за допомогою. Що стосується сторге, Льюїс вважає, що в цьому різновиді любові можна побачити і любов-дар і любов-потребу. Наприклад, у стосунках матері та дитини Льюїс виділяє три прояви сторге: 1) любов мати до дитини як любов-дар, 2) любов дітей до їхньої мати як любов-потреба, 3) любов мати до дитини як любов-потреба – бо вона потребує, щоб її потребували діти. Щодо першого та третього з названих пунктів він пише так: «Це – любов-потреба, але те, чого вона потребує, – це давати. Це – любов-дар, але їй потрібно бути потрібною» (Lewis, 1988, p. 54). Таким чином, Льюїс пропонує більш

деталізовану інтерпретацію сторге, ніж Н. Ціроніс, який вважає, що сторге включає в себе тільки два відношення: з одного боку знаходиться дарувальник любові, а з іншого боку – одержувач любові (Tsironis, 2023, p. 184).

На думку Льюїса, бувають як правильні, так і неправильні різновиди сторге. Одна справа, коли мати дбає про свою дитину, допомагаючи їй навчитися самостійно дбати про себе. Зовсім інша справа, коли мати так дбає про дитину, щоб та не мислила своє життя без її допомоги – така мати перетворює свою прихильність до дитини на тягар, який заважає дитині ставати самостійною. Можливість подібної ситуації Льюїс бачить і у стосунках університетського викладача та його студентів – викладач має допомогти студентам стати самостійними дослідниками, бо «належна мета дарування полягає в тому, щоб привести одержувача в такий стан, коли він більше не потребуватиме нашого дару» (Lewis, 1988, p. 54).

Філія.

Переходячи до опису другого різновиду любові, Льюїс перекладає φιλία як friendship, тобто, дружбу. Він вказує, що у складі прихильності (сторге) та закоханості (ерос) є чуття, які досяжні і тваринам, але дружба є чимось принципово іншим. Людина знаходить друзів не напівсвідомим чином через звичку (сторге) чи за участі інстинктів (ерос), а робить це вільно та свідомо: «Прихильність і Ерос були надто очевидно пов'язані з нашими нервами, надто явно спільні з тваринами. Ви могли відчути, як вони смикають за нутро й тріпочуть у діафрагмі. Але у Дружбі – у тому світлому, спокійному, раціональному світі стосунків, обраних вільно, – ви звільнялися від усього цього» (Lewis, 1988, p.89).

На думку Льюїса, для друзів важлива не зовнішність тіла, яка є суттєвою для тих, хто закохується, і не досвід життя поруч, який є суттєвим для виникнення прихильності, а те, що друзі мають схожі погляди. Згідно з його інтерпретацією, друзі є однодумцями, яких цікавить щось одне і те саме і які мають схожі погляди з цього предмету. Таким чином, з точки зору Льюїса, друзі – це люди, які спілкуються тому, що вони мають схожі погляди на якесь важливе для них питання.

Слово «філія» має довгу історію використання в контексті опису любові. І значення, в якому різні автори використовували це слово, не завжди таке саме, яке виклав Льюїс у своїй книзі. Хоча Гесіод розпочинає свою «Теогонію» зі згадки Еросу, в цьому творі є і чимало згадок філії – як зазначає Віталій Туренко, коли Гесіод пише про філію, він зосереджує свою увагу саме на близьких стосунках між людьми, особливо фізичних та сексуальних, маючи лише поодинокі випадки позначення цим терміном стосунків між друзями та державами (Turenko, 2022, p. 217). Саме слово «філія» використовував Емпедокл, коли казав про одну з тих двох вічних сил, взаємодія яких визначає зміни у всесвіті (Empedocles, 2001). За вченням Емпедокла, Філія (в українських перекладах – Любов) поєднує, а Розбрат розділяє. Інший приклад використання слова «філія» – це укладений Піфагором термін «філософія», який складається зі слів «філія» та «софія», що традиційно перекладають як любов до мудрості.

Окремо звернемо увагу на впливове вчення про філію, яке розвинув Аристотель в своїй «Нікомаховій етиці». Традиційно слово «філія» в даному творі перекладають саме як «дружба» і за змістом думок Аристотеля його вчення про філію є доволі близьким до того, про що пише Льюїс. Однак, є і суттєві відмінності. Наприклад, античний мислитель тлумачить філію більш широко, ніж Льюїс, охоплюючи цим терміном не тільки ті стосунки, які Льюїс позначає як філію, але і ті стосунки, які Льюїс позначає як сторге (Aristotle, 2004).

Ерос.

Третій різновид любові, про який пише Льюїс – це ἔρως, який він розуміє як закоханість («that kind of love which lovers are "in"»). Він пише так: «Під Еросом я, звісно, маю на увазі той стан, який ми називаємо "бути закоханим"; або, якщо бажаєте, той різновид любові, у якому перебувають закохані» (Lewis, 1988, p.131).

На думку Льюїса, сексуальні чуття та закоханість – це не одне і те саме, бо сексуальний досвід можливий і без закоханості, а закоханість включає в себе не тільки сексуальні чуття. Льюїс припускає, що іноді закоханість може виникнути внаслідок сексуального потягу, але наголошує, що зазвичай закоханість виникає у вигляді захопленості тою чи іншою особою в усій сукупності її проявів, а сексуальний компонент цієї захопленості стає значущим не відразу.

Описуючи один з прикладів закоханості, він каже, що закоханому потрібно бути не з будь-якою жінкою, а саме з тією жінкою, в яку він закохався, і що прагне цей закоханий передусім бути поруч з нею, а не здійснювати статевий акт. За словами Льюїса, найточнішою ознакою закоханості є те, що закохана людина, якщо її поставити перед вибором: зазнати багато приємного, але бути без коханої людини або зазнавати багато неприємностей, але бути поруч з коханою людиною, вибере останнє.

Щодо того різновиду любові, який позначають словом «ерос», в історії думки можна знайти чимало, починаючи зі слів Гесіода, який писав в своїй «Теогонії», що Ерос – один з перших богів, який підкорює і людей, і богів, позбавляючи їх здатності міркувати. Однак, мабуть, найбільш впливовими в історії філософії є міркування щодо еросу, які були викладені Платоном в його діалозі «Бенкет».

Оскільки в «Бенкеті» показані думки різних учасників симпосіону, згадаємо стисло основні їхні тези. Федр казав, що Ерос – найдавніший та наймогутніший бог, який є джерелом хоробрості та

здатен дарувати людям насолоду. Павсаній висловив думку, що Еросів двоє – посполитий (що породжує любов між чоловіком та жінкою) та небесний (що породжує любов юнаків та чоловіків) і наголосив, що небесний Ерос краще за посполитий. Ериксімах казав про те, що Ерос діє у всьому сущому, поєднуючи різні його компоненти. Арістофан розповів міф про те, що до народження у цьому світі кожна людина була одним цілим з ще однією людиною – чоловіком чи жінкою, а ерос – це жага відновити втрачену єдність, яка виникає у людини, коли вона зустрічає ту половинку, яку було від'єднано від неї. Агатон доводив, що Ерос – найкрасивіший і найбільш досконалий бог, справедливий, розсудливий, хоробрий та мудрий.

Сократ не погодився з іншими учасниками симпосіону та переповів думки щодо Еросу, які йому нібито розповіла жінка на ім'я Діотима. Згідно з цими думками, Ерос – не бог, а геній, який є сином бога добробуту Пороса та персоніфікації бідності Пенії. Відповідно до рис своїх батьків, Ерос, по-перше, тягнеться до прекрасного, а, по-друге, є невдахою в усьому, чим займається. Також Сократ повідомляє, що Ерос є посередником між богами і людьми та захоплюється філософією. Сократ розповідає, що ерос є прагненням безсмертя – люди, як і тварини, прагнуть продовжити себе завдяки народженню нащадків. Однак серед людей є не тільки ті, які хочуть продовжити себе фізично. За словами Сократа, ті чоловіки, які хочуть «фізичного безсмертя» – люблять жінок, а ті, які прагнуть духовного безсмертя – звертаються до чоловіків, оскільки це певним чином їм допомагає обезсмертити себе у державних справах та інших «великих досягненнях» (Plato, 2008).

Що можна встановити шляхом порівняння думок про ерос, які були висловлені Льюїсом, та думок, які були висловлені в діалозі «Бенкет»? Звісно, Платон та Льюїс кажуть про різне. Якщо майже всі учасники платонівського симпосіону так чи інакше у своїх промовах займалися апологією гомосексуального еротизму, то ми цього не побачимо в думках Льюїса. Ми також не побачили у Льюїса чіткої прив'язки еросу до прагнення людиною безсмертя. До того ж, Льюїс не пише про закоханість як цінність в тому контексті, що вона може надати хоробрість, розвиток інтелекту, просування по державній службі та інше, за що так цінують ерос учасники діалогу «Бенкет».

Також можна побачити розбіжності у думках Льюїса і з іншими відомими тлумаченнями кохання. Наприклад, Артур Шопенгауер писав, що ті дії, які вчиняє закохана людина, вона робить саме через інстинкт відтворення роду, який є проявом вселенської волі до життя (Schopenhauer, 1890). Шопенгауер вчить, що усі жертви та безумства, на які йдуть закохані, «є виправданими, адже це майбутнє покоління проситься у буття», а справжньою метою (хоча і неусвідомленою) кожного роману кохання є породження певної дитини з тими характеристиками, які будуть успадковані від її батьків. Але Льюїс бачить це інакше. Він не відкидає сексуальні стосунки в коханні, але не вважає їх основним його компонентом, більше того, Льюїс не зводить сексуальність тільки до потреб продовження роду.

Важливо відмітити, що Льюїс хоча і каже про важливість еросу, але не виділяє його серед інших чотирьох різновидів любові як найважливіший чи єдиний його тип. У цьому ми можемо побачити відмінність його думок від позиції Зигмунда Фройда, який, по-перше, ототожнював ерос з сексуальною сферою («Лібідо наших сексуальних інстинктів збігатиметься з Еросом поетів і філософів, який об'єднує всі живі істоти» (Freud, 1990, p.45)), а, по-друге, казав про Ерос як про найважливішу силу, яка разом з Танатосом визначає людське життя, виступаючи як «потяг до життя», що з'єднує та пов'язує, на противагу «потягу до смерті». Також позиція Льюїса відрізняється і від переконань Герберта Маркузе, який писав, що саме еросу належить провідна роль у створенні культури (Marcuse, 1974). Очевидно, що в філософії Льюїса ерос посідає зовсім не таку важливу роль, як в теоріях Фройда та Маркузе.

Агапе.

Найвищим різновидом любові, на думку Льюїса, є ἀγάπη. Це грецьке слово він перекладає як charity, тобто милосердя, благодійність. Нагадаємо, що англійське слово charity є відповідником латинського слова caritas, яке, у свою чергу, є відповідником грецького слова ἀγάπη, яке стоїть в грецькому перекладі Біблії у відомій фразі «Бог є любов».

Давайте пригадаємо цю фразу: «Ми пізнали й увірували в ту любов, яку Бог до нас має. Бог є любов, і хто перебуває в любові, той перебуває в Бозі, і Бог перебуває в ньому» (1 Івана 4:16). Проявом цієї високої любові Бога до людей і було те, що Ісус Христос став Спокутувачем людства. Цікаво, що слова «ерос» та «філія» теж зустрічаються у грецькому перекладі Біблії, але з іншим значенням – слово «ерос» використано двічі в грецькому перекладі Старого Завіту, а в Новому Завіті воно не використовується взагалі; слово «філія» використовується у грецькому перекладі Нового Завіту в контексті опису стосунків Христа та його учнів (Benedict XVI, 2005).

Льюїс тлумачить ставлення Бога до людства саме як агапе, що проявляє себе як любов-дар. За його словами, Богу нічого не потрібно, зокрема, він не був зобов'язаний творити світ та людей. Він створив світ і людей саме як дар і ця його любов є некорислива.

Агапе може проявлятися не тільки у вчинках Бога, але й людини. Але в такому разі через людину любить Бог, бо, за словами Льюїса, тільки Бог може дати людині сили любити незнайомців, злочинців, ворогів.

Цікаво, що, за словами Льюїса, ті, на кого спрямовано агапе, не завжди можуть бути раді цьому.

Як він зазначає, люди часто хочуть, щоб їх любили за ті чи інші їхні переваги – розум, красу, хоробрість тощо, і їм непросто прийняти, що їх люблять не за якісь їхні видатні якості, а саме з милосердя. У цьому пункті філософія Льюїса відрізняється від вчення Мігеля де Унамуно, який писав, що коли людина жадає любові, вона жадає саме співчуття – вона хоче, щоб їй співпереживали, щоб розділяли її біди та смуток (Unamuno, 1954). Але, на думку Льюїса, далеко не всі хотіли б зіткнутися з любов'ю до них саме як з виявом співчуття та милосердя.

Поліаморія в контексті чотирьох модусів любові.

У сучасній дослідницькій літературі щодо феномену любові все частіше зустрічається слово «поліаморія». Пропонуємо розглянути питання: чи може ідея поліаморії співіснувати зі вченням Льюїса про чотири любові?

Передусім, давайте розглянемо буквальний смисл слова «поліаморія». Префікс «полі» походить з грецької мови, позначаючи «багато», а корінь «амор» запозичений з латинського amor, що означає «любов». Нагадаємо, книга Льюїса має назву «The Four Loves», тобто «Чотири любові» і, в принципі, можна було б припустити, що оскільки Льюїс пише про чотири любові, то він каже не про одну любов, а про багато (чотири) любові. Але, по-перше, таке тлумачення було б далеким від того сенсу, в якому дослідники використовують слово «поліаморія». А, по-друге, це не відповідало б самому духу міркувань Льюїса про любов. Для цього мислителя різні прояви любові є модусами одного цілого.

Льюїс пише, що у людини викликає той чи інший різновид любові через те, що вона побачила в об'єкті своєї любові той чи інший аспект досконалості Бога – вияв його краси, мудрості тощо: «Лише будучи в чомусь подібними до Бога, лише будучи виявом Його краси, милосердя, мудрості чи доброти, будь-який земний Улюблений пробуджував у нас любов» (Lewis, 1988, p.190). Також Льюїс пише, що, коли людина у потойбічному житті зустрінеться з Богом, то вона зрозуміє, що саме вона цінувала в усьому тому, що вона любила за життя: «Ми не зовсім розуміли, що саме любимо. Справа не в тому, що від нас вимагатиметься відвернутися від них – таких дорого знайомих – до Незнайомця. Коли ми побачимо обличчя Бога, ми зрозуміємо, що завжди його знали. Він був причетний до всіх наших земних переживань невинної любові, Він їх створював, підтримував і щомиті наповнював рухом. Усе, що було в них справжньою любов'ю, навіть на землі було набагато більше Його, ніж нашим, і нашим лише тому, що було Його» (Lewis, 1988, p.190). Як зазначає Льюїс, у потойбіччі ми зрозуміємо, що те, що ми любили за життя, та Бог – це як портрет та оригінал, струмки та їхнє джерело, об'єкти, які є гідними любові, та сама любов як така. Тобто, на думку Льюїса, в усіх чотирьох різновидах любові ми насправді любимо те, що є проявом божественної досконалості. Це не чотири різні любові, це чотири різні аспекти одного і того самого.

Варто сказати, що і у інших авторів (починаючи ще з давніх часів), можна побачити подібні думки. У XX столітті, наприклад, Макс Шелер, розвиваючи у своїй роботі «Ordo Amoris» давню християнську ідею, зазначав, що у світі діє універсальна всеохоплююча сила, яка є «зростанням речей» у напрямку свого первообразу, тобто Бога (Scheler, 1973). Цю силу він і називав Любов'ю, вважаючи її проявами і людське кохання, і інші різновиди людської любові. Тобто, коли людина любить щось, що є цінністю для неї (наприклад, пізнання), то це є проявом тяжіння людини до Бога, любов'ю до нього. На думку Шелера, оскільки Бог досконалий, а люди – ні, будь-який прояв любові до Бога може бути лише частковим. Це ніби на своєму шляху до Бога, людина змушена робити привал – хтось ближче, хтось далі від кінцевої мети.

Інший мислитель – Пауль Тилліх – писав, що життя є актуальним буттям, а любов – рушійна сила життя. На переконання цього автора, без любові буття не стає актуальним, адже саме любов пробуджує все, що є, спонукає його зростати над собою. Пояснюючи цей аспект свого вчення, Тилліх пише, що «любов – це спонукання до єднання розділеного» (Tillich, 1974). За його теорією, те, що поєднує любов, було єдиним до свого роз'єднання. Як підтвердження цієї своєї тези він каже, що неможливо об'єднати те, що за своєю суттю не гармоніює одне з одним та є роздільним. Тилліх підкреслює, що любов варто розглядати не як єднання чужих, а як возз'єднання відчужених.

І Льюїс, і Шелер, і Тилліх розглядають різні модуси любові як різні аспекти одної і тої самої сили, що має надзвичайно важливе значення, як для людини, так і для життя як такого. В одній з наших статей ми досліджували як різні поняття у свідомості людини утворюють собою певну систему (Kulyk, 2019), через яку вона дивиться на світ. У випадку філософії Льюїса про модуси любові ми бачимо спробу побудувати подібну систему –в його філософії кожне з цих чотирьох понять – сторге, філія, ерос та агапе – є елементом однієї спільної понятійної системи, розкриваючи свій особливий аспект одного цілого – тої Любові, яка створила цей світ, оповила його собою, надаючи йому сенс та життя. Звісно, Льюїс має на увазі не чотири різні сутності, а чотири аспекти одного і того самого.

Розглянувши цей момент, перейдемо до наступного. Використовуючи слово «поліаморія», дослідники зазвичай мають на увазі, що любов одне до одного можуть відчувати не дві особи, а більше. Тобто, що людина може мати стосунки любові з кількома особами одночасно, при чому за умови згоди усіх учасників цього союзу. Як ця ідея співвідноситься з теорією Льюїса?

В цьому контексті Льюїс міг би запитати: про який саме з модусів любові йдеться? Наприклад, у тому різновиді любові, який Льюїс називає прихильність (сторге), цілком може бути, що мати відчуває прихильність не тільки до однієї своєї дитини, а до всіх чотирьох своїх дітей, отримуючи у відповідь прихильність від кожного з них. Що стосується того різновиду любові, який Льюїс називає дружбою (філія) ми можемо побачити знову те саме – дружити можуть і троє, і більше осіб. Він писав: «Два – це далеко не необхідне число для Дружби, навіть не найкраще» (Lewis, 1988, p. 91). Що ж стосується милосердя (агапе), то милосердні люди допомагають не якійсь одній персоні, а більшій їх кількості. Тобто в цих трьох різновидах любові, про які пише Льюїс, згідно з його вченням, цілком можлива ситуація, коли відповідним чуттям об'єднані більше двох осіб.

Єдиний тип любові, згідно з Льюїсом, де може бути тільки двоє осіб – це ерос: «Ерос (поки він триває) неминуче існує лише між двома» (Lewis, 1988, p. 91). Але ж прихильники ідеї поліаморії мають на увазі передусім саме ерос. Як вони визначають поліаморію? Ось ці дефініції: «Поліаморія – це форма консенсуальної немоногамії» (Brunning, 2016, p. 513); «Поліаморія – це більше, ніж просто відкритість до численних любовних стосунків; це форма етичної немоногамії» (Milona & Weindling, 2025, p. 795). Коли говорять про моногамію чи немоногамію, мають на увазі не стільки прихильність, дружбу чи милосердя, скільки ерос. Але ерос – це той єдиний тип любові, який, за Льюїсом, не може мати більше двох суб'єктів одночасно, інакше це не буде справжньою любов'ю.

Звісно, позиція Льюїса з цього питання не є єдино можливою з точки зору філософії. Можна знайти філософів, які дотримувалися протилежного погляду. Наприклад, Шарль Фур'є на початку XIX століття стверджував, що люди за своєю природою схильні до поліаморії в сексуальних відносинах, аргументуючи це тим, що подібні стосунки поширені у тих племен, які не підпали під вплив традицій західного світу (Fourier, 1971, p. 334). Але Льюїс такої думки, звісно, не дотримувався. В межах філософії Льюїса немає місця поліаморії в царині еросу.

Підсумовуючи, варто додати, що позиція Льюїса щодо любові визначається не його належністю до тої чи іншої філософської школи чи національної традиції філософування (Kulyk, 2022). На нашу думку, її специфічність полягає в християнських коренях його теорії любові, що особливо помітно в інтерпретації Льюїсом агапе та особливостей зв'язку усіх чотирьох модусів любові.

Висновки.

Як ми встановили, на думку Льюїса, сторге – це прихильність, яка виникає внаслідок потреби однієї особи в іншій, а також звички та сумісного життя разом. Тлумачення Льюїса пропонує більш деталізоване тлумачення сторге, ніж у Н. Ціроніса, вказуючи, що термін «сторге» позначає не тільки стосунки постачальника турботи та особи, яка її потребує, але також і те, що постачальник турботи може і сам потребувати, щоб його турботу потребували.

Що стосується філії, Льюїс тлумачить її як дружбу, наголошуючи, що на відміну від сторге та еросу, дружба не є досяжною тваринам, бо людина знаходить друзів не напівсвідомим чином через звичку (сторге) чи за участі інстинкту (ерос), а робить це вільно та свідомо. На думку Льюїса, для друзів важлива не зовнішність тіла, яка є суттєвою для тих, хто закохується, і не досвід життя поруч, який є суттєвим для виникнення прихильності, а те, що ці люди мають схожі погляди. Позиція Льюїса суттєво відрізняється від поглядів Аристотеля на дружбу зокрема тим, що грецький мислитель тлумачив філію більш широко, включаючи до її складу і те, що Льюїс відносить до сфери сторге.

Під еросом Льюїс розуміє закоханість. В тому як саме Льюїс інтерпретує відношення між сексуальністю і закоханістю, його бачення суттєво відрізняється від позиції Фройда та Шопенгауера. Льюїс не відкидає присутність сексуального компоненту в закоханості, але не вважає його основним, більше того, Льюїс не зводить сексуальну сферу передусім до потреб продовження роду. Також позиція Льюїса протирічить думкам про ерос, які були висловлені в діалозі «Бенкет» Платона – насамперед щодо його телеології. Льюїс також далекий від того щоб наділяти ерос таким важливим значенням в бутті людини та культури, яким його наділяли Фройд та Маркузе.

Під агапе Льюїс розуміє милосердя. Це передусім милосердя Бога до людей. На думку Льюїса милосердя людини можливе саме тому, що через таку людину проявляє себе Бог. Як ми показали, вчення Льюїса відрізняється від позиції Мігеля де Унамуно – іспанський філософ вважав, що коли людина жадає любові, вона жадає саме співчуття, а Льюїс констатує, що людині може не подобатися, що її люблять зі співчуття.

Також ми показали, що концепт поліаморії не є застосовним щодо вчення Льюїса. По-перше, тому, що Льюїс каже не про чотири різні любові, а про чотири аспекти одного і того самого – коли людина любить, вона бачить в об'єкті своєї любові якийсь з проявів божественної досконалості. У цьому моменті позиція Льюїса близька до думок Макса Шелера та Пауля Тилліха. По-друге, тому, що якщо в рамках сторге, філії та агапе Льюїс припускав наявність більше двох суб'єктів любові, то в еросі він наполягав, що може бути тільки два суб'єкти.

Як було показано, специфіка погляду Льюїса на любов та концептуальний зв'язок між різними її модусами викликана християнськими коренями цього його вчення

REFERENCES

Aristotle. (2004). *Nicomachean ethics*. Cambridge University Press.

Benedict XVI. (2005). *Deus caritas est: Encyclical letter of the Supreme Pontiff Benedict XVI to the bishops, priests and deacons, men and women religious, and all the lay faithful on Christian love*. The Holy See. https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/encyclicals/documents/ hf_ben-xvi_enc_20051225_deus-caritas-est.html

Brunning, L. (2018), The Distinctiveness of Polyamory. *J Appl Philos*, 35: 513-531. https://doi.org/10.1111/japp.12240

Dilman, İ. (1998). C.S. Lewis in *Four loves*: Our natural loves. In *Love* (pp. xx–xx). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230379565_9

Empedocles. (2001). *The poem of Empedocles: A text and translation with an introduction*. University of Toronto Press.

Fourier, Ch. (1971). The new amorous world. In J. Beecher & R. Bienvenu (Eds. & Trans.), *The utopian vision of Charles Fourier: Selected texts on work, love, and passionate attraction* (pp. 329–396). Beacon Press.

Freud, S. (1990). *Beyond the pleasure principle*. W. W. Norton & Company.

Kulyk, O. (2019). Chaos in Heinrich Rickert's Philosophy. *Scientific and Theoretical Almanac Grani*, 22(8), 37–46. https://doi.org/10.15421/171982

Kulyk, O. (2022). What Is Ukrainian Philosophy? *Visnyk of the Lviv University. Series Philos.-Political Studies*. Issue 44, p. 71–76. https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.8

Lepojärvi, J. (2022). Brilliance and blindspots: New light on C. S. Lewis's *The four loves*. *The Heythrop Journal, 63*(6), 1109–1123. https://doi.org/10.1111/heyj.14146

Lewis, C. S. (1988). *The four loves*. Harcourt, Brace and Company.

Marcuse, H. (1974). *Eros and civilization: A philosophical inquiry into Freud*. Beacon Press.

Milona, M. and Weindling, L. (2025), The Story of Romantic Love and Polyamory. *J Appl Philos*, 42: 795–813. https://doi.org/10.1111/japp.12764

Plato. (2008). *The Symposium*. Translated by M. C. Howatson. Cambridge University Press.

Scheler, M. (1973). Ordo amoris. In *Selected philosophical essays* (pp. 98–135). Northwestern University Press.

Schopenhauer, A. (1890). Metaphysics of love (R. Dircks, Trans.). In *Essays of Schopenhauer*. Scott.

Tillich, P. (1974). *Love, power, and justice*. Oxford University Press.

Tsironis, N. (2023). Storge: Rethinking gendered emotion à propos of the Virgin Mary. In M. Mullett & S. A. Harvey (Eds.), *Managing emotion in Byzantium: Passions, affects and imaginings* (Vol. 7, pp. 184–213). Routledge. https://doi.org/10.4324/9780203710661

Turenko, V. E. (2022, November 3–4). Vocabulary of Φιλία in the Hesiodian works: From gods to people. In *Philological sciences and translation studies: European potential* (pp. 214–217). Baltija Publishing.

Unamuno, M. de. (1954). *Tragic sense of life*. Dover Publications.

Wilkinson, A. (2012). The *Four loves* on stage. *The Lamp-Post of the Southern California C. S. Lewis Society, 33*(4), 5–16.

The Social Construction of Childhood: From Antiquity to Metamodernity

UDC: 1:316.72:316.75 DOI: https://doi.org/10.15421/172611

Vysotska Olha
Dr.Sc., Full Prof., https://orcid.org/0000-0002-1265-7582, vysolga@gmail.com
«Dnipro Academy of Continuing Education» of Dnipropetrovsk Regional Council (Dnipro, Ukraine).

Abstract.
The relevance of the research topic stems from the need to reinterpret the phenomenon of childhood as a socially and culturally constructed category. An analysis of the historical stages in the formation of ideas about the child – from ancient concepts to contemporary philosophical approaches – makes it possible to trace the evolution of views on the nature of childhood, the boundaries of its autonomy, and its role in the reproduction of culture.

The purpose of this study is to comprehend the process of social construction of the phenomenon of childhood in historical retrospect.

The results of the research highlight the nature of the ontological, epistemological, and ethical transformations in understanding the concept of childhood under the influence of cultural, social, and worldview changes – from ancient notions of the child as an "imperfect adult" to contemporary metamodernist interpretations that combine the rationality of modernity with the ironic reflexivity of postmodernity.

Conclusions. Based on an interdisciplinary approach that includes social constructivism, critical theory, and the interpretation of childhood within postmodern and metamodern paradigms, it is shown that the evolution of the social construction of childhood implies a shift from viewing it as an incomplete stage of growing up to understanding it as a unique form of social existence, and the child – from an object of domination and control to an active subject in creating their own experience within cultural, technological, and institutional contexts.

Keywords: child, childhood, construct, social construction, identity, subjectivity

Соціальне конструювання дитинства: від Античності до Метамодерну

Висоцька Ольга
Дніпровська академія неперервної освіти Дніпропетровської обласної ради (Дніпро, Україна)

Анотація.
Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю переосмислення феномену дитинства як соціально та культурно сконструйованої категорії. Аналіз історичних етапів становлення уявлень про дитину, від античних концепцій до сучасних філософських підходів, дозволяє виявити еволюцію поглядів на природу дитинства, межі його автономії та роль у відтворенні культури.

Метою роботи є осмислення процесу соціального конструювання феномену дитинства в історичній ретроспективі.

Результатами дослідження є висвітлення характеру змін онтологічних, епістемологічних та етичних засад розуміння концепту дитинства під впливом культурних, соціальних і світоглядних трансформацій від античних уявлень про дитину як «недосконалого дорослого» до сучасних метамодерністських інтерпретацій, що поєднують раціональність модерну та іронічну рефлексивність постмодерну.

Висновки. На основі міждисциплінарного підходу, що включає соціальний конструктивізм, критичну теорію, а також інтерпретацію дитинства у постмодерністській та метамодерністській парадигмах, показано, що еволюція соціального конструювання дитинства передбачає перехід від його розгляду як неповноцінного етапу дорослішання до розуміння як унікальної форми суспільного буття, а дитини – від об'єкту панування і контролю до активного суб'єкту творення власного досвіду в культурному, технологічному та інституційному контекстах.

Ключові слова: дитина, дитинство, конструкт, соціальне конструювання, ідентичність, суб'єктність

Стаття надійшла / Article arrived: 10.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 24.10.2025

Вступ.

Актуальність теми дослідження. Дитинство у сучасній філософії та соціальних науках розглядається не лише як біологічний чи психологічний етап розвитку людини, але й як соціально сформований конструкт, який залежить від культурних норм, економічних умов, релігійних настанов та політичних процесів. Розуміння дитинства як соціального конструкту дає змогу глибше осмислити практики виховання та освіти дитини у загальнокультурному та історичному аспектах. У XXI столітті поняття дитинства зазнає суттєвої трансформації під впливом глобалізації, цифровізації, зміни сімейних моделей та соціальних інститутів. Сьогодні дитина розглядається не як «недорозвинений дорослий», а як повноцінний суб'єкт соціального життя, носій прав і свобод. Соціальне конструювання передбачає виявлення механізмів, за допомогою яких суспільство створює уявлення про дитинство, формує відповідні соціальні ролі та закріплює їх у культурі. Аналіз історичних етапів становлення уявлень про дитину, від античних концепцій до сучасних філософських підходів, дозволяє виявити еволюцію поглядів на природу дитинства, межі його автономії та роль у відтворенні культури.

Враховуючи вищезазначене, метою статті є осмислення процесу соціального конструювання феномену дитинства в історичній ретроспективі, що також передбачає виявлення характеру змін онтологічних, епістемологічних та етичних засад його розуміння під впливом культурних, соціальних і світоглядних трансформацій.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Феномен дитинства у сучасному суспільстві набув статусу складного міждисциплінарного об'єкта, який вивчають соціологія, культурологія, психологія, педагогіка та філософія. Проблема дитинства як соціального конструкту розроблялася у працях соціологів (Ф. Аріес, К. Дженкс), культурологів (Н. Постман), філософів (М. Фуко, В. О. Кохан) та психологів (Ж. Піаже, Л. Виготський). Поняття соціального конструювання у його класичному варіанті розроблене П. Бергером і Т. Лукманом, які довели, що соціальні інститути та ролі не є даністю, а створюються та підтримуються як «реальність» через інтеракцію, рутинні практики та інституції (Berger & Luckmann, 2011). Дитинство, таким чином, не можна розглядати як власне біологічний етап, воно завжди формується в межах культурних уявлень про дитину, виховання та розвиток. Це відкриває широке поле для міждисциплінарних досліджень, але водночас вимагає перегляду класичних методологічних підходів, що спираються на універсалізм і позаісторичність дитячого досвіду. Зокрема, М. Фуко досліджував механізми дисциплінарної влади, які формують суб'єктність, зокрема і дитячу, через освітні та медичні інститути (Фуко, 2020). Н. Постман розглядав феномен дитинства крізь призму впливу мас-медіа, пов'язуючи зміну статусу дитинства з розвитком сучасних інформаційних технологій, що стирають кордони між дитячим і дорослим світом (Postman, 1994). А. Гідденс акцентував на рефлексивності сучасного суспільства, що впливає і на уявлення про дитинство (Giddens, 1991). Ф. Арієс в своїх роботах показав, що історично дитинство є відносно пізньою культурною категорією, зокрема, сучасне уявлення про нього почало формуватися лише у Новий час, оскільки раніше діти швидко включалися у світ дорослих (Aries, 1962). Пізніше ця позиція була критично переосмислена такими авторами як Г. Каннінґем (Cunningham, 1995), Ш. Шахар (Shahar, 1990), К. Гейвуд (Heywood, 2001), Д.Кенеді (Kennedy, 2006), К. Дженкс (Jenks, 1982), які довели, що дитинство як особливий стан існувало завжди, але змінювалися соціальні уявлення про те, що означає бути дитиною. В українському науковому просторі питання дитинства як соціального феномену розглянуто М. Дроботенко, якою здійснено аналіз сучасних теоретичних рефлексій щодо поглядів на дитину та дитинство як соціальних конструктів (Дроботенко, 2024); О. Марченко, якою розкрито феноменологічні аспекти дитинства (Марченко, 2024); Т. Саніною, якою описано процеси інституціоналізації соціології дитинства (Саніна, 2023); Т. Кочубей, якою визначено соціально-педагогічні аспекти філософії дитинства (Кочубей, 2014).

Наявні дослідження показують, що феномен дитинства постає як результат складної мережі взаємодій між інститутами, дискурсами та культурними практиками, але при цьому залишається відкритим питання методологічного інструментарію для його комплексного вивчення. Попри наявність численних досліджень, методологічний аспект проблеми залишається недостатньо систематизованим, особливо у контексті історичної ретроспективи та сучасних соціально-філософських дискусій.

Методологія. У роботі використано міждисциплінарний підхід, який поєднує: соціально-конструктивістську перспективу для аналізу того, як суспільство створює та підтримує уявлення про дитинство; герменевтичний метод для інтерпретації текстів, що відображають образ дитини; критичний аналіз дискурсивних практик для виявлення владних структур, що впливають на формування концепції дитинства; порівняльно-історичний метод для простеження трансформації феномену дитинства у різних культурах та епохах; соціальний підхід, що дозволив розглядати дитинство як результат процесів соціальної взаємодії та культурного означення.

Результати дослідження.

У стародавніх уявленнях дитинство не відокремлювалося від загального буття людини, але при цьому чітко розкривалися роль, функції,

зміст виховання та соціальна значущість дитини у суспільстві. Як вказує В. О. Кохан, у давньогрецькій мові було багато слів для позначення слова «дитина», але не існувало загального визначення поняття «дитинство» (Kohan, 2017, p. 18). В античний період дитинство розглядалося крізь призму підготовки до дорослого життя, де дитина не мала автономії на самовизначення. Її соціальна роль регулювалася вимогами до неї як до «потенційного громадянина» (відносилося тільки до хлопчиків) або як носія спадкоємності родового ладу. Тобто у давньогрецькій традиції дитинство було періодом становлення під наглядом і владою дорослих, насамперед батька, полісу та вчителів.

Виходячи з цієї позиції Платон та Арістотель осмислювали дитинство як початкову, ще недосконалу стадію формування громадянина. Зокрема, у «Державі» Платон описує дитинство як етап життя для підготовки до ролі дорослого-громадянина при суворому обмеженні інших ролей, де дитина - це «глина», яку слід правильно формувати шляхом контрольованого виховання та очищеної від міфів культури (Платон, 2000, с. 65). «Конструювання» дитини при цьому відбувається за допомогою таких виховних інструментів як музика, гімнастика, спеціально підібрані міфи та казки. Платон запроваджує ідею колективної відповідальності: діти є не власністю батьків, а полісу, яким мають встановлюватися норми для формування душі дитини відповідно до її майбутньої соціальної ролі.

Арістотель у «Політиці» розглядав виховання як засіб формування морального громадянина, а головною метою освіти визначав формування доброчесного, дисциплінованого, соціально відповідального члена громади (Арістотель, 2000, с. 211). Образ дитини-хлопчика, на його думку, також є соціально регламентованим. Тобто дитинство залишається глибоко інституціоналізованим, а його цінність визначається майбутньою користю для поліса. Арістотель наголошував, що дитина ще не є громадянином, оскільки не має здатності до раціонального мислення. Оскільки головна функція чоловіка, з точки зору Арістотеля, полягає в тому, щоб бути «політичною істотою», дитина-хлопчик також існує для досягнення мети – набуття повноцінного громадянства. Саме дитинство визначалося як фаза недосконалості, в якій через виховання та навчання розкривається енергія (ентелехія) дитини. З іншого боку, для Арістотеля дитина має природний потенціал до розвитку (логос), але її потрібно спрямовувати через чесноти (Арістотель, 2000, с. 212). На відміну від Платона, Арістотель не заперечує значення сім'ї. Навпаки - вона є базовою одиницею давньогрецького полісу. Однак дитина залишається підвладною фігурою: батько контролює життя, виховання і навіть право на існування (через практику експозиції новонароджених). Це ще раз підкреслює характер дитинства як соціального конструкту і певної стадії життя людини під контролем владних та нормативних механізмів.

В цілому, концепт дитинства в античний період конструювався як етап соціалізації та соціально-політичного формування, а не індивідуального розвитку. Платон та Арістотель розглядають дитину як засіб досягнення гармонії в державі, а не як автономну цінність. В обох філософів базовими є уявлення про ієрархію влади над дитиною, що в подальшому стало основою для розуміння історичного підґрунтя патерналістських моделей виховання. Тобто соціальне конструювання дитинства в античному світі жорстко прив'язане до політичних та етичних ідеалів, де дитина існує не для себе, а для держави, сім'ї, роду. Одночасно ідеї Платона та Арістотеля щодо дитинства дозволяють простежити витоки соціальних моделей виховання, з'ясувати, яким чином уявлення про дитину як «майбутнього громадянина» вписувалися у ширші соціальні та політичні концепції, критично оцінити спадщину класичної думки у світлі сучасних теорій дитинства.

У Римський період дитина продовжувала сприйматися як неавтономний суб'єкт. Основною фігурою, що визначала її правовий і соціальний статус, залишався батько, влада якого включала право життя і смерть над дитиною, повне управління її освітою, майном, шлюбом. Згідно законодавству того часу дитина могла бути віддана чи навіть убита без покарання. Дитина розглядалася як майбутній громадянин (якщо це був хлопець) або як засіб шлюбу та домовленостей (якщо це була дівчина). Виховання підпорядковувалося концепції римської доброчесності, де головною метою було формування слухняного, патріотичного та юридично підготовленого громадянина.

Із прийняттям християнства (особливо з IV століття) відбувається зсув в уявленнях про дитину. Зокрема, з'являється моральне розуміння дитинства як фази невинності, але також потенційного гріха. Християнські тексти часто ідеалізують дитину як приклад смирення («Будьте як діти...»), але також попереджають про схильність до гріха через первородне падіння. При цьому батьки втрачають абсолютну владу: тепер головною цінністю стає виховання дитини у дусі християнської віри, а розпорядником душі та тіла дитини виступає церква. У Середньовіччі дитинство також не мало окремого статусу в суспільній свідомості. Як зазначав Ф. Арієс, в європейській культурі до XV століття дитина сприймалася як «малий дорослий», здатний до праці, служби та участі в соціальному житті (Aries, 1962, p. 83). У християнстві визнавався особливий духовний статус дитини, зокрема її невинність, однак практично це не призводило до створення спеціальних умов для її життя чи розвитку. Оскільки у християнській Європі дитинство інтерпретувалося крізь призму

першородного гріха та очищення, пануючою була ідея про те, що дитячі душі повинні виховуватися у страху Божому. Хоча і у Середньовіччі існувало специфічне ставлення до дитячого віку, диференційоване бачення дитячих потреб (Shahar, 1990), але саме церква виступила головною інституцією морального та освітнього впливу. Зокрема, хрещення дітей одразу після народження символізувало контроль над душею. Вважалося, що дитина є схильною до гріха і потребує постійного духовного виховання, яке могло відбуватися у монастирях, соборах, домашніх школах, де фізичне покарання ставало нормативним елементом дисципліни. На відміну від античної конструкції дитинства, соціальна роль дитини визначалася не як майбутня користь державі, а як відповідність Божому плану.

В епоху Відродження та Нового часу під впливом гуманізму, філософії Просвітництва та раннього Модерну, дитинство починає наділятися новими значеннями, а саме як унікальний період розвитку та соціалізації особистості. Соціальне конструювання дитинства у ці періоди не лише відображає зміну поглядів на природу людини, а й формує основу для сучасних освітніх моделей, концепцій прав дитини та культурних практик. Період Відродження відзначається новим інтересом до людини, зокрема до її початку - дитинства. Гуманістична філософія вбачає у дитині істоту, наділену потенціалом до добра, розуму, самопізнання. У візуальному мистецтві епохи Відродження дитина починає зображуватися з індивідуальними рисами, відходячи від концепції «маленького дорослого» Середньовіччя (Aries, 1962, p. 86). Це свідчить про появу нового ставлення до дитинства як окремої цінності.

Епоха Просвітництва стала переломним моментом у переосмисленні дитинства, яке постає як період інтенсивного формування особистості через досвід, спостереження та виховання. Так, Дж. Локк застосовуючи метафору tabula rasa, стверджує, що дитина не народжується ані доброю, ані злою, а її особистість формується вихованням (Локк, 2002). Це радикально протиставляється християнській концепції первородного гріха. Н. Постмен пов'язує появу «ідеї дитинства» з широким розповсюдженням грамотності та письмової культури (Postman, 1994). Концепт дитинства також все більше корелюється з ідеєю індивідуальності та автономії особистості завдяки працям Р. Декарта, Е. Ротердамського, Ж.-Ж. Руссо (Кочубей, 2014, с. 8). Звичайно, процес «винайдення дитинства» був поступовим і соціально стратифікованим, а не різким цивілізаційним зламом (Cunningham, 1995, p. 78), однак подібні зміни знаменували народження модерного поняття дитинства як окремої фази життя, що потребує захисту і турботи, де дитина описується як індивідуальність, що наділена свободою. Соціальне конструювання дитинства перейшло від церковно-моралізаторської моделі до раціонально-гуманістичної та педагогічної. Такі соціальні інституції як школа, родина, держава почали визнавати дитину як активного суб'єкта.

У XIX столітті дитинство стає об'єктом державної політики. Впроваджуються обов'язкова освіта, здійснюються процеси, спрямовані на захист праці дітей, розвивається дитяча література. Світ дитинства дедалі більше відокремлюється від світу дорослих. Індустріалізація, поява стандартизованої шкільної системи, рухів за права дітей сприяли формуванню образу дитинства як автономного періоду життя, що має бути захищеним законом. Також посилюються дослідження внутрішнього, психічного, приватного простору особистості дитини, відбувається зміщення уявлень про дитину як основу дорослих рефлексій про пам'ять та ідентичність (Steedman, 1995, p. 45). Дитина стає уособленням втраченого минулого, чистоти, невинності, до якої дорослий суб'єкт постійно звертається у спробі зрозуміти власне «Я» (Steedman, 1995, p. 68).

У XX–XXI століттях під впливом постмодерністської філософської парадигми змінилося і бачення дитинства. Якщо модерна парадигма включала прагнення впорядкувати дитинство через інституції освіти, медицини, правові норми, то постмодерна деконструює ці уявлення, ставлячи під сумнів саму ідею «універсального» дитинства. Це пов'язане з тим, що у сучасному глобалізованому світі з розмитими межами між дитинством і дорослістю, множинністю культурних моделей виховання, прискореним технологічним розвитком (зокрема цифровізацією життя) дитинство як соціальний конструкт зазнає суттєвих змін. Ставлення до дітей більше не базується лише на віковій ієрархії, у фокусі опиняються питання прав дитини та її суб'єктності. Постмодерністський підхід дозволяє по-новому осмислити дитинство як продукт дискурсивних практик, як множинну та контекстуальну категорію, що постійно трансформується. У цьому розумінні «дитинство» не одне – їх безліч, і кожне існує у певному культурному, економічному, гендерному, цифровому чи тілесному контексті. Відповідно, дитина виступає не об'єктом виховання, а суб'єктом певного дискурсу.

Постмодернізмом критично осмислено дитинство як об'єкт владних відносин, що постає як множинність локальних образів, сформованих культурою, медіа та політикою. Дискурсивні практики, за М. Фуко, не лише описують дитинство, а й виробляють його як соціальну реальність через освітню систему, психологічні тести, медичні норми тощо (Фуко, 2020, с. 186). Тому тіло дитини також контролюється через дисципліну, медицину, харчування, одяг, поведінку. М. Фуко описує механізми влади, які створюють та підтримують «режими істини» про дитинство. У сучасних умовах це проявляється у нормативних дискурсах про «правильне» виховання, «безпечне»

середовище чи «ідеального» учня, які формуються державою, освітніми інституціями та масмедіа.

В свою чергу Ж. Бодріяр піддає критиці симульований образ дитинства, наголошуючи, що за допомогою іграшок, мультфільмів, казок формується його культурний конструкт, що не відображає реального дитячого досвіду (Baudrillard, 1994). В контексті такого підходу дитина у цифровому середовищі не живе дитинством у біологічному чи педагогічному сенсі, а скоріше «споживає» його певні множинні версії як продукти культури (наприклад, конструкти «TikTok-дитинство» чи «YouTube-дитинство»). Тобто у добу масмедіа дитинство дедалі більше існує як образ, створений і тиражований у медійному просторі, часто віддалений від реального досвіду дітей.

У відповідь на радикальні зміни дитячого досвіду під впливом цифровізації культурного середовища з'являються численні критичні теорії соціального конструювання дитинства. Зокрема, Н. Постман у своїх роботах доводить, що телевізійна культура розмиває межі між дитячим і дорослим світом, роблячи знання універсально доступним і тим самим позбавляючи дитинство невинності (Postman, 1982, p. 80). Телебачення, за Н. Постманом, транслює однакову інформацію всім, незалежно від віку, тим самим знищуючи поняття «таємниці дорослості», яка раніше слугувала інструментом соціального розмежування. У результаті дитина більше не має етапу поступового входження у світ дорослих, а відразу занурюється в його хаотичну інформаційну реальність. Телебачення усуває розрізнення між серйозним і розважальним, знанням і видовищем, що призводить до «десемантизації» дитячого досвіду: дитина більше не навчається через поступове відкриття світу, а отримує інформаційні фрагменти без контексту та ціннісної ієрархії. У цьому сенсі зникнення дитинства є частиною ширшого процесу – перетворення суспільства знання на суспільство розваг. Пов'язуючи появу сучасного концепту дитинства з письмом і шкільною освітою, Н. Постман констатує його руйнацію під впливом медіа, які знищують часову дистанцію між дитинством і дорослістю (Postman, 1982, p. 82).

Сприймаючи медіа як головну загрозу багато дослідників однак залишають поза увагою той факт, що цифрові технології не лише руйнують, а й трансформують форми дитячого досвіду. У сучасному світі вони створюють не лише виклики, а й нові можливості для розвитку дитячої суб'єктності: діти стають активними учасниками цифрової комунікації, творцями контенту, носіями власних голосів у публічному просторі. Тобто замість «зникнення» ми маємо справу з «переозначенням» дитинства - його гібридною формою у цифрову епоху.

Ця позиція визначає зміну парадигм конструювання дитинства від постмодерністської до метамодерністської, що у XXI столітті сформувалася також завдяки розвитку «нової» соціології та філософії дитинства (Дроботенко, 2024, с. 20). Саме вони конструюють дитинство як простір автентичності, гри, експерименту, а також як новий тип соціальної агентності, в якій діти не лише споживають, а й формують культурні смисли (Oswell, 2013). Дитинство розглядається не як зникаюча, а як динамічна структура, що відображає зміни самого суспільства, його цінностей і комунікативних практик.

Дитинство як соціальний конструкт у XXI столітті трансформується, переходячи з простору приватності у публічність, із пасивності у творчість. Воно постає як унікальний соціокультурний феномен, що формується не лише завдяки традиційним інститутам соціалізації, таким як сім'я та школа, але і в результаті інтенсивного впливу масмедіа та цифрових технологій. Досвід дитинства, який у попередні епохи мав локальний і обмежений характер, сьогодні стає глобалізованим, медіатизованим і цифрово опосередкованим. З одного боку, розширюються можливості самовираження та освіти, з іншого, діти стають об'єктами комерціалізації, цифрового нагляду, ранньої сексуалізації. Зокрема, С. Лівінгстон доводить, що соціальні мережі створюють нові простори соціалізації та ідентифікації дітей. Медіа, масова культура, цифрова реальність формують «симульовані» дитинства, часто відірвані від тілесного чи соціального досвіду (Livingstone, 2009, p. 117).

У цифрову епоху Інтернет, соціальні мережі, відеоплатформи, ігрові сервіси створюють середовище, в яке дитина занурена з раннього віку. Масмедіа не просто інформують дитину, вони стають простором формування її ідентичності, світогляду та повсякденних практик. Досвід сприйняття реальності у дитини дедалі більше конструюється медійними образами, які часто замінюють безпосередній досвід. Наприклад, сучасна дитина може більше знати про героїв кіно чи комп'ютерних ігор, ніж про реальних людей з найближчого оточення. Це свідчить про зміну механізмів соціалізації: якщо раніше дитина засвоювала норми через безпосереднє спілкування з батьками та однолітками, то сьогодні значною мірою цей процес опосередковується цифровими каналами.

На відміну від постмодерністської критики медіа, метамодернізм визнає цифровий простір як потенційно цінний для соціалізації, за умови його регулювання. Особливої уваги набуває феномен «цифрового дитинства». Покоління, яке виростає в умовах постійної присутності гаджетів та інтернету, демонструє нові когнітивні та комунікативні характеристики. Діти набагато швидше освоюють технології, вони здатні взаємодіяти у багатозадачному режимі, їхнє мислення відрізняється кліповістю та візуальною орієнтованістю. З одного боку, це

відкриває нові можливості для освіти та творчості, адже цифрові ресурси дають доступ до різноманітних джерел знань. З іншого боку, існує ризик формування поверхового мислення, залежності від інформаційних потоків, втрати здатності до глибинної концентрації.

Соціальні мережі стали новим простором комунікації, де діти будують стосунки, формують ідентичність і переживають почуття приналежності. Однак віртуальні спільноти можуть підміняти реальні соціальні зв'язки, що призводитиме до проблем соціалізації, самотності або кібербулінгу. Особливу небезпеку становить надмірна комерціалізація дитинства: реклама і медійний контент активно формують споживацькі установки у дітей. Тому важливим є розвиток соціальної медіаграмотності, що допомагає дітям формувати критичне ставлення до інформаційних потоків (Livingstone, 2014, p. 301).

Ще одним аспектом впливу цифрових технологій є трансформація гри як основної дитячої діяльності. Якщо у традиційному суспільстві гра була способом соціалізації, розвитку фізичних та комунікативних навичок, то сьогодні вона дедалі частіше відбувається у віртуальному середовищі. Відеоігри стали новим простором дитячого досвіду, який поєднує елементи навчання, розваг і комунікації. Вони формують нові навички (від просторової уяви до стратегічного мислення), але водночас несуть ризики залежності, агресії чи втрати контакту з реальністю. Цифрове середовище впливає і на емоційний розвиток дітей. Постійна присутність у соціальних мережах формує залежність від зовнішньої оцінки – «лайків», коментарів, віртуального схвалення. Це змінює механізми самоповаги і самооцінки, роблячи дитину більш чутливою до соціального тиску. Водночас цифрові технології дають змогу дітям виражати себе, створювати власний контент, що сприяє розвитку творчості та самореалізації. Усе це свідчить про амбівалентність впливу цифрових медіа на дитинство: вони можуть як збагачувати, так і спотворювати досвід дітей.

Конструювання дитинства у метамодернізмі включає також звернення до активізму і політичної суб'єктності дітей. Дитина тут не є пасивним об'єктом впливу та влади, а діє, виступаючи у суспільному просторі як агент змін (Oswell, 2013, p. 3). У межах метамодерністської парадигми дитинство конструюється як поєднання наївності та критичної рефлексії, що стає основою нової суб'єктності. Визнаючи множинність образів дитинства метамодернізм шукає «справжні» моменти дитячого досвіду (гри, дружби, відкриття світу), які мають універсальний характер. У центрі уваги стає турбота про добробут дитини, створення умов для її участі у культурному розвитку, навіть в умовах глобальних криз (Holloway & Valentine, 2000, p. 765). Участь дітей у соціальних практиках дедалі більше визнається як ключовий механізм соціальної репрезентації. Унаслідок цього дитинство перестає конструюватися як пасивний період розвитку дитини і розглядається як активна форма соціального буття, де дитина як агент бере участь у творенні власного досвіду.

Висновки.

Отже, дитинство завжди було більше, ніж просто біологічною стадією розвитку людини. У різних епохах воно мислилося по-різному: як період підготовки до дорослого життя, як символ невинності чи, навпаки, як об'єкт суворого контролю. Соціальний підхід дозволяє визначити, як суспільство конструює уявлення щодо дитинства, закріплює їх у нормах і практиках, а також формує інститути, які визначають статус дитини. Одночасно дитинство як соціальний конструкт не є універсальною і сталою категорією, воно постійно змінюється під впливом панівних дискурсів, структур влади та культурних парадигм. Історія уявлень про дитинство – це історія способів, якими суспільство визначає своє ставлення до майбутнього, до моралі, знання і влади. Зростання уваги до дитинства як окремої фази розвитку пов'язане з гуманізацією суспільних відносин і розвитком окремих напрямків досліджень у галузі педагогіки, соціології та філософії дитинства. Еволюція соціального конструювання дитинства включає перехід від його розгляду як неповноцінного етапу дорослішання до розуміння як унікальної форми суспільного буття, а дитини – від об'єкту панування і контролю до активного суб'єкту творення власного досвіду в культурному, технологічному та інституційному контекстах. У фокусі подальших досліджень мають стати питання агентності дитини, розширення її участі у суспільному житті та захисту її прав.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Арістотель. (2000). *Політика* / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. Київ: Основи.

Дроботенко, М. (2024). Дитина і дитинство як соціальні конструкти: огляд сучасних теоретичних рефлексій. *Вісник Дніпровської академії неперервної освіти. Серія: Філософія. Педагогіка*, 2(2), 19-24. https://doi.org/10.54891/2786-7013-2024-2-3.

Локк, Дж. (2002). *Розвідка про людське розуміння*: у 4-х кн. / Д. Локк; пер. з англ. Н. Бордукова. Книга 1. Про неприродженість принципів та ідей. Харків: Акта.

Кочубей, Т. Д. (2014). *Філософія дитинства: соціально-педагогічний аспект*: навч. посіб. Умань : ФОП Жовтий О. О.

Марченко, О. (2024). Філософське дослідження феномена дитинства: проблеми та перспективи. *Humanities Studies,* 20 (97), 71–80. https://doi.org/10.32782/hst-2024-20-97-09.

Платон. (2000). *Держава.* Пер. з давньогрецького Дз. Коваля. Київ: Основи.

Саніна, Т. (2023). Інституціоналізація соціології дитинства як окремої галузі: міжнародний досвід та Україна. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*, 6, 16–30. https://doi.org/10.18523/2617-9067.2023.6.16-30.
Фуко, М. (2020). *Наглядати й карати: народження в'язниці*. Переклад з французької Петра Таращука. Комубук.
Aries, P. (1962). *Centuries of childhood: A social history of family life* (R. Baldick, Trans.). New York: Knopf.
Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and Simulation.* University of Michigan Press.
Berger, Peter L. & Luckmann, Thomas (2011). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge.* Open Road Media.
Cunningham, H. (1995). *Children and Childhood in Western Society Since 1500.* London: Longman.
Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
Heywood, C. (2001). *A History of Childhood: Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times.* Cambridge, UK ; Malden, Mass. : Polity Press.
Holloway, S. L. & Valentine, G. (2000). Spatiality and the New Social Studies of Childhood. *Sociology,* 34(4), 763–783.
Jenks, C. (Ed.). (1982). *The Sociology of Childhood: Essential Readings*. Batsford.
Kennedy, D. (2006). *Changing Conceptions of the Child from the Renaissance to Post-Modernity*: A Philosophy of Childhood. Lewiston, NY: The Mellen Press,
Kohan, W. O. (2017). *Childhood, philosophy and the polis: Exclusion and resistance*. In D. Kennedy & B. Bahler (Eds.), Philosophy of childhood: Exploring the boundaries. Lanham, MD: Lexington Books, 17– 31.
Livingstone, S. (2009). *Children and the Internet: great expectations, challenging realities*. Cambridge: Malden, MA: Polity.
Livingstone, S. (2014). Developing social media literacy: How children learn to interpret risky opportunities on social network sites, Communications. *The European Journal of Communication Research*, 39(3), 283–303.
Oswell, D. (2013). *The agency of children: From family to global human rights*. U.K.: Cambridge University Press.
Postman, N. (1994). *The Disappearance of Childhood*. Vintage/Random House.
Shahar, Sh. (1990). *Childhood in the Middle Ages*. London; New York: Routledge.
Steedman, C. (1995). *Strange Dislocations: Childhood and the Idea of Human Interiority, 1780-1930.* London : Virago Press.

REFERENCES

Aries, P. (1962). *Centuries of childhood: A social history of family life* (R. Baldick, Trans.). New York: Knopf.
Aristotle. (2000). *Politics* (Trans. from Ancient Greek & introduction by O. Kysliuk). Kyiv: Osnovy.
Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and Simulation*. University of Michigan Press.
Berger, Peter L. & Luckmann, Th. (2011). *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*. Open Road Media.
Cunningham, H. (1995). *Children and Childhood in Western Society Since 1500.* London: Longman.
Drobotenko, M. (2024). Child and childhood as social constructs: A review of contemporary theoretical reflections. *Bulletin of the Dnipro Academy of Continuing Education. Series: Philosophy. Pedagogy*, 2(2), 19–24. https://doi.org/10.54891/2786-7013-2024-2-3
Foucault, M. (2020). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison* (Trans. from French by Petro Tarashchuk). Komubook.
Giddens, A. (1991). *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age.* Cambridge: Polity Press
Heywood, C. (2001). *A History of Childhood: Children and Childhood in the West from Medieval to Modern Times.* Cambridge, UK ; Malden, Mass. : Polity Press.
Holloway, S. L. & Valentine, G. (2000). Spatiality and the New Social Studies of Childhood. *Sociology,* 34(4), 763–783.
Jenks, C. (Ed.). (1982). *The Sociology of Childhood: Essential Readings*. Batsford.
Kennedy, D. (2006). *Changing Conceptions of the Child from the Renaissance to Post-Modernity*: A Philosophy of Childhood. Lewiston, NY: The Mellen Press,
Kochubei, T. D. (2014). *Philosophy of Childhood: Socio-Pedagogical Aspect: A Textbook.* Uman: FOP Zhovtyi O. O.
Kohan, W. O. (2017). *Childhood, philosophy and the polis: Exclusion and resistance.* In D. Kennedy & B. Bahler (Eds.), Philosophy of childhood: Exploring the boundaries. Lanham, MD: Lexington Books, 17– 31.
Livingstone, S. (2009). *Children and the Internet: great expectations, challenging realities.* Cambridge: Malden, MA: Polity.
Livingstone, S. (2014). Developing social media literacy: How children learn to interpret risky opportunities on social network sites, Communications. *The European Journal of Communication Research*, 39(3), 283–303.
Locke, J. (2002). *An Essay Concerning Human Understanding* (in 4 books). Book 1: On the absence of innate principles and ideas (Trans. from English by N. Bordukova). Kharkiv: Akta.
Marchenko, O. (2024). Philosophical study of the phenomenon of childhood: Problems and prospects. *Humanities Studies*, 20(97), 71–80. https://doi.org/10.32782/hst-2024-20-97-09
Oswell, D. (2013). *The agency of children: From family to global human rights*. U.K.: Cambridge University Press.
Plato. (2000). *The Republic* (Trans. from Ancient Greek by Dz. Koval). Kyiv: Osnovy.
Postman, N. (1994). *The Disappearance of Childhood.* Vintage/Random House.
Sanina, T. (2023). Institutionalization of the sociology of childhood as a separate field: International experience and Ukraine. *NaUKMA Research Papers. Sociology*, 6, 16–30. https://doi.org/10.18523/2617-9067.2023.6.16-30
Shahar, Sh. (1990). *Childhood in the Middle Ages*. London; New York: Routledge.
Steedman, C. (1995). *Strange Dislocations: Childhood and the Idea of Human Interiority, 1780-1930.* London: Virago Press.

The Pneumatological Aspect of the Interpretation of the Holy Scripture in Biblical Hermeneutics

UDC: 801.73 DOI: https://doi.org/10.15421/172612

Orest Bilobram
Ph.D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0003-2831-520X, orectman@gmail.com
Classical Private University (Zaporizhzhia, Ukraine)

Abstract.

Relevance. For representatives of the Protestant branch of Christianity, the canonical Bible is regarded as the authoritative Word of God. Therefore, regular reading, study, and interpretation of Scripture are considered among the primary aspects of a believer's spiritual life. It is within the pages of the Bible that divine revelation to humanity is contained; thus, the exploration of God's will and its fulfillment is achieved through faithful interpretation of the Scriptures. However, in today's subjective postmodern context, there is a tendency for each reader to develop their own understanding of biblical texts, which may not correspond to the original authorial intent. In such cases, the relevance and authority of the Holy Scripture are compromised, making it impossible to accurately convey God's will to humanity. Since the biblical texts were written by human authors under the inspiration of the Holy Spirit, the pneumatological dimension of biblical interpretation must play a key role in understanding divine revelation.

The purpose. To clarify the perspectives of specialists in the field of biblical hermeneutics regarding the pneumatological aspect in the process of interpreting the Bible. To examine biblical texts concerning the doctrine of the enlightening work of the Holy Spirit on the interpreter's understanding of the original authorial meaning of Scripture.

The results. It has been established that, according to biblical hermeneutics, the role of the Holy Spirit in interpreting the Bible is indispensable. Biblical texts concerning the enlightening work of the Holy Spirit in the process of understanding truth were analyzed. It was revealed that the understanding of truth is possible only for devoted believers who are under the enlightening influence of the Holy Spirit. Conversely, an unbelieving reader who does not believe in God or in the authority of Scripture is deprived of the ability to accurately perceive and interpret the truths of the Bible.

The conclusions. It was determined that within biblical hermeneutics the pneumatological aspect holds fundamental significance, since the Holy Spirit, who inspired the biblical authors, also illuminates contemporary believers in the knowledge of truth, enabling a faithful reception of biblical truth.

Keywords: Bible, biblical hermeneutics, pneumatological aspect, role of the Holy Spirit, interpretation, enlightening work of the Holy Spirit

Пневматологічний аспект тлумачення святого письма в біблійній герменевтиці

Білобрам Орест
Класичний приватний університет (Запоріжжя, Україна)

Анотація

Актуальність. Для представників протестантської гілки християнства канонічна Біблія являється авторитетним Божим Словом. Тому регулярне читання, дослідження та її тлумачення вважається одним із головних аспектів духовного життя вірянина. Саме на сторінках Біблії міститься Боже одкровення людству, тому дослідження волі Божої та її виконання досягається через вірне тлумачення Біблії. Але в сучасному суб'єктивному постмодерністському світі спостерігається тенденція, що в кожного читача може бути своє розуміння текстів Біблії, яке не відповідає авторському задуму. В такому випадку втрачаються актуальність та авторитетність Святого Письма, і неможливість передати волю Божу людству. Так як тексти Біблії були написані людськими авторами під натхненням Духа Святого, тому пневматологічний аспект при тлумаченні Святого Письма має відігрівати ключову роль, щоб зрозуміти Божественне одкровення.

Мета. З'ясувати ставлення спеціалістів в області біблійної герменевтики щодо пневматологічного аспекту в процесі тлумачення Біблії. Дослідити тексти Біблії стосовно вчення просвітницької дії Духа Святого на розуміння початкового авторського змісту тлумачем Святого Письма.

Результати. З'ясовано, що згідно біблійної герменевтики, роль Духа Святого при тлумаченні Біблії являється обов'язковою. Проаналізовано тексти Святого Письма стосовно просвітницької діяльності Духа Святого в процесі розуміння істини. Виявлено, що розуміння істини можливо тільки для посвячених вірян, які знаходяться під просвітницькою дією Духа Святого. А невіруючий читач, який не вірить в Бога і в авторитетність Святого Письма позбавлений можливості вірно сприймати та тлумачити істини Біблії.

Висновки. Визначено, що в біблійній герменевтиці пневматологічний аспект має фундаментальне значення, адже Святий Дух, Який надихав авторів для написання Святого Письма, також просвітлює в пізнанні істини сучасних вірян, для вірного сприйняття істини Біблії.

Ключові слова: Біблія, біблійна герменевтика, пневматологічний аспект, роль Духа Святого, тлумачення, просвітницька дія Духа Святого

Стаття надійшла / Article arrived: 12.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 24.10.2025

Вступ.

Пневматологія (від грец. pneuma «дух») – це вчення про Святого Духа, Його природу, дію і роль у спасінні та об'явленні. Тому пневматологічний аспект в біблійній герменевтиці полягає в тому, що просвітницька діяльність Духа Святого приводить вірянина до вірного розуміння істини Святого Письма при його дослідженні.

Згідно з біблійною герменевтикою, для вірного розуміння Писання тлумачу потрібно, і знання герменевтичних принципів тлумачення, і духовне просвітлення. І тільки взаємовідношення цих двох складових приведе до правильного тлумачення тексту. Якщо в тлумача немає духовного просвітлення, то застосування одних герменевтичних принципів призведе тільки до інтелектуальних здобутків. Якщо тлумач буде керуватися тільки духовним просвітленням, ігноруючи герменевтичні принципи, то таке тлумачення буде мати зовсім мало спільного з авторським задумом.

Питання впливу пневматології на тлумачення Біблії постійно обговорюється. До тлумача Біблії представники біблійної герменевтики виставляються деякі вимоги. І у зв'язку з цим виникає наступне питання, які існують вимоги до тлумача Біблії? Чи може кожен читач правильно тлумачити Біблію? Чи потрібно тлумачу належати до числа вірян? Яка роль Духа Святого в процесі тлумачення Біблії?

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Проблематикою пневматологічного аспекту в біблійній герменевтиці переймаються як закордонні дослідники, так і вітчизняні. Ванхузер правильно підмітив: «Визначення ролі Святого Духа в тлумаченні Біблії – проблема давня і широко відома» (Ванхузер, 2007, с. 613). Верклер, коли описує п'ять спірних питань сучасної герменевтики, в одному з питань позначає цю проблему: «Четверте дискусійне питання в сучасній герменевтиці наступне: чи впливають духовні чинники на здатність точно сприймати істини, що містяться в Писанні?» (Верклер, 1995, с. 17). Далі він наводить дві протилежні точки зору в цьому питанні. Перші вважають, що не впливає, тому що, якщо дві людини однаково підготовлені в області герменевтики, то це являється гарантією правильного тлумачення з боку обох. Другі вважають, що, саме, духовний стан тлумача має вплив на можливість вірного тлумачення та сприйняття істини.

В прихильників другої точки зору на рахунок ролі Духа Святого в тлумаченні існує два різних напрямки. Перший підхід полягає в тому, що робота Духа Святого в становленні Церкви являється безперервною, тому Дух Святий відкриває новий зміст в біблійному тексті. Як в день П'ятдесятниці Святий Дух дав Петру побачити виконання стародавнього пророцтва Йоіла в реальних подіях, Він продовжує так само діяти сьогодні, ведучи читачів до нових прочитань, щоб застосувати їх у сучасних обставинах. Прихильники цієї точки зору вважають, що Дух Святий надає тексту нового змісту, який відрізняється від первісного змісту, тому Писання залишається актуальним на всі віки.

Звичайно, прецеденти в Новому Завіті є, коли новозавітні автори використовують цитати, або парафрази, або тлумачать пророцтва зі Старого Завіту, якби ігноруючи контекст і авторське значення тексту. Але тут потрібно взяти до уваги, що автори Нового Завіту були богонатхненні й Дух Святий, як Автор всього Писання, використовував їх для надання нового прочитання старозавітних текстів. Але сучасні читачі не є богонатхненними тлумачами, тому вони не можуть виходити за рамки первісного змісту тексту, закладеного в нього автором. Це привілей Духа Святого при написанні Біблії. Якщо вивести роль Духа Святого за межі буквального значення тексту, вже закладеного в Писанні, то Верклер попереджає, що в такому випадку не залишиться критерію, за яким можна розрізнити закладений Богом зміст в тексті та особисті інтерпретації, як, ніби дані Духом Святим. «Дійсно, якщо ми виведемо визначення просвітлення за ці межі, то у нас не буде логічної ясної підстави для розрізнення Божественного значення, вкладеного в текст, і особистої інтуїції, і доповнень тисячі різних тлумачів» (Верклер, 1995, с. 19).

Другий підхід полягає в тому, що роль Духа Святого в тлумаченні полягає у відкритті вже записаної істини. Дух Святий працює в вірянинові та веде його до розуміння буквального змісту, допомагаючи зрозуміти значення, вже закладене в тексті. Тут потрібно взяти до уваги той факт, що в процесі просвітлення Дух Святий ніколи не виходить за рамки написаного Слова Божого і ніколи не відкриває нової істини, якщо вони не записані в Біблії.

Гіббс так визначає роль Духа Святого в тлумаченні: «Його завдання не полягає в тому, щоб нашептати вірянину парочку містичних секретів, а в тому, щоб видалити всі заслони й перепони, вибудовані з мільйонів наших упереджень. Його справа – прокласти шлях до істини» (Гіббс, 1997, с. 41).

Ванхузер також стоїть на позиції, що роль Духа Святого в тлумаченні полягає не у відкритті нового змісту тексту, а в розумінні вже наявного: «Роль Духа не в тому, щоб надати Слову нового змісту, а в тому, щоб наповнити силою вже присутній зміст» (Ванхузер, 2007, с. 562).

Виходячи з вищевикладеного, роль Духа Святого в тлумаченні полягає в тому, щоб прокладати шлях через суб'єктивізм читача до вірного розуміння тексту, в якому зміст закладений спочатку автором. Тісельтон звертає увагу в цьому процесі на людський фактор і попереджає: «Це не означає, що людські дослідження не мають ніякого значення» (Тісельтон, 2011, с. 374). Ванхузер стверджує, що в тлумача може бути два

смертних гріхи: гординя і лінощі (Ванхузер, 2007, с. 687). Гордість полягає в тому, що тлумач впевнений, що дістався до суті змісту і вважає своє тлумачення абсолютним. Лінощі полягають в тому, що читач залишає спроби почути текст, тобто проводити екзегетичні дослідження. За нього це повинні зробити проповідник, учитель, пастор або Дух Святий. Тому тлумачу потрібно уникати цих двох вад.

Ванхузер стверджує, що читач повинен розвивати в собі чотири чесноти, щоб зрозуміти задум автора – це чесність, відкритість, увага і слухняність (Ванхузер, 2007, с. 558). Чесно визнати свої власні упередження, свою суб'єктивність. Бути відкритим і готовим прислухатися до інших тлумачень, які можуть суперечити його власним. Бути уважним до тексту і до всіх деталей, нічого не упускати в тлумаченні. Бути слухняним тексту, тобто читати його як задумав автор, згідно з жанром. Тільки в такому випадку, тлумач зможе опанувати знаннями, згідно із задумом тексту.

Фі та Стюарт також звертають увагу, що Дух Святий надихає читання Біблії: «Безсумнівно, той же Дух, Який надихнув написання Біблії, може так само надихнути процес її читання» (Фі, Стюарт, 2022, с. 35). Але вони також попереджають, що скрупульозна екзегетика являється складовою тлумачення Біблії. Тому потрібно старанність з боку людини, і просвітлення з боку Святого Духа. Тлумач не може зробити якесь тлумачення і приписати все це Духу Святому, якщо воно суперечить первісному змісту. Дух Святий не може Сам Собі суперечити, тому що Він є Автором початкового змісту. Вони роблять висновок, що допомога Духа Святого при тлумаченні Біблії «полягає в тому, щоб допомогти нам виявити початковий задум та скерувати нас, коли ми намагатимемося правильно застосовувати те значення в наших ситуаціях» (Фі & Стюарт, 2022, с. 37).

Осборн також вважає, що пневматалогія відіграє ключову роль в процесі тлумачення Бібілії: «Просвітництво тлумача – це один із аспектів служіння Духа Святого» (Осборн, 2009, с. 564). Він стверджує, що Дух Святий надає можливість тлумачу зрозуміти тексти Біблії, але не диктує йому значення тексту. Дух Святий помагає читачу Біблії направити всі його здібності на розуміння та застосування Біблії. Але виникає наступне питання, чому один і той же уривок Писання тлумачиться по різному, якщо тлумачі мають однаковий ступінь духовності. Осборн вказує причину: «Дух дає можливість подолати власну суб'єктивність, щоб зрозуміти Слово, але Він не гарантує, що ми це зробимо» (Осборн, 2009, с. 565).

Тлумачення Біблії повинно супроводжуватися дією Духа Святого. Флюгрант наголошує на наступному твердженні: «Без допомоги Духа Святого неможливо зрозуміти Писання, оскільки Дух Святий відроджує і просвітлює людину, пояснюючи їй біблійну істину» (Флюгрант, 2025, с. 49). Без допомоги Духа Святого неможливо досягти правильного тлумачення і розуміння тексту. Інтелектуальні пошуки й філософські ідеї можуть привести тільки до невірного тлумачення, але просвітлююча роль Духа Святого має незамінну дію.

Аналізуючи стан біблійної герменевтики в п'ятидесятницькому середовищі, Мокієнко звертає увагу на її пневматологічну направленість. Описуючи шляхи становлення п'ятидесятницької герменевтики автор акцентує увагу на ролі Духа Святого як в процесі написання Біблії, так і в читачів, які є отримувачі послання: «Дух присутній як у читачі тексту, так і в тих, хто слухає, як у авторів, так і в отримувачів» (Мокієнко, 2018, с. 276-277).

Людина сама не може осягнути істини Писання, але якщо їй відкриє Дух Святий, тоді прочитане стає зрозумілим. «Щоб правильно тлумачити Писання, потрібно просвітництво від Самого Господа» (Санніков, 2016, с. 1326).

Результати дослідження.

За часів Старого Завіту не було розуміння про просвітлюючу роль Духа Святого. Але вже тоді один з авторів Писання висловив думку, що Господь може дати розуміння про закон.

Псалмоспівець в 118 псалмі так висловив цю думку: «Відкрий мої очі, і хай чуда Закону Твого я побачу!» (Пс.118:18). Цей псалом є шедевром єврейської поезії. В цьому псалмі автор звеличує Божий закон і Мурзін назвав цей псалом як «дивовижний гімн Божому Слову» (Мурзін, 2014, с. 508). У темі вихваляння Божого слова псалмоспівець просить милості в Господа відкрити йому очі на чуда закону. Можна сказати, що він просить мудро, неупереджено та уважно підійти до закону Божого, щоб зрозуміти його божественний зміст.

Хоча автор псалма невідомий, і час написання важко встановити, але точно можна визначити, що псалмоспівець сподівається на Господа і просить Його про якісь надприродні дії, відкрити духовні очі для розуміння Його закону. Тому вже в Старому Завіті людина сподівалася на просвітлюючу роботу Господа, щоб зрозуміти Божий закон.

За часів Нового Завіту картина змінилася, і про просвітлюючу роль Духа Святого написано набагато більше.

Коли Ісус ще був на землі, Він наставляв учнів, що Він піде, але Отець Небесний пришле їм іншого Утішителя, тобто Духа Святого. «А коли прийде Він, Той Дух правди, Він вас попровадить до цілої правди» (Ів.16:13). Христос мав багато чого сказати Своїм учням, але не міг цього зробити, тому що вони не могли цього зрозуміти. Ситуація змінилася після злиття Духа Святого в день П'ятидесятниці. «Місія Духа в Церкві полягає в тому, щоб зміцнювати вірян в пізнанні Бога. Перші християни вірили, що

саме Святий Дух відкриває їм значення Писання» (Санніков, 2016, с. 1369).

Але до дня П'ятидесятниці, після воскресіння Ісуса Христа сталася одна визначна подія. Коли Христос явився своїм учням, то нагадав їм, що Він неодноразово говорив, щоб виконалось усе написаному про Нього в Писанні та «тоді розум розкрив їм, щоб вони розуміли Писання» (Лк.24:45). Потрібно відзначити, що Христос відкрив їх розум до розуміння істини тільки по відношенню минулих подій, щодо Його страждань, смерті й воскресіння. Учні не розуміли, і не бачили в Старому Завіті, що Христу потрібно було постраждати, померти та на третій день воскреснути. Цю думку висловили учні по дорозі в Еммаус: «А ми сподівались були, що Це Той, що має Ізраїля визволити. І до того, оце третій день вже сьогодні, як усе оте сталося...» (Лк.24:21). Для того, щоб зрозуміти Його місію як Спасителя всього людського роду, Христу довелося через надприродну дію відкрити їх розум, щоб вони розуміли істини Старого Завіту про Нього в цьому напрямку. Він їм відкрив, що потрібно Месії постраждати, воскреснути на третій день і бути проповідувано в Його ім'я покаяння і прощення для всіх народів.

Але через декілька днів перед самим вознесінням Ісуса Христа учні поставили питання Ісусу: «Чи не часу цього відбудуєш Ти, Господи, царство Ізраїлеві?» (Дії 1:6). Але це питання наштовхує на думку, що Ісус відкрив їх розум – це просто було тлумачення Ним текстів Старого Завіту і нічого надприродного.

Але насправді – це була надприродна дія тільки стосовно Його страждань. Учні зрозуміли місію Христа щодо Його страждань, але вони не мали бачення всієї картини й також сподівалися на політичне правління Месії. Христос усе своє служіння проповідував про Царство Боже. Вони мислили як всі юдеї, які чекали політичного месію, який позбавить їх від римського ярма. Тобто учні Ісуса протягом всього Його служіння дотримувалися загальноприйнятої серед юдеїв думки про те, що пророцтва в Старому Завіті передбачали політичне правління Месії, а не духовне. Тому вони й поставили це питання, не маючи розуміння про Царство Боже. Але після дня П'ятидесятниці в житті апостолів багато чого змінилося, Дух Святий просвітив їх, наставляв і відкривав істини Писання.

Після дня П'ятидесятниці апостоли почали сміливо проповідувати Євангелію. Перша проповідь апостола Петра після зішестя Духа Святого, рясніє цитатами Старого Завіту, які він наводить на захист поведінки хрещених Духом Святим апостолів і учнів. Він посилається на пророків Йоіля і Давида. Після зцілення кривого біля храму Петро знову говорить проповідь, посилаючись на Мойсея, Самуїла та інших пророків. Промова диякона Стефана перед синедріоном, де він захищав свою репутацію, бо його звинуватили, що він говорив проти Бога, закону і храму, також спиралася на Старий Завіт. Почавши від Авраама, згадав усіх патріархів, Мойсея, Навина, Давида, Соломона, Стефан цитував Старий Завіт. Апостол Павло також багато у своїх проповідях цитував Старий Завіт, щоб довести істинність Ісуса як Месії, та довести істинність доктрин, взятих зі Старого Завіту.

Примітно, що в авторів Нового Завіту інколи простежується певна тенденція: цитуючи Старий Завіт, вони під натхненням Духа Святого могли давати нове прочитання або можна сказати, нове тлумачення старозавітних уривків для новозавітного періоду. Можна сказати, що Дух Святий відкривав їм деякі істини Старого Завіту, яких не бачили спеціалісти в області Писання книжники та фарисеї. Про них відомо, що вони не сприйняли Ісуса як Месію, вони не були під натхненням Духа Святого, тому вони не могли зрозуміти деякі істини, написанні в Писанні.

Наприклад, взяти проповідь апостола Петра, де він цитує Мойсея: «Господь Бог вам Пророка підійме від ваших братів, як мене; у всім Його слухайтеся, про що тільки Він вам говоритиме! І станеться, що кожна душа, яка не послухала б того Пророка, знищена буде з народу» (Дії 3:22-23). Це пророцтво він тлумачить, що воно здійснилося в Ісусі Христі. Але спочатку ці слова (ПЗ 18:15-19), які звучали до ізраїльського народу, мали відношення до наступника Мойсея і виконалися в Ісусі Навині. Ісус Навин в Біблії названий пророком, як і Мойсей. Після руйнування Єрихона Ісус Навин назвав проклятим того, хто відновить і знову відбудує Єрихон (Нав.6:25). Це сталося й автор книги Царств, описуючи цю подію, називає її виконанням пророцтва через Ісуса Навина: «За його днів Хіїл з Бет-Елу відбудував Єрихона, на перворіднім своїм Авірамові він заклав його фундаменти, а на наймолодшім своїм Сегівові повставляв брами його, за словом Господа, що говорив через Ісуса, Навинового сина» (1Цар.16:34).

Коли дальше читаємо про історичні події, то справді, непослух Ісусу Навину, призводив до винищення непослушних. Після завоювання Єрихону, Ахан не послухався слів Ісуса Навина і взяв деякі трофеї, які були закляті. В кінцевому результаті Ахан з усією родиною був побитий камінням (Нав.7:1-26).

Але ці слова Мойсея, які в першу чергу виконалися в Ісусі Навині, апостол Петро під натхненням Духа Святого, дає їм нове прочитання, і застосовує до Ісуса Христа.

Відразу виникає логічне запитання: маючи прецеденти в Писанні, чи можуть сучасні християни під просвітницькою дією Духа Святого давати нове прочитання або нове тлумачення текстів Писання.

Відповідь на це питання буде негативна, тому що написання Святого Письма є прерогативою роботи Духа Святого, Він є Автором Писання. Тільки Дух Святий міг вкласти істини в Старому Завіті й відкрити їх співавторам в Новому Завіті. А

сучасні читачі не є богонатхненними тлумачами. Бо якщо притримуватися на це питання позитивної відповіді, тоді в тлумаченні виникне хаос, у кожного тлумача буде своє розуміння тексту, приписане просвітницькій діяльності Духа Святого. І тоді як розрізнити такі суб'єктивні тлумачення, яке з них вірне, бо зникає всякий критерій для перевірки. Але коли притримуватися критерію авторського задуму в тексті, то тільки в такому випадку можна виявити суб'єктивність тлумача.

Апостол Павло у своїх посланнях також підтримує точку зору, що тільки Дух Святий може відкривати істину. Люди своїм розумом це зробити не можуть. Він писав коринфській церкві: «А нам Бог відкрив це Своїм Духом, усе, бо досліджує Дух, навіть Божі глибини» (1Кор.2:10).

Павло показує, що премудрість Божа, яка міститься в Євангелії, була прихована від початку, але призначена Богом ще до створення світу. Цю премудрість Божу ніхто з володарів цього віку не пізнав. Але нам християнам, які прийняли Духа від Бога (1Кор.2:12), апостол Павло має на увазі себе і коринфян, Дух Святий відкрив ці істини Євангелія.

Апостол Павло далі, розвиваючи свою думку, пише, що «А людина тілесна не приймає речей, що від Божого Духа, бо їй це глупота, і вона зрозуміти їх не може, бо вони розуміються тільки духовно» (1Кор.2:14), тобто невіруюча людина не може зрозуміти істини Божі. Вона може керуватися своїм інтелектом, але позаяк вона не приймає Духа Святого і Його просвітлюючої ролі, їй аж ніяк не зрозуміти тільки своїм розумом істини Божі.

І в кінці Павло робить висновок, що ми, християни, «а ми маємо розум Христів» (1Кор.2:16). Це означає, що християни наділені привілеєм розуміти істини Божі, викладені в Писанні, бо Дух Святий їх відкриває. Тому пневматологічний аспект важливий для тлумачення Біблії, не тому, що він генерує зміст тексту, а тому, що він допомагає позбутися суб'єктивізму й зрозуміти зміст, уже присутній в тексті.

У посланні до Ефесян апостол Павло наголошує, що йому відкрита таємниця про «заряджения Божої благодаті» (Еф.3:2-3). Слово «таємниця» в інтерпретації Павла означає Божий задум для історії людства, який був закладений в Писанні, але не зрозумілий і не відкритий пророкам Старого Завіту. Суть таємниці в тому, що язичники можуть отримати спасіння разом з євреями та стати одним Тілом «в Христі Ісусі через Євангелію» (Еф.3:6). І ця таємниця Христа відкрита Духом Святим не тільки апостолу Павлу, а й іншим: «А вона за інших поколінь не була оголошена людським синам, як відкрилась тепер через Духа Його святим апостолам і пророкам» (Еф.3:5). Тільки Дух Святий може відкрити істини, приховані в Писанні.

Апостол Павло, наставляючи Тимофія, пише йому в посланні: «Розумій, що я говорю. А Господь нехай дасть тобі розум у всьому» (2Тим.2:7). Павло, описуючи складові здорового духовного життя, закликає Тимофія зміцнюватися в благодаті, бути навчальним, бути цілком присвяченим воїном Ісуса Христа, бути цілеспрямованим як атлет, бути працьовитим як хлібороб. При цьому він також закликає ім'я Господа, щоб Він дав розуміння в усьому Тимофію. І в цьому уривку видно, що відкривати істини людям є прерогативою Бога.

Апостол Іван також звертає увагу, що завдяки надприродній дії Сина Божого християни можуть пізнавати істину. «Ми знаємо, що Син Божий прийшов, і розум нам дав, щоб пізнати Правдивого...» (1Ів.5:20). Для того, щоб пізнавати істину, Ісус Христос просвітлює наш розум. Тому християнин може бути впевнений, що під впливом Духа Святого його розум буде просвітлений та здатний сприймати істини Писання.

Тому, згідно Святого Письма, роль Духа Святого в відкритті істини та тлумаченні Писання є обов'язковою і неперевершеною.

Ісус Христос, коли ще був на землі, то пообіцяв учням, що Бог пішле їм Утішителя, тобто Духа Святого, Який наставить їх на всяку істину. Потім після воскресіння Він відкрив розум учнів для розуміння істини Писання. Після дня П'ятидесятниці Дух Святий відкривав істини Писання апостолам, де вони багато цитували Старий Завіт, вказуючи на істини, які не зрозуміли книжники і фарисеї, тому не прийняли Ісуса Христа як Месію.

Завдяки просвітлюючій роботі Духа Святого і сьогодні християни можуть читати Писання та отримувати відкриття істини Писання.

Висновки.

Підсумовуючи результати дослідження, варто зауважити необхідність пневматологічного аспекту в біблійній герменевтиці.

Встановлено, що для вірного тлумачення Писання потрібна просвітлююча робота Духа Святого. Але потрібно відзначити, що відкриття істини Писання є спільною роботою, і Духа Святого, і християнина. Коли християн опанує навичками екзегетичного дослідження тексту Писання, і буде їх застосовувати, тоді Дух Святий буде відкривати істини. Це твердження має відношення тільки до вірян.

Читач відіграє важливу роль в тлумаченні Біблії. Його задача полягає в тому, щоб не привносити своє значення в текст, а знайти оригінальне значення тексту, яке закладено при написані Біблії. Читач повинен бути духовно відроджений та вірити в Бога. Також з боку читача повинна бути готовність досліджувати текст за допомогою герменевтичних принципів. А найголовніше, читач повинен бути слухняний Духу Святому, Який направляє його до істини. Роль Духа Святого полягає в тому, щоб показати тлумачу вже присутній зміст в тексті, прокласти шлях до істини

через його суб'єктивізм в розумі, а не відкривати нове значення в біблійному тексті, яке не відповідає задуму автора. Просвітлення Духа Святого і застосування герменевтичних принципів є двома складовими, які являються обов'язковими для прихильника біблійної герменевтики.

Щодо невіруючих людей, то вони не зрозуміють духовні істини, вони не зможуть правильно тлумачити Біблію, якщо і будуть застосовувати герменевтичні принципи. Тому, не відроджений духовно і не віруючий в Бога читач, має обмеження, які перешкоджають йому тверезо міркувати про істину, тлумачити Писання, незалежно від вміння застосовувати герменевтичні принципи.

Отже, не кожен читач може правильно тлумачити Біблію. Невіруючі читачі не мають можливості зрозуміти істину. Тільки читачі, які являються представниками спільноти вірян, мають можливість вірного тлумачення Біблії. При цьому вони повинні вірити в богонатхненність Біблії, як єдиного авторитету істини, і вміти застосовувати герменевтичні принципи.

Відповідно до біблійної герменевтики, до читача, як тлумача Біблії, висуваються певні вимоги, згідно пневматологічного аспекту. Духовні чинники відіграють вирішальну роль в тлумаченні Біблії. Духовне відродження, духовне просвітлення через Дух Святий, тлумачні чесноти та застосування герменевтичних принципів являються обов'язковими. Тільки в такому випадку в тлумача є можливість визначити єдине вірне значення тексту.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Біблія. (2007). Переклад проф. Івана Огієнка. Київ: Українське Біблійне Товариство.
Ванхузер, К. Дж. (2007). Мистецтво розуміння тексту. Літературознавча етика та тлумачення Писання. Черкаси: Колоквіум.
Верклер, Г. (1995). Герменевтика. Принципи та процес тлумачення Біблії. Baker Book House
Гіббс, К. (1997). Принципи тлумачення Біблії. Навчальний посібник. ICI.
Мурзін, А. І. (2014). Діалог із православ'ям: Говоріть істину з любов'ю, спостерігаючи за собою. Київ.: ООО «Книгоноша».
Мокієнко, М. М. (2018). *Феномен п'ятидесятництва* (монографія). Рівне: Дятлик М.
Осборн, Г Р. (2009). *Герменевтична спіраль: загальне введення в біблійне тлумачення*. Одеса: Біблійна кафедра.
Санніков, С. (ред.). (2016). *Слов'янський біблійний коментар.* Київ: Євро-Азійська акредитаційна асоціація; Книгоноша.
Тісельтон, Е. (2011). *Герменевтика*. Черкаси: Колоквіум.
Фі, Г.Д., & Стюарт, Д. (2022). *Як читати Біблію та бачити всю її цінність*. Херсон: Таврійський християнський інститут.
Флюгрант, С. (2025). *Як читати Біблію, не спотворюючи її сенсу*. Вінниця: Твори.

REFERENCES

Fi, G & Styuart, D. (2022). How to read the Bible and see all its value. Kherson: Taurian Christian Institute.
Flugrant, S. (2025). *How to read the Bible without distorting its meaning*. Vinnytsia: Tvory.
Gibbs, C. (1997). Principles of Biblical Interpretation. ICI University.
Holy Bible, (2007). Translated by Professor Ivan Ohienko. Kyiv: Ukrainian Bible Society.
Mokienko, M. M. (2018). The phenomenon of Pentecostalism (monograph). Rivne: Dyatlyk M.
Murzin, A. I. (2014). Dialogue with Orthodoxy: Speak the truth with love, observing yourself. Kyiv.: OOO «Bookseller».
Osborne, G (2009). The Hermeneutical Spiral: A Comprehensive Introduction to Biblical Interpretation. Odesa: Department of the Bible.
Sannikov, S. (Ed.). (2016). Slavic Bible Commentary: Modern Evangelical Perspective. Kyiv: Euro-Asian Accrediting Association; Knyhonosha.
Thiselton, A. (2011). Hermeneutics. Cherkasy: Colloquium.
Vanhoozer, K. J. (2007). Is There a Meaning in This Text? Cherkasy: Colloquium.
Virkler, H. (1995). Hermeneutics: Principles and Processes of Biblical Interpretation. Baker Book House.

Fear and Faith: A Brief Overview Throughout 25 Centuries

UDC: 1+17+141.32:[159.942.5+2-184.2]. DOI: https://doi.org/10.15421/172613

Klose Ronny
Ph.D. Student, https://orcid.org/0009-0009-5504-9972, r.klose.asp@kubg.edu.ua
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University (Kyiv, Ukraine)

Abstract.
Relevance. Fear and faith remain foundational yet underexamined categories through which Western civilization has grappled with human vulnerability, meaning-making, and ethical existence across 2,500 years. Despite extensive philosophical attention to emotions, the dialectical relationship between fear and faith, how they inform, transform, and challenge each other has lacked systematic historical-philosophical analysis spanning antiquity through contemporary critical theory.

Purpose. This article traces the intellectual evolution of fear and faith across three major periods Antiquity, Christianity through the Enlightenment, and modernity through Foucault to examine how these fundamental human experiences have been conceptualized, reinterpreted, and deployed within distinct metaphysical, theological, and socio-political frameworks across Western philosophical and theological thought.

Results. The analysis reveals significant paradigm shifts ancient philosophers like Plato, Aristotle, Epicurus, and Zeno integrated fear and hope within ethics and virtue rather than treating them as opposites. Christianity transformed these concepts through theological frameworks where Origen and Augustine adapted fear and directed towards God. Using it for catalyzing spiritual transformation. Medieval systematizes like Aquinas synthesized Aristotelian and theological traditions while Cusanus challenged rationalism through apophatic theology. Early modernity then witnessed stark contrasts between Spinoza's naturalistic analysis of hope and fear as passive emotions reflecting ignorance, whereas Pascal's embrace of existential dread enabled authentic faith.

Conclusions. Foucault's genealogical analysis finally reveals fear and hope functioning not as spontaneous emotions but as instruments strategically deployed through systems of discipline and power, exposing a central philosophical tension between them. Modernity, definitely, fragments traditional certainties and the persistent interplay of fear, faith, and hope continues shaping contemporary ethical and existential horizons.

Keywords: Fear, Faith, Hope, Western Philosophy, Theological Tradition, Existentialism Virtue Ethics, Power and Discipline, Human Transcendence

Страх і віра: короткий огляд протягом 25 століть

Клозе Ронні
Київський столичний університет ім. Бориса Грінченка (Київ, Україна)

Анотація
Актуальність. Страх і віра залишаються фундаментальними, але недостатньо дослідженими категоріями, за допомогою яких західна цивілізація протягом 2500 років боролася з людською вразливістю, смислотворенням та етичним існуванням. Незважаючи на значну філософську увагу до емоцій, діалектичний зв'язок між страхом і вірою, те, як вони формують, трансформують і кидають виклик одне одному, не мав систематичного історико-філософського аналізу, що охоплює античність до сучасної критичної теорії.

Метою статті є простеження інтелектуальну еволюцію страху та віри протягом трьох основних періодів античності, християнства до епохи Просвітництва, сучасності до епохи М. Фуко щоб дослідити, як ці фундаментальні людські переживання були концептуалізовані, переосмислені та розгорнуті в різних метафізичних, теологічних та соціально-політичних рамках західної філософської та теологічної думки.

Результати. Аналіз виявляє значні зміни парадигм. Стародавні філософи, такі як Платон, Арістотель, Епікур і Зенон, інтегрували страх і надію в етику та чесноту, а не розглядали їх як протилежності. Християнство трансформувало ці поняття через теологічні рамки, де Оріген і Августин адаптували страх і спрямували його до Бога. Середньовічні систематизатори, такі як Ф. Аквінський, синтезували арістотелівські та теологічні традиції, тоді як М. Кузанський кидав виклик раціоналізму через апофатичну теологію. Рання модерність тоді стала свідком різких контрастів між натуралістичним аналізом Б. Спінози надії та страху як пасивних емоцій, що відображають невігластво, тоді як прийняття Б. Паскалем екзистенціального страху давало змогу створити справжню віру.

Висновки. Генеалогічний аналіз М. Фуко нарешті розкриває, що страх і надія функціонують не як спонтанні емоції, а як інструменти, стратегічно розгорнуті через системи дисципліни та влади, викриваючи центральну філософську напругу між ними. Сучасність, безумовно, фрагментує традиційні уявлення, і постійна взаємодія страху, віри та надії продовжує формувати сучасні етичні та екзистенційні горизонти.

Ключові слова: страх, віра, надія, західна філософія, теологічна традиція, етичне спрямування екзистенціалізму, етика чеснот, влада та дисципліна, трансцендентність людини

Стаття надійшла / Article arrived: 12.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 24.10.2025

Introduction.

Fear and its counterpoint faith have profoundly influenced human experience throughout history. From ancient existential dread to modern global anxieties, fear has shaped our beliefs, societies, and self-understanding, while faith have offered transcendence and promise of a better future. This article traces the complex relationship between fear and faith across 2,500 years of Western thought through three distinct periods: Antiquity, Christianity to Enlightenment and modern times until Foucault.

In antiquity, the philosophical discourse on fear and faith was rich and varied, with significant contributions from Plato, Aristotle, Epicurus, and Zeno of Citium. However, the term faith with its religious meaning was not in use yet. Hope seems to be a better English translation during this period. The Greak terms, which will be discussed, are therefore: hope (ἐλπίς, elpis) and fear (φόβος, phobos) For a general overview about the topic of emotion in antiquity Pia Campeggiani and David Konstan (2024) offer a current approach.

Analysis of previous research and publications. This essay primarily engages with primary philosophical and theological texts. While there exist extensive scholarship on individual thinkers, such as Kierkegaard's concept of anxiety, Aquinas's virtue ethics, Foucault's analysis of power. And also specialized studies, which examine emotions within particular periods, such as Simo Knuuttila's (2004) Emotions in Ancient and Medieval Philosophy or Pia Campeggiani and David Konstan's (2024) work on emotion theory in antiquity, the author has not identified a comprehensive historical-philosophical survey that systematically traces the evolving relationship between fear and faith across all three periods. From ancient Greece through Christian theology to modern critical theory, within a single integrated analysis. This gap in the literature necessitates the present study's direct engagement with primary sources to map this conceptual evolution and establish a foundational framework for understanding these persistent yet protean categories throughout Western intellectual history.

The purpose of this article addresses two central questions: How did the relationship between fear and faith evolve throughout the last 2,500 years when considering central philosophers and theologians? Moreover, is there any identifiable reason why these conceptual changes occurred? By systematically examining primary texts from Plato through Foucault across three distinct periods, the essay traces paradigm shifts in how these fundamental human experiences conceptualized. It seeks to identify the philosophical, theological, and socio-political conditions that drove their transformation from ethical phenomena embedded in virtue theory, through theological instruments of spiritual transformation, to mechanisms of disciplinary power and existential meaning making.

Methodology. This article employs a historical-philosophical methodology combining diachronic conceptual analysis with comparative hermeneutics. The research proceeds chronologically through three distinct periods (Antiquity, Christianity through Enlightenment, and modernity), systematically examining primary texts from canonical philosophers and theologians to trace how fear and faith have been conceptualized across shifting intellectual paradigms. The method is fundamentally exegetical and interpretive, drawing on close textual reading of philosophical and theological sources from Plato's dialogues and Aristotle's Nicomachean Ethics through Augustine's Confessions and Aquinas's Summa Contra Gentiles to Foucault's Discipline and Punish. Rather than proposing an original theoretical framework, the essay functions as intellectual history, mapping conceptual evolution and identifying paradigm shifts in how Western thought has understood the relationship between these foundational human experiences. The approach also incorporates elements of genealogical analysis (particularly in the Foucault section), examining how these concepts serve different functions ethical, theological, existential, and socio-political within their respective historical and discursive contexts.

Results.

At first it shall be Socrates' pupil who will be beheld. Plato's exploration of fear and faith is deeply intertwined with his political philosophy. In "Republic," he warns that "tyranny arises from democracy… when the fear of false shame is abolished" (Plato, 1992, Book VIII, 560e-561a). Plato argues that the loss of a healthy fear of disgrace leads to political decay, as unchecked desires embolden the worst impulses in society. Citizens indulge in appetites such as greed, lust, and power without restraint, while demagogues exploit these vices by flattering the masses and calling them "rights." This addiction to vices ultimately results in the public cheering for leaders who promise even greater freedom, until those leaders seize absolute power. In "Laches," Plato further elaborates on the concept of courage, arguing that "courage is knowing what not to fear" (Plato, 2008, 199e). Here, he implies that rational discernment frees us from irrational fears, allowing hope to guide action. Courage, according to Plato, requires wisdom: the ability to fear the right things, such as moral corruption, and not fear the wrong things, such as poverty or criticism. The dialogue ends typically aporetic, which means it's the best answer they can come up with. Similarly, a courageous person distinguishes true threats from false ones. Plato also addresses the failure of judgment that often underlies fear. He notes that irrational fears, such as the fear of death, poverty, or social rejection, stem from ignorance. His pupil Aristotle deals with both in a more psychological way. In „Rhetoric," Aristotle explores emotions and how speakers can use emotional appeals to persuade their audience. Hope is mostly described as something which is a delight of a future to come. He states, for instance, "In a word, whatever objects by their presence delight us, do so, generally speaking, as we hope for, or remember them" (Aristotle,

1872, p. 74). Fear, however, as: “Now, let fear be defined to be "A sort of pain or agitation, arising out of an idea that an evil, capable either of destroying or giving pain, is impending on us" (Aristotle, 1872, p. 121). A politician therefore might warn the public about an impending disaster or the same politician might promise a brighter future to stimulate the audience. By knowing the platonic dialogues, Aristotle could reflect on hope and fear in a differently than his teacher. In Apology, Socrates asserts that "death may be the greatest of human blessings yet men fear it as if they knew it to be the worst evil"(Plato, 2017, 29a-29b). This moral cowardice arises because people fail to fear what they should corruption, injustice, or intellectual laziness due to a lack of wisdom. Rational hope, in justice or truth, emerges when these irrational fears are dispelled. Ultimately, Plato's definition of courage implies that it is not the absence of fear but its mastery through reason. Again Aristotle, as a pupil, has a more reflecting view or “meta” level. In "Nicomachean Ethics," Aristotle examines the role of fear and hope in relation to virtue. He argues that our actions are often influenced by our desires for pleasure, so we hope for them, and our aversions to pain. He states, "Virtue is concerned with pleasures and pains; we act badly from fear of pain or desire for pleasure" (Aristotle, 1925, II.3 1104b). His analysis highlights the complex interplay between fear, hope, and virtue. He emphasizes that understanding and managing these emotions is crucial for achieving moral excellence. Virtue involves finding the right balance, where one is not overly swayed by the fear of pain or the desire for pleasure but acts according to reason and moral principles.

Epicurus and Zeno of Citium were not pupils of Aristotle, but lived one generation later. Like pupils and teachers often do. Epicurus offers a distinct perspective on hope and fear, particularly in relation to happiness. In his "Letter to Menoeceus," he asserts that "pleasure is the beginning and end of the blessed life… not the pleasures of the profligate, but the absence of bodily pain and mental disturbance" (Epicurus, 1926, pp. 128-129). True hope lies in ataraxia, or freedom from distress, rather than fleeting sensual pleasures. So, while Epicurus concentrated on simple, sustainable contentment, Zeno defines fear as "the expectation (προσδοκία) of evil" (Stoic Fragments Stoic Fragments, SVF I.206). Zeno views fear as a disturbance caused by the irrational belief that something bad is impending. Unlike Aristotle, who saw fear as natural, Zeno argues that it stems from misjudging externals as "evil." In the Stoic tradition, as reflected in Seneca's writings, Zeno's teachings suggest that "the wise man is content with himself; he neither hopes nor fears" (Seneca, 1917, 5.7). Hope and fear are two sides of the same coin, both tying happiness to uncontrollable externals. The Stoic ideal is to replace both with virtue, achieving contentment through inner wisdom and self-sufficiency. Until today emotions in antiquity are highly debated. For instance, Martha Nussbaum argues at the end of her article Emotions as judgments of value (Nussbaum, M., 1992) about emotions in antiquity against Stoicism that they do have a value for judgment, although they can go wrong. When it comes to wrong judgement, Epicurus also addresses the fear of the gods as so. In his "Principal Doctrines." He argues that "a blessed and indestructible being has no troubles itself, nor does it cause trouble for others, so that it is not affected by anger or favor" (Epicurus, 1926, Principal Doctrines 1). Furthermore, he states, "It is impossible for someone to dispel his fears about the most important matters if he does not know the nature of the universe but instead suspects the truth of some mythical story" (Epicurus, 1926, Principal Doctrines 12). Epicurus rejects the notion of divine punishment. Superstition, or the fear of gods' wrath, is a major source of anxiety, which true philosophy can dispel.

Stoicism and Christianity share notable connections, particularly in their approach to emotional mastery through virtue. The awareness about impact of fear and hope was huge and so, philosophers figured out to deal with them. Stoics like Zeno taught that fear and hope were disturbances from false judgments, advocating for apatheia freedom from irrational passions. Roman Stoics refined these ideas, with Seneca arguing against hope and fear, and Marcus Aurelius promoting amor fati (acceptance of divine providence). This discipline influenced early Christian asceticism through propatheia acknowledging emotions while maintaining rational control, mirroring, for instance, Christ's Gethsemane experience. Philo of Alexandria bridged these traditions by combining Stoic ethics with biblical thoughts (Philo,1935). Ancient philosophers like Plato, Aristotle, Epicurus, and Zeno didn't view fear and hope as opposing emotions, but as elements integrated within their ethical and political systems. Simo Knuuttila (2004) examines the role of emotions from antiquity until the medieval times properly. However, the period from early Christianity until Enlightenment witnessed an enormous shift. Monotheistic religions introduced new frameworks for understanding fear especially divine judgment and different conceptions of hope, then referred to as faith, rooted in transcendent promises and personal divine relationships. For many centuries these concepts became contrasts between earthly anxieties and spiritual conviction, transforming them from philosophical virtues into fundamental theological and existential categories.

Fear and Faith from Early Christianity to the modern era.

Origen of Alexandria, an influential early Christian theologians may serve as a starting point. His theological reflections emphasize how fear, whether as a paralyzing force or as reverential awe, interacts with faith and hope in the spiritual life. Drawing upon key quotations from his works (referenced by page numbers), this article examines Origen’s understanding of fear as both an obstacle and a catalyst for faith, while highlighting hope as the mediating force that leads the soul towards divine trust. Origen acknowledges that we should not

be disturbed, but still fear can have a wrong focus. He describes what he considers to be a wrong focus: " But we, if we fear death, we fear the antagonists, we transgress his commandment; therefore, we are liable to punishment…." (Origen, 2020, p. 232). This description suggests that fear distorts perception, while faith provides illumination. Yet, Origen does not dismiss fear entirely. He distinguishes between servile fear (terror) and filial fear (reverence), noting: "Those who fear God are midwives, serving as midwives to the offspring so that the works of virtue, good activities, may be perfect." (Origen, 2020, p. 407).

This distinction is crucial, as it shows that a proper fear of God, rooted in awe rather than dread, can deepen faith rather than undermine it. For Origen, faith is the stabilizing force that protects the soul from fear's corrosive influence. He employs martial imagery to illustrate this: "If the sinner's arrow is able to reach me, it is apparent that I have not made use of the shield of faith." (Origen, 2020, p.100). This metaphor aligns with the Pauline depiction of faith as spiritual armor (Eph. 6:16), emphasizing its defensive role against fear. He further asserts: "Therefore, having faith is a reasonable thing, not so much on account of the Scriptures as on account of the cosmos and the order that is in it, in the one who made sky and earth and the things in them (p.289).

Origen presents faith as transformative, reshaping the believer's relationship with fear. In this way, fear, when rightly directed, contributes to spiritual maturity. A view which sets him in relation to Augustine of Hippo (354–430), who is fundamental for Western Christianity. His theological anthropology reveals a nuanced understanding of fear as both a consequence of humanity's fallen condition and a potential catalyst for spiritual transformation. In his vision of Paradise, Augustine describes a state of prelapsarian harmony where "there was no excessive heat or cold, so its inhabitants were exempt from the vicissitudes of fear and desire," (Augustine, City of God, n.d., Book XIV, Chapter 26) establishing fear as fundamentally tied to humanity's post-Fall vulnerability and instability. Yet Augustine's personal spiritual journey demonstrates that fear, when properly oriented toward God, becomes transformative rather than debilitating. His confessional prayer, "I fear to deceive myself; lest mine iniquity lie unto itself. Therefore, I contend not in judgment with Thee,"(Augustine, Confessions, n.d., Book I, Chapter 5) illustrates what might be termed a salutary fear one that acknowledges human fallibility and submits to divine truth rather than asserting autonomous judgment. This purifying dimension of fear reaches its culmination in Augustine's conversion narrative, In Book VIII, Chapter XII of his Confessions he describes fear not as paralyzing but purifying. For Augustine, faith emerges as both the antidote to destructive fear and the proper response to purifying fear. He declares: "My faith, Lord, shall call on Thee, which Thou hast given me, wherewith Thou hast inspired me, through the Incarnation of Thy Son" (Augsutine, Confessions, n.d., Book I Chapter I). This posits faith not as a human achievement but as divine gift, while the chapter V of book VI named "Faith is the basis of human life; man cannot discover that truth which holy scripture has disclosed" establishes faith as epistemologically prior to reason, the necessary foundation for accessing revealed truth that transcends human rational capacity.

Almost a millennium later Thomas Aquinas, deeply influenced by Aristotelian metaphysics, constructs a systematic and rational framework also comments on the relationship between fear and faith. The Stanford Encyclopedia clarifies how he distinguishes: "Passions (passiones) are feeling-responses such as humans share with animals…Affections (affectiones), by contrast, are generated not in the sensory appetite, but in the will or intellectual appetite…" (Stanford Encyclopedia of Philosophy, Emotions, n.d.). Central to his argument is the assertion that fear, as an emotional response contingent upon potential evil, is fundamentally incompatible with the nature of God. Aquinas grounds this claim, made in his Summa contra Gentiles in the ontological distinction between divine perfection and human finitude, arguing that God's absolute actuality precludes any susceptibility to evil: "But Fear regards an evil that may be imminent. In two ways then Fear, specifically as such, is removed from God, both because it supposes a subject that is in potentiality, and because it has for its object some evil that may come to be in the subject" (Aquinas, n.d., p. 141).

This passage underscores Aquinas's metaphysical reasoning: since fear presupposes both potentiality and the possibility of evil, neither of which can pertain to an omnipotent and immutable God, it is categorically excluded from divine experience. Within his framework, fear is not eradicated but rather subordinated to the higher virtue of love. The indwelling of the Holy Spirit reorients human volition away from servile fear toward filial love, enabling believers to act freely in accordance with divine grace: "The Holy Ghost then, rendering us lovers of God, inclines us to act of our own will, freely, out of love, not as bondsmen prompted by fear. Ye have not received the spirit of bondage again in fear, but ye have received the spirit of adoption as sons" (Aquinas, nd., p. 610). Aquinas quotes Romans 8:15 and situates fear within the broader teleology of human existence, arguing that the theological virtues, faith, hope, and charity, dispose the soul toward its ultimate end: the beatific vision of God. He elaborates: "The whole care therefore that God has of man is in view of preparing his mind for the fruition of God, whereunto the mind is prepared by faith, hope and charity: for by faith man's mind is disposed to recognise God as a Being above himself: by hope it is strengthened to reach out to Him and see in Him man's true good: by charity it fixes upon Him so as immovably to adhere to Him" (Aquinas, n.d.,p. 518). This dynamic tension between present faith and future fulfillment encapsulates Aquinas's teleological optimism: fear, when properly ordered, gives way to the

soul's restless pursuit of God. Aquinas, therefore, presents rather a coherent and rational account of fear and faith.

Nicholas of Cusa, the Renaissance philosopher and theologian, opposes Aquinas rational view. His theological framework that interrogates the relationship between faith and fear. God is predicated upon docta ignorantia ("learned ignorance"), a state in which faith surpasses finite human comprehension. He articulates this notion with precision: "And it always directs its worship by faith, which it attains more truly through learned ignorance. It believes that He whom it worships as one is All-in-one, and that He whom it worships as Inaccessible Light is not light as is corporeal light, to which darkness is opposed, but is infinite and most simple Light, in which darkness is Infinite Light; and [it believes] that Infinite Light always shines within the darkness of our ignorance but [that] the darkness cannot comprehend it. And so, the theology of negation is so necessary for the theology of affirmation that without it God would not be worshiped as the Infinite God but, rather, as a creature. And such worship is idolatry; it ascribes to the image that which befits only the reality itself. Hence, it will be useful to set down a few more things about negative theology" (Cusanus, 1981, p. 45). Cusanus establishes the necessity of via negativa (negative theology) as an epistemological precondition for true worship, arguing that any attempt to conceptualize God through affirmatively is a theological error tantamount to idolatry. Cusanus elaborates an apophatic, while Aquinas stands for a cataphatic theology. Cusanus asserts that divine causality cannot be circumscribed by empirical or representational means. He states: "Although God, whether in order to make His goodness known (as the religious maintain), or because of the fact that [He is] maximum, absolute Necessity, or for some other reason, created the world, which obeys Him (so that there are those who are compelled and who fear Him and whom He judges), it is evident that He neither assumes another form (since He is the Form of all forms) nor appears through positive signs (since these signs themselves, in regard to their own being, would likewise require other signs through which [to appear], and so on ad infinitum)." (Cusanus, Book Two, 1981, p. 64).

Otherwise, than Aquinas offers Cusanus' theology a hierarchical structure of cognition, wherein faith serves as the necessary precondition for rational and intellectual progression. He delineates this dynamic as follows: "But if reason governs the senses, still it is necessary that the intellect govern reason in order that the intellect may adhere, by formed faith and above reason to the Mediator, so that it can be drawn unto glory by God the Father" (Cusanus, Book Three, 1981, p. 128). This schema posits faith as the mediating principle between reason and divine illumination. Cusanus' reiteration of the principle that "All our forefathers unanimously maintain that faith is the beginning of understanding" (Cusanus, Book Three, 1981, p. 143) underscores the axiomatic role of faith in his theological epistemology.

This assertion is not a doctrinal recapitulation but a methodological claim: just as all intellectual disciplines rely on indemonstrable first principles that must be accepted a priori, so too does theology require faith as its foundational premise. The invocation of Isaiah's dictum: "Unless you believe, you will not understand", serves as both a scriptural warrant and a philosophical imperative. Cusanus' attitude toward faith and fear is one of dialectical reconciliation and do not have these Aristotelian traits as those of Aquinas. Fear, in his theology, emerges not as a paralyzing dread but as an initial recognition of divine transcendence, a necessary humbling of human reason before the ineffable. In this way, Cusanus' theology offers a sophisticated resolution to the tension between faith and fear.

Whereas Augustine and Origin can be portrayed as the main starting figures, Aquinas and Cusanus peaked it and then Baruch Spinoza and Blaise Pascal ended this Christian journey into Enlightenment. Spinozas philosophical attitude towards fear is woven into his critique of superstition and monarchical governance. Spinoza posits in his Theological-Political Treatise that " But since people are often reduced to such desperate straits that they cannot arrive at any solid judgment and as the good things of fortune for which they have a boundless desire are quite uncertain, they fluctuate wretchedly between hope and fear." (Spinoza, preface, 2001, p.5). This assertion underscores his belief that hope and fear are forces in human life, capable of shaping beliefs and behaviors in many ways. Spinoza often elaborates on the role of fear in political structures. He argues that "it may indeed be the highest secret of monarchical government and utterly essential to it, to keep men deceived, and to disguise the fear that sways them with the specious name of religion, so that they will fight for their servitude as if they were fighting for their own deliverance, and will not think it humiliating but supremely glorious to spill their blood and sacrifice their lives for the glorification of a single man." (Spinoza, 2001, p. 6).

This insight reveals Spinoza's critical view of how fear can be manipulated to maintain power and control over individuals. Moreover, Spinoza acknowledges the difficulty of eradicating superstition from the common people, equating it to the impossibility of ridding them of fear: "I know that it is as impossible to rid the common people of superstition as it is to rid them of fear" (Spinoza, 2001, p. 12). This comparison highlights his understanding of the deep-rooted nature of fear and its inseparable connection to superstitious beliefs. It is telling that Spinoza starts to us the term hope more often than faith again, as Enlightenment approaches soon. In his books Ethics he writes in his second note about the proposition how man is affected: "Hope is nothing else but an inconstant pleasure, arising from the image of something future or past, whereof we do not yet know the issue. Fear, on the other hand, is an inconstant pain also arising from the image of something concerning which we are in doubt" (Spinoza, 1996, p.175). Here one

can see his very rational approach towards these twisted, intertwined emotions.

Something which Blaise Pascal who both earlier was born and died than Spinoza didn't agree upon. In his posthumously published work, Penses we can get to know his thinking. He offers an examination of the relationship between fear and faith. Pascal posits that fear is not merely an obstacle to faith but often its precursor, serving as a catalyst for spiritual awakening. Pascal acknowledges that fear is an intrinsic part of human existence, particularly in the face of mortality and divine judgment. He asserts, "Fear of death is the beginning of faith." (Pascal, 1958, Section II: The Misery of Man Without God). This suggests that existential dread compels individuals to seek transcendence, pushing them toward religious contemplation. Similarly, he states, "Fear is the beginning of wisdom" (Pascal, 1958, Section VI: The Philosophers), indicating that fear, rather than mere intellectual inquiry, often initiates the pursuit of divine truth. While fear may initiate the journey toward faith, Pascal argues that true faith ultimately overcomes fear. He writes: "Fear is the enemy of faith, but faith conquers fear" (Pascal, 1958, Section VI: The Philosophers).

This dynamic illustrates a transformative process wherein faith provides the assurance that fear cannot. Pascal distinguishes between mere intellectual assent and genuine faith, stating, "Faith is different from proof; the latter is human, the former is a gift from God" (Pascal, 1958, Section IV: Of the Means of Belief). Faith, as a divine gift, transcends human reason and thus dispels the anxieties that arise from uncertainty. He further emphasizes: "The heart has its reasons which reason knows nothing of. We know the truth not only by reason, but by the heart" (Pascal, 1958, Section IV: Of the Means of Belief). This suggests that faith operates beyond rational fear, offering a deeper, intuitive certainty. Additionally, Pascal highlights faith's mysterious nature: "Faith is a mystery to those who do not possess it" (Pascal, 1958, Section IV: Of the Means of Belief).

All these quotes show for the unbeliever, faith may appear irrational, but for the believer, it provides certainty beyond empirical proof. These lines show that Spinoza views fear and hope as passive emotions arising from inadequate ideas, they diminish our power of acting and reflect our dependence on external causes beyond our control. Pascal, by contrast, sees fear as a legitimate response to human finitude and uncertainty, which he argues rationally motivates faith in God as the only stable foundation for meaning and hope. Because of the shortage of this essay the Islamic thinkers Averroes and Avicenna are not discussed. Both, however, drew upon this relation of fear and faith as well and lived between Augustine and Aquinas. They understood fear as an obstacle to higher human functioning. Avicenna proposed in The Canon of Medicine that ignorance generates fear, which cascades into hatred and violence suggesting that knowledge serves as the primary antidote to existential dread. Similarly, Averroes, in The Book of the Principles of Medicine (Kulliyat), analyzed fear as a bodily passion that disrupts rational thought, viewing it through an Aristotelian framework where physical emotions interfere with intellectual pursuits. However, both thinkers diverged in their emphasis on reason's role in faith. Averroes, in Tahafut al-Tahafut (The Incoherence of the Incoherence), argued that genuine devotion to God should transcend fear and hope, grounded instead in rational understanding. Avicenna similarly championed intellectual engagement as the path to authentic faith, asserting that true comprehension requires rigorous investigation into underlying causes and principles.

This little philosophical and historical overview on fear and faith reveals a compelling intellectual evolution spanning over fifteen centuries. Beginning with Origen's mystical synthesis and Augustine's pioneering insight that "fear of the Lord is the beginning of wisdom," we can observe how early Christian thought established fear as potentially constructive rather than merely destructive, a pathway to divinity and rational understanding rather than as an enemy. Aquinas emerges as the great synthesizer, weaving together Patristic wisdom with Islamic rationalism into a comprehensive theological system. Cusanus then maintained the Neoplatonic concept of negative theology, suggesting that our knowledge of the divine might be fundamentally limited and thereby beheld fear and faith slightly different. Finally, the early modern period brought the stark contrast between Spinoza's naturalistic analysis, where both hope and fear are "passions" that arise not from our rational nature but from our lack of understanding, and Pascal's existential wager, which embraced uncertainty as the very condition within which faith must operate. The transition into the Enlightenment era raises a critical question regarding the persistence of these established paradigms versus the emergence of fundamentally new frameworks. This subsequent period, characterized by metaphysical critique, secular humanism, and psychological-sociological approaches to human experience, necessitates examination of how these intellectual transformations redefined the nature of fear, adapted faith to an increasingly secular context, and therefore referred to it again as hope within a landscape of deconstructed traditional certainties. In the beginning of Enlightenment stands Immanuel Kant. In Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft (1793), Immanuel Kant develops a nuanced understanding of fear and faith as morally significant responses to the human condition. Fear, for Kant, is not irrational dread but a recognition of "radical evil" the corruption within humanity that stems from self-deception and the disguising of selfish motives as virtue. This fear is not of divine punishment but of the inner moral corruption that prevents authentic moral disposition. Yet Kant refuses to surrender to despair. Against this fear stands faith grounded in the possibility of moral self-improvement and embodied in the ideal of moral perfection represented

by Christ. This image functions as a beacon of hope, inspiring individuals to strive toward the good despite humanity's natural inclination toward evil. For Kant, faith is neither blind nor theological; it is a rational conviction that moral progress remains possible. The following part will portray the philosophers: Kierkegaard, William James, Miguel de Unamuno, Camus and Foucault.

Miguel de Unamuno, a formidable Spanish philosopher and poet stands as an influential figure within the currents of the existentialist movement, leaving an indelible mark on 20th-century thought. His works, most notably the treatise The Tragic Sense of Life in Men and Nations (1913), delves into the fundamental and often excruciating tensions that define the human condition and also display his views on faith and fear. For Miguel de Unamuno, faith is far removed from a placid or passive acceptance of pre-packaged dogma or ecclesiastical pronouncements. Instead, he grasps it as an active, often agonizing, and deeply personal commitment a leap made not from a position of certainty, but precisely from the crucible of uncertainty and doubt. He vehemently rejects purely rational or systematically institutionalized forms of belief, asserting that authentic faith, the faith that truly sustains the human spirit, emerges from the very heart of the conflict between the cold, analytical power of reason and the passionate, often irrational, human longing for personal immortality and continued consciousness. Unamuno articulates this dynamic tension with characteristic force: "Faith feels itself secure neither with universal consent, nor with tradition, nor with authority. It seeks the support of its enemy, reason" (Unamuno, 1954, p. 22-23).

This powerful quote illustrates Unamuno's counterintuitive yet central view: faith is not buttressed or reinforced by external validation, societal consensus, or the weight of tradition. Paradoxically, it thrives in its ongoing, strenuous engagement with doubt and the critical scrutiny of reason, it's supposed "enemy." He further argues that the wellspring of belief is not found in logical necessity or intellectual assent, but is profoundly motivated by the deepest desires and yearnings of the human heart: "And I will say further, that if there exists in a man faith in God joined to a life of purity and moral elevation, it is not so much the believing in God that makes him good, as the being good, thanks to God, that makes him believe in Him. Goodness is the best source of spiritual clear-sightedness" (Unamuno, 1954, p. 1-11). Unamuno offers a striking reordering of priorities, suggesting that an ethical life, a life striving for goodness and moral elevation, often precedes and actively sustains faith, rather than faith being the sole instigator of moral behavior. On the other side Unamuno audaciously reinterprets the traditional understanding of "the fear of the Lord is the beginning of wisdom" (Proverbs 9:10). He posits that this "fear" might more accurately refer to the fundamental timor mortis (fear of death) or even, paradoxically, timor vitæ (fear of life itself, with all its inherent suffering and uncertainty), suggesting that deep existential anxiety is the true root of human wisdom and the instigator of our search for deeper meaning. Miguel de Unamuno's philosophy, particularly as expressed in The Tragic Sense of Life, powerfully presents faith, hope, and fear not as isolated psychological states but as dynamically interdependent forces. Sometimes they appear as locked in a perpetual and agonizing interplay just like Albert Camus presents us absurdist philosophy in his work, The Myth of Sisyphus (1991). Here he critically dismisses traditional manifestations of faith and hope, viewing them not as virtues or sources of strength, but as sophisticated forms of intellectual evasion. He articulates this critique powerfully: "Hope of another life one must 'deserve' or trickery of those who live not for life itself but for some great idea that will transcend it, refine it, give it a meaning, and betray it" (Camus, 1991, p.3).

In this passage, Camus explicitly targets hope as a deceptive construct. It is a psychological sleight of hand that encourages individuals to avoid living authentically and fully in the present moment. By deferring meaning, fulfillment, or justice to an imagined future, an afterlife, or a utopian ideal, hope distracts from the concrete reality of lived experience. It encourages a focus on what "will be" rather than what "is," thereby diminishing the value and immediacy of life itself. Similarly, he argues that placing faith in higher truths fundamentally distorts our perception of reality. Such faith attempts to impose a comforting but ultimately false coherence onto a universe that is, at its core, irrational and resistant to simplistic explanations: "A world that can be explained even with bad reasons is a familiar world. But, on another hand, in a universe suddenly divested of illusions and lights, man feels an alien, a stranger" (Camus, 1991, p.2).

For Camus, the pivotal moment of genuine insight occurs when one consciously abandons these comforting illusions. Unlike Kierkegaard, who perceived fear (or angst) as a profound spiritual state, a "dizziness of freedom" that could potentially serve as a pathway toward religious transcendence and a deeper relationship with God, Camus interprets fear in a more secular and immediate light. Søren Kierkegaard's exploration, however, of faith is inseparable from his reflection on fear. Far from offering a comforting image of faith, Kierkegaard presents it as a deeply paradoxical and isolating experience that places the individual in an absolute relation to the Divine. For Camus, it is the raw, unmediated, and visceral reaction to the chilling awareness of cosmic meaninglessness, the emotional fallout from recognizing one's solitude in an indifferent universe. The absurd, as Camus defines it, is not a static condition but an active confrontation, an ongoing tension that arises from a fundamental mismatch: "The absurd is born of this confrontation between the human need and the unreasonable silence of the world" (Camus, 1991, p.10). This fear is not merely an abstract philosophical anxiety; it is viscerally immediate and existentially

potent, capable of erupting into consciousness at any given moment, triggered by the mundane as easily as by the profound. The ordinary can suddenly become imbued with a sense of strangeness and alienation: "At any street corner the feeling of absurdity can strike any man in the face" (Camus, 1991, p. 4).

Camus does not advocate for the suppression or denial of this elemental fear. On the contrary, he insists that the courageous acknowledgment of this fear, the willingness to look it squarely in the face, constitutes the crucial first step toward cultivating an authentic and lucid existence. To attempt to flee from this fear by seeking refuge in the unverified promises of faith or the deferred comforts of hope is, in Camus' view, to engage in a form of self-deception, to live in "bad faith" (mauvaise foi). The key insight, the philosophical pivot, is that Sisyphus can find meaning and even a form of bitter triumph not in the impossible hope of ultimate victory over his fate, but in the conscious engagement with the struggle itself: "There is no fate that cannot be surmounted by scorn" (Camus, 1991, p. 23).

This "scorn" is the very essence of Camusian revolt. It is a profound and dignified refusal to be broken or diminished by the inherent meaninglessness of one's situation. It is a clear-sighted understanding of one's fate coupled with a defiant rejection of the despair that fate is designed to provoke. Ultimately, Albert Camus' philosophy, as articulated in The Myth of Sisyphus, offers a stark and challenging alternative that resolutely rejects both the consolations of religious faith and the paralysis of existential despair. In this profound reinterpretation of human fulfillment, The Myth of Sisyphus does not merely offer a diagnosis of the human condition as one of inherent absurdity; it courageously prescribes a way to live authentically and meaningfully within it, without the crutch of false comforts, yet equally without succumbing to the darkness of surrender.

Kierkegaard, as above already indicated, does not treat fear as a general or emotional reaction, but as a religiously charged experience, one that arises when the individual encounters the Divine in its most radical demand. Abraham, as the exemplar of faith, becomes an object not of admiration or pity but of sacred horror. His willingness to sacrifice Isaac, described in the book Fear and Trembling cannot be judged by ethical standards; instead, it demands a different mode of understanding, one that borders on fear and trembling: "Abraham one cannot weep over. One draws near to him with a horror religious [religious terror], as Israel drew near to Mount Sinai" (Kierkegaard, 1985, p. 58). This unique situation emerges from the unsettling fact that Abraham's actions transcend human reason and moral categories. The fear here is not of punishment or guilt, but of the sublime mystery of God's will and the absolute nature of Abraham's obedience. For Kierkegaard, faith is not merely belief or religious sentiment; it is a paradox, a suspension of the ethical for the sake of an absolute duty to God. Faith elevates the individual above the ethical through a direct, singular relationship with the Absolute. He wrote: "Faith is precisely this paradox, that the particular individual as the single individual is higher than the universal, is justified over and against it, not as subordinate but as superior, yet, mark this well, in such a way that it is the single individual who, after having been as the particular individual subordinate to the universal, now through the universal becomes the single individual who as the single individual stands in an absolute relation to the Absolute" (Kierkegaard, 1985, p. 54).

This paradox reverses the traditional hierarchy between the ethical (the universal) and the individual. The individual's relation to the ethical is now defined by his or her relation to God, not the other way around. "The paradox of faith, then, is this: that the individual is higher than the universal, that the individual... determines their relation to the universal by his relation to the absolute, not their relation to the absolute by his relation to the universal" (Kierkegaard, 1985, p. 70). This reversal is what makes faith fundamentally incommunicable and ethically unjustifiable. This radical form of faith, Kierkegaard insists, does not manifest as peace or fulfillment but as inner torment and isolation. The story of Abraham is again paradigmatic: his silence is not triumphant but tragic, underscoring the agony of his position. If his act cannot be explained through universal categories, it cannot be communicated at all: "If there is not a hiddenness that has its ground in the fact that the single individual as the single individual is higher than the universal, then Abraham's conduct cannot be defended; for he disregarded the intermediate ethical forms" (Kierkegaard, 1985, p.83).

The nature of this "hiddenness" is deeply tied to the fear experienced by the believer. If Abraham's revelation is entirely private, his actions are utterly opaque to others and even to himself. He suffers not only from isolation but also from the burden of silence: "If, on the other hand, the will of Heaven had not been announced to him by an augur, if it had come to his knowledge altogether privately, if it had set itself in an altogether private relation to him, then we are in the presence of the paradox... Then he would be unable to speak, even if he would very much like to do so. Then he would not enjoy the silence, but he would suffer the pain, while this would be for him precisely the assurance that he was justified" (Kierkegaard, 1985, p.93).

Kierkegaard thus paints faith as a paradoxical condition of suffering, a not sharable anguish that nevertheless confirms the believer's absolute relation to God. This faith that lies beyond comprehension, and thus isolates the believer even further. The absurd is both the foundation and the test of true faith. William James's, another interesting author in this context wrote The Varieties of Religious Experience (1902) a nuanced exploration of the psychological underpinnings of religious life. The author delves into the complex interplay

of human emotions, identifying states such as fear, faith, and hope as critical components in the architecture of belief and spiritual transformation. He acknowledges the deep historical roots of fear in the genesis of religious sentiment and observes, "The ancient saying that the first maker of the Gods was fear receives voluminous corroboration from every age of religious history; but none the less does religious history show the part which joy has ever more tended to play. Sometimes the joy has been primary; sometimes secondary, being the gladness of deliverance from the fear" (James, 1902, p.59). This statement highlights that fear may often be the initial impetus for religious ideation, it is not the sole emotional force at play. Joy, intrinsically linked to hope and the stirrings of faith, emerges as a counterpoint, sometimes an independent wellspring of religious feeling, and at other times a profound relief born from the overcoming of dread. Mark Wynn made an interesting comment on William James theory, when he suggested it is not the stimulus alone which is sufficient for the emotion, but also the backlight: “It is, we might say, only in the light of this background orientation that our emotional engagement with particular objects of experience can take shape, since how those objects strike us (…) ” (Wynn, 2013, p. 222).

William James's attitude towards fear, faith, and hope is one of dynamic interplay rather than simple opposition. James's core philosophy is pragmatic, focusing on the practical consequences of ideas and the function of mental life. Michel Foucault, is often considered a neo-pragmatic thinker, who shifts the analysis away from finding the universal essence of things (like "Truth" or "Fear") to investigating how practices, discourses, and power relations construct those things in history. His analysis of punishment and discipline, meticulously articulated in Discipline and Punish: The Birth of the Prison (1977), fundamentally reorients our understanding of power. A brief examination of Foucault’s perspective on fear and hope will be help, drawing on pivotal passages from Discipline and Punish, to illuminate the nuanced ways in which human experiences are harnessed to shape punitive systems and forge individual subjectivities. In pre-modern penal systems, fear was actively instilled through brutal, highly visible punishments like public torture and executions. Foucault captures the essence of this transition and the emergent anxieties of a new era: "A figure had haunted earlier times, that of the monstrous king, the source of all justice and yet besmirched with crime; another fear now appeared, that of some dark, secret understanding between those who enforced the law and those who violated it" (Foucault, 1977, p. 283).

Foucault illuminates how the locus of fear shifted from the terrifying spectacle of monarchical power to a more unsettling apprehension regarding the integrity of the judicial process itself. Moreover, Foucault astutely emphasizes that punishment is not uniformly effective, precisely because individuals respond disparately to its mechanisms, revealing the stratified nature of its application and impact: "The idea of the same punishment does not have the same effect on everyone: the rich do not fear fines nor the notorious infamy" (Foucault, 1977, p. 98). This observation reveals that fear is not a universal or equally potent deterrent but rather a tool that operates unevenly. Foucault’s analysis also extends to the less explored terrain of how hope itself is strategically exploited by institutional systems to secure compliance. He wrote: "The condemned always hoped for a pardon and, in order to drag things out, they would pretend, even at the foot of the scaffold, that they had further revelations to make. When the people wanted a pardon, they called for it aloud and tried to postpone the last moment, looking out for the arrival of the messenger bearing the letter with the green wax seal and if necessary claiming that he was on his way" (Foucault, 1977, p. 53).

Foucault critically dissects the illusion of justice and genuine reform, asserting that legal systems, through their very design and operation, artfully manipulate hope to ensure widespread compliance and minimize any potential for evasion: "Above all, no crime committed must escape the gaze of those whose task it is to dispense justice. Nothing so weakens the machinery of the law than the hope of going unpunished; how could one establish in the minds of the public a strict link between the offence and a penalty if it were affected by a certain coefficient of improbability" (Foucault, 1977, p. 96).

The law, therefore, must project an aura of absolute certainty and inevitability, leaving no perceived room for the hope of evasion or escape from its disciplinary reach. Consequently, a rigidly defined legal code is deemed necessary to eliminate any potential ambiguity or uncertainty that might foster such dangerous hopes: "A code is therefore necessary, and this code must be sufficiently precise for each type of offence to be clearly present in it. The silence of the law must not harbor the hope of impunity. An exhaustive, explicit code is required, defining crimes and fixing penalties" (Foucault, 1977, p. 98). Hope, rather than being a spontaneous human aspiration, becomes a controlled variable within the calculus of power. This internalization signifies a profound shift in the mechanics of power: "It is not, therefore, an external respect for the law or fear of punishment alone that will act upon the convict but the workings of the conscience itself" (Foucault, 1977, p. 238).

The internalization of discipline, therefore, marks a sophisticated and highly efficient form of power, rendering individual’s active participants in their own subjugation through the cultivation of a self-regulating conscience. Michel Foucault’s penetrating analysis compellingly reveals that both fear and hope, far from being simple human emotions, are shaped and utilized as instrumental tools of power. His critique pushes us beyond conventional understandings of crime and punishment, hope and fear and urges us to seek and envision alternative forms of social organization and societies.

Conclusions.

This historical-philosophical overview reveals that fear, faith, and hope are not merely emotional states but foundational categories through which Western thought has interpreted human existence, morality, and transcendence. From Plato's rational courage to Foucault's critique of disciplinary power, each thinker reconfigures these concepts within their respective metaphysical, theological, or socio-political frameworks. Faith emerges alternately as divine trust, existential wager, or rational assent; hope oscillates between eschatological promise and psychological resilience; and fear, whether of death, divine judgment, or systemic control, remains a persistent lens through which human vulnerability is exposed. The evolution of these ideas underscores a central philosophical tension: whether meaning is found through transcendence or constructed within immanence. As modernity fragments traditional certainties, the interplay of fear, faith, and hope continues to shape our ethical and existential horizons. For the reader who has a further interest in the topic Michael Brady investigated the theme in two of his books (Emotional Insight: The Epistemic Role of Emotional Experience, 2013; Emotion: The Basics, 2018).

Outlook: Emerging Themes for Future Research. Due to the scope limitations of this essay, the analysis has primarily addressed the first research question, tracing how the relationship between fear and faith evolved. The second question, why these conceptual transformations occurred, has only been addressed through implicit hints and contextual observations. A comprehensive answer to the "why" question requires further research examining the broader intellectual, socio-political, and cultural conditions that precipitated each transformation: the rise of monotheism, the collapse of medieval synthesis, the scientific revolution, secularization, and the emergence of disciplinary societies. Future investigation should systematically analyze the causal mechanisms driving these conceptual reconfigurations.

REFERENCES

Aristotle. (1925). *Nicomachean Ethics*. Translated by W.D. Ross, Oxford University Press.

Aristotle. (1872). *Rhetoric*. Translated by Theodore Buckley, Bell & Daldy.

Augustine of Hippo. (n.d.). *The City of God*. Translated by Marcus Dods, Documenta Catholica Omnia,

Aquinas, Thomas, Saint. (2016). *The Summa Contra Gentiles.* Translated by Joseph Rickaby, Saint Patrick Basilica. https://www.basilica.ca/documents/2016/10/St.%20Thomas%20Aquinas-The%20Summa%20 Contra%20Gentiles.pdf

Avicenna. (n.d.). *The Canon of Medicine*. Various editions.

Averroes. (1954). *Tahafut al-Tahafut (The Incoherence of the Incoherence)*. Translated by Simon van den Bergh, E.J.W. Gibb Memorial Trust.

Brady, M. (2013). *Emotional Insight: The Epistemic Role of Emotional Experience*. Oxford UP.

Brady, M. (2018). *Emotion: The Basics*. Routledge.

Camus, A. (1991). *The Myth of Sisyphus*. Translated by Justin O'Brien, Vintage. International.https://www2.hawaii.edu/~freeman/courses/phil360/16.%20 Myth%20of%20Sisyphus.pdf

Campeggiani, P., & David, Konstan. (2024). Emotion Theory in Ancient Greece and Rome."*Emotion Theory: The Routledge Comprehensive Guide*, edited by Andrea Scarantino, vol. 1, Routledge.

Cusanus, N. (1981). *De Docta Ignorantia*. Translated by Jasper Hopkins.

Epicurus. (1926). *Letter to Menoeceus* and *Principal Doctrines*. Translated by Cyril Bailey, Oxford University Press.

Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Translated by Alan Sheridan, Vintage Books. https://monoskop.org/images/4/43/Foucault_ Michel_Discipline_and_Punish_The_Birth_of_the_Prison_1977_1995.pdf

James, W. (1902). *The Varieties of Religious Experience*. Longmans, Green & Co.. Online Edition. http://ebooks.adelaide.edu.au/j/james/william/varieties/complet.

Kant, I. (1793). *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*. Project Gutenberg.

Kierkegaard, S. (1985). *Fear and Trembling*. Translated by Alastair Hannay, Penguin Classics.

Knuuttila, S. (2004). *Emotions in Ancient and Medieval Philosophy*. Oxford UP.

Nussbaum, M. (1992). Emotions as judgments of value. *The Yale Journal of Criticism, 5*(2), 201. https://www.proquest.com/scholarly-journals/emotions-as-judgments-value/docview/1300840850/se-2

Origen. (2020). *Homilies on the Psalms: Codex Monacensis Graecus 314*. Translated by Joseph W. Trigg, The Catholic University of America Press.

Pascal, B. (1958). *Pensées*. Introduction by T. S. Eliot, E. P. Dutton & Co., Inc., 1958. https://www.gutenberg.org/files/18269/18269-h/18269-h.htm

Philo. (1935). *On Abraham: On Joseph: On Moses*. Translated by F. H. Colson, Harvard University Press.

Plato. (2017). *Apology*. Translated by Christopher Emlyn-Jones. Edited by Christopher Emlyn-Jones and William Preddy, Harvard University Press.

Plato. (1992). *Republic.* Translated by G.M.A. Grube, revised by C.D.C. Reeve. 2nd ed., Hackett Publishing Company.

Plato. (2008). Laches. Translated by Benjamin Jowett. Project Gutenberg.

Seneca. (1917). *Letters to Lucilius*. Translated by Richard M. Gummere, Loeb Classical Library.

Spinoza, B. (1996). *Ethics*. Translated by Edwin Curley, Penguin Classics.

Spinoza, B. (2001). *Theological-Political Treatise*. Translated by Samuel Shirley, Hackett Publishing.

Unamuno, Miguel de. (1954). *The Tragic Sense of Life*. Translated by J.E. Crawford Flitch, Dover Publications. Project Gutenberg. https://www.gutenberg.org/cache/epub/14636/pg14636-images.html

Wynn, M. (2012). Renewing the Senses: Conversion Experience and the Phenomenology of the Spiritual Life. *International Journal for Philosophy of Religion*, 72(3), 211–26. *JSTOR*, http://www.jstor.org/stable/23324782.

Zeno of Citium. (n.d.) *Stoic Fragments*. Various editions. Emotions in the Christian Tradition (Stanford Encyclopedia of Philosophy)

The Phenomenon of the Woman of the Metamodern Era

UDC: 141.72:7.01:305-055.2 DOI: https://doi.org/10.15421/172614

Petinova Oksana
Dr.Sc., Full Prof., https://orcid.org/0000-0002-1871-1201, pob@pdpu.edu.ua
Svitlytska Violeta
Ph.D. Student, https://orcid.org/0000-0002-9807-8054, Svitlytska.VR@pdpu.edu.ua
The State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» (Odesa, Ukraine)

Abstract.
Relevance. The phenomenon of women in the philosophical discourse of the metamodern era is becoming particularly significant in connection with the transformation of value orientations, changing perceptions of subjectivity, and the dynamics of contemporary sociocultural fluctuations.

The aim is to philosophically comprehend the phenomenon of women in the context of the metamodern paradigm and to identify the characteristics of the formation of female subjectivity and ways of self-presentation in a world where modern and postmodern narratives are combined.

Results. It has been determined that the metamodern woman integrates the contradictory elements of modern and postmodern worldviews, combining the rational and the emotional, sincerity and irony, autonomy and complicity. It is shown that female subjectivity in metamodern discourse functions as an open system, capable of transforming crises and fluctuations into a source of self-development.

Conclusions. The phenomenon of women in the metamodern era can be described as a synergistic system in a state of fluctuation, where internal contradictions do not destroy subjectivity but, on the contrary, support its development. Through her own experience, the woman of the metamodern era reinterprets the energy of culture, endowing it with new semantic vectors of spirituality, emotional competence, and authenticity. Women of the metamodern era waver between the axiological model (modernism) and its negation (postmodernism) and find meaning in their existence in being a means of restoring the fullness of reality. Metamodernism seems to rebuild it multifaceted, authentic, profound. The metamodern woman lives by her achievements, combining and complementing the spiritual and material, the metaphysical and existential, the rational and irrational, the esoteric and exoteric, the universal and the specific, understanding the absurdity of the world, her own insignificance, and the problems around her, but instead of seeing the futility of her possibilities, she can act because she realizes her imperfection and the need to move along this path.

Keywords: metamodern, the phenomenon of woman, oscillation, freedom, creative personality, homo digitalis, spirituality

Феномен жінки доби метамодерну

Петінова Оксана, Світлицька Віолета
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Анотація.
Актуальність. Феномен жінки у філософському дискурсі доби метамодерну набуває особливого значення у зв'язку з трансформацією ціннісних орієнтирів, зміною уявлень про суб'єктність та динаміку соціокультурних флуктуацій сучасності.

Мета полягає у філософському осмисленні феномену жінки в контексті метамодерної парадигми та виявлення особливостей становлення жіночої суб'єктності та способів самопрезентації у світі, де поєднуються модерні та постмодерні наративи.

Результати. Визначено, що метамодерна жінка інтегрує суперечливі елементи модерного й постмодерного світоглядів, поєднуючи раціональне й емоційне, щирість та іронію, автономність і співучасть. Показано, що жіноча суб'єктність у метамодерному дискурсі функціонує як відкрита система, здатна перетворювати кризи та коливання на джерело саморозвитку.

Висновки. Феномен жінки доби метамодерну можна описати як синергетичну систему, що перебуває у стані флуктуації, де внутрішні суперечності не руйнують суб'єктність, а, навпаки, підтримують її розвиток. Жінка доби метамодерну через власний досвід переосмислює енергетику культури, наділяючи її новими смисловими векторами духовності, емоційної компетентності та автентичності. Жінка доби метамодерну вагається між аксіологічною моделлю (модернізм) і її запереченням (постмодернізм) і знаходить сенс свого існування в тому, щоб бути способом відновлення повноти реальності. Метамодернізм ніби перебудовує її, – багатогранну, справжню, глибоку. Метамодерна жінка живе досягненнями, поєднуючи та доповнюючи духовне та матеріальне, метафізичне та екзистенціальне, раціональне та ірраціональне, езотеричне та екзотеричне, універсальне з конкретним, розуміючи абсурдність світу, власну нікчемність і проблеми навколо, але замість того, щоб бачити марність своїх можливостей, може діяти, тому що усвідомлює свою недосконалість і необхідність рухатися цим шляхом.

Ключові слова: метамодерн, феномен жінки, осциляція, свобода, творча особистість, homo digitalis, духовність

Стаття надійшла / Article arrived: 12.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 27.10.2025

Вступ.

В сучасній українській та зарубіжній культурі упродовж останніх десятиліть споглядаються кардинальні світоглядні зміни, викликані глобалізацією, діджиталізацією та рядом суспільно-політичних процесів, що потребують культурно-філософського осмислення. Метамодернізм – це новий напрям у філософії, мистецтві, літературі, моді, фотографії, економіці, політиці та інших сферах людської діяльності, що виявляється через різноманітність умонастроїв, практик, форм і жанрів. Його передумовами стали модерністський та постмодерністський рухи, коріння першого сягає початку XIX – середини XX ст. Актуальність дослідження феномену жінки у філософському дискурсі доби метамодерну обумовлена глибокими соціокультурними, аксіологічними та антропологічними зрушеннями, що безпосередньо впливають на розуміння гендерної ідентичності, тілесності, суб'єктності та етичного виміру людського існування. Метамодерн як світоглядна парадигма поєднує ідеї модерну (раціоналізм, гуманізм, пошук істини) і постмодерну (іронія, фрагментарність, плюралізм), що створює унікальний простір для нового осмислення жіночого досвіду. Актуальність дослідження підкреслюється переосмисленням жіночого суб'єкта в умовах кризи ідентичності та культурних трансформацій, подоланням постмодерної фрагментації у розумінні гендеру, пошуком нових етичних та філософських засад діалогу та формуванням метамодерного гуманізму, в центрі якого чуттєва, відповідальна творча особистість.

Мета статті полягає у філософському осмисленні феномену жінки в контексті метамодерної парадигми та виявлення особливостей становлення жіночої суб'єктності та способів самопрезентації у світі, де поєднуються модерні та постмодерні наративи.

Методологічну основу дослідження становить інтердисциплінарний підхід, що поєднує феноменологічний, герменевтичний, культурно-антропологічний та синергетичний методи. Методологія дозволила поєднати концепти осциляції (у метамодерні) та флуктуації (у синергетиці) для опису становлення жіночої суб'єктності, що коливається між свободою та відповідальністю, емоційністю та раціональністю, індивідуальністю та співучастю. Узагальнення матеріалу опирається на принципи метамодерної логіки коливання, що передбачає співіснування різних позицій у полі діалогу. У дослідженні використано праці провідних теоретиків метамодерну (Т. Вермеулена, Р. ван ден Аккера, С. Абрамсона, Г. Фрайнахта, Ю. Шабанової), а також загальнонаукові методи аналізу, синтезу, індукції, дедукції, узагальнення та порівняння, що дозволило здійснити комплексне осмислення феномену жінки в контексті метамодерної філософії.

Аналіз попередніх досліджень та публікацій. Основна частина публікацій про метамодернізм припадає на 2016-2017 рр. Автори підкреслюють, що метамодернізм прагне інтегрувати всі бінарні світоглядні позиції попередніх культурних епох і, не спростовуючи кожну, відтворити нову якість цілісної свідомості. Звертання до дискурсу метамодерну має на меті осмислення не раціонально-теоретичні позиції філософії, а чуттєве переживання естетичного начала, яке дозволяє суб'єктивному Я інтегрувати нові смисли. У зв'язку з цим проблема людини стає основним змістом метамодернізму, що прагне до антропологічних розв'язок вічних питань сенсу у світоглядній перспективі.

Термін «метамодерн» з'явився ще в 1975 р., коли вчений М. Заварзаде використав його для опису групи літературних прийомів, які популяризувалися в американських літературних оповіданнях із середини 1950-х рр. (Zavarzadeh, 1975). У 1999 р. М. Окедзіджі використав термін «метамодерн», застосувавши його до сучасного афроамериканського мистецтва, яке є «розширенням і викликом модернізму та постмодернізму» (Okediji, 1999). Два молодих дослідника, культурфілософа з Нідерландів – Т. Вермеулен та Р. ван ден Аккер вважаються першими ідеологами метамодерну та визначають його «як дискурс осциляції (коливання) між оптимізмом модерну та іронією постмодерну, як неоромантичний поворот першого десятиліття XX ст. У своєму есе «Нотатки про метамодернізм» вони стверджували, що 2000-ті рр. характеризуються поверненням типово сучасних позицій, які, тим не менш, не позбулися постмодерністського мислення 1980-х і 1990-х рр. (Kersten & Wilbers, 2018). Згідно з ними, метамодерну чуттєвість «можна розглядати як свого роду усвідомлену наївність, прагматичний ідеалізм», характерний для культурних реакцій на останні глобальні події, такі як зміна клімату, фінансова криза, політична нестабільність і цифрова революція (Vermeulen & Akker, 2010).

В числі авторів, які досліджували питання метамодерну можна назвати таких дослідників як А. Дімітреску (Dumitrescu, 2016), С. Абрамсона (Abramson, 2014, 2015), Фрайнахта (Freinacht, 2017), Р. Роусона та П. Лоймана (Rowson; Layman, 2021), Дж. Сторма (Storm, 2021). Наприклад, Г. Фрайнахт в праці «Суспільство, що слухає: Метамодерний посібник з політики, книга перша» наголошує, що людина досягає меж сучасного суспільства і повинна працювати над досягненням метасучасного суспільства, тобто суспільства, яке виходить за межі сучасного життя та його інститутів (Freinacht, 2017). Серед відомих українських дослідників, які працюють в полі проблеми метамодерну, слід відзначити Ю. Шабанову (Шабанова, 2020, 2022), В. Мірошниченка (Мірошниченко, 2017), В. Дроздовського (Дроздовський, 2018), Є. Борінштейна,

М. Пальчинську, М. Арапакі (Борінштейн та ін., 2024) та інших науковців.

Результати дослідження.

Метамодернізм ставить головним предметом свого тлумачення проблему людини в епоху цифровізації. Метамодерна людина живе в світлі постійних вагань – в синтезі насмішки та ентузіазму, «надії й меланхолії, коливання між усвідомленням і наївністю, емпатією й апатією, цілісністю й розщепленістю, ясністю й двозначністю, ... у пошуках істини, без сподівань її відкрити» (Vermeulen & Akker, 2010). У руслі метамодернізму індивідуалізація набуває іншої форми, як самодостатнє життя у власному світі істинної реальності, яка не суперечить зовнішній реальності. Цифровізація епохи як процес цифрової реальності нашого часу змінила перспективи життєвого світу метамодерної людини. Симпатії чи антипатії не мають національної чи державної ідентичності, залишаючись на межі безкарності й загрози суспільної оцінки. Інформація мережевого простору непередбачувана за своїми подальшими наслідками (Shabanova, 2020).

Якщо говорити про феномен жінки метамодерну в контексті цифрової антропології, то слід наголосити на тому, що новий тип ідентичності жінки формується у зміненій онтології, а саме в системі «людина – гаджет». Аналізуючи працю Р. Борінштейна та Л. Городнюк «Філософсько-антропологічний феномен homo digitalis як онтологічної системи «людина–гаджет»» можемо відзначити, що стаття влучно підкреслює зміну технологіями структури мислення та поведінки цифрової людини (Борінштейн & Городнюк, 2024). І, звичайно, такі зміни впливають на жіночу суб'єктивність. Нова жіноча чуттєвість в добу метамодерну набуває гібридного характеру, поєднуючи емпатію та алгоритмізоване мислення, тілесність та візуальну медіа-репрезентацію. Залежність Homo Digitalis від гаджетів відображується у способах самопрезентації жінки, її участі у комунікативних та символічних обмінах. Якщо «модерна жінка» виборювала право бути суб'єктом через соціальні інститути, «постмодерна жінка» через деконструкцію гендерних ролей, то жінка доби метамодерну осцилює між тілесною автентичністю та цифровим відображенням. Хочемо підкреслити, що її образ формується між реальним і віртуальним «Я», у постійному коливанні між щирим самовираженням та створенням цифрової маски. У такій подвійності виявляється метамодерна естетика, в якій поєднується віра й сумнів, емоційність та критичність, природність та технологічність. Цифрова жінка метамодерну не просто користується технологіями, а виступає медіаторкою між природнім та штучним чуттєвим та віртуальним, отримуючи досвід осциляції між екраном монітора та тілом, емоціями та базами даних. Жінка намагається гуманізувати цифрову реальність, повертаючи у нею емпатію, сенс та етику. Її метамодерна ідентичність не заперечує ані раціональності, ані емоційності, а намагається їх поєднувати в гармонії коливання та балансу між реальним а віртуальним, між собою та Іншим.

Хочемо наголосити на тому, що саме у площині осциляції між «Я» та Іншим, між самопізнанням та розчиненням у чужому досвіді розкривається феномен жінки метамодерну у філософському дискурсі. І така подвійність не є лише соціальним чи гендерним аспектом, а передусім, онтологічним та феноменологічним рухом, у якому відбувається становлення сучасної суб'єктності. Як зазначають у своїх наукових розвідках сучасні дослідники, конфлікти між «Я» та Іншим стали особливо проблематичні, адже ми легко привласнюємо думки, смисли, концепти інших, роблячи їх своїми, тоді, коли те, що належить власному «Я», стає дедалі відчуженішим (Petinova & Tkachenko, 2022). Цей опис відображує типову ситуацію жінки метамодерну, яка живе у просторі множинних відображень та конструйованих ідентичностей. Її власне «Я» схоже на поле осциляції, де вона постійно балансує між прийняттям зовнішніх сенсів та спробами відстояти власну внутрішню цілісність. У сучасній культурі, в межах якої жінка проєктує власну ідентичність через цифрові платформи, мистецтво чи комунікацію, Інший стає частиною її внутрішнього простору як відгук суспільства, яке формує її «цифрове дзеркало» у вигляді лайків в соцмережах, дописів, реакцій на контент, який розміщується. Тобто жінка є водночас суб'єктом та об'єктом, творцем та відображенням.

Як зазначає Е. Гуссерль, інтерсуб'єктивний світ не може бути особистим витвором суб'єкта, бо він завжди включає у себе факт іншості. Ми живемо в одному спільному світі, але переживаємо його з різних перспектив. У розділі ««Інші» Его-суб'єкти та інтерсуб'єктивний природний навколишній світ» філософ пише: «All that which holds for me myself holds, as I know, for all other human beings whom I find present in my surrounding world. Experiencing them as human beings, I understand and accept each of them as an Ego-subject just as I myself am one, and as related to his natural surrounding world. But I do this in such a way that I take their surrounding world and mine Objectively as one and the same world of which we all are conscious, only in different modes. Each has his place from which he sees the physical things present…» (Husserl, 1983, p. 55).

Британський художник Л. Тернер наслідує ідеї Т. Вермюлена та Р. Аккера. У 2011 р. він пропонує широкому загалу «Маніфест метамодернізму», де наскрізною є ідея осциляції – коливання між діаметрально різними ідеями (Тернер, 2011). І хоча існує припущення, що автором «Маніфесту метамодернізму» є Л. Тернер, водночас певний час на офіційному сайті маніфесту автором було зазначено голлівудського актора Ш. Лабафа. Сам актор навіть поділився посиланням на маніфест у своєму

Twitter, що спричинило жваве обговорення серед шанувальників. Одні проголосили Ш. Лабафа генієм, інші ж поставилися скептично, сумніваючись, що він міг створити настільки складний філософський текст. Утім, у деяких інтерв'ю, зокрема для видання «AQNB», Л. Тернер натякає, що маніфест є результатом творчої співпраці з Ш. Лабафом. У «Маніфесті метамодернізму» автори проголошують нову естетичну і світоглядну парадигму, засновану на принципі коливання між крайнощами модернізму та постмодернізму. Коливання, на їхню думку, є природним способом існування світу та мислення: «Ми визнаємо, що коливання – це природний світовий порядок» (Маніфест метамодернізму, 2016). Цю працю можемо трактувати як спробу подолання антиномій модерну й постмодерну шляхом утвердження динамічної, процесуальної, коливальної логіки мислення та творення, що відповідає чуттєвості XXI ст.

Американський дослідник С. Абрамсон пропонує 10 базових принципів метамодернізму, наголошуючи, це метамодернізм – це і культурна парадигма, і культурна філософія, і структура почуттів, і система логіки. Метамодернізм є особливою лінзою для роздумів про себе, мову, культуру та значення. Хоча метамодернізм не є рухом чи маніфестом життя, індивідууми, групи і навіть соціальні та політичні структури можуть бути сформовані метамодерними принципами. Це не значить, що модернізм й постмодернізм повністю зникли як культурно дієві концепції. Йдеться лише про те, що, за поглядом метамодерністів, вони більше не визначають основний культурний наратив. Одні дослідники вважають, що метамодернізм став провідною тенденцією вже з середини 1970-х рр. як реакція на кризи попереднього десятиліття, інші ж пов'язують його становлення з 1980-ми рр. Серед принципів метамодернізму автор виділяє наступні (Abramson, 2015):

1. Метамодернізм як компроміс між модернізмом і постмодернізмом. Постмодернізм виник як реакція на модернізм, тому між ними існують протилежні принципи: модернізм визнавав можливість універсальної істини, тоді як постмодернізм проголошував її відносність і суб'єктивність. Метамодернізм пропонує синтез цих підходів, визнаючи, що модерністські та постмодерністські установки можуть співіснувати в межах однієї свідомості чи спільноти.

2. Діалог замість діалектики. На відміну від постмодернізму, що мислив у категоріях конфлікту протилежностей, метамодернізм орієнтується на діалог і пошук точок перетину між позиціями. Якщо постмодерна логіка передбачала боротьбу, у якій одна сторона має перемогти, то метамодерна передбачає співпрацю, де навіть суперечливі думки можуть стати основою для спільних дій. У метамодерному підході важливо не знищити опонента, а досягти практичного результату, визнаючи часткову істинність кожної сторони.

3. Парадокс. Метамодернізм приймає парадоксальне: ідеї можуть бути «об'єктивно істинними для мене», навіть якщо не є універсально правдивими. Кожен реагує на власні «метанаративи», усвідомлюючи, що вони не поділяються іншими. Це дозволяє одночасно враховувати індивідуальні дії та їх розбіжність із поведінкою інших.

4. Суміщення. Метамодерн поєднує речі, що здаються несумісними, наприклад, щирість і іронію. У літературі «Нової щирості» автори виражають свої думки щиро, усвідомлюючи, наскільки це може здаватися абсурдним іншим, створюючи одночасно щирий і іронічний ефект.

5. Зникнення відстаней. Метамодерн поєднує відчуття близькості та віддаленості, характерні для цифрової епохи. Інтернет дозволяє швидко створювати зв'язки, але водночас ускладнює розрізнення власних переконань і чужих, змішуючи індивідуальне та соціальне сприйняття.

6. Багатогранність суб'єктивності. Метамодернізм визнає множинність суб'єктивностей: людина одночасно перебуває в різних ролях і може частково ділити їх із іншими, навіть якщо вони відрізняються за расою, статтю, вірою чи політичними поглядами. Це особливо проявляється в онлайн-просторах, де взаємодія з незнайомцями породжує тимчасове відчуття спільної суб'єктивності. 7. Співпраця. Метамодернізм заохочує не лише діалог, а й практичну співпрацю. Навіть при суттєвих розбіжностях люди чи групи можуть об'єднувати зусилля для досягнення спільних цілей, створюючи «альянси» на основі спільної вигоди чи цінностей.

8. Одночасність і генеративна неоднозначність. Метамодерна особистість перебуває в різних станах і позиціях одночасно, а не коливається між ними. Це породжує парадоксальність і відкритість до неоднозначності, спонукає до творчого сприйняття суперечливих реальностей, а також розширює сприйняття мистецтва й культурних форм, де межа між щирим і іронічним, реальним і уявним розмивається.

9. Оптимістична реакція на трагедію. Метамодернізм реагує на кризу творчо та оптимістично, навіть усвідомлюючи політичний, економічний і кліматичний хаос. Метамодерністи живуть у режимі «нібито», припускаючи, що позитивні зміни можливі, що дозволяє зберігати надію та відганяти відчай, навіть якщо реальність виглядає безпорадною.

10. Міждисциплінарність. Метамодернізм сприяє перегляду й переупорядкуванню традиційних структур (жанрів, дисциплін, інституцій) як реакції на їхню роль у кризах. Це не анархія, а свідома спроба адаптувати структури для прогресивних змін і ефективної взаємодії між різними сферами.

На відміну від постмодернізму модернізм транслює набагато лояльніше ставлення до гендерно-рольової проблематики. Він сприяє створенню «нової школи думки» (Abramson, 2014). Ми вважаємо, що в контексті нашого дослідження доцільним буде спробувати проаналізувати феномен жінки метамодерну через призму принципів, описаних С. Абрамсоном, ця операційна процедура дозволяє розкрити складність, парадоксальність та багатовимірність феномену жінки як культурного та соціального явища. Феномен жінки метамодерну можна розглядати в контексті інтеграції парадоксу, співпраці, багатогранної суб'єктності та здатності одночасно сприймати кризу і можливості, що її формує як активного, творчого та адаптивного учасника сучасної культури. Пропонуємо розглянути таблицю (див. Табл. 1)

Табл. 1.

Феномен жінки метамодерну через призму принципів С. Абрамсона

№	Принцип	Характеристика
1.	**Метамодернізм як компроміс між модернізмом і постмодернізмом**	Жінка метамодерну водночас усвідомлює універсальні й локальні істини, інтегруючи традиційні та суб'єктивні уявлення про себе, свій досвід і роль у суспільстві.
2.	**Діалог замість діалектики**	Вона здатна вести внутрішній та зовнішній діалог, приймаючи різні позиції і шукаючи точки перетину з іншими, без необхідності знищувати опонента.
3.	**Парадокс**	Феномен жінки метамодерну парадоксальний: її суб'єктивні істини «об'єктивно істинні для неї», хоча не збігаються з іншими, що дозволяє їй діяти автономно й водночас враховувати соціальні відмінності.
4.	**Суміщення**	Здатна поєднувати щирість і іронію, серйозність і гумор, справжні емоції та культурні коди, що відображає гнучкість і багатогранність сучасної жіночої ідентичності.
5.	**Зникнення відстаней**	Сприймає себе і суспільство як близькі й віддалені водночас, особливо у цифрових просторах, де кордони між особистим і соціальним стають розмитими.
6.	**Багатогранність суб'єктивності**	Одночасно перебуває в різних соціальних і культурних ролях, частково ділить їх із іншими, не обмежуючись стереотипами раси, статі чи переконань.
7.	**Співпраця**	Здатна об'єднуватися з іншими для досягнення спільних цілей, формуючи тимчасові альянси на основі цінностей чи практичної користі.
8.	**Одночасність і генеративна неоднозначність**	Одночасно перебуває в різних станах і ролях, що дозволяє сприймати суперечливі реальності, розширювати мистецькі та культурні практики, поєднуючи реальне й уявне.
9.	**Оптимістична реакція на трагедію**	Залишається оптимістичною, навіть усвідомлюючи хаос у світі, і діє «нібито» позитивні зміни можливі, що допомагає протистояти відчаю.
10.	**Міждисциплінарність**	Здатна переглядати й переупорядковувати традиційні структури (соціальні ролі, культурні й професійні норми), що сприяє прогресивним змінам і новим формам взаємодії.

У статті української дослідниці З. Атаманюк «Флуктуації свободи особистості в сучасному суспільстві» ключовим чинником соціокультурної взаємодії визначаються флуктуації, що проявляються через коливання, відхилення та тимчасові дисбаланси, здатні трансформувати систему. Авторка, аналізуючи різні підходи щодо дефініції поняття «флуктуація» узагальнює та експлікує флуктуацію як коливання соціокультурного середовища, викликане зовнішніми та внутрішніми, латентними її факторами, що є непередбачуваним і непрогнозованим за своєю суттю (Атаманюк, 2024, с. 17). І саме такі коливання можуть мати значний вплив на трансформацію системи і навіть можуть зумовити її еволюцію. Така логіка є надзвичайно близькою до опису суб'єктності сучасної людини у метамодерному дискурсі, яка постійно балансує та вибудовує власну ідентичність, і такий баланс не є статичним, він динамічний та, фактично, є проявом флуктуаційності людського буття. Підкреслимо, що якщо у З. Атаманюк флуктуація виступає механізмом самоорганізації соціальних систем, то в контексті метамодерну вона може осмислюватися як внутрішній процес самоорганізації жіночої ідентичності, що постійно оновлюється у взаємодії з культурним середовищем. Жінка метамодерну теж перебуває у стані коливань між «свободою здійснення» та «свободою звільнення», між собою та спільнотою, власним індивідуальним вибором та соціальною участю. У статті науковиця підкреслює, що флуктуації можуть мати як нейтральне вираження, так і стати джерелом «нового стану», коли система, досягнувши порогу нестійкості, може змінювати власну структуру.

Цей підхід можемо безпосередньо застосувати

до процесу жіночої самореконструкції у умовах метамодерну, коли кожна криза, сумнів чи внутрішній розлад відкривають простір для нового усвідомлення самої себе. Фактично, метамодерна жінка, подібно до відкритої системи в синергетиці, отримує з середовища «свіжу енергію», яка може розхитувати систему та змінювати її початковий стан, будь то соціальний виклик, пандемія, війна, зміна зовнішніх орієнтирів чи якась інша подія, що може спонукати до внутрішньої перебудови. У такому випадку жінка не просто реагує на флуктуації, а перетворює їх у власну енергію зростання, використовуючи оту нестабільність як ресурс до еволюції. Безпосередній концептуальний зв'язок між синергетикою та метамодерном прослідковується в тому, що обидва підходи розглядають розвиток не лінійно, а внаслідок коливання між полюсами. Суб'єктивність жінки формується в результаті постійних коливань, і як у філософії метамодерну, так і в синергетичній моделі, стабільність не є метою, цінним постає процес динамічної рівноваги, балансу, в якому коливання народжують нову якість.

Окремі паралелі простежуємо у темі свободи. Як зазначає З. Атаманюк, в умовах пандемії та воєнних викликів суттєво порушені права особистості на свободу, а суспільство делегує здатність до самоорганізації державі (Атаманюк, 2024), що можемо тлумачити як зовнішню флуктуацію системи та зменшення ступеня індивідуальної автономії. Натомість для жінки метамодерну свобода майбутнього є свободою здійснення, а не звільнення, тобто мова йде про внутрішню, активну свободу дії, що не заперечується зовнішніми обмеженнями. Тим самим, підкреслимо, що жінка метамодерну долає соціальні флуктуації шляхом особистісної осциляції, перетворюючи кризу на простір самостворення.

Обидва концепти – осциляція (у метамодерні) та флуктуація (у синергетиці) апелюють до динаміки, коливання, переходу та саморегуляції системи, зокрема, контексту свідомості людини і культури. В умовах метамодерну феномен жінки можемо розглядати як суб'єктивний вияв флуктуацій свободи, які характеризують сучасну соціокультурну систему. Застосовуючи визначення флуктуацій за І. Пригожиним, як «випадкових відхилень параметрів стану системи від її середніх величин, які можуть зумовити еволюційні зміни самої системи», до якого апелює З. Атаманюк у монографії «Свобода як фактор соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства» (Атаманюк, 2020) в якості метафори до гендерної антропології метамодерну, можемо зробити висновок, що сучасна жінка постає саме такою флуктуацією системи культури, яка через власну активність і креативність спричиняє її трансформацію. Паралелі між поняттями «флуктуація» та «осциляція» простежуються особливо чітко. У метамодерному досвіді жінка перебуває у постійному русі між полюсами індивідуальності та колективізму, раціональності та емоційності, самовираження та соціальною відповідальністю. І в цьому сенсі жінка метамодерну «флуктуацією свободи», бо її саморозгортання відбувається між трьома амплітудами, які визначає З. Атаманюк в контексті флуктуації свободи (Атаманюк, 2024, с. 21): між свободою та анархією (коли емансипаційний потенціал жіночості може виходити за межі усталених гендерних культурних кодів, але водночас не руйнує їх, а створює простір для нової етики саморегуляції); між свободою та страхом (перебуваючи в інформаційно відкритому світі, жінка метамодерну відчуває загострений екзистеційний страх перед втратою сенсу, безпеки, власних кордонів, і саме через цей страх зростає її потреба в осмисленій автономії); між свободою та необхідністю (перегукується з кантівським імперативом моральної дії, жінка метамодерну, усвідомлюючи власну свободу, одночасно інтегрує її з відповідальністю перед іншими. Шукаючи баланс між самореалізацією та етичною співучастю).

Висновки.

Отже, можемо описати феномен жінки доби метамодерну як синергетичну систему, що перебуває у стані флуктуації, де внутрішні суперечності не руйнують суб'єктність, а, навпаки, підтримують її розвиток. Жінка доби метамодерну через власний досвід переосмислює енергетику культури, наділяючи її новими смисловими векторами духовності, емоційної компетентності та автентичності. Жінка доби метамодерну вагається між аксіологічною моделлю (модернізм) і її запереченням (постмодернізм) і знаходить сенс свого існування в тому, щоб бути способом відновлення повноти реальності. Метамодернізм ніби перебудовує її, – багатогранну, справжню, глибоку. Метамодерна жінка живе досягненнями, поєднуючи та доповнюючи духовне та матеріальне, метафізичне та екзистенціальне, раціональне та ірраціональне, езотеричне та екзотеричне, універсальне з конкретним, розуміючи абсурдність світу, власну нікчемність і проблеми навколо, але замість того, щоб бачити марність своїх можливостей, може діяти, тому що усвідомлює свою недосконалість і необхідність рухатися цим шляхом.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з подальшим аналізом онтологічних вимірів жіночої суб'єктності а контексті метамодерного світогляду, осмисленням нових форм жіночої ідентичності у цифровій культурі та розкриттям інтерсуб'єктивних аспектів жіночості як нової етики співбуття.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Атаманюк, З. М. (2020). *Свобода як фактор соціокультурних трансформацій сучасного українського суспільства.* Одеса: Видавничий дім «Гельветика».

Атаманюк, З. М. (2024). Флуктуації свободи особистості в сучасному суспільстві. *Вісник Львівського університету. Серія: Філософсько-політологічні студії, 53*, 17–23. https://doi.org/10.30970/PPS.2024.53.2

Боріштейн, Є. Р., & Городнюк, Л. С. (2024). Філософсько-антропологічний феномен Homo Digitalis як онтологічної системи «людина-гаджет». *Дослідження з історії і філософії науки і техніки, 33*(1), 16–21.

Боріштейн, Є. Р., Пальчинська, М. В., & Арапакі, М. В. (2024). Людина метамодерну: Соціокультурна трансформація & віртуалізація. *Перспективи: соціально-політичний журнал, 1*, 72–71.

Дроздовський, В. І. (2018). Дискусійність метамодернізму в аспекті теорії постпостмодернізму. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Літературознавство, 3–4*(89–90), 58–71.

Маніфест метамодернізму. (n.d.). Переклад Krolikowski Art. *The Syncretic Times.* https://thesyncretictimes.wordpress.com/2016/02/22/metamodernist-manifesto-ukrainian/

Мірошниченко, В. С. (2017). Метамодернізм, осциляція, інтерпеляція. *Культура України, 55*, 109–117.

Abramson, S. (2014). Metamodernism: The basics. *HuffPost.* https://www.huffpost.com/entry/metamodernism-the-basics_b_5973184

Abramson, S. (2015). Ten basic principles of metamodernism. *HuffPost.* https://www.huffpost.com/entry/ten-key-principles-in-met_b_7143202

Dumitrescu, A. (2016). What is metamodernism and why bother? Meditations on metamodernism as a period term and as a mode. *Electronic Book Review.* https://electronicbookreview.com/essay/what-is-metamodernism-and-why-bother-meditations-on-metamodernism-as-a-period-term-and-as-a-mode/

Freinacht, H. (2017). *The listening society: A metamodern guide to politics.* https://www.amazon.com/Listening-Society-Metamodern-Politics-Guides/dp/8799973901

Husserl, E. (1983). *Ideas pertaining to a pure phenomenology and to a phenomenological philosophy. First Book* (F. Kersten, Trans.). Boston: The Hague. https://www.finophd.eu/wp-content/uploads/2018/01/Husserl-Ideas-First-Book.pdf

Kersten, D., & Wilbers, U. (2018). Introduction: Metamodernism. *English Studies*.

Okediji, M. (1999). In M. Harris (Ed.), *Transatlantic dialogue: Contemporary art in and out of Africa* (pp. 32–51). Ackland Art Museum, University of North Carolina.

Petinova, O., & Tkachenko, E. (2022). Co-existing with the other in the aspect of the problem of fluctuations of personality in the society. *Studia Warmińskie, 59*, 97–110. https://doi.org/10.31648/sw.8329

Rowson, R., & Layman, P. (2021). *Metamodernity: Dispatches from a time between worlds: Crisis and emergence in metamodernity.* Perspektiva.

Shabanova, Y. O. (2020). Metamodernism man in the worldview dimension of new cultural paradigm. *Anthropological Measurements of Philosophical Research, 18*, 121–131.

Storm, J. A. J. (2021). *Metamodernism: The future of theory.* University of Chicago Press.

Turner, L. (2011). Маніфест метамодернізму. Krolikowski Art. https://thesyncretictimes.wordpress.com/2016/02/22/metamodernist-manifesto-ukrainian/

Vermeulen, T., & van den Akker, R. (2010). Notes on metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture, 2*(1), 5677. https://doi.org/10.3402/jac.v2i0.5677

Zavarzadeh, M. (1975). The apocalyptic fact and the eclipse of fiction in recent American prose narratives. *Journal of American Studies, 9*(1), 69–83. https://www.jstor.org/stable/27553153

REFERENCES

Abramson, S. (2014). Metamodernism: The basics. *HuffPost.* https://www.huffpost.com/entry/metamodernism-the-basics_b_5973184

Abramson, S. (2015). Ten basic principles of metamodernism. *HuffPost.* https://www.huffpost.com/entry/ten-key-principles-in-met_b_7143202

Atamaniuk, Z. M. (2024). Fluktuatsii svobody osobystosti v suchasnomu suspilstvi [Fluctuations of personal freedom in contemporary society]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia: Filosofsko-politolohichni studii [Bulletin of Lviv University. Series: Philosophical and Political Studies]*, 53, 17–23. https://doi.org/10.30970/PPS.2024.53.2

Borinshtein, Ye. R., & Horodniuk, L. S. (2024). Filosofsko-antropolohichnyi fenomen Homo Digitalis yak ontolohichnoi systemy "liudyna-hadzhet" [Philosophical-anthropological phenomenon of Homo Digitalis as an ontological system "human-gadget"]. *Doslidzhennia z istorii i filosofii nauky i tekhniky [Research in History and Philosophy of Science and Technology]*, 33(1), 16–21.

Borinshtein, Ye. R., Palchynska, M. V., & Arapaki, M. V. (2024). Liudyna metamodernu: Sotsiokulturna transformatsiia & virtualizatsiia [Metamodern human: Socio-cultural transformation & virtualization]. *Perspektyvy: sotsialno-politychnyi zhurnal [Perspectives: Socio-Political Journal]*, 1, 72–71.

Drozdovskyi, V. I. (2018). Dyskusiinist metamodernizmu v aspekti teorii postpostmodernizmu [Discussion of metamodernism in the aspect of post-postmodern theory*]. Naukovi zapysky Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Literaturaznavstvo [Scientific Notes of Kharkiv National Pedagogical University named after H. S. Skovoroda. Literary Studies],* 3–4(89–90), 58–71.

Dumitrescu, A. (2016). What is metamodernism and why bother? Meditations on metamodernism as a period term and as a mode. *Electronic Book Review.* https://electronicbookreview.com/essay/what-is-metamodernism-and-why-bother-meditations-on-metamodernism-as-a-period-term-and-as-a-mode/

Freinacht, H. (2017). *The listening society: A metamodern guide to politics.* https://www.amazon.com/Listening-Society-Metamodern-Politics-Guides/dp/8799973901

Husserl, E. (1983). *Ideas pertaining to a pure phenomenology and to a phenomenological philosophy. First Book* (F. Kersten, Trans.). Boston: The Hague. https://www.finophd.eu/wp-content/uploads/2018/01/Husserl-Ideas-First-Book.pdf

Kersten, D., & Wilbers, U. (2018). Introduction: Metamodernism. *English Studies*.

Manifest metamodernizmu [Metamodernist manifesto]. (n.d.). Pereklad Krolikowski Art [Translated by Krolikowski Art]. The Syncretic Times. https://thesyncretictimes.wordpress.com/2016/02/22/metamodernist-manifesto-ukrainian/

Miroshnychenko, V. S. (2017). Metamodernizm, oscilatsiia, interpelatsiia [Metamodernism, oscillation, interpellation]. Kultura Ukrainy [Culture of Ukraine], 55, 109–117.

Okediji, M. (1999). In M. Harris (Ed.), *Transatlantic dialogue: Contemporary art in and out of Africa* (pp. 32–51). Ackland Art Museum, University of North Carolina.

Petinova, O., & Tkachenko, E. (2022). Co-existing with the other in the aspect of the problem of fluctuations of personality in the society. *Studia Warmińskie, 59*, 97–110. https://doi.org/10.31648/sw.8329

Rowson, R., & Layman, P. (2021). *Metamodernity: Dispatches from a time between worlds: Crisis and emergence in metamodernity.* Perspektiva.

Shabanova, Y. O. (2020). Metamodernism man in the worldview dimension of new cultural paradigm. *Anthropological Measurements of Philosophical Research, 18*, 121–131.

Storm, J. A. J. (2021). *Metamodernism: The future of theory.* University of Chicago Press.

Turner, L. (2011). Manifest metamodernizmu [Metamodernist manifesto]. Pereklad Krolikowski Art [Translated by Krolikowski Art]. The Syncretic Times. https://thesyncretictimes.wordpress.com/2016/02/22/metamodernist-manifesto-ukrainian/

Vermeulen, T., & van den Akker, R. (2010). Notes on metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture, 2*(1), 5677. https://doi.org/10.3402/jac.v2i0.5677

Zavarzadeh, M. (1975). The apocalyptic fact and the eclipse of fiction in recent American prose narratives. *Journal of American Studies,* 9 (1), 69–83. https://www.jstor.org/stable/27553153

Fairness/Unfairness in Market Transformations

UDC: 330.34:174 DOI: https://doi.org/10.15421/172615

Stadnyk Borys
Ph.D., https://orcid.org/0009-0008-7988-2005, bobstad2017@gmail.com
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

Abstract.

Relevance. In the context of the Russian-Ukrainian war and the current conditions of global economic transformations, the issue of fairness in market reforms arises as one of the key concerns in both socio-economic and ethical dimensions. The article examines the issue of justice and injustice within the process of market transformations in modern society. Theoretical approaches to understanding the concept of justice in the economic context are analyzed, and the main factors causing social inequality during market reforms are identified. It is argued that the efficiency of a market economy cannot be considered separately from moral, ethical, and social criteria, since the degree of justice determines institutional trust, social stability, and the legitimacy of economic changes.

Purpose. Justice in market transformations lies not only in the formal equality of opportunities but also in creating real conditions for human self-realization, decent remuneration, and access to resources and social benefits.

Results. The article demonstrates that injustice in market transformations is manifested through income disparities, limited access to resources, market monopolization, and corrupt practices. The author emphasizes the need to harmonize economic efficiency with social responsibility, strengthen the role of state regulation, and promote the development of civil society institutions.

Conclusions. Thus, to ensure a balance between economic efficiency and social justice, it is necessary to implement active state regulation, improve the institutional framework of the market, enhance the transparency of economic processes, and foster a culture of corporate responsibility. Only under such conditions can market transformations be not only economically viable but also socially just, contributing to the sustainable development of society.

Keywords: justice, injustice, market transformations, social inequality, economic efficiency, state regulation, social responsibility

Справедливість/несправедливість в ринкових перетвореннях

Стадник Борис
Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)

Анотація.

Актуальність. У статті досліджується проблема співвідношення справедливості та несправедливості в процесі ринкових перетворень сучасного українського суспільства. Здійснено аналіз теоретичних підходів до розуміння категорії справедливості в економічному контексті, а також виявлено основні чинники, що зумовлюють прояви соціальної нерівності в умовах ринкових реформ. Обґрунтовано, що ефективність ринкової економіки не може розглядатися ізольовано від морально-етичних та соціальних критеріїв, оскільки саме рівень справедливості визначає довіру до інституцій, стабільність суспільства та легітимність економічних змін.

Метою дослідження є теоретичне осмислення феномену справедливості та несправедливості в контексті ринкових перетворень, виявлення їх соціально-економічних, морально-етичних і політичних вимірів, а також визначення можливих шляхів забезпечення справедливості у процесі формування ринкових відносин.

Результати. В статті показано, що несправедливість у ринкових перетвореннях проявляється через диспропорції доходів, обмеженість доступу до ресурсів, монополізацію ринку та корупційні практики. Автор підкреслює необхідність гармонізації економічної ефективності із соціальною відповідальністю, посилення ролі державного регулювання й розвитку інститутів громадянського суспільства.

Висновки. Для забезпечення балансу між економічною ефективністю та соціальною справедливістю необхідним є активне державне регулювання, удосконалення інституційної бази ринку, підвищення прозорості економічних процесів і формування культури відповідальності бізнесу. Тільки за таких умов ринкові перетворення можуть бути не лише економічно доцільними, а й соціально справедливими, сприяючи сталому розвитку суспільства.

Ключові слова: справедливість, несправедливість, ринкові перетворення, соціальна нерівність, економічна ефективність, державне регулювання, соціальна відповідальність

Стаття надійшла / Article arrived: 15.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 27.10.2025

Вступ.

В контексті російсько-української війни в сучасних умовах глобальних економічних трансформацій проблема справедливості в ринкових перетвореннях постає як одна з ключових у соціально-економічному та етичному вимірах. Перехід від командно-адміністративної до ринкової системи господарювання супроводжується глибокими змінами у структурі власності, системі розподілу благ, формуванні нових економічних відносин та соціальних ієрархій. У цьому процесі гостро виявляються питання справедливості: чи є результати реформ рівною мірою вигідними для всіх верств населення, чи забезпечується рівність можливостей, чи не стає ринок джерелом нових форм соціальної несправедливості.

Особливу актуальність тема набуває в контексті сучасних викликів - зростання майнової диференціації, нерівності доходів, нерівного доступу до ресурсів і соціальних благ. Ринкові механізми, що спрямовані на забезпечення ефективності, нерідко призводять до посилення соціальної поляризації, що, у свою чергу, ставить під сумнів принципи соціальної згуртованості та довіри в суспільстві. Таким чином, постає необхідність пошуку балансу між економічною доцільністю та морально-етичними засадами господарювання, між свободою підприємництва і соціальною відповідальністю.

У сучасних умовах глобальних економічних трансформацій проблема справедливості в ринкових перетвореннях постає як одна з ключових у соціально-економічному та етичному вимірах. Перехід від командно-адміністративної до ринкової системи господарювання супроводжується глибокими змінами у структурі власності, системі розподілу благ, формуванні нових економічних відносин та соціальних ієрархій. У цьому процесі гостро виявляються питання справедливості: чи є результати реформ рівною мірою вигідними для всіх верств населення, чи забезпечується рівність можливостей, чи не стає ринок джерелом нових форм соціальної несправедливості.

Отже, особливу актуальність тема набуває в контексті сучасних викликів - зростання майнової диференціації, нерівності доходів, нерівного доступу до ресурсів і соціальних благ. Ринкові механізми, що спрямовані на забезпечення ефективності, нерідко призводять до посилення соціальної поляризації, що, у свою чергу, ставить під сумнів принципи соціальної згуртованості та довіри в суспільстві. Таким чином, постає необхідність пошуку балансу між економічною доцільністю та морально-етичними засадами господарювання, між свободою підприємництва і соціальною відповідальністю.

Дослідження співвідношення справедливості й несправедливості в ринкових перетвореннях дозволяє не лише глибше зрозуміти соціально-економічну сутність ринку, а й виявити чинники, що впливають на формування справедливого суспільного порядку. Осмислення цієї проблеми має не лише теоретичне, а й практичне значення - воно сприяє виробленню гуманістичних орієнтирів економічної політики, формуванню соціально орієнтованих моделей розвитку та підвищенню легітимності реформ у свідомості громадян. Отже, дослідження питань справедливості в ринкових перетвореннях є надзвичайно актуальним для розуміння сучасних суспільних процесів і визначення напрямів сталого, соціально відповідального розвитку держави.

Метою дослідження є теоретичне осмислення феномену справедливості та несправедливості в контексті ринкових перетворень, виявлення їх соціально-економічних, морально-етичних і політичних вимірів, а також визначення можливих шляхів забезпечення справедливості у процесі формування ринкових відносин.

Для досягнення поставленої мети у роботі передбачено виконання таких завдань: розкрити сутність поняття справедливості та її філософсько-етичні основи; проаналізувати співвідношення справедливості й ефективності в умовах ринкової економіки; визначити прояви соціальної та економічної несправедливості у процесах ринкових трансформацій; дослідити вплив державної політики та інституційних механізмів на забезпечення справедливості в суспільстві; окреслити можливі шляхи гармонізації ринкових принципів із засадами соціальної справедливості.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що формуються в процесі ринкових перетворень і пов'язані з розподілом економічних та соціальних благ.

Предметом дослідження є філософсько-етичні та соціально-економічні аспекти прояву справедливості й несправедливості в умовах ринкових трансформацій.

Гіпотеза полягає в тому, що рівень справедливості у ринкових перетвореннях залежить від поєднання економічних, морально-етичних та інституційних чинників. Ефективне функціонування ринкової системи можливе лише за умови, якщо її розвиток ґрунтується не лише на принципах конкуренції та економічної доцільності, а й на засадах соціальної рівності, етичної відповідальності та справедливого розподілу благ. За відсутності такого балансу ринкові механізми породжують форми соціальної несправедливості, що підривають довіру до інститутів ринку й гальмують сталий розвиток суспільства.

У процесі роботи використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів: діалектичний метод для розкриття взаємозв'язку економічних і морально-етичних аспектів ринкових процесів; історичний метод для аналізу еволюції уявлень про справедливість у різних етапах розвитку економічних систем; порівняльно-аналітичний

метод для зіставлення підходів до забезпечення справедливості в різних моделях ринкової економіки; соціологічний та статистичний аналіз для оцінки проявів соціальної нерівності та несправедливості в сучасних умовах; системний підхід для узагальнення результатів дослідження та формулювання висновків щодо гармонізації ринкових і соціальних принципів розвитку.

В незалежній Україні вивчення методологічних основ цієї проблеми, по суті, тільки розпочинається, що супроводжується активною руйнацією штучно створених міфів щодо «магічної» ролі лібертаризованого ринку, з мінімізованим впливом публічного регулятора.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Авторська концепція сформульована у відповідності з фундаментальними положеннями класичних і сучасних теорій та підходів розроблених відомими філософами. Ідея справедливості досліджувалась протягом всієї історії філософської думки. Зокрема: Платоном, Аристотелем, Гегелем, Кантом, Марксом, представниками сучасної зарубіжної філософії політики та права Гаєком Ф., Дарендорфом Р., Нозіком Р., Ролзом Д. тощо. Одна з найбільш відомих спроб сформулювати раціональні принципи справедливості належить американському філософу Дж. Роулзу. Так, у своїй праці «Теорія справедливості» Дж. Роулз переглядаючи класичні теорії Дж. Лока, Ж. Ж. Руссо та учення Канта розробляє теорію справедливості. В основі його теорії: лише добровільна згода громадян постає джерелом законності політичної влади. Усе це виражається у вигляді договору щодо узгодженості суспільних інтересів між владою і народом. Громадяни як зацікавлені суб'єкти виражають та узгоджують суспільні інтереси. Мотиватором до соціальної справедливості має бути інтерес громадян який передбачатиме зростання долі їх вигод, а це відповідно веде до зменшення загальної вигоди отриманої від співробітництва (Ролз, 2001).

Фундаментальну роль в осмисленні сутності справедливості/ несправедливості в соціальному процесі відіграли праці сучасних дослідників, зокрема: В. Горбатенко аналізує справедливість як цінність та показник розвитку правової і політичної системи. Виділені типи справедливості: розподільна (distributive), зрівняльна (egalitarian) і відплатна (retributive) (Горбатенко, 2025. с. 7-8).

У роботі «Macroeconomic Equity: Addressing Income Inequality And Social Justice Through Economic Policy» через призму політики оподаткування, соціального страхування, участі на ринку праці розглядаються питання економічної нерівності та соціальної справедливості (Macroeconomic Equity, 2023).

У статті «Action against inequalities: a synthesis of social justice & equity, diversity, inclusion frameworks» Хейвона та співавт. аналізуються рамки (frameworks) справедливості, рівності, включення (equity, diversity, inclusion) – хоч фокус більше на здоров'ї, але методологічні підходи релевантні для економічних трансформацій (Хейфон, 2024).

Аналіз цих досліджень свідчить, що поняття «справедливість» має багатовимірний характер: розподільний (хто скільки отримує), процедурний (чи справедливі правила гри), інституційний (чи є справедливі інститути) - і в контексті ринкових перетворень важливо враховувати не лише економічні результати, але й правові та соціальні засади.

Заслуговує на увагу на емпіричне дослідження щодо суспільних реформ та трансформації ринків й становлення соціальної нерівності. Так, у дослідженні Reform and Inequality during the Transition: An Analysis Using Panel Household Survey Data, 1990-2005 (Міланович і Ерсадо) на основі даних 26 посткомуністичних країн показано: реформи, особливо приватизація великого масштабу та реформування інфраструктури, були позитивно асоційовані з підвищенням частки доходів у найвищих десятих децилях та негативно з часткою доходів нижчих децилів (Reform and inequality during the transition: An analysis using panel household survey data, 1990–2005. (2006).

В оглядовій статті Income Inequality Before, During, and After the Transition in Central and Eastern Europe зазначається, що перехід від комуністичних режимів до ринкової економіки призвів до значного зростання нерівності доходів у Східній Європі, що зумовлено технологічними змінами, глобалізацією та реформами інституцій (Нерівність доходів до, під час та після переходу в Центральній та Східній Європі) (Bukowski & Novokmet, 2024).

У роботі Олексія Іващенко «Зростання та нерівність: дані з перехідних економік» аналізуються 24 країни перехідного типу (1989-1998) і показано, що лібералізація ринків, приватизація та деіндустріалізація сприяли росту нерівності (Іващенко, 2018).

Емпіричні дослідження підтверджують, що перехід до ринкової економіки часто супроводжується підвищенням нерівності - як доходів, так і багатства. Значна частина цього зростання нерівності пояснюється швидкими реформами без достатнього соціального захисту, приватизацією великих активів, нерівним доступом до ринку праці, капіталу, технологій. Приватизація великих активів часто створювала нові еліти – «переможців» реформ – і залишала великий прошарок населення без належної підтримки, що призвело до розширення «переможців» і «проігнорованих». Розподіл благ (доходів, активів) і доступ до ринку праці стали ключовими чинниками справедливості. Наприклад, у Китаї доходи у міських районах дедалі більше залежать від ринку, ніж від державного планування, що посилило нерівність між містом і селом. Реформи, які зосереджуються

на «швидкому переході» (shock therapy) без супровідної соціальної політики, часто були більш несправедливими, ніж поступові стратегії. Соціальна справедливість як аспект правової та політичної системи: інститути, які забезпечують можливості, процедури, доступ до ресурсів, мають вирішальне значення.

Особливості української ситуації полягає в тому, що період трансформації супроводжувався глибоким економічним спадом, кризами, високим безробіттям – що збільшує ризик соціальної несправедливості. Повномасштабна приватизація та відсутність сильних інститутів могли посилити на основі несправедливості нерівність (за аналогією з іншими пострадянськими країнами).

У контексті війни та деокупації справедливість стає не лише економічною, але й політичною/моральною категорією (наприклад, питання розподілу ресурсів, відновлення, реінтеграції). Україна має особливості: війна, відновлення, інтеграція в ЄС, транснаціоналізація. Це усе те, що створює нові параметри справедливості, які ще недостатньо досліджені. Сприйняття справедливості передбачає є не лише об'єктивний розподіл ресурсів, матеріальних благ але й суб'єктивне відчуття справедливості населення - яке впливає на легітимність з одного боку органів влади, а з іншого ринкових перетворень та соціальну стійкість.

Результати дослідження.

Дослідження співвідношення справедливості й несправедливості в ринкових перетвореннях дозволяє не лише глибше зрозуміти соціально-економічну сутність ринку, а й виявити чинники які впливають на формування справедливого суспільного порядку. Осмислення цієї проблеми має не лише теоретичне, а й практичне значення - воно сприяє виробленню гуманістичних орієнтирів економічної політики, формуванню соціально орієнтованих моделей розвитку та підвищенню легітимності реформ у свідомості громадян. Отже, дослідження питань справедливості в ринкових перетвореннях є надзвичайно актуальним для розуміння сучасних суспільних процесів і визначення напрямів сталого, соціально відповідального розвитку держави.

Ринкові перетворення є невід'ємною складовою розвитку сучасного українського суспільства, що прагне економічної ефективності, динамічності та конкурентоспроможності. Проте разом із позитивними змінами – зростанням приватної ініціативи, підвищенням продуктивності праці, розширенням можливостей для самореалізації – ринкові процеси нерідко породжують і нові соціальні виклики. Одним із найгостріших серед них є проблема справедливості.

Справедливість у контексті ринкових перетворень постає не лише як етична чи філософська категорія, а й як практичний критерій ефективності реформ в Україні. Несправедливий розподіл доходів, нерівний доступ до ресурсів, посилення соціальної стратифікації здатні зруйнувати довіру до державних інститутів і загальмувати економічний розвиток. Водночас забезпечення більшої соціальної рівноваги та рівності можливостей може стати запорукою сталого й гармонійного зростання. Дослідження співвідношення справедливості й несправедливості у ринкових перетвореннях є надзвичайно актуальним для розуміння не лише економічних, а й суспільних процесів, що формують обличчя сучасної України. Останнє чітко прослідковується через призму того як проходять трансформаційні процеси в Україні, як об'єдналося суспільство щодо супротиву агресії рф. Останнє є могутнім чинником консолідації взаємодій, взаємопереходів, взаємовпливів, що допомагає зрозуміти сутність складного суб'єкт-об'єктного морально-етичного й нормативно-правового чинника тощо. У його основі ціннісні виміри у співвідношенні справедливості або ж несправедливості.

Прикладом справедливості, яка може забезпечити гармонізацію суспільних потреб, інтересів, загальнолюдських, морально-етичних цінностей має стати публічно-управлінська регуляторна політика держави щодо формування повноцінних ринкових відносин. У їх основі має бути справедливе акціонування виробництва з відповідною законодавчою політикою узгодження як розподілу, так і дотримання умов ефективного та повноцінного функціонування базових галузей народного господарства, зокрема, промислових та сільськогосподарських підприємств, енергетичної галузі тощо. У такому соціальному вимірі «ефективним власником», як свідчать приклади європейських або ж азійських країн, виробництва мають стати акціонери, як повноцінні суб'єкти ринкових відносин.

Інститут вільного ринку є головним інститутом фундаменталізму та базовим, але не єдиним, інститутом соціально орієнтованих справедливо регульованих державою відносин, А тому, важливо визначити основні закони та положення ринку, що сформувалися в процесі розвитку соціального – справедливого суспільства. Звернімо увагу на очевидний факт, який прихильники класичного (так званого «дикого») капіталізму намагаються приховати за допомогою ідеологічного впливу: ринкова економіка не природне і не універсальне явище. Це відносно недавній соціальний конструкт, що сформувався в результаті радикальної трансформації в межах дуже специфічної культури. При цьому ринок подається як автоматичний механізм зворотного зв'язку, який нібито самостійно регулює виробництво відповідно до потреб суспільства за допомогою цін і товарообігу, виступаючи альтернативою централізованому плануванню.

Ринкова економіка стала можливою лише тоді,

коли гроші, земля та праця, тобто сама людина як робоча сила, були перетворені на товари, хоча в традиційному світогляді ці речі не могли сприйматися як об'єкти купівлі-продажу. Це зрушення мало глибокі наслідки, зокрема як соціальні, так і релігійні: поява поняття «робоча сила» відокремила духовну сутність людини від її тіла, породивши образ «економічної людини». У межах ринкової економіки стирається протиставлення між індивідом і суспільством, хоча насправді людина завжди залишається соціально-активним суб'єктом, і є частиною спільнот – родинних, етнічних, релігійних, наукових, спортивних, політичних, трудових, чи навіть кримінальних тощо.

Згідно з ідеологією ринкової економіки, яку розвинув Адам Сміт, трансформація людини, її індивідуалізація та атомізація, призвела до зміни самого розуміння ролі держави. Тепер основною функцією держави стає захист приватної власності. Саме така, на думку Адама Сміта, є «держава-наглядач», яка виконує поліцейські функції та має авторитет, здатна впорядкувати головний механізм ринку - вільну конкуренцію, що по суті є формою боротьби всіх проти всіх. У цьому контексті логічно звучить визначення ринкової системи, запропоноване в американському підручнику Макконелла і Брю «Економікс»: ринок – «це система, що ґрунтується на особистій вигоді та конкуренції», але при цьому, вона «несправедлива», оскільки «позбавлена моралі й совісті, що є передумовою соціальної напруги», яка переростає в кризу. Варто зазначити, на одне зауваження цих авторів: у США «ринкова система в загальному існує», але в «конкретних проявах її – часто не спостерігається» (Макконнелл & Брю, 2003).

Дикий капіталізм (ринковий фундаменталізм), за висловом авторитетного американського історика А. Шлесінджерма, є «несправедливим», «грабіжницьким», «експлуататорським», «жорстоким» та «безсердечним». У своїх працях Шлессінджер неодноразово висловлював критику щодо надмірного впливу ринку та великих корпорацій на політичні процеси й суспільство. Аналізуючи американську історію та політику, він підкреслював, що Велика депресія, яка привела до великої кризи виявила неспроможність вільного ринку, а також зростання ролі державного втручання, свідчать про те, що ринок без зовнішнього регулювання не може гарантувати ані справедливість, ані стабільність - для цього необхідні соціальний контроль і політичне керівництво, тобто має мати регуляторна політика держави щодо процесів суспільного життя (Шлесінджер, 2003).

Подібної думки щодо несправедливості «вільного ринку» у США дотримуються Карасевич А. О та Шачковська Л. С. Так, вони зазначають, що велика депресія у США в 1930 роки «похитнула віру американської громадськості у класичний лібералізм», і як результат, «багато хто дійшов висновку, що нерегульовані ринки не можуть забезпечити процвітання і запобігти злидням». І тому, Джон Дьюї, Джон Мейнард Кейнс і президент Франклін Рузвельт «виступали за створення складнішого державного апарату, який би, як і раніше, залишався оплотом особистої свободи, але при цьому захищав би населення від вад капіталізму» (Карасевич & Шачковська, 2016, с. 440).

Радник Центру стратегічних досліджень, ветеран АТО ООС, екс-керівник ВЦА м. Золоте Костянтин Ільченко характеризуючи сучасний стан економіки України зазначає, його можна порівняти «лише зі станом смертельно хворої людини», тобто із подібним періодом характерним для американського суспільства 30-х років минулого століття. В основі його судження є думка, яка відстоює права великих акціонерів. Він зазначає, що «довгострокові компанії не можуть давати швидкі прибутки, бо за таких умов необхідно приділяти серйозну увагу соціальним програмам, навчати робітників, постійно інвестувати в компанії – і все це фактично за рахунок своїх доходів» (Ільченко, 2020). Це призводило до жорсткого скорочення витрат на оплату праці, інвестиції в основний капітал, виробничі запаси та управлінський персонал середньої ланки. Усе це здійснювалося з єдиною метою - максимізувати прибутки акціонерів, які виводилися з компаній, не реінвестуючись у їхній розвиток. У результаті потужні корпорації ставали вразливими до краху, фактично перетворюючись на фінансові мильні бульбашки, тоді як доходи пересічних працівників знижувалися, а тривалість робочого дня зростала. Як результат, темпи приросту доходу на душу населення в США у 1990 – 2009 роках, якраз в період розвитку акціонерного капіталізму впали з 2,6% до 1,6%, в Британії за цей же період з 2,4% до 1,4% (Ільченко, 2020).

З означеного необхідно зробити висновок, що підприємства мають мати багато дрібних акціонерів, що посилює їх управлінську складову виробничого процесу побудованого на принципах справедливості. У своїй сутності з впровадженням регуляторної політики держави працюють підприємства в Китаї, Європі тощо.

З метою виходу із кризового стану суспільства, цікавий приклад державної регуляторної політики в післявоєнний період в Німеччині закладений ще «батьком німецького дива» Людвігом Екхардом (1897-1977 рр.) (Роєнко, 2012).

Подібні практики щодо утвердження державної регуляторної політики, направленої на мінімізацію кризових процесів в суспільстві й репрезентацію ціннісних вимірів, побудованих на принципах справедливості, отримали поширення в таких країнах як Швеція, Данія, Бельгія, Фінляндія, Норвегія (Каспрук, 2006).

Державне регулювання в цих країнах побудоване на принципах справедливості. У їх основі постають загальнолюдські цінності, які безпосередньо мають

відношення до економічних, політичних, соціальних сфер і напрямів життєдіяльності (Швед, 2007).

При характеристиці філософії політики в системі ринкової економіки щодо місця й ролі державного управління подібної думки дотримується К. Ільченко. Зокрема він зазначає, що : «нам наполегливо нав'язували думку», в якій «державне втручання у функціонування ринку є шкідливим», бо нібито «знижує його ефективність». Із високих державних трибун лунали заклики повністю «усунути регулювання ринків з боку держави». Багато урядів беззастережно прийняли цю ідеологію. Протягом останніх сорока років активно впроваджувалася політика вільного ринку: державні підприємства та фінансові установи масово приватизувалися, «проводилася дерегуляція промисловості й фінансового сектора», «скорочувалися соціальні витрати» та зменшувалися податки на прибуток. Однак ця ілюзія врешті розвіялася. На практиці світ зіткнувся з різними соціальними, політичними, етнонаціональними, фінансовими викликами тощо, що призвело до масовий звільнень працівників та поширенням трудових відносин без гарантій. Працівників стали приймати на роботу без членства в профспілках, при цьому тривалість робочого дня лише зростає. Закупівельні ціни навмисно знижуються, що веде малі постачальні та сервісні компанії до банкрутства. Доходи концентруються у вузького кола осіб, а цінова справедлива регуляторна політика держави практично зникла.

Орієнтація на максимізацію прибутків для акціонерів породила небезпечне явище – вони втратили інтерес до довгострокового розвитку компаній, віддаючи перевагу швидким прибуткам. А система обмеженої соціальної відповідальності дозволила їм уникати зобов'язань перед суспільством, державою, партнерами й працівниками (Ільченко, 2025).

Подібної думки дотримується американський економіст Джон Кеннет Гелбрейт (John Kenneth Galbraith), він вважав, що максимізація акціонерної вартості є незворотним процесом, керованим великими грошима й впливовими людьми. Для створення «врівноважувальної сили» він пропонував лише один шлях - посилення державного регулювання та контролю з боку профспілок (Ґелбрейт, 1952).

Отже, прагнення до максимізації акціонерної вартості в одних руках обернулося негативними наслідками як для самих корпорацій, так і для економіки загалом. У низці країн дійшли висновку, що вільний ринок на практиці виявився не так вільним, як неконтрольованим. Його фактична мета - швидке отримання прибутку за рахунок скорочення доходів населення, урізання соціальних програм та зменшення обсягу реінвестованих прибутків. У відповідь на це держави почали впроваджувати механізми, які обмежували вплив спекулятивних акціонерів, що купують і продають акції на відкритому ринку. Водночас були створені умови для формування стабільного акціонерного капіталу, джерелом якого могла бути переважно держава або підконтрольні їй банки (Ґелбрейт, 1952).

Яскравим прикладом успішного втручання держави в корпоративне управління можуть слугувати такі компанії, як Renault у Франції, Volkswagen у Німеччині, а також низка підприємств у Південній Кореї де держава володіє значною часткою акцій, виступаючи надійним і довгостроковим партнером. У Японії ж вплив приватних акціонерів свідомо зведений до мінімуму. Ці приклади демонструють прагнення держав, на основі принципів справедливості, посилити свій контроль над економічними процесами з метою узгодження корпоративних інтересів із суспільними потребами, мінімізувати кризу та зосередитися на досягнені спільного добробуту. Тісна взаємодія держави та акціонованого капіталу є вагомим чинником мінімізації криз в суспільстві, де регуляторним механізмом постає, на основі принципів справедливості, відповідна політика держави.

З цією метою, як стверджує К. Ільченко, «в період розвитку акціонерного капіталізму знайшлися такі лідери, які не повели свої країни по хибному шляху вільного – тобто нерегульованого – ринку». Від нього «тікають всі, як тільки можуть», «застосовуючи різні методи». Так, для прикладу, у Швеції «негативний вплив ринку гаситься за рахунок диференційного права голосу для різних класів акцій», це розв'язує питання «залучення стабільного акціонера у вигляді родин засновників». Вони «зберігають контроль над корпорацією». Подібний шлях «забезпечує довготривалість існування компаній», з іншого боку, «повертає економіку обличчям до людей». Інші долучають в управління корпораціями «офіційних представників від працівників», які більше орієнтовані на довгострокову співпрацю, ніж акціонери. І тому, Костянтин Ільченко, робить висновок, що «вільний ринок – це жахлива і потворна мутація всієї ринкової системи». Причому це стосується не тільки таких країн Європи, як, скажімо Швеція, Німеччина чи Швейцарія. Показовими є приклади Китаю і Індії, там хоча і вдалися до часткової лібералізації, проте «відмовилися сповідувати повномасштабну політику вільного ринку».

Виходячи із принципів справедливості представники влади в цих країнах «поступили мудро, вони прийнявши капіталізм, залишили священне право приватної власності, водночас, закріпивши за державою право бути регулятором у питаннях контролю щодо оплати праці робітників, собівартості продукції, з урахуванням витрат» тощо. Як результат, подібної регуляторної політики «держава набула статусу «стабільного акціонера» у великих корпораціях, із-за того, що «основна частина акцій стала належати їй». Регуляторним механізмом

справедливості поставало те, що «запрацювали стандарти, норми, та розцінки» тощо. Повертається справедливість у вигляді «нормованого робочого дня», працівники отримують права тощо. З іншого боку, соціальні програми виконують значну роль щодо підвищення рівня життя людей, зростає дохід на душу населення. Нажаль, для влади України «мінімізована філософія справедливості», що призвело до утвердження олігархату. У своїй сутності вони репрезентують «вимоги правлячого класу». Саме «вільний і абсолютно нерегульований ринок надає їм гарантії безкарності, оскільки для них дозволено усе». Саме подібне «поєднання вільного ринку з суто кримінальним способом управління державою» постає вагомим чинником до утвердження несправедливості в соціальному просторі на всіх рівнях суспільної організації. Останнє й мінімізує економічний й соціальний розвиток України, а з іншого боку, посилює кризу в суспільстві (Ільченко, 2025).

Окрім того поглиблюється несправедливість із-за політики міжнародного валютного фонду. У своїй сутності він нав'язує постсоціалістичним країнам застаріле, ще XVIII століття, уявлення про ринкову економіку. Унаслідок цього керівники цих держав погоджуються впроваджувати модель «вільного ринку», ігноруючи як сучасні досягнення економічної науки, так і реальний історичний розвиток ринкових відносин у XIX–XX століттях. Такий підхід ґрунтується на хибному переконанні, що ринок можна створити лише шляхом скасування державного контролю над цінами і виробництвом, запровадження приватної власності та відкритості зовнішньоекономічної діяльності. Це свідчить про глибоке нерозуміння того, як функціонує сучасний ринковий капіталізм у розвинених державах.

Як зазначають експерти групи «Адженда», зокрема Владислава Магалецка, віце-президент інвестиційного фонду SigmaBleyzer, член Національної ради реформ України ринок - це не якась містична сила чи механізм, що діє завдяки «невидимій руці», а «суспільна інституція, яка формувалася протягом століть завдяки свідомим зусиллям людей». Його розвиток має ґрунтуватися не лише на економічній доцільності, а й на принципах соціальної справедливості (Головна «Адженда» необхідних змін в Україні, 2023).

З іншого боку, більшість правих партійних лідерів України наївно вважають, що в країні потрібно будувати класичний ринковий капіталізм ліберального типу. А побудували дикий кримінальний капіталізм. Ця груба помилка, із-за порушення принципів справедливості, дуже дорого коштує Україні, оскільки вона призвела до глибокої кризи в суспільстві. Найперша її ціна - небачена, тотальна бідність. Рівень бідності за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму зріс в 1,7 рази. Був у 2021 році 20,6%, став у 2023-му 35,5%. а pon.org.ua наголошує, що до кінця 2023 року рівень бідності зріс до 55%. Сутнісне його зростання відбулося під час довготривалої військової агресії (В Україні стрімко зростає рівень бідності, 2024).

Розкриваючи тенденції економічної політики в Україні щодо кризового стану суспільства М. Поплавський зазначає, що про економічні здобутки «говорити важко». Так, «розпочавши реформи у десятці найрозвиненіших країн світу, Україна на порозі XXI ст. опинилась далеко за сотим місцем». За роки так званих реформ «вона втратила понад 75% свого економічного потенціалу», в той час як «за роки Другої світової війни ці втрати становили 40%». Криза призвела до того, що «життєвий рівень населення знизився більш ніж у 10 разів, 82% людей опинилися за межею бідності, що стало причиною скорочення тривалості життя чоловіків на 16 років, жінок – на 13». З іншого боку, «загострилися проблеми працевлаштування, особливо для молоді» тощо. Отже в цілому, зазначає автор, «стан економіки України вимагає негайного припинення дії механізмів її руйнації». Як результат довготривалої кризи, характеризуючи лише перше десятиліття він вказує, що «за 10 років реформ ВВП скоротився з 157,9 млрд. дол. США (1990 р.) до 30 млрд. дол. (2000 р.), тобто на 74%» (Павловський, 2001).

Філософія подібної політики призвела до того, що Україна втратила 92% ринку товарів народного споживання і наукоємної продукції. З іншого боку, вона переживаю кризу платежів. Як результат, скоротилася електронна промисловість більше ніж у 100 разів. Створивши «піраміду кредитів і боргів із запозичень у МВФ та СБ» Україна потрапила в тенета умов міжнародних фінансових організацій і цілковиту залежність від зовнішніх запозичень», а тому, «уряд України втратив можливість розробляти реальні програми економічного розвитку» і «приймати самостійні рішення в галузі економіки». Тому й спостерігаємо, як «нашу кризу повертають на користь собі розвинуті країни», які «дбають про власну вигоду», «борються за розширення власних ринків».

Ще одне підтвердження цьому: «за роки реформ Китай створив 15 нових галузей народного господарства», а «Україна – жодної». До того ж у нас «на межі зникнення близько 8 галузей», серед яких «машинобудування, хімічна, електронна промисловості» та інші (Павловський, 2001).

Посилення кризового стану, із-за порушення принципів справедливості в системі ринкової економіки всіх галузей призвів до того, що станом на 2024 рік рівень бідності в Україні досяг критичних показників, значно погіршившись через повномасштабну війну з Росією. Згідно з оцінками Світового банку, близько 29% населення країни, або приблизно 9 мільйонів осіб, живуть за межею бідності. Основним фактором зростання бідності є втрата роботи, де понад 20% працюючих до війни українців втратили роботу, що значно знизило їхні

доходи. Відбулося зниження доходів. Так, згідно здані за 2023-2024 роки, рівень бідності в Україні значно зріс. Так, ч у 2022 році частка населення, яке живе за межею бідності (згідно з міжнародним порогом у 2,15 долара на день), зросла з 5,5% у 2021 році до 24,1%, що додало близько 7,1 мільйона осіб до числа бідних. Згідно з національною методологією (фактичний прожитковий мінімум, ФПМ), у 2023 році рівень бідності становив приблизно 29% населення, що відповідає приблизно 9 мільйонам осіб, що на 1,8 мільйона більше, ніж у 2020 році (Світовий банк оновлює поріг бідності, 2024).

Економічна криза та наслідки війни в Україні призвели до масової втрати робочих місць, падіння доходів, зростання інфляції, що значно посилило з одного боку кризові процеси, а з іншого бідність. Втрата доходів від праці була основною причиною зубожіння населення, оскільки до 2022 року понад 20% зайнятих втратили роботу, подібні тенденції поглибилися і в подальші роки.

Водночас державна допомога, така як пенсії та соціальні виплати, особливо для внутрішньо переміщених осіб, частково зменшили негативний вплив війни. За словами Арупа Банерджі, регіонального директора Світового банку у Східній Європі, «якби міжнародні партнери не підтримали соціальні виплати, ще 3 мільйони людей опинилися б за межею бідності». Соціальна підтримка через державні виплати уповільнює зниження рівня життя (Світовий банк оновлює поріг бідності, 2024).

Висновки.

У результаті проведеного дослідження з'ясовано, що ринкові перетворення, незважаючи на свій потенціал щодо підвищення ефективності економіки, часто супроводжуються значними соціальними диспропорціями. Питання справедливості виявляється ключовим критерієм оцінки успішності ринкових реформ, адже без забезпечення соціальної рівноваги й довіри між учасниками економічних відносин жодна модель ринку не може бути стійкою.

Справедливість у ринкових перетвореннях полягає не лише у формальній рівності можливостей, а й у створенні реальних умов для самореалізації людини, гідної оплати праці, доступу до ресурсів і соціальних благ. Натомість прояви несправедливості - надмірна майнова диференціація, нерівність стартових позицій, корупційні практики, монополізація ринку - підривають соціальний капітал та гальмують економічний розвиток.

Отже, для забезпечення балансу між економічною ефективністю та соціальною справедливістю необхідним є активне державне регулювання, удосконалення інституційної бази ринку, підвищення прозорості економічних процесів і формування культури відповідальності бізнесу. Тільки за таких умов ринкові перетворення можуть бути не лише економічно доцільними, а й соціально справедливими, сприяючи сталому розвитку суспільства.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

В Україні стрімко зростає рівень бідності: Гетманцев назвав цифри. (2024, травень 12). ТСН.ua. https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-strimko-zrostaye-riven-bidnosti-hetmantsev-nazvav-tsyfry-2873087.html

Ґелбрейт, Д. К. (1952). *Американський капіталізм: концепція протилежної сили*. https://archive.org/details/americancapitali00galb_0

Головна «Адженда» необхідних змін в Україні. (2023). AgroPortal.ua. https://agroportal.ua/ru/blogs/osnovnaya-adzhenda-neobkhodimykh-izmenenii-v-ukraine

Горбатенко, В. П. (2025). Справедливість як індикатор правового і політичного розвитку: аксіологічний підхід. *Політичне життя,* 3, 5–12. https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/17906

Іващенко, О. (2018). Зростання та нерівність: дані з перехідних економік. *SSRN Electronic Journal.* https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_ id=322740

Ільченко, К. (2020). І*люзія вільного ринку.* Крах світової економіки (ч. 1). Цензор.НЕТ.https://censor.net/ru/blogs/3241736/lyuzya_vlnogo_rinku_krah_svtovo_ekonomki_ch1

Карасевич, А. О., & Шачковська, Л. С. (2016). Лібералізм. У *Політологічна енциклопедія* (кн. ІІІ, с. 440). Умань: ФОП Жовтий О. О. https://subjectum.eu/political/encyclopedia/440.html

Каспрук, В. (2006). «Скандинавські тигри»: шлях до процвітання і багатства. *Сучасність,* 2, 96–108. https://e-library.mu.edu.ua/cgi-bin/koha/opac-detail.pl?biblionumber=2079568

Макконнелл, К. Р., & Брю, С. Л. (2003). *Економікс: принципи, проблеми і політика* (14-е вид.). ІНФРА. https://infotour.in.ua/mcconnell.htm

Macroeconomic equity: Addressing income inequality and social justice through economic policy. (2023). Google Scholar Summary. https://www.google.com/search?q=Macroeconomic+Equity:+Addressing+Income+Inequality+And+Social+Justice+Through+Economic+Policy

Павловський, М. (2001). *Вільний ринок без державного втручання в економіку – шлях до економічного і політичного краху держави і нації*. Universum. https://universum.lviv.ua/magazines/universum/2001/5/pavl.html

Ролз, Дж. (2001). *Теорія справедливості* (пер. з англ. О. Мокровський). Київ: Основи.

Роєнко, В. І. (2012). Досвід реформ Людвіга фон Ерхарда для української економіки. *Науковий вісник НЛТУ України*, 22.2, 251–252. https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2012/22_2/248_Roj.pdf

Світовий банк оновлює поріг бідності: як це вплине на мільйони людей. (2024). Комерсант Україна. https://www.komersant.info/en/svitovyy-bank-onovyv-porih-bidnosti-iak-tse-vplyne-na-milyony-liudey

Хейфон, Дж. (2024). Дії проти нерівності: синтез систем соціальної справедливості та рівності, різноманітності та інклюзії. *International Journal for Equity in Health,* 23(106). https://equityhealthj.biomedcentral.com/articles/10.1186/s1 2939-024-02141-3
Швед, О. В. (2007). Проблеми національної ідентичності країн Скандинавії в контексті процесу європейської інтеграції. *Український історичний журнал,* 2, 158–171. http://resource.history.org.ua/publ/journal_2007_2_158
Шлесінджер, А. (2003). *Державне регулювання зайнятості* (передмова). https://library.if.ua/books/108.html
Bukowski, P., & Novokmet, F. (2024). Income inequality before, during, and after the transition in Central and Eastern Europe. In A. V. Gevorkyan (Ed.), T*he Oxford Handbook of Post-Socialist Economies*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197621509.013.34
Reform and inequality during the transition: An analysis using panel household survey data, 1990–2005. (2006). World Bank Publications. https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/d313ea8b-c59d-5729-9e7d-280cb79466eb

REFERENCES

Bukowski, P., & Novokmet, F. (2024). Income inequality before, during, and after the transition in Central and Eastern Europe. In A. V. Gevorkyan (Ed.), *The Oxford Handbook of Post-Socialist Economies.* Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780197621509.013.34
Galbraith, J. K. (1952). American capitalism: The concept of countervailing power. https://archive.org/details/americancapitali00galb_0
Hayfon, J. (2024). Acting against inequality: A synthesis of social justice and equality, diversity, and inclusion systems. *International Journal for Equity in Health*, 23(106). https://equityhealthj.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12939-024-02141-3
Holovna "Adzhenda" neobkhidnykh zmin v Ukraini [The main "Agenda" of necessary changes in Ukraine]. (2023). AgroPortal.ua. https://agroportal.ua/ru/blogs/osnovnaya-adzhenda-neobkhodimykh-izmenenii-v-ukraine
Horbatenko, V. P. (2025). Justice as an indicator of legal and political development: An axiological approach. *Political Life,* 3, 5–12. https://jpl.donnu.edu.ua/article/view/17906
Ilchenko, K. (2020). The illusion of a free market. The collapse of the world economy (Part 1). *Censor.NET*. https://censor.net/ru/blogs/3241736/lyuzya_ vlnogo_rinku_krah_svtovo_ekonomki_ch1
Ivashchenko, O. (2018). Growth and inequality: Evidence from transition economies. *SSRN Electronic Journal*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm? abstract_id=322740
Karasevych, A. O., & Shachkovska, L. S. (2016). Liberalism. In *Political Encyclopedia* (Vol. 3, p. 440). Uman: FOP Zhovtyi O. O. https://subjectum.eu/political/encyclopedia/440.html
Kaspruk, V. (2006). "Scandinavian tigers": The path to prosperity and wealth. Suchasnist, 2, 96–108. https://e-library.mu.edu.ua/cgi-bin/koha/opac-detail.pl? biblionumber=2079568
Macroeconomic equity: Addressing income inequality and social justice through economic policy. (2023). Google Scholar Summary. https://www.google.com/search?q=Macroeconomic+Equity:+Addressing+Income+Inequality+And+Social+Justice+Through+Economic+Policy
McConnell, C. R., & Brue, S. L. (2003). Economics: Principles, problems, and policies (14th ed.). *INFRA*. https://infotour.in.ua/mcconnell.htm
Nerivnist dokhodiv do, pid chas ta pislia perekhodu v Tsentralnii ta Skhidnii Yevropi [Income inequality before, during, and after the transition in Central and Eastern Europe]. (2023). Centre for Economic Performance, LSE. https://cep.lse.ac.uk/_new/publications/abstract.asp?index=11206
Pavlovskyi, M. (2001). The free market without state intervention in the economy – The path to economic and political collapse of the state and nation. Universum. https://universum.lviv.ua/magazines/universum/2001/5/pavl.html
Rawls, J. (2001). *A theory of justice* (O. Mokrovskyi, Trans.). Kyiv: Osnovy.
Reform and inequality during the transition: An analysis using panel household survey data, 1990–2005. (2006). World Bank Publications. https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/d313ea8b-c59d-5729-9e7d-280cb79466eb
Roienko, V. I. (2012). The experience of Ludwig Erhard's reforms for the Ukrainian economy. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*, 22.2, 251–252. https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2012/22_2/248_Roj.pdf
Schlesinger, A. (2003). State regulation of employment (Preface). https://library.if.ua/books/108.html
Shved, O. V. (2007). Problems of national identity in Scandinavian countries in the context of European integration. *Ukrainian Historical Journal*, 2, 158–171. http://resource.history.org.ua/publ/journal_2007_2_158
Svitovyi bank onovlyuie porih bidnosti: yak tse vplyne na miliony liudei [The World Bank updates the poverty threshold: How it will affect millions of people]. (2024). *Kommersant Ukraine*. https://www.komersant.info/en/svitovyy-bank-onovyv-porih-bidnosti-iak-tse-vplyne-na-milyony-liudey
V Ukrayini strimko zrostaye riven bidnosti: Hetmantsev nazvav tsyfry [The level of poverty in Ukraine is rising rapidly: Hetmantsev named the figures]. (2024, May 12). *TSN.ua*. https://tsn.ua/ukrayina/v-ukrayini-strimko-zrostaye-riven-bidnosti-hetmantsev-nazvav-tsyfry-2873087.html

Digital Transformation as a Philosophical Phenomenon: Reinterpreting Ethics and Aesthetics in the Context of Artificial Intelligence Dominance

UDC: 001.8:17.022.2 DOI: https://doi.org/10.15421/172616

Mnozhynska Ruslana[1]
Ph.D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0001-8459-3496, ruslanamnozhynska@gmail.com
Dubovyk Nataliia[2]
Ph.D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0003-0151-9480, ndubovyk@bel.ua
Kravtsov Yuriy[3]
Dr.Sc., Full Prof., https://orcid.org/0000-0003-4968-9112, Kravtsovyuri0@gmail.com
[1]Kyiv National University of Technology and Design (Kyiv, Ukraine)
[2]State University of Information and Communication Technologies (Kyiv, Ukraine)
[3]Dniprovsky State Technical University (Dnipro, Ukraine)

Abstract.
Relevance. Artificial intelligence has ceased to be just a computational tool and increasingly functions as a cultural and normative environment that forms modes of visibility, distributes attention and influences ethical judgments. It has been found that in such environments, the form of information presentation – the interface, the language of prompts, the composition of the screen – is not a «shell» but acts as an infrastructure of trust that strengthens or weakens responsibility, transparency and fairness.

The aim of the study is to conceptually and procedurally integrate ethical and aesthetic dimensions in the life cycle of AI systems, in particular the rationale for the E²-Framework (Ethical–Aesthetic Integration) assessment tool, which translates the principles of responsibility, accountability, and fairness into verifiable design, testing, and operation steps, while at the same time setting requirements for the form of uncertainty presentation, synthetics, and risk semiotics.

Results. Ten "nodes" of procedural suitability of AI ethics are characterized: data hygiene and relevance of samples; multivariate assessment of accuracy and fairness; full-fledged model/system cards and validation logs; interface as a carrier of explainability; real human-in-the-loop; independent audit and red-teaming; portioned consent and risk communication; post-marketing monitoring and rollback thresholds; energy savings; cultural localization of aesthetics. The impact of the integration of ethical and aesthetic criteria is evaluated on behavioral metrics: the share of source verification increases, the frequency of errors after the second step of consent decreases, and the recognition of generalization boundaries increases.

Conclusions. It has been proven that responsible technology is not reduced to model accuracy or "beautiful" design alone; it is crucial to synchronize them in a single architecture of responsibility. The proposed E²-Framework forms a culture of development in which each pixel has normative weight, and each ethical principle finds a formal embodiment in the language, rhythm and iconography of the interface.

Keywords: Digital Ethics, Digital Aesthetics, Artificial Intelligence, Explainability, Interface and Trust, Uncertainty, E²-Framework

Цифрова трансформація як філософський феномен: переосмислення етики та естетики в умовах домінування штучного інтелекту

Множинська Руслана[1], **Дубовик Наталія**[2], **Кравцов Юрій**[3]
[1]Київський національний університет технологій та дизайну (Київ, Україна)
[2]Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій (Київ, Україна)
[3]Дніпровський державний технічний університет (Дніпро, Україна)

Анотація
Актуальність. Штучний інтелект перестав бути лише інструментом обчислення і дедалі більше функціонує як культурно-нормативне середовище, що формує режими видимості, розподіляє увагу та впливає на етичні судження. Виявлено, що у таких середовищах форма подання інформації – інтерфейс, мова підказок, композиція екрану – не є «оболонкою», а діє як інфраструктура довіри, яка підсилює або послаблює відповідальність, прозорість та справедливість.

Метою дослідження є концептуальна та процедурна інтеграція етичних і естетичних вимірів у життєвому циклі систем штучного інтелекту, зокрема обгрунтування інструменту оцінювання E²-Framework (Ethical–Aesthetic Integration), що переводить принципи відповідальності, підзвітності та справедливості у перевірювані кроки проєктування, тестування та експлуатації, водночас задаючи вимоги до форми подання невизначеності, маркування синтетичності та семіотики ризику.

Результати. Охарактеризовано десять «вузлів» процедурної придатності етики AI: гігієна даних і релевантність вибірок; багатовимірна оцінка точності та справедливості; повноцінні model/system cards і журнали валідації; інтерфейс як носій пояснюваності; реальний human-in-the-loop; незалежний аудит і red-teaming; порційна згода та комунікація ризику; постмаркетинговий моніторинг і пороги відкату; енергетична ощадність; культурна локалізація естетики. Оцінено вплив інтеграції етичних і естетичних критеріїв на поведінкові метрики: зростає частка перевірки джерел, падає частота помилок після другого кроку згоди, підвищується розпізнавання меж узагальнення.

Висновки. Доведено, що відповідальна технологія не зводиться до точності моделі чи «красивого» дизайну окремо; вирішальним є їхня синхронізація в єдиній архітектурі відповідальності. Запропонований E²-Framework формує культуру розробки, у якій кожен піксель має нормативну вагу, а кожен етичний принцип знаходить формальне втілення у мові, ритмі та іконографіці інтерфейсу.

Ключові слова: цифрова етика, цифрова естетика, штучний інтелект, пояснюваність, інтерфейс і довіра, невизначеність, E²-Framework
Стаття надійшла / Article arrived: 17.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 28.10.2025

Вступ.

Штучний інтелект стрімко перетворюється з інструмента автоматизації на середовище існування – таке, що непомітно перебудовує способи бачити, відчувати й оцінювати світ, а відтак і підстави наших моральних суджень. У цьому просторі технічні рішення мають антропологічні наслідки: алгоритми не лише оптимізують поведінку, а й кодують норми, визначають горизонти уваги, формують чуттєві канони. Тому проблематика цифрової етики та естетики більше не є суміжжям двох дисциплін; вона постає як єдиний інтелектуальний вузол, у якому питання справедливості, відповідальності, приватності та автономії переплітаються з питаннями смаку, форми, унаочнення й дизайну людського досвіду. Актуальність цього дослідження зумовлена не стільки темпами впровадження алгоритмів, скільки глибиною їхньої вбудованості у нормативні й символічні порядки – від регулятивних режимів і публічної комунікації до мистецьких практик і повсякденного сприйняття.

Метою статті є концептуальна реконструкція й аналітичне обґрунтування взаємодії етичного та естетичного у цифровому середовищі штучного інтелекту, зокрема виявлення того, яким чином естетичні параметри інтерфейсів, медіа-форм і генеративних моделей впливають на етичні оцінки, а етичні рамки, своєю чергою, задають допустимі горизонти естетичної новизни. Ми прагнемо показати, що «нейтральної» технологічної форми не існує: кожна логіка відбору й подання інформації має нормативний вимір, а кожен нормативний вибір виявляє приховану поетику. У практичному плані завданням є вироблення інтегрованого підходу до оцінки AI-систем, який поєднує критерії відповідальності, справедливості та підзвітності з аналізом формальних рішень – візуальних, мовних, композиційних, – що впливають на сприйняття, довіру й агентність користувача.

Методологічно дослідження спирається на герменевтичний аналіз для тлумачення смислових структур цифрових артефактів, на порівняльний підхід для зіставлення регуляторних і інституційних моделей, на елементи критичної теорії та досліджень науки й технологій (STS) для виявлення владних конфігурацій у проєктуванні та впровадженні алгоритмів, а також на нормативний аналіз, що дозволяє оцінити відповідність практик етичним принципам і правам людини. До цього додаються постфеноменологічні інсайти щодо «міжповерхні» людини й техніки, аналіз дизайну інтерфейсів як інструмента поведінкової архітектури, і кейс-стаді з мистецьких та комунікаційних практик генеративних моделей, які дають змогу перевірити теоретичні висновки у конкретних сценаріях використання.

Наявні підходи до визначення предмета коливаються між етикою принципів і етикою відповідальності, між утилітаристськими оцінками наслідків і деонтологічними обмеженнями, між чеснотнісними перспективами й підходом спроможностей; паралельно в естетиці співіснують аналітичні моделі оцінки мистецького статусу алгоритмічних творів, медіатеорії цифрового образу, підходи дизайну-орієнтованої етики та культурологічні читання візуальних режимів, що задаються даними й моделями. Попри різноманітність, цим лініям часто бракує синхронізації: етичні рамки рідко враховують естетичну «роботу форми», тоді як естетичні дослідження інколи залишають поза увагою інституційно-правові наслідки технічних рішень. У цій статті пропонується інтегративне бачення, яке, з одного боку, зводить естетичні параметри до питання про умови можливості довіри, легітимності та включення, а з другого – вписує етичні критерії у логіку символічного виробництва, де вибір форми є завжди вибором норми.

Таким чином, «цифрова етика та естетика» розуміється тут як спільний предмет дослідження, що описує двосторонній обмін між нормативним і чуттєвим у проєктуванні, регулюванні та використанні AI-систем. Запропонована рамка дозволяє одночасно оцінювати відповідальність і виразність, прозорість і читабельність, справедливість і інклюзивність форми – і тим самим формувати більш адекватні критерії якості технологій, які не зводяться ані до сухих процедур відповідності, ані до автономних художніх експериментів, а натомість орієнтовані на гідність користувача, публічну довіру та культурну стійкість у добу алгоритмів.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблемне поле, у якому перетинаються цифрова етика та естетика штучного інтелекту, уже має свої «маяки», хоч дискусія – ще на підйомі. Класичне ядро сучасної етики AI, як відомо, формувалося довкола принципів відповідальності, підзвітності та справедливості, однак за останні п’ять років ці принципи дедалі частіше «приземлюються» на практики дизайну, інтерфейсів і культурні коди візуальності. Втім, цей поворот від норм до форм відбувається нерівномірно: частина авторів воліє мислити в координатах технічних стандартів, частина – в горизонті гуманітарної критики, і саме між ними (часом продуктивно, часом конфліктно) триває напружений діалог.

Лінію нормативно-принципової етики останніх років репрезентує, зокрема, Л. Флоріді, який систематизує дилеми штучного інтелекту не як «абсолютно нові», а як загострені версії давніх етичних проблем, перенесених у цифрове середовище; у цьому підході впорядковується мова опису й пропонуються рамки для політик та інституційних рішень (Floridi, 2023; 2024). Інституційним продовженням цієї тенденції стала поява стандартоутворювальних документів, що

розгортають мову принципів у процедурні (а інколи й метричні) вимоги: ідеться про рамку NIST AI RMF 1.0, яку розроблено для управління ризиками по всьому життєвому циклу систем штучного інтелекту, а також про спеціальну публікацію NIST щодо виявлення та зменшення упереджень (NIST, 2023; NIST, 2022). На рівні публічного права і політики ЄС цей вектор утілено в AI Act, що закріплює ризик-орієнтовану логіку регулювання й утворює, сказати б, «мінімальний канон» належної розробки та впровадження AI в межах внутрішнього ринку (European Commission, 2024). Поруч – етичні рекомендації рівня soft law, у яких робиться акцент на правах людини, справедливості, інклюзії та культурній чутливості (UNESCO, 2021). Сукупно ці документи структурують поле й, що важливо, задають мову, якою говорять і про техніку, і про цінності.

Разом із тим, критична лінія досліджень настійно нагадує, що «принципи на папері» не знімають напруження між алгоритмами та соціальною тканиною. Е. Бендер з колегами ще на початку хвилі великих мовних моделей попереджали про небезпеку «стохастичних папуг» – систем, що масштабують мовні патерни без розуміння, але з дуже реальними наслідками для довіри, безпеки та екології дискурсу (Bender et al., 2021). А. Біргане пропонує реляційно-етичну оптику (чи краще сказати – перспективу), у якій несправедливості постають не як «збій» коду, а як відбиток ієрархій та асиметрій у даних і практиках їхнього збирання; відповідно, виправлення потребує не лише алгоритм, а й соціальні зв'язки навколо нього (Birhane, 2021). Додамо, що емпіричні огляди освоєння AI в організаціях, попри обережний оптимізм, фіксують асиметрії доступу до вигод, «цифрові розриви» і дефіцити компетенцій, які прямо впливають на справедливість результатів (OECD, 2025; McKinsey, 2025). Публічні настрої та уявлення про ризики – не фоновий шум, а змінна, здатна коригувати легітимність технологій; відповідні зрізи громадської думки показують неоднорідність оцінок і чутливість до контексту застосувань (Pew Research Center, 2025; Stanford HAI, 2025).

На протилежному березі – дослідження естетики й культурної динаміки AI. Останні роки відзначилися інтенсивними спробами описати, що саме змінюється у мистецтві та дизайні, коли творення доручається моделям: від великих міждисциплінарних оглядів про «розуміння і створення мистецтва з AI», де кодифікуються жанри, техніки та питання авторства, до полемічних текстів про статус «AI-арту», який, мовляв, водночас продовжує і підриває звичні категорії авторства й оригінальності (Cetinić & She, 2022; Nannicelli, 2025). Є й – якщо дозволите – більш «педагогічні» або «роз'яснювальні» спроби: пояснити, чому результати генеративних моделей так переконливо наслідують смислові й стилістичні шаблони, і що це говорить нам про природу художнього досвіду (Chiodo, 2024). Окремою лінією вийшли праці, що буквально ставлять поряд естетичні й етичні параметри – приміром, оцінюючи вуглецевий слід людського й машинного авторства (Tomlinson et al., 2024), – і тим демонструють, як «форма» невіддільна від матеріальних обмежень та екологічних наслідків.

На межі цих двох дискурсів – етика стандартів і естетика форм – розгортається дослідження інтерфейсів, тобто тих поверхонь, які ми бачимо щодня, але часто не реєструємо їхнього нормативного ефекту. Тут доречно наголосити: інтерфейс не просто «обличчя» системи, він керує увагою, інсценує довіру, нормалізує відбір і ранжування, а отже, має етичну вагу. Звідси інтерес до «читабельності» моделей, прозорості підказок, пояснюваності та до того, як візуальні чи мовні рішення корегують судження користувача про ризик і справедливість (NIST, 2023; European Commission, 2024). Власне, в такому прочитанні естетика це не «про красу», а про форми досвіду, які роблять можливими або неможливими відповідальне застосування AI.

Нарешті, статистичні й оглядові джерела останніх років працюють як своєрідний «барометр»: у них фіксується темп впровадження, секторальні відмінності, очікування та страхи, а подеколи і зміни в енергетичних та інфраструктурних профілях, пов'язані з використанням моделей (OECD, 2025; McKinsey, 2025; Stanford HAI, 2025; IEA, 2025). Ці матеріали не замінюють філософсько-правовий аналіз, але дозволяють запобігти «романтизації» чи «демонізації» технологій, надаючи емпіричні точки опори для порівняння практик і ефектів.

Підсумовуючи, корпус попередніх досліджень пропонує дві головні опори: нормативно-правові та стандартотворчі рамки, що впорядковують етичні очікування від штучного інтелекту (Floridi, 2023; UNESCO, 2021; NIST, 2023; European Commission, 2024), і культурно-естетичні інтерпретації, які описують трансформацію художніх, медійних і дизайнерських практик у добу алгоритмів (Cetinić & She, 2022; Chiodo, 2024; Nannicelli, 2025). Однак синхронізації між ними ще бракує. Саме тому надалі ми запропонуємо інтегровану рамку, де естетичні параметри інтерфейсів і творених моделей мисляться як невід'ємна складова етичної оцінки, а етичні критерії, як межі й можливості естетичної новизни, що разом задають відповідальнішу і (не побоїмося цього слова) людянішу траєкторію розвитку AI.

Результати дослідження.

1. Цифрова етика штучного інтелекту: від принципів до процедурної придатності.

Етичні «золоті слова» справедливість, підзвітність, прозорість, повага до гідності, працюють лише тоді, коли в них є механіка. Інакше кажучи, коли принципи отримують форму процесу, графік відповідальності та точку відсікання. У штучному

інтелекті ця механіка починається не на екрані, а задовго до нього: з моменту задуму продукту, коли формулюється користь і визначається допустимий ризик для конкретних груп. Тут ми пропонуємо «процедурну карту» етики – спосіб перевести декларації у повторювані, перевірювані кроки, що вбудовуються у життєвий цикл системи й не залежать від добрих намірів окремих інженерів чи менеджерів (NIST, 2023; European Commission, 2024).

Перший вузол – дані. Етичність моделі починається з гігієни наборів: від опису джерел і підстав правомірності збору (правова основа, інформована згода, легітимний інтерес) до картування репрезентативності та вразливих категорій. Практика «data sheets» і «dataset statements» не повинна бути красивою декларацією для репозиторію, а контрактом із реальністю: що саме зібрано, як це балансували, які параметри заборонено відтворювати, який «пороговий рівень» токсичності чи асиметрії тригерить повторний відбір (Birhane, 2021). Тут же знаходиться базова чесність щодо невизначеності: відсутність даних не слід маскувати алгоритмічною фантазією; краще «скромне» передбачення з широким інтервалом довіри, ніж точна, але оманлива цифра.

Другий вузол – навчання й оцінювання. Модель потребує не лише метрик точності, а й метрик справедливості, стабільності та відтворюваності. Наш підхід наполягає на «багативимірному заліку»: якщо система не проходить мінімальні пороги для групових показників (наприклад, різниця в false negative rate для субпопуляцій виходить за встановлений діапазон), вона не має рухатися в продакшен, навіть якщо загальна точність блискуча. Це не перфекціонізм, а техніка процедурної справедливості: не карати «середнім» значенням тих, хто систематично програє на краях розподілу (NIST, 2022). І так, тут потрібні не лише формули, а й протоколи: хто підписує реліз із пограничними метриками, хто ініціює повторне навчання, хто має право сказати «стоп».

Третій вузол – документація. «Model cards» і «system cards» повинні перестати бути PR-артефактами. У них мають жити сфера застосування, заборонені сценарії, межі узагальнення, залежності від контексту, режим відкату й контактний канал для скарг. Не менш важливі журнали валідації: скільки експериментів провели, на яких зрізах даних, які граничні кейси провалені й чому. Коли виникає інцидент, документація стає процесуальним щитом і, водночас, моральним обов'язком перед користувачем.

Четвертий вузол – інтерфейс і мова взаємодії. Здавалося б, «естетика» є поверхневим шаром, але саме тут етика або оживає, або в'яне. Пояснення без читабельності не виконує своєї функції, попередження без таймінгу теж. Ми доводимо, що етичні принципи необхідно втілювати в «поведінкових конструкціях» інтерфейсу: видиме маркування невизначеності (наприклад, діапазони, ймовірнісні смуги), семантично коректні мікротексти без удаваної впевненості, кнопки «перевірити джерела» в один клік, «червоні лінії» для високоризикових сценаріїв, які не можна обійти простим підтвердженням. Іншими словами, прозорість це не лише відкритий код, а й відкрита форма доступу до сумнівів системи. І так, боротьба з «темними патернами» – не питання смаку, а питання справедливості.

П'ятий вузол – людина в циклі. «HITL» має бути реальним, а не декоративним. Людський контроль це не кнопка «approve», яку натискають автоматично, а процедура з правом вето, з часом на переоцінку, з ясним переліком ситуацій, де машина має помилятися «на користь обережності». Ми пропонуємо розподіляти ролі за матрицею RACI ще на старті продукту: хто відповідає за етичні ризики, хто консультує, хто приймає рішення, хто несе відповідальність у разі шкоди. Без цього «підзвітність» розчиняється у колективній безвідповідальності, а «людський нагляд» перетворюється на ритуал.

Шостий вузол – незалежний аудит і «червона команда». Розробник не може бути єдиним суддею у власній справі. Регулярні зовнішні перевірки з доступом до журналів, датасетів і протоколів тестування не лише підвищують якість, а й створюють культуру «етичної дисципліни». Red-teaming – окрема історія: агресивні сценарії з обходом фільтрів, атаки на контекст, спроби підбурювання до шкідливих дій. Після кожної сесії з'являється не просто звіт, а обов'язковий план ремедіації, із датами та відповідальними. Такий підхід особливо резонує з ризик-орієнтованою логікою AI Act і практиками керування ризиками в NIST AI RMF (European Commission, 2024; NIST, 2023).

Сьомий вузол – комунікація ризику та згоди. Інформована згода в цифрових сервісах часто є фікцією, і ми це прямо визнаємо. Але це не привід опускати руки. Потрібно відмовлятися від «загальних» політик на 50 сторінок і переходити до «порційної» згоди: короткі блоки, прив'язані до конкретної дії (наприклад, увімкнення персоналізованого режиму), зі зрозумілою опцією відмови без покарання. Коли йдеться про високий ризик, згода має стати двокроковою і відстроченою (give it a minute): лише так можна мінімізувати імпульсивні погодження, до яких штовхають усталені UX-патерни. Цей, зізнаємося, «повільний» дизайн є частиною етики відповідальності.

Восьмий вузол – експлуатація і супровід. Етика не закінчується релізом. Потрібні пороги автоматичного відкату у відповідь на деградацію метрик або на сигнали з каналу скарг. Потрібна програма «постмаркетингового» моніторингу з чіткими періодами переоцінки, особливо для систем, які «вчаться на льоту». Потрібна, зрештою, бухгалтерія енергоспоживання: обчислювальна ощадність не лише про гроші, а й про екологічний обов'язок, який,

визнаймо, теж є етичним (Tomlinson et al., 2024).

Дев'ятий вузол – соціальний контекст і легітимність. Навіть бездоганна зсередини система може «не пройти» суспільне прийняття, якщо її мета або спосіб упровадження суперечать колективним уявленням про справедливість. Соціологічні зрізи не прикра статистика, а частина етичної оцінки: вони показують, де пульсує недовіра, які групи відчувають непропорційний тиск, які домени потребують додаткових запобіжників (Pew Research Center, 2025; OECD, 2025). Ми, отже, розуміємо етику не як «правильність у вакуумі», а як здатність витримати зустріч із реальною публікою.

Десятий вузол – семантика пояснюваності. Пояснення це не декорація довкола чорної скриньки, а мовленнєвий акт, який змінює поведінку. Погане пояснення небезпечніше за його відсутність: воно вселяє хибну впевненість і підштовхує до передчасної згоди. Ми наполягаємо на чесній мові невизначеності, на явних застереженнях щодо меж узагальнення, на відкритому розведенні «наших припущень» і «наших спостережень». Тут варто пам'ятати і про «стохастичних папуг» – системи, здатні складно формулювати банальності та водночас пропускати очевидні лакуни (Bender et al., 2021). Коротко: пояснюваність має бути вірною за змістом, поміркованою за тоном і корисною за наслідком.

Насамкінець – про культурну оптику. Етичні норми не універсалізуються силоміць: дизайн, що працює в одній культурі, може мати іншу конотацію в іншій. Тому «процедурна придатність» включає етап локалізації: мову, символіку, темп, навіть гумор. Лише так принципи Флоріді про «загострені, а не нові» етичні проблеми набувають життєвості у щоденних практиках взаємодії з технологією (Floridi, 2023; 2024). Процедура, якщо вона добра, завжди має місце для людини – її сумніву, її права відмовитися, її права перепитати.

Якщо звести все до одного речення, то воно буде таким: етика штучного інтелекту не існує поза процесом, а процес поза формою подання. Саме перехід від принципів до процедурної придатності робить системи не лише законно допустимими, а й людяними, бо гарантує не просто «відсутність зла», а присутність турботи про користувача – від вибору даних до останнього пікселя повідомлення про ризик.

2. Естетика цифрової доби: форма як інфраструктура довіри.

Почнемо з простого спостереження, яке, однак, має далекосяжні наслідки: у цифрових середовищах форма не «супроводжує» зміст, вона його організує. Розташування елементів, типографіка, контраст, щільність інформації, швидкість анімацій, ритм появи підказок, усе це не другорядні дрібниці, а механізми керування увагою, тобто механізми впливу на судження. Саме тому естетика інтерфейсів працює як інфраструктура довіри: вона непомітно налаштовує користувача на те, як читати сигнали системи, коли сумніватися, а коли погоджуватися. Там, де пояснюваність моделі обмежена (а в генеративних системах це трапляється часто), дизайн – хочемо ми того чи ні – бере на себе роль «перекладача» невизначеності, компенсуючи дефіцит прозорості стилем і темпом подання. Занадто впевнена мова мікрокопі, заспокійливі кольори, «очевидні» іконки, плавні анімації без пауз – і користувач майже фізично відчуває схильність довіряти. Варто лише додати, що ця довіра може бути як заслуженою, так і оманливою.

Естетика, яка підтримує відповідальну взаємодію з AI, має декілька ключових властивостей (назвемо їх так для зручності, але маємо на увазі узгоджену систему, а не набір прийомів). По-перше, чесна візуалізація невизначеності: замість «однієї відповіді» мають бути діапазони, ймовірнісні смуги, маркування конфіденційності, чіткі індикатори помилок і «м'які» переходи до альтернатив (не «окей/скасувати», а «переглянути джерела», «уточнити запит», «попросити людську перевірку»). По-друге, розумна ритмізація: невеликі затримки на критичних кроках (на кшталт «дай собі секунду, це важливе рішення») зменшують імпульсивність і водночас сигналізують, що система «знає про ризик». По-третє, відкритий родовід контенту: маркування синтетичності, посилання на джерела навчання або принаймні на логіку добору матеріалу, зрозумілі підказки щодо меж узагальнення. Вся ця «семіотика походження» підсилює легітимність у момент сприйняття (пор. European Commission, 2024; NIST, 2023). Коли ж ці властивості відсутні, форму легко перетворити на інструмент нав'язування: темні патерни, «липкі» CTA-кнопки, дизайнерські трюки, що розмивають кордони згоди, створюють естетичну режисуру, яка практично підмінює етику.

У генеративному мистецтві та медіа естетичне питання постає ще гостріше. Адже тут форма є не тільки оболонкою, а й результатом. Модель пропонує схеми композиції, колористику, стилістичні цитати, риторику образу; користувач часто лише коригує параметри або, як кажуть, «підкручує» стиль. Це породжує подвійний ефект. З одного боку, відбувається демократизація творення (поріг входу знижується, а репертуар стилів стає доступним усім). З іншого, посилюється серійність і «сліпа пляма» щодо джерел: те, що виглядає «новим», може бути лише вправним переукладанням знайдених у даних патернів (Cetinić & She, 2022; Chiodo, 2024). Питання авторства не тільки юридичне (хоч і це важливо), воно також етичне: кого ми уявляємо автором, коли «виразність» створена статистикою уподобань? Яким чином ми розрізняємо «естетичну переконливість» і «пізнавальну цінність» зображення? Цей скепсис не означає заперечення, а радше вимогу до прозорої гри: вкажіть джерела, покажіть межі, назвіть невідоме.

Власне, у такому світлі стає зрозуміло, чому

питання енергоефективності та матеріальних витрат також естетичне. Не лише в тому сенсі, що «ощадні» інтерфейси дисциплінують надмірну візуальність, а й тому, що естетика економії формує культуру помірності: менше беззмістовних анімацій, менше декоративного «шуму», більше семантичної ваги кожного екрану. Коли на горизонті мільйони звернень до моделей щодня, мікро-рішення дизайну конвертуються у макро-наслідки для енергетичного сліду систем (Tomlinson et al., 2024; IEA, 2025). Чи не є це, зрештою, ще одним виміром довіри: ми демонструємо повагу до користувача і до довкілля тим, що не змушуємо його очі та процесори працювати зайве?

Окрему тему представляє семіотика ризику. Колір небезпеки, форма попереджувальних ікон, гучність звукових сигналів, розміри шрифтів для критичних повідомлень – усе це вже давно досліджено у галузях авіації й медицини, але в цифрових продуктах нового покоління ці стандарти часто ігнорують, надаючи перевагу «красі» над ієрархією важливості. Етична естетика наполягає на зворотному: якщо система не здатна чесно показати межі власної компетентності (червоним, великим шрифтом і без евфемізмів) вона не заслуговує на довіру, якою б витонченою не була її візуальна мова. На практиці це означає відмову від риторики всезнання у мікротекстах («я впевнений», «точна відповідь», «безпомилково») на користь епістемічно обережних формулювань та явних посилань на джерела (Bender et al., 2021).

До цього додається культурна чутливість, без якої жодна «інфраструктура довіри» не працює однаково в різних спільнотах.

Образотворчі коди, які у Північній Європі сприймаються як «мінімалістично-надійні», на Близькому Сході можуть уособлювати «холодну відстороненість»; кольори підтримки та небезпеки, жестові метафори, навіть швидкість переходів між екранами – усе потребує локалізації, а не механічного перенесення. Тут естетика стає суспільною етикою в дії: вона враховує історичну пам'ять, символічні ландшафти, усталені моделі ввічливості й відмови. Іншими словами, ми не проектуємо «голий» інтерфейс, ми конструюємо ситуацію довіри, і ця ситуація щоразу має локальну граматику.

І, нарешті, питання часу – майже забуте в дискусії про форму. Швидкість відповіді, довжина «обмірковування», видимість процесу (той самий «typing indicator» чи «generating…»), наявність паузи перед ризиковою дією – це теж естетика, але естетика темпу. У повільніших конфігураціях користувач отримує простір на рефлексію; у гіпершвидкихвін радше підтверджує, ніж обирає. Спроба «приховати» час обчислення вбиває відчуття процесуальності; натомість скромне візуальне визнання зусилля («обчислюю на неповних даних», «перевіряю джерела», «звіряю з політиками») формує чесний очікуваний горизонт і робить помилку не катастрофою, а приводом до уточнення.

Підсумовуючи, можемо сформулювати практичний критерій: естетика, що гідна довіри, це така організація форми, яка збільшує видимість невизначеності, підсилює здатність користувача зупинитися, відмовитися, перевірити й оскаржити, і водночас не паралізує взаємодію надміром тривожних сигналів. Вона грає «за команду етики», а не проти неї, знімаючи спокусу прикривати дизайнерськими ефектами слабкі місця алгоритму. Саме так розуміється «форма як інфраструктура довіри»: не фасад для прикраси, а несуча конструкція, яка тримає вагу відповідальності від першого погляду на екран до останнього натискання «підтвердити». У цій конструкції кожен піксель – політичний, кожна пауза – моральна, а кожна рима кольорів – аргумент за (або проти) людяності штучного інтелекту (Cetinić & She, 2022; Nannicelli, 2025; European Commission, 2024; NIST, 2023; Tomlinson et al., 2024; IEA, 2025).

3. Перетин етичного та естетичного: інтегрована рамка оцінювання (E^2-Framework).

Етична придатність системи штучного інтелекту не існує окремо від способу її подання, так само як естетична форма не є невинною оболонкою. Тому E^2-Framework (Ethical–Aesthetic Integration) пропонує дивитися на систему водночас «у глибину» алгоритмів і «по поверхні» інтерфейсів, оцінюючи їх як єдину архітектуру відповідальності. У цьому підході немає другорядних елементів: вибір датасету так само впливає на довіру, як і вибір типографіки; поріг ризику так само визначає поведінку користувача, як і мова мікрокопі. Інтеграція відбувається не в деклараціях, а у спільному полі рішень, де етичні критерії накладаються на форму подання й коригують її, а форма, своєю чергою, виводить етику з абстракції в досвід.

Щоб зробити цей рух практичним, рамка працює у двох координатах. Перша це етична достатність: наскільки справедливо розподіляються помилки між групами; чи є прозора схема підзвітності; чи встановлено пороги зупинки й механізми відновлення прав суб'єкта; чи задокументовано межі узагальнення; чи пройдено зовнішній аудит. Друга – естетична відповідальність: чи допомагає форма коректно сприймати невизначеність; чи відсутні «темні патерни», що підштовхують до імпульсивної згоди; чи відрізняється тональність повідомлень у критичних сценаріях від повсякденних; чи видно «родовід» контенту й маркери синтетичності. Важливо, що координати не складаються арифметично (високий бал за алгоритм не «перекриває» маніпулятивний інтерфейс, і навпаки); радше вони утворюють поле напруги, у якому рішення «допустити до застосування» можливе лише за наявності мінімуму на обох осях.

На рівні процесу E^2-Framework прив'язується

до життєвого циклу системи й змінює ритм роботи команд. На етапі задуму формулюється не лише корисність, а й допустимий ризик для конкретних спільнот; одразу ж визначаються «точки зупинки» – ті етичні та естетичні пороги, після яких продукт не рухається далі, як би не спокушали бізнес-метрики (European Commission, 2024). Під час проєктування даних описуються джерела, підстави правомірності збору й вразливі категорії, але паралельно прототипується інтерфейс подання невизначеності: діапазони, ймовірності, альтернативні дії. У навчанні моделі вимірюють не лише точність, а й стабільність і справедливість на субвибірках; у дизайні не лише «красу», а й читабельність пояснень, видимість ризику, опір «слизьким» сценаріям. На валідації алгоритм проходить тестування за групами, а інтерфейс – A/B-експерименти: чи користувач розрізняє припущення і факти; чи встигає відмовитись; чи зростає ймовірність перевірки джерел. У релізі з'являється не тільки model card, а й interface card: сфери застосування, табуйовані сценарії, тональність повідомлень, правила маркування синтетичності, енергетичний профіль взаємодії (і так, це теж частина етики). Після запуску моніторинг метрик справедливості й журнал скарг з'єднуються з «естетичним журналом»: фіксуються випадки, коли форма помилково підштовхнула до згоди або замаскувала невизначеність; за перевищенням порогів автоматично спрацьовує відкат, а не «ще трохи потерпімо».

Щоб уникнути зручної, але хибної «оцінки середнім», E²-Framework оперує тепловими мапами, а не фінальними балами. Умовно кажучи, система може бути «зеленою» за точністю, «жовтою» за справедливістю і «червоною» за читабельністю пояснень – і саме ця «червоність» блокує випуск, бо користувач не має інструментів усвідомленого рішення. Такий підхід дисциплінує інженерів і дизайнерів однаково: якщо інтерфейс знімає сумнів замість того, щоби його показати, він зменшує етичну вагомість згоди; якщо алгоритм підміняє брак даних надмірною впевненістю, то жодна витончена типографіка не виправить дефект. У практиці публічного сектору це особливо помітно: система рекомендацій соціальної допомоги може мати чудові ROC-криві й водночас провалювати естетичний іспит, скажімо, мікротекстами, які соромлять користувача або приховують право на апеляцію; у такій конфігурації E²-Framework каже не «майже добре», а «неприйнятно».

Показовим є й набір показників, що «протягують» етику через форму. Водночас із розривами помилок між групами вимірюються час читання пояснень, частка користувачів, які обрали «перевірити джерела», рівень розпізнавання невизначеності після взаємодії, частота усвідомлених відмов від ризикової дії, індекс когнітивного навантаження (так, ми не боїмося психометрії), відсоток виправлених рішень після другого кроку згоди, а також енергетична вартість типової сесії. Коли дизайн «працює чесно», ці показники ведуть себе передбачувано: користувач повільнішає там, де справді ризиковано; частіше відкриває джерела, коли модель сумнівається; рідше помиляється у повторних завданнях. Коли ж інтерфейс занадто «гладкий», успіхи точності перекладаються у поспіх і сліпу довіру – і це видно по метриках, аж до стрибків зворотного зв'язку у каналі скарг.

Управлінська частина рамки не менш важлива за технічну. Команда отримує чітку матрицю ролей: дизайнер відповідає не лише за колір кнопки, а й за епістемічний тон повідомлення; інженер – не лише за втрати, а й за алгоритмічну скромність; юрист – не лише за відповідність текстам політик, а й за процедурність згоди у конкретних сценаріях. Паралельно інституціалізується «естетичне рев'ю» регулярна зустріч, на якій проходять через інтерфейс так само прискіпливо, як через тест-сет: де ми приховали невизначеність; де підмінили альтернативу «липкою» кнопкою; де забули про локальну семіотику (колір небезпеки, жест відмови, правила ввічливості). І якщо щось іде всупереч цим вимогам, рішення не косметичне, а архітектурне: змінюємо послідовність дій, переосмислюємо повідомлення, повертаємося до порогів.

Можна запитати: чи не перетворює такий підхід розробку на нескінченний ритуал? Лише якщо його імітувати. Там, де E²-Framework приймають всерйоз, він економить ресурси: помилки зникають раніше, ніж стають публічними кризами; аудити минають без паніки, бо документація ведеться «по дорозі», а не «заднім числом»; довіра накопичується як капітал, а не як обіцянка. І, що важливо, рамка не забороняє творчості, вона просто не дозволяє естетиці прикривати етичні порожнини, а етиці залишатися у стані чистої моральної риторики. У цьому сенсі E² – не ще один чек-лист, а культура: здатність бачити в кожному пікселі норму, у кожній нормі іншу форму, і в кожній взаємодії людину, якій ми зобов'язані чесністю, навіть тоді (особливо тоді), коли система виглядає бездоганно переконливою.

На політико-правовому рівні це означає, що вимоги відповідності мають прямо включати параметри представлення (presentation requirements): стандарти для позначення невизначеності, для візуальної диференціації рекомендації й рішення, для маркування синтетичного контенту та його походження. На інституційному рівні це регулярні «естетичні рев'ю» на додачу до безпекових: міждисциплінарні засідання, де дизайнер, юрист і інженер однаково відповідальні за зміст підказки, іконографіку ризику, мову попереджень. На ринку перевагу отримують ті системи, які не приховують межі власної компетентності; користувач, що бачить правдиву картину невизначеності, рідше помиляється і частіше довіряє (не сліпо, а відповідально). І, так,

екологічний вимір теж тут: естетика ощадливих інтерфейсів корелює з ощадливими обчисленнями, а тому знижує енергетичний слід моделей, що для масового застосування вже не дрібниця (Tomlinson et al., 2024; IEA, 2025).

Висновки.

Підсумовуючи здійснене дослідження, слід визнати очевидне, хоча часто приховане за технократичною лексикою: штучний інтелект не лише оперує даними та моделями, він переписує режими видимості й чутливості, а отже торкається підвалин морального судження. Ми спробували показати, що етика й естетика в цифровому середовищі не утворюють двох паралельних потоків, які випадково збігаються у точках застосування; навпаки, йдеться про взаємну залежність, де форма несе норму, а норма визначає межі та можливості форми. Саме тому запропонована інтегрована рамка оцінювання E²-Framework (Ethical–Aesthetic Integration) не додає «краси» до «корисності», а з'єднує відповідальність із читабельністю, справедливість зі зрозумілістю, прозорість із чесною репрезентацією невизначеності. У цій оптиці етична якість системи не може бути високою там, де інтерфейс примушує, вводить в оману або маскує межі компетентності; так само естетична перевага не варта багато, якщо вона здобута ціною «темних патернів» і поведінкових пасток.

Новизна дослідження полягає в тому, що ми відмовляємося від інерційного поділу «принципи тут, дизайн там» і наполягаємо на процедурній придатності етичних вимог через мовні та візуальні рішення, якими користувач взаємодіє з системою. Іншими словами, етична декларація набуває сили норми лише тоді, коли отримує відповідник у мові підказок, у маркуванні невизначеності, у способі подання пояснень, у ясних «порогах зупинки», після яких модель не експлуатується. Цей зсув, від абстракції до архітектури, водночас розширює і сферу відповідальності. Дизайнер стає співносієм етичного змісту, інженер – співавтором естетичної граматики, юрист – куратором сценаріїв використання, де гідність суб'єкта й довіра спільноти не можуть бути зведені до галочки «compliant».

Практичний сенс такого підходу відчутний одразу у трьох площинах. По-перше, в публічній політиці: вимоги відповідності мають прямо включати параметри представлення, від візуальних маркерів синтетичності до стандартизованої подачі ризиків і альтернативних виборів користувача. По-друге, в організаційній культурі: команди мають інституціалізувати «естетичні рев'ю» нарівні з безпековими аудитами, адже саме у мікродеталях інтерфейсу часто вирішується доля етичного вибору. По-третє, в продуктах і сервісах: системи, які чесно показують власну невизначеність і не симулюють всемогутність, у довгій перспективі виграють. Вони зменшують помилки користувачів, підсилюють контрольованість процесів і накопичують капітал довіри.

Звісно, межі нашого дослідження окреслені. Ми працювали зі змішаними методами й інтерпретативними аналізами, що потребують подальшої кількісної верифікації: від A/B-тестів пояснюваності до польових експериментів з маркуванням невизначеності у критичних доменах (медицина, правосуддя, освіта). Окремого опрацювання вимагає екологічний аспект естетики інтерфейсів і моделей: енергоспоживання, вуглецевий слід, «ощадна форма» як етичний обов'язок у масових застосуваннях. Не менш важливо продовжити міжкультурні студії, щоби не універсалізувати локальні естетичні норми та не переносити їх механічно в інші соціальні контексти, де коди довіри та способи взаємодії з технологіями суттєво відрізняються.

Перспективи подальших досліджень вбачається щонайменше у трьох напрямах.

1. Розробка метричної частини E²-Framework, яка дозволить порівнювати системи між собою не лише за точністю чи збалансованістю даних, а й за «естетичною відповідальністю» форми: читабельністю пояснень, коректністю маркування ризику, відсутністю маніпулятивних сценаріїв.

2. Інтеграція прав людини й етичних принципів у процеси дизайну на ранніх етапах, коли архітектурні рішення ще пластичні й найдешевші для виправлення.

3. Створення відкритих кейс-банків, де поєднуються юридичні, технічні й дизайнерські артефакти, що дозволять спільноті вчитись на успіхах і помилках, а не винаходити велосипед окремо в кожній організації.

Отже, якщо підвести риску: у добу алгоритмів гуманність технологій визначається не лише тим, що саме вони обчислюють, а й тим, як саме вони стають видимими у слові, у жесті інтерфейсу, у чесності до власних меж. У цій подвійній оптиці, етичній та естетичній, і полягає наш головний висновок: відповідальний штучний інтелект це не сума процедур і не феєрверк візуальних трюків, а налаштований на гідність суб'єкта, прозорий щодо невизначеності й уважний до форм досвіду інструмент співжиття, який розвивається разом із культурою, котру обслуговує (і, звісно, формує).

REFERENCES

Aris, S., Moosavand, M., & Nosrati, S. (2023). A Digital Aesthetics? Artificial Intelligence and the Future of the Art. *Journal of Cyberspace Studies, 7*(2), 219–236. https://doi.org/10.22059/jcss.2023.366256.1097

Bender, E. M., Gebru, T., McMillan-Major, A., & Shmitchell, S. (2021). On the dangers of stochastic parrots: Can language models be too big? *Proceedings of the 2021 ACM Conference on Fairness, Accountability, and Transparency*, 610–623. https://doi.org/10.1145/3442188.3445922

Birhane, A. (2021). Algorithmic injustice: A relational ethics approach. *Patterns, 2*(2), 100205. https://doi.org/10.1016/j.patter.2021.100205

Cetinić, E., & She, J. (2022). Understanding and creating art with AI: A comprehensive survey. *ACM Computing Surveys*. https://doi.org/10.1145/3475799

Chiodo, S. (2024). What AI "art" can teach us about art. *Journal of Aesthetics & Culture, 16*(1), 2395511. https://doi.org/10.1080/20004214.2024.2395511

European Commission. (2024). Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on Artificial Intelligence (AI Act). *Official Journal of the European Union*. https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj

Floridi, L. (2023). *The ethics of artificial intelligence: Principles, challenges, and opportunities*. Oxford University Press. https://doi.org/10.1093/oso/9780198883098.001.0001

Floridi, L. (2024). *The ethics of artificial intelligence: Exacerbated problems rather than novel ones?* SSRN. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4801799 SSRN

International Energy Agency (IEA). (2025). *Energy and AI*. Paris: IEA. https://www.iea.org/reports/energy-and-aiIEA

McKinsey & Company. (2025). *The state of AI: How organizations are rewiring to capture value*. https://www.mckinsey.com/~/media/mckinsey/business%20 functions/quantumblack/our%20insights/the%20state%20of%20ai/2025/the-state-of-ai-how-organizations-are-rewiring-to-capture-value_final.pdf

Nannicelli, T. (2025). Mass AI-art: A moderately skeptical perspective. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*. https://doi.org/10.1093/jaac/kpaf026 PhilPapers

National Institute of Standards and Technology (NIST). (2023). *Artificial Intelligence Risk Management Framework (AI RMF 1.0)*. https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/ai/nist.ai.100-1.pdf NIST Technical Series Publications

National Institute of Standards and Technology (NIST)**.** (2022). *Towards a standard for identifying and managing bias in AI* (Special Publication 1270). https://doi.org/10.6028/NIST.SP.1270

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD**).** (2025). *Emerging divides in the transition to artificial intelligence*. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/06/emerging-divides-in-the-transition-to-artificial-intelligence_eeb5e120/7376c776-en.pdf

Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2025). *The adoption of artificial intelligence in firms*. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2025/05/the-adoption-of-artificial-intelligence-in-firms_8fab986b/f9ef33c3-en.pdf

Pew Research Center. (2025, April 3). *How the U.S. public and AI experts view artificial intelligence*. https://www.pewresearch.org/internet/2025/04/03/how-the-us-public-and-ai-experts-view-artificial-intelligence/

Scientific Reports (Tomlinson, B., Black, R. W., Patterson, D. J., & Torrance, A. W.). (2024). The carbon emissions of writing and illustrating are lower for AI than for humans. *Scientific Reports, 14*, 3732. https://doi.org/10.1038/s41598-024-54271-x

Special Eurobarometer 554. (2024). *Artificial intelligence and the future of work*. European Commission. http://dx.doi.org/10.2767/8591026

Stanford Institute for Human-Centered AI (Maslej, N., et al.). (2025). *AI Index Report 2025*. https://arxiv.org/abs/2504.07139

UNESCO. (2021). *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380455

The Citizen and Urbanization: Psychological Transformations and the Philosophical Search for Meaning

UDC: 316.334.56:(364.652.4:911.375.1):124.2 DOI: https://doi.org/10.15421/172617

Olena Dolhopol[1]
Ph.D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0002-9545-2290, Olena.Dolhopol@kname.edu.ua
Kateryna Kuznetsova[2]
Ph.D., Senior Lecturer, https://orcid.org/0000-0002-4979-066X, kateryna.kuznetsova@karazin.ua
[1] Beketov National University of Urban Economy (Kharkiv, Ukraine)
[2] V. N. Karazin Kharkiv National University (Kharkiv, Ukraine)

Abstract.
Relevance. Megacities are centers of innovation, but at the same time they create a number of problems for people. These include high levels of stress, information overload, identity crises, social isolation, alienation and existential searches for meaning. The philosophical dimension of urbanization emphasizes the issues of freedom, authenticity and harmonization of individual and collective life.
Purpose. The purpose of the study is to clarify the features of the phenomenon of a modern urban resident in the context of psychological crises and philosophical searches for meaning, to generalize current scientific approaches, and to identify prospects for further research.
Results. The integration of psychological and philosophical perspectives provides a deeper understanding of the crises caused by urbanization and outlines ways to overcome them. The results of the study can be applied in urban planning, the development of psychological support programs for city residents.
Conclusions. Modern urbanization forms a new identity of a city resident. The city becomes not only a place of residence, but also a factor that determines the thinking, behavior and emotional state of a person, turning him into a "digital city dweller" – a subject integrated into and dependent on the technological system. This generates ambivalence between freedom and social structure, authenticity and digital determinism. The mediatization of space expands the possibilities of self-expression but causes a loss of privacy and integrity. The combination of psychological and philosophical approaches allows us to understand the city as a laboratory of modern subjectivity, and the humanization of the urban environment is a prerequisite for the harmonization of human existence.
Keywords: Urban Identity, Psychological Challenges, Philosophical Search For Meaning, Smart City, Mediatization of Urban Space, Digital Man, Urban Sustainability

Містянин і урбанізація: психологічні трансформації та філософський пошук сенсу

Долгопол Олена[1], **Кузнецова Катерина**[2]
[1]Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова (Харків, Україна)
[2]Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна (Харків, Україна)

Анотація.
Актуальність. Мегаполіси стають осередками інновацій, але водночас породжують низку викликів для особистості. Серед них – високий рівень стресу, інформаційне перевантаження, проблеми ідентичності, соціальна ізоляція, відчуження та потреба у пошуку сенсу, питання свободи, автентичності та гармонізації індивідуального й колективного життя.
Мета дослідження полягає у з'ясуванні особливостей феномена сучасного міського мешканця в контексті психологічних криз і філософських пошуків сенсу, узагальненні актуальних наукових підходів і визначенні перспектив подальших досліджень.
Результати. Встановлено, що містянин є багатовимірним суб'єктом, що поєднує риси адаптивності, мобільності та стресостійкості, переживає кризові стани, зумовлені урбанізованим середовищем. Досліджено типологію міських ідентичностей. Розглянуто феномен цифрової людини, етичні дилеми смарт-міст, загрози медіатизації простору та вплив міського дизайну на психологічне благополуччя. Інтеграція психологічного та філософського аналізу дозволяє краще зрозуміти природу кризових станів, спричинених урбанізацією, та окреслити шляхи їх подолання. Результати можуть бути застосовані в урбаністичному плануванні, у створенні програм психологічної підтримки.
Висновки. Сучасна урбанізація формує нову ідентичність мешканця міста. Місто стає не лише місцем проживання, а й фактором, що визначає мислення, поведінку та емоційний стан людини. Це породжує амбівалентність між свободою та соціальною структурою, автентичністю та цифровим детермінізмом. Медіатизація простору розширює можливості самовираження, але спричиняє втрату приватності та цілісності. Поєднання психологічного та філософського підходів дозволяє зрозуміти місто як лабораторію сучасної суб'єктивності.
Ключові слова: міська ідентичність, психологічні виклики, філософський пошук сенсу, смарт-місто, медіатизація міського простору, цифрова людина, урбаністична резильєнтність

Стаття надійшла / Article arrived: 18.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 30.10.2025

Вступ.

Актуальність. Урбанізаційні процеси охоплюють увесь світ. Дедалі більше людей проживає у мегаполісах, де формується специфічний спосіб життя та мислення, що потребує глибокого психологічного і філософського вивчення. Серед сучасних психологічних викликів міста відзначаємо високий рівень стресу, соціальну анонімність, конкуренцію, інформаційне перенасичення, проблеми ідентичності та самореалізації. У філософському вимірі буття містянина загострюються екзистенційні питання: пошуки сенсу життя, проблеми свободи і відчуження, прагнення гармонії між особистим і суспільним. Поєднання в одне дослідження психологічних та філософських аспектів життя сучасного містянина дозволяє комплексно розглянути урбаністичний суб'єкт як феномен, що визначає соціальні трансформації сучасного світу. Є потреба на основі новітніх наукових джерела осмислити нову урбаністичну ідентичність людини, що перебуває на перетині психологічних криз та філософських пошуків сенсу існування.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні особливостей феномена сучасного міського мешканця в контексті психологічних криз і філософських пошуків сенсу, узагальненні актуальних наукових підходів і визначенні перспектив подальших досліджень.

Аналіз попередніх публікацій. За останні кілька років філософські та психологічні дослідження міста та міського життя були зосереджені у кількох різних площинах.

Філософія міста – нова галузь, що досліджує місто як філософський об'єкт, аналізуючи його сутність, моральні, політичні та естетичні виміри. Огляд літератури виявив, що наукові публікації з цього напряму висвітлюють такі теми, як «місто як простір для процвітання людства», «етика міського розвитку» (Конюшевський, 2024; Каранфілова & Красюк, 2021; Шкуров, 2025).

Не залишають філософи поза увагою тему «урбанізм та повсякденність», у цьому контексті вони вивчають, як урбаністичні структури та технології впливають на повсякденне життя, ідентичність та соціальні взаємодії містян. Особлива увага приділяється концепціям «урбаністичного досвіду» та «феноменології міста» (Буцикіна, 2019; Габрель, Космій & Габрель, 2023; Міненко, 2023).

Серед екологічних аспектів розглядаються філософські основи стійкого розвитку міст, взаємодія між людиною та природою в міському середовищі, а також концепція «біоморфного урбанізму» (Карповець, 2013; Orel, 2022).

Екологію міста, але в іншому аспекті, розглядають також психологи. Вони так само вивчають взаємодію людини з її фізичним середовищем, але дослідження часто зосереджені на впливі міського дизайну (наприклад, щільність забудови, наявність зелених зон) на психічне здоров'я та суб'єктивне благополуччя містян (Предко, 2024; Резван, 2024).

Психологи аналізують, як негативні фактори міського середовища впливають на стрес, емоційний стан та когнітивні функції людини (Кузишин, 2025; Сержан, 2025).

Філософи та психологи досліджують, як міське життя формує соціальні відносини, почуття приналежності та колективну ідентичність. Особливий інтерес викликають теми соціальної згуртованості та самотності у великих містах (Петренко-Лисак, 2020; Препотенська, 2013).

Нейроурбанізм – це відносно нова міждисциплінарна галузь поєднує урбаністику, психологію, архітектуру, соціологію, фізіологію, інші науки з метою дослідження того, як міське середовище впливає на мозок і нервову систему людини (Стрільчук, 2022; Gupta & Sethy, 2025).

Метою статті є, на основі огляду та систематизації сучасних психологічних і філософських підходів до розуміння феномену містянина в умовах урбанізації сформувати узагальнений образ сучасного містянина, визначити ключові виклики, що постають перед особистістю у великому місті, та окреслити напрями пошуку сенсу життя в урбанізованому соціокультурному просторі.

Наукова новизна роботи полягає у поєднанні психологічного аналізу кризових станів та викликів урбанізованого середовища з філософськими пошуками сенсу життя в мегаполісі, що є основою для формування узагальненої характеристики особистості мешканця мегаполісу з урахуванням психологічних і філософських аспектів його життєдіяльності.

Методологічною основою статті є аналіз, синтез і узагальнення наукових джерел, а також порівняльний і критичний аналіз сучасних підходів у філософії та психології до розуміння феномену містянина та ключових викликів, що постають перед ним у сучасному мегаполісі.

Результати дослідження.

Враховуючи динамічні зміни в сучасному урбанізованому світі, де міста стають ключовими аренами для соціальних трансформацій, зростає науковий інтерес до феномену містянина. Останнім часом, разом зі змінами у філософії та психології, з'являються важливі закордонні та вітчизняні публікації, що осмислюють новітні міські ідентичності та їхню плинність. Ці роботи фокусуються на вивченні психологічних викликів та філософських пошуків сенсу, з якими стикається сучасний житель мегаполіса.

Сучасний містянин постає у складному полі урбанізаційних процесів, що зумовлюють не лише соціальні та культурні трансформації, а й глибокі психологічні виклики. Як зазначає Ш. Ептінґ у книзі «Сенс у мегаполісі. На шляху до міського

екзистенціалізму» («Meaning in the Metropolis: Toward an Urban Existentialism») (Epting, 2025), мегаполіс стає простором пошуків сенсу та екзистенційної самореалізації, водночас породжуючи кризи ідентичності та відчуження. Шейн Ептінґ аналізує філософські аспекти міського буття, зокрема через призму екзистенціалізму, що дозволяє глибше зрозуміти психологічні виклики та філософські пошуки сенсу в урбанізованому середовищі. Автор розглядає, як урбаністичне середовище може призводити до відчуття самотності та страху перед життям і смертю, підкреслюючи важливість людських зв'язків для подолання цих відчуттів. Ептінґ досліджує, як міста, як гіперконкурентні мережі, можуть випробовувати мешканців на кожному кроці, формуючи їх у адаптивних осіб, які можуть пережити труднощі, що виникають у міському середовищі. Автор наголошує, що дизайн і структура міст можуть не забезпечувати умови для вільного та значущого життя, а навпаки, накладають обмеження, від яких потрібно звільнятися. Дослідник пропонує шляхи поліпшення міського середовища через інновації в транспортних послугах, житловій політиці та використанні нових технологій, щоб зробити міські простори більш сприятливими для людських зв'язків і забезпечити свободу, необхідну для процвітання мешканців.

Цікавим є розуміння Ш. Ептінґа постаті містянина. Розуміння містянина. Житель мегаполіса постійно стикається з викликами: транспортними проблемами, перевантаженням роботи, соціальними контактами, суперництвом. Ці умови, на думку автора, формують у нього здатність пристосовуватися і виживати у складних, часто стресових умовах. Містянин у Ептінґа постає не лише як мешканець урбаністичного простору, а як екзистенційний суб'єкт, який щодня стикається з викликами міського життя: шум, конкуренція, перевантаженість, соціальна ізоляція. Автор підкреслює, що місто формує людину: воно змушує адаптуватися до складних умов, виробляти гнучкість і витривалість, але водночас може спричиняти відчуження та самотність. Але між тим автор зазначає, що попри хаотичність міського середовища, людина прагне простих і універсальних речей: любові, безпеки, дому, самоприйняття, сенсовної роботи й дозвілля. Це робить пошук сенсу в місті ключовою темою для містянина. Автор порушує низку важливих філософських питань, як то проблема сенсу життя в місті (чи може урбаністичне середовище стати джерелом осмисленого існування, чи воно лише руйнує людські надії?), свобода і відчуження (наскільки мешканець мегаполіса є вільним у власних виборах, а наскільки його життя детерміноване інфраструктурою, політиками й технологіями?), самотність і колективність (як уникнути «життя і смерті наодинці» (одна з центральних тем книги) та побудувати автентичні відносини в умовах урбанізованого простору). Отже, у Ептінґа містянин – це філософський герой сучасності, який шукає сенс, баланс і автентичність у гіперконкурентному, технологічно та соціально складному середовищі мегаполісу.

Оскільки книга розкриває глибокий філософський аналіз сучасного міського існування, зокрема через призму екзистенціалізму, її ідеї є важливими для розуміння сучасного образу містянина та філософсько-психологічних викликів, які постають перед ним.

На тлі запропонованого Ептінґом загального образу містянина цікавими видаються напрацювання А. О. Петренко-Лисак, яка пропонує інше бачення проблеми, поділяючи жителів міста на два типи. Така типологія дає змогу розширити попередні уявлення, уточнити специфіку різних груп містян і побачити, яким чином урбаністичні процеси по-різному впливають на них. У статті «Міські ідентичності за умов постмодернових мінливостей» А. О. Петренко-Лисак досліджує новітні типи міських ідентичностей, які є плинними та ситуативними в умовах постмодерного світу. Авторка пропонує власну типологію, виділяючи два типи містян: «урбанавт» та «урбаноїд». Ці типи виникають із ситуативних подій та особистих практик і слугують теоретичним конструктом для опису сучасної ідентичності. Під урбанавтом вона розуміє індивідуума, схильного до ідеї «справедливого міста», який прагне розбудовувати спільноту, керується цінностями соціальної справедливості та толерантності. Цей тип містянина авторка характеризує як «містоплавця», який шукає своє «Я», здійснює «міську Одісею» в пошуках себе, ідеалізує місто і прагне бачити його як спільноту з тісними зв'язками (гемайншафт). Він мультикультурний, політичний та схильний до дискусій. Його право на місто є «новоурбаністичним». Урбаноїд в уявленні авторки виступає антиподом до урбанавта, він цінує місто за комфорт, послуги та сервіс, не схильний до об'єднання, але здатен до кооперації задля захисту власних інтересів. Це «місту(о)подібний» суб'єкт, що шукає комфортне оточення, користується містом як лабораторією, не прагне об'єднуватись у громади, а цінує індивідуалізм та слабкі зв'язки (гезельшафт). Він аполітичний (у давньогрецькому сенсі «ідіотичний») і приватний. Його право на місто – це нормативне право на послуги та сервіс. Це суб'єкт, у якого відсутні глибокі рефлексії, він орієнтований на матеріальні блага та комфорт. Ця типологія цілком задовольняє нас для аналізу психологічних та філософських аспектів життя в місті. Готові теоретичні моделі «урбанавта» та «урбаноїда» ми використаємо для структурування дослідження. Важливо, що ці два типи представляють різні психологічні та ціннісні установки, що формують ідентичність містянина: від колективістського пошуку сенсу та спільноти («урбанавт») до індивідуалістичного споживання

міста та приватного простору («урбаноїд»). Стаття описує, як плинність та мінливість постмодерного світу змушують ідентичність містян бути нестабільною та ситуативною, що може бути джерелом психологічних викликів. Постійна необхідність «приміряти маски» і трансформуватися під впливом зовнішніх обставин є ключовим викликом, який ми досліджуємо (Петренко-Лисак, 2020).

Поділ містян на типи набуває особливого значення в контексті сучасного технологічного розвитку міста. Адже саме інноваційні урбаністичні практики (смарт-планування, цифровізація послуг, інтелектуальні системи управління тощо) по-різному впливають на кожну з цих груп, формуючи специфіку їхньої взаємодії з міським простором. Дослідження С. Гупта та Н. Сетхі показало, що у сучасному розумному місті існує чотири основні етичні проблеми: конфіденційність даних, залежність від технологій, соціальна нерівність та обмеженість стійкого розвитку (Gupta & Sethy, 2025). Вони мають значний вплив на громадян, організації та суспільство в політичній, соціальній та економічній сферах, що як результат відображається на психічному, фізичному та соціальному благополуччі. Автори наголошують на потребі врахування цих етичних аспектів у міському смарт-плануванні. Тоді, на думку авторів, можливе створення «здорового та щасливого міста», де інтелектуальні технології гармонійно поєднуються зі стійким розвитком. Дослідники наголошують: усвідомлення етичних питань у розвитку міст сприяє формуванню урбаністичного середовища, яке розвиває технології та водночас підтримує благополуччя, рівність і стійкість. Містянина вони розуміють як суб'єкта технологічного впливу, який живе в екосистемі, де інформаційно-комунікаційні технології (ICT) – не просто інструменти, а фактор формування умов його життя (здоров'я, благополуччя). Але він (містянин) перебуває під етичним тиском технологій: з одного боку, він є користувачем smart-city, з іншого – об'єктом і дійовою особою в етичних дилемах, пов'язаних з конфіденційністю, інклюзивністю, рівністю та стійкістю.

Проведене авторами протягом 2014–2023 рр. спостереження дало підстави виокремити чотири ключові етичні проблеми, що впливають на містянина як індивіда та у суспільному контексті:

1. Приватність даних (data privacy). Містянин стикається з ризиками втрати приватності через масштабне збирання, зберігання й обробку особистих даних ICT-системами smart-city.

2. Залежність від технологій (addiction to technology). Він ризикує втратити контроль над своїм життям, стаючи надмірно залежним від технологічних сервісів (наприклад, для здоров'я, мобільності), що може підривати автономію та здатність самостійно приймати рішення.

3. Нерівність (inequality). ICT-ініціативи можуть підсилювати соціальну нерівність, адже доступ до smart-city сервісів часто обмежений певними групами населення, що маргіналізує інших.

4. Обмежена стійкість (limited sustainable development). Інфраструктурні рішення, можливо, не завжди враховують довгострокову екологічну й соціальну стійкість, що загрожує майбутньому благополуччю містян.

Не можна не погодитись із авторами, які наголошують, що у smart-city-ініціативах етика має бути органічною складовою процесу, а не додатком. Тобто, вже на етапі урбаністичного чи технологічного дизайну слід враховувати такі принципи, аби місто ставало здоровим, гармонійним, справедливим та екологічно відповідальним (Gupta & Sethy, (2025).

Дослідження В. Воронкової та В. Нікітенко (Воронкова & Нікітенко, 2022) доповнює наші уявлення про сучасного містянина як цифрову людину. Тож на думку авторів, сучасний містянин – це мережевий суб'єкт, чия свідомість формується через цифрові комунікації та платформні середовища. Це інформаційний агент, що взаємодіє з технологіями, але при цьому стає частиною алгоритмічно зумовлених «екосистем». Він живе в інтерфейсному просторі, де межа між фізичним й цифровим стерта. Якщо традиційна соціальна свідомість утворювалася через фізичні інститути, культуру, пряме спілкування, то мережева – через стрімкі потоки інформації, цифрові платформи і алгоритми, що формують поведінку і сприйняття. Автори наголошують на іформаційній гігієні й етичному споживанні, адже у цифрову епоху критичне мислення стає необхідністю, не дає потонути у потоці маніпуляцій, дезінформації, «інфовтоми»; застерігають від цифрової залежності та маніпуляції. Цифрове середовище відкриває доступ до глобальних трендів, але водночас уніфікує й стандартизує погляди, цінності, норми. Людина стає глобальним агентом, її самосприйняття і роль у суспільстві змінюються під впливом digital-культури. Таке тлумачення, на нашу думку, є певною мірою продовженням досліджень М. Препотенської «Антропологія міста у контексті екзистенціального аналізу», у якому виокремлено людину мегаполіса як окремий антропологічний тип, що сформувався в умовах стрімкої урбанізації (Препотенська, (2013a). В іншій публікації авторка розглядає мегаполіс як особливий тип буття міста в екзистенціальному аспекті (Препотенська, 2013b).

Упродовж теми технологізації сучасного міста і життя містянина варто згадати статтю А. Є. Черниш «Чинники медіатизації міста», присвячену аналізу поняття медіатизації та її проявам в урбаністичному середовищі. Медіатизація визначається авторкою як динамічне явище, що впливає на урбанізацію, організовуючи інформаційні потоки та сприяючи процесам діджиталізації. Авторка доводить, що міста,

які стрімко розвиваються, потребують активного залучення медіа, технологій і медіаплатформ для перетворення на «розумні міста», «цифровізовані міста» та «міста широких можливостей». Віртуалізація та візуалізація розглядаються як важливі складові цього процесу, які роблять міста «видимими» для широкої аудиторії. Загалом, на думку дослідниці, медіатизація міста є позитивним явищем, але може нести і певні загрози, такі як втрата індивідуальності через надмірний контроль. Отже, стаття допомагає глибоко зрозуміти, як медіатизація трансформує міста, перетворюючи їх на «розумні» та «цифрові» локуси. Це розширює наш погляд на сучасне урбаністичне середовище, в якому існує містянин. Потенційні загрози медіатизації, такі як втрата індивідуальності та приватності через надмірний контроль та нагляд, про які згадується у статті, є основою для аналізу психологічних викликів, з якими стикається людина у сучасному урбанізованому просторі. Важливим для нас є дослідження поняття «буколіки» як «періодичної втечі від надмірної модернізації, цифровізації, медіатизації, урбанізації», адже є важливою частиною філософських роздумів про те, як людина шукає сенс і природність існування в умовах «медіа-міста». Цей концепт важливий, коли йдеться про потребу у «перезавантаженні» або поверненні до природи як відповіді на виклики урбанізації. Медіатизація формує ідентичність містянина та його відчуття приналежності до спільноти. Описане авторкою міське середовище, безперечно, впливає на містянина. Допускаємо, що у такому просторі містянина можна назвати «інтерфейсне тіло», бо людина постійно взаємодіє з екранами (розумними зупинками, мобільними пристроями, інформаційними панелями). Вона і функціонує через медіа, і сприймається через них.

Сучасний містянин у просторі, описаному А. Черниш, це активний сенсомейкер: містянин, який не лише пасивно споживає контент, а входить у «спільний медіадіалог», виробляє місцеві наративи, створює міський образ у соцмережах, реагує на медіатизовані простори. Його можна розуміти як навігатора просторових знань, адже у міському середовищі, переповненому медійними знаками (реклама, інфографіка, інтерактив), містянин навчається читати простір, орієнтуватися та знаходити сенс серед візуальних і медіазвукових сигналів. Раніше людина змінила місто, ввівши в нього технології, тепер місто змінює людину, перетворюючи її на активного споживача і творця медіальних сенсів у місті через смартфони, рекламу, відео-екрани, діджитал-арт (Черниш, 2024).

Екранний або медіафікований суб'єкт міста, одночасно споживач, навігатор і творець міських смислів – ще одне розуміння сучасного містянина, яке важливе для його загального портрета.

Урбаністичне планування впливає на суб'єкта, який перебуває в мегаполісі. Автори статті «Інтеграція поведінкової науки в міське планування: основа для людиноцентричного просторового дизайну» («Integrating behavioral science into urban planning: a framework for human-centered spatial design», 2025) аналізують взаємозв'язок м
іж урбаністичним плануванням та поведінковими науками. Автори проводять систематичний огляд літератури та розробляють аналітичну модель, що охоплює сім ключових аспектів міського середовища: урбаністичну форму, побудовану інфраструктуру, міські ландшафти, громадські простори, житлову тканину та дизайн. Вони виявляють, що фізичне середовище суттєво впливає на психологічні, когнітивні та поведінкові реакції людей, а також визначають критичні детермінанти, що впливають на урбаністичне середовище. Автори пропонують концептуальну модель для інтеграції поведінкових аспектів у процеси урбаністичного планування, спрямовану на створення міст, які не лише ефективні та стійкі, але й психологічно та соціально чутливі. У контексті нашого дослідження стаття пояснює, як фізичне середовище міста впливає на психологічний стан мешканців, що дозволяє ідентифікувати основні психологічні виклики, з якими стикаються містяни. Пропонована авторами модель інтеграції поведінкових наук у процеси урбаністичного планування може бути корисною для розробки рекомендацій щодо створення середовища, яке підтримує психологічне благополуччя мешканців. Автори називають містянина не нейтральним або пасивним користувачем простору, а активним суб'єктом, на якого, з одного боку, активно впливають форма і структура міста, з іншого – він сам впливає на міське середовище. На думку авторів, місто та його простір є активними агентами, що формують психологічні, когнітивні та поведінкові реакції мешканців: «Urban environments are not neutral spaces: they are active agents in shaping and influencing human behavior» («Міське середовище не є нейтральним простором: воно є активним агентом, що формує та впливаєю на людську поведінку») (Khogali, Ali & Ramdani, 2025).

Тобто, сучасний містянин – це людина, чиї психологічні й емоційні потреби перебувають у взаємодії з простором міста, а його поведінкові патерни зумовлюють або підсилюють цю взаємодію. Серед викликів, які постають перед мешканцем мегаполісу автори виокремлюють недостатній зв'язок між плануванням і досвідом мешканців. Це пояснюється тим, що «більшість традиційних моделей міського планування надають пріоритет функціональності, інфраструктурі та естетиці, не враховуючи належним чином життєвий досвід, емоційні реакції та моделі поведінки міських мешканців»; потребу інтегрувати психологію в просторовий дизайн, бо усе просторове середовище, що включає містобудівельну ергономіку, інфраструктуру, ландшафт, квартали, житловий фонд,

має бути пронизано знаннями з поведінкової науки, щоб дизайн не залишався лише технічним, а ставав людиноцентрованим; міський простір як джерело або запобіжник соціальних проблем: правильно сплановані міські середовища можуть сприяти не лише економічному розвитку, а й соціальній згуртованості та екологічній стійкості. Натомість неправильне планування здатне посилювати соціальну напругу та гальмувати розвиток:

Тож маємо образ активного, психологічно чутливого суб'єкта, на якого простір міста впливає і ним керує. Але відсутність у місті дизайнів з урахуванням поведінкової науки, ризики емоційного невідповідного простору, загроза соціальної дезорганізації через негуманне планування – це реальні виклики, які має подолати, на думку авторів, сучасний містянин.

Пропонована авторами концептуальна модель міста інтегрує теорії з екологічної психології та поведінкової теорії у процес проєктування, роблячи сучасний мегаполіс більш інклюзивним, комфортним, безпечним і стійким. Хоча стаття зосереджена на поведінкових науках, вона також порушує питання взаємодії між середовищем та особистістю, що може бути корисним для розгляду філософських аспектів пошуків сенсу життя в умовах урбанізації (Khogali, Ali & Ramdani, 2025).

Стаття А. Орла «Біоморфний урбанізм. Філософія розумного міста» (Orel, 2022) узагальнює попередні міркування, підсумовуючи ключові аспекти, що стосуються типології містян, особливостей їхнього існування в умовах урбанізації та впливу технологічних трансформацій міського середовища на психологічні й філософські виміри буття людини. Сучасне місто перетворилося на штучну структуру, що ізолює людину від дикої природи, автоматизує її спосіб життя й спричиняє ментальне виснаження. Саме ця ізоляція породжує соціальні та екзистенційні виклики. У конфлікті між технологічним прогресом і дегуманізованим життям у місті, постає новий образ містянина: той, хто втратив внутрішній зв'язок із природною сутністю і гостро потребує її відновлення.

Новим викликом для міст України стала війна, яка створила ситуації «екзистенційних випробувань», де людина змушена або втратити сенс, або знайти нові смисли та вийти на рівень особистісного зростання. На сьогодні осмислення цих нових смислів у філософському та психологічному аспектах є однією із актуальних тем досліджень процесів урбанізації.

Стаття Т. Титаренко «Особистість перед викликами війни: психологічні наслідки травматизації» (Титаренко, 2017) порушує низку важливих проблем, що стосуються психологічних викликів сучасного міста, соціально-психологічного рівня міського буття, філософських пошуків сенсу, ідентичності і життєтворчості. Ще задовго до повномасштабного вторгнення авторка проаналізувала, як тривала травматизація руйнує відчуття безпеки, стабільності, довіри до світу, змінює просторово-часові координати життєвого світу людини. Урбаністичний контекст підкреслюється тим, що життя в мегаполісі з його стресами, інформаційними перевантаженнями й соціальними поляризаціями теж провокує втрату сенсів і проблеми ідентичності. Авторка описує, як війна змінює стосунки з оточенням, переформатовує симпатії-антипатії, розмиває межі між «своїми» і «чужими», тож поява нових форм соціальної дистанції, ізоляції чи солідарності між містянами – закономірний процес, у чому ми змогли впевнитися вже під час повномасштабного вторгнення. Посттравматичне зростання – здатність людини через кризу віднаходити нові життєві сенси, змінювати цінності, переосмислювати себе, – корелюється з проблемою сенсотворення в урбанізації: містянин, перебуваючи під тиском викликів (економічних, екологічних, соціальних), шукає нові орієнтири для життя.

Логічним продовженням низки публікацій, у яких започатковано осмислення викликів війни у житті сучасного українського містянина є спроба пошуку методик, що допомагають зціленню травмованого населення. Прикладом такої публікації є стаття «Збалансований локус контролю як провідний фактор збереження життєстійкості та зміцнення ментального здоров'я особистості в умовах війни» В. Предко (2024). Авторка підкреслює, що відчуття контролю – базова психологічна потреба, а його втрата спричинює стрес, депресію, дезадаптацію. У контексті урбанізації це пояснює, чому містянин у перенасиченому, часто непередбачуваному середовищі мегаполісу стикається з кризою сенсу та підвищеним рівнем тривожності.

Для мешканця міста характерне зіткнення з численними факторами, що не залежать від нього (транспортні затори, соціальні нерівності, екологічні ризики). Надмірна екстернальність може вести до фаталізму й соціальної пасивності, а надмірна інтернальність – до самозвинувачення та психічного перенапруження. Дослідження В. Предко підкреслює, що життєстійкість зростає завдяки екстраверсії, здатності планувати та брати відповідальність за власні дії. На думку науковиці, збалансований локус контролю є джерелом «мудрості й екзистенційної мужності». Можемо лише додати, що розвиток активної громадянської позиції, соціальної залученості, формування нових стратегій адаптації до викликів великого міста є потужним життєтворчим фактором, який спонукає містян до пошуку нових життєвих опор. Містянин, щоб не «загубитися» в місті, має навчитися приймати обмеженість власного контролю й водночас активно формувати власне життя.

Аналіз наукових джерел, здійснений у межах дослідження, не охоплює всього спектра проблем, що постають перед сучасним містянином; отже,

дійсність, міський простір і сам феномен містянина залишаються відкритими для подальшого ґрунтовного вивчення та переосмислення.

Висновки.

Урбанізація як глобальний процес зумовлює виникнення комплексу психологічних та філософських проблем, що актуалізуються у феномені сучасного містянина. З психологічної точки зору, життя у великому місті супроводжується підвищеним рівнем стресу, інформаційним перевантаженням, конкуренцією та ризиком емоційного вигорання. Водночас місто стає простором формування нових ідентичностей, де особистість змушена розвивати адаптивні стратегії, зокрема резильєнтність, гнучкість і здатність до міжособистісної взаємодії у багатокультурному середовищі.

Філософський аспект проблеми передбачає осмислення урбанізації як екзистенційного виклику. Життя у великому місті не лише відкриває нові можливості, а й породжує феномен відчуження, стандартизації та втрати автентичності. Містянин постає суб'єктом, що перебуває у постійному пошуку сенсу, прагне гармонізувати власну індивідуальність із масовістю та швидкоплинністю міського соціуму. Він не лише мешканець міста, а й соціально-психологічний феномен, у якому поєднуються риси мобільності, індивідуалізму, відкритості новому досвіду та водночас вразливість до криз і стресів урбанізованого світу.

Поєднання психологічного та філософського підходів дає змогу комплексно досліджувати містянина як людину, що водночас долає кризові стани й конструює нові горизонти сенсу у межах урбаністичної культури. Психологія описує механізми адаптації та індивідуальні ресурси подолання труднощів, тоді як філософія дозволяє виявити глибинні смислові виміри урбаністичного буття. Таким чином, інтеграція цих досліджень забезпечує більш повне розуміння специфіки психологічних викликів та екзистенційних пошуків сучасного містянина.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Буцикіна, Є. (2019). Досвід перебування-в-місті як предмет естетики повсякденного. *Докса,* 2(32), 196–206. https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2(32).188634

Воронкова, В. Г., & Нікітенко, В. О. (2022). *Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практик*а (Монографія). Liha-Pres. https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/handle/12345/6591

Габрель, М., Космій, М., & Габрель, Т. (2023). Духовний комфорт і дух міста як урбаністичний феномен. *Просторовий розвиток,* 3, 173–196. https://doi.org/10.32347/2786-7269.2023.3.173-196

Каранфілова, О. В., & Красюк, І. А. (2021). Естетика містобудування у філософському осмисленні. *Перспективи. Соціально-політичний журнал,* 4, 153–156. http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/14753

Карповець, М. (2013). *Місто як світ людського буття: філософсько-антропологічний аналіз* (PhD thesis, Національний університет «Києво-Могилянська академія»). https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/1665/

Конюшевський, О. І. (2024). Філософське осмислення простору та досвіду в архітектурній практиці. *Культурологічний альманах,* 4, 229–237. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.4.26

Кузишин, А. (2025). *Міська стійкість: як міста адаптуються до викликів сьогодення.* https://mistosite.org.ua/uk/articles/miska-stiikist-iak-mista-adaptuiutsia-do-vyklykiv-sohodennia

Міненко, К. П. (2023). *Урбаністичне повсякдення західноєвропейського міста у творчих біографіях композиторів XIX – початку XX століття: культурологічний аспект дослідження*. Національна музична академія України імені П. І. Чайковського. http://e-archive.knmau.com.ua/handle/123456789/387

Петренко-Лисак, А. О. (2020). Міські ідентичності за умов постмодернових мінливостей. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, 86, 101–108. https://doi.org/10.32840/2707-9147.2020.86.10

Предко, В. В. (2024). Balanced locus of control as a leading factor in preserving hardiness and strengthening personal mental health of an individual in war conditions. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Психологія, 35(74), 44–50. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743475/1/Predko_Lokus_ kontroliu_stattia_2024.pdf

Препотенська, М. П. (2013a). Антропологія міста у контексті екзистенціального аналізу. *Вісник Національного технічного університету України «КПІ»*. Філософія. Психологія. Педагогіка, 1(37), 64–71.

Препотенська, М. П. (2013b). Мегаполіс як особливий тип буття міста. Екзистенціальний аспект. *Вісник Житомирського державного університету*, 66, 11–15. https://eprints.zu.edu.ua/9271/1/3s.pdf

Сержан, В. А. (2025). Формування резильєнтності міського середовища в Україні під час воєнного конфлікту. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки,* 22, 40–49. https://www.gj.journal.kspu.edu/index.php/gj/article/view/384

Соціально-психологічний супровід у мегаполісі: колективна монографія / За заг. наук. ред. Резван, О. О. (2024). Видавництво Іванченка І. С. https://eprints.kname.edu.ua/65080/1/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1.pdf

Стрільчук, О. В. (2022). Territorial identification of the community as a prerequisite for the development of environmental awareness. *Габітус*, 41, 272–277. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737376

Твердохлєбова, Н. Є., & Євтушенко, Н. (2024). Дослідження соціально-психологічних характеристик великих міст. *Соціально-психологічний супровід у мегаполісі:* кол. монографія, Розділ 1, 26–43. https://repository.kpi.kharkov.ua/entities/publication/d663dad7-9241-4a28-bf6d-37bf4822659b

Титаренко, Т. М. (2017). Особистість перед викликами війни: психологічні наслідки травматизації. *Проблеми політичної психології,* (5)19, 3–10. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/709114/1/Tytarenko%20T.%20M.-article-Personality%20in%20the%20face%20of%20war%20challenges%20-%20psychological%20consequences%20of%20traumatism.pdf

Черниш, А. Є. (2024). Чинники медіатизації міста. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 35(74), 84–88. https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/3_2024/part_2/.pdf

Шкуров, Є. В. (2025). *Соціокультурні трансформації сучасного міста в контексті диджиталізації* (Дис. д-ра філософії). КПІ. https://ela.kpi.ua/items/9a1a0d24-508d-45a8-aa09-a95bb3c7d889

Epting, S. (2025). *Meaning in the metropolis: Toward an urban existentialism*. Routledge. https://www.routledge.com/Meaning-in-the-Metropolis-Toward-an-Urban-Existentialism/Epting/p/book/9781032492322

Filho, W. L., Eustachio, J. H. P. P., Fedoruk, M., & Lisovska, T. (2024). War in Ukraine: An overview of environmental impacts and consequences for human health. Frontiers in Sustainable Resource *Management,* 3. https://doi.org/10.3389/fsrma.2024.1423444

Gupta, S., & Sethy, N. L. (2025). Ethical implications of smart city applications for public health and well-being: A systematic literature review. *International Journal of Human Rights and Constitutional Studie*s, 12(3), 244–258. https://doi.org/10.1504/IJHRCS.2025.147387

Khogali, M. M. E., Ali, E. A. M., & Ramdani, A. (2025). Integrating behavioral science into urban planning: A framework for human-centered spatial design. F*rontiers in Psychology,* 16, 1632523. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1632523

Orel, A. (2022). The biomorphic urbanism: The philosophy of the smart city. Multiversum. *Philosophical Almanac,* 1(1), 158–176. https://doi.org/10.35423/2078-8142.2022.1.1.11

REFERENCES

Butsikina, Ye. (2019). Dosvid perebuvannya-v-misti yak predmet estetyky povsyakdennoho [The experience of being-in-the-city as a subject of the aesthetics of everyday life]. *Doksa,* 2(32), 196–206. https://doi.org/10.18524/2410-2601.2019.2(32).188634

Chernish, A. Ye. (2024). Factors of mediatization of the city. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Seriia: Filolohiia. Zhurnalistyka*, 35(74), 84–88. https://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/3_2024/part_2.pdf

Epting, S. (2025). *Meaning in the metropolis: Toward an urban existentialism.* Routledge. https://www.routledge.com/Meaning-in-the-Metropolis-Toward-an-Urban-Existentialism/Epting/p/book/9781032492322

Filho, W. L., Eustachio, J. H., Fedoruk, M., & Lisovska, T. (2024). War in Ukraine: An overview of environmental impacts and consequences for human health. *Frontiers in Sustainable Resource Management*, 3. https://doi.org/10.3389/fsrma.2024.1423444

Gabrel, M., Kosmii, M., & Gabrel, T. (2023). Dukhovnyi komfort i dukh mista yak urbanistichnyi fenomen [Spiritual comfort and the spirit of the city as an urban phenomenon]. *Prostorovyi rozvytok,* 3, 173–196. https://doi.org/10.32347/2786-7269.2023.3.173-196

Gupta, S., & Sethy, N. L. (2025). Ethical implications of smart city applications for public health and well-being: A systematic literature review. *International Journal of Human Rights and Constitutional Studie*s, 12(3), 244–258. https://doi.org/10.1504/IJHRCS.2025.147387

Karanfilova, O. V., & Krasiuk, I. A. (2021). Estetyka mistobuduvannia u filosofskomu osmyslenni [The aesthetics of urban planning in philosophical comprehension]. Perspektyvy. *Sotsial'no-politychnyi zhurnal,* 4, 153–156. http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/14753

Karpovets, M. (2013). *Misto yak svit liudskoho butttia: filosofsko-antropolohichnyi analiz [The city as a world of human existence: A philosophical and anthropological analysis]* (PhD thesis, National University of Kyiv-Mohyla Academy). https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/1665/

Khogali, M. M. E., Ali, E. A. M., & Ramdani, A. (2025). Integrating behavioral science into urban planning: A framework for human-centered spatial design. *Frontiers in Psychology*, 16, 1632523. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2025.1632523

Koniushevskyi, O. I. (2024). Filosofske osmyslennia prostoru ta dosvidu v arkhitekturnii praktytsi [Philosophical comprehension of space and experience in architectural practice]. *Kul'turologichnyi al'manakh,* 4, 229–237. https://doi.org/10.31392/cult.alm.2024.4.26

Kuzishyn, A. (2025). *Miska stiikist: iak mista adaptuiutsia do vyklykiv sohodennia [Urban resilience: How cities adapt to contemporary challenges]*. https://mistosite.org.ua/uk/articles/miska-stiikist-iak-mista-adaptuiutsia-do-vyklykiv-sohodennia

Minenko, K. P. (2023). *Urbanistychne povsiakdennia zakhidnoievropeiskoho mista u tvorchykh biografiakh kompozytoriv XIX – pochatku XX stolittia: kul'turolohichnyi aspekt doslidzhennia [Urban everyday life of the Western European city in the creative biographies of 19th–early 20th-century composers: A culturological research aspect*]. National Music Academy of Ukraine. http://e-archive.knmau.com.ua/handle/123456789/387

Orel, A. (2022). The biomorphic urbanism: The philosophy of the smart city. Multiversum. *Philosophical Almanac*, 1(1), 158–176. https://doi.org/10.35423/2078-8142.2022.1.1.11

Petrenko-Lysak, A. O. (2020). *Mis'ki identychnosti za umov postmodernovykh minlyvostei [Urban identities under postmodern variability]. Sotsial'ni tekhnolohii: aktual'ni problemy teorii ta praktyky*, 86, 101–108. https://doi.org/10.32840/2707-9147.2020.86.10

Predko, V. V. (2024). Balanced locus of control as a leading factor in preserving hardiness and strengthening personal mental health of an individual in war conditions. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Seriia: Psykholohiia,* 35(74), 44–50. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/743475/1/ Predko_Lokus_kontroliu_stattia_2024.pdf

Prepotenska, M. P. (2013a). Antropolohiia mista u konteksti ekzystentsial'noho analizu [Anthropology of the city in the context of existential analysis]. Visnyk Natsional'noho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «KPI». *Filosofiia. Psykholohiia. Pedahohika*, 1(37), 64–71.

Prepotenska, M. P. (2013b). Mehapolis yak osoblyvyi typ butttia mista: ekzystentsial'nyi aspekt [The megalopolis as a special type of urban being: An existential aspect]. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu*, 66, 11–15. https://eprints.zu.edu.ua/9271/1/3s.pdf

Rezvan, O. O. (Ed.). (2024). S*ocial-psychological support in the metropolis: Collective monograph.* Ivanchenko I. S. https://eprints.kname.edu.ua/65080/1/%D0%A1%D0%BE%D1%86%D1.pdf

Serzhan, V. A. (2025). Formuvannia rezylientnosti mis'koho seredovyshcha v Ukraini pid chas voiennoho konfliktu [Formation of urban environment resilience in Ukraine during the war conflict]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Heohrafichni nauk*y, 22, 40–49. https://www.gj.journal.kspu.edu/index.php/gj/article/view/384

Shkurov, Ye. V. (2025). *Sotsiokul'turni transformatsii suchasnoho mista v konteksti dydzhytalizatsii [Sociocultural transformations of the modern city in the context of digitalization]* (Doctoral dissertation, KPI). https://ela.kpi.ua/items/9a1a0d24-508d-45a8-aa09-a95bb3c7d889

Stril'chuk, O. V. (2022). Territorial identification of the community as a prerequisite for the development of environmental awareness. Habitus, 41, 272–277. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737376

Tverdokhlebova, N. Ye., & Yevtushenko, N. (2024). Study of socio-psychological characteristics of large cities. In O. O. Rezvan (Ed.), *Social-psychological support in the metropolis: Collective monograph* (Chapter 1, pp. 26–43). https://repository.kpi.kharkov.ua/entities/publication/d663dad7-9241-4a28-bf6d-37bf4822659b

Tytarenko, T. M. (2017). Personality in the face of war challenges: Psychological consequences of traumatization. *Problemy politychnoi psykholohii*, (5)19, 3–10. https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/709114/1/Tytarenko%20T.%20M.-article-Personality%20in%20the%20face%20of%20war%20challenges%20-%20psychological%20consequences%20of%20traumatism.pdf

Voronkova, V. H., & Nikitenko, V. O. (2022). *Filosofiia tsyfrovoyi liudyny i tsyfrovoho suspilstva: teoriia i praktyka* [Philosophy of the digital human and digital society: Theory and practice] (Monograph). Liha-Pres. https://dspace.znu.edu.ua/xmlui/handle/12345/6591

Political Mediation versus Public Mediation: Defining the Subject Fields of Mediational Practices in Politics

UDC: 32:005.574+327.58-042.3(0) DOI: https://doi.org/10.15421/172618

Prymakov Kamil
Ph.D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0002-6143-8474, primakov_k@ukr.net
Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

Abstract.

Relevance. In a modern democratic society, mediation as a mediation procedure that involves the participation of a third party (mediator) in order to optimize the process of finding a mutually acceptable solution is becoming important both for the development of effective policy and for its successful implementation. Various speech constructions are used to denote mediation practices in politics, therefore, in order to avoid conceptual confusion, it is important to demarcate the subject fields of these types of mediation.

The purpose of the study is to distinguish between the subject fields of political and public mediation as types of mediation practices in politics.

Results. The article analyzes two main speech constructions that reproduce key aspects of political sphere – politics and policy (public policy). Accordingly, political mediation is related to the sphere of politics and is considered by the author as a voluntary process in which the mediator, as an impartial person, helps to establish political communication and promotes reconciliation between the parties to a conflict situation, and public mediation is related to the sphere of policy (public policy) and is considered by the author as a structured process that facilitates negotiations and the adoption of public-administrative decisions and is aimed at resolving conflicts arising from different interests in the public sphere, promoting joint decisions, prioritizing the well-being of the community and society as a whole.

Conclusions. The author proves that political and public mediation can be presented as multi-level mediation practices in the political sphere – political mediation is presented at the horizontal level (between direct political subjects), and public mediation is presented at the vertical level (between direct political subjects and representatives of civil society).

Keywords: mediation practices in the political sphere, political mediation, publicity, public policy, public mediation, public participation, political communication, political trust

Політична медіація versus публічна медіація: розмежування предметних полів посередницьких практик у політиці

Примаков Каміль
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Анотація.

Актуальність. У сучасному демократичному суспільстві медіація як посередницька процедура, що передбачає участь третьої сторони (посередника) з метою оптимізації процесу пошуку взаємоприйнятного рішення, набуває важливого значення як для вироблення ефективної політики, так і для успішної її реалізації. Для позначення посередницьких практик у політиці використовуються різноманітні мовленнєві конструкції, тому аби уникнути концептуальної плутанини важливо провести демаркацію предметних полів цих різновидів медіації.

Метою дослідження є здійснення розмежування предметних полів політичної і публічної медіації як різновидів посередницьких практик у політиці.

Результати. У статті аналізуються дві основні мовленнєві конструкції, які відтворюють ключові аспекти політики – politics і policy (public policy). Відповідно, політична медіація пов'язана зі сферою politics і розглядається автором як добровільний процес, у якому посередник як неупереджена особа допомагає налагодити політичну комунікацію та сприяє примиренню між сторонами конфліктної ситуації, а публічна медіація пов'язана зі сферою policy (public policy) і розглядається автором як структурований процес, який сприяє переговорам та ухваленню публічно-управлінських рішень і який спрямований на вирішення конфліктів, що виникають через різні інтереси в публічній сфері, сприяючи спільним рішенням, надаючи пріоритет добробуту громади, суспільства в цілому.

Висновки. Автором доведено, що політичну і публічну медіацію можна представити як різнорівневі посередницькі практики у політичній сфері – політична медіація представлена на горизонтальному рівні (між безпосередніми політичними суб'єктами), а публічна медіація – на вертикальному рівні (між безпосередніми політичними суб'єктами і представниками громадянського суспільства).

Ключові слова: посередницькі практики у політичній сфері, політична медіація, публічність, публічна політика, публічна медіація, громадська участь, політична комунікація, політична довіра

Стаття надійшла / Article arrived: 04.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 20.10.2025

Вступ.

Актуальність. Організація посередництва є важливим завданням учасників політичного процесу. Медіація є особливим видом взаємодії між ворогуючими сторонами, що спрямована на врегулювання конфліктів або налагодження співпраці та передбачає ухвалення рішень, які мають принципове значення для владнання конфліктних ситуацій. Посередництво в політиці вирізняються чітко вираженою процесуальною складовою, має визначені правила, порядок обговорення та протокол, якого змушені дотримуватись усі сторони конфлікту. Водночас, на відміну від інших видів комунікації, медіації властива наявність спільної для її учасників проблеми, а також пошук оптимального шляху її розв'язання.

У цілому медіація є процесом, у якому «третя сторона» (посередник) допомагає сторонам конфліктної ситуації провести перемовини, спрямовані на досягнення взаємоприйнятного рішення. Це спеціально організована форма спілкування двох конфліктуючих сторін, що здійснюється за допомогою третьої, нейтральної сторони (посередника) з метою опосередкованого управління процесом розв'язання конфлікту згідно з правилами діалогу. Тобто медіація як посередницька процедура передбачає участь третьої сторони (посередника) з метою оптимізації процесу пошуку взаємоприйнятного рішення.

Для позначення посередницьких практик у політиці використовуються різноманітні мовленнєві конструкції, найбільш поширеними з яких є політична медіація і публічна медіація. Аби уникнути концептуальної плутанини важливо провести демаркацію предметних полів політичної і публічної медіації як найбільш поширених різновидів посередницьких практик у політиці.

Метою дослідження є здійснення розмежування предметних полів політичної і публічної медіації як різновидів посередницьких практик у політиці.

Аналіз попередніх публікацій. Проблеми медіації у сфері політики досліджувалися такими авторами, як Г. Беллман (Bellman, & Podziba, 2012), В. Даценко (Likarchuk et al., 2022), М. Зекка (Piumatti et al., 2017), Д. Есліджер (Piumatti et al., 2017), Е. Кандел (Kandell, 2015), Т. Киселова (Kyselova, 2017), О. Коваль (Likarchuk et al., 2022), І. Костиря (Likarchuk et al., 2022), В. Кривошеїн (Likarchuk et al., 2022), С. Лі (Lee, 2025), Д. Лікарчук (Likarchuk et al., 2022), Д. Магістро (Piumatti et al., 2017), Ч. Парк (Park, 2019), С. Подзіба (Bellman, & Podziba, 2012), Г. Пьюматті (Piumatti et al., 2017) та ін. Проблеми розмежування аспектів тлумачення політики досліджували О. Гомоляко (Пухкал, & Гомоляко, 2017), О. Дем'янчук (2000), Д. Жовнерик (2010), О. Кілієвич (2002), Т. Малоголова (2019), Е. Мое (Мое, 2009), Г. Постригань (Філіпчук, & Постригань, 2021), О. Пухкал (Пухкал, & Гомоляко, 2017), І. Рейтерович (Телешун та ін., 2012), О. Рибачук (2018), С. Ситник (Телешун та ін., 2012), С. Телешун (Телешун та ін., 2012), В. Тертичка (2000), В. Філіпчук (Філіпчук, & Постригань, 2021) та ін.

Результати дослідження.

В англомовній традиції для позначення сфери політики використовують принаймні чотири мовленнєві конструкції, які відтворюють певні аспекти політики – polity, politics, policy, public policy. Не вдаючись до деталізації, коротко зазначимо, що в аспекті polity політика виступає як система політичного порядку, політичний устрій, тобто інституційна будова політики, політична система; в аспекті politics політика розглядається як політичний процес, боротьба за доступ до влади, завоювання урядових функцій у державі; в аспекті policy політика постає як план дій, політичний курс, сукупність політичних цілей та програм діяльності публічної влади; в аспекті public policy політика являє собою сферу політичного управління, яка контролюється громадськістю.

Від іменника politics утворюється прикметник political (Кілієвич, 2002, с. 54), а від іменника policy утворюється прикметник public, який можна перекласти українською і як «публічний», і як «державний», і як «суспільний», і як «громадський» (Кілієвич, 2002, с. 54-55). Відповідно, в контексті посередницьких практик в політиці можна чітко співвіднести політичну медіацію зі сферою politics, а публічну медіацію – зі сферою policy.

Виходячи із вищенаведеного політична медіація безпосередньо пов'язана зі сферою politics, завданням якої є створення механізмів виявлення і забезпечення суспільного інтересу.

У цьому контексті політична медіація розглядається як добровільний процес, у якому неупереджена особа (медіатор/посередник) допомагає налагодити політичну комунікацію та сприяє примиренню між сторонами конфліктної ситуації, що врешті решт дозволить їм досягти взаємоприйнятної згоди. У політиці медіатор є нейтральною, неупередженою особою, яка допомагає сторонам політичного конфлікту якнайкраще провести процес переговорів та знайти таке рішення, яке задовольнило б інтереси обох сторін. По суті, медіатор у політиці діє як каталізатор між сторонами політичного конфлікту, одночасно модеруючи та керуючи переговірним процесом, щоб уникнути конфронтації (ескалації) конфлікту; він намагається зрозуміти, що саме сторонам політичного конфлікту заважає дійти згоди та має допомогти побачити цей конфлікт як спільну проблему, а не як конфлікт протилежних сторін (позиційний конфлікт). Тобто сторонами політичного конфлікту, до розв'язання якого залучають медіатора / посередника, виступають безпосередні політичні суб'єкти (актори), які мають власні політичні інтереси, цілі, програми (держави,

політичні інститути – президент (глава держави), уряд, парламент, політичні партії тощо).

Складнішим виявляється виділення предметного поля публічної медіації, адже прикметник public пов'язаний і зі сферою policy, і зі сферою public policy, і виводить обговорення проблеми на феномен публічності. Публічність (від грец. publica – народ) передбачає громадський, а не приватний характер політики, тобто віднесення до політики сфери пріоритетів і інтересів окремих соціальних груп, а в деяких випадках і практично всього суспільства; відкритість політики, тобто доступність всієї інформації, що не містить державну таємницю, для всіх громадян; участь представників громадян і структур громадянського суспільства в процесі управління соціальною системою суспільства (Рибачук, 2018, с. 129).

У цілому феномен публічності передбачає здійснення різних видів діяльності для досягнення суспільних цілей, в основі яких лежать інтереси суспільства. Ці інтереси відображають базові потреби людей і багато в чому обумовлюються необхідністю соціального розвитку. Отже, в контексті політичної діяльності публічність має місце тоді, коли вона спрямована на досягнення суспільних цілей та забезпечення суспільних інтересів (Телешун, Ситник & Рейтерович, 2012, с. 193).

Варто відзначити, що публічність є основою публічної сфери, яка є ключовим чинником для формування політики на засадах демократії. Як зауважує Еспен Мое, саме публічна сфера, а не громадянське суспільство відіграла вирішальну роль у стабільності розвитку та процвітанні західних країн. Отже, сформованість громадянського суспільства ще не означає обов'язкове формування публічної сфери. Просування інтересів самоорганізованих автономних груп, які й представляють громадянське суспільство, є необхідною, але не достатньою умовою формування публічної сфери. Вона формується тоді, коли створюються умови публічного дискурсу (Мое, 2009, с. 11-12).

Подолання конфліктів, що виникають у публічній сфері, є вкрай непростим завданням та вимагає рішучих і часом нестандартних технологій. Саме тому переважна більшість органів влади повинні використовувати технології медіації для вирішення розбіжностей в публічному дискурсі. Тим самим застосування інструменту медіації сприяє кращому впливу на сторони конфлікту шляхом зосередження уваги на суспільно значущих інтересах, оскільки медіація має на меті пошук доступних і реалістичних рішень для сторін конфлікту в законодавчих рамках, не нав'язуючи рішення один одному. Тобто в публічній медіації однією із сторін конфлікту, для розв'язання якого залучається медіатор (посередник), виступає з одного боку суб'єкт (-и) публічної сфери (громадяни, представники окремих соціальних груп, суспільства в цілому), а з іншого – політичний (-і) суб'єкт (-и) (актор (-и)). Якщо в якості політичного (-их) суб'єкта (-ів) (актора (-ів)) виступають носії владних повноважень (органи державної влади та місцевого самоврядування), то публічна медіація відноситься до сфери публічної політики і тоді вона значною мірою перетинається з предметним полем політичної медіації.

У зв'язку з цим варто звернути увагу на змістовне наповнення концепту «політика» в аспекті public policy. Термін «public policy» можна перекласти українською як «державна політика», «публічна політика», «суспільна політика», «громадська політика», «національна політика» (Дем'янчук, 2000). На думку Дмитра Жовнерика (2010, с. 117), завданням публічної політики є досягнення консенсусу, тобто суспільної згоди з окреслених усіма учасниками політики проблем. Відповідно, політика може вважатися публічною, якщо вона є прозорою, ефективною, а також націленою на вирішення проблем населення і користується його довірою, в результаті чого сама публічна політика виявляється тісно пов'язаною з поняттям суспільної участі в ухваленні владних рішень і є способом і результатом суспільної участі в процесі ухвалення життєво важливих для суспільства рішень. Тобто в обговоренні суспільних проблем об'єднуються як владні структури, так і громадські об'єднання, як населення, так і бізнес, як органи місцевого самоврядування, так і ініціативні громадяни.

На думку Джеймса Андерсона, публічна політика, по-перше, завжди пов'язана з цільовими або зорієнтованими на досягнення мети діями; по-друге, складається з певних цільових дій, прийнятих урядовими чиновниками протягом певного періоду часу, а не з дискретних рішень; по-третє, виникає завжди у відповідь на політичні запити (Пухкал & Гомоляко, 2017, с. 111). Відповідно публічна політика зорієнтована на результат і в цьому виявляється її інструментальний характер.

Важливою ознакою, яка розрізнює публічну політику (у її виробленні бере активну участь громадськість) та державну політику (у її виробленні участь громадськості декларативна або взагалі елімінується), є механізм формування. Наприклад, у публічній політиці такий механізм забезпечує можливості представлення та узгодження позицій зацікавлених сторін у прийнятті політичного чи політико-управлінського рішення.

У цілому, механізм ухвалення рішень та програм містить такі параметри:

- спосіб, у який актуалізується проблема і набуває статусу суспільно значимої;
- наскільки зацікавлені сторони мають можливість користуватися каналами доступу до ухвалення рішень і взагалі чи існують ці канали;
- чи наявні зворотні зв'язки між суб'єктом і об'єктом ухвалення рішень тощо.

У демократичних суспільствах механізм формування державної та публічної політики (за зазначеними вище параметрами) збігаються.

Варто відзначити також і ту обставину, що державна політика і публічна політика зазнають сьогодні суттєвих трансформацій під впливом нових структур суспільних взаємодій (мереж), глобалізації (глобальне управління), інформаційних технологій (електронне врядування). За цих обставин публічна сфера набуває значимості як платформа взаємодій та вироблення суспільних інтересів, формулювання суспільних цілей та завдань. Тому в сучасних умовах державна політика набуває ознак публічності в тому розумінні, що держава визнається актором, що діє та вибудовує свою політику і здійснює управління в публічній сфері (Пухкал & Гомоляко, 2017, с. 111).

Публічна політика інколи розглядається у категоріях діяльнісного підходу. Так, Тетяна Малоголова визначає публічну політику як діяльність, що характеризується системною взаємодією держави, приватного сектора, інститутів громадянського суспільства, різноманітних соціальних, професійних груп і верств, громадських об'єднань щодо реалізації особистих і суспільних інтересів, виробництва, розподілу і використання суспільних ресурсів і благ з урахуванням волевиявлення народу або населення певних територій. Таке розуміння публічної політики як концепту дозволяє не тільки описати, але й оцінювати ступінь її розвитку, ступінь залученості в процес підготовки та прийняття рішень тих чи інших її акторів (Малоголова, 2019, с. 205).

У такому розумінні поняття публічної політики виявляється тісно пов'язаним з поняттям громадської участі у прийнятті владних рішень, оскільки вона являє собою спосіб і результат громадської участі у процесі прийняття життєво важливих для суспільства рішень. Тобто сам процес становлення публічної політики виступає необхідною умовою становлення демократії участі. При цьому слід зазначити, що публічна політика існує лише за умови процесу різноманітних комунікацій суспільних груп щодо цілей і завдань державної влади та місцевого самоврядування. Тим самим простежується чіткий взаємозв'язок поняття публічної політики з поняттям деліберативної демократії, демократії обговорень (Малоголова, 2019, с. 205).

Відповідно, публічна політика, якщо її розглядати у значенні громадської політики, передбачає «включеність», безпосередню участь громадян у вирішенні значущих проблем, розробку і пропозицію громадськими структурами варіантів суспільного розвитку або, принаймні, їх легітимацію за допомогою публічного обговорення і санкціонування. У розрізі такого розуміння публічна політика стає можливою лише як симбіоз політичної дії, наукової рефлексії і акту мас–медійної комунікації, який здійснюється за допомогою «інтервенції» в сферу політики експертів, аналітиків, фахівців з галузі соціальних наук, «інтелектуалів», публіцистів і журналістів.

Тобто публічна політика передбачає активне залучення експертного середовища для виявлення та аналізу суспільних проблем. Валерій Тертичко справедливо вважає, що завданням публічної політики є «своєчасне виявлення проблем розвитку суспільства, аналіз причин їх виникнення та шляхів розв'язання. У сфері державної політики приймаються рішення, спрямовані на розв'язання проблеми, створюється механізм реалізації цих рішень, розробляється відповідний інструментарій» (Тертичка, 2000, с. 84). По суті, публічна політика є системоутворюючим чинником владних відносин, що дозволяє владним структурам і населенню знаходити способи узгодження спільних інтересів і потреб, долати кризові ситуації і підтримувати цілісність політичної системи.

Отже, публічну політику можна визначати як політику, яка здійснюється спільно державою і суспільством. Це діяльність держави при активній визначальній участі суспільства в розробці, ухваленні і контролі реалізації політичних рішень. Тобто публічна політика є політикою держави, але прозорість, відвертість для суспільної дії і оцінки є її невід'ємним атрибутом. Саме суспільна участь є засобом легітимації рішень. У цьому випадку технічна ефективність політики і узгодження інтересів груп – це взаємопов'язані оцінки. При цьому державні органи виступають не тільки як центр, що реалізує рішення, але і як самостійні групи інтересів.

Таким чином, «публічна політика» передбачає узгодження суспільних інтересів, а не конкуренцію і боротьбу за владу, саме цим вона відрізняється від партійної політики, спрямованої на захоплення і утримання влади. Вона має на увазі плідну співпрацю представників уряду, місцевої влади, членів громадських організацій, експертів, незалежних дослідників, спрямоване на вирішення суспільно-значущих проблем (Філіпчук & Постригань, 2021, с. 15).

Враховуючи вищезазначені змістовні конотації публічної політики, можна визначити публічну медіацію як спосіб розв'язання конфліктних ситуацій в публічній сфері, де сторонами виступають, з одного боку, безпосередні політичні суб'єкти (актори), які мають власні політичні інтереси, цілі, програми (держави, політичні інститути – президент (глава держави), уряд, парламент, політичні партії тощо), і, з іншого боку, громадянське суспільство, яке представлено окремими громадянами (як правило, лідерами громадської думки – моральні авторитети, науковці, громадські активісти, медійники тощо) та їх об'єднаннями (неурядові організації, експертні корпорації, профспілки тощо).

Отже, до ключових зацікавлених сторін у публічній медіації зараховують:

- посередника, який сприяє діалогу та переговорам між сторонами;

- політиків, які представляють державні органи або структури, що відповідають за впровадження політики;

- групи інтересів, які представляють конкретні інтереси або групи;

- члени громади, які представляють постраждалі громади або населення в цілому;

- експерти, які надають технічну експертизу та інформацію для обґрунтованого прийняття рішень.

Таке розуміння публічної медіації цілком узгоджується із західною традицією тлумачення публічно-політичних процесів. Так, Говард Беллман і Сьюзан Подзіба визначають публічну медіацію як «метод для досягнення дієвих угод між широким колом зацікавлених сторін, які беруть участь як учасники переговорів, часто від імені виборців. Це створює форум для дорадчих переговорів між урядом, представницькими зацікавленими сторонами та широкою громадськістю» (Bellman & Podziba, 2012, с. 15). При цьому автори наголошують, що публічна медіація має сенс, коли конфліктуючі сторони взаємозалежні: вони прагнуть проактивно думати про майбутнє, запобігати подальшій ескалації конфлікту та мають щиру потребу дійти до згоди разом.

У цьому контексті одним із важливих напрямів публічної медіації є узгоджене нормотворення, за яким усі зацікавлені сторони беруть участь у створенні та розробці нормативних актів. Це може включати, наприклад, узгодження стратегії роботи у групі / групах, встановлення термінів для досягнення різних цілей, визначення механізмів для подолання часових обмежень або безвихідних ситуацій, а також визначення результату, який має бути досягнутий для завершення медіації (наприклад, остаточний документ або набір рекомендацій) (Kandell, 2015).

Публічна медіація – це структурований процес, який сприяє переговорам та ухваленню публічно-управлінських рішень і який спрямований на вирішення конфліктів, що виникають через різні інтереси в публічній сфері, сприяючи спільним рішенням, надаючи пріоритет добробуту громади, суспільства в цілому. Цей процес є особливим, оскільки він включає не лише окремих осіб, а й організації, державні установи та громадські групи, які працюють над досягненням спільної мети (Lee, 2025). Саме через публічну медіацію налагоджується діалог, комунікації між сторонами, що допомагає окреслити зони консенсусу та розбіжностей і зрештою може призвести до ефективного формування політики.

Публічна медіація має низку переваг і певні труднощі, які знижують її ефективність.

Виокремлюють такі переваги медіації в публічній політиці:

- покращена взаємодія із зацікавленими сторонами: медіація сприяє створенню середовища для співпраці, заохочуючи активну участь різних зацікавлених сторін;

- посилення легітимності: медіація може підвищити легітимність політичних рішень, забезпечуючи, щоб усі сторони мали право голосу в процесі прийняття рішень;

- економія коштів: медіація може зменшити витрати, пов'язані з судовими процесами та іншими змагальними підходами;

- більш ефективні рішення: медіація може призвести до більш ефективних та сталих рішень, враховуючи точки зору та досвід різних зацікавлених сторін.

Публічна медіація набуває особливого значення у складних питаннях публічного управління, де необхідно узгодити різні точки зору та інтереси. Значення публічної медіації полягає в її здатності покращувати комунікацію та сприяти взаєморозумінню між сторонами конфлікту. Надаючи простір для діалогу, медіація заохочує прозорість та інклюзивність, які є життєво важливими для ефективної розробки публічної політики. Тут медіація дозволяє зацікавленим сторонам висловлювати свої занепокоєння та прагнення, що зрештою сприяє ухваленню більш обґрунтованих політичних рішень. У цьому контексті медіація служить не лише інструментом вирішення проблем, але й механізмом побудови довіри між залученими сторонами.

Однією з помітних переваг публічної медіації є її економічна ефективність. Традиційні судові процеси часто тягнуть за собою значні юридичні витрати, тоді як медіація зазвичай вимагає менше ресурсів, що робить її привабливішим варіантом для зацікавлених сторін, які прагнуть вирішити суперечки без надмірного фінансового навантаження. Прямі витрати, пов’язані з медіацією, такі як гонорари медіатора, витрати на місце проведення сесій, зазвичай значно нижчі, ніж судові витрати та гонорари адвокатів. Зрештою, економічна ефективність публічної медіації може призвести до більш ефективного використання ресурсів, дозволяючи урядам та організаціям розподіляти своє фінансування на вирішення основних питань, а не тривалих суперечок.

Крім того, медіація може спростити процес переговорів, скоротивши загальний час та пов’язані з ним витрати, що може бути особливо важливим у контексті державної політики, де своєчасне вирішення є надзвичайно важливим. Процеси медіації, як правило, швидші, ніж судові розгляди, що дозволяє сторонам досягати угод швидше. Таке швидке вирішення допомагає вирішувати нагальні питання державної політики без тривалих затримок, які можуть посилити напруженість та перешкоджати прогресу. Тобто і ефективність використання часу є однією із важливих переваг публічної медіації.

Крім того, медіація сприяє збереженню відносин між зацікавленими сторонами. На відміну від змагального судового процесу, спільний характер медіації заохочує конструктивний діалог, допомагаючи підтримувати професійні стосунки та взаємну повагу. Це особливо важливо у процесах розробки державної політики, де постійна співпраця між сторонами є важливою для впровадження успішних рішень.

Підтримка відносин може призвести до кількох вигідних результатів, зокрема:

- покращення каналів зв'язку для майбутніх переговорів;
- посилення довіри та взаємної поваги між зацікавленими сторонами;
- більший потенціал для спільних ініціатив щодо вирішення проблем.

Варто зазначити, що в процесах, що стосуються публічної політики, учасники часто представляють різні інтереси, що робить збереження відносин життєво важливим. Завдяки медіації конфліктуючі сторони разом працюють над розробкою взаємоприйнятних рішень. Зрештою, зобов'язання щодо побудови та підтримки відносин може підвищити ефективність переговорів та дозволити досягти більш стійких політичних результатів. Збереження цих відносин забезпечує продуктивну атмосферу, де сторони відчувають себе здатними брати участь у змістовних дискусіях, що призводить до розробки кращої державної політики.

Сприяючи спільному діалогу між сторонами, медіація заохочує рішення, які враховують інтереси всіх зацікавлених сторін, що призводить до більш стійких результатів, підвищує потенціал для ефективного впровадження політики, створюючи середовище, де всі сторони відчувають свою зацікавленість у вирішенні проблеми.

Разом з цим публічна медіація може стикається з деякими труднощами, які можуть перешкоджати її ефективності. До таких труднощів можна віднести:

- дисбаланс сил між сторонами, де сильніші структури можуть домінувати в переговорах, що призводить до результатів, які не відображають справедливих рішень. Така нерівність може створити атмосферу недовіри та небажання брати участь у процесі медіації;
- складність питань, що розглядаються. Публічна політика часто охоплює багатогранні проблеми, які можуть перевантажувати як медіаторів, так і учасників. Ця складність може призвести до непорозумінь та неправильного спілкування, що ще більше ускладнює процес медіації та перешкоджає конструктивному діалогу;
- неможливість досягнення консенсусу через різні інтереси та цілі зацікавлених сторін. Коли сторони надають пріоритет своїм індивідуальним порядкам денним над спільними цілями, процес медіації може зупинитися, перешкоджаючи розробці життєздатних публічно-управлінських рішень;
- відсутність обізнаності або знайомства з медіацією, що може відлякувати потенційних учасників. Ті, хто не знайомий з процесами медіації, можуть ставитися до них скептично, побоюючись, що це підірве формальні правові шляхи або що їхні проблеми не будуть належним чином розглянуті.

Висновки.

Отже, розрізнюючи політичну і публічну медіацію, можна представити їх як різнорівневі посередницькі практики у політичній сфері – політична медіація представлена на горизонтальному рівні (між безпосередніми політичними суб'єктами (акторами)), а публічна медіація – на вертикальному рівні (між безпосередніми політичними суб'єктами (акторами) і представниками громадянського суспільства). І політична, і публічна медіація відіграє ключову роль у розробці державної політики, сприяючи спільному діалогу між різними зацікавленими сторонами. Медіація створює середовище, що сприяє відкритому спілкуванню, дозволяючи сторонам ефективно висловлювати свої інтереси та занепокоєння. Завдяки медіації можна дослідити суперечливі точки зору, щоб знайти спільну мову, тим самим сприяючи процесу переговорів. Медіація підвищує легітимність ініціатив публічної політики. Коли зацікавлені сторони активно беруть участь у процесі, їхнє почуття відповідальності та відданості результату зростає. Такий підхід мінімізує опір та сприяє більш плавному впровадженню політики, що зрештою призводить до більш сталої державної політики, яка відображає колективні інтереси громадян.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Дем'янчук, О.П. (2000). «Державна політика» та «публічна політика»: варіант перехідного періоду. *Наукові записки НаУКМА*, 18 (Політичні науки), 31-36.

Жовнерик, Д. (2010). Визначення меж публічної політики в умовах діяльності державних інститутів України. *Наукові праці. Політологія*, 131 (118), 116-118.

Кілієвич, О. (2002). Усталення термінології в галузі аналізу державної політики. *Актуальні проблеми державного управління*, 1, 52-61.

Малоголова, Т. (2019). Публічна політика та публічна влада: концептуальні підходи до аналізу. *Геополітика України: історія і сучасність*, 1 (22), 203-225.

Пухкал, О. Г., & Гомоляко, О. В. (2017). Публічна та державна політика: єдність та відмінності. *Інвестиції: практика та досвід*, 24, 106-112.

Рибачук, О. М. (2018). Публічна політика як сфера реалізації сучасних соціально-комунікативних практик. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*, 3, 127-134.

Телешун, С., Ситник, С., & Рейтерович, І. (2012). Публічна чи державна політика – вітчизняна дилема вибору. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*, 4, 185-196.
Тертичка, В. (2000). Механізм формування і здійснення державної політики. *Вісник державної служби України*, 4, 83-89.
Філіпчук, В. О., & Постригань, Г. Ф. (2021). Сучасні підходи до визначення публічної політики. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія: Політичні науки*, 13-18.
Bellman, H. S., & Podziba, S. L. (2012). Public Policy Mediation. *Dispute resolution magazine*, Winter, 14-18.
Kandell, E. (2015). Public Policy Mediation: Deliberating for Democracy. *Alternativeresolutions.net*. January 5. https://www.alternativeresolutions.net/2015/01/05/public-policy-mediation/.
Kyselova, T. (2017). Meditation in Ukraine: Challenges of Peace and War. *Tulane Journal of International & Comparative Law*, 26 (1), 107-145.
Lee, S. (2025). The Role of Mediation in Public Policy: How mediation can be used to inform and shape public policy decisions. *Numberanalytics.com*, May 25. https://www.numberanalytics.com/blog/the-role-of-mediation-in-public-policy.
Likarchuk, D., Kostyrya, I., Koval, O., Datsenko V., & Kryvoshein, V. (2022). Peculiarities of the use of political mediation in the Russian-Ukrainian war: principles of application and problems of solution. *Cuestiones Políticas*, 40 (75), 285-298.
Moe, E. (2009). Institutions of Mass Deception: The Arrival of Mass Politics and the Perversion of the Public Sphere. *Journal of Policy Studies*, 32 (July), 1-14.
Park, Ch. S. (2019). The mediating role of political talk and political efficacy in the effects of news use on expressive and collective participation. *Communication and the Public*, 4(1), 35-52.
Piumatti, G., Magistro, D., Zecca, M., & Esliger, D. (2017). The mediation effect of political interest on the connection between social trust and wellbeing among older adults. *Ageing and Society*, 38(11), 2376-2395.

REFERENCES

Bellman, H. S., & Podziba, S. L. (2012). Public Policy Mediation. *Dispute resolution magazine*, Winter, 14-18.
Demianchuk, O. P. (2000). «Derzhavna polityka» ta «publichna polityka»: variant perekhidnoho periodu (“State policy” and “public policy”: a transitional option). *Naukovi zapysky NaUKMA*, 18 (Politychni nauky), 31-36.
Filipchuk, V. O., & Postryhan, H. F. (2021). Suchasni pidkhody do vyznachennia publichnoi polityky (Modern approaches to defining public policy). *Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa. Seriia: Politychni nauky*, 13-18.
Kandell, E. (2015). Public Policy Mediation: Deliberating for Democracy. *Alternativeresolutions.net*. January 5. https://www.alternativeresolutions.net/2015/01/05/public-policy-mediation/.
Kiliievych, O. (2002). Ustalennia terminolohii v haluzi analizu derzhavnoi polityky (Establishing terminology in the field of public policy analysis). *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*, 1, 52-61.
Kyselova, T. (2017). Meditation in Ukraine: Challenges of Peace and War. *Tulane Journal of International & Comparative Law*, 26(1), 107-145.
Lee, S. (2025). The Role of Mediation in Public Policy: How mediation can be used to inform and shape public policy decisions. *Numberanalytics.com*, May 25. https://www.numberanalytics.com/blog/the-role-of-mediation-in-public-policy.
Likarchuk, D., Kostyrya, I., Koval, O., Datsenko, V., & Kryvoshein, V. (2022). Peculiarities of the use of political mediation in the Russian-Ukrainian war: principles of application and problems of solution. *Cuestiones Políticas*, 40(75), 285-298.
Maloholova, T. (2019). Publichna polityka ta publichna vlada: kontseptualni pidkhody do analizu (Public policy and public authority: conceptual approaches to analysis). *Heopolityka Ukrainy: istoriia i suchasnist*, 1(22), 203-225.
Moe, E. (2009). Institutions of Mass Deception: The Arrival of Mass Politics and the Perversion of the Public Sphere. *Journal of Policy Studies*, 32(July), 1-14.
Park, Ch. S. (2019). The mediating role of political talk and political efficacy in the effects of news use on expressive and collective participation. *Communication and the Public*, 4(1), 35-52.
Piumatti, G., Magistro, D., Zecca, M., & Esliger, D. (2017). The mediation effect of political interest on the connection between social trust and wellbeing among older adults. *Ageing and Society*, 38(11), 2376-2395.
Pukhkal, O. H., & Homoliako, O. V. (2017). Publichna ta derzhavna polityka: yednist ta vidminnosti (Public and state policy: unity and differences). *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 24, 106-112.
Rybachuk, O. M. (2018). Publichna polityka yak sfera realizatsii suchasnykh sotsialno-komunikatyvnykh praktyk (Public policy as a sphere of implementation of modern socio-communicative practices). *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, 3, 127-134.
Teleshun, S., Sytnyk, S., & Reiterovych, I. (2012). Publichna chy derzhavna polityka – vitchyzniana dylema vyboru (Public or state policy – a domestic dilemma of choice). *Visnyk Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy*, 4, 185-196.
Tertychka, V. (2000). Mekhanizm formuvannia i zdiisnennia derzhavnoi polityky (Mechanism for forming and implementing state policy). *Visnyk derzhavnoi sluzhby Ukrainy*, 4, 83-89.
Zhovneryk, D. (2010). Vyznachennia mezh publichnoi polityky v umovakh diialnosti derzhavnykh instytutiv Ukrainy (Defining the boundaries of public policy in the context of the activities of state institutions in Ukraine). *Naukovi pratsi. Politolohiia*, 131(118), 116-118.

Political Ideas, Analysis and Communication Practices in the Formation of Modern Foreign Policy

UDC: 327.82:32:81'27 DOI: https://doi.org/10.15421/172619

Fastovets Natalia
Ph.D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0001-8619-8975, nkulak41@gmail.com
Koval Olha
Ph.D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0003-1509-7258, olga.o.koval@gmail.com
Bukoros Tetiana
Ph.D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0002-4059-2632, bukoros.t@knutd.edu.ua
Kypych Inha
Ph.D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0001-861, kupuch.i@knutd.edu.ua
Kyiv National University of Technologies and Design

Abstract

Relevance. The modern system of international relations is characterized by dynamism, which increases the importance of comprehensive approaches in shaping and implementing states' foreign policy. The study emphasizes the role of political ideas, political analysis, diplomatic protocol, etiquette, and public speech as tools that transform internal ideological foundations into practical strategies of international communication.

The purpose of the study is to reveal the interconnection between political ideas, political analysis, diplomatic protocol, etiquette, and public speech as factors shaping foreign policy strategies and communication practices.

Methods. The research applies a systematic and interdisciplinary approach combining tools of political science, diplomacy, and communication studies. Comparative analysis correlates historical concepts with modern practices; content analysis identifies key rhetorical frames in political speeches; the institutional approach explains the role of protocol and etiquette in structuring communication.

Results. Political ideas act as the foundation of national foreign policy identity, political analysis serves as a methodological "bridge" between abstract concepts and practical solutions, while protocol and etiquette provide predictability and order in diplomatic interaction. Public speech and rhetoric ensure strategic communication and influence decision-making at the international level.

Conclusions. Modern foreign policy is a synergistic system, where political ideas, analysis, protocol, etiquette, and public speech are not isolated elements but form a unified mechanism of external action. This proves the need for further research into integrating traditional political analysis with digital communication for effective statecraft.

Keywords: political analysis, diplomacy, etiquette, speechwriting, copywriting, political ideologies, political thought, intercultural communication

Політичні ідеї, аналіз та комунікаційні практики у формуванні сучасної зовнішньої політики

Фастовець Наталія, Коваль Ольга, Букорос Тетяна, Кипич Інга
Київський національний університет технологій та дизайну (Київ, Україна)

Анотація

Актуальність. Сучасна система міжнародних відносин має динамічний характер, що зумовлює зростання ролі комплексних підходів у формуванні та реалізації зовнішньої політики держав. Особливого значення набуває дослідження взаємозв'язку політичних ідей, політичного аналізу, дипломатичного протоколу, етикету та мистецтва публічної промови як важливих чинників зовнішньополітичної діяльності.

Мета дослідження полягає у виявленні взаємозв'язків між зазначеними компонентами як факторами формування зовнішньополітичних стратегій та інструментів міжнародної комунікації.

Методи. Застосовано системний та міждисциплінарний підхід, що поєднує методи політичної науки, дипломатії та комунікативістики. Використано порівняльний аналіз для зіставлення історичних ідей та сучасних дипломатичних практик, контент-аналіз політичних промов для ідентифікації ключових риторичних фреймів та інституційний підхід для розкриття значення протоколу й етикету.

Результати. Доведено, що політичні ідеї та ідеологія є основою зовнішньополітичної ідентичності держави, політичний аналіз виступає методологічним «містком» між ідеями та практичними рішеннями, а протокол і етикет забезпечують передбачуваність та порядок у дипломатичному спілкуванні. Мистецтво публічної промови виконує функцію стратегічної комунікації, впливаючи на ухвалення міжнародних рішень та мобілізуючи підтримку.

Висновки. Зовнішня політика є синергетичною системою, де політичні ідеї, аналіз, протокол, етикет та публічна промова утворюють єдиний механізм трансформації внутрішніх ціннісних засад у практичні стратегії та комунікаційні практики. Це підкреслює важливість подальших досліджень інтеграції політичного аналізу та цифрових комунікацій у сучасній дипломатії.

Ключові слова: політичний аналіз, дипломатія, етикет, спічрайтинг, копірайтинг, політичні ідеології, політична думка, міжкультурна комунікація

Стаття надійшла / Article arrived: 08.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 22.10.2025

Вступ.

Актуальність. Сучасна система міжнародних відносин має динамічний характер, що зумовлює зростання ролі комплексних підходів у формуванні та реалізації зовнішньої політики держав. У цьому контексті особливого значення набуває дослідження взаємозв'язку політичних ідей, політичного аналізу, дипломатичного протоколу, етикету та мистецтва публічної промови як важливих інструментів зовнішньополітичної діяльності.

Дослідження зазначених компонентів дозволяє зрозуміти механізми трансформації внутрішніх ідеологічних настанов у практичні зовнішньополітичні рішення та комунікаційні стратегії, що особливо важливо в умовах глобальної конкуренції політичних моделей – демократичної та авторитарної. Актуальність теми зумовлена також тим, що протокольні норми та дипломатичний етикет у сучасній дипломатії виконують функцію формалізованих правил міжнародного спілкування, забезпечуючи передбачуваність і стабільність переговорного процесу. У свою чергу мистецтво публічної промови та риторика стають інструментами стратегічної комунікації, які здатні транслювати політичні цінності й пріоритети держави та безпосередньо впливати на ухвалення міжнародних рішень.

Яскравим прикладом цього процесу є сучасна українська дипломатія, що після 2022 року активно поєднує політичний аналіз, протокольні практики та якісний спічрайтинг у промовах Президента України на світових майданчиках. Ці інструменти дозволяють державі мобілізувати міжнародну підтримку, формувати сприятливий зовнішньополітичний порядок денний та репрезентувати демократичні ідеї як альтернативу авторитарним моделям. Отже, дослідження комплексного впливу політичних ідей, протоколу, етикету та публічної промови на зовнішню політику має практичне значення для розуміння сучасної дипломатії та формування дієвих стратегій міжнародної взаємодії.

Мета дослідження полягає у виявленні взаємозв'язків між політичними ідеями, політичним аналізом, дипломатичним протоколом, дипломатичним етикетом та мистецтвом публічної промови як чинників формування зовнішньополітичних стратегій та інструментів міжнародної комунікації.

Методи дослідження. У роботі застосовано системний та міждисциплінарний підхід, який поєднує інструментарій політичної науки, дипломатії, комунікативістики та історії політичної думки. Використано методи порівняльного аналізу для зіставлення історичних ідей та сучасних дипломатичних практик; контент-аналіз політичних промов для виявлення їхніх ключових фреймів і риторичних стратегій; інституційний підхід для розкриття значення протоколу та етикету в організації міжнародних відносин.

Предмет дослідження у сучасній науковій літературі визначається по-різному. Частина дослідників зосереджується на ролі політичних ідей та ідеології у зовнішній політиці (Hagan, 1993; Fearon, 1998), інші акцентують на функціональному значенні протоколу та етикету як інструментів формалізованої взаємодії (Zakharova, 2022; Bekulard, 2020), ще інші – на риториці й спічрайтингу як складових стратегічної дипломатії (Marín-Albaladejo, Arroyas Langa, & Pérez-Díaz, 2023). Таким чином, предмет дослідження перебуває на перетині кількох наукових традицій – політичної аналітики, дипломатичного права та комунікативістики, що зумовлює його комплексний характер.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблематика впливу внутрішніх політичних ідей на зовнішню політику активно досліджувалася у працях провідних науковців. Hagan у монографії Political Opposition and Foreign Policy in Comparative Perspective висвітлює політичні режими та їхні ідеологічні орієнтири, які визначають вектор зовнішньополітичного курсу (Hagan, 1993). Аналогічно, Fearon у статті Domestic Politics, Foreign Policy, and Theories of International Relations робить висновок про ключову роль внутрішньополітичних чинників у поясненні міжнародної політики країн (Fearon, 1998). Chan (1997) аналізує вплив інституційних факторів на міжнародну поведінку, а Weede (1984) та Bremer (1992) демонструють залежність між типом політичного режиму та характером міжнародних конфліктів. Водночас Morgan і Schwebach (1992) досліджують інституційні механізми, які зумовлюють зовнішньополітичні рішення, тоді як Maoz і Abdolali (1989) вивчають взаємозв'язок між політичними структурами та міжнародними взаємодіями.У сфері дипломатичної практики важливими є праці Zakharova, яка розглядає дипломатичний церемоніал як основу культури міжнародних відносин (Zakharova, 2022), та Bekulard, яка акцентує на регулятивній і репутаційній функції дипломатичного етикету (Bekulard, 2020). Українські дослідники Aldanov, Zabara і Reznichenko підкреслюють значення протоколу як організаційно-політичного інструменту забезпечення зовнішньої політики (Aldanov, Zabara, & Reznichenko, 2003). Окремий пласт літератури стосується мистецтва публічної промови та риторики у зовнішній політиці. Зокрема, Marín-Albaladejo, Arroyas Langa і Pérez-Díaz (2023) аналізують промови Володимира Зеленського після 2022 року як приклад стратегічної дипломатії, заснованої на риториці, історичних аналогіях та фреймуванні.

У сучасній політичній науці та практиці дипломатії особливе значення мають поняття, що визначають взаємозв'язок між внутрішніми політичними ідеями

та їхнім втіленням у зовнішньополітичній діяльності держави. У центрі дослідження перебувають політичні ідеї, політичний аналіз, дипломатичний протокол, етикет та мистецтво публічної промови як ключові чинники, що формують зміст та інструментарій зовнішньої політики.

Політичні ідеї визначають світоглядні орієнтири правлячих еліт і формують засади державного устрою, від яких залежить бачення національних інтересів та стратегій міжнародної взаємодії. Як зазначає Hagan (1993), внутрішній політичний режим та ідеологія, що лежить в його основі, безпосередньо впливають на вектор зовнішньої політики. Навіть незначні трансформації у складі правлячої групи або зміна ідейної орієнтації можуть призводити до суттєвих змін зовнішньополітичного курсу.

Fearon (1998) обґрунтовано тезу про те, що внутрішня політика є ключовим чинником у поясненні зовнішньополітичних рішень держав, проаналізувавши анотації статей у журналі International Organization за 1987–1996 роки, які засвідчили, що близько третини авторів прямо розглядали внутрішньополітичні фактори як незалежні змінні у формуванні зовнішньої політики (p. 289). Цю тезу підтверджують і інші наукові дослідження, які доводять, що політична ідеологія та інституційні особливості внутрішнього ладу системно формують міжнародну поведінку держави (Bremer, 1992; Chan, 1997; Maoz & Abdolali, 1989; Morgan & Schwebach, 1992; Weede, 1984).

Таким чином, сучасна наукова традиція системно підтверджує, що зовнішня політика безпосередньо корелює з внутрішньополітичним устроєм, що створює підґрунтя для глибшого осмислення того, яким чином внутрішні ідеологічні настанови трансформуються у практичні зовнішньополітичні рішення.

Звернення до історичного виміру дозволяє підкреслити, що історичні підвалини зовнішньої політики України будуються на ідеях демократії, парламентаризму, європейського лібералізму та соціального демократизму, закладених у працях провідних українських мислителів XIX–XX століть. Зокрема, Михайло Драгоманов, розглядаючи європейський лібералізм як модель побудови державності України, наголошував на необхідності поєднання ідей національної самовизначеності з принципами парламентської демократії, місцевого самоврядування та федералізму (Kotenko, 2020; Rudnytsky, 1969). Іван Франко, у свою чергу, розвивав концепт «української політичної нації» та поєднував національно-визвольні прагнення із соціально-демократичними ідеями, вбачаючи в них основу для майбутнього державотворення (Kovalchuk, 2023).

На думку авторів цього дослідження, одним із ключових інструментів, що забезпечує трансформацію внутрішніх ідеологічних настанов у практичні зовнішньополітичні рішення, виступає політичний аналіз, який дозволяє поєднати ідеї минулого з реаліями сучасної дипломатії та зробити їх основою для прогнозування й формування зовнішньополітичних стратегій.

Політичний аналіз пояснює політичні дії та передбачає їх вплив на суспільство й міжнародні відносини. Політичний аналіз дозволяє інтегрувати історичні концепти, такі як: демократія, національна ідентичність, суверенітет у стратегії сучасної зовнішньої політики.

Відповідно до сучасної наукової традиції, політичний аналіз визначається як систематичне дослідження політичних процесів, інституцій та рішень з метою з'ясування їхніх причин і наслідків для суспільства та міжнародної взаємодії.

Як зазначає Hay (2002, p. 2), для багатьох дослідників політичний аналіз може бути визначений «досить просто, як аналіз природи здійснення та розподілу влади». Це визначення, спираючись на класичні напрацювання Dahl (1963) та Duverger (1966), окреслює політичний аналіз як інструмент емпіричного дослідження, який виконує роль методологічного містка, що дозволяє поєднувати політичні ідеї минулого з актуальними практиками сучасної дипломатії.

Так, політичний аналіз у зовнішній політиці виконує низку стратегічних і практичних функцій, що роблять його незамінним інструментом для формування та реалізації міжнародного курсу держави. По-перше, він дозволяє здійснювати моніторинг і оцінку міжнародного середовища. Дипломати та аналітики, використовуючи методи політичного аналізу, систематизують інформацію про зовнішні загрози, тенденції глобального розвитку та дії інших держав, що забезпечує основу для визначення зовнішньополітичних пріоритетів. По-друге, політичний аналіз використовується для прогнозування наслідків зовнішньополітичних рішень. Моделювання сценаріїв, оцінка ризиків і можливостей дозволяють уникати імпровізації у міжнародних відносинах та мінімізувати потенційні втрати у випадку конфліктних ситуацій. По-третє, він допомагає забезпечити баланс між внутрішніми і зовнішніми чинниками шляхом трансформації внутрішніх ідеологічних засад (демократія, парламентаризм, суверенітет) у зовнішньополітичні стратегії та комунікаційні практики (Hagan, 1993; Fearon, 1998). По – четверте, політичний аналіз є основою для розробки переговорних стратегій і тактик. У дипломатії політичний аналіз використовується для оцінки позицій партнерів та супротивників, ідентифікації точок компромісу та визначення ефективних аргументів. У цьому сенсі політичний аналіз тісно пов'язаний з протоколом і риторикою, які забезпечують формальну та комунікативну рамку реалізації політичних стратегій.

Нарешті, політичний аналіз має цінність як засіб комунікації з міжнародними організаціями та партнерами. Науково обґрунтовані аналітичні матеріали часто використовуються як аргументи на користь певних рішень, слугуючи доказовою базою для зміцнення позицій держави на міжнародній арені.

Таким чином, політичний аналіз у зовнішній політиці забезпечує інтеграцію теоретичних ідей та практичних рішень, роблячи дипломатичну діяльність більш прогнозованою, послідовною й орієнтованою на захист національних інтересів.

Сучасна зовнішня політика України є показовим прикладом того, як політичний аналіз використовується для адаптації внутрішніх ідей та цінностей до складного міжнародного контексту.

Звернемося до конкретних прикладів. У процесі отримання статусу кандидата на членство в ЄС у 2022 році Україна використала інструментарії політичного аналізу для гармонізації власного внутрішнього законодавства з європейським правом. Аналітичні методи застосовувалися для порівняння інституційних практик, оцінки відповідності копенгагенським критеріям та визначення пріоритетних сфер реформ. Це забезпечило переконливі аргументи у переговорах із ЄС і дозволило Україні просунутися у формуванні євроінтеграційної стратегії. Ще одним прикладом використання політичного аналізу є обґрунтування необхідності поглиблення співпраці з Північноатлантичним альянсом. Українські експерти здійснили моніторинг політичних рішень держав–членів, спрогнозували реакції на ключові ініціативи та сформували комунікаційні стратегії, що узгоджують внутрішні реформи сектору безпеки з очікуваннями НАТО. Наразі, це дозволяє Україні демонструвати відповідність стандартам Альянсу і підсилювати аргументацію на користь наближення до членства.

Важливу допоміжну роль у процесах реалізації політичних стратегій зовнішньої політики відіграють дипломатичні протоколи та етикет, які є інструментаріем, що забезпечує формалізовану рамку для спілкування між представниками держав, створюючи передбачуване середовище для переговорів та офіційних контактів. Протокольні норми та дипломатичний етикет забезпечують стабільність і передбачуваність міжнародних контактів, виконуючи функцію своєрідного «рамкового механізму» для політичної взаємодії. У підручнику Офісу Головного протоколу Державного департаменту США протокол визначається як набір правил, заснованих на здоровому глузді, що «полегшують роботу» та впорядковують офіційні контакти, створюючи соціальну рамку взаємодії (U.S. Department of State, n.d., p. 2). Аналогічний підхід відображено у навчальному посібнику Diplomacy Textbook, який використовується в системі підготовки дипломатів і державних службовців, що працюють у посольствах, консульствах, постійних представництвах при міжнародних організаціях, а також у зовнішньополітичних відомствах США та інших країн. У посібнику дипломатичний протокол визначається як система стандартів і правил, що забезпечує порядок і передбачуваність у міжнародній взаємодії, мінімізуючи ризик непорозумінь (Diplomatic Academy, n.d.).

Особливу роль у процесі дипломатичних контактів відіграє дипломатичний церемоніал, який виконує комунікативну функцію, створюючи зрозуміле і кероване середовище для офіційних контактів (Zakharova, 2022, p. 32; Studies in Media and Communication, 2022).

Як зазначається у навчально – аналітичному керівництві Diplomatic Negotiation, розробленому Нідерландським інститутом міжнародних відносин Clingendael – провідним європейським центром досліджень та тренінгів у сфері дипломатії, що широко використовується у підготовці дипломатів, державних службовців і експертів із міжнародних переговорів, процедура дипломатичних переговорів є організованим процесом, у якому саме протокольні норми створюють структуру та передбачуваність взаємодії сторін, мінімізуючи ризик непорозумінь (Meerts, 2015).

Міжнародний інститут прикладного системного аналізу (IIASA), який є одним із провідних наукових центрів світу, що спеціалізується на міждисциплінарних дослідженнях глобальних проблем і виробленні рекомендацій для урядів та міжнародних організацій у сфері міжнародної політики, безпеки та врегулювання конфліктів, трактує значення протоколів та етикету у політичних переговорах як базові чинники, що забезпечують структурованість і передбачуваність процесу. Дослідники IIASA підкреслюють, що формалізовані норми поведінки не є другорядними атрибутами дипломатії, а виступають необхідними умовами для досягнення рівності між сторонами, навіть якщо вони мають асиметричний потенціал, та для створення безпечного і довірчого середовища переговорів (Mautner-Markhof, 1989, pp. 27–32).

Науковці трактують дипломатичний протокол як «невід'ємний організаційно – політичний інструмент дипломатичної служби та професійного забезпечення зовнішньополітичної діяльності державних структур. Це один із загальновизнаних інструментальних компонентів дипломатичної діяльності, покликаний служити успішному виконанню цілей та завдань зовнішньої політики будь – якої країни. У цьому полягає головне значення дипломатичного протоколу» (Алданов, Забара & Резніченко, 2003, с. 66).

Етикетом у дипломатичній сфері вважають сукупність норм, правил, церемоніальних форм і соціальних практик, які регламентують офіційну поведінку дипломатів та представників державних інститутів у міждержавних контактах

з метою підтримання поваги, передбачуваності та легітимності комунікації між країнами.

Дипломатичний етикет виступає однією з ключових складових міжнародної дипломатії, забезпечуючи регулювання поведінкових стандартів та формалізацію міждержавних комунікацій. У сучасних дослідженнях дипломатичний етикет розглядається як інструмент, що поєднує риси ввічливості, професійного такту та культурної традиції, надаючи дипломатичним контактам зрозумілого і передбачуваного характеру. Як зазначає Б. Бекулярд, дипломатичний етикет виконує низку фундаментальних функцій, а саме: визначає процедурні правили поведінки дипломатів; встановлює стандарти для офіційних контактів із владою держави акредитації; впорядковує взаємини між дипломатичними представництвами у країні перебування; забезпечує належний рівень комунікації між офіційними особами та державними інституціями (Bekulard, 2020).

Разом із протокольними нормами важливим інструментом реалізації політичних стратегій є мистецтво публічної промови. Мистецтво публічної промови доповнює формалізовані правила етикету та надає їм змістовного й переконливого виміру. Саме через промови транслюються ключові політичні ідеї, цінності та політичні пріоритети зовнішньої політики держави. У цьому контексті показовими є виступи Президента України Володимира Зеленського після повномасштабного вторгнення росії у лютому 2022 року. Йдеться, зокрема, про його промови у парламентах Великої Британії, Канади, США, Німеччини, Ізраїлю, Іспанії та інших держав, а також звернення до міжнародних організацій, ЄС та Ради Безпеки ООН. Ці виступи мали на меті отримання всебічної міжнародної підтримки – політичної, економічної та військової – та водночас впливали на міжнародне стан формування сприятливого зовнішньополітичного порядку денного (Marín-Albaladejo, Arroyas Langa, & Pérez-Díaz, 2023). Такі промови виконують функцію стратегічної дипломатії, шляхом поєднання елементів риторики, історичних аналогій та символічних фреймів, транслюючи політичні вимоги і моральні орієнтири, що легітимізують позицію України у глобальній системі та сприяють ухваленню рішень союзниками на її користь.

Висновки.

Проведене дослідження підтверджує, що сучасна зовнішня політика є комплексною системою, ефективність якої детермінована синергетичною взаємодією політичних ідей, політичного аналізу, дипломатичного протоколу, етикету та мистецтва публічної промови.

Ці компоненти не є ізольованими інструментами, а утворюють єдиний механізм трансформації внутрішніх ціннісних настанов держави у дієві зовнішньополітичні стратегії та комунікаційні практики.

Встановлено, що політичні ідеї та історична спадковість політичної думки виконують функцію фундаментального джерела для формування зовнішньополітичної ідентичності держави.

Доведено, що політичний аналіз виступає ключовим методологічним інструментом, що забезпечує перехід від абстрактних політичних ідей до прагматичних зовнішньополітичних рішень. Його стратегічна роль полягає у моніторингу міжнародного середовища, прогнозуванні наслідків рішень, розробці переговорних стратегій та гармонізації внутрішнього законодавства з міжнародними стандартами. Політичний аналіз виконує функцію "методологічного містка", що поєднує історичні ідеї з актуальними практиками сучасної дипломатії, забезпечуючи послідовність, прогнозованість та наукову обґрунтованість зовнішньополітичного курсу.

Визначено, що дипломатичний протокол та етикет є невід'ємним організаційно-політичним інструментом, який створює формалізовану та передбачувану рамку для міжнародної комунікації. Ці норми забезпечують стабільність переговорного процесу, мінімізують ризики непорозумінь та створюють умови для рівноправної взаємодії, навіть за наявності асиметрії потенціалів сторін. Функція протоколу полягає не лише у регулюванні церемоніальних аспектів, але й у забезпеченні структурованого середовища, необхідного для ефективної реалізації стратегічних цілей зовнішньої політики.

Обґрунтовано, що мистецтво публічної промови є потужним інструментом стратегічної комунікації, здатним транслювати політичні цінності, мобілізувати міжнародну підтримку та безпосередньо впливати на ухвалення міжнародних рішень.

Таким чином, дослідження доводить, що внесок історичної традиції у поєднанні з сучасними аналітичними та комунікаційними практиками формує цілісну систему реалізації зовнішньої політики. Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні механізмів інтеграції політичного аналізу та цифрових комунікацій, а також у розробці концепції «стратегічної дипломатії» (statecraft), що адаптована до викликів динамічного міжнародного середовища та дозволить Україні ефективно захищати свої національні інтереси й зміцнювати свій міжнародний авторитет.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Алданов, Ю. В., Забара, І. М., & Резніченко, В. І. (2003). *Право зовнішніх зносин: Дипломатичне право, дипломатичне право міжнародних організацій, право спеціальних місій, консульське право: Збірник документів*. Київ: Промені.

Bekulard, B. (2020). *Etiquette, diplomatic protocol and savoir-vivre as the code of conduct for police officers*. Miscellanea, 27, 45–58.

Bremer, S. A. (1992). Dangerous dyads: Conditions affecting the likelihood of interstate war, 1816–1965. *Journal of Conflict Resolution, 36*(2), 309–341.

Cadier, D. (2019). Populist governments and foreign policy: A comparative perspective. *International Politics, 56*(3), 335–351.

Chan, S. (1997). Democracy and war: Some thoughts on future research agenda. *International Interactions, 23*(2), 191–208.

Diplomatic Academy. (n.d.). *Diplomacy textbook*. The Diplomatic Academy. https://diplomaticacademy.us/diplomacy-textbook/

Fearon, J. D. (1998). Domestic politics, foreign policy, and theories of international relations. *Annual Review of Political Science, 1*(1), 289–313. https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.1.1.289

Hagan, J. D. (1993). *Political opposition and foreign policy in comparative perspective*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.

Hay, C. (2002). Political analysis: A critical introduction. Basingstoke: Palgrave. ISBN 0-333-94506

Котенко В, (2020). Михайло Драгоманов і формування української політичної традиції. *Український історичний журнал, 5*, 95–112. https://doi.org/10.15407/uhj2020.05.095

Ковальчук, О. (2023). Іван Франко і концепт української політичної нації: соціально-демократичний вимір. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень, 4*, 112–124.

Maoz, Z., & Abdolali, N. (1989). Regime types and international conflict, 1816–1976. *Journal of Conflict Resolution, 33*(1), 3–35. https://doi.org/10.1177/0022002789033001

Marín-Albaladejo, J. A., Arroyas Langa, E., & Pérez-Díaz, P. L. (2023). Persuasive leadership through framing, rhetoric, and history: An analysis of Zelensky's speeches after the invasion of Ukraine. *Revista Latina de Comunicación Social, 81*, 121–174.

Marrero, O. J. (2024, July). International diplomatic protocol and etiquette [Conference presentation]. *National Association of Secretaries of State (NASS) Summer Conference, San Juan, Puerto Rico*.

Mautner-Markhof, F. (Ed.). (1989). *Processes of international negotiation*. Laxenburg: IIASA. https://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/3214/1/XB-89-601.pdf

Meerts, P. (2015). *Diplomatic negotiation: Essence and evolution*. Clingendael Institute.https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/Diplomatic_Negotiation_Web_2015.pdf

Morgan, T. C., & Schwebach, V. L. (1992). Take two democracies and call me in the morning: A prescription for peace? *International Interactions, 17*(4), 305–320. https://doi.org/10.1080/03050629208434786

Rudnytsky, I. L. (1969). *Essays in modern Ukrainian history*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies.

U.S. Department of State. (n.d.). *Protocol for the modern diplomat*. Office of the Chief of Protocol. https://www.govinfo.gov/content/pkg/govpub-s-purl-lps81568/pdf/govpub-s-purl-lps81568.pdf

Weede, E. (1984). Democracy and war involvement. *Journal of Conflict Resolution, 28*(4), 649–664. https://www.jstor.org/stable/173985

Zakharova, O. (2022). Diplomatic ceremonial as the basis of the culture of international relations. *Studies in Media and Communication, 10*(1), 22–30. https://doi.org/10.11114/smc.v10i1.5478

REFERENCES

Aldanov, Y. V., Zabara, I. M., & Reznichenko, V. I. (2003). *Law of foreign relations: Diplomatic law, diplomatic law of international organizations, law of special missions, consular law: Collection of documents*. Kyiv: Promeni.

Bekulard, B. (2020). Etiquette, diplomatic protocol and savoir-vivre as the code of conduct for police officers. *Miscellanea, 27*, 45–58.

Bremer, S. A. (1992). Dangerous dyads: Conditions affecting the likelihood of interstate war, 1816–1965. *Journal of Conflict Resolution, 36*(2), 309–341.

Cadier, D. (2019). Populist governments and foreign policy: A comparative perspective. *International Politics, 56*(3), 335–351.

Chan, S. (1997). Democracy and war: Some thoughts on future research agenda. *International Interactions, 23*(2), 191–208. https://doi.org/10.1080/03050629708434908

Diplomatic Academy. (n.d.). *Diplomacy textbook*. The Diplomatic Academy. https://diplomaticacademy.us/diplomacy-textbook/

Fearon, J. D. (1998). Domestic politics, foreign policy, and theories of international relations. *Annual Review of Political Science, 1*(1), 289–313. https://doi.org/10.1146/annurev.polisci.1.1.289

Hagan, J. D. (1993). *Political opposition and foreign policy in comparative perspective*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.

Hay, C. (2002). Political analysis: A critical introduction. Basingstoke: Palgrave. ISBN 0-333-94506-9.

Kotenko, V. (2020). Mykhailo Drahomanov and the formation of the Ukrainian political tradition. *Ukrainian Historical Journal, 5*, 95–112. https://doi.org/10.15407/uhj2020.05.095

Kovalchuk, O. (2023). Ivan Franko and the concept of the Ukrainian political nation: The social-democratic dimension. *Scientific Notes of the Institute of Political and Ethno-National Studies, 4*, 112–124.

Maoz, Z., & Abdolali, N. (1989). Regime types and international conflict, 1816–1976. *Journal of Conflict Resolution, 33*(1), 3–35. https://doi.org/10.1177/0022002789033001

Marín-Albaladejo, J. A., Arroyas Langa, E., & Pérez-Díaz, P. L. (2023). Persuasive leadership through framing, rhetoric, and history: An analysis of Zelensky's speeches after the invasion of Ukraine. *Revista Latina de Comunicación Social, 81*, 121–174.

Marrero, O. J. (2024, July). International diplomatic protocol and etiquette [Conference presentation]. *National Association of Secretaries of State (NASS) Summer Conference, San Juan, Puerto Rico*.

Mautner-Markhof, F. (Ed.). (1989). *Processes of international negotiation*. Laxenburg: International Institute for Applied Systems Analysis (IIASA). https://pure.iiasa.ac.at/id/eprint/3214/1/XB-89-601.pdf
Meerts, P. (2015). *Diplomatic negotiation: Essence and evolution*. Clingendael Institute.https://www.clingendael.org/sites/default/files/pdfs/Diplomatic_Negotiation_Web_2015.pdf
Morgan, T. C., & Schwebach, V. L. (1992). Take two democracies and call me in the morning: A prescription for peace? *International Interactions, 17*(4), 305–320. https://doi.org/10.1080/03050629208434786
Rudnytsky, I. L. (1969). *Essays in modern Ukrainian history*. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies.
U.S. Department of State. (n.d.). *Protocol for the modern diplomat*. Office of the Chief of Protocol. https://www.govinfo.gov/content/pkg/govpub-s-purl-lps81568/pdf/govpub-s-purl-lps81568.pdf
Weede, E. (1984). Democracy and war involvement. *Journal of Conflict Resolution, 28*(4), 649–664. https://www.jstor.org/stable/173985 Zakharova, O. (2022). Diplomatic ceremonial as the basis of the culture of international relations. *Studies in Media and Communication, 10*(1), 22–30. https://doi.org/10.11114/smc.v10i1.5478

Electoral Challenges and Transparency in Ukraine under Martial Law and the Role of Civil Society

UDC: 323.1:342.8:316.42 DOI: https://doi.org/10.15421/172620

Kyrychenko Yuriy
Dr.Sc., Full Prof., https://orcid.org/0000-0002-1212-1622, j.m.kirichenko_yuriy84@ukr.net
Sergiienko Tetiana
Ph.D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0002-4654-9248, j.m.sergienko7921@gmail.com
Mytiuk Andrii
Ph.D. Student, https://orcid.org/0009-0007-0867-2724, j.m.mityuk83@gmail.com
National University «Zaporizhzhia Polytechnic» (Zaporizhzhia, Ukraine)

Abstract.
Relevance. In the context of the full-scale invasion of Ukraine by the Russian Federation and the imposition of martial law, holding elections on scheduled dates has become impossible, creating challenges for the legitimacy of political processes and citizens' trust in state institutions. At the same time, the development of a high level of electoral-legal culture and active participation of civil society are key factors in ensuring the potential transparency of electoral processes and preparing society for the conduct of free and fair elections after the end of hostilities.

Purpose of the study. To identify the role of civil society in ensuring the potential transparency of the electoral process through the lens of a mature electoral-legal culture in the contemporary political and legal context of Ukraine.

Results. The article analyzes the main mechanisms of public oversight and electoral preparation, including the work of observation missions, media monitoring, advocacy campaigns, and digital tools for citizen participation. It is established that a high level of electoral-legal culture and civil society activity contribute to raising citizens' legal awareness, fostering a critical attitude toward electoral fraud, and preparing society for the transparent conduct of future elections. The synergy of legal awareness and civic engagement serves as an effective safeguard against abuses and information manipulation.

Conclusions. Ensuring the potential transparency of elections requires the combination of institutional guarantees with a high level of electoral-legal culture and systematic involvement of civil society organizations. Despite positive trends, challenges remain, including regional disparities, electoral populism, and limited access to legal education. It is recommended to expand civic education programs, develop long-term observation platforms, and strengthen cooperation between state institutions and the civil sector.

Keywords: potential electoral transparency, electoral-legal culture, civil society, electoral process, democratic control, political participation, legitimacy

Проблеми організації і прозорості виборів в Україні в умовах воєнного стану та роль громадянського суспільства

Кириченко Юрій, Сергієнко Тетяна, Митюк Андрій
Національного університету «Запорізька політехніка» (Запоріжжя, Україна)

Анотація.
Актуальність. У контексті повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну та запровадженого воєнного стану проведення виборів у встановлені строки стало неможливим, що створює виклики щодо легітимності політичних процесів і довіри громадян до інститутів влади. Водночас формування високого рівня електорально-правової культури та активна участь громадянського суспільства виступають ключовими чинниками потенційної прозорості виборчих процесів і підготовки суспільства до проведення чесних та справедливих виборів після завершення воєнних дій.

Мета дослідження. Визначити роль громадянського суспільства у забезпеченні потенційної прозорості виборчого процесу через призму зрілості електорально-правової культури в сучасних політико-правових умовах України.

Результати. У статті проаналізовано основні механізми громадського контролю та підготовки до виборів, зокрема діяльність спостережних місій, медіамоніторинг, адвокаційні кампанії та цифрові інструменти участі громадян. Визначено, що високий рівень електорально-правової культури та активність громадянського суспільства сприяють підвищенню правової обізнаності населення, формуванню критичного ставлення до фальсифікацій і підготовці суспільства до прозорого проведення виборів у майбутньому. Синергія правової обізнаності та громадської активності виступає ефективним запобіжником проти зловживань та інформаційних маніпуляцій.

Висновки. Забезпечення потенційної прозорості виборів потребує поєднання інституційних гарантій із високим рівнем електорально-правової культури та системною участю громадських організацій. Попри позитивну динаміку, залишаються виклики, пов'язані з регіональними диспропорціями, електоральним популізмом та обмеженим доступом до правової освіти. Рекомендовано розширення програм громадянської просвіти, розвиток довгострокових спостережних платформ і посилення співпраці між державними інститутами та громадським сектором.

Ключові слова: потенційна прозорість виборів, електорально-правова культура, громадянське суспільство, виборчий процес, демократичний контроль, політична участь, легітимність

Стаття надійшла / Article arrived: 09.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 24.20.2025

Вступ.

Повномасштабне вторгнення росії в Україну 24 лютого 2022 року стало критичною точкою ескалації збройного протистояння, яке розпочалося ще у 2014 році, і ця військова агресія не лише радикально змінила політичну та безпекову архітектуру регіону, але й актуалізувала питання щодо здатності держави забезпечити прозорість і легітимність виборчих процесів у складних умовах. Питання виборів в Україні завжди викликало жваві дискусії серед громадян, оскільки від їх результатів значною мірою залежала доля людей та подальший розвиток держави (Палій, 2009). Особливої актуальності воно набуває в умовах військових дій та продовження воєнного стану, який законодавчо забороняє проведення будь-яких виборів, хоча Конституція України таких обмежень практично не містить. Так, у жовтні 2023 року мали відбутися вибори до Верховної Ради України, хоча щодо цього виникали певні дискусії, зумовлені неточним формулюванням статті 77 Конституції (Конституція України, 1996), а також повинні були відбутися вибори Президента України 31 березня 2024 року. Проте через воєнний стан проведення цих виборів не відбулося, що створило додаткову невизначеність щодо легітимності політичних процесів та наголосило на важливості активної ролі громадянського суспільства у підтримці демократичних стандартів навіть за надзвичайних умов.

Щодо 26 жовтня 2025 року, ця дата мала стати днем чергових місцевих виборів. Проте війна триває, і проведення виборів наразі є неможливим, що підтверджували керівники держави ще у 2022 році, неодноразово наголошуючи на неможливості організації виборчого процесу в умовах воєнного стану (Вибори у 2025-му, 2024). Ця ситуація підтверджує, що прозорість виборчого процесу у таких умовах розглядається не як фактичне голосування, а як потенційна готовність системи, інституцій і громадян до проведення чесних і легітимних виборів після завершення воєнних дій.

В умовах гібридних загроз, інформаційного впливу та зовнішнього тиску особливого значення набувають громадські інститути та рівень електорально-правової культури, які виступають ключовими чинниками забезпечення демократичних стандартів та протидії фальсифікаціям у виборчому процесі. Невизначеність завершення війни підкреслює актуальність системного наукового осмислення ролі громадянського суспільства у забезпеченні прозорості та легітимності виборів.

Актуальність дослідження полягає в тому, що сучасна українська демократія перебуває під значним впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, що визначають якість виборчих процедур, рівень довіри громадян до інститутів влади та їхню готовність брати активну участь у політичному житті. Умови воєнного стану створюють надзвичайно складний контекст для організації та проведення виборів, значно обмежують можливості проведення спостереження та контролю за їх прозорістю і відкритістю, а також підвищують ризики фальсифікацій та маніпуляцій.

У цих умовах особливого значення набуває розвиток громадянського суспільства та формування зрілої електорально-правової культури, що виступають ключовими чинниками забезпечення демократичних стандартів, легітимності політичних рішень і протидії порушенням виборчого процесу. Актуальність теми також визначається зростанням участі громадськості у виборчому контролі, поширенням цифрових платформ для моніторингу виборів та необхідністю формування правової свідомості виборців у нестабільних умовах.

Системне наукове осмислення цих аспектів дозволяє виробити практичні рекомендації щодо підвищення ефективності механізмів забезпечення прозорості виборів, зміцнення довіри громадян до політичних інститутів та адаптації демократичних процедур до надзвичайних умов, що є стратегічно важливим для підтримки стабільності та стійкості української державності під час та після воєнного конфлікту.

Метою дослідження є виявлення ролі громадянського суспільства у забезпеченні потенційної прозорості виборчого процесу через призму зрілості електорально-правової культури в сучасних політико-правових умовах України.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Проблемні питання організації та забезпечення прозорості виборчого процесу в Україні досліджували багато вітчизняних науковців, серед яких О. Лялюк, М. Малетич, К. Павшук, О. Роговенко, М. Ставнійчук, А. Стешенко, А. Нітченко та інші. Їхні наукові праці створюють міцне підґрунтя для подальшого аналізу ролі громадянського суспільства та електорально-правової культури у забезпеченні демократичних стандартів проведення виборів, особливо в умовах воєнного стану.

Окрему увагу вітчизняні правознавці приділяли дослідженню історичних етапів становлення виборчих систем, їх реформування, визначенню переваг і недоліків різних моделей, а також шляхам удосконалення виборчого законодавства України з урахуванням зарубіжного досвіду. У цьому напрямі вагомий внесок зробили такі науковці, як О. Баймуратов, Ю. Барабаш, А. Білоус, В. Журавський, Г. Клименко, Ю. Ключковський, В. Колеснік, В. Кравченко, О. Майданник, О. Марцеляк, М. Наход, О. Новиков, М. Остапенко, А. Романюк, М. Ставнійчук, В. Теліпко, Ю. Тодика, В. Шаповал, Ю. Шемчушенко, Н. Шукліна та інші. Водночас, незважаючи на значну кількість наукових напрацювань, питання комплексного аналізу ролі громадянського суспільства та зрілої електорально-

правової культури у забезпеченні прозорості та легітимності виборчого процесу в умовах воєнного стану залишаються недостатньо дослідженими. Саме тому подальше вивчення цих аспектів має важливе теоретичне та практичне значення для формування стійких демократичних інститутів в Україні.

Результати дослідження.

Вибори є фундаментальним інститутом демократії та ключовим механізмом реалізації політичних прав громадян, що забезпечує взаємодію суспільства і держави у процесі формування влади. Відповідно до ст. 1 Виборчого кодексу України, вибори в державі є основною формою народного волевиявлення та способом безпосереднього здійснення влади Українським народом (Виборчий кодекс України, 2019). З теоретичної точки зору, вибори є політико-правовою процедурою, під час якої політично активні громадяни, які мають право голосу, на основі власних переконань, інтересів і політичних поглядів формують органи державної влади та місцевого самоврядування.

Проведення виборів в умовах демократичного устрою виконує дві ключові функції: репрезентаційну, яка полягає в оновленні складу представницьких органів, органів державної влади та місцевого самоврядування, а також голови держави (у республіканських державах), та легітимаційну, що забезпечує суспільну довіру до влади і підтверджує її відповідність демократичним стандартам. У державах з розвиненою демократією виборчий процес є регулярним, конкурентним і відкритим, що мінімізує ризики політичного застою та забезпечує високий рівень електоральної культури і політичної легітимності.

В умовах авторитарного правління вибори часто втрачають свою функцію оновлення влади та легітимації через суспільну підтримку, замінюючись процесом формальної легалізації політичної влади (Ромців, 2023).

В контексті України сьогодні проведення виборів ускладнене війною до такої міри, що їх організація наразі є неможливою. Воєнні умови накладають значні обмеження на організаційно-правові механізми виборчого процесу, доступність та прозорість голосування, а також контроль за дотриманням демократичних процедур. У цих умовах особливого значення набуває роль громадянського суспільства, яке виступає чинником моніторингу виборів, формування правової свідомості виборців та підтримки прозорості політичних процедур (Сергієнко, 2024). Формування та розвиток електорально-правової культури громадян є ключовим для забезпечення демократичної стабільності та легітимності політичних рішень навіть у надзвичайних умовах воєнного стану.

Враховуючи проблематику проведення виборів в умовах воєнного стану та роль громадянського суспільства, важливо окреслити основні поняття, що використовуються у дослідженні. Нижче наведено таблицю з визначеннями ключових термінів, які формують понятійно-категоріальний апарат дослідження.

Табл. 1

Основні поняття дослідження

Поняття	Визначення
Вибори (Виборчий кодекс України, 2019)	Політико-правова процедура, за якої громадяни, що мають право голосу, обирають представників до органів державної влади та місцевого самоврядування з метою реалізації принципів народовладдя, формування легітимних органів влади та забезпечення демократичної відповідальності обраних посадових осіб.
Громадянське суспільство (Бабарикіна & Сергієнко, 2021)	Сукупність неполітичних організацій, ініціатив та форм самоорганізації громадян, які функціонують незалежно від держави та сприяють контролю за діяльністю влади, формуванню правової свідомості населення, залученню громадян до участі в суспільно-політичних процесах і підвищенню прозорості публічного управління.
Електорально-правова культура (Поліщук, 2019)	Рівень правової обізнаності, політичної відповідальності та громадянської активності виборців, що визначає ступінь дотримання демократичних норм під час виборчого процесу, здатність критично оцінювати політичні програми та робити усвідомлений вибір.
Прозорість виборчого процесу (Рум'янцева, 2015)	Ступінь відкритості й підзвітності організації та проведення виборів, що забезпечується через доступ громадян і спостерігачів до процедур голосування, публічність інформації та можливість незалежної перевірки результатів.
Легітимність виборів (Виборча система)	Рівень суспільного визнання результатів виборів як таких, що відображають реальну волю громадян та відповідають принципам чесності, змагальності й правової справедливості, що, у свою чергу, визначає стабільність політичної системи.
Воєнний стан (Закон України, 2015)	Особливий правовий режим, який запроваджується для забезпечення національної безпеки в умовах збройної агресії, передбачає тимчасове обмеження конституційних прав і свобод громадян, змінює порядок функціонування органів влади та створює додаткові перешкоди для організації виборчого процесу.

Таким чином, наведені поняття формують концептуальну основу дослідження, визначають ключові категорії аналізу та дозволяють системно оцінювати проблеми організації та прозорості виборчого процесу в Україні в умовах воєнного стану, а також роль громадянського суспільства у забезпеченні легітимності і демократичності політичних процедур.

Правове регулювання виборчих процесів в Україні охоплює широкий спектр законодавчих актів. Найважливішими у контексті воєнного стану залишаються Конституція України (Конституція України, 1996), Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (далі – Закон № 389-VIII) (Закон України, 2015), а також Виборчий кодекс України (Виборчий кодекс України, 2019). Водночас роль останнього у порівнянні з Конституцією та Законом № 389-VIII обмежена, оскільки кодекс передбачає, що у період дії воєнного стану виборчі процеси зупиняються і вибори не проводяться.

Відповідно до ст. 19 Закону № 389-VIII, під час воєнного стану забороняється внесення змін до Конституції, проведення виборів, референдумів, масових зборів, акцій та страйків. Це означає пряму заборону на організацію будь-яких виборів, навіть у разі закінчення повноважень органів влади.

Конституція України містить спеціальні положення щодо термінів повноважень парламенту. Так, ч. 4 ст. 83 передбачає, що у випадку закінчення строку повноважень Верховної Ради, обраної до введення воєнного стану, її повноваження автоматично продовжуються до першого засідання новообраної Ради після скасування воєнного стану. Строк повноважень Верховної Ради, обраної до введення воєнного стану, офіційно завершився, однак нові вибори провести не було можливості, оскільки воєнний стан триває. Це констатує неможливість легітимного формування нового складу парламенту до завершення дії особливого правового режиму.

В Україні склалася правова колізія, пов'язана з неможливістю проведення виборів під час дії воєнного стану. Відповідно до Конституції, чергові парламентські вибори мали відбутися восени 2023 року, а президентські – навесні 2024 року (перший тур 31 березня, другий – 21 квітня).

Проте воєнний стан призупинив виборчі кампанії, оскільки стаття 19 Закону «Про правовий режим воєнного стану» забороняє проведення виборів у цей період. Конституція України гарантує виборче право (ст. 38), але це право не належить до категорії невідчужуваних (ст. 64), тому може бути тимчасово обмежене. Указ Президента № 64/2022 передбачає таке обмеження, хоча прямо не зобов'язує до нього.

Особливої гостроти ситуація набуває щодо інституту президентства. Конституція не передбачає автоматичного продовження повноважень Президента після завершення п'ятирічної каденції у випадку, якщо вибори не проведені. Таким чином, формально повноваження чинного Президента мали завершитися наприкінці березня 2024 року, однак законодавчого механізму передачі влади в умовах воєнного стану не існує.

Отже, неможливість проведення виборів зумовлена не лише юридичними обмеженнями, а й міркуваннями безпеки, що унеможливлює повноцінну організацію виборчого процесу. Це породжує необхідність конституційного врегулювання питання легітимності влади в умовах тривалого воєнного стану.

Схожа ситуація спостерігається щодо органів місцевого самоврядування. Хоча законодавство передбачає заборону проведення виборів у період воєнного стану, Конституція України не містить прямої заборони на проведення місцевих виборів у безпечних районах. Теоретично, у таких регіонах можна було б організувати виборчий процес, проте загальна безпекова ситуація залишалася надзвичайно складною, що унеможливлювало реалізацію виборчого права громадян.

Станом на 2025 рік строки повноважень усіх органів влади, включно з Президентом та Верховною Радою, формально добігли кінця. Щодо місцевих виборів, виборчий процес мав стартувати за 50 днів до дня голосування, тобто для проведення виборів 26 жовтня 2025 року він мав розпочатися 6 вересня. Проте проведення будь-яких виборів у період воєнного стану прямо заборонене. Законодавство встановлює, що чергові вибори можуть бути призначені не пізніше одного місяця після його завершення.

Виборчий кодекс додатково передбачає, що парламент повинен ухвалити рішення про призначення чергових місцевих виборів не пізніше ніж за 90 днів до дня голосування. Для виборів 26 жовтня 2025 року останнім можливим днем такого рішення був 28 липня 2025 року. Проте воєнний стан не був скасований, і Верховна Рада продовжила його до 5 листопада 2025 року, ухваливши відповідний закон 26 липня 2025 року, який набув чинності того ж дня. Також Указ Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» затверджено Законом № 4524-IX від 15.07.2025р. (Указ Президента України, 2025). Таким чином, проведення будь-яких виборів залишається неможливим через безперервний воєнний стан, що триває з 24 лютого 2022 року. На це накладаються конституційні та законодавчі колізії, які ускладнюють будь-які спроби легітимного оновлення владних інституцій.

У цьому контексті роль громадянського суспільства стає критичною для забезпечення потенційної прозорості виборчого процесу (Бєльська, 2020). Навіть у відсутності фактичного проведення виборів організації громадянського суспільства виконують низку ключових функцій, які сприяють підтримці демократичних стандартів та легітимності органів влади (Нечай & Волобуєв, 2025). До таких функцій належать:

- моніторинг дотримання прав виборців, включно з фіксацією порушень та інформуванням громадськості;
- інформаційні кампанії, що забезпечують доступ населення до актуальної інформації про їхні виборчі права;
- освітні ініціативи, зокрема тренінги, лекції, вебінари для підвищення громадянської обізнаності;
- інституційний тиск на органи влади, що включає рекомендації, партнерство з міжнародними організаціями та моніторинг виконання демократичних стандартів.

Таким чином, громадянське суспільство виступає гарантом потенційної легітимності виборчого процесу, а його активність формує основу для прозорого відновлення виборів після завершення воєнного стану та мінімізує ризики конституційної невизначеності (Табл. 2).

Табл. 2.

Основні напрями діяльності громадянського суспільства у забезпеченні прозорості виборчого процесу

Напрям діяльності	Конкретні дії	Очікуваний ефект
Моніторинг	Фіксація порушень прав виборців, складання звітів, публікації в медіа, збір статистики та аналіз виборчого процесу	Своєчасне виявлення проблем та документування порушень, підвищення прозорості процесу, створення основи для правових та політичних рекомендацій
Інформаційні кампанії	Роз'яснення виборчих прав, організація медіа-проектів, публікацій у соцмережах, інформування через місцеві ЗМІ та онлайн-платформи	Підвищення обізнаності громадян про їхні права та процедури голосування, стимулювання активної участі у виборах, формування критичного ставлення до порушень
Освітні ініціативи	Проведення тренінгів, лекцій, вебінарів, створення навчальних матеріалів та інтерактивних курсів для різних груп населення	Підготовка населення до участі у виборах, розвиток електорально-правової культури, формування свідомого і відповідального виборця
Інституційний тиск	Надання рекомендацій органам влади, офіційні звернення, адвокаційні кампанії, співпраця з міжнародними експертами та спостережними місіями	Забезпечення дотримання демократичних стандартів, підвищення потенційної легітимності виборів, створення механізмів контролю та підзвітності влади, запобігання порушенням і корупції

Аналіз основних напрямів діяльності громадянського суспільства, що їхня активність охоплює всі ключові аспекти забезпечення потенційної прозорості виборчого процесу: від моніторингу прав виборців та інформаційних кампаній до освітніх ініціатив і інституційного впливу на органи влади. Реалізація цих функцій сприяє підтримці демократичних стандартів навіть у відсутності фактичного проведення виборів та створює основу для легітимного відновлення виборчого процесу після завершення воєнного стану.

Для наочного відображення взаємозв'язку між напрямами діяльності громадянського суспільства та потенційною прозорістю виборчого процесу можна використати схему (Рис. 1), яка демонструє механізми впливу громадських організацій на забезпечення легітимності органів влади.

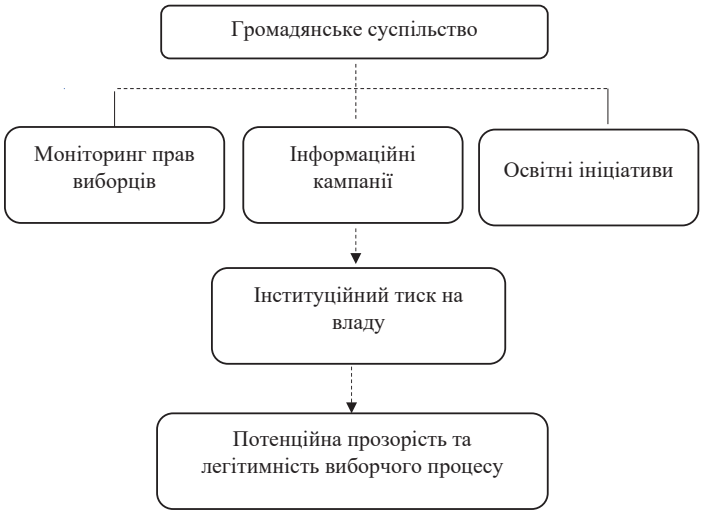

Рис. 1. Механізми впливу громадянського суспільства на прозорість виборчого процесу

З наведеного рисунка видно, що діяльність громадянського суспільства охоплює комплекс взаємопов'язаних механізмів, спрямованих на забезпечення потенційної прозорості виборчого процесу. Моніторинг дотримання прав виборців, інформаційні та освітні кампанії, а також інституційний тиск на органи влади формують системну основу для легітимного відновлення виборів після завершення воєнного стану. Отже, активність громадських організацій не лише підтримує демократичні стандарти в умовах воєнного стану, а й мінімізує ризики конституційної невизначеності, забезпечуючи потенційну легітимність органів влади та готовність суспільства до участі у майбутніх виборах.

Висновки.

Таким чином, на основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки:

1. Проблема проведення виборів під час воєнного стану в Україні є комплексною і багатоплановою. Поєднання законодавчих обмежень, безпекових ризиків та конституційних колізій унеможливлює організацію виборчого процесу, а відсутність механізмів автоматичного продовження повноважень органів влади створює правову невизначеність та загрожує легітимності державних інституцій. Додатковим фактором є необхідність узгодження національних правових норм із міжнародними стандартами демократичних виборів, що підвищує складність практичного втілення процедур голосування.

2. Ситуація з виборами органів місцевого самоврядування демонструє ще більшу складність. Хоча Конституція України не містить прямої заборони на проведення виборів у безпечних регіонах, загальна безпекова ситуація унеможливлює реалізацію цього права, що підкреслює суперечливість законодавчих норм і потребу в їхньому удосконаленні. Крім того, відсутність чітких механізмів проведення дистанційного або альтернативного голосування створює додаткові ризики дискримінації виборців та нерівного доступу до виборчого процесу.

3. Громадянське суспільство відіграє критично важливу роль у підтримці потенційної прозорості виборчого процесу. Його активність охоплює кілька взаємопов'язаних напрямів: моніторинг дотримання прав виборців, проведення інформаційних та освітніх кампаній, формування інституційного тиску на органи влади для дотримання демократичних стандартів, а також створення аналітичних платформ для оцінки стану виборчого процесу. Ці дії дозволяють не лише підтримувати потенційну легітимність органів влади, але й створюють основу для прозорого відновлення виборчого процесу після завершення воєнного стану, зменшують ризики політичної нестабільності та підвищують суспільну довіру до демократичних процедур.

4. Активність громадських організацій сприяє підвищенню громадянської обізнаності та готовності населення до участі у виборах, а також формує основу для прозорого відновлення виборчого процесу після завершення війни та скасування воєнного стану. Завдяки систематичному проведенню тренінгів, семінарів та інформаційних кампаній громадяни отримують необхідні знання про процедури голосування, свої права та механізми захисту від порушень. Це дозволяє не лише зменшити ризики конституційної невизначеності, але й формує довіру до майбутніх виборів, що є важливим фактором стабілізації демократичних інституцій, зміцнення електорально-правової культури та відновлення ефективної взаємодії громадянського суспільства з органами влади.

5. Необхідно системно розвивати потенціал громадянського суспільства через модернізацію моніторингових механізмів, створення інтерактивних інформаційних платформ, впровадження освітніх програм, а також розвиток партнерства з міжнародними організаціями та спостережними місіями. Такий комплексний підхід дозволить забезпечити прозорість та легітимність виборчого процесу навіть у складних надзвичайних ситуаціях, а також сприятиме формуванню довгострокових стратегій громадянської участі, підтримці демократичних стандартів та підвищенню ефективності державних інституцій у період трансформацій.

Щодо перспективи подальших досліджень у цій сфері, то вони полягають у комплексному вивченні ролі громадянського суспільства у забезпеченні прозорості виборчого процесу в умовах надзвичайних ситуацій та воєнного стану. До пріоритетних напрямів належить аналіз ефективності різних форм моніторингу та інформаційних кампаній у безпечних і прифронтових регіонах, оцінка їх впливу на підвищення громадянської обізнаності та дотримання виборчих прав. Значну увагу слід приділити розробці механізмів інтеграції громадських організацій у формальні процедури виборчого процесу після завершення воєнного стану, а також вивченню міжнародного досвіду організації виборів у кризових умовах з метою адаптації кращих практик до українських реалій. Не менш важливим є дослідження правових аспектів, спрямованих на врегулювання конституційних колізій під час надзвичайних ситуацій, а також оцінка потенціалу технологічних інструментів і цифрових платформ для моніторингу, інформування та залучення громадян у виборчий процес навіть за умов обмеженої мобільності та безпеки.

БІБІЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Бабарикіна, Н. А., & Сергієнко, Т. І. (2021). *Сталий розвиток громадянського суспільства в період гібридних війн*. У *Role of science and education for sustainable development* (Monograph 44, сс. 704–713). University of Technology, Katowice. ISBN 978–83–960717–0–5. http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/f8b2328a3dbfcf8d510300259fb8a101.pdf.

Бєльська, Т. В. (2020). *Державна влада та громадянське суспільство: конспект лекцій для студентів бакалавріату всіх форм навчання спеціальності 281 – Публічне управління та адміністрування*. ХНУМГ ім. О. М. Бекетова.

Вибори у 2025-му? (2024). У владі обговорюють можливі сценарії. https://lb.ua/news/2024/10/03/637579_vibori_2025mu_vladi_obgovoryuyut.html.

Виборча система та легітимність виборів. (б.р.). *Socialdata.org.ua*. https://socialdata.org.ua/viborcha-sistema-ta-legitimnist-vibo/.

Виборчий кодекс України: Закон України від 19.12.2019 № 396-IX. (2019). https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/396-20#Text

Про правовий режим воєнного стану.Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII (2015). https://tax.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/zakoni-ukraini/77475.html.

Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. (1996). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%d0%b2%d1%80#text

Нечай, О., & Волобуєв, В. (2025). Роль громадянського суспільства у формуванні ефективних владних рішень під час демократичного транзиту. *Наукові праці МАУП. Політичні науки та публічне управління*, 2(78), 113–118.. https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-2(78)-17

Палій, Г. О. (2009). Виборча система України: проблеми, наслідки функціонування та шляхи вдосконалення. *Монітор*, 12. http://www.mss.gov.ua/Momtor/April/12.htm.

Поліщук, І. О., & Сахань, О. М. (2019). Категорія «електоральна культура». *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 2(41), 52–69.

Ромців, О., & Микієвич, Л. (2023). Виборчі системи: переваги, недоліки, пошуки оптимальних варіантів. Вісник НУ «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки, 10(3(39)), 281–288. https://doi.org/10.23939/law2023.39.281.

Рум'янцева, С. В. (2015). Прозорість виборчого процесу: необхідність та наслідки втілення в Україні. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*, 1/2(25/26), 101–105. https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/119331/113866.

Сергієнко, Т. І. (2024). Взаємодія органів влади та суспільства в умовах війни. У *Політика та право в умовах дії воєнного стану: пошук рішень* (сс. 175–177). УДУ імені Михайла Драгоманова.

Указ Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні», затверджений Законом № 4524-IX від 15.07.2025. (2025). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/478/2025#Text.

REFERERNCES

Babarykina, N. A., & Serhiienko, T. I. (2021). Stalyi rozvytok hromadianskoho suspilstva v period hibrydnykh viin [Sustainable development of civil society during hybrid wars]. In *Role of science and education for sustainable development* (Monograph 44, pp. 704–713). University of Technology, Katowice. ISBN 978–83–960717–0–5. http://www.wydawnictwo.wst.pl/uploads/files/f8b2328a3dbfcf8d510300259fb8a101.pdf.

Bielska, T. V. (2020). Derzhavna vlada ta hromadianske suspilstvo: konspekt lektsii [State power and civil society: Lecture notes]. KhNUMH im. O. M. Beketova.

Konstytutsiia Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine No. 254k/96-VR of 28.06.1996]. (1996). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text.

Nechai, O., & Volobuiev, V. (2025). Rol hromadianskoho suspilstva u formuvanni efektyvnykh vladnykh rishen pid chas demokratychnoho tranzytu [The role of civil society in shaping effective governance decisions during democratic transition]. *Naukovi pratsi MAUP*. Politychni nauky ta publichne upravlinnia, 2(78), 113–118. https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-2(78)-17.

Palii, H. O. (2009). Vyborcha systema Ukrainy: problemy, naslidky funktsionuvannia ta shliakhy vdoskonalennia [Electoral system of Ukraine: Problems, consequences of functioning and ways of improvement]. *Monitor*, 12. http://www.mss.gov.ua/Momtor/April/12.htm.

Polishchuk, I. O., & Sakhan, O. M. (2019). Katehoriia «elektoralna kultura» [The category of «electoral culture»]. *Visnyk NIUU imeni Yaroslava Mudroho. Seriia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia*, 2(41), 52–69.

Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu. Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 № 389-VIII [Law of Ukraine No. 389-VIII «On the legal regime of martial law» of 12.05.2015]. (2015). https://tax.gov.ua/diyalnist-/zakonodavstvo-pro-diyalnis/zakoni-ukraini/77475.html.

Pro prodovzhennia stroku dii voiennoho stanu v Ukraini. Ukaz Prezydenta Ukrainy, zatverdzhenyi Zakonom № 4524-IX vid 15.07.2025 [Decree of the President of Ukraine «On the extension of martial law in Ukraine», approved by Law No. 4524-IX of 15.07.2025]. (2025). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/478/2025#Text.

Romtsiv, O., & Mykiievych, L. (2023). Vyborchi systemy: perevahy, nedoliky, poshuky optymalnykh variantiv [Electoral systems: Advantages, disadvantages, search for optimal models]. *Visnyk NU «Lvivska politekhnika»*. Seriia: Yurydychni nauky, 10(3(39)), 281–288. https://doi.org/10.23939/law2023.39.281.

Rumiantseva, S. V. (2015). Prozorist vyborchoho protsesu: neobkhidnist ta naslidky vtilennia v Ukraini [Transparency of the electoral process: necessity and consequences of implementation in Ukraine]. *Visnyk NTUU «KPI». Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo,* 1/2(25/26), 101–105. https://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/119331/113866.

Serhiienko, T. I. (2024). Vzaiemodiia orhaniv vlady ta suspilstva v umovakh viiny [Interaction between government bodies and society in wartime]. In *Polityka ta pravo v umovakh dii voiennoho stanu: poshuk rishen* (pp. 175–177). UDU imeni Mykhaila Drahomanova.

Vyborcha systema ta lehitymnist vyboriv [Electoral system and legitimacy of elections]. (n.d.). Socialdata.org.ua. https://socialdata.org.ua/viborcha-sistema-ta-legitimnist-vibo/.

Vyborchyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 19.12.2019 № 396-IX [Electoral Code of Ukraine: Law of Ukraine No. 396-IX of 19.12.2019]. (2019). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text.

Vybory u 2025-mu? U vladi obhovoriuiut mozhlyvi stsenarii [Elections in 2025? Possible scenarios discussed by authorities]. (2024). https://lb.ua/news/2024/10/03/637579_vibori_2025mu_vladi_obgovoryuyut.html.

Improving Human Resources Potential and İncreasing the Efficiency of Public Administration

UDC: 351.83:005.95/.96 DOI: https://doi.org/10.15421/172621

Mehbaliyev Mushvig Tarmammad
Doctoral Student, https://orcid.org/0009-0003-3406-3624, mehbalimusviq@gmail.com
Azerbaijan University of Tourism and Management (Baku, Azerbaijan)

Abstract.
The human resource potential of public administration is one of the main factors determining the efficiency of state activities. Human resource potential is understood as the totality of knowledge, skills, experience, personal qualities and motivation of employees capable of ensuring the implementation of public administration at all levels. In the context of modern challenges and changes arising from globalization, digitalization and demographic changes, the issues of formation, retention and development of human resources are becoming especially relevant. The main purpose of this article is to examine the current state of human resource potential in public administration, analyze the main trends in its development and identify the problems that need to be solved. Modern requirements for public administration are constantly increasing, and the main focus is on the availability of not only special knowledge, but also multidisciplinary skills of employees. The main requirements are: - professional training, high-level education and qualifications are a prerequisite for successful work. The most common problem faced by public administration bodies is insufficient motivation of employees. The problems that cause a decrease in interest are: low wages - despite the increase in salaries in the private sector, the public sector often cannot offer competitive conditions. Lack of career growth: career advancement prospects remain limited for many employees.

The article examines the human resources potential of public administration as a key factor in its effectiveness and sustainability. The importance of professional, personal and organizational qualities of employees in the implementation of the tasks facing public authorities is studied. The current state of human resources potential in public administration is analyzed, and the shortage of qualified specialists is analyzed. The article identifies the main trends in increasing human resources potential, the application of digital technologies and the development of human resources. The results of the study indicate the need for a comprehensive approach to the development of human resources that will ensure the efficient and sustainable operation of public administration in modern conditions, and in this regard, the article is of particular relevance.

Keywords: Human Resources, Public Administration, Professionalization, Personnel Policy, Motivation

Покращення потенціалу людських ресурсів та підвищення ефективності державного управління

Мехбалієв Мушвіг Термаммад
Азербайджанський університет туризму та менеджменту (Баку, Азербайджан)

Анотація.
Людський потенціал державного управління є одним з основних факторів, що визначають ефективність діяльності держави. Людський потенціал розуміється як сукупність знань, навичок, досвіду, особистих якостей та мотивації працівників, здатних забезпечити здійснення державного управління на всіх рівнях. У контексті сучасних викликів та змін, що виникають внаслідок глобалізації, цифровізації та демографічних змін, питання формування, утримання та розвитку людських ресурсів стають особливо актуальними. Основною метою цієї статті є вивчення сучасного стану людського потенціалу в державному управлінні, аналіз основних тенденцій його розвитку та визначення проблем, які потребують вирішення. Сучасні вимоги до державного управління постійно зростають, і основна увага приділяється наявності не лише спеціальних знань, а й багатопрофільних навичок працівників. Основні вимоги: - професійна підготовка, вищий рівень освіти та кваліфікації є передумовою успішної роботи. Найпоширенішою проблемою, з якою стикаються органи державного управління, є недостатня мотивація працівників. Проблеми, що спричиняють зниження зацікавленості: низька заробітна плата - незважаючи на підвищення зарплат у приватному секторі, державний сектор часто не може запропонувати конкурентних умов. Відсутність кар'єрного зростання: перспективи кар'єрного зростання залишаються обмеженими для багатьох працівників.

У статті розглядається кадровий потенціал державного управління як ключовий фактор його ефективності та стійкості. Досліджується значення професійних, особистісних та організаційних якостей працівників у виконанні завдань, що стоять перед органами державної влади. Аналізується сучасний стан кадрового потенціалу в державному управлінні, а також аналізується дефіцит кваліфікованих спеціалістів. У статті визначено основні тенденції підвищення кадрового потенціалу, застосування цифрових технологій та розвитку людських ресурсів. Результати дослідження свідчать про необхідність комплексного підходу до розвитку людських ресурсів, який забезпечить ефективне та стале функціонування державного управління в сучасних умовах, і в цьому зв'язку стаття має особливу актуальність.

Ключові слова: людські ресурси, державне управління, професіоналізація, кадрова політика, мотивація

Стаття надійшла / Article arrived: 11.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 27.10.2025

Introduction.

Professionalization of public personnel. The formation of an attitude towards the importance of professionalism among public officials leads to the need to create conditions for personnel improvement. This commitment to continuous learning and development contributes to the implementation of various improvement and retraining programs. The personnel potential of public administration is a multi-level system, the quality and professionalism of which largely determine the effectiveness of the activities of state bodies. For constant change and future goals, it is necessary to take into account both positive trends and existing problems. The work carried out in this direction will contribute to the creation of a public administration system that is ready for future goals, capable of ensuring the stability and development of society. Public administration can generally be described as a system that unites many institutions and operates in accordance with the rules and norms of society (Hasibuan, Ahmad & Harahap, 2025).

Method and methodologies. The study employs a systematic and analytical approach to examine the mechanisms for improving human resource potential and enhancing the efficiency of public administration. The methodology is based on a combination of theoretical analysis and empirical research: Theoretical methods include the study of scientific literature, policy documents, and international best practices in the field of public administration and human resource management. Empirical methods involve the analysis of statistical data, comparative studies of administrative systems, and the use of surveys and expert interviews to identify key challenges and effective strategies. Comparative and systemic analysis methods are applied to evaluate existing public administration models and to propose recommendations for optimizing human resource potential.

Novelty in the article. The novelty of this article lies in its comprehensive approach to linking human resource development directly with the performance efficiency of public administration. Unlike previous studies that examined these elements separately, this research presents an integrated model that demonstrates how the enhancement of human capital-through education, motivation, innovation, and digital competence-can serve as a key driver of administrative effectiveness.

The main aim of the article is to analyze the factors that influence the development of human resource potential and to identify effective mechanisms for increasing the efficiency of public administration. The study seeks to explore how improving the skills, motivation, and professional competence of public sector employees can enhance the overall performance and responsiveness of administrative institutions.

Main part.

In a market economy, one of the decisive factors for the effective functioning of the public administration system is to provide high-quality human resources (Stare & Klun, 2008, p. 519). The concept of personnel is a more comprehensive concept. Personnel has meaning and significance only as a hierarchical, ranked set of officials. Personnel solve multidisciplinary problems; they serve the state, corporation, organization, and hierarchy while fulfilling their professional and official obligations. The word “personnel” denotes a person’s official position and obligation.

Not all good specialists and professionals are good employees. The value of a specialist depends entirely on his or her specialization, quality, and effectiveness of his or her work (Murdiono, Hamidah, & Sudiarditha, 2024).

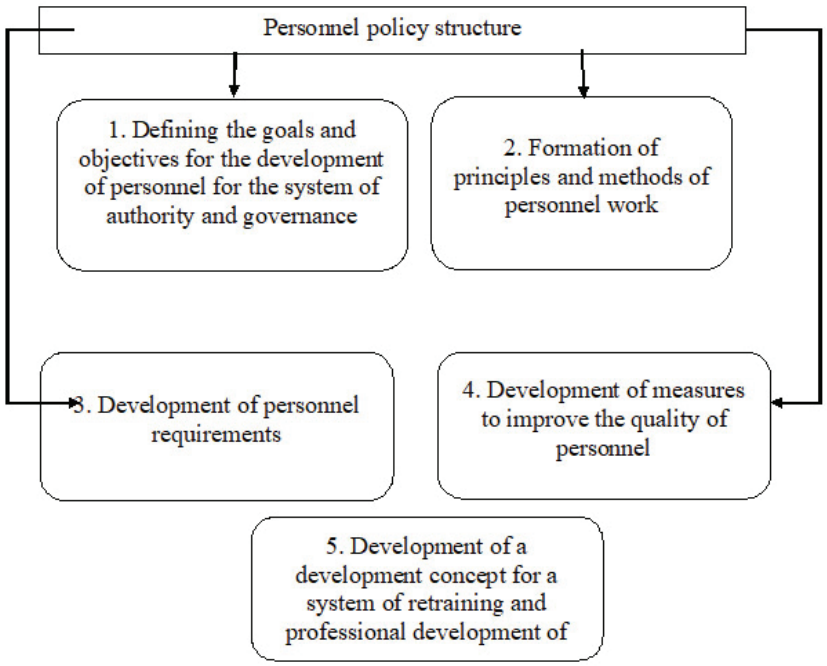

Figure 1. Personnel policy structure

Personnel policy should be studied and taken into account:

a) a social-state phenomenon of relevance, having socio-functional parameters and appropriate content;

b) one of the social directions reflecting the specific relationships of personnel practice is the formation of public consciousness;

c) the use of the state in the field of human resources to achieve the strategic goals of its policy activities;

d) personnel policy, as a single system, has a certain structure and combines various elements (Figure 1).

One of the subjective and objective problems of personnel policy in modern conditions is complex theoretical and political issues (Stare & Klun, 2008, p. 519).

The main direction in personnel policy. For effective activity in a market economy, it is necessary to organize new trainings in order to equip managers and specialists with knowledge and skills. The second direction. Modern personnel policy is a course aimed at strengthening the official positions of executive and judicial bodies in legal and socio-economic terms, creating a stable, strong, influential corps of civil servants and municipal employees in the eyes of the people, depoliticization and increasing the professionalism of personnel. Issues of personnel policy formation, especially its development at the local level, the scope of the changing environment, reveal the need to improve its implementation (Stare & Klun, 2008, p. 520).

Issues of personnel policy formation, activities aimed at effectively building relations at a new stage of development of countries of the world, the elimination of contradictions in the definition of new functions for official and unofficial structures participating in the preparation and implementation of human resources policy are important (Silva & Ribeiro, 2022).

In order to ensure effective management of the personnel policy formation system as a whole, it is necessary to divide it into a number of subsystems. These subsystems form a management mechanism, which is a set of control bodies, tools, methods and instruments that have the greatest impact on public administration, with the help of which the goals of the social system are effectively achieved.

The main links of the control system are:

- local authorities;
- the personnel of local self-government bodies;
- the main methods of managing the local labor market;

The methods of managing the personnel policy formation system at the local level are shown in the diagram below.

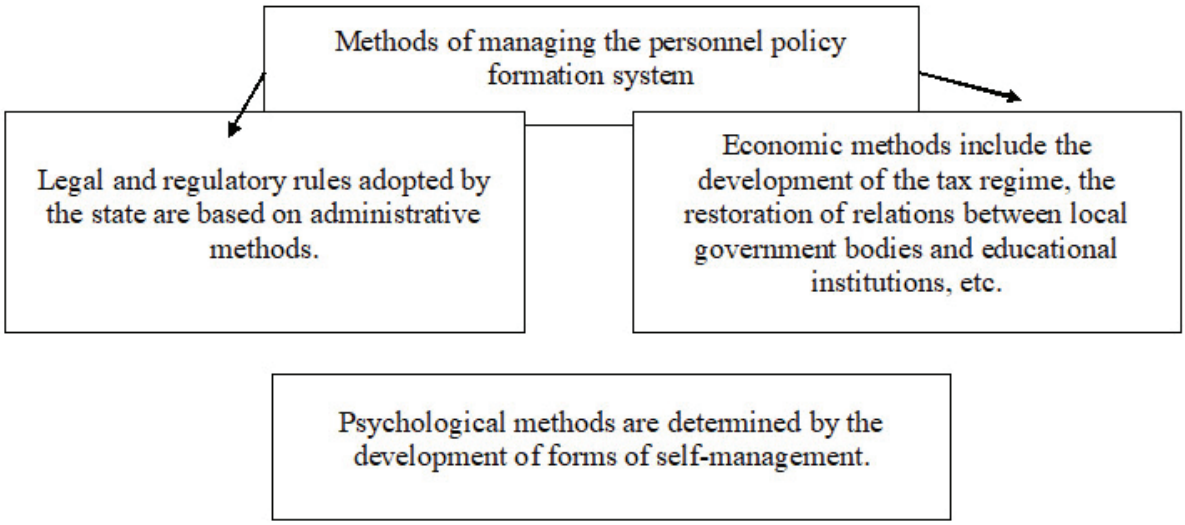

Figure 2. Methods of managing the personnel policy formation system

Structural divisions, administration, the board of directors of the enterprise, the councils of production unions, etc. should participate in the preparation of personnel policy. The personnel work of these bodies is primarily limited to the employees of those enterprises. But all of them can participate in the formation of the state personnel policy with their proposals and accumulated experience through democratic institutions (Stare & Klun, 2008, p. 521).

Therefore, the tools and means of implementing personnel policy are ultimately personnel departments. These are the main structural divisions that carry out all operational work with personnel within the administrative apparatus.

Thus, in order to ensure high professionalism in the management process, providing qualified, enterprising employees who are capable of all areas of work, leading to the stabilization of the region's economy and an increase in production, the following are necessary:

- determining the strategic goals and objectives of the state personnel policy;
- associating each employee with the power he possesses, making personnel policy transparent and legal;
- taking into account the interests and will of

individuals and citizens who must decide for themselves where to work;

- a radical restructuring of the systems of specialized education, retraining and advanced training for all employees.

Decentralization of personnel policy, an important part of its management, is fully reserved for local authorities, at the same time a number of general tasks that make personnel management systematic (Stare & Klun, 2008, p. 522).

From today, an opportunity has arisen for effective work in the direction of implementing the most efficient state administration, developing personnel policy. The main tasks include a direct assessment of the quality of personnel potential in the state and municipal service, its professional characteristics, and professional work. It is also necessary to introduce innovative, advanced mechanisms for attracting and promoting human resources into the public administration system, and to form and develop the necessary effective thinking (Sadykova, Kulzhambekova, Abilmazhinov & Koksharova, n.d.).

Human resources are part of the professionally trained labor resources capable of performing various types of labor activities. They allow solving a number of problems by actively communicating with various categories of people – citizens, entrepreneurs, representatives of state and public organizations, and reflect a system of professional, socio-psychological capabilities in the field of state and local government (Bruns, 2014, p. 214).

Modern foreign experience is used in the development of innovative work with employees, the qualified development of state and municipal employees, the expansion and improvement of the powers of state educational institutions, the improvement of the civil service system and personnel policy in personnel management. However, in practice, the above-mentioned tasks are solved slowly, consistently and inconsistently.

In order to effectively achieve these goals, a number of measures should be taken to develop, ensure and implement a new theory of human resources management, which is essentially based on openness, transparency and professionalism. Also, a system of improving the qualifications of civil servants and employees of local self-government bodies based on direct assessment indicators is being formed (Silva & Ribeiro, 2022).

Strengthening the role of certification of professional training of state and municipal employees, as well as human resources management, and public administration tasks.

This comprehensive approach to solving the tasks set in this part of human resources policy will allow us to create a more productive and qualified public administration system capable of solving problems in the realities of today's rapidly changing world.

In addition, the following can be noted as important aspects of personnel work in public administration:

- Increasing the motivation of state and municipal employees, creating a professional growth structure that contributes to the possibility of ensuring personnel continuity.

- Increasing the role of civil society development in assessing the performance of state and municipal personnel.

- Developing the level of public trust in state and municipal employees, which is an important fundamental condition for the productive and professional activity of the state apparatus (Kamaruddin, & Abeysekera, 2021).

Only by jointly implementing all these tasks can we achieve the formation of an efficient and qualified form of management of state personnel policy, capable of responding to the challenges of the modern world (Kamaruddin, & Abeysekera, 2021).

For the productivity of the civil service, theoretical and methodological support and the use of modern innovative technologies in personnel management are important, which in turn will determine professional activity, personnel training and professional development.

However, there are no justified assessments necessary for a comprehensive analysis of personnel policy in management practice. Also, there is no scientific and theoretical basis for the understanding of innovative personnel technologies, professional and ethical norms, values and personnel culture rules of state and municipal employees.

Conclusions.

From today, there is an opportunity for effective work in the direction of implementing the most efficient civil service and developing personnel policy. The main tasks include direct assessment of the quality of personnel potential in the civil and municipal service, its professional characteristics, and professional work. It is also necessary to attract innovative, advanced human resources to the public administration system, apply incentive mechanisms, educate and develop responsibility, effective thinking. This will create conditions for the creation of quantitative and qualitative methods for assessing the performance of civil and municipal employees and linking their productivity with material incentives.

Taking into account the specifics of the work performed, the formation of a unified approach to determining the productivity of management, in-depth study of the state of high-quality personnel in the civil service system, and the formation of a high-quality personnel reserve for civil service positions will contribute to the improvement of the tasks of developing the personnel potential of the civil and municipal service.

The development of targeted programs at the state level aimed at improving the personnel potential of the civil service, modernizing the management structure and eliminating stereotypes of thinking will allow the development of training systems. It will create conditions for professional retraining and improvement of the qualifications of management personnel by introducing a

comprehensive, objective assessment of the professional level, business and personal qualities of employees, the results of their activities.

The improvement and overall development of the state largely depend on human resources, which leads to the right reforms. The social tendencies of the elected people have a comprehensive impact on this process, which was initially noted in the theory of public administration. The quality of personnel and other real goals determine not only the understanding of the structure of public administration, but also the professionalism of administrative institutions. This is due to the fact that in the modern world, along with market psychology and ideology, the economy of developed countries is not only a market economy, but also an administrative-managerial economy.

REFERENCES

Bruns, H.-J. (2014). HR development in local government: How and why does HR strategy matter in organizational change and development? *Business Research, 7*(1), 1-49. https://doi.org/10.1007/s40685-014-0002

Hasibuan, G. R., Ahmad, A. R., & Harahap, A. (2025). *The role of administration in enhancing the efficiency of human resource management at the tax office*. *International Journal of Education, Social Studies, and Management (IJESSM), 5*(2), 696–706. https://doi.org/10.52121/ijessm.v5i2.756

Kamaruddin, K., & Abeysekera, I. (2021). Intellectual Capital and Sustainable Economic Performance in the Public Sector: The Context of the New Public Management in Malaysia. *Sustainability, 13*(14), Article 7885. https://doi.org/10.3390/su13147885

Murdiono, J., Hamidah, H., & Sudiarditha, I. K. R. (2024). "Human Capital Strategy in Improving the Quality of Human Resources: A Systematic Literature Review", *International Journal of Advanced Multidisciplinary*, 3(1), pp. 136–146. https://doi.org/10.38035/ijam.v3i1.557

Sadykova, K. K., Kulzhambekova, A. E., Abilmazhinov, T. T., & Koksharova, V. V. (n.d.). Approaches to effective use of human resources in public service. *Journal of Advanced Research in Law and Economics.* Retrieved from https://journals.aserspublishing.eu/jarle/article/view/1548

Silva, V. M., & Ribeiro, J. L. D. (2022). Human resource management for the resilience of public organisations: A model based on macro-competences. *Journal of Organizational Effectiveness: People and Performance, 4*(?), 656-674. https://doi.org/10.1108/JOEPP-08-2021-0235

Stare, J., & Klun, M. (2008). Improving public administration performance demands investment in human resources. *Proceedings of Rijeka Faculty of Economics: Journal of Economics and Business, 26*(1), 151-173. Retrieved from https://hrcak.srce.hr/en/24509

Social Networks as an Instrument of Digital Political Participation in the Context of E-Democracy

UDC: 316.77:32:004.738.5 DOI: https://doi.org/10.15421/172622

Skorokhod Oleksii
Ph.D. Student, https://orcid.org/0009-0001-0001-2568, o.skorokhod@donnu.edu.ua
Vasyl' Stus Donetsk National University (Vinnytsia, Ukraine)

Abstract.

Relevance. In the context of the rapid digitalization of socio-political processes, the communication between government and society is undergoing transformation. Citizens are seeking new channels of interaction and effective mechanisms for exercising political activity, which necessitates an examination of the potential of social networks as an instrument of digital political participation.

The purpose. The article aims to clarify the role of social media in enabling citizens' digital political engagement and to assess the effectiveness of various digital platforms for specific forms of political participation within the evolving framework of e-democracy.

Results. The study examines the transformation of communication models in the political sphere under the influence of digitalization, as well as the role of social media in ensuring two-way interaction between public authorities and citizens. The key factors contributing to the popularization of social networks as an informational channel are identified: the development and proliferation of mobile communications, advances in mobile devices, the effect of social trust, geographical accessibility, and the declining public confidence in traditional media. Ukraine's experience in digital communication during the full-scale war is analyzed. The principal directions of implementing digital political participation through social networks are outlined: digital communication and political dialogue, formation of public demand and opinion, social media as tools of advocacy and civic pressure, public mobilization, and public oversight.

Conclusions. Social networks are transforming the model of political communication by ensuring horizontal linkages between government and society. They possess significant potential for the development of digital political participation, serving as an effective instrument for exercising civic rights and engaging citizens in political decision-making processes.

Keywords: social networks, political communication, digital political participation, public accountability, political engagement

Соціальні мережі як інструмент цифрової політичної участі в умовах е-демократії

Скороход Олексій
Донецький національний університет ім. В. Стуса (Вінниця, Україна)

Анотація.

Актуальність. В умовах стрімкої цифровізації суспільно-політичних процесів, видозмінюється комунікація влади і суспільства, відбувається пошук суспільством нових каналів взаємодії та дієвих механізмів реалізації політичної активності, що спонукає до вивчення потенціалу соціальних мереж як інструменту цифрової політичної участі.

Мета статті – з'ясувати роль соціальних мереж у процесі реалізації цифрової політичної активності громадян та визначення ефективності різних цифрових платформ для певних видів політичної участі в умовах розвитку е-демократії.

Результати. Розглянуто трансформацію моделі комунікації у політичній сфері під впливом процесу цифровізації, а також роль соціальних мереж у забезпеченні двостороннього зв'язку між владою та громадянами. Визначено основні чинники популяризації соціальних мереж як інформаційного каналу: розвиток/поширення мобільного зв'язку, вдосконалення мобільних пристроїв, ефект соціальної довіри, географічна безбар'єрність, низький рівень довіри до традиційних медіа. Проаналізовано український досвід цифрових комунікацій під час повномасштабної війни. Окреслено основні напрями реалізації цифрової політичної участі через соціальні мережі: цифрова комунікація та політичний діалог, формування суспільного запиту і громадської думки, інструмент суспільного тиску та адвокації, мобілізація суспільства та публічний контроль. Проаналізовані домінуючі в українському сегменті соціальні платформи з точки зору функціональних особливостей, алгоритмів поширення контенту та специфікою їхньої цільової аудиторії. Визначено наявність залежності рівня ефективності у досягненні цілей цифрової політичної участі та максимізації її впливу на політичні процеси від вибору платформи.

Висновки. Соціальні мережі трансформують модель політичної комунікації, забезпечуючи горизонтальні зв'язки між владою та суспільством, і мають значний потенціал у розвитку цифрової політичної участі виступаючи ефективним інструментом реалізації громадянських прав і залучення громадян до процесів ухвалення політичних рішень.

Ключові слова: соціальні мережі, політична комунікація, цифрова політична участь, публічний контроль, політична залученість

Стаття надійшла / Article arrived: 12.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 29.10.2025

Вступ.

Сучасне суспільство перебуває у процесі цифрової трансформації, що охоплює всі сфери життєдіяльності – від економіки та освіти до політики й державного управління. Стрімка цифровізація, розвиток електронної демократії, створюють умови, в яких традиційні форми участі громадян у політичному процесі поступово доповнюються, а й іноді заміщуються, цифровими. Одним із ключових інструментів, здатних забезпечувати новітні форми політичної участі є соціальні мережі, які сьогодні набувають особливого значення виконуючи не лише інформаційну і комунікативну функції, а й середовищем формування громадської думки, мобілізації до соціально-політичних ініціатив і здійснення публічного контролю за діяльністю влади.

Актуальність. Перехід від односторонньої моделі комунікації, притаманної традиційним медіа, до інтерактивної та горизонтальної взаємодії у соціальних мережах, створює умови для підвищення прозорості політичних процесів і збільшення залученості громадян. Соціальні мережі формують сприятливе середовище для реалізації принципів е-демократії, забезпечуючи громадянам можливість швидкого доступу до інформації, брати участь в обговореннях суспільно важливих питань, висловлювати власну позицію та впливати як на формування громадської думки, так і прийняття суспільно-політичних рішень. Соціальні мережі також стають важливим елементом цифрової політичної культури, адже мають можливості сприяти формуванню активного, поінформованого та відповідального громадянина. В період воєнного стану в Україні, соціальні мережі стали ключовим каналом взаємодії між владою, громадянами та громадськими інституціями. Це зумовлює необхідність наукового осмислення їхнього потенціалу як інструменту цифрової політичної участі.

Мета дослідження проаналізувати роль соціальних мереж у формуванні та розвитку цифрової політичної участі громадян, ефективність різних платформ для конкретних форм цифрової політичної участі в умовах становлення електронної демократії.

Аналіз попередніх публікацій. На сьогодні існує значний інтерес у науковому середовищі щодо ролі та потенціалу соціальних мереж як інструменту впливу та контролю, платформи для взаємодії, мобілізації та залучення громадян у політичний процес. Ю. Данько аналізує у своїх наукових роботах можливості соціальних мереж в якості інструменту політичної комунікації (Данько, 2015), С. Внучко досліджує трансформації форм політичної взаємодії, зміни у політичній комунікації загалом під впливом використання соціальних мереж (Внучко, 2025). Н. Ротар вивчає можливості подолання дефіциту демократії за умов цифровізації політичної участі (Ротар, 2022). А. Руденко у досліджує ефективність соціальних мереж як інструменту самоорганізації громадян (Руденко, 2018). Ю. Кокарча вивчає соціальні мережі як інструмент політичного впливу у демократичних державах (Кокарча, 2020). А. Кожина аналізує специфічні аспекти впливу соціальних мереж на підвищення прозорості та підзвітності органів публічної влади (Кожина, 2025). Проте, огляд публікацій виокремлює низку прогалин, які потребують подальшого дослідження.

Результати дослідження.

Останнє десятиліття під впливом глобальних і національних викликів, зокрема пандемії COVID-19 та війни, характеризується надзвичайно активним розвитком цифрових технологій, які стали основним інструментом забезпечення життєвоважливих потреб населення. Сучасні технологічні рішення сприяють тому, що громадяни мають можливість оперативного доступу до медицини (онлайн-консультації, електронні рецепти/направлення), освіти (онлайн навчання, цифрові освітні платформи), комунікацій (соціальні мережі, месенджери, відеозв'язок), а також до товарів і послуг першої необхідності (онлайн-магазини, платіжні сервіси, системи доставки).

Приймаючи нову цифрову реальність, держава, бізнес і громадський сектор активно адаптують свої комунікаційні стратегії, створюючи та вдосконалюючи інструменти, які забезпечують ефективну взаємодію з громадянами / споживачами. Ці інструменти покликані не лише задовольнити базові потреби користувачів, а й зробити процес отримання інформації, послуг чи консультацій максимально зручним, швидким і доступним.

Сьогодні більшість державних установ, приватних компаній і громадських організацій мають не лише офіційні веб-сайти чи електронні інформаційні ресурси, які забезпечують односторонній потік даних від надавача послуг до користувача, а й інтерактивні платформи комунікації (чат-боти, онлайн-консультанти, форми «питання-відповідь», офіційні сторінки в соціальних мережах) та інші інструменти, які створюють можливість для двостороннього спілкування.

Тобто, у сучасних умовах важливим аспектом взаємодії стає наявність ефективного зворотного зв'язку. Для споживача це можливість швидко отримати відповідь на запитання, висловити зауваження чи подяку, вплинути на вдосконалення сервісу, а також відчути, що його думка враховується. Натомість для надавача послуг/виробника така комунікація виступає цінним джерелом інформації про рівень задоволеності клієнтів, якість продукту, потреби аудиторії та тенденції споживчої поведінки. Відгуки користувачів стають не лише способом покращення якості, а й важливим індикатором репутації бренду чи установи. Це свідчить про перехід від моделі пасивного інформування до активного залучення, коли клієнт стає не просто споживачем,

а повноцінним учасником цифрової взаємодії. Таким чином, формування постійного діалогу між споживачем і надавачем послуг підвищує рівень довіри, сприяє формуванню прозорості у відносинах між сторонами та створює передумови для сталого розвитку системи, де кожен має можливість бути почутим і впливати на якість послуг. Соціальні мережі та месенджери значно посилили цей процес, адже забезпечують майже миттєвий двосторонній обмін інформацією.

Зростаючий вплив соціальних мереж та месенджерів зумовлений кількома чинниками.

По-перше, розвиток мобільного інтернету забезпечив постійний і швидкий доступ до інформації незалежно від місця перебування користувача, що сприяло масовому переходу громадян до онлайн-взаємодії.

По-друге, вдосконалення гаджетів – смартфонів, планшетів, смарт-годинників – зробило використання соціальних платформ інтуїтивним і зручним, а комунікацію швидкою та доступною.

По-третє, ефект соціальної довіри відіграє значну роль: користувачі схильні звертатися до послуг або джерел інформації, які рекомендують знайомі чи які мають високу кількість позитивних відгуків і лайків, що створює відчуття близькості до надавача послуг і підвищує рівень залученості.

По-четверте, втрата значення географічної близькості дозволила користувачам отримувати послуги, брати участь у громадських ініціативах чи комунікувати з органами влади без фізичної присутності.

Враховуючи специфіку українського суспільства варто акцентувати на ще один чинник популяризації соціальних мереж – криза довіри до традиційних медіа, які в суспільній свідомості часто асоціюються з політичною або фінансовою залежністю від олігархічних структур: багатьма громадянами телебачення, друкована преса та навіть частина інтернет-видань сприймаються як інструменти маніпуляції громадською думкою, де інформація подається вибірково, з акцентом на вигідних для власників темах. І не безпідставно, до повномасштабного вторгнення медіаринок в Україні фактично був поділений між кількома фінансово-політичними групами: «Інтер» (Д. Фірташ, С. Льовочкін), «1+1 медіа» (І. Коломойський), StarLightMedia (В. Пінчук), «Медіа Група Україна» (Р. Ахметов), «Прямий» і «5 канал» (П. Порошенко), «112 Україна», NewsOne та ZIK (В. Медведчук) (Journalism teachers' academy, 2022).

У такій ситуації соціальні мережі набувають репутації більш «вільного» та «чесного» інформаційного простору, де кожен користувач може самостійно формувати своє бачення подій, порівнюючи різні джерела, спілкуючись із очевидцями чи експертами, або навіть виступати творцем контенту. Ця децентралізована структура інформаційного обміну створює ілюзію незалежності та дозволяє людям відчувати себе активними учасниками інформаційного процесу.

Крім того, у періоди політичних криз, воєнних дій чи масштабних протестів соціальні мережі часто стають єдиним оперативним джерелом інформації, де можна знайти альтернативні точки зору, дані з місця подій або громадянську журналістику. Це підсилює довіру до цифрових платформ як до простору відкритої комунікації, на противагу контрольованим і заангажованим традиційним медіа. На підтвердження цієї тези варто відзначити, що з початком повномасштабної війни відбулись доволі значні зміни в українському медійному полі: закриття медіахолдінгу В. Медведчука, блокування мовлення каналів П. Порошенка, припинення роботи каналів Р. Ахметова, об'єднання кількох приватних медіагруп з державними каналами («Суспільне» та «Рада») у «єдиний марафон» (Лавришин & Чорна, 2024), мета якого полягала у формуванні єдиного інформаційного простору, здатного продукувати узгоджену лінію новин і забезпечувати інформаційну стабільність у суспільстві. У свою чергу, об'єднання раніше конкуруючих медіаструктур мало не лише практичний, а й символічний вимір – демонстрація консолідації зусиль навколо спільної мети інформування громадян у кризових умовах, що покликано було сприяти підвищенню довіри до національного медіапростору та зменшенню впливу деструктивних інформаційних потоків. Проте, з огляду на останні соціологічні опитування (опубліковані у вересні соціологічною групою «Рейтинг»), споживають контент «єдиного марафону» постійно або часто лише близько 25% опитаних, у той час як Telegram, YouTube та Facebook є головними інформаційними каналами для 52%, 32%, 28% опитаних відповідно (Rating Group, 2025).

Таким чином, зростання популярності соціальних мереж як джерела інформації в українському суспільстві є не лише наслідком технологічного розвитку, а й реакцією суспільства на монополізацію інформаційного простору, пошуком достовірності, прозорості та можливості самостійно впливати на формування інформаційного порядку денного.

У політичній сфері соціальні мережі, як новітні форми комунікації, набули особливої актуальності, перетворившись на один із ключових інструментів політичної взаємодії, самопрезентації та мобілізації громадян. У сучасному інформаційному суспільстві політик, який не представлений у цифровому просторі, фактично втрачає значну частину публічної видимості та можливість впливати на формування громадської думки. Соціальні мережі дозволяють політикам і партіям безпосередньо комунікувати зі своїми виборцями через пости, сторіз, прямі ефіри, відеозвернення чи інтерактивні опитування, інформуючи про власну діяльність,

реагуючи на актуальні події, коментуючи рішення влади та демонструючи свою «присутність» у житті громади. Це формує відчуття відкритості, доступності та близькості до виборця, що особливо важливо в умовах зниження довіри до інституційних джерел інформації. Тому нині наявність акаунтів у соціальних мережах – це не просто елемент іміджу, а стратегічна необхідність (Внучко, 2025). Це підтверджується наявністю активних сторінок майже у всіх наявних соціальних мережах та месенджерах у політичних діячів, політичних партій та сил. Наприклад В. Зеленський має 3,4 млн підписників у Facebook, 8,2 млн у X (Twitter), 16 млн в Instagram, 705 тис. у Telegram. Сторінка Офісу Президента на YouTube налічує понад 380 тис. підписників, а TikTok-канал «Команда Зеленського» близько 2 млн. Колишній президент України П. Порошенко активно представлений у соціальних мережах: має близько 2,5 млн підписників у Facebook, 1,3 млн у X (Twitter), 370 тис. в Instagram, понад 350 тис. на YouTube, а також близько 80 тис. у закритому Telegram-каналі. Мер м. Київ В. Кличко має 368 тис. підписників у Facebook, 601,1 тис. у X (Twitter), 499 тис. в Instagram, 185,1 тис. у Telegram. Мер м. Львів А. Садовий має 1,1 млн підписників у Facebook, 47,9 тис. у X (Twitter), 67 тис. в Instagram, 85,8 тис. у Telegram.

Окрім інформування, соціальні мережі виступають інструментом формування громадської думки та політичної мобілізації. За допомогою алгоритмів таргетування, візуального контенту й емоційних повідомлень політики можуть впливати на настрої аудиторії, стимулювати обговорення, ініціювати участь у громадських кампаніях або виборчих процесах. Яскравим прикладом стала передвиборча кампанія В. Зеленського у 2019 році, де основна боротьба за електоральну підтримку відбувалася в просторі соціальних мереж. Саме Facebook, Instagram, YouTube і Telegram стали головними каналами донесення політичних меседжів, а використання механізму таргетування дозволяло спрямовувати конкретний меседж на певну цільову групу, формуючи таким чином уявлення про звернення саме до конкретного споживача. Таким чином, кампанія Зеленського стала прикладом інтерактивної моделі політичної участі, коли аудиторія відчуває себе частиною команди.

Отже, соціальні мережі стали не лише засобом комунікації, а простором політичної боротьби за увагу, довіру та підтримку громадян. Вони визначають темпи й формати політичного діалогу, сприяють персоналізації влади й водночас роблять політичний процес більш відкритим, динамічним і взаємозалежним від громадської реакції.

Сучасне суспільство у свою чергу дедалі активніше використовує цифрові інструменти не лише для підтримки зв'язку, а й для отримання, обміну та створення інформації. Соціальні мережі створюють відчуття особистої причетності до інформаційного процесу, адже кожен користувач може не лише споживати, а й продукувати новини. Щороку зростає кількість користувачів, які віддають перевагу саме цим платформам як основному каналу інформування, замінюючи ними традиційні засоби масової комунікації.

На початок 2025 року кількість інтернет-користувачів в Україні становила близько 31,5 млн осіб, із яких 21,6 млн це активні користувачі соціальних мереж. Якщо брати дані офіційної статистики, що кількість населення країни становить 38,3 млн осіб, то отримуємо 56,4 % активних користувачів соціальних мереж від усього населення країни. Серед найпопулярніших платформ в українському суспільстві (доросле населення) – YouTube (56,4 %), TikTok (53,6 %), Facebook (36,3 %), Instagram (35,4 %) та X (Twitter) (4,2 %) (DataReportal, 2025). Серед мобільних месенджерів провідні позиції займають Telegram (88%), Viber (72%) та WhatsApp (35%) (Gerabot, 2025).

Соціальні мережі та месенджери відкривають нові можливості для громадян впливати на політичні процеси. Суспільство, прагнучі реалізувати своє право на участь у політичному житті держави, впливати на процеси ухвалення рішень, формування влади та загальний розвиток суспільства, в умовах відсутності виборів під час воєнного стану, обмежених можливостей організації протестів, обмеженого доступу й низької довіри до традиційних медіа, дедалі активніше використовує соціальні мережі як альтернативний інструмент для реалізації цього права. Вони стають майданчиками, де формуються суспільні настрої, обговорюються актуальні проблеми, мобілізуються громадські ініціативи та висловлюється ставлення до дій влади, роблять політичну участь більш доступною, швидкою та масовою, водночас змінюючи сам характер політичної комунікації у цифрову добу і сприяючи таким чином розвитку елементів електронної демократії.

Традиційно в науковому полі політичну участь розглядають у вузькому та широкому розумінні, зводячи перше суто до традиційно-інституційних проявів громадян під час виборчого процесу, у той час як друге вміщує окрім традиційних, сукупність новітніх та неконвенційних дій громадян, спрямованих на вплив на політичні рішення (Іовчу, 2011).

Беручі за основу широке розуміння політичної участі, у цифровому вимірі можна виокремити низку напрямів політичної участі, які реалізуються через соціальні мережі:

1. Цифрова комунікація та політичний діалог. На відміну від формальних звернень чи офіційних запитів, спілкування у цифровому середовищі відбувається у відкритому, неформалізованому форматі, що робить політичну комунікацію більш доступною та оперативною. Громадяни

отримують можливість напряму ставити запитання, висловлювати думки або критику, а політичні діячі – реагувати публічно, формуючи імідж відкритості та підзвітності. Така взаємодія сприяє розвитку культури діалогу, зниженню інформаційної дистанції між владою і громадянами та посиленню довіри до політичних інститутів. Варто відмітити, що деякі політичні діячі особисто ведуть свої сторінки, наприклад, у X (Twitter) та Facebook доволі часто можна зустріти особисту комунікацію в коментарях з мером м. Львів А. Садовим або мером м. Дніпро Б. Філатовим, народними депутатами Д. Гуріним, Р. Грищуком, Р. Лозинським тощо.

2. Формування суспільного запиту і громадської думки, шляхом висловлювання позиції щодо актуальних політичних подій, рішень або ініціатив у коментуваннях, участі в обговореннях і опитуваннях. Завдяки таким формам громадяни дедалі частіше беруть безпосередню участь у процесах перейменуванні вулиць, встановленні пам'ятних знаків чи ухваленні рішень про присвоєння військових нагород захисникам України (саме суспільний резонанс та петиції сприяли присвоєнню посмертної нагороди «Герой України» льотчикам А. Пільщикову «Джус» та О. Месь «Мунфіш», громадському активісту, військовослужбовцю П. Петриченку), обговорення законопроєктів та призначення посадових осіб (суспільний резонанс призвів до звільнення корумпованих судей Б. Львова, П. Вовка, В. Князева, заст. керівника з стратегічних комунікацій Н. Гуменюк, звільнення з посади заст. голови комітету нацбезпеки М. Безуглої) тощо.

Найбільш яскравим за останній час є кейс проти закону №12414. Соціальні мережі стали платформою для обговорення законопроєкту, оцінки його наслідків і актуалізації теми незалежності антикорупційних органів. Вони забезпечили простір для громадської взаємодії, обміну думками та ініціювання/поширення онлайн-петицій, а завдяки широкому охопленню сприяли швидкій мобілізації населення й перетворенню протесту на загальнонаціональний рух.

3. Інструмент суспільного тиску та адвокації. Поширення інформації та контенту стає способом привернення уваги до соціально значущих проблем, чинником суспільного тиску на владу з метою їх вирішення. У цьому контексті варто відзначити практику запуску вірусних флешмобів із використанням хештегів, таких як #CloseTheSky, #RussiaIsTheTerroristState, #StandWithUkraine, #StopRussianAggression, #UkraineNeedsAirDefense, які не лише сприяли консолідації українського суспільства в умовах війни, а й перетворили соціальні мережі на дієвий інструмент міжнародного інформування та впливу на громадську думку за кордоном. Використання хештегів забезпечувало швидке поширення повідомлень, створення відчуття єдності серед користувачів і формування глобального інформаційного фронту на підтримку України.

Важливим став кейс з обмеженням роботи онлайн казино. Після висвітлення проблеми громадськими активістами/військовослужбовцями, публікації петиції (яка набрала необхідну кількість голосів менш ніж за три години) в дуже короткий термін була реакція влади: блокування нелегальних платформ та введення посилених вимог до реклами азартних ігор.

Через публікації, репости та хештеги вдавалося швидко привернути увагу до конкретних випадків, як то потреб внутрішньопереміщених осіб, постраждалих від ракетних обстрілів, незаконних забудов чи порушень у роботі місцевої влади. Активність користувачів соціальних мереж сприяла не лише організації матеріальної та волонтерської допомоги, а й мала політичні наслідки, зокрема, ставала каталізатором громадського тиску, що призводив до службових перевірок або звільнення неефективних чиновників. Така взаємодія демонструє зростання ролі цифрової політичної участі як реального механізму впливу суспільства на процеси прийняття рішень та підвищення відповідальності представників влади.

4. Мобілізація суспільства. Потенціал цифрових платформ має здатність швидко об'єднувати людей для організації колективних дій – від волонтерської допомоги до участі в протестних акціях. В кризові моменти надзвичайно сильно проявляється здатність українського суспільства до самоорганізації. Громадяни демонструють готовність брати на себе функції, які традиційно належать державним інституціям – від організації допомоги постраждалим до інформаційного спротиву. В цих питаннях цифрові комунікаційні платформи, забезпечують швидку координацію дій, ефективне поширення перевіреної інформації та консолідація суспільства навколо спільних цілей.

Соціальні мережі відіграли визначальну роль у мобілізації та координації протестів проти закону №12414 в Україні. Платформи Facebook, Telegram, Instagram та X (Twitter) слугували основними каналами поширення інформації та організації акцій (#ШоТам, 2025).

Також варто згадати волонтерські ініціативи зі збору коштів на потреби армії. Такі кейси, як «народний байрактар» (ініційований фондом Сергія Притули де зібрали 600 млн грн за три дні) та кампанія «Black Box» (запущена фондом «Повернись живим» у співпраці з ГУР МОУ де зібрали 230 млн грн), демонструють ефективну мобілізацію уваги через вирусні повідомлення та хештеги, простоту й доступність механік донату в цифровому середовищі, а також емоційну залученість аудиторії, що стимулює швидке колективне реагування навіть за відсутності детального звіту про кінцеве призначення коштів (як у випадку «Black Box»).

5. Публічний контроль. Завдяки відкритості

інформаційного простору громадяни отримують можливість оперативно реагувати на дії органів влади та посадових осіб, висловлювати свою оцінку їхніх рішень, виявляти зловживання або неефективність у державному управлінні. Соціальні мережі перетворюються на майданчик суспільного моніторингу, де кожен користувач може виступати суб'єктом громадського контролю. Така форма взаємодії не лише підвищує рівень підзвітності влади перед громадянами, а й зміцнює принципи відкритості, прозорості та довіри у політичній системі. У цьому контексті публічний контроль у цифровому середовищі стає важливим інструментом демократичного врядування, що стимулює відповідальність посадових осіб і запобігає корупційним практикам (Кожина, 2025). Приклад, корупційні скандали, нераціональне використання коштів міського бюджету тощо, де саме завдяки уваги громадян, розслідуванням журналістів топ-посадовці отримують покарання за корупційні злочини.

Зазначимо, що ефективність різних соціальних платформ у реалізації форм цифрової політичної участі є нерівномірною, оскільки кожна з них має власні функціональні особливості, алгоритми поширення контенту та специфіку цільової аудиторії. Як зазначали вище, в українському сегменті найпопулярнішими залишаються YouTube, TikTok, Facebook, Instagram, X (Twitter), а серед месенджерів – Telegram, Viber та WhatsApp.

Проаналізуємо кожну з платформ (на основі стат. даних (Demandsage, 2025).

YouTube: виконує роль потужного інструмента візуальної комунікації та аналітичного контенту. Більше 2,5 млрд користувачів різного віку, статі та статусу. Є можливість розміщення аудіо-візуального контенту різної тривалості та спрямування. Платформа має політики обмеження щодо «допустимого» / «недопустимого» контенту (азартні ігри, відео 18+, насильство тощо). В рамках реалізації цифрової політичної участі найбільше підходить для поширення політичних інтерв'ю, дискусій та документальних відео, що в свою чергу здатно сприяти формуванню громадської думки й підвищенню політичної обізнаності.

TikTok: охоплює 1,6 млрд користувачів, здебільшого молодь, пропонує можливість розміщення коротких відео, майже не має обмежень щодо публікованого контенту. З огляду на специфіку цифрової політичної взаємодії, найбільш доцільна для швидкої, креативної мобілізації масової підтримки певних ідей чи ініціатив через прості, емоційно насичені меседжі, флешмоби та вірусний контент, що особливо ефективно для залучення молодіжної аудиторії.

Facebook: більше 3 млрд користувачів, охоплює переважно людей середнього та старшого віку, які мають вищу освіту та стабільний дохід. У контексті цифрової політичної участі найефективніше застосовувати для публічних дискусій, обговорення суспільно-політичних тем і мобілізації громадянського активізму до організації волонтерських і протестних рухів.

Instagram: близько 2 млрд. користувачів, цільова аудиторія складається переважно з молоді та осіб середнього віку, платформа орієнтована на візуальний контент, що сприяє емоційному сприйняттю інформації та формуванню персоналізованого зв'язку зі споживачем. В рамках реалізації цифрової політичної участі є ефективним інструментом для формування політичного іміджу і персонального бренду політиків, мобілізації молодіжної аудиторії і просування соціальних кампаній через сторіз, фото та короткі відео.

X (Twitter): охоплює 586 млн користувачів, здебільшого молодь та осіб середнього віку, платформа орієнтована здебільшого на висвітлення новин у реальному часі та оперативну політичну комунікацію. Тут активно функціонують офіційні акаунти політиків, журналістів і міжнародних організацій, що робить платформу важливою для обміну інформацією у кризових ситуаціях та формуванні міжнародного політичного дискурсу. У контексті цифрової політичної участі найефективніше застосовувати для залучення та активізації міжнародної уваги з метою тиску чи адвокації.

Telegram: охоплює 1 млрд користувачів, вирізняється високою швидкістю поширення інформації, часто використовується як канал для офіційних повідомлень. У контексті цифрової політичної участі найефективніше застосовувати для координації дій під час надзвичайних подій та ведення інформаційних кампаній.

Viber: охоплює 1 млрд користувачів, має найбільше поширення серед старшої аудиторії й залишається платформою побутової та локальної комунікації, водночас використовується органами влади для розсилки офіційних повідомлень і сповіщень.

WhatsApp: менш популярний в Україні, хоча охоплює близько 3 млрд користувачів, зберігає роль зручного інструмента для приватного спілкування та невеликих громадських груп, що координують волонтерську чи інформаційну діяльність.

Висновки.

Соціальні мережі відіграють ключову роль у формуванні нової цифрової політичної участі громадян, стає одним із ефективних інструментів реалізації громадянських прав і залучення населення до процесу прийняття політичних рішень. Також спонукає трансформацію традиційної структури політичної комунікації, замінюючи вертикальні, ієрархічні форми взаємодії горизонтальними, мережевими зв'язками, що у свою чергу здатно сприяти підвищенню рівня довіри до політичних акторів, оперативному інформуванню громадян і

створенню умов для зворотного зв'язку між владою та суспільством.

Використання потенціалу соціальних мереж надає можливість громадянам бути активними учасниками політичного процесу реалізуючи такі напрями політичної участі, як цифрова комунікація та політичний діалог, формування суспільного запиту і громадської думки, інструмент суспільного тиску та адвокації, мобілізація суспільства та публічний контроль. Найбільш активно впроваджуються через популярні в Україні платформи YouTube, TikTok, Facebook, Instagram та X (Twitter), Telegram, Viber і WhatsApp, проте варто враховувати, що на ефективність реалізації форм цифрової політичної участі впливають функціональні особливості, алгоритми поширення контенту та специфіка цільової аудиторії цих платформ, тому важливим є приоретизація вибору каналів для різних видів політичної комунікації та мобілізації громадян.

Досвід українського суспільства у реалізації різних форм політичної участі через соціальні мережі в умовах війни є прикладом адаптації демократичних практик в цифровий вимір, підтверджує здатність соціальних мереж виконувати роль дієвого інструменту самоорганізації, мобілізації суспільства та політичної координації. Вони також сприяють формуванню активного громадянського середовища, здатного швидко реагувати на виклики та впливати на політичний порядок денний. У той же час вибудовують основу для подальшого вдосконалення інструментів і механізмів електронної демократії у напрямках підвищення прозорості та відкритості, залученості громадян та стійкості демократичних процесів у цифровому середовищі.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Внучко, С. (2025) Соціальні мережі в глобальній політичній взаємодії: виклики фейків, маніпуляцій і постправди у цифрову добу. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління,* 2(78), 34–40. https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-2(78)-5

Данько, Ю. (2015) Соціальні мережі як засіб політичної комунікації *Evropský politický a právní diskurz, 2(2),* 204–209. https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2015/2015-2-2/32.pdf

Іовчу, Г. М. (2011) *Політична участь громадян країн ЄС та України: порівняльний аналіз* : Дис. Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Ін-т соц. наук. 215 с. http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/1567

Кожина, А. (2025) Особливості впливу соціальних мереж на прозорість і підзвітність органів публічної влади в умовах дії воєнного стану в Україні. *Інвестиції: практика і досвід,* №6, 168–177 https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.6.168

Кокарча, Ю. (2020) *Соціальні мережі як чинник політичного впливу в умовах розвитку демократичної політичної культури*. Дис. Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. 240 с. https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.12/Kokarcha.pdf

Лавришин, Ю., & Чорна, О. (2024) Тепер олігархічні канали сприймаються не як приватна, а як державна позиція. Експерти – про телемарафон і його подальше існування. Частина перша. *Детектор медіа.* https://detector.media/infospace/article/223413/2024-02-25-teper-oligarkhichni-kanaly-spryymayutsya-ne-yak-pryvatna-a-yak-derzhavna-pozytsiya-eksperty-pro-telemarafon-i-yogo-podalshe-isnuvannya-chastyna-persha/

Ротар, Н. (2022). Діджиталізація політичної участі громадян Європейського Союзу як інструмент подолання дефіциту демократії. *Історико-політичні проблеми сучасного світу,* (45), 163–175. https://doi.org/10.31861/mhpi2022.45.163-175

Руденко, А. (2018) *Соціальні мережі як ефективний засіб громадської самоорганізації в сучасній Україні*. Національний інститут стратегічних досліджень. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-05/Rudenko-52ea7.pdf

DataReportal. (2025). *Digital 2025: Ukraine.* https://datareportal.com/reports/digital-2025-ukraine

Demandsage (2025) https://www.demandsage.com/

Gerabot. (2025) *Популярність месенджерів в Україні у 2022–2025 роках: Telegram, Viber та WhatsApp.* https://gerabot.com/article/populyarnist_mesendzheriv_v_ukraini_u_20222025_rokah_telegram_viber_ta_whatsapp

Journalism teachers' academy. (2022) *Як трансформуються українські медіа у вогні війни. Лекція Діани Дуцик*. https://www.jta.com.ua/trends/yak-transformuiutsia-ukrainski-media-u-vohni-viyny-lektsiia-diany-dutsyk/

Rating Group. (2025). *Українці, довіра до медіа та дезінформація.* https://www.ratinggroup.ua/news/media-aug2025

#ШоТам. (2025) *«Не допустити повернення в часи Януковича»: ветеран організовує протест проти закону, що позбавляє НАБУ та САП незалежності* https://shotam.info/ne-dopustyty-povernennia-v-chasy-yanukovycha-veteran-orhanizovuie-protest-proty-zakonu-shcho-pozbavliaie-nabu-ta-sap-nezalezhnosti/

REFERENCES

Danko, Yu. (2015) Social networks as a means of political communication. *Evropský politický a právní diskurz*. 2(2), 204–209 https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2015/2015-2-2/32.pdf

DataReportal. (2025). *Digital 2025: Ukraine*. \ https://datareportal.com/reports/digital-2025-ukraine

Demandsage (2025) Retrieved from https://www.demandsage.com/

Gerabot. (2025) *Popularity of messengers in Ukraine in 2022–2025: Telegram, Viber and WhatsApp* https://gerabot.com/article/populyarnist_mesendzheriv_ v_ukraini_ u_20222025_rokah_telegram_viber_ta_whatsapp

Iovchu, H. M. (2011) *Political participation of citizens of the EU and Ukraine: a comparative analysis.* Dis. Odessa I.I.Mechnikov National University. 215 p. Retrieved from http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/1567

Journalism teachers' academy. (2022) *How Ukrainian media are transformed in the heat of war. Lecture by Diana Dutsyk*. https://www.jta.com.ua/trends/yak-transformuiutsia-ukrainski-media-u-vohni-viyny-lektsiia-diany-dutsyk/

Kokarcha, Yu. (2020) *Social networks as a factor of political influence in the conditions of the development of democratic political culture*. Dis. National Pedagogical Dragomanov University. 240 p. https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.12/Kokarcha.pdf

Kozhyna, A. (2025) Peculiarities of the influence of social networks on the transparency and accountability of public authorities under martial law in Ukraine *Investytsii: praktyka i dosvid,* №6, 168–177 https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.6.168

Lavryshyn Yu., Chorna O. (2024) Now oligarchic channels are perceived not as a private, but as a state position. Experts - about the telethon and its further existence. Part one. *Detektor media.* https://detector.media/infospace/article/223413/2024-02-25-teper-oligarkhichni-kanaly-spryymayutsya-ne-yak-pryvatna-a-yak-derzhavna-pozytsiya-eksperty-pro-telemarafon-i-yogo-podalshe-isnuvannya-chastyna-persha/

Rating Group. (2025). *Ukrainians, trust in the media and disinformation.* https://www.ratinggroup.ua/news/media-aug2025

Rotar, N. (2022). Digitalization of political participation of citizens of the European Union as a tool for overcoming the deficit of democracy. *Modern Historical and Political Issues,* (45), 163–175. https://doi.org/10.31861/mhpi2022.45.163-175

Rudenko, A. (2018) Social networks as an effective means of public self-organization in modern Ukraine *National Institute of Stratetic Studies.* https://niss.gov.ua/sites/default/files/2018-05/Rudenko-52ea7.pdf

Vnuchko, S. (2025) Social networks in global political interaction: challenges of fakes, manipulations and post-truth in the digital age. *Scientific Works of Interregional Academy of Personnel Management. Political Sciences and Public Management,,* 2(78), 34–40. https://doi.org/10.32689/2523-4625-2025-2(78)-5

#ShoTam (2025) *«Prevent a return to the times of Yanukovych»: a veteran organizes a protest against the law that deprives the NABU and SAPO of independence.* Retrieved from https://shotam.info/ne-dopustyty-povernennia-v-chasy-yanukovycha-veteran-orhanizovuie-protest-proty-zakonu-shcho-pozbavliaie-nabu-ta-sap-nezalezhnosti/

Pereshchepyne Branch of Katerynoslav «Prosvita» and Formation of the Ukrainian National and Cultural Environment in the Dnieper Region in the First Quarter of the 20th Century

UDC: 94+908] (477.63) «19» DOI: https://doi.org/10.15421/172623

Svitlenko Serhii
Dr.Sc., Full Prof., https://orcid.org/0000-0003-3313-9036, svitlenko@gmail.com
Dnipropetrovsk Regional Center for the Protection of Historical and Cultural Values (Dnipro, Ukraine)

Abstract.
The purpose of the study is to reconstruct the activities of the Pereshchepyne branch of the Katerynoslav «Prosvita» and determine its role in the formation of the Ukrainian national and cultural environment in the Dnieper region in the first quarter of the twentieth century.

The results. The Pereshchepyne branch of the Katerynoslav «Prosvita» was established on the initiative of representatives of the local intelligentsia and peasantry and operated during 1912–1916 and 1917–1920. It has been proven that the national and cultural work of the Pereshchepyne educators was distinguished by its diversity and systematicity. The center of attention of Pereshchepine educators was the anniversaries in honor of T. H. Shevchenko, the national symbol of Ukrainianness. The intellectuals of Pereshchepyne took an active part in the national-cultural, military-political and socio-political life of the period of the Ukrainian Revolution.

Conclusions. Various forms and methods of public work of the Pereshchepine branch of Katerynoslav «Prosvita» contributed to the formation of the Ukrainian national and cultural environment, which revealed its nation-building and culture-creating potential, despite the opposition of the Russian imperial regime. In the context of the Ukrainian Revolution of 1917–1920, state-building activities began to manifest themselves in the educational environment. All this testified to the gradual establishment of Ukrainian national consciousness and identity. The activities of enlightened people in favor of the Ukrainian cause caused a negative reaction of the Communist-Soviet authorities, which resorted to repressions against the enlightened center and its activists. The historical experience of Pereshchepine «Prosvita» testifies that it was one of the most active centers in the consolidation of the Ukrainian ethno-social community in the Dnieper region, in which important processes of nation-building and culture-building took place.

Keywords: Pereshchepine «Prosvita», national and cultural activities, Shevchenko anniversaries, nation-building, culture-building, Ukrainian national consciousness and identity

Перещепинська філія Катеринославської «Просвіти» і формування українського національно-культурного середовища на Придніпров'ї в першій чверті ХХ ст.

Світленко Сергій
Дніпропетровський обласний центр з охорони історико-культурних цінностей (Дніпро, Україна)

Анотація.
Мета дослідження полягає в реконструкції діяльності Перещепинської філії Катеринославської «Просвіти» та визначенні її ролі у формуванні українського національно-культурного середовища на Придніпров'ї в першій чверті ХХ ст.

Результат. Перещепинська філія Катеринославської «Просвіти» виникла за ініціативою представників місцевої інтелігенції та селянства і здійснювала діяльність упродовж 1912 – 1916 та 1917 – 1920 рр. Доведено, що національно-культурницька праця перещепинських просвітян вирізнялася розмаїтістю і систематичністю. В центрі уваги перещепинських просвітян стали роковини на пошану Т. Г. Шевченка – національного символу українства. Перещепинські просвітяни брали активну участь у національного-культурницькому, воєнно-політичному та суспільно-політичному житті періоду Української революції.

Висновки. Різноманітні форми і методи громадської праці Перещепинської філії Катеринославської «Просвіти» сприяли формуванню українського національно-культурного середовища, яке виявило свій націєтворчий та культуротворчий потенціал, незважаючи на протидію російського імперського режиму. В обстановці Української революції 1917 – 1920 рр. у просвітянському середовищі стали проявлятися дії державотворчого характеру. Все це свідчило про поступове утвердження української національної свідомості й ідентичності. Діяльність просвітян на користь української справи викликала негативну реакцію комуністично-радянської влади, яка вдавалася до репресій стосовно просвітянського осередку та його діячів. Історичний досвід Перещепинської «Просвіти» засвідчує, що це був один з найактивніших осередків у справі консолідації української етносоціальної спільності на Придніпров'ї, в якій відбувалися важливі процеси націєтворення та культуротворення.

Ключові слова: Перещепинська «Просвіта», національно-культурницька діяльність, Шевченківські роковини, націєтворення, культуротворення, українська національна свідомість та ідентичність

Стаття надійшла / Article arrived: 28.08.2025 Схвалено до друку / Accepted: 14.10.2025

Вступ.

Постановка проблеми. Мікроісторичне дослідження формування українського національно-культурного середовища на Придніпров'ї представляє науковий інтерес з погляду етнонаціонального та культурного поступу цього важливого регіону Степової України. Значення формування національно-культурного середовища – етносоціальної сукупності людей, які взаємодіють за певних історичних умов і обставин, полягає в тому, що в ньому відбуваються важливі процеси націєтворення й культуротворення. Вивчення формування національно-культурного середовища є доцільним і з погляду на ширшу проблему самоорганізації громадянського суспільства в Україні як чинника утвердження демократичного суспільства, держави та модерної нації.

Дослідження цього процесу на мікрорівні, в даному разі у контексті історичного досвіду жителів села Перещепине, заслуговує на увагу, бо дає можливість розглянути націєтворчі та культуротворчі прояви, які на початку XX ст. продукувалися за умов російської імперської держави ініціативою українців «знизу», а не директивами «зверху». Як зазначав український вчений В. Г. Кремень, «… нація самостверджується, самоорганізується в повномасштабну лише за умови набуття, наповнення статусу громадян його реальним демократичним змістом на шляху витворення громадянського суспільства. Годі й сподіватися, що повномасштабну націю може витворити бюрократичний апарат...» (Кремень, 2010, с. 48). Виходячи з цього, актуалізація маловивченого націєтворчого й культуротворчого досвіду Перещепинської філії Катеринославської «Просвіти» виглядає актуальним. Адже на сучасному етапі історії України наша держава та громадянське суспільство як ніколи потребують консолідації на основі утвердження сучасної національної самосвідомості, ідентичності, громадянської креативності й ініціативності. Не випадково зазначена проблематика вже розглядалася в працях В. В. Карлової, М. Т. Степика, Г. Г. Філіпчука та ін. (див.: Карлова, В. В., 2012; Степико, М. Т., 2011; Філіпчук, Г., 2016).

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Історія Перещепиного, яке розташувалося на півночі Самарівського краю, вже була в об'єктиві істориків. За даними А. О. Скальковського, цей населений пункт входив до складу Орільської паланки Війська Запорозького Низового (Скальковський, 2003, с. 385). Д. І. Яворницький називав поселення Перещепине серед тих, де ще в «половині XVIII століття» існувала церква (Яворницький, 1990, с. 290). За сучасними дослідженнями, вірогідно, в 1778 р. у Перещепиному освятили Миколаївську церкву (Православна церква на півдні України (1775–1781), 2004, с. 74). Все це підтверджує, що історія Перещепиного як населеного пункту тісно пов'язана з козацьким періодом і має давню українську етнокультурну традицію.

На початку 1910-х рр. в Перещепиному активізувалося українське національно-культурне життя, що стало виявом модернізаційних процесів, формування національної свідомості й ідентичності, попри антиукраїнську політику імперської влади. На жаль, у сучасному українському історіописанні цей сюжет ще не став предметом спеціального дослідження, хоча в новітніх колективних монографіях, об'єднаних назвою «Етнонаціональний світ Придніпров'я» (частина 2 та 3), містилися згадки про відкриття Перещепинської філії «Просвіти» (Етнонаціональний світ Придніпров'я, 2019, с. 133; Етнонаціональний світ Придніпров'я, 2022, с. 43).

Мета дослідження полягає в реконструкції діяльності Перещепинської філії Катеринославської «Просвіти» та визначенні її ролі у формуванні українського національно-культурного середовища на Придніпров'ї в першій чверті XX ст.

Теоретико-методологічною основою дослідження стало комплексне застосування мікроісторичного, регіонального і синегретичного підходів, використання історико-генетичного та історико-системного методів.

Наукова гіпотеза автора полягає в тому, щоб узагальнити історичний досвід перещепинських просвітян у справі творення українського національно-культурного середовища як важливого націєтворчого та культуротворчого чинника в краї.

Виклад основного матеріалу.

До 1911 р. в Перещепиному налічувалося 1 314 дворів та 8 515 жителів обох статей. В селі діяла низка громадських, освітніх та духовних установ, зокрема Перещепинське сільське товариство, земська школа, школа грамоти і двокласна церковно-парафіяльна школа. Перещепине було волосним центром Перещепинської волості Новомосковського повіту (Заруба, 2018, с. 58).

На початку 1910-х рр. українське національно-культурне життя в Перещепиному стало чітко простежуватися й набуло динаміки. Перещепинська інтелігенція піклувалася про популяризацію творчої спадщини Т. Г. Шевченка – національного символу українства. Скажімо, вже 1910 р. «Народному домі» села Перещепиного впорядили виставу «Назар Стодоля» за однойменною п'єсою Т. Г. Шевченка, якою місцеві селяни були дуже задоволені (Допис. С. Перещепина,1911, с. 84).

У 1911 р. виповнювалося 50 років з дня смерті Т. Г. Шевченка. Одними з перших відзначили ці Шевченкові роковини в с. Перещепине. 17 лютого 1911 р. дуже гарне святкування відбулося в місцевому «Народному домі». Готуючись до Шевченкових роковин, організатори подолали багато перешкод «і зверхніх, і хатніх». Напередодні просвітяни розвісили

скрізь афіші, у яких ішлося про «Реферат про Шевченка» і про виставу «Невольник» – драму М. Л. Кропивницького, написану за поемою Т. Г. Шевченка.

Шевченківський вечір став помітною подією на селі. Незважаючи на сніг, перещепинці йшли купами до «Народного дому». На санчатах дісталися й мешканці навколишніх сіл. На початку свята присутні побачили на сцені убраний квітками й рушниками портрет Т. Г. Шевченка, а навколо нього козаків – загримированих хористів, які тихо, сумно і струнко почали співати урочистий Шевченків «Заповіт», по виконанню якого пролунали оплески. Відразу запанував піднесений, святковий настрій. Учасники вечора уважно слухали реферат І. Є. Прихоженка про Т. Г. Шевченка, який супроводжувався декламацією Кобзаревих творів. Справжньою овацією публіка зустріла хорове виконання пісні «Ой сів пугач на могилі». Великий успіх мала вистава М. Л. Кропивницького «Невольник» у виконанні селянських аматорів-артистів, яких перед кожним антрактом глядачі викликали на сцену кілька разів. Наприкінці вечора хор та артисти на прохання публіки двічі натхненно виконали Шевченків «Заповіт», розчулюючи слухачів. Надходження від свята не тільки покрили виплату боргів по будуванню «Народного дому», а й дали 10 руб на пам'ятник Т. Г. Шевченку і були надіслані до редакції української газети «Рада» (Прихоженко, Ів. 1911, с. 162; В с. Перещепині, 1911. с. 3).

10 червня 1911 р. газета «Рада» повідомила читачів, що гурт мешканців Перещепиного подав до Ради Катеринославської «Просвіти» прохання поклопотатися про відкриття Перещепинської філії (Нові українські товариства, 1911, с. 218). Втім на перших порах просвітяни ще не організувалися як слід. У лавах фундаторів-просвітян не було єдності. До них затесалися й малоосвічені «малороси», які прагнули до постановки «малоросійських спектаклів» – етнографічних п'єс із гопаком, горілкою тощо. Проте просвітянську більшість складали свідомі селяни та робітники Перещепиного ([Самійленко, В. М.], 1912).

Не чекаючи на офіційне відкриття просвітянської філії, окремі перещепинці вступали до лав Катеринославської «Просвіти». Одним із них був П. П. Жуковець, який 26 вересня 1911 р. став членом просвітянського товариства в Катеринославі (Реєстр членів…, 1915, арк. 32).

Взимку 1912 р. перещепинські просвітяни стали втілювати в життя свою культурну програму. 31 січня вони продемонстрували трагікомедію І. К. Карпенка-Карого «Сто тисяч» і п'єсу С. В. Васильченка «На перші гулі». 2 лютого 1912 р. у Перещепиному в будинку Народного дому на користь громадської бібліотеки відбулося Шевченківське свято з українським концертом. На початку було представлено реферат про українське письменство, зокрема про Т. Г. Шевченка, прочитаний українською мовою.

В. Січовиком. Потім мала місце музично-театральна частина. Співав хор і український кобзар Г. С. Кожушко, який приїхав спеціально з Катеринослава; звучали декламації, до уваги глядачів представили п'єсу М. Л. Кропивницького «Батьки та діти». Шевченківське свято пройшло з гарним художнім і матеріальним успіхом, завдячуючи режисурі В. М. Самійленка та його гуртку (Український концерт, 1912, с. 64; З українського життя, 1912, с. 111).

Напередодні чергових Шевченкових роковин, 24 лютого 1912 р. на засіданні Присутності у справах про товариства розглянули питання про відкриття філії Катеринославської «Просвіти» в с. Перещепиному (Нова філія…, 1912, с. 79). 8 (21) березня 1912 р. газета «Рада» сповістила, що царська адміністрація нарешті надала дозвіл на відкриття філії Катеринославської «Просвіти» в селі Перещепине Новомосковського повіту (Наші товариства, 1912, с. 3). Офіційна легітимізація просвітянської філії мала велике значення для розгортання її діяльності.

У той час Перещепине було великим, багатолюдним й заможним селом. Хоча перещепинці зберігали в мові, одязі та побуті багато старосвітських традицій, серед місцевих селян вже формувалася й національна свідомість. Підтвердженням цьому стало те, що в селі налічувалося кілька передплатників українських періодичних видань, як-от «Рада», «Літературно-Науковий Вістник» і «Письма з Просвіти» (Дорошенко, 2007, с. 170–171).

У Перещепиному діяли два товариства. Зокрема, в 1903 р., завдяки енергії селянина С. Писарева, тут розвинулося позичково-ощадне товариство.

В 1910 р. в ньому налічувався 361 учасник, а обіг коштів склав 141 766 руб. У товаристві з'являлися паростки національної свідомості. Примітно, що його члени зібрали 3 руб на пам'ятник Т. Г. Шевченку. Кошти, звісно, невеликі, але сам факт промовистий. Перещепинці мали й сільськогосподарське товариство, значно молодше, ніж позичково-ощадне (Самійленко В. М., 1911, с. 4). Вся ця громадська діяльність торувала шлях до нової ініціативи перещепинців – закладення просвітянської філії.

На відкриття Перещепинської «Просвіти» були делеговані член Ради Катеринославської «Просвіти» Г. Л. Денисенко та товариш (заступник) голови Д. І. Дорошенко. Відкриття філії відбувалося на Великодньому тижні. Того року православні рано святкували Великдень – 7 квітня. Вже у березні 1912 р. Г. Л. Денисенко отримав 8 руб 74 коп від Катеринославської «Просвіти» для поїздки в с. Перещепине, а Д. І. Дорошенко – 30 руб (Дорошенко, 2007, с. 177 ; Прибутково-видаткова книга «Просвіти» за 1911– 1914 роки. ДНІМ. Фонди. КП-38615/арх-627. Арк. 9).

Відкриття Перещепинської філії «Просвіти» відбулося 28 березня 1912 р. у присутності членів головної ради і стало значущою подією для місцевого

селянства. Площа перед місцевою церквою була уставлена возами, адже на відкриття «Просвіти» приїхали охочі жителі навіть із навколишніх сіл. Після молебня свято заснування філії відбулося в будинку місцевого кредитного товариства. У приміщенні не було де яблуку впасти. Г. Л. Денисенко оповістив від імені «Просвіти» про офіційне відкриття Перещепинської філії і промовив відповідне слово. Потім виступив Д. І. Дорошенко, а далі місцеві люди. В хаті місцевого крамаря пройшов парадний обід, а ввечері – в залі місцевого просвітнього товариства – вистава «Наталка-Полтавка». Заснування філії викликало ентузіазм серед місцевих селян, бо понад 100 осіб виявили бажання записатися до складу просвітянської філії. Це дістало схвалення в 15-ти селян Гупалівки, котрі подали заяву про бажання відкрити філію «Просвіти» і у своєму селі (Одкриття Перещепинської «Просвіти», 1912, с. 3; Дорошенко, 2007, с. 171).

На перших загальних зборах 28 березня 1912 р. головою Перещепинської філії обрали Т. Є. Чуприну, селянина, члена Катеринославської «Просвіти» з 26 вересня 1911 р. Товаришем голови став П. П. Жуковець, скарбником – В. Г. Кузнецов, а писарем – Д. С. Перебийніс. До Ради Перещепинської «Просвіти» обрали таких діячів, як Т. Є. Чуприна, І. Г. Кокамбо, Д. С. Перебийніс, В. М. Самійленко, Я. Ф. Торохтій, М. В. Артюхов. До Перещепинської «Просвіти» відразу вступило 36 осіб, здебільшого місцеві селяни. За даними М. П. Чабана, членів Товариства спочатку нараховувалося 53 особи. Просвітяни визначили свої першорядні завдання: урядження вистав, концертів, читань, влаштування бібліотеки-читальні. Для вистав у перещепинських просвітян було дуже гарне приміщення – театр «Народний Дім», який згодом міг перейти у цілковите володіння «Просвіти» (З українського життя, 1912, с. 110–111; Чабан, 2002, с. 486 – 487).

Розмова з місцевою інтелігенцією, зокрема учителями, фельдшером та кооператорами, а також із селянами, справила на гостей з Катеринославської «Просвіти» надзвичайно приємне враження. Вони з'ясували, що душею місцевого українського руху був молодий поет і місцевий вчитель В. М. Самійленко, який розповів, що перещепинці мають у себе кілька ілюстрованих історій М. М. Аркаса та М. С. Грушевського і загалом багато українських книжок (Дорошенко, 2007, с. 171–172). Рада Товариства замовила низку книжок для бібліотеки, передплатила періодичні видання, а саме: «Літературно-науковий вістник», «Раду», «Рідний край», «Ріллю», «Світло», «Сніп», «Світову зірницю», «Українську хату», «Украинскую жизнь» (Чабан, 2002, с. 487).

25 та 26 травня 1912 р. в Народному домі Перещепиного гуртком аматорів селища Нижньодніпровського виставлялися три українські п'єси: «Недолюдки» К. І. Ванченка-Писанецького, «Жидівка-вихрестка» Івана Тогобічного (І. А. Щоголева) та «Суєта» Івана Карпенка-Карого (І. К. Тобілевича). В середині червня того ж року збиралася показати свою виставу й місцева «Просвіта» (Українські спектаклі…, 1912, с. 159).

У тому ж 1912 р. театральна секція Перещепинської «Просвіти» підготувала дві вистави – «Мати-наймичка» Івана Тогобічного (І. А. Щоголева) за мотивами поеми Т. Г. Шевченка і «Степовий гість» Б. Д. Грінченка (Чабан, 2002, с. 487).

Перещепинські просвітяни популяризували ім'я Т. Г. Шевченка в заходах, розрахованих на дітей. Одним із них стала ялинка для дітей членів «Просвіти», проведена 2 січня 1913 р. в будинку Ощадно-позичкового товариства. Захід відвідали 70 дітей та 60 дорослих. На ялинці присутні ознайомилися з життям Т. Г. Шевченка. Оповідь супроводжувалася малюнками чарівного ліхтаря. Дітлахи виступали з байками й віршами. Хор проспівав кілька пісень. Діти отримали подарунки: стрічки, причандали до писання, картки й українські книжечки. Матеріальну допомогу в організації ялинки надала перещепинцям Катеринославська «Просвіта» (З українського життя, 1913, с. 26).

Другого лютого 1913 р. перещепинські просвітяни зібралися на перші річні збори свого Товариства. На них ішлося, що, незважаючи на несприятливі умови, пов'язані з негативним ставленням до «Просвіти» з боку місцевої інтелігенції, у 1912 – на початку 1913 р. молоді просвітяни проводили щотижневі читання творів красного письменства і часописів, ставили спектаклі, вечірки, концерти, ялинки, продавали книжки, карточки, календарі – продукцію видавництва «Час». Чисельність просвітянської філії збільшилася (Прихоженко, 1913, с. 3).

У 1913 р. головою Ради Перещепинської філії залишився Т. Є. Чуприна, товаришем голови – П. П. Жуковець, писарем – Д. С. Перебийніс, а членами Ради – І. П. Галущенко та К. І. Перепилиця. Головними заходами перещепинських просвітян у 1913 р. стали такі: вечір пам'яті Т. Г. Шевченка, дві вистави і дитячий ранок (Звідомлення, 1914, с. 56–58). 22 лютого 1913 р. в Перещепинській «Просвіті» відбувся вечір-концерт зі співами та декламаціями, присвяченими пам'яті Т. Г. Шевченка. На Шевченківському святі було прочитано біографію українського поета, співав хор під орудою Г. О. Коваленка (Прихоженко, 1913, с. 3; М. Г., 1914, с. 1). Рішенням ради «Просвіти» від 8 листопада 1913 р. Т. Є. Чуприна та П. П. Жуковець були делеговані на свято Івана Котляревського в Полтаву (Чабан, 2002, с. 487). Загалом у 1913 р. Перещепинська «Просвіта» входила до числа восьми найактивніших «Просвіт» (М. Г., 1914, с. 1).

Відкриття Перещепинської «Просвіти» сприяло пожвавленню національно-культурного життя на селі (Українські спектаклі…, 1912, с. 159). Діяльність

перещепинських просвітян непокоїла царську владу. Напевно, невипадково в Перещепине призначили нового пристава, який вирізнявся українофобією і антисемітизмом. Після сімейної вечірки, влаштованій місцевими просвітянами, він пообіцяв у першу чергу закрити «Просвіту». Незабаром пристав заборонив аматорам без дозволу справника проводити репетиції (Шевченко, с.-госп. т-во і пристав, 1914, с. 3).

Під час Різдвяних свят наприкінці грудня 1913 р. і на початку січня 1914 р. Катеринославська «Просвіта» та її філії, зокрема й Перещепинська, провели ялинки для сільських дітей. Для цих заходів були передбачені українські книжки, ласощі та інші подарунки. Діти декламували українські байки та вірші. Подекуди виступали дитячі хори з українськими піснями (Українські різдвяні ялинки, 1914, с. 4).

У 1914 р. Рада Перещепинської філії «Просвіти» складалася з шести діячів. Це, зокрема, Т. Є.Чуприна, П.П.Жуковець, О.Т.Кокамбо, К.І.Перепилиця, Д.С.Перебийніс та М.Т.Тюпич. Збори Ради відбувалися щотижня (Звідомлення філії, 1915, с. 25). Перещепинські просвітяни розпочали підготовку до 100-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка і стали обговорювати програму святкування, до якої входили: театральна вистава з рефератом про творчість Т. Г. Шевченка, концертна вечірка, панахида по поету і навіть насадження на власному ґрунті садка його імені. Проте з наближенням ювілейних Шевченкових роковин атмосфера навколо свята ставала все напруженішою. Ширилися чутки про заборони святкування у різних місцях. Це викликало серед просвітян почуття небезпеки, очікування на труси й арешти. Вказане занепокоєння призвело до того, що дехто став виявляти бажання вийти з «Просвіти». Тому вирішили обмежитися панахидою 26 лютого, а вечірку відклали до часу, коли морок трохи розвіється (В наших товариствах, 1914, с. 3).

Однак 25 лютого 1914 р., в день 100-річчя від дня народження Т.Г.Шевченка для сімей членів Товариства просвітяни влаштували вечір, бо прилюдний захід був заборонений (Звідомлення філії, 1915, с. 25). 26 лютого, в день передбаченої панахиди в пам'ять Т.Г.Шевченка, мало не всі просвітяни прийшли до місцевої церкви, посвітили свічки… Але батюшка заявив, що без дозволу архієрея панахиду не служитиме. Тоді просвітяни розійшлися. «Тарасів хліб», тобто підготовлений для панахиди, роздали учням. Другого дня архієрееві про цей випадок подали телеграму (В наших товариствах, 1914, с. 3).

Про загальну гнітючу суспільну атмосферу того часу свідчать події, які трапилися в селі Перещепиному за кілька днів потому. 2 березня 1914 р. там відбувалися загальні збори Сільськогосподарського товариства під проводом ветеринарного лікаря С.І.Алтуєва. До будинку Товариства під'їхав місцевий пристав. Секретар зібрання відчув небезпеку, бо в кімнаті, де відбувалися збори, на стіні висів великий портрет Т. Г. Шевченка. Не довго думаючи, він, за згодою голови зборів, зняв «крамольний» портрет і під здивовані погляди зібрання заховав. Така пересторога мала сенс, бо напередодні, після сімейної вечірки в місцевій «Просвіті», за якою пристав наглядав весь вечір, він цинічно висловився стосовно українців і євреїв, пообіцявши першочергово закрити місцеву «Просвіту». Свій похід проти українців пристав розпочав із того, що рішуче заборонив аматорам збиратися на репетиції без дозволу справника (Шевченко, с.-госп. т-во і пристав, 1914, с. 3).

Незважаючи на небезпеку, перещепинські просвітяни прагнули якимось чином вшанувати пам'ять про Кобзаря. Навесні 1914 р. Рада Перещепинської філії «Просвіти» на власній земельній ділянці посадила садок, який вирішила назвати Шевченківським. Просвітяни продовжували влаштовувати українські драматичні вистави. Скажімо, 30 травня 1914 р. поставили «Куплену славу» українського письменника А. Ф. Кащенка, а 1 червня – комедійну п'єсу «Чумаки» Івана Карпенка-Карого (І. К. Тобілевича). У серпні 1914 р. просвітяни влаштували концерт на користь сімейств запасних. У видовищі взяв участь оперний співак М. Д. Домарко (Звідомлення філії, 1915, с. 25).

Рада Перещепинської філії розширила до восьми номенклатуру передплачуваних видань для просвітянської бібліотеки. В 1914 р. книгозбірня отримувала «Літературно-науковий вістник», «Дзвін», «Ілюстровану Україну», «Вістник життя і знання», «Рілля», «Світло», «Українську хату» та «Украинскую жизнь». Для членів Товариства окремо передплачувалися такі видання, як «Рада» – 6 примірників, «Ілюстрована Україна – 1 прим., «Дзвін» – 2 прим., «Українська хата» – 1 прим. (Звідомлення філії…, 1915, с. 25).

Перещепинська філія «Просвіти» отримувала матеріальну допомогу від студентської молоді. Так, 22 березня 1914 р. нею була одержана пожертва «від студентів-катеринославців» у сумі 25 руб, а 30 квітня того ж року – «від варшавських студентів» – 10 руб (Прибутково-видаткова книга «Просвіти», 1914, арк. 24 зв., 26).

Улітку 1914 р. розпочалася Перша світова війна. Близько 20 просвітян призвали до війська в діючу армію. Тому в другій половині року діяльність філії пішла на спад. Лише наприкінці 1914 р. перещепинські просвітяни стали працювати над влаштуванням вечірок для дітей запасних, призваних на війну (В наших товариствах, 1914, с. 3).

30 листопада 1914 р. Рада товариства «Просвіта» в Перещепиному вирішила влаштувати ялинку для дітей на Різдво. З цією метою було зібрано 15 руб 95 коп. До того ж від Катеринославської «Просвіти» надійшло ще 5 руб на книжки та 15 руб на всякі витрати, а також 250 торбинок на гостинці з надписом: «Шануйте рідний край. Згадуйте «Просвіту». На 29

грудня 1914 р. просвітяни найняли простору залу Перещепинського кредитного товариства. На свято зібралося до 300 дітлахів від 5 до 12 років. Під ялинкою вони почали читати байки, поезії тощо. Кожна дитина отримала торбину і книжку. Далі виступав хор і розпочалися танці. 31 грудня 1914 р. відбулася ялинка в меншій хаті в селі Козирщина. В приміщенні сільської розправи зібралися дітлахи до 13 років, які співали колядки, декларували твори Леоніда Глібова та Тараса Шевченка. Близько 100 дітей отримали подарунки (В наших товариствах, 1914, с. 3). Кошти на ялинку в Перещепиному надходили від Катеринославської «Просвіти». Для прикладу, 17 грудня 1914 р. Т. Є. Чуприна одержав на влаштування ялинки в Перещепиному 48 руб (Прибутково-видаткова книга «Просвіти», 1914, арк. 29).

За даними «Звідомлення філії Катеринославського Українського Літературно-Артистичного Товариства «Просвіта», в селі Перещепині за 1914 рік» в зазначений період філія мала 52 дійсних члени і двох членів-співробітників (Звідомлення філії…, 1915, с. 25). Але, враховуючи призваних до війська, реальна кількість членів діючих просвітян у другій половині 1914 р. налічувала дещо більше за 30 осіб. За даними М. П. Чабана, в 1914 р. лави Перещепинської філії «Просвіти» нараховували 76 дійсних і 8 почесних членів (Чабан, 2002, с. 487).

За умов Першої світової війни імперський режим став на шлях заборони Катеринославської «Просвіти» та її філій. 27 лютого 1916 р. ліквідаційна комісія підготувала «Звіт по філіях». З нього випливало, що Перещепинська філія діяла до того часу (Ліквідаційна комісія. Звіт по філіях, 1916, арк. 46).

Вимушений «антракт» у діяльності Перещепинської філії «Просвіти» тривав більше року. Лише навесні 1917 р., коли розпочалася Українська національно-демократична революція, на Придніпров'ї стало відновлюватися українське громадське й національно-культурне життя. 11 березня 1917 р. в Катеринославі відбулися установчі збори Товариства «Просвіта» за новим статутом. У заході активну участь взяли представники Новомосковського повіту. Так, М. К. Ємець привітав збори і зачитав заяву до Ради «Просвіти» про заснування Мануйлівської філії, а І. М. Труба запропонував домогтися організації Українського учительського товариства. Обидві пропозиції було прийнято. 26 березня 1917 р. в губернському центрі у приміщенні Комерційної школи С. І. Степанової розпочала роботу Комісія для організації філій «Просвіти» (Протокол установчих зборів товариства «Просвіта», 1917, арк. 58 зв.; Рада товариства […], 1917, арк. 79).

28 травня 1917 р. в обстановці піднесення Української революції Перещепинська філія «Просвіти» відновилася (Чабан, 2002, с. 487). Ентузіазм у справі заснування філій Катеринославського товариства «Просвіта» в 1917 р. був великий. У Реєстрі таких філій за 1917 р. тільки по Новомосковському повіту налічувалося 13. Серед них значилися Мануйлівська, Сагайдачна, Катеринінська, Кам'янська, Новомосковська, Підгороднянська, Знаменська, Богато-Попаснянська, Перещепинська, Дмухайлівська, Гупалівська, Шульгівська, Петриківська (Реєстр філій, 1917, арк. 4).

У ході Української революції по селах відроджувалося національно-культурне життя українства. Для прикладу, в селі Перещепиному відновила роботу місцева «Просвіта» на чолі з головою Т. Є. Чуприною. У 1918 р. перещепинські просвітяни проводили не тільки національно-культурницькі заходи, а й роботу з організації Вільного козацтва. В селі створили загін Вільних козаків на чолі з отаманом Федором Матвієнком. До Шевченківського свята товариство «Просвіта» виготовило український синьо-жовтий прапор, який зберігався у Т. Є. Чуприни. Просвітянська діяльність у Перещепиному тривала, попри всі труднощі буремного часу, протягом 1918–1920 рр. Лише в 1920 р. більшовики ліквідували Перещепинську «Просвіту», бо товариство вело послідовну українську національно-культурну роботу і ставила на меті утвердження самостійної України (Українська революція 1917–1921 рр. на Придніпров'ї, 2016, с. 197, 198).

Проти прихильників ідей Української революції виступили більшовики, які репрезентували радикальне крило російської соціал-демократії і прагнули підпорядкувати Україну кремлівському керівництву в Москві. Ганебним явищем у діяльності більшовиків стало використання системи заручників, тобто заарештованих мирних мешканців, які підлягали розстрілу, якщо в населеному пункті не виявлялися повстанці. Прикладом спроби застосування такого огидного явища стали події в селі Перещепине. 13 червня 1920 р. більшовики зібрали збори 700 громадян сільської громади, які заслухали повідомлення члена Новомосковського повітового виконкому Турченка, що ним 11 червня було взято в заручники 15 перещепинців. Селяни мали сидіти в ув'язненні до 20 червня. До цього часу в Новомосковськ (нині – Самар) мусили доправити повстанців Є. Васильєва, Ф. Матвієнка, Ф. і П. Дузя, М. Маласая. Якщо ця вимога не виконувалась, усі заручники підлягали негайному розстрілу о 12-й годині 20 червня 1920 р. як «вороги робітничо-селянської влади», а село Перещепине оголошувалося «контрреволюційним» і записувалося на «чорну дошку», втрачало всі громадянські права і переваги. Лише через той факт, що вказаних повстанців у той період у селі не було, а заручники жодної провини перед владою не мали, більшовики вирішили зняти з села Перещепиного «чорну пляму», а заручників звільнити від арешту (Провідники повстанського руху Придніпров'я, 2021, с. 110).

Спочатку більшовики визнавали позитивний досвід «Просвіт» у справі національно-культурного розвитку України, про що свідчать І (25–29 березня 1920) та ІІ (15–20 серпня 1920) Всеукраїнські наради з народної освіти. Але вже в тому ж 1920 р. органи ВЧК майже в усіх українських губерніях стали проводити обшуки в приміщеннях «Просвіт». Більшовики всіляко намагалися дискредитувати «старі» «Просвіти», котрі, як зазначалося на Всеукраїнській нараді агітпропів і губполітосвіт, проведеній ЦК КП(б)У 2 лютого 1922 р., «є вогнищами «національної культури», бойовими організаціями войовничого націоналізму». У 1922 р. з «Просвітами» в радянській Україні було покінчено, хоча ЦК КП(б)У продовжував боротьбу з «просвітянством» (Чорна книга України, 1998, с. 26, 27, 29).

За часів комуністичного тоталітарного режиму діячі «Просвіт» були піддані черговим репресіям. Так, 7 лютого 1930 р. колишній очільник перещепинських просвітян Т. Є. Чуприна був заарештований й 10 березня 1930 р. рішенням «трійки» при колегії ДПУ УСРР звинувачений в тому, що був організатором «Просвіти» та її головою до 1920 р. Крім того, українського діяча судили за те, що він за часів гетьманату П. Скоропадського організував «Вільне козацтво», проводив активну антирадянську агітацію на селі. Все це призвело до заслання Т. Є. Чуприни у концтабір терміном на 8 років. Висновком прокуратури Дніпропетровської області від 4 жовтня 1989 р. рішення трійки при колегії ДПУ УСРР від 10 березня 1930 р. було скасовано, а Т. Є. Чуприна реабілітований (Чабан, 2002, с. 487).

Висновки.

Перещепинська філія Катеринославської «Просвіти» активно діяла в 1912–1916, 1917–1920 рр. і стала помітним явищем національно-культурного життя на Придніпров'ї. Просвітянський осередок відіграв важливу роль у формуванні українського національно-культурного середовища в селі Перещепиному та в навколишніх населених пунктах. Ця націєтворча й культуротворча діяльність відбувалася спочатку за несприятливих суспільно-політичних умов російського імперського режиму. Знаковими подіями в діяльності перещепинців стало святкування Шевченківських роковин, особливо в роки ювілейних дат Кобзаря в 1911 р. та 1914 р. Значний інтерес селян до постаті й творчої спадщини Т. Г. Шевченка – національного символу українства – є прикметою формування в їхньому середовищі української національної свідомості та ідентичності. Перещепинці стали збирати кошти на будівництво пам'ятника Т. Г. Шевченку в Києві, щоб у монументі зберегти пам'ять про українського поета. Національно-культурницька праця перещепинських просвітян розгорнулася завдяки ініціативі місцевих інтелігентів та селян, і мала системний характер. Формами такої роботи стали читання рефератів про українську літературу, зокрема про Т. Г. Шевченка, проведення читань, вистав, концертів, вечірок, дитячих ялинок, передплата українських періодичних видань, продаж українських книжок, календарів тощо. Напередодні Першої світової війни Перещепинська філія «Просвіти» стала одним із найактивніших просвітянських осередків. У 1916 р. імперський режим заборонив Перещепинську «Просвіту». В 1917 р., в обстановці початку Української революції, цей просвітянський осередок відродився і вже не обмежувався національно-культурницькими завданнями. Просвітяни працювали у військово-політичній та суспільно-політичній царинах: брали участь в організації Вільного козацтва, виготовили синьо-жовтий український прапор. У 1920 р. більшовицька окупаційна влада ліквідувала Перещепинську «Просвіту», а в часи комуністично-радянського тоталітарного режиму стала на шлях політичних переслідувань просвітян, зокрема відправила у концтабір Т. Є. Чуприну – колишнього голову Перещепинської «Просвіти». Діяльність Перещепинської філії «Просвіти» є переконливим прикладом формування українського національно-культурного середовища на Придніпров'ї силами свідомих українців із місцевої інтелігенції та селянства.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

В наших товариствах. В Перещепинській «Просвіті» (1914, Январь, 18, (Січень, 31)), *Рада,* 14, 3. http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001119

В наших товариствах. Ювілей Т. Г. Шевченка в перещепинській «Просвіті» (1914, Март, 21 (Квітень, 3)). *Рада,* 66, 3. http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001119. http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001119

В с. Перещепині (1911. Февраль, 25 (Березіль, 10)). *Рада*, 45. С. 3. Відновлено з http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001119

Допис. С. Перещепина, Новомосковського повіту (1911, Январь, 18). *Дніпрові хвилі. Українська часопись*, 5 – 6, 84.

Дорошенко, Дмитро (2007). *Мої спомини про давнє минуле (1901 – 1914 роки): Наук.-попул. вид*. Київ: Темпора, 170 – 171.

Етнонаціональний світ Придніпров'я. Ч. 2: Етнонаціональні спільноти часів інкорпорації та модернізації: колект. моногр. (2019) . С. І. Світленко, Н. В. Венгер, В. І. Лазебник, В. Д. Мирончук, О. Б. Шляхов. Дніпро: Ліра.

Етнонаціональний світ Придніпров'я: колект. моногр. Ч. 3: Етнонаціональні процеси новітнього часу (1914–1939) (2022). С. І. Світленко, Д. В. Архірейський, А. Г. Венгер, Н. В. Венгер, В. В. Іваненко, В. К. Клець, О. Ф. Нікілєв. Дніпро : Ліра.

З українського життя. Філія «Просвіти» у с. Перещепиній (1912, Февраль, 5 [апреля?]). *Дніпрові хвилі*. *Українська часопись*, 7, 110–111.

З українського життя у Катеринославщині (1913, Январь, 16). *Дніпрові хвилі. Українська часопись,* 2, 26.

Заруба, В. М. (2018). *Історико-статистичні описи поселень Новомосковського та Павлоградського повітів*. Дніпро : ЛІРА.
Звідомлення українського літературно-артистичного товариства «Просвіта» у Катеринославі за 1913 рік (1914). Катеринослав: Друкарня К. Андрущенка. *Дніпропетровський національний історичний музей ім. Д. І. Яворницького (далі – ДНІМ). Фонди.* КН – 7944/ КП – 184998.
Звідомлення філії Катеринославського Українського Літературно-Артистичного Товариства «Просвіта» в селі Перещепині за 1914 рік (1915). *Звідомлення Товариства «Просвіта» у Катеринославі за 1914 рік.* Катеринослав: Друк. К. А. Андрущенка, 25. *ДНІМ. Фонди*. КН-7943/КП-184997.
Карлова, В. В. (2012). *Державотворчий потенціал національної свідомості* : монографія. Нац. акад. держ. управл. при Президентові України. Київ: НАДУ.
Кремень, В. Г. (2010). *Філософія національної ідеї: Людина. Освіта. Соціум*. Вид. перероб. Київ: Грамота.
Ліквідаційна комісія. Звіт по філіях (1916). *ДНІМ. Фонди*. КП-99508/Арх-28324, 46.
М., Г. Наші товариства 1913 р. I (1914, Январь, 4 (Січень, 17)). «Просвіти». *Рада,* 3, 1. Відновлено з http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001119
Наші товариства. Нова філія «Катеринославської «Просвіти» (1912, Март, 8 (Березень, 21)). *Рада,* 56, 3. Відновлено з http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001117
Нова філія Катеринославської «Просвіти» (1912, Март, 2). *Дніпрові хвилі. Українська часопись*, 5, 79.
Нові українські товариства (1911, Июнь, 10). *Дніпрові хвилі. Українська часопись,*15.
Одкриття Перещепинської «Просвіти» (1912, Март, 29, Квітень, 11)). *Рада,* 72, 3. Відновлено з Відновлено з http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001117
Православна церква на півдні України (1775–1781) (2004) / упорядн. І. Лиман; наук. ред. А. Бойко. Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького; Запорізьке відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України; Запорізька філія Східного інституту українознавства ім. Ковальських; Бердянський державний педагогічний університет. Запоріжжя, РА – Тандем–У, 560. (Джерела з історії Південної України. Т. 4).
Прибутково-видаткова книга «Просвіти» за 1911–1914 роки (1914). *ДНІМ. Фонди.* КП-38615/арх-627, 1 – 37.
Прихоженко Ів. Дописи. С. Перещепина (Новомосковського повіту) (1911, Март, 18). *Дніпрові хвилі. Українська часопись,* 11, 162. Бібліотека ДНІМ.
Прихоженко Ів. Перещепинська «Просвіта» (1913, Март, 7 (Березень, 20)). *Рада,* 55, 3. Відновлено з http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001118
Провідники повстанського руху Придніпров'я (за матеріалами органів державної безпеки): збірник документів (2021) / упоряд.: Ю. Пахоменков, О. Чепурко; вступ. ст. Д. Архірейського. Український інститут національної пам'яті. Дніпро: Герда. https://dp.archives.gov.ua/index.php/system-box?start=85
Протокол установчих зборів товариства «Просвіта». 11 березня 1917 р. (1917). *ДНІМ. Фонди.* Арх. – 28327/КН – 99511, 58 – 58 зв.
Рада товариства[…] (1917). *ДНІМ. Фонди.* Арх.28335/КН–99519, 79.
Реєстр членів Товариства Просвіта у Катеринославі на 1915 рік (1915). *ДНІМ. Фонди.* КП-96008/Арх-26572, 31 – 33 зв.
Реєстр філій Катеринославського товариства «Просвіта». (1917). *ДНІМ. Фонди*. Арх. – 25654/КН – 94451, 8.
Самійленко, В. М. (1912, Январь, 5 (Січень, 18)). По українських товариствах. «Просвіта» в с. Перещепина (новомосковського повіту, на Катеринославщині). *Рада,* 4, 3. http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001117
Самійленко, В. М. (1911, Май, 21 (Червень, 3)). Перещепина, новомосковського повіту (на Катеринославщині). *Рада*, 114, 4. http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001116
Скальковський, А. О. (2003). I*сторія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького*. Дніпропетровськ: Січ.
Степико, М. Т. (2011). *Українська ідентичність: феномен і засади формування*.Національний інститут стратегічних досліджень. Київ: НІСД, 336.
Українська революція 1917-1921 рр. на Придніпров'ї: збірник документів і матеріалів (2016) / уклад.: Ю. Г. Пахоменков, Н. Л. Юзбашева. Державний архів Дніпропетровської області. Дніпро: ЛІРА, 372.
Український концерт (1912, Февраль, 16). *Дніпрові хвилі. Українська часопись,* 4, 64. Відновлено з https://shron1.chtyvo.org.ua/Dniprovi_khvyli/1912_N04.pdf.
Українські різдвяні ялинки по селах Катеринославщини (1914, Январь, 22 (Лютий, 4)). *Рада,* 17, 4. Відновлено з http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001119
Українські спектаклі в с. Перещепеній Новомоск. пов. (1912, Май 25). *Дніпрові хвилі. Українська часопись*, 10, 159. Відновлено з https://chtyvo.org.ua/authors/Dniprovi_khvyli/1912_N10/
Філіпчук, Г. Г. (2016). Національна ідентичність: культурно-освітній вимір : [монографія]. Чернівці : Друк Арт, 303.
Чабан, М. П. (2002). Діячі Січеславської «Просвіти» (1905 – 1921). Біобібліограф. словник. Бл. 670 імен. Наук. вид. Дніпропетровськ: ІМА-прес, 536.
Чорна книга України: Зб. документів, архів. матеріалів, листів, доп., ст., досліджень, есе (1998) / упоряд., ред. Ф. Зубанича; передм. В. Яворівського. Київ: Вид. центр «Просвіта», 782.
Шевченко, с.-госп. т-во і пристав (1914, Март, 20 (Квітень, 2). *Рада,* 65, 3. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001119
Яворницький, Д. І. (1990). Історія запорозьких козаків: у 3 т. Т. 1 / передмова В. А. Смолія; ред. кол.: П. С. Сохань (голова), В. А. Смолій (заст. голови), В. Г. Сарбей, Г. Я. Сергієнко, М. М. Шубравська (відп. секр.). АН Української РСР. Археографічна комісія, Інститут історії. Київ: Наукова думка, 592.

REFERENCES

Black Book of Ukraine: Collection of documents, archival materials, letters, addenda, articles, research, essays (1998) / edited by F. Zubanych; preface by V. Yavorivsky. Kyiv: Publishing center «Prosvita».
Chaban, M. P. (2002). *Figures of Sicheslavska "Prosvita" (1905 – 1921). Biobibliographic. dictionary.* Approx. 670 names. Scientific. ed. Dnipropetrovsk: IMA-press.

Discovery of Pereshchepinska «Prosvita» (1912, March, 29, April, 11). *Rada*, 72, 3. http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001117
Doroshenko, Dmytro (2007). *My Memories of the Ancient Past (1901 – 1914): Popular Science.* Kyiv: Tempora, 170 – 171.
Ethno-national world of the Dnieper region: collective monograph. Part 3: Ethno-national processes of the modern time (1914–1939) (2022) / S. I. Svitlenko, D. V. Arkhireysky, A. G. Venger, N. V. Venger, V. V. Ivanenko, V. K. Klets, O. F. Nikilev. Dnipro: Lira.
Filipchuk, G. G. (2016). *National identity: cultural and educational dimension: [monograph].* Chernivtsi: Druk Art.
From Ukrainian life in Katerynoslavshchyna (1913, January, 16). *Dnieper Waves. Ukrainian Journal*, 2, 26.
From Ukrainian life. Branch of «Prosvita» in the village of Pereshchepiny (1912, February, 5 [April]). *Dnieper waves. Ukrainian magazine*, 7, 110–111.
In our societies. Anniversary of T. H. Shevchenko in Pereshchepinska «Prosvita» (1914, March, 21 (April, 3). *Rada*, 66, 3. http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001119. http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001119
In our societies. In Pereshchepinska «Prosvita» (1914, January, 18, (January, 31)), *Rada*, 14, 3. http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001119
In the village of Pereshchepin (1911. February, 25 (Berezil, 10)). Rada, 45. P. 3. http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001119
Income and expenditure book "Prosvita" for 1911–1914 (1914). *DNIM. Funds*. KP-38615/arch-627, 1 – 37.
Karlova, V. V. (2012). *State-making potential of national consciousness: monograph* / National Acad. of State Administration under the President of Ukraine. Kyiv: NAPU.
Kremen, V. G. (2010). *Philosophy of the National Idea: Man. Education. Society.* Ed. reprint. Kyiv: Gramota.
Leaders of the insurgent movement of the Dnieper region (based on materials from state security agencies): collection of documents (2021) / edited by Yu. Pakhomenko, O. Chepurko; introd. by D. Arkhireysky. Ukrainian Institute of National Memory. Dnipro: Gerda, 288. https://dp.archives.gov.ua/index.php/system-box?start=85
Letter. S. Pereshchepin, Novomoskovsk district (1911, January, 18). *Dnieper waves. Ukrainian magazine*, 5 – 6, 84.
Liquidation Commission. Report on branches (1916). *DNIM. Funds*. KP-99508/Arch-28324, 46.
M., G. Our Societies 1913 I (1914, January, 4 (January, 17)). «Prosvita». *Rada*, 3, 1. http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001119
Minutes of the founding meeting of the Prosvita Society. March 11, 1917 (1917). *DNIM. Fonds.* Arch. – 28327/KH – 99511, 58 – 58 vols.
New Branch of «Katerynoslav «Prosvita» (1912, March, 2). *Dnieper Waves. Ukrainian Journal*, 5, 79.
New Ukrainian Societies (1911, June, 10). *Dnieper Waves. Ukrainian Journal*, 15. 218.
Our Societies. New Branch of «Katerynoslav «Prosvita» (1912, March, 8 (March, 21)). *Rada*, 56, 3. http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001117
Prikhozenko Iv. Pereshchepinska «Prosvita» (1913, March, 7 (March, 20)). *Rada*, 55, 3. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001118
Prykhozhenko Iv. Notes. S. Pereshchepyna (Novomoskovsk district) (1911, March, 18). *Dnieper waves. Ukrainian magazine*, 11, 162. DNIM Library.
Register of branches of the Katerynoslav society «Prosvita». (1917). *DNIM. Fonds*. Arch. – 25654/KH – 94451, 8.
Register of members of the Prosvita Society in Katerynoslav for 1915 (1915). *DNIM. Fonds*. KP-96008/Apx-26572, 31 – 33 vols.
Report of the branch of the Katerynoslav Ukrainian Literary and Artistic Society «Prosvita» in the village of Pereshchepin for 1914 (1915). Report of the Society «Prosvita» in Katerynoslav for 1914. Katerynoslav: Printing. K. A. Andrushchenko, 25. *DNIM. Fonds*. KN-7943/KP-184997.
Report of the Ukrainian Literary and Artistic Society "Prosvita" in Katerynoslav for 1913 (1914). Katerynoslav: K. Andrushchenko Printing House. *Dnipropetrovsk National Historical Museum named after D. I. Yavornytsky* (hereinafter – *DNIM*). *Funds*. KN – 7944/ KP – 184998.
Samiylenko, V. M. (1911, May, 21 (June, 3)). Pereshchepyna, Novomoskovsk district (in Katerynoslav region). *Rada*, 114, 4. http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001116
Samiylenko, V. M. (1912, January, 5 (January, 18)). On Ukrainian societies. «Prosvita» in the village of Pereshchepyna (Novomoskovsk district, Katerynoslav region). *Rada*, 4, 3. http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001117
Shevchenko, rural economy and bailiff (1914, March, 20 (April, 2). *Rada*, 65, 3. http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001119
Skalkovsky, A. O. (2003). *History of the New Sich, or the Last Kosh Zaporozhye*. Dnipropetrovsk: Sich.
Stepyko, M. T. (2011). *Ukrainian identity: phenomenon and principles of formation* / National Institute of Strategic Studies. Kyiv: NISD.
The board of the society […] (1917). *DNIM. Fonds*. Arch.28335/KH–99519, 79.
The Ethno-National World of the Dnieper Region. Part 2: Ethno-National Communities of the Times of Incorporation and Modernization: Collected Monographs (2019) / S. I. Svitlenko, N. V. Venger, V. I. Lazebnyk, V. D. Myronchuk, O. B. Shlyakhov. Dnipro: Lira.
The Orthodox Church in Southern Ukraine (1775–1781). (2004) / edited by I. Lyman; scientific editor A. Boyko. Zaporizhzhia Scientific Society named after Ya. Novytsky; Zaporizhzhia Branch of the M. S. Hrushevsky Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of the NAS of Ukraine; Zaporizhzhia Branch of the Kovalsky Oriental Institute of Ukrainian Studies; Berdyansk State Pedagogical University. Zaporizhia, RA – Tandem–U, 560. (Sources from the history of Southern Ukraine. Vol. 4).
Ukrainian Christmas trees in the villages of the Ekaterinoslav region (1914, January, 22 (February, 4)). *Rada*, 17, 4. http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001119
Ukrainian Concert (1912, February, 16). *Dnipro Waves. Ukrainian Journal*, 4, 64. https://shron1.chtyvo.org.ua/Dniprovi_khvyli/1912_N04.pdf.
Ukrainian performances in the village of Pereshchepenya, Novomoskovsk region (1912, May 25). *Dnieper waves. Ukrainian magazine*, 10, 159. https://chtyvo.org.ua/authors/Dniprovi_khvyli/1912_N10/
Ukrainian Revolution 1917-1921 pp. on the Dnieper: a collection of documents and materials (2016) / compiled by: Yu. G. Pakhomenko, N. L. Yuzbasheva. State Archive of Dnipropetrovsk Region. Dnipro: LIRA.
Yavornytsky, D. I. (1990). *History of the Zaporozhian Cossacks*: in 3 vols. Vol. 1 / preface by V. A. Smolii; ed. col.: P. S. Sokhan (chairman), V. A. Smolii (deputy chairman), V. H. Sarbei, H. Ya. Sergienko, M. M. Shubravska (responsible secretary). Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. Archaeological Commission, Institute of History. Kyiv: Naukova Dumka.
Zaruba, V. M. (2018). *Historical and statistical descriptions of settlements of Novomoskovsk and Pavlohrad counties.* Dnipro: LIRA.

Ethnogenetic Processes of the Ukrainian People in the Historical and Cultural Dimension of the Celtic Conception of the Origin of Rus'

UDC: 930(477).88:81'37 DOI: https://doi.org/10.15421/172624

Deshko Petro
Master of Arts in History and Law, https://orcid.org/0009-0002-8476-6021, 2020petrodeshko@gmail.com
Augustyn Voloshyn Carpathian University (Uzhhorod, Ukraine)

Abstract.

Purpose of the article. The study aims to analyze the ethnogenetic processes of the Ukrainian people in the light of the Celtic conception of the origin of Rus', substantiating it as an integral component in the formation of Ukrainian identity and statehood.

Research methodology. The research employs the historical-genetic method to trace the origins of the Ukrainian ethnos and the influence of the Celtic Ruteni; the historical-comparative method to juxtapose archaeological and linguistic evidence; toponymic analysis to identify the distribution of Celtic elements in geographical names; and the historiographical critique method to evaluate the Normanist theory and the concept of the «Old Rus' ethnicity».

Scientific novelty. This article represents a continuation of the author's previous research on the problem of the origins of Rus'. It additionally confirms the role of the Celtic Ruteni in the processes of Ukrainogenesis on the basis of a comprehensive analysis of archaeological, linguistic, and toponymic evidence. The novelty lies in the expansion of the source base and the refinement of the interrelation between the Celtic component and the formation of the name «Rus'».

Conclusions. The Celtic conception of the origin of Rus' correlates with the universal patterns of ethnogenesis among European peoples of the Early Middle Ages. Archaeological (Przeworsk and Cherniakhiv cultures), linguistic (the suffix -yna, Celtic loanwords), and toponymic data (Ros', Rostavytsia, Ruzische Mushel) substantiate its significance in the formation of the Ukrainian ethnos. At the same time, the Normanist theory and the concept of the «Old Rus' ethnicity» demonstrate methodological limitations and fail to withstand modern scholarly critique.

Keywords: ethnogenesis of the Ukrainian people, Celtic conception of the origin of Rus', Ruteni; toponymy, archaeological cultures, linguistic evidence

Етногенетичні процеси українського народу в історико-культурному вимірі кельтської концепції походження Русі

Дешко Петро
Карпатський університет імені Августина Волошина (Ужгород, Україна)

Анотація.

Мета статті. Проаналізувати етногенетичні процеси українського народу у світлі кельтської концепції походження Русі та обґрунтувати її як складову формування української ідентичності й державності.

Методологія дослідження. У роботі застосовано історико-генетичний метод для простеження витоків українського етносу та впливу кельтів-рутенів; історико-порівняльний метод для зіставлення археологічних і лінгвістичних даних; топонімічний аналіз для виявлення поширення кельтських елементів у географічних назвах; критико-історіографічний метод для оцінки норманської та «давньоруської» концепцій.

Наукова новизна. Стаття є логічним продовженням попередніх досліджень автора з проблеми походження Русі. Додатково підтверджено роль кельтів-рутенів у процесах україногенези на основі комплексного аналізу археологічних, лінгвістичних і топонімічних свідчень. Новизна полягає у розширенні джерельної бази та уточненні взаємозв'язку між кельтським компонентом і формуванням назви «Русь».

Висновки. Кельтська концепція походження Русі корелює з універсальними закономірностями етногенези європейських народів раннього середньовіччя. Археологічні (пшеворська та черняхівська культури), лінгвістичні (суфікс -ина, кельтські запозичення), та топонімічні дані (Рось, Роставиця, Руська-Мюль) підтверджують її вагомість у формуванні українського етносу. Водночас норманська теорія та концепція «давньоруської народності» виявляють методологічну обмеженість і не витримують сучасної критики.

Ключові слова: етногенез українського народу, кельтська концепція походження Русі, рутени, топонімія, археологічні культури, лінгвістичні свідчення

Стаття надійшла / Article arrived: 01.09.2025 Схвалено до друку / Accepted:20.10.2025

Вступ.

Упродовж тридцяти чотирьох років відновленої незалежності України дедалі активніше актуалізується кельтська концепція походження Русі, започаткована ще Сергієм Павловичем Шелухіним у 1920-х роках ХХ ст. Ця гіпотеза органічно корелює з ранньосередньовічною моделлю етногенезу українців, запропонованою Леонідом Залізняком. Натомість у російській історіографії й далі послідовно заперечується право українського народу на самобутність, окремішній етногенез та державність, зокрема на спадковість Київської Русі. Натомість висуваються концепції «давньоруської народності» та норманська теорія походження Русі – конструкції, що вже давно втратили наукову вартість. Окреслена проблематика набуває особливої актуальності в умовах повномасштабної агресії РФ проти України та використання зазначених псевдонаукових теорій для виправдання загарбницької політики й геноцидних практик щодо українського народу.

Метою дослідження є комплексний аналіз етногенетичних процесів у історико-культурному вимірі кельтської концепції походження Русі з метою обґрунтування цієї теорії як складової історії формування українського народу та його державності.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. На нашу думку, ранньосередньовічну модель україногенези яскраво обґрунтував видатний археолог і історик Леонід Залізняк (Залізняк, 1997, 1999, 2023a, 2023b, 2023c), причому найбільш переконливу аргументацію та фактичний матеріал він подав у трьох останніх статтях 2023 року (Залізняк, 2023a, 2023b, 2023c). У контексті кельтської генези концепцію започаткував і аргументовано розвинув історик і правник Сергій Павлович Шелухін (1929), а мовознавчий аспект цієї проблематики висвітлив відомий лінгвіст Віталій Григорович Скляренко (2006, 2011a, 2011b). З політико-правового погляду праці С. П. Шелухіна досліджувала Ярина Богданівна Турчин (2005, 2006, 2021). Вагомий внесок у накопичення фактичного матеріалу та розвиток кельтської теорії походження Русі здійснив також автор цієї статті (Дешко, 2024a, 2024b, 2024c, 2025a, 2025b).

Результати досліджень.

У російській академічній традиції впродовж тривалого історичного періоду домінували сумнівні з наукового погляду концепції – зокрема, доктрина «давньоруської народності» та норманська теорія походження Русі, на яких будувалися засади етногенезу російського народу. Натомість у російській науці етногенетичні процеси українського та білоруського народів не лише ставилися під сумнів, а й відверто заперечувалися.

Водночас, згідно з концепцією етногенезу українців Леоніда Залізняка, переважна більшість європейських народів, що проживали у сфері культурно-історичного впливу Римської імперії, сформувалися в ранньому середньовіччі (V–VII ст.) – зокрема французи, англійці, серби, хорвати, поляки, українці та інші (Залізняк, 2023a, с. 225). Більше того, на думку Л. Залізняка, імперські народи (Рим, Англія, Іспанія, Київська Русь) породили у підкорених провінціях так звані «дочірні етноси» (романську, англійську, іспанську, руську групи), історія яких розпочалася у межах відповідних імперій (Залізняк, 2023a,). З цього випливає, що русини-українці не лише не є частиною російського етносу, а й, навпаки, стали одним із чинників формування фінсько-московитського (російського) етносу.

Вагомим аргументом на користь раннього формування українського етносу є й лінгвістичні дослідження Костянтина Тищенка. Учений довів, що українська мова розвивалася під впливом давніх народів, які залишили помітний слід у її структурі та лексиці. К. Тищенко виокремив десять історичних «свідків» української мови, які відображають ці процеси.

I. Перший свідок існування праукраїнської мови – верхньолужицька мова.

II. Другий свідок існування праукраїнської мови – полабська мова.

III. Третій свідок існування праукраїнської мови – лідсько-лоївське пасмо ізоглос.

IV. Четвертий свідок давности низки українських мовних рис (XI–XII ст.) – новгородські грамоти.

V. П'ятий свідок прадавніх складників української мови (IV ст.) – готська мова.

VI. Шостий український свідок (II ст. н. е.) – кельтські сусіди. Кельтський родовід суфікса -ина.

VII. Сьомий український свідок – народно-латинський майбутній недоконаний час (II ст. н. е.).

VIII. Восьмий український свідок як «годинник» для праслов'янської (II ст. н. е.) – список М. Сводеша. Зіставлення списків Сводеша слов'янськими мовами.

IX. Несподіваний дев'ятий український свідок (V ст. до н. е.) – скіфи. Аристофан про скіфську вимову.

X. Десятий український свідок – сама українська мова (Тищенко, 2023).

Спираючись на висновки Костянтина Тищенка, можна дійти висновку, що мова як основний маркер етнічної ідентичності засвідчує початок формування української спільноти ще задовго до появи етногенетичних процесів на території сучасної Росії. Такий факт унеможливлює існування єдиного етнічного масиву, який нібито охоплював простір від Галича та Києва до Новгорода й Суздаля, і тим самим спростовує концепт так званої «давньоруської народності».

Особливої уваги заслуговує шостий мовний свідок, який пов'язаний із кельтськими сусідами (II ст. н. е.). Зокрема, поширення в українській мові суфікса **-ина** (людина, дівчина, родина, тварина, драбина) може бути результатом кельтського впливу. Крім того, серед можливих кельтських запозичень К.

Тищенко відзначає слова: слуга, влада, ліки, бевзь, щит, молитися, сало тощо (Тищенко, 2005, с. 34).

Таким чином, можна обґрунтовано стверджувати, що українська мова є давньою мовою сформованого українського етносу, який існував задовго до формування російської етнічної спільноти. Водночас слід підкреслити, що концепція «давньоруської народності» та норманська теорія походження Русі не витримують наукової критики, особливо у світлі кельтської гіпотези походження Русі.

На нашу думку, кельтське плем'я рутенів могло відіграти ключову роль у становленні протоукраїнського етносу, суттєво вплинувши на його ідентичність, ендоетнонім та розвиток державних структур.

У цьому контексті правомірним видається й етимологічний аспект: назву «Русь» доцільно розглядати у зв'язку з «Ruthenia», що, ймовірно, зазнала фонетичних спрощень. При цьому слова route, rute, rut, rood, roud у кельтських та суміжних мовах означають «дорога», «шлях», «тракт», що становить один із вагомих аргументів на користь кельтської гіпотези походження Русі.

Відповідно, міграція кельтів-рутенів могла відбутися ще до формування Київської Русі, а їхня присутність засвідчується топонімією Балтійського регіону (Руґ, Руґенгоф, Руґард, Рушвіц, Руґенвальд) та Подунав'я (Ротуларіус, Реодарій, Росдорф, Руська Мюль). Крім того, значна кількість європейських топонімів може бути пов'язана з рутенами або русами (див. рис. 1), що становить додатковий аргумент на користь цієї гіпотези.

Рис. 1. Карта топонімів, пов'язаних з етнонімами «рутени», «руги», «русини» (Джерело: Сформоване автором)

Історичні джерела також містять відомості про зв'язок русів із кельтами. Так, хроністи Симеон Логофет (Метафраст), Ґалл Анонім та Суґерій ототожнювали русів із нащадками кельтів. Відповідно до цієї гіпотези, кельти-рутени, які проникли на територію сучасної України, могли відіграти важливу роль у формуванні праукраїнського етносу, залишивши свій ендоетнонім, що згодом став основою назви держави Русь. Відомо, що у Нарбонській Галлії (сучасна південна Франція) існувало кельтське плем'я рутенів, яке, ймовірно, мігрувало на схід.

Ці дані корелюють із висновками, викладеними у праці «Генезис та становлення Русі (VI–X ст.)» (Дешко, 2024а) та у статті «Переосмислення концепції "давньоруської народності" у світлі кельтської теорії походження Русі» (Дешко, 2025а). Згідно із запропонованою концепцією, ймовірна міграція кельтів-рутенів відбулася між 469 р. (після розпаду гунської імперії) та 562 р. (утворення Аварського каганату). Водночас археологічні свідчення дозволяють припускати їхню присутність у Наддніпрянщині ще раніше. Надалі рутени, вірогідно, асимілювалися зі слов'янами, які у той період входили до союзних об'єднань із гунами.

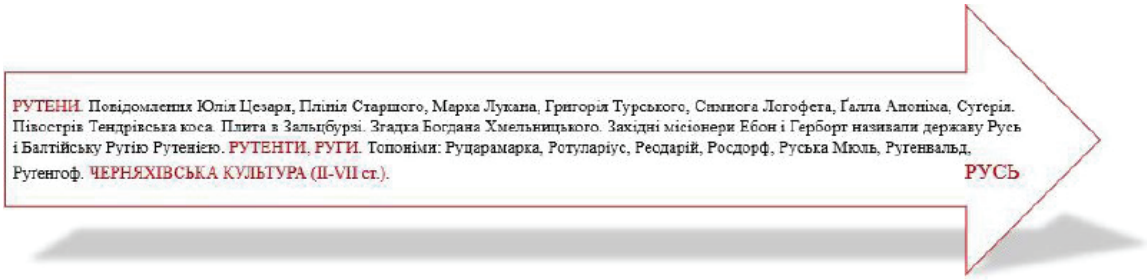

Рис. 2. Головні елементи трансформації рутен в Наддніпрянську Русь (Джерело: Сформоване автором)

Протягом тривалого часу запропонована С. Шелухіним та нами концепція перебувала в тіні норманської теорії походження Русі, яка, однак, характеризується низкою істотних недоліків. Розглянемо її ключові постулати:

1. Припущенні про походження назви «Русь» від фінського слова «Ruotsi», яким позначали шведів.

2. Інтерпретації імен руських князів і назв дніпровських порогів у скандинавському ключі.

Щодо першого постулату, то, за гіпотезою С. П. Шелухіна, фіни називали шведів «Руотці» тому, що ті вели активну торгівлю з Руссю, так само як у Києві торговців, які торгували з Грецією, називали «гречниками» (Шелухін, 1929, с. 53).

Слід також зауважити, що у жодному руському чи візантійському джерелі немає свідчення про запозичення слова «Русь» із фінської мови. Більше того, самоназва «Русь» засвідчена ще до встановлення тісних контактів зі скандинавами. Також важливо, що етнонім «Русь» охоплює значно ширший ареал, ніж територія фінсько-скандинавських зв'язків. Якби ця гіпотеза була правильною, слід було б очікувати її поширення лише на північні землі, проте назва «Русь» міцно закріпилася за середньонаддніпрянськими територіями.

Другий постулат – інтерпретація назв дніпровських порогів, згаданих Костянтином VII Багрянородним. Візантійські автори нерідко передавали чужоземні топоніми у формах, зрозумілих грецькій традиції або через посередництво інших народів, що не доводить їхнього скандинавського походження. Крім того, серйозною вадою цього постулату є відсутність системності: не всі дніпровські пороги отримали скандинавські відповідники, а більшість їхніх найменувань має слов'янську або тюркську етимологію. Відтак спроба подати ці назви як суто скандинавські є вибірковою й тенденційною.

Разом із тим, варто говорити про взаємодію, а не домінування: наявність окремих скандинавських впливів у Київській Русі не заперечує її місцевого, слов'янського чи кельтського підґрунтя. Скандинави могли виступати торговцями, найманцями або навіть окремими князями, проте це не означає, що саме вони заснували державу Русь.

Отже, ця концепція є радше політичною ідеологемою, ніж об'єктивним історичним поясненням, тоді як кельтська теорія походження Русі дедалі активніше розвивається у науковому дискурсі.

Досить поширеною є думка, ніби кельтські племена рутенів не могли зберегтися як окрема етнічна спільнота до V–VII ст. н. е. Водночас історія знає численні приклади тривалої «консервації» етносів та етнографічних груп у географічно відокремлених регіонах – у горах, болотистих місцевостях, лісових масивах чи на островах. Так, етнос басків зберігся на Піренейському півострові; іраномовні осетини продовжують мешкати на Кавказі; грузини – автохтонне населення Закавказзя, відоме ще за часів Колхіди та Іберійського царства. Подібні процеси можна спостерігати і серед карпаторусинів: ця етнографічна група українців пов'язується з племенами білих хорватів. Русини, до яких належить і сам автор, зберігають власні говірки, специфічні культурні риси та традиції, відмінні як від загальноукраїнського, так і від польського чи словацького середовища.

Кельтський світ являв собою масштабне політико-племінне та військове об'єднання, що інтегрувало елементи багатьох народів і регіональних традицій. Територія поширення кельтів охоплювала простір від Британських островів і Піренейського півострова до Малої Азії та Леванту (достатньо згадати галатів і галілеян). Не дивно, що окремі кельтські археологічні культури поступово розчинилися серед германських чи інших племен; однак елементи матеріальної культури та топонімії ще тривалий час домінували у цих середовищах. Лінгвіст Костянтин Тищенко, зокрема, виокремив 53 топоніми кельтського походження, серед яких – «Рось» та «Роставиця» (Тищенко, 2003).

Кельтський вплив простежується й на пшеворській та черняхівській археологічних культурах, про що свідчать характерні орнаментальні мотиви (ромбоподібні, зигзагоподібні, спіралеподібні та колоподібні візерунки на кераміці) й елементи технології гончарства. Добре задокументованими є численні приклади далеких міграцій кельтських племен (бої, галати), які залишали топонімічні та культурні сліди на тисячі кілометрів від прабатьківщини. Хоча наразі відсутні безпосередні археологічні чи письмові свідчення пересування рутенів із Нарбонської Галлії до Східної Європи, сама можливість такого переміщення не суперечить відомій мобільності кельтських спільнот латенської доби.

Топонімічні дані Центральної та Східної Європи додатково підтримують цю гіпотезу (див. рис. 1). Серед прикладів можна назвати такі назви: Руська-Мюль, Реодарій, Росдорф, Руцарамарка, Рудотіце, Рудіце, Русовіце, Руські Геївці, Руська, Росош, Ружин, Рось, Росава, Роставиця тощо.

Висновки.

Кельтська концепція походження Русі обґрунтовується численними свідченнями авторів, які ототожнювали русів із рутенами, а також поширенням відповідних топонімів (зокрема Ротуларіос, Реодорій, Росдорф, Рюська Мюль, Руцарамарка, Рудотіце, Рось, Росава та ін.). Археологічні дані засвідчують відчутний кельтський вплив на слов'янські культури – від пшеворської до черняхівської, що проявляється у специфічних формах кераміки (ромбоподібні, зигзагоподібні, спіралеподібні та колоподібні орнаменти), у гончарній традиції кельтського походження, а також у таких характерних явищах, як ритуальне згинання мечів тощо.

З лінгвістичного погляду, за К. Тищенком, простежується кельтський компонент в українській мові, зокрема у функціонуванні суфікса -ина та певного шару лексики. Також слід додати, що етимологія назви «Русь», на думку прихильників кельтської гіпотези, найпереконливіше пояснюється через «Ruthenia» із подальшими фонетичними спрощеннями, де слова route, rute, rut, rood, roud у кельтських та суміжних мовах означають «дорога», «шлях», «тракт», «перебіг». Візантійський історик Симеон Логофет називав русів «дромітами» (від грец. δρόμος – «біг») за те, що руси пересувалися з великою швидкістю, а назва Тендрівської коси («Ахіллів дром» – «Ахіллів біг») могла бути пов'язана з перебуванням там рутенів.

Територія поширення кельтів у добу їхньої експансії охоплювала простір від Британських островів і Піренейського півострова до Малої Азії та Леванту (достатньо згадати галатів та галілеян). Не дивно, що окремі кельтські археологічні культури поступово асимілювалися серед германських та інших етносів; проте елементи матеріальної культури та топонімії ще тривалий час зберігалися у цих середовищах, що, ймовірно, й успадкувала Наддніпрянська Русь від кельтів-рутенів

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Брайчевський, М. Ю. (1968). *Походження Русі*. Київ: Наукова думка.

Дешко, П. П. (2024a). *Генезис та становлення Русі (VI–X ст.)* [Магістерська дисертація, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука.

Дешко, П. П. (2024b. Листопад 14). Кельтська концепція походження Русі в контексті археології. *Актуальні питання та перспективи інноваційного розвитку науки та освіти в умовах євроінтеграції*: *збірник тез доповідей учасників Міжнародної науково-практичної конференції* (Ч. 1), Рівне, 96–97.

Дешко, П. П. (2025a). Переосмислення концепції «давньоруської народності» у світлі кельтської теорії походження Русі. *Актуальні проблеми гуманітарних наук, 1*(87), 59–69. https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-7.

Дешко, П. П. (2024c). Походження Русі в контексті кельтської теорії. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки, 35*(3), 28–31 https://doi.org/10.32782/2663-5984.2024/3.5

Залізняк, Л. Л. (1997). *Від склавинів до української нації*. Київ: Бібліотека українця.

Залізняк, Л. Л. (2023a). Етапи формування українського народу як локальний прояв універсальних етногенетичних процесів Європи. *Українознавство*, (3), 222–235. https://doi.org/10.30840/2413-7065.3(88).2023.288060

Залізняк, Л. Л. (2023b). Київоруська версія україногенези. Аргументи «за» і «проти». *Українознавство,* (1), 93–107. https://doi.org/10.30840/2413-7065.1(86).2023.275329

Залізняк, Л. Л. (1999). *Первісна історія України.* Київ: Вища школа.

Залізняк, Л. Л. (2023c). Універсальні закономірності етногенези народів середньої смуги Європи. *Українознавство,* (2), 252–275. https://doi.org/10.30840/2413-7065.2(87).2023.282261

Овчарук, М. (2025). Концепція етногенезу українців Леоніда Залізняка: історіографія проблеми. *Українознавство,* (2), 87–99. https://doi.org/10.17721/2413-7065.2(95).2025.331411

Скляренко, В. Г. (2011a). Походження етноніма русини. *Життя у слові: Збірник наукових праць на пошану акад. В. М. Русанівського.* Київ: Видавничий дім Д. Бураго, 96 –104.

Скляренко, В. Г. (2011b). Походження назви Русь. *Мовознавство,* (3), 16–25.

Скляренко, В. Г. (2006). *Русь і варяги: Історико-етимологічне дослідження.* Київ: Довіра.

Тищенко, К. М. (2023) Десять історичних свідків прадавности української мови. *Вісник НТШ*, (67), 64–76.

Тищенко, К. М. (2003). Кельтські назви селищ на витоках річок України. *Народна творчість та етнографія*, (5-6), 63–73.

Тищенко, К. М. (2004). Кельтські назви селищ на витоках річок України. *Народна творчість та етнографія,* (3), 87–96.

Тищенко, К. М. (2005). Контури лексико-топонімічної стратиграфії України і етногенез українців. *Народна творчість та етнографія*, (4), 31–44.

Турчин, Я. Б. (2005). *Суспільно-політичні погляди та державотворчі ідеали С. Шелухіна* [Кандидатська дисертація, Національний ун-т «Львівська політехніка»].

Турчин, Я. Б. (2006). Теорія кельтського походження України-Русі С. Шелухіна та її значення в обґрунтуванні легітимності відродження української держави 1917 – 1920 рр. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку.* Львів: Львівська політехніка, (17), 34 – 40.

Шелухін, С. П. (1929). *Звідкіля походить Русь. Теорія кельтського походження Київської Руси з Франції.* Прага: A Fišer, Straśnice.

Deshko, P. P. (2025b). The Celtic Theory of the Origins of Rus' as an Alternative to Normanism and the Concept of the «Old Rus' Ethnicity». *Scientific and Theoretical Almanac «Grani», 28*(4), 70–79. https://doi.org/10.15421/172586

Turchyn, Y., & Ivasechko, O. (2021). Serhiy Shelukhin's Theory of the Celtic Origin of Ukraine-Rus'. *Echa Przeszłości. 22*(1), 9–27. https://doi:10.31648/ep.6706.

REFERENCES

Braichevskyi, M. Yu. (1968). *Pokhodzhennia Rusi.* Kyiv: Naukova dumka.

Deshko, P. P. (2024a). *Henezys ta stanovlennia Rusi (VI–X st.)* [Mahisterska dysyrtatsiia, Mizhnarodnyi ekonomiko-humanitarnyi universytet imeni akademika Stepana Demianchuka].

Deshko, P. P. (2024b. November 14). Keltska kontseptsiia pokhodzhennia Rusi v konteksti arkheolohii. *Aktualni pytannia ta perspektyvy innovatsiinoho rozvytku nauky ta osvity v umovakh yevrointehratsii: zbirnyk tez dopovidei uchasnykiv Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (Ch. 1), Rivne, 96–97.

Deshko, P. P. (2024c). Pokhodzhennia Rusi v konteksti keltskoi teorii. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho universytetu imeni V. I. Vernadskoho. Seriia: Istorychni nauky, 35*(3), 28–31 https://doi.org/10.32782/2663-5984.2024/3.5
Deshko, P. P. (2025a). Pereosmyslennia kontseptsii «davnoruskoi narodnosti» u svitli keltskoi teorii pokhodzhennia Rusi. *Aktualni problemy humanitarnykh nauk, 1*(87), 59–69. https://doi.org/10.24919/2308-4863/87-1-7
Deshko, P. P. (2025b). The Celtic Theory of the Origins of Rus' as an Alternative to Normanism and the Concept of the «Old Rus' Ethnicity». *Scientific and Theoretical Almanac «Grani», 28*(4), 70–79. https://doi.org/10.15421/172586
Ovcharuk, M. (2025). Kontseptsiia etnohenezu ukraintsiv Leonida Zalizniaka: istoriohrafiia problemy. *Ukrainoznavstvo,* (2), 87–99. https://doi.org/10.17721/2413-7065.2(95).2025.331411
Shelukhin, S. P. (1929). *Zvidkilia pokhodyt Rus. Teoriia keltskoho pokhodzhennia Kyivskoi Rusy z Frantsii.* Praha: A Fiśer, Straśnice.
Skliarenko, V. H. (2006). *Rus i variahy: Istoryko-etymolohichne doslidzhennia.* Kyiv: Dovira.
Skliarenko, V. H. (2011a). Pokhodzhennia etnonima rusyny. *Zhyttia u slovi: Zbirnyk naukovykh prats na poshanu akad. V. M. Rusanivskoho.* Kyiv: Vydavnychyi dim D. Buraho, 96 –104.
Skliarenko, V. H. (2011b). Pokhodzhennia nazvy Rus. *Movoznavstvo,* (3), 16–25.
Turchyn, Y., & Ivasechko, O. (2021). Serhiy Shelukhin's Theory of the Celtic Origin of Ukraine-Rus'. *Echa Przeszłości. 22*(1), 9–27. https://doi:10.31648/ep.6706.
Turchyn, Ya. B. (2005). *Suspilno-politychni pohliady ta derzhavotvorchi idealy S. Shelukhina* [Kandydatska dysyrtatsiia, Natsionalnyi universytet «Lvivska politekhnika»].
Turchyn, Ya. B. (2006). Teoriia keltskoho pokhodzhennia Ukrainy-Rusi S. Shelukhina ta yii znachennia v obgruntuvanni lehitymnosti vidrodzhennia ukrainskoi derzhavy 1917 – 1920 rr. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku. Lviv: Lvivska politekhnika,* (17), 34 – 40.
Tyshchenko, K. M. (2003). Keltski nazvy selyshch na vytokakh richok Ukrainy. *Narodna tvorchist ta etnohrafiia,* (5-6), 63–73.
Tyshchenko, K. M. (2004). Keltski nazvy selyshch na vytokakh richok Ukrainy. *Narodna tvorchist ta etnohrafiia,* (3), 87–96.
Tyshchenko, K. M. (2005). Kontury leksyko-toponimichnoi stratyhrafii Ukrainy i etnohenez ukraintsiv. *Narodna tvorchist ta etnohrafiia,* (4), 31–44.
Tyshchenko, K. M. (2023) Desiat istorychnykh svidkiv pradavnosty ukrainskoi movy. *Visnyk NTSh,* (67), 64–76.
Zalizniak, L. L. (1997). *Vid sklavyniv do ukrainskoi natsii.* Kyiv: Biblioteka ukraintsia.
Zalizniak, L. L. (1999). *Pervisna istoriia Ukrainy.* Kyiv: Vyshcha shkola.
Zalizniak, L. L. (2023a). Etapy formuvannia ukrainskoho narodu yak lokalnyi proiav universalnykh etnohenetychnykh protsesiv Yevropy. *Ukrainoznavstvo,* (3), 222–235. https://doi.org/10.30840/2413-7065.3(88).2023.288060
Zalizniak, L. L. (2023b). Kyievoruska versiia ukrainohenezy. Arhumenty «za» i «proty». *Ukrainoznavstvo,* (1), 93–107. https://doi.org/10.30840/2413-7065.1(86).2023.275329
Zalizniak, L. L. (2023c). Universalni zakonomirnosti etnohenezy narodiv serednoi smuhy Yevropy. *Ukrainoznavstvo,* (2), 252–275. https://doi.org/10.30840/2413-7065.2(87).2023.282261

Personal Bibliographic Resources in the System of Studying History

UDC: 930:025.17 DOI: https://doi.org/10.15421/172625

Sadigova Solmaz Azay
Ph.D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0003-4780-0163, solmaz_bdu@gmail.com
Baku State University (Baku, Azerbaijan)

Abstract.
Personal bibliographic resources play a crucial role in the study of history. They include an individual researcher's collection of books, articles, archival materials, notes, and digital databases that are used to analyze and interpret historical events. Such resources help historians organize information, verify facts, and build a solid foundation for academic research. By developing personal bibliographies, historians can track the evolution of ideas, identify reliable sources, and avoid duplication in their studies. In the modern era, digital tools and online databases have expanded access to historical materials, making personal bibliographic systems more comprehensive and efficient.

Thus, personal bibliographic resources remain essential for accurate, systematic, and independent historical research. The article is devoted to personal bibliographic sources on historical science. Examples of existing bibliographic indicators in this field are given, and at the same time, extensive space is given to their analysis. The important role of personal bibliographic sources on history in providing information to specialists in the field is noted. A lot of research has been conducted on the development of bibliographic activity in Azerbaijan, which creates bibliographic information resources and reaches consumers. Here, we will talk about bibliographic information sources dedicated to historical science, which constitutes an important field of socio-political sciences.

If we look at the main types of resources included in the system of bibliographic resources on socio-political sciences, we can see their different features and the functions they perform more clearly. In the process of creating personal bibliographic resources, all works written by the person being discussed, as well as translations and literature about him, are taken as the object of bibliography. The literature coverage of such bibliographic resources is related only to that person. The system of personal bibliographic resources as a whole has a wide bibliographic information potential and plays an important role in the bibliographic search for literature in the field included in this system.

Keywords: Information Society, History, Personal Bibliography, Information Support, Scientific - Auxiliary Bibliography

Персональні бібліографічні ресурси в системі вивчення історії

Садігова Солмаз Азай
Бакинський державний університет (Баку, Азербайджан)

Анотація.
Персональні бібліографічні ресурси відіграють вирішальну роль у вивченні історії. Вони включають колекцію книг, статей, архівних матеріалів, нотаток та цифрових баз даних окремого дослідника, які використовуються для аналізу та інтерпретації історичних подій. Такі ресурси допомагають історикам упорядковувати інформацію, перевіряти факти та створювати міцну основу для академічних досліджень. Розробляючи персональні бібліографії, історики можуть відстежувати еволюцію ідей, визначати надійні джерела та уникати дублювання у своїх дослідженнях.

У сучасну епоху цифрові інструменти та онлайн-бази даних розширили доступ до історичних матеріалів, зробивши персональні бібліографічні системи більш повними та ефективними. Таким чином, персональні бібліографічні ресурси залишаються важливими для точних, систематичних та незалежних історичних досліджень. Стаття присвячена персональним бібліографічним джерелам з історичної науки. Наведено приклади існуючих бібліографічних показників у цій галузі, і водночас великий простір приділено їх аналізу. Відзначено важливу роль персональних бібліографічних джерел з історії у наданні інформації фахівцям у цій галузі. Було проведено багато досліджень щодо розвитку бібліографічної діяльності в Азербайджані, яка створює бібліографічні інформаційні ресурси та охоплює споживачів. Тут ми поговоримо про бібліографічні інформаційні джерела, присвячені історичній науці, яка є важливою галуззю соціально-політичних наук. Якщо ми розглянемо основні типи ресурсів, що входять до системи бібліографічних ресурсів із соціально-політичних наук, ми зможемо чіткіше побачити їхні різні особливості та функції, які вони виконують.

У процесі створення персональних бібліографічних ресурсів об'єктом бібліографування є всі твори, написані особою, про яку йде мова, а також переклади та література про неї. Літературне охоплення таких бібліографічних ресурсів стосується лише цієї особи. Система персональних бібліографічних ресурсів у цілому має широкий бібліографічний інформаційний потенціал і відіграє важливу роль у бібліографічному пошуку літератури в галузі, що входить до цієї системи.

Ключові слова: інформаційне суспільство, історія, персональна бібліографія, інформаційне забезпечення, науково-допоміжна бібліографія

Стаття надійшла / Article arrived: 08.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 22.10.2025

Introduction.

Personal bibliographic resources have a special place and importance in the bibliographic information system of Azerbaijani historiography. These types of resources provide bibliographic information on all the scientific activities of historians, as well as documents written about them, and have extensive search capabilities in historical science in general.

So far, bibliographic indexes have been published about many well-known and prominent historians of Azerbaijan. We can mention personal bibliographic resources dedicated to A. Sumbatzade (1967,1979), M. Ghaziyev (1969), Z. Bunyadov (1988), published in the former Soviet period.

The importance of such personal bibliographic indexes was taken into account during the years of independence and their publication continued. During the period we are talking about, personal bibliographic resources were published about Z. Bunyadov, M. Ismayilov, Y. Mahmudov, J. Guliyev, G. Bayramov, A. Abbasov.

Problem setting.

In an informed society, private bibliographic indicators play an important role in informing professionals. One of such fields is personal bibliographic sources on historical science. A few numbers of personal bibliographic directory s have published in the history area in the different years. «Heydar Aliyev from private bibliographic sources: Bibliographic reference book» is necessary especially to note the named indicator. Indicator printed in the high polygraphic level in 2003 by Baku State University modern they have been devoted National leader architect and builder of the Azerbaijan Republic Aliyev Heydar Alirza's 80 annual jubilees. Editor of the indicator is academician A. Maharramov, decorators-authors head of department of Lib¬rary science of Baku State University, doctor of historical sciences, professor Abuzar Khalafov and dDoctor of Philosophyon history, associate professor of Bibliographianship department Baku State University Solmaz Sadigova (2003).

Academician A. Maharramov wrote to the book in the front word of «A big architect Azerbaijan's renaissance» about personality of Heydar Aliyev which has told objective thoughts, Heydar Aliyev surrounding approximately one of the centuries has valued era very highlines (Sadigova, 2003).

As a whole, is worth notice give in the reference book connecting 544 sources in yourself of the «Prominent politician of the world and Azerbaijan, scienctific and thoughts of cultural personals about Heydar Aliyev». Electron disk has been prepared of the book in Azerbaijan, Russian and English languages.

The main part.

When speaking printing of private bibliographic directory's spoke is necessary to note the bibliographic directory printed about Z. Bunyadov notable historian scientist of Azerbaijan light by library of the academy. All science-public activities of this bibliographic directory printed in 1988 scientist has should be reflected in the indicator. Worker of the library of the academy has compiled (private bibliographic directory of «Ziya Bunyadov» 1988) the bibliographic directory H. A. Zulalova. Divisions given in the bibliographic directory are paying of all surveys connected with life, scientific activities of the scientist possible.

Histories have been given this purpose connected with life, scientific activities and public work of the scientist by chronological succession at the beginning of the bibliographic directory. Doctor of Historical Sciences by Ismayılov Mahmud have been written essay to the bibliographic directory. Bibliographic information about all scientific activities of the scientist have been reflected in here. It is able to show monographs about learn primary sources in the Turkic and Arab languages possible of Ziya Bunyadov.

Like in the other private bibliographic directory the Z. Bunyadov's private bibliographic directory history of its publications systematizes and have been shown. Scientific works edited in the bibliographic directory edit by scientist and bibliographic description of the theses defended with his administration has been given in the special division. Light is considered bibliographic directory printed about Bunyadov important source according to these positive features.

Importance of this kind of private bibliographic directory s taken into account in the independence years and their publication has been continued. Private bibliographic meanses about Z. Bunyadov, M. Ismayılov, Y. Mahmudov, C. Guliyev, G. Bayramov, A. Abbasov have been printed in this time that we dealt with. Azerbaijan has been compiled the academician of which exception services is been devoted son of Musa Bunyadov Ziya Bunyadov two bibliographic meanses have a important role especially in the learning on the basis of some historical problems of ancient sources. Bibliographic means have been printed in the series of «Science and cultural personal of Azerbaijan» by scientific library of centre of the National Academy of Sciences of Azerbaijan in 1994. This bibliographic directory is variant improved of the first bibliographic means published in 1988 about Z. Bunyadov. Wrote side by side by articles of materials of book which have published in Azerbaijan, Russian, Uzbek, Turk and European languages, magazine, scientific conference, symposium, periodical press and bibliographic information about opinions printed about books have been included of the scientist to the bibliographic directory compiled by Ch. N. Ahmedova (1994) between the 1953-1994th years.

Bibliographic description has been grouped «Work's bibliography», «Comments», «About works and himself» of the 347 documents the giving materials in this bibliographic directory in the chronological rule in 3 named divisions. But works edited has been formed with alphabet rule. From 1988 publication differently of

this bibliographic directory is the basic difference that his wrote here and bibliographic information about opinions printed about books is given. İt is the side which does not suffice basicly of the indicator differently give of the bibliographic information about theses led by here scientist from the primary publication.

One more bibliographic directory s academician about Z. Bunyadov (2004) have been printed in the «Nurlan» publishing house in 2004.

The compiler of the indicator prepared by Academic of the National Academy of Sciences of Azerbaijan, Institute of Oriental studies named after Z. Bunyadov Z. T. Gurbanova. This bibliographic means differs from point of view the arrangement from two previous indicators devoted to the scientist quiet. Bibliographic information has been included about 1085 documents which have published here. p.s.d., prof at the beginning of the bibliographic means. G. Bakhshaliyeva and h.s.c. «Son of Musa Bunyadov Ziya Bunyadov» written by F. Asadova life and the activities of academician has been lightened in the article with contents in the wide picture. Bibliographic directory consists of two parts. «Work's bibliography» named I am given bibliographic information about 701 documents in the part. Bibliographic description of the works of scientist which has been published here in 1953-1999 have been systematized on chronological principle. Works at the same time printed during years and having according to and it has been reflected to the language of publication in languages of Azerbaijan, Russian, Europe and the east in alphabetical order. Also, materials have been given monograph, article, scientific editing of translation in the years inside. The way of Z. Bunyadov creative work systematizing like this of the documents, it allows of its life to watch it demonstrates development of the creative work style, manner of the scientist, his when prefer to what subject, genre. But it has been shown the opinion devote with name of the work to any publication. But names of works have been given it the publishing persons which was in the language, languages of Arab and Persian by transcription.

Bibliographic directory's second part surrounds articles, opinions that they wrote about its) and works modern of the scientist. Bibliographic description of the 384 documents printed here in 1942-2003 is supplied of the reader to your theoretical. Assistant given at the end of the bibliographic means considerably simplifies usage apparatus from him. Alphabetical index of the works being in the Arab, English, tatar, Turk, Uzbek, Ukraine, French languages later by heading of «European and Eastern languages» of the Z. Bunyadov's works being in Azerbaijan and Russian languages at first have been represented. Alphabetical index of the articles and at the same time translation of the scientist have separately been given. Bibliographic directory is very useful who interested with Z. Bunyadov activities and is quite important investigate our history for historian. So «Moisey Kalankatuklu, "The history of Albania", «Nizamaddin. Victory letter», «Mehmet Solakzade. History» etc. works from this point of view are very interesting.

One of private bibliographic directory s have been devoted Doctor of Historical Sciences professor Mahmud son of Alabbas Mahmud Ismayılov in the series of "Scientists and cultural figures of Azerbaijan". This bibliographic directory has published in 1993. H. A. Zulalova's this indicator prepared materials of book published in the languages of Azerbaijan, Russian, magazine, scientific session, symposium, conference and bibliographic description shows of the articles. M. Ismayılov's science from the essay written by H. Hasanov, to get wide information connected with public work and pedagogical is the possible. Science of all, works of the materials included to the bibliographic means, works edited theses led by bibliographic information about documents written simply have been systematized about observe to the principle of inside alphabet in the chronological rule being based on the principle of language. If the 1946-1991st years of chronological frame surrounds bibliographic description of the text of the means period prepared works of the scientist where has published in 1992 and the 1946-1991th years of chronological frame should gallop and the 1946-1991th years of chronological frame have separately been reflected in this indicator at the end.

Bibliographic directory's three auxiliaries is completed by indocator-works, alphabetical index of the authors writing at the end about and.

The private bibliographic directory about Doctor of Historical Sciences professor son of Bahadur Jamil Guliyev has been printed in the series of "Scientists and cultural figures of Azerbaijan" in 1999. Decorators are C. Ahmedova and A. H. Orucova and this bibliographic means surrounds the description of the articles printed in the periodical press and some magazines of monograph, book, booklet published in Azerbaijan and Russian languages in 1953-1998. It is very worth notice give in the adjoining Russian and English languages of the short essay by Azerbaijani about historian at the beginning of the book. To get bibliographic information about documents connected with and scientific chief and adviser of works of the scientist, books edited here theses, life and public work is the possible. Separately is to give of the articles by «Publicity» heading divide one of important sides in the composition of the bibliographic means here of "The bibliography of scientific publications". This side simplifies the process of search namely of the reader. Means have been secured by alphabetical index of the works of the scientist and joint authors at the end.

Novelty.

One more private bibliographic meanses devoted to our historians is about Doctor of Historical Sciences professor sacrifice Bayramov Gurban Mammad. This means has been published in 2004. H.s.n., dos. K. Shukurov is decorator and has been systematized bibliographic description of the 168 documents in the

indicator was as a whole. His works in some subdivisions after life and article show creative work; Opinion in the of them; Theses led by; Works edited; Dissertational works was Bibliographic information is given about works criticized. Alphabetical index of works has been showed at the end.

Corresponding member of one more private bibliographic means printed in the series of «Azerbaijan's science and culture personals» National Academy of Sciences of Azerbaijan, Doctor of Historical Sciences, professor have been devoted age Abbasov Arif Akim. Means published in 2005 surrounds the materials of Azerbaijan, Russian and monograph, magazine, scientific session published in the other foreign languages and bibliographic information about articles printed in the periodical press of the historian 1965-2005 years. Life of the scientist as in all the bibliographic directory s that we gave information about before this here first of all, scientific and chronology of the basic histories of public work have been given. Short essay has been represented in Azerbaijan, Russian and English lightening the social, political activities of A. Abbasov science later languages.

One of basic qualities of the private bibliographic directory its complete be. Therefore, bibliographic search, its investigation attentive, exact, deep much and if it is wide, indicators it compiled as many as full, powerful and it will be rich.

Conclusions.

Scientific assistant has elect in the composition of the private bibliographic directories of character of the materials to the big superiority. Elect in the composition of the private bibliographic directories of the literature is implemented according to chronological criteria. Chronological principle gives faith to investigate the development ways of one or another scientist, any writer or creative work of the scientist. Gallop works to two basic signs has been described in the indicator in the chronological order; to be writing of the works historical and it is formed according to the history of publication. Material elected of the grouping of the bibliographic information logical and systematically to systematize, gallop and it has allowed has been shown from the bibliographic side works to create connection between. The grouping carrying out of the basic ideological meaning of the indicator plays the important part quiet. The grouping the departments of the private bibliographic directory and the subordination between subdivisions and it opens inside connection.

Materials have been grouped in four divisions, divisions of «Works' bibliography», «Editing», «Adviser and scientific-assistant», «Literature about life, activity and works». All documents included to the means have been systematized on years. “Partner authors'”, “Authors' write about” given from the bibliographic directory at the end for the simplifying the usage have been show memories connected with A. Abbasov of the a few well-known scientists after alphabetical index. An important role is personal bibliographic sources on the history of providing information support to field specialists.

The author's scientific articles devoted to the science of history and a number of topical topics have been published in foreign and indexed journals (Sadigova, 2010, 2016a, 2016b, 2018, 2021a, 20121b, 20121c).

REFERENCES

Ahmadova, Ch. N. (Ed.). (1994). *Ziya Bunyadov: Bibliography*. Baku: Elm,

Bunyadov, Ziya Musa oglu. (2004). *Bibliography.* B.:Nurlan.

Sadigova, S. A. (2003). *Heydar Aliyev: Bibliographic reference book.* Editor and preface A. Maharramov. B.: Baku University Press. (Togeather with A. Khalafov)

Sadigova, S. A. (2010). Thematic bibliographical information sources dedicated to historical science. *Scientific News of the Azerbaijan University of Languages*, Baku, No. 2, pp. 413-420.

Sadigova, S. A. (2016a) *Socio-political information resources:*Textbook. Baku: Mutarcim.

Sadigova, S. A. (2016b). Information resource dedicated to Yerevan-Azerbaijani literature. *Materials of the scientific-practical conference of young researchers on the topic “Material and spiritual heritage of Yerevan”* Baku, May 25, 2016, Baku: “Bizim Nesil” GRIA PU, P.107-112. http://web2.anl.az:81/read/page.php?bibid=vtls000500385

Sadigova, S. A. (2018) *National bibliography of Azerbaijan in the global information space:* Monograph (dedicated to the 100th anniversary of the establishment of Baku State University). Baku, ADPU publishing house.

Sadigova, S. A. (2021a) General aspects of bibliography in the conditions of the information society. *American Scientific Journal* 1(46), 4-8. https://american-issue.infohttps://archive.american-issue.info/index.php/asj/issue/view/7/7

Sadigova, S. A. (2021b) Information supply of state bodies: modern condition and perspectives. The 6th International scientific and practical conference *“World science: problems, prospects and innovations”* (February 23-25, 2021) Perfect Publishing, Toronto, Canada. 792 p. Toronto, Canada.- P.89-98 ISBN 978-1-4879-3793-5 https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2021/02/world-scıence-problems-prospects- and-ınnovatıons-23-25.02.2021.pdf https://sci-conf.com .ua/

Sadigova, S. A.(2021c). Study of the flow of documents and information about the Karabakh Khanate. *Karabakh International Congress of Modern Research in Social and Human Sciences,* 17-19 June, P.300-301. https://mifologiya.az/wp- content/uploads/2021/06/karabagh_abstract_book.pdf

V. Kiyashko's Underground Organisation in Luhansk Region: A Branch of The Fifth Insurgent Group of the UNR (1921)

UDC: 94(477.63) (092.3/4) DOI: https://doi.org/10.15421/172626

Novosel Natalia
Student, https://orcid.org/0009-0008-0524-852X, novoselnatalia2@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)

Abstract.

Relevance. Studying the activities of the anti-Bolshevik underground movement in the Luhansk region is important for refuting the myths and narratives used by the aggressor state in its information war against Ukraine and for restoring historical memory among the local population. The aim of the study is to examine the activities of V. Kiyashko's underground organisation in the Luhansk region, which was part of the Fifth Insurgent Group of the Partisan-Insurgent Headquarters under the Main Command of the UNR Armed Forces.

Results. It was found that during the summer of 1921, a fairly powerful underground organisation was formed in the Luhansk region, which sought to restore Ukraine's independence and cooperated with the Partisan-Insurgent Headquarters of the Ukrainian People's Republic. Its network covered the villages of Kaban'ye, Yurievka, Kreminna, Popasna, Svatove, and Lysychansk and their surroundings. Representatives of the pro-UNR underground managed to establish contact with local insurgents and enlist their support in the joint struggle against the occupiers. They recruited new people, stockpiled weapons and food, and conducted reconnaissance of the territory in order to be ready for a general uprising with the arrival of the UNR army. The underground included peasants, workers, and representatives of the intelligentsia. However, the lack of external support, in particular the postponement of S. Petliura's campaign and the premature exposure of V. Kiyashko by the Chekists, prevented the restoration of Ukrainian statehood here at that time.

Conclusions. The activities of V. Kiyashko's group demonstrate that there was a form of organised national resistance to the Bolshevik occupation in the Luhansk region, based on the idea of restoring Ukrainian statehood and supported by various strata of society, which destroys Russian myths about the pro-Russian nature of the region. In our opinion, further research into archival documents on the topic of UNR insurgent groups in southern and eastern Ukraine, as well as a comparative analysis of the activities of these groups with other underground groups of the UNR People's Militia, is promising.

Keywords: UNR, partisan-insurgent headquarters, underground, Luhansk region

Підпільна організація В. Кияшка на Луганщині: гілка П’ятої повстанської групи УНР (1921 р.)

Новосел Наталія
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)

Анотація.

Актуальність: вивчення діяльності антибільшовицького підпільного руху на Луганщині є важливим для спростування міфів і наративів, які використовує росія в інформаційній війні проти України, та для відновлення історичної пам’яті серед місцевого населення. Метою дослідження є вивчення діяльності підпільної організації В. Кияшко на Луганщині, що входила до складу П’ятої повстанської групи Партизансько-повстанського штабу при Головній команді військ УНР.

Результати. Виявлено, що протягом літа 1921 р на Луганщині сформувалася досить потужна підпільна організація, що прагнула відновлення незалежності України та співпрацювала з партизансько-повстанським штабом УНР. Її мережа охопила с. Кабаньє, Юр’ївка м. Кремінну, Попасну, Сватове та Лисичанськ та їхні околиці. Представники проунеерівського підпілля зуміли встановити зв’язок з місцевими повстанцями та заручитися їхньою підтримкою у спільній боротьбі проти окупантів. Вони набирали нових людей, робили запаси зброї та їжі, здійснювали розвідку території, щоб бути готовим до загального антибільшовицького виступу з приходом армії УНР. До підпілля входили селяни, робітники та представники інтелігенції. Проте відсутність зовнішньої підтримки, зокрема відтермінування походу С. Петлюри, та передчасне викриття В. Кияшка чекістами, завадили тоді відновленню тут української державності.

Висновки. Діяльність групи В. Кияшка демонструє, що в Луганській області існувала форма організованого національного спротиву більшовицькій окупації, що спиралася на ідеї відновлення української державності і яку підтримували різні верстви суспільства, що руйнує російські міфи про проросійськість регіону. На нашу думку, перспективними є подальші дослідження архівних документів з теми повстанських груп УНР на півдні та сході України, а також порівняльний аналіз діяльності цих груп з іншими підпільними групами ППШ УНР.

Ключові слова: УНР, партизансько-повстанський штаб, підпілля, Луганська область

Стаття надійшла / Article arrived: 11.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 24.10.2025

Вступ.

Актуальність дослідження: російська федерація окупувала Луганську область України. російське керівництво стверджує, що ці території ніколи не були українськими та є частиною так званого «руского міра». Але вивчення історії цього регіону доводить, що Луганська область завжди була частиною загальноукраїнських історичних процесів і невід'ємною складовою українського визвольного руху. Вивчення діяльності підпільного руху на Луганщині, що підпорядковувався Українському Партизансько-Повстанському Штабу УНР є важливим для спростування міфів і наративів, які використовує держава-агресор в інформаційній війні проти України. Також це дослідження важливе для відновлення історичної пам'яті серед місцевого населення, для повернення Луганської області в український інформаційний простір.

Мета роботи полягає в дослідженні діяльності підпільної організації В. Кияшко на Луганщині, що входила до складу П'ятої повстанської групи Партизансько-повстанського штабу при Головній команді військ УНР.

Аналіз досліджень, публікацій та джерел. Тема Партизансько-повстанського штабу (ППШ) УНР та повстанського руху 1920-их років загалом в історіографії досить добре досліджена, однак не розкритими лишаються сторінки, щодо його діяльності на сході України, зокрема на теренах сучасної Луганщини. В. Василенко написав статтю «Підготовка антибільшовицького повстання в Україні у 1921 р», де в загальних рисах розкрив діяльність ППШ. Більш ґрунтовно до цієї проблеми підійшла Плазова Т, яка написала дисертацію на тему «Український Партизансько-повстанський Штаб та його участь в організації антибільшовицької боротьби в Україні (1920-1921рр)». Тут дослідниця вивчила координацію п'яти повстанських груп. Вона зазначила, що до П'ятої повстанської групи входили Харківщина та Донбас. Зокрема в Куп'янському повіті, куди входила північ Луганщини тоді, діяли Кияшко, Тищенко, Кравцов, Прима. Вони працювали під прикриттям трудового загону Донводбуду, проте деталей їхньої діяльності Т. Плазова не описала. О. Добровольській у своїй книзі «Від УНР до ОУН: український рух на Донеччині» розмістив фотокопії фрагменту архівної справи, де також згадується про існування цього підпільного осередку. Повний же аналіз діяльності цих підпільників дозволяє здійснити справа №18772 ГДА СБУ у Харківській області.

Результати дослідження.

Після невдалого протистояння регулярної армії Української Народної Республіки загарбникам, Директорія УНР в листопаді 1920 р. опинилася у вигнанні, але не полишала надії на повернення до України. У лютому–березні 1921 р. на території Польщі у м. Тарнов почав діяти Партизансько-повстанський штаб при Головній команді військ УНР (ППШ). Завданням цього штабу було об'єднати повстанські загони в Україні та підготувати їх до всенародного антибільшовицького повстання, наслідком якого мало стати відновлення УНР (Василенко, 2008, с. 138-139).

Партизансько-повстанський штаб координував дії п'ятьох повстанських груп на теренах України. До району дій П'ятої повстанської групи входили і терени сучасної Луганщини. Одним з організаторів місцевого підпілля був Василь Кияшко. (Плазова, 2005, с. 102).

В. Кияшко народився в 1899 р в селі Кабаньє Куп'янського повіту.(зараз Красноріченське Луганської області) (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 15, Арк. 4) До 1914 р. він вчився в Кремінському училищі, а до лютого 1917 р. у військовому училищі в Сватовій Лучці (сучасне м. Сватове Луганської області) (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 15, Арк. 13). Потім вчився в Ростовському політехнічному інституті, звідки у квітні 1921 р. повернувся додому на весняні канікули. Саме у квітні 1921 р в селі Кабаньє та сусідній Мілуватці оперувала ревтрійка під керівництвом Бурдуна. Більшовики скоювали жахливі злочини: грабували, вбивали селян 60-70 років, влаштовували оргії та п'янки. Це викликало обурення у Василя. Він захотів приєднатися до повстанців, щоб боротися з тими, хто чинить такі безчинства.

По завершенню весняних канікул Василь повернувся до Ростова. Там він знайомиться зі своїм сусідом по кімнаті Митьком (Дмитром Андрійовичем Зарівним), який теж незадоволений більшовицьким режимом. Митько розповів, що він є членом Кубанської національно-соціалістичної організації (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 15, Арк. 22-23). Він також повідомив, що вони в організації чекають на похід Симона Петлюри, щоб разом виступити проти більшовиків (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 15, Арк. 13). Василю сподобалася ідея вільної України та Кубані під національним прапором і він погодився об'єднати зусилля.

Митько дав Кияшку гроші та фіктивні документи , що він є завідуючим гідрометрическим районом та що є таємним співробітником ДонЧК. Для прикриття своїх дій Кияшко використав своє справжнє відрядження в Кремінну і далі по Сіверському Дінцю з Донводстрою, де працював. Він планував набирати людей, готових повстати проти радянської окупації та давати їм документи Донводстрою для прикриття (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 15, Арк. 18). Для цього В. Кияшко хотів створити низку водозамірних постів на ріках по селах, щоб там під прикриттям могли працювати підпільники. З собою у відрядження він попросив відправити свого земляка Якова Іщенко, якому розповів про свій справжній план. Яків погодився допомогти (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 15, Арк. 22-23).

10 Червня 1921 року Кияшко повернувся в Кабаньє. Він представився завідуючим Донського Гідрометричного району, і повідомив що хоче дослідити місцеву річку Красну. До його підпільної діяльності також доєднався односельчанин та давній знайомий Прийма Стефан (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 15 Арк. 8). С. Прийма був сином незаможного селянина 1900 року народження. Він навчався в Куп'янську та працював у школі в Кабаньє. С Прийма, будучи другом дитинства Василя, став фактично його секретарем. (ГДА СБУ, Спр. 18772, Т. 1, Арк. 54).

В. Кияшко вирішив створити трудзагін при своїй організації, щоб отримати зброю і щоб мати людей, які за допомогою програми «Всеобуч» могли отримати військову освіту. Він почав набирати людей переважно з Кабанської волості до трудзагону.

Кияшко вербує до організації вчителя малювання Сумина Йосипа. Й. Сумин виготовляє малюнки бланків Штаба Північно-кавказького воєнного округу, Окремого інженерного відділення Північно Кавказького Воєнного Округу, Донської Надзвичайної комісії, Донського військового будівництва, Донського Главкомсоргу, які Кияшко перекладає на шапірографну стрічку та в потрібній кількості віддруковує для потреб організації. Водночас Й Сумин робить трикутну печатку з літерами УПВ на Х – Уповноважений Повстанських військ на Харківщині та інші необхідні для роботи документи.

Через свого знайомого односельчанина Попова Георгія, 21 річного вчителя з Кабаньє сина дрібного землевласника, який був у війську УНР, кулеметником В. Кияшко зв'язується з учителем української мови, колишнім вільним козаком Волинської організації вільних козаків Процаєм Михайлом. В. Кияшко розповідає йому про мету свого приїзду та запрошує вступити в організацію. М. Процай, як людина зі знаннями електроніки, міг бути корисним в майбутньому при потребі підриву мостів на відстані, щоб наприклад знищувати бронепотяги, які використовували більшовики в боротьбі з повстанським рухом. М. Процай погоджується і дає Кияшку акумулятори, обіцяючи в майбутньому допомагати.

Незабаром, також завдяки Г. Попову, В. Кияшко зв'язується з 21 річним учителем української мови містечка Сватово-Лучка – Степаном Кравцовим, що підтримував Петлюру. Зустріч відбулася на квартирі в Кравцова десь в середині червня. В. Кияшко розповідає С. Кравцову про свій план, той погоджується допомогти. С. Кравцов розповідає, що його знайомий Кононенко в Сватовому тримає зв'язок з харківським губернським повстанським комітетом і підтримує ідею співпраці з місцевими повстанцями. Разом з В. Кияшком вони вирішили спробувати об'єднати під своїм керівництвом загони повстанців Колодія, Гайворонського, Сировацького, Донченка та інших.

В. Кияшко бачиться з отаманом Колодієм і передає йому свою пропозицію. Той переказує її іншим отаманам. Тоді, наприкінці червня, поблизу Макіївки на млині в Дмитра Безлюдька В. Кияшко та С. Прийма зустрічаються з повстанськими отаманами Руденком, Колодієм, Донченком, Сироватським, Примою (ГДА СБУ, Спр. 18772, Т. 3, Арк. 24-26). повстанці погодилися на співпрацю і сказали, що їм не вистачає «батька», головного командира. Кияшко порадив їм поки утриматися від активних дій до початку загального виступу і почекати поки прибуде людина з військовою освітою. Повстанці також казали за нестачу патронів (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 15 Арк. 8).

В. Кияшко розповів С. Кравцову про зустріч з повстанцями. На роль отамана С. Кравцов запропонував запросити Журбу, колишнього бахмутського полковника армії УНР. Журба тоді жив під прізвищем Павлюк у Вовчанському повіті. В період між 10 та 15 липнем Павлюк приїхав до Кравцова. Він виявився худим брюнетом з пишними вусами віком десь 40-45 років. У Кравцова з ним зустрівся В. Кияшко. В. Кияшко запропонував йому очолити загін, який він формував, а також об'єднати й інші повстанські загони. Він видав Павлюку посвідчення завідуючого гідрометричної станції в Кабаньє для прикриття. До цього у Вовчанську Павлюк вже організовував повстання проти більшовиків, тож після виступу на Луганщині він планував повернутися туди і ще набрати людей для боротьби. Він був впевнений, що багато хто за ним піде. Тож Павлюк приєднався до збору людей (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 15, Арк. 22-24). Повстанці чисельністю до 250 шабель, об'єднуються під його командуванням і керівництвом (ГДА СБУ, Спр. 18772, Т. 3, Арк. 26).

Степан Прийма у цей час для налагодження мережі підпілля їздив до Бахмута та Попасної Підпіллям в Попасній керували Дедюра, Коваленко та Богданов (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 15 Арк. 8). У них було близько 60 ос. (ГДА СБУ, Спр. 18772, Т.1, Арк. 10). Дедюра та Богданов раніше служили в армії УНР. Богданов зокрема був старшиною. Він працював завідуючим народним домом в Попасній і доставляв листи від Павлюка до осередку підпілля. (ГДА СБУ, Спр. 18772, Т. 1, Арк. 65-66)

В. Кияшко також відвідав Попасну та Переїзну (зараз частина Лисичанська). В Переїзній він бачився з Федором Степановим. Ф. Степанов був 31-річним хорунжим Верхнянської сотні армії УНР, родом з місцевих селян (ГДА СБУ, Спр. 18772, Т. 2, Арк. 16). Ф. Степанов повідомив, що є перспективи залучення робітників до повстання та додав, що загін місцевої міліції в 70 осіб відмовився боротися з повстанцями і припустив що він готовий перейти на бік повстанців з власною зброєю (ГДА СБУ, Спр. 18772, Т. 1, Арк. 66). Загалом казав, що тут є чимало своїх людей: Корж Олексій, 30-річний сотник Верхнянської сотні, зараз

робітник Донсоди (сам Ф. Степанов був завідуючим Донсоди), ще один старшина армії УНР Зорін тощо. Ф. Степанів та В. Кияшко домовилися, що він та О. Корж займуться збором людеей в районі Верхнього. Зокрема організують групу старшин верхнянської сотні бахмутського полку та спробують залучити на свій бік згадуваний загін міліції. Після цього В. Кияшко повертається в Куп'янський повіт (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 3, Арк. 30). В липні 1921 року В. Кияшко вдруге приїхав в Переїдзну. Ф. Степанів та О. Корж повідомили що їхня сотня готова до виступу, потрібна тільки зброя та заклик почати.

Яків Іщенко за дорученням В. Кияшко у цей час їздив у Куп'янськ та Сватове. В Сватовому він з'ясував що можна залучити 20-25 осіб (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 15, Арк. 12). Підпіллям у Сватове керували Кононенко та Тронза. Тронза мав 20 чистих партійних квитків для видачі підпільникам для прикриття (ГДА СБУ, Спр. 18772, Т. 1, Арк. 3-5). Він був 42 річним колишнім членом Куп'янської Організації Української соціал-демократичної робітничої партії (ГДА СБУ, Спр. 18772, Т. 2, Арк. 7). В середині літа Я. Іщенко поїхав до Бахмута, де з'ясував що там можна залучити ще 30 осіб.

На початку серпня Г. Попов привіз з Вовчанська в Кабаньє дружину Павлюка (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 15, Арк. 24-26). Він їздив у Вовчанськ також, щоб дістати карту Вовчанського повіту, дізнатися стан охорони міста та Ново-Колодязного цукрового заводу. Підпільниками розглядався варіант нападу на нього для отримання ресурсів.

Рижков, який був зарахований фельдшером на станції, відряджається до Харкова, щоб через члена Харківської організації Тищенка (брата Павлюка) отримати інформацію про становище в центрі (ГДА СБУ, Спр. 18772, Т. 3, Арк. 26). Також він мав повідомити Харківський Губповстанком (губернський повстанський комітет) про становище організації та отримати подальші розпорядження (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 3, Арк. 30).

Місцеві повстанці Колодій, Чорна маска, Гайворонський знали про плани В. Кияшка та підтримали його. Вони обмінювалися з В. Кияшком інформацією Зустрічався з ними в Юр'ївці, на горі біля Кабаньє. Бачився з Колодієм, двічі з Чорною маскою та Гайворонським (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 15, Арк. 24-25). Мудрига Семен, вчитель з Кабаньє, що раніше воював за УНР, тримав зв'язок з повстанцями за відсутності Кияшко. Він повідомляв їх про пересування каральних частин червоної армії та про чутки щодо можливих операцій проти повстанців. Це дозволяло повстанцям тривалий час переховуватися (ГДА СБУ, Спр. 18772, Т. 3, Арк. 27). С. Мудрига був родом з селян і також займався агітацією за приєднання до підіпільного руху і відбирав людей для підпілля (ГДА СБУ, Спр. 18772, Т. 1, Арк. 64).

Кияшко набрав 97 селян з Кабаньє, Мілуватки, Нікольська. Радянські загони що приїжджали для боротьби з повстанцями грабували вбивали і цим ще більше налаштовували місцеве населення проти себе. Тому набирати людей було легко і їм можна було вірити.

Набрані жили в себе вдома і мали зібратися на заклик В Кияшка. Вони були безпартійні, але багато хто мав досвід бойових дій. З куп'янського Упродкома В. Кияшко тричі отримував продукти за фіктивними документами. Частину самі з'їдали, частину продавали (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 15, Арк. 18 -20). Підпільники мали змінну систему паролів для безпеки (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 15, Арк. 12).

В останніх числах серпня 1921 р., з Харкова приїжджає інформатор від Губповстанкому, який повідомляє, що восени передбачається виступ С. Петлюри, за сприяння Румунії та Польщі, та що повстанком, для кращого керівництва роботою, напевно переїде в Катеринослав (сучасний Дніпро), щоб легше було тримати зв'язок з центром Повстанкому і звідти даватиме розпорядження. Якщо ж наступ восени не вдасться, то треба бути готовим на весну, попередив інформатор.

Після від'їзду інформатора в Донбас, В. Кияшко, С. Кравцов, Павлюк та Кононенко вирішили озброїти гідрометричний трудовий збройою з Куп'янського Артскладу і за допомогою вже об'єднаних повстанських загонів з Донецькими, Ізюмськими і Вовчанськими організаціями, бути готовими за першим покликом Харківського Губповстанкому підняти повстання.

Щоб озброїти свій загін В. Кияшко їде в Куп'янськ 18 серпня, щоб отримати зброї на 150 осіб з місцевого артскладу. Зброю В. Кияшко хотів отримати через начальника куп'янського артсклада, надавши йому фальшиві документи, що він є керівником інженерного загону. Під час поїздки він робить розвідку щодо розташування артскладу та надійності його охорони, щоб за потреби мати можливість його захопити (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 3, Арк. 30).

Тоді ж В. Кияшко відвідав Куп'янське політбюро, щоб зареєструватися як агент ДонЧК з фіктивними документами. Він це зробив, щоб звільнити повстанця з Кабаньє Феодосія Компанійця, якого він знав як гарного хлопця і хотів використати для свого загону, зокрема, щоб знайти зброю повстанця Фініка (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 15, Арк. 25-26). Але фіктивні документи викликали підозру в управлінні політичного бюро і там заявили, що В. Кияшко має поїхати до Харківської губернської надзвичайної комісії для перевірки та отримання відповідного дозволу.

На ці слова В. Кияшко трохи зам'явся, але погодився. Невпевненість викликала ще більше підозр. В. Кияшко попросив назад свої документи та дозволу піти на вулицю Загреблянську відпустити підводу. Документів йому не повернули, а відпустити

підводу дозволили тільки під супроводом працівника політбюро. Підійшовши до підводи В. Кияшко написав записку підводниці, що він її відпускає, і в цей же час швидко вихопив револьвер та двічі вистрелив у працівника політбюро, поранивши його в ногу, від чого той помер. Кияшко через городи кинувся бігти до лісу і зумів утекти.

Підводу затримали. Жінка зазначила, що В. Кияшко живе у Кремінній. Чекісти на чолі з уповноваженим політбюро Щербаком поїхали туди. Там дізналися, що В. Кияшко живе в Кабаньє, керує гідрометричною станцією та збирає людей. По приїзді в Кабаньє вони довідалися про набраний загін в приблизно 100 осіб, де переважали колишні повстанці та ті, хто відмовилися служити в червоній армії. Щербак проводить обшук, під час якого знаходить велику кількість чистих бланків Донського водного будівництва, Дончека, штаба СКВО (Північно-кавказького військового округу), Окремого інженерного загону СКВО, відділу особого призначення по боротьбі з бандитизмом СКВО, Донського Главкомсорга, Також знайшли справу особового складу станції, трикутну печатку з літерами УПВ на Х. Чекісти схопили Я. Іщенко, та Г. Попова, але Павлюк зумів врятуватися (ГДА СБУ, Спр. 18772, Т. 3, Арк. 22). Вони не встигли закінчити обшук, бо на обрії з'явився повстанський загін приблизно у 250, шабель на конях, який привів Павлюк. Чекісти вирішили тікати не закінчивши, обшук. Повстанці спалили будівлю гідрометричної станції, щоб не дати їм отримати ще більше інформації, попередньо забравши звідти потрібні речі. За цей час чекісти встигли втекти.

З 18 серпня по 29 серпня В. Кияшко переховувався по хуторах біля Кабаньє. Один раз відвідав родичів в Кабаньє, один раз був у Кремінній і двічі в Юр'ївці на млині у Д. Безлюдька. В. Кияшко чекав повстанців Гайворонського щоб зустрітися з Павлюком, який був серед повстанців. Але не зміг зустрітися, бо був схоплений начальником Сватівської міліції біля Хутора Високого (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 15, Арк. 25-26).

В. Кияшко, Я. Іщенко, Г Попов, С. Кравцов були доставлені для допиту в Харків. Туди доставили і Копилову – схоплену дружину Павлюка. Під час обшуку в них знайшли частину телефонного апарату, сідла та частини бомб у Попова (ГДА СБУ, Спр. 18772, Т. 3, Арк. 22). Мати і сестра В. Кияшка були взяті в заручники (ГДА СБУ, Спр. 18772, Т. 3, Арк. 36).

Розпочалися бої Червоної Армії з повстанцями. Отамани Донченко та Гайворонський загинули (ГДА СБУ, Спр. 18772, Т. 3, Арк. 23). Повстанці Колодія мали власного ката Шевцова, що виконував вироки над захопленими в полон комуністами. Тобто можна припустити, що вони влаштовували суди над полоненими комуністами, за їхні злочини проти місцевого населення і мали спеціального ката для виконання вироків (Відомо про 5 таких випадків) (ГДА СБУ, Спр. 18772, Т. 3, Арк. 28).

Повстанці здійснювали свої рейди по Купянському, Вовчанському та Ізюмському повітах. Вони нападали на представників органів радянської влади, радянські господарства, та вели бої з протиповстанськими каральними загонами. Вони прагнули відновлення української державності. Цікаво, що ті ж документи, які були в Кияшка згодом були знайдені і в повстанців Івана Каменюки, що цілком може свідчити про певну співпрацю між ними (ГДА СБУ, Спр. 18772, Т. 1, Арк. 51).

Взимку 1922 року 43 повстанці здалися. Серед них Колодій та Прима. Але наприкінці зими вони спробували втекти з в'язниці. Під час виходу з камер, вони хотіли обеззброїти вартових, замкнути їх у свої камери, а кілька людей мали перевдягнуться вартовими, щоб решту вивести під виглядом супроводу на допит на волю. Вони не здали всієї зброї - частину закопали в лісі, частину віддали на збереження знайомим і співчуваючих їм селянам. Вони здалися на зиму, думаючи продовжити боротьбу навесні, коли, як вони думали, мали прийти і війська С. Петлюри. Але в ніч на 23 лютого їхній план було викрито. (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 3, Арк. 30). Ув'язнених повстанців та підпільників було розстріляно (ГДА СБУ, Спр. 18772., Т. 4, Арк 255).

Висновки.

Результати даного дослідження дозволяють по-новому оцінити поширеність мережі підпілля Партизансько-повстанського штабу УНР, зокрема на сході країни. Діяльність групи В. Кияшка демонструє, що в Луганській області існувала форма організованого національного спротиву більшовицькій окупації, що спиралася на ідеї відновлення української державності і яку підтримували різні верстви суспільства, що руйнує російські міфи про цей регіон. На нашу думку, перспективними є подальші дослідження раніше не задіяних в історіографії архівних документів з теми повстанських груп УНР на півдні та сході України, а також порівняльний аналіз їхньої діяльності з іншими підпільними групами ППШ УНР.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Василенко, В. М. (2008). Підготовка антибільшовицького повстання в Україні у 1921 р. (за документами ГДА Служби безпеки України). *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*, *1/2*(30/31), 138–139.
ГДА СБУ у Харківській обл., - Спр. 18772. -Т. 1 - Арк. 3-5
ГДА СБУ у Харківській обл., - Спр. 18772. -Т. 1 - Арк. 10
ГДА СБУ у Харківській обл., - Спр. 18772. -Т. 1 - Арк. 51
ГДА СБУ у Харківській обл., - Спр. 18772. -Т. 1 - Арк. 61-66

ГДА СБУ у Харківській обл., - Спр. 18772. -Т. 2 - Арк. 16
ГДА СБУ у Харківській обл., - Спр. 18772. -Т. 2 - Арк. 7
ГДА СБУ у Харківській обл., - Спр. 18772. -Т. 3 - Арк. 22-28
ГДА СБУ у Харківській обл., - Спр. 18772. -Т. 3 - Арк. 30
ГДА СБУ у Харківській обл., - Спр. 18772. -Т. 3 - Арк. 36
ГДА СБУ у Харківській обл., - Спр. 18772. Т. 4 – Арк. 255
ГДА СБУ у Харківській обл., - Спр. 18772. -Т. 15 - Арк. 4
ГДА СБУ у Харківській обл., - Спр. 18772. -Т. 15 - Арк. 8
ГДА СБУ у Харківській обл., - Спр. 18772. -Т. 15 - Арк. 12-13
ГДА СБУ у Харківській обл., - Спр. 18772. -Т. 15 - Арк. 18-20
ГДА СБУ у Харківській обл., - Спр. 18772. -Т. 15 - Арк. 22-26
Добровольський О. (2020). *Від УНР до ОУН: український рух на Донеччині 1917-1959 років.* Львів: Левада
Плазова Т. І. (2005). Український Партизансько-Повстанський Штаб та його участь в організації антибільшовицької боротьби в Україні (1920-1921 рр) [дис. дис. канд. іст. наук]. Нац. ун-т «Львів. політехніка».

REFERENCES

Dobrovolsky O. (2020). *From the UNR to the OUN: the Ukrainian movement in Donetsk Oblast*, 1917-1959. Lviv: Levada
Plazova T. I. (2005). *The Ukrainian Partisan-Insurgent Headquarters and its participation in the organisation of the anti-Bolshevik struggle in Ukraine* (1920-1921) [dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences]. National University 'Lviv Polytechnic'.
SBU Archives in Kharkiv Region, Case No. 18772, Vol. 1, pp. 61-66
SBU Archives in Kharkiv Region, Case No. 18772, Vol. 2, p. 16
SBU Archives in Kharkiv Region, Case No. 18772, Vol. 2, p. 7
SBU Archives in Kharkiv Region, Case No. 18772, Vol. 3, p. 30
SBU Archives in Kharkiv Region, Case No. 18772, Vol. 3, p. 36
SBU Archives in Kharkiv Region, Case No. 18772, Vol. 3, pp. 22-28
State Security Service Archives in Kharkiv Region, Case 18772, Vol. 1, p. 10
State Security Service Archives in Kharkiv Region, Case 18772, Vol. 1, p. 51
State Security Service Archives in Kharkiv Region, Case No. 18772. Vol. 4, p. 255
State Security Service Archives in Kharkiv Region, Case No. 18772. Vol. 15, p. 4
State Security Service Archives in Kharkiv Region, Case No. 18772, Vol. 15, p. 8
State Security Service Archives in Kharkiv Region, Case No. 18772, Vol. 15, pp. 12-13
State Security Service Archives in Kharkiv Region, Case No. 18772, Vol. 15, pp. 18-20
State Security Service Archives in Kharkiv Region, Case No. 18772, Vol. 15, pp. 22-26
State Security Service of Ukraine in Kharkiv Region, Case No. 18772. Vol. 1, pp. 3–5.
Vasilenko, V. M. (2008). *Preparation for the anti-Bolshevik uprising in Ukraine in 1921* (based on documents from the State Security Service of Ukraine). From the archives of the VUCHK-GPU-NKVD-KGB, 1/2(30/31), 138–139.

The Role of Ukraine in the Modern System of International Security

UDC: 327.5(477) DOI: https://doi.org/10.15421/172627

Koptiev Oleksandr
Ph.D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0009-0000-8731-7526, alex.koptev18@gmail.com
Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

Abstract.
Relevance. Currently, the modern international security system is undergoing a profound transformation caused by the full-scale invasion of the Russian Federation into Ukraine. This aggression destroyed the existing international security system and became a test for regional and global stability, exposing the weakness of such institutions as the UN, NATO, and the Council of Europe. In the context of increasing speculation about the end of the war, the question of the future role of Ukraine and guarantees of sustainable peace remains open.

The purpose is to analyze the place and significance of Ukraine in the formation of a new global and regional security system after the end of the war.

Results. It has been established that Ukraine's participation in joint programs with NATO, the EU, and other international organizations strengthens its role in ensuring regional stability and also contributes to the adaptation of international structures to new threats. The importance of Ukraine's experience in the war against the Russian Federation and the fight against hostile disinformation was emphasized. The need for a deep reform of existing international institutions was identified, primarily: the UN, the Security Council, the OSCE, the IAEA and others, as they do not meet the modern challenges of the time.

Conclusions. The Russian invasion was an impetus for the transformation of the global security system, where Ukraine is no longer only an object of aggression, but also a participant in the processes of strengthening regional and global stability. Its experience in war, cyber defense and peacekeeping is already forming a new security model. It was determined that Ukraine's further role in the global security system will depend on the conditions of the end of the war, the level of international support and the state's ability to adapt to new realities.

Keywords: Ukraine's foreign policy, international security, full-scale invasion, information warfare, russian aggression, security guarantees, euro-atlantic integration

Роль України в сучасній системі міжнародної безпеки

Коптєв Олександр
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Анотація
Актуальність. Наразі сучасна система міжнародної безпеки переживає глибоку трансформацію, спричинену повномасштабним вторгненням РФ в Україну. Ця агресія зруйнувала існуючу систему міжнародної безпеки і стала випробуванням для регіональної та глобальної стабільності, оголивши слабкість таких інституцій, як ООН, НАТО та Рада Європи. За умов дедалі більших спекуляцій щодо завершення війни, відкритим залишається питання майбутньої ролі України та гарантій сталого миру.

Метою є аналіз місця та значення України у формуванні нової глобальної та регіональної системи безпеки після завершення війни.

Результати. Встановлено, що участь України у спільних програмах з НАТО, ЄС та іншими міжнародними організаціями посилює її роль у забезпеченні регіональної стабільності, а також сприяє адаптації міжнародних структур до нових загроз. Наголошено на важливості українського досвіду війни проти РФ та боротьбі з ворожою дезінформацією. Виявлено потребу в глибинному реформуванні існуючих міжнародних інституцій, передусім: ООН, Ради Безпеки, ОБСЄ, МАГАТЕ та інших, адже вони не відповідають сучасним викликам часу.

Висновки. Вторгнення РФ стало поштовхом до трансформації світової системи безпеки, де Україна вже є не лише об'єктом агресії, а виступає учасником процесів зі зміцнення регіональної та глобальної стабільності. Її досвід у війні, кіберзахисті і миротворчості вже зараз формує нову модель безпеки. Було визначено, що подальша роль України у системі глобальної безпеки залежатиме від умов завершення війни, рівня міжнародної підтримки та здатності держави адаптуватися до нових реалій.

Ключові слова: зовнішня політика України, міжнародна безпека, повномасштабне вторгнення, інформаційна війна, російська агресія, гарантії безпеки, євроатлантична інтеграція

Стаття надійшла / Article arrived: 115.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 24.10.2025

Вступ.

Сьогодні вже можна із впевненістю казати про те, що повномасштабне вторгнення російських окупантів в Україну назавжди змінило світ та остаточно зруйнувало систему міжнародної безпеки. Зокрема, варто констатувати, що трансформація безпекового ландшафту на початку XXI століття загострилася через посилення авторитаризму в РФ, дії з порушення суверенітету сусідніх держав та низку військових конфліктів в них, зокрема: військове вторгнення окупантів РФ в Грузію та Карабаський конфлікт. Однак, найсерйознішим викликом для міжнародної системи безпеки з часів Другої світової війни стала російська агресія проти України. Саме вона підкреслила слабкість існуючих механізмів колективної безпеки та викликала широку міжнародну мобілізацію проти агресора.

На мою думку, нині завершення війни, на жаль, залишається невизначеним і туманним. Це значною мірою зумовлено небажанням України погоджуватися на фактичну капітуляцію, яка не забезпечить їй ані тривалого миру, ані реальних гарантій безпеки. Саме тому розроблення та впровадження ефективного плану післявоєнної безпеки стає одним із ключових завдань нашої держави на сучасному етапі. В контексті дослідження ролі України в сучасній системі міжнародної безпеки вважаю, що першочергово необхідно окреслити саме можливі форми гарантій безпеки для України, адже наша держава і у політичному і у геополітичному сенсі є щитом Європи.

Вже ні для кого не секрет, що післявоєнне відновлення української державності неможливе без створення нової, надійної системи безпеки. У цьому контексті особливої уваги потребує аналіз потенційних правових механізмів забезпечення безпеки та їхнє порівняння з чинними міжнародними моделями. Насамперед йдеться про формування правових основ для укладання нових міжнародних безпекових угод. На відміну від декларативного характеру Будапештського меморандуму, майбутні договори мають ґрунтуватися на чітких юридичних зобов'язаннях і дієвих механізмах їх реалізації (Коптєв, 2025, с. 35).

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. На сучасному етапі глобального розвитку виникає нагальна потреба щодо інтеграції України як ключового стратегічного актора у систему колективної безпеки західних держав. Основною метою цього процесу я вбачаю в об'єднанні зусиль задля забезпечення спільного протистояння в подальшому можливій російській агресії. Різні аспекти означеної проблематики вже отримали висвітлення в дослідженнях як українських, так і зарубіжних учених, зокрема у працях С. Плохія (2023), С. Віднянського, А. Мартинова (2023), Л. Гардінґа (2023), О. Потєхіна, Ю. Клименко (2023). Разом з цим, д дослідники П. Пермінов та А. Валуєв досліджують актуальні загрози глобальній безпеці, де особливу увагу приділяють ролі НАТО у протидії сучасним викликам, таким як: кібератаки, тероризм і гібридні війни. Попри детальний розгляд цих аспектів, дослідження авторів не повністю охоплює особливості взаємодії України з країнами НАТО та іншими міжнародними організаціями у період після 2022 року (Пермінов В., Валуєв А., 2023). Також дослідниця Радовецька акцентує вагу на важливості чітких гарантій безпеки для України по завершенню війни (Радовецька Л., 2024), а дослідник І. Тодоров визначав, що запрошення України до НАТО може бути інструментом для завершення війни, а не її загострення І. Тодорова (Тодоров, І., & Тодорова, Н., 2024), що також є може бути визначальним у сучасній системі міжнародної безпеки нашої держави.

Результати дослідження.

Як вже було зазначено, російсько-українська війна стала точкою неповернення до існуючої світової безпекової архітектури. Повномасштабне вторгнення російських окупантів в Україну зруйнувало принципи, на яких базувався повоєнний світовий порядок, передусім повагу до суверенітету, територіальної цілісності та невтручання у внутрішні справи держав. Ба більше, реакція світової спільноти на агресію виявила глибоку кризу міжнародних механізмів безпеки, які виявилися неспроможними ефективно запобігати насильницькій військовій експансії.

В таких умовах одним із ключових питань сучасної міжнародної політики є визначення ролі України у післявоєнному світі. Війна дійсно показала неспроможність чинних міжнародних інституцій адекватно реагувати на глобальні загрози. На мою думку, наша держава безпосередньо пережила наслідки міжнародної бездіяльності та має моральне і політичне право стати одним із ініціаторів масштабних реформ, в тому числі і на міжнародній безпековій арені. Зокрема, її участь у створенні нової архітектури безпеки в подальшому має забезпечити не лише стабільність у Європі, а й посилення глобальних механізмів стримування агресії.

Я вважаю, що безпосередньо, подальша роль нашої держави на міжнародній арені буде залежати від умов завершення війни та потребує однозначних та дієвих гарантій безпеки для нашої держави. Судячи з публічної повістки, війна завершиться укладанням певних двосторонніх чи багатосторонніх договорів, що в подальшому стануть наріжним каменем майбутньої міжнародної системи безпеки. Цілком ймовірно, що за результатами війни Україна буде змушена піти на поступки в питанні територій заради мирного врегулювання. Водночас залишається невизначеним, як забезпечити подальший захист державних кордонів, адже, на думку багатьох експертів, РФ через 5-10 років може спробувати здійснити нову

агресію. У зв'язку з цим одним із можливих варіантів для України, на мою думку, є відновлення ядерного потенціалу. Володіння такою зброєю значно посилило б позиції країни на міжнародній арені та зробило її важливим гравцем у європейському регіоні. До того ж це могло б стати дієвим фактором стримування як з боку східних, так і західних загроз. На думку дослідника Потєхіна, рішення України щодо відмови від ядерної зброї у свій час значно обмежило її здатність створити власний ядерний потенціал для стримування агресора, що зрештою позбавило країну спроможності захищати себе, а отримані міжнародні гарантії безпеки лише частково компенсували втрату цього важливого елемента оборони (Коптєв, 2025, с. 192).

Однак, варто визнати, що радше за все, а ні США, а ні РФ, а ні більшість країн Європейського союзу не погодяться з прагненням України повернути летальну зброю, пов'язуючи це з ескалацією безпекової ситуації у світі. Адже поява ще однієї ядерної держави може ще більше дестабілізувати ситуацію в регіоні та світі і в подальшому призведе до розгортання нової війни.

Більш реальним за попередній є варіант із запрошенням України до вступу в НАТО. На думку дослідника Тодорова, саме це може послугувати механізмом остаточного завершення війни, а не причиною її загострення. Адже на його думку, всі гарантії безпеки для України без повноправного членства в Альянсі «залишаються лише теоретичними припущеннями» (Тодоров, & Тодорова, 2024). І дійсно, Україна ще до початку повномасштабного вторгнення окупантів визначила чіткий курс на європейську інтеграцію та членство у ЄС та НАТО. Зокрема, згідно статті 116 Конституції України Кабінет міністрів забезпечує реалізацію стратегічного курсу держави щодо набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору.

На думку багатьох українських та міжнародних дослідників, прийняття України до НАТО є не лише політичним, а й цивілізаційним рішенням, адже наша держава протягом тривалого часу послідовно утверджує себе як частину європейського та євроатлантичного простору, де пріоритетами є демократія, верховенство права та повага до прав людини.

А розв'язана РФ війна ще більше посилила розуміння того, що безпека України нерозривно пов'язана з безпекою всієї Європи. Саме тому, на мою думку, інтеграція до НАТО може стати не лише питанням національного виживання, а й чинником зміцнення міжнародної безпеки та системи колективної оборони Заходу загалом.

Окремої уваги в контексті подальшої ролі України в системі міжнародної безпеки, на мою думку, заслуговують вже існуючі системи колективної безпеки, зокрема, такі як: НАТО, ООН, Рада Безпеки та інші. Адже повномасштабне вторгнення російських окупантів показало їх повну бездіяльність. Ці органи хоч і приймають активну участь у подоланні конфлікту, однак вирішити його не здатні. Вже зараз зрозуміло, що разом із післявоєнною Україною своє місце в рамках системи міжнародної безпеки будуть шукати й ці організації.

Безпосередньо України це стосується, оскільки вона має в подальшому інтегруватися в ці системи, оскільки сповідує ті ж самі цінності та має єдиного стратегічного ворога – РФ. Наша держава вже має позитивний досвід плідної співпраці з ЄС та НАТО. Адже до великої війни Україна активно брала участь у спільних навчаннях, оборонних ініціативах та програмних реформах, спрямованих на підвищення сумісності Збройних сил з арміями країн-членів НАТО. Паралельно з цим наша держава стала центром нових безпекових підходів від кіберзахисту до боротьби з дезінформацією та інформаційною війною проти РФ.

Разом з цим, варто розуміти, що війна з РФ дала Україні унікальний досвід, який має загальносвітове значення. І тут, на мою думку, йдеться не лише про військову стратегію чи дипломатію, а й про інформаційний опір, кібербезпеку, волонтерські рухи та самоорганізацію українського суспільства. Цей досвід в контексті зовнішньої політики України вже став частиною нової концепції міжнародної безпеки, яку переймають наші міжнародні партнери, що ініціюють проведення спільних навчань з користування дронами, в сфері кібербезпеки, а також випробовують зброю власного виробництва в Україні, безпосередньо, на полі бою.

В контексті подальшої інтеграції, відкритим же залишається питання, а чи буде куди взагалі інтегруватися? Адже у вересні 2025 року Президент США Дональд Трамп розкритикував ООН на Генасамблеї за бездіяльність у війнах. Він наголосив, що ООН не сприяла врегулюванню великої кількості конфліктів по всьому світу, і заявив, що за перші свої сім місяців на другого строку він припинив сім «нескінченних воєн», деякі з яких тривали понад 30 років. Його заява викликала хвилю дискусій у міжнародному співтоваристві, адже вона фактично ставить під сумнів ефективність існуючої системи глобального управління. Якщо навіть одна з країн-засновниць ООН і водночас головний донор ставить під питання доцільність її функціонування, це може мати далекосяжні наслідки для всієї архітектури міжнародної безпеки.

Саме в такому контексті постає дилема, а чи Україна прагне інтегруватися в систему, яка, можливо, вже переживає кризу легітимності та ефективності. Вже очевидно, що світовий порядок, сформований після Другої світової війни потребує глибокої модернізації, як інституційної, так і ціннісної. І для України це означає, що інтеграція у західні структури не повинна зводитися лише до

формального приєднання до існуючих організацій, а має передбачати активну участь у створенні нових форматів глобального управління, які на мою думку, мають бути більш гнучкими та справедливими. Я вважаю, що варто укладати дієві двосторонні та багатосторонні договори з країнами, які пройшли через війну та відстоюють демократичні принципи для того щоб мати спільні цінності та будувати разом плани на майбутнє.

І, звичайно, що найголовнішим в аспекті подальшої зовнішньої політики України є питання – справедливого завершення війни та справедливого миру, а головне – недопущення нового вторгнення окупантів на територію нашої суверенної держави і повернення тимчасово окупованих територій. Зокрема, Президент України Володимир Зеленський почав порушувати цю тему одразу після початку збройної агресії у лютому 2022 року. Українська влада неодноразово звинувачувала підписантів Будапештського меморандуму в тому, що вони не виконали своїх зобов'язань і не надали допомоги державі, яка добровільно відмовилася від ядерного арсеналу. Водночас світові лідери виявилися неготовими ні політично, ні юридично надати Україні такі ж гарантії безпеки, як передбачені статтею 5 Північноатлантичного договору, хоча саме про це неодноразово просив Зеленський у своїх виступах і переговорах. Ще навесні активно обговорювалося, які держави могли б виступити гарантами безпеки України, причому згадувалися навіть країни, що фактично не виявляли зацікавленості, включно з РФ. Цікаво, що у вересні 2022 року було навіть представлено Київський безпековий компакт - це документ, який пропонував сучасний багаторівневий механізм убезпечення України від вторгнень до її вступу до НАТО. Однак, цей проєкт не отримав практичного продовження, адже жодна держава так і не приєдналася до нього (Київський безпековий договір, 2022).

Попри це, тема міжнародних гарантій безпеки для України не лише не втратила своєї актуальності, а й навпаки, із затягуванням війни набула нового змісту. Сьогодні питання стоїть вже не лише у запобіганні майбутнім агресіям, а й у формуванні нової архітектури європейської безпеки, де Україна має стати одним із ключових елементів. Києвом активно просувається ідея створення системи реальних, а не декларативних механізмів стримування агресора із конкретними юридичними зобов'язаннями партнерів та чітко прописаними механізмами реагування у разі загрози чи нападу. Зокрема, серед потенційних напрямів реалізації такої системи розглядаються: укладення двосторонніх оборонних угод (як це вже зроблено з Великою Британією, Францією, Німеччиною, США та іншими країнами), поглиблення інтеграції з країнами-членами НАТО та поступова адаптація українських Збройних сил до стандартів Альянсу. На думку багатьох фахівців, саме ці кроки демонструють, що Україна більше не покладається лише на формальні міжнародні домовленості, а вибудовує власну безпекову модель, засновану на реальних партнерствах та спільній відповідальності.

Водночас залишається очевидним, що довгострокова стабільність у регіоні можлива лише за умови остаточної зупинки збройної агресії російських окупантів на полі бою та початку діалогу про повернення окупованих території політичним шляхом.

Висновки.

Встановлено, що повномасштабне вторгнення російських окупантів в України у лютому 2022 року назавжди знищила існуючу систему колективної безпеки та продемонструвала всьому світу повну бездіяльність структур, які були сформовані після завершення Другої світової війни. Однак, попри всі труднощі в цих складних умовах Україна перестала бути лише об'єктом агресії, а зуміла перетворитися на активного суб'єкта, який суттєво впливає на формування нових підходів до глобальної та регіональної стабільності та безпеки. Зокрема, її участь у спільних програмах з країнами-членами НАТО, ЄС та іншими міжнародними організаціями посилює безпеку в Європі, а також сприяє адаптації міжнародних структур до нових загроз, таких як: гібридна та інформаційна війна, кібератаки та інформаційні маніпуляції.

Окреслено, місце та значення України у формуванні та підтриманні глобальної та регіональної безпеки. Зокрема, акцентовано увагу на тому, що наша держава продовжує активно залучається до реформування міжнародних механізмів колективної безпеки, зокрема у взаємодії з країнами-членами НАТО та ЄС. Завдяки зусиллям нашої дипломатії та військової стратегії вже формуються нові підходи до забезпечення глобальної безпеки, що сприяють переосмисленню традиційних альянсів і принципів співпраці.

Визначено, що попри досягнуті успіхи у реформуванні міжнародних механізмів безпеки, все ж необхідно продовжувати працювати над вдосконаленням міжнародного права та інститутів безпеки, а також не припиняти наголошувати на важливості справедливого миру, який більше ніколи не призведе до нового вторгнення. Вважаю, що з огляду на те, що гібридні дедалі більше впливають на характер міжнародних конфліктів по всьому світу, важливо зосередити зусилля на розробці нових механізмів оперативного реагування на виклики що суттєво б підсилило міжнародну сферу безпеки. Також, н а мою думку, важливим є й той факт, що український досвід з мобілізації суспільства, а також у протидії збройній агресії, кібербезпеками та дезінформації має глобальне значення і вже користується великим попитом серед

міжнародних партнерів для формування сучасних концепцій безпеки власних країни. Так, у Чехії та Польщі поступово відновлюють систему мобілізації цивільного населення, яке дуже схоже на українську територіальну оборону. Водночас дослідження сучасного стану справ показує, що існуючі міжнародні інституції, зокрема: ООН, Рада Безпеки, ОБСЄ та інші, потребують глибинного реформування, оскільки вони не здатні ефективно реагувати на сучасні виклики та гарантувати довготривалий мир.

На моє переконання, подальша роль України у міжнародній системі безпеки буде визначатися умовами завершення війни, рівнем глобальної підтримки та здатністю держави адаптуватися до нових безпекових реалій. І в цьому аспекті реальними механізмами зміцнення її позицій можуть стати інтеграція до НАТО, укладання двосторонніх та багатосторонніх оборонних угод, а також активна участь нашої держави у створенні нових форматів глобального управління, що базуються на спільних демократичних цінностях і дієвих гарантіях безпеки.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Віднянський, С., Мартинов А. (2023). *Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство: монографія*. К.: Інститут історії України НАН України, 2023. 264 с. https://doi.org/10.15407/book2-0017516Ukrainian.

Гардінг, Л. (2023). Вторгнення. За лаштунками кривавої війни Росії та боротьби України за виживання / пер. з англ. І. Возняка. Харків: Віват, 2023. 352 с.

Київський безпековий договір. The Kyiv security compact. Міжнародні гарантії безпеки для України. Офіційне інтернет-представництво Президента України. https://www.president.gov.ua/storage/j-files storage/01/15/93/cf0b512b4 1823b01f15fa 24a1325 edf4_1663050954.pdf.

Коптєв, О. (2025). Відновлення ядерного потенціалу України як дієвий механізм стримування збройної агресії в умовах геополітичних перетворень. *Publishing House «Baltija Publishing»*. https://doi.org/10.30525/978-9934-26-534-1-30.

Коптєв, О. (2025). Провал Будапештського меморандуму та гарантії безпеки для післявоєнної України. *Трансатлантична безпека та роль України: матеріали всеукраїнської наук.-практ. конф*. 12 червня 2025 р., м. Дніпро / за заг. ред. Т. В. Кулик. Дніпро: НТУ ДП, с. 32–35. https://ir.nmu.org.ua/entities/publication/f0cae5fe-04d3-42eb-bfbf-3fa8f08ecdd3.

Пермінов, В., & Валуєв, А. (2023). Загрози та виклики сучасної світової архітектури безпеки та роль НАТО. Філософія та політологія в контексті сучасної культури, 15(1), 179–188. https://doi.org/10.15421/352320.

Плохій, С. (2023). *Російсько-українська війна: повернення історії.* К.: КСД, 2023. 400 с.

Потєхін, О., & Клименко, Ю. (2023). *Геополітика проти безпеки: союзницьке стримування агресії в Європі XX – початку XXI ст*. К.: Дух і літера, 2023. https://doi.org/10.15407/mzu2024.33.397.

Радовецька, Л. (2024). Гарантії безпеки для України: невивчені уроки Будапештського меморандуму. *Аналітично-порівняльне правознавство*, (6), 73–80. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.10.

Тодоров, І., & Тодорова, Н. (2024). *Безпекові гарантії для України: очікування та реальність*. https://doi.org/10.24144/2078-1431.2024.1(32).

REFERENCES

Harding, L. (2023). *Invasion. Behind the Scenes of Russia's Bloody War and Ukraine's Struggle for Survival* / transl. from English by I. Wozniak. Kharkiv: Vivat, 2023.

Koptiev, O. (2025). F*ailure of the Budapest Memorandum and security guarantees for post-war Ukraine. Transatlantic security and the role of Ukraine: materials of the All-Ukrainian scientific-practical conference*, June 12, 2025, Dnipro / edited by T. V. Kulyk. Dnipro: NTU DP, pp. 32–35. https://ir.nmu.org.ua/entities/publication/f0cae5fe-04d3-42eb-bfbf-3fa8f08ecdd3.

Koptiev O. (2025). Restoration of Ukraine's nuclear potential as an effective mechanism for deterring armed aggression in the context of geopolitical transformations. *Publishing House «Baltija Publishing»*. https://doi.org/10.30525/978-9934-26-534-1-30.

Kyiv Security Compact. (2022). The Kyiv Security Compact. International Security Guarantees for Ukraine. *Official Internet Representation of the President of Ukraine*. https://www.president.gov.ua/storage/j-files-storage/01/15/93/cf0b512b4 1823b01f15fa24a1325edf4_1663050954.pdf.

Perminov V., Valuev A. (2023). Threats and challenges of the modern world security architecture and the role of NATO. *Philosophy and Political Science in the Context of Modern Culture,* 15(1), 179–188. https://doi.org/10.15421/352320.

Plokhii S. (2023). *Russian-Ukrainian War: The Return of History*. Kyiv: KSD.

Potekhin, O., Klymenko Yu. (2023). *Geopolitics against security: allied deterrence of aggression in Europe in the 20th and early 21st centuries.* Kyiv: Spirit and Letter. https://doi.org/10.15407/mzu2024.33.397.

Radovetska, L. (2024). Security Guarantees for Ukraine: Unlearned Lessons of the Budapest Memorandum. *Analytical and Comparative Law,* (6), 73–80. https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.10.

Todorov. I., & Todorova, N. (2024). S*ecurity Guarantees for Ukraine: Expectations and Reality*. https://doi.org/10.24144/2078-1431.2024.1(32).

Vidnyanskyi, S., & Martynov, A. (2023). *The Russian-Ukrainian War and the International Community: Monograph*. Kyiv: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine. https://doi.org/10.15407/book2-0017516Ukrainian.

Digitalisation as a Tool for Modernising Political and Institutional Relations in Democratic Transformations

UDC: 321.7:004 DOI: https://doi.org/10.15421/172628

Ishchenko Ihor
Dr.Sc., Full Prof., https://orcid.org/0000-0001-5799-7364, iv.ishchenko@gmail.com
Kotov Ivan
Student, https://orcid.org/0009-0007-0027-5740, kotovvan57@gmail.com
Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)

Abstracts.

The relevance of the article lies in the need for Ukrainian specialists to gain experience in implementing digital programmes in the political, economic and socio-humanitarian segments in order to expand Ukraine's capabilities in fulfilling national security tasks.The aim of the study is to examine the stages of implementation of digitalisation projects in post-industrial countries and the United States, the circumstances of the integration of electronic and digital communication technologies into socio-political and economic processes of cooperation between governments and actors in international relations.

The results consist of a study of aspects of cooperation between the relevant US committees NIST, NSF, DOE, and DHS with other countries. The trajectories and methods of integration of the members of the G7, ARF, OAS, GPAI, UNESCO, CDTI and GFSI associations for joint counteraction to cybersecurity threats are outlined.

The conclusion is that the process of digitisation of the socio-political, administrative, economic and international diplomatic model of transcontinental relations between democratic states is non-linear. At the present stage, there is a need for the US and its partners to jointly develop unified regulatory and legal acts that will ensure inclusiveness, relativism and egalitarianism in the network of electronic services, cloud systems, etc. At the same time, the US declares the relevance of integration with other countries for the implementation of large-scale projects that serve to unite US counterparties in different regions of the world into a cybernetic information system. The priority vector of US partnership with actors of intercultural dialogue in the global digital industry is the creation of international electronic security institutions. They will generate automated IT complex mechanisms that will prevent cyberattacks by China, Russia, North Korea, and Iran in the digital political environment on the servers of transnational corporations, as well as administrative institutions of the US and its allies. Future strategies for the digitalisation of countries with democratic political regimes will be implemented primarily in the national military-industrial complex and NATO.

Keywords: political regime, political-institutional interaction, political-institutional design, political transformations, political reforms, democratisation, "network republic", digital political environment

Цифровізація як інструмент модернізації політико-інституційних відносин у демократичних трансформаціях

Іщенко Ігор, Котов Іван
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

Анотація.

Актуальність статті полягає у необхідності набуття українськими фахівцями досвіду з впровадження цифрових програм у політичний, економічний і соціально-гуманітарний сегменти для розширення можливостей України у виконанні завдань національної безпеки.Метою дослідження є вивчення етапів втілення проектів цифровізації постіндустріальних країн та США, обставин інтеграції електронних і цифрових технологій комунікації до соціально-політичних, а також економіко-господарських процесів співпраці урядів з акторами міжнародних відносин.

Результати полягають у дослідженні аспектів співпраці профільних комітетів США «NIST», «NSF», «DOE», «DHS» з іншими країнами. Окреслюються траєкторії і методи інтеграції членів об'єднань «G7», «ARF», «OAS», «GPAI», «UNESCO», «CDTI» та «GFSI» для спільної протидії загрозам кібербезпеки.

Висновком є нелінійність процесу цифровізації соціально-політичної, адміністративної, економічної та міжнародно-дипломатичної моделі трансконтинентальних відносин демократичних держав. На сучасному етапі є необхідність колегіальної розробки США та партнерами уніфікованих нормативно-правових актів, які забезпечуватимуть інклюзивність, релятивізм та егалітаризм у мережі електронних сервісів, хмарних систем тощо. Одночасно, США декларує релевантність інтеграції з іншими країнами для реалізації масштабних проектів що слугують об'єднанню в кібернетичну інформаційну систему контрагентів США в різних регіонах світу. Пріоритетним вектором партнерства США з акторами інтеркультурного діалогу у глобальній цифровій індустрії є створення міжнародних інституцій електронної безпеки. Вони генеруватимуть автоматизовані механізми IT комплексу, що здійснюватимуть превенцію кібератак КНР, РФ, КНДР та Ірану у цифровому політичному середовищі на сервери ТНК, а також адміністративних установ США та його союзників. Майбутні стратегії з цифровізації країн демократичного політичного режиму реалізовуватимуться переважно в національному військово-промислового комплексі та НАТО.

Ключові слова: політичний режим, політико-інституційна взаємодія, політико-інституційний дизайн, політичні трансформації, політичні реформи, демократизація, «мережна республіка», цифрове політичне середовище

Стаття надійшла / Article arrived: 18.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 27.10.2025

Вступ.

Актуальність теми полягає у необхідності врахування українськими аналітиками досвіду з впровадження цифрових програм у політичний, економічний і соціально-гуманітарний сегмент для розширення преференцій Києва у виконанні задач національної безпеки. Дана кон'юнктура забезпечить стабільне набуття бюджетом України значних монетарних асигнувань, які реінвестуватимуть у модернізацію аграрної та промислової конфігурації, а також сферу послуг, що стане передумовою до зростання рівня життя населення та збільшення приватного сегменту економіки. До того ж, апарат влади України отримає можливість для більш ефективної протидії інформаційно-психологічним махінаціям РФ на соціальну модель України та інших держав у рамках інтервенціоністських проектів Москви, нівелюючи загрози функціонування концепції глобальної безпеки.

Метою дослідження є вивчення етапів втілення проектів цифровізації постіндустріальних країн та США, обставин інтеграції електронних і цифрових технологій комунікації до соціально-політичних, а також економіко-господарських процесів співпраці урядів з населенням країн та іноземними акторами міжнародних відносин.

Наукове дослідження ґрунтується на використанні загальнонаукових методів, включно з методом індукції і дедукції, комплексом аналізу і синтезу, а також загальносистемним підходом, історичною моделлю та узагальненням.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Для підготовки наукових результатів залучалися тези праць таких дослідників як: Кушніренко О. М., Кушніренко Є. В.; Собкевич О. В., Шевченко А. В.; Ракіпов В. Р., Іртищев О. С., Гарагуля А. В., Михасько Т. Ю., Бандюк М. А.; Шиманська В. В., Бакуліна О. С., Момонт Т. В.; Костицький М. В., Бесчастний В. М., Кушакова-Костицька Н. В.; Васильєва А. І.; Дузь С. В., Мороза В. М.; Кулакова С. Ю., Житник О.М. У даних роботах викладено нормативно-правову основу інтеграції електронно-телекомунікаційного обладнання у рамках проектів з цифрової трансформації співробітництва країн на демократичних засадах міжнародного права. Вивчалися дослідні роботи Гриценко А., Бурлай Т.; Кравчук Р. В.; Грінько А. П., Гринько П. Л., Ушакова Н. Г., Андросова Т.В., Кулініч О. А., Помінова І. І. для ідентифікації впливу кібернетичних технологій обміну даними на трансформації глобальних фондових ринків, мережі цінних паперів, а також моделі комерційного обслуговування клієнтів у дистанційному форматі. До того ж, важливий акцент зроблено на аналітичних оглядах таких авторів як: Іжко І. О.; Щупаківський Р.; Селезньова О., Храпко Д., що характеризують стандарти інтернаціонального партнерства в області забезпечення конфіденційності цифрових даних фізичних і корпоративних осіб, а також регламентації функціонування глобальної цифрової мережі відповідно до ЗДПЛ та Статуту ООН.

Результати дослідження.

Основоположні кроки в області прогресу цифровізаційних стратегій урядів високорозвинутих країн втілювалися під час каденції Барака Хусейна Обами на посаді президента США з 20 січня 2009 року по 20 січня 2017 року. Таким чином, 21 липня 2011 року органи Office of the Under Secretary of State for Public Diplomacy and Public Affairs оприлюднили концепцію «Public Diplomacy: Strengthening U.S. Engagement with the World» та публічно презентували 11 червня 2009 року доктрину «Public Diplomacy: A National Security Imperative», що комбінувалося з загальнонаціональним висвітленням 9 вересня 2011 року відомством Office of the Press Secretary директиви «Executive Order 13584 - Developing an Integrated Strategic Counterterrorism Communications Initiative» (Кушніренко, & Кушніренко, 2023, с. 8-12).

Таким чином, уряд США у кооперації з Office of Management and Budget (OMB), що підпорядковується інстанціям Executive Office of the President, розробила 23 травня 2012 року стратегічну декларацію кібернетичних політичних реформ мережної республіки «Digital Government Strategy». Згадана директива доповнювалася проектами з конструювання віртуального цифрового апарату влади США. До цих програм увійшов міжнародний договір «U.S.-U.K. Digital Government Partnership», підписаний 16 січня 2015 року, пакт «Building – Blocks of a 21st Century Digital Government», ратифікований 21 серпня 2012 року, докрина «A Toolkit To Support Federal Agencies Implementing Bring Your Own Device (BYOD) Programs», датована 27 серпням 2012 року, реформований едикт «Executive Order 13571 - Streamlining Service Delivery and Improving Customer Service», затверджений 27 квітня 2011 року, а також циркуляр «Digital Government: Building a 21st Century Platform to Better Serve the American People», візований 19 червня 2013 року для виконання завдань актів «Memorandum M-13-13 - Open Data Policy-Managing Information as an Asset», укладеного 9 травня 2013 року, і концепції «Memorandum M-16-21 - Federal Source Code Policy (FSCP): Achieving Efficiency, Transparency, and Innovation through Reusable and Open Source Software», представленої Конгресу США 8 серпня 2016 року.

Означені документи фіксували потребу оптимізації виробництва та стандартів використання телекомунікаційних кібернетичних засобів дистанційної кооперації, а також диверсифікації захисту конфіденційності цифрової інформації, з метою прискорення цифровізації громадських абонентів. Декларувалася нагальність модернізації електронних порталів і цифрових сторінок уряду США

в мережі Інтернет для цілодобового дистанційного обслуговування кожної фінансової ієрархічної групи резидентів США у всіх індустріалізованих та аграрних регіонах держави. Дані процеси здійснюватимуться шляхом фундації відділами «General Services Administration» (GSA) департаментів «Interministerial Directorate for Improving Digital Service Delivery» і«Digital Services Innovation Center» (DSIC), юрисдикція яких також включатиме проектування аналітико-дослідницької роботи, з метою вивчення досвіду громадських бенефіціарів державного електронного обслуговування та підзвітності для ідентифікації, комбінованої з виправленням проблем функціонування архітектури цифрового уряду США. Підкреслювалася нагальність збільшення державних асигнувань на фінансування експериментальних проектів, а також надання науково-технологічної підтримки комерційними підприємствам, які розробляють нові автоматизовані комп'ютерні структури для громадського аналізу великих обсягів даних, що курсують між серверами державних та приватних консорціумів у рамках проектів «Application Programming Interface» (APIs), «The Foreign Affairs Network» (FAN.gov) та «The Open Source Information System» (OSIS) (Собкевич, Шевченко, 2018, с. 89-92).

Для продовження цифровізації соціально-політичної та економіко-господарської мережі США, директори The Office of E-Government and Information Technology та OSTP розробили та опублікували у межах цифрового порталу державного органу The Government Accountability Office (GAO) 10 вересня 2014 року переформатовану версію документу «The Green Book», повне найменування якого становить «Standards for Internal Control in the Federal Government», а також висвітлили 11 серпня 2014 року постанову про генерування міністерства The United States Digital Service, яке займатиметься виконанням стратегії «The Green Book».

Виокремлений пакет політичних реформ передбачав інтеграцію технологій ІКТ і телекомунікаційних кібернетичних алгоритмів цивільного та урядового соціального симбіозу у нормативно-правову архітектуру США та партнерських країн, а також комерційно-промисловий комплекс Сполучених Штатів. Класифікувалася пріоритетність роботи уряду США в парадигмі уніфікації і дебюрократизації процедури делегування індустріальним корпораціям і торговельно-економічним концернам візованих дозволів на використання цифрових мереж та додатків, розроблених департаментами органів влади США. Паралельно, стратегія апробувала необхідність диверсифікації механізмів реалізації постанови «Digital Millennium Copyright Act» (DMCA) для ліквідації загроз несанкціонованої експлуатації віртуальної комп'ютеризованої власності. Доктрина передбачала розвиток комунікації влади США з приватним сектором економіки для асистування, надання кредитних асигнувань, грантів і доступу до державних тендерів конгруентним фірмам, що фабрикують цифрові електронні застосунки та ІТ мережі трансферу інформації (Ракіпов, Іртищев, Гарагуля, Михасько, Бандюк, 2023, с. 180-182).

Важливим етапом диверсифікації комп'ютеризованих віртуальних мереж зовнішньополітичного функціонування США засвідчується апробація 2 квітня 2014 року структурами The Unites States Department of State (USDS), органами Bureau of Budget and Planning (BBP) та інститутами United States Agency for International Development (USAID) директиви «Fiscal Years 2014-2017 Department of State and USAID Strategic Plan», політичної трансформації та оновлення 24 квітня 2014 року відповідно до показників 2014 фінансового року доктрини «United States Agency For International Development (USAID) Information Technology Strategic Plan (ITSP) for Fiscal Years (FY) 2011-2015», а також візування у грудні 2013 року едикту «Department of State`s Information Technology Strategic Plan (ITSP) for Fiscal Years (FY) 2014-2016».

Дані пакти класифікували необхідність масштабування інвестицій контрагентів НАТО у науково-дослідний сегмент втілення проектів, що передбачають розробку кібернетико-технологічної продукції, яка оптимізує роботи, а також покращить механізми контролю міжнародних цифрових систем обміну даними. Фіксувалася нагальність розробки автоматизованих утиліт «TS» і «Identity, credential, and access management» (ICAM), що забезпечуватимуть модернізацію рівня захисту електронних персональних матеріалів та спеціалізованої засекреченої документації,якою оперують робітники закордонних представництв США.

Стратегічними результатами впровадження доктрини «Standards for Internal Control in the Federal Government» трактуються умови індексації сукупної міжнародної вартості реалізованих замовлень клієнтів аграрного та промислового комплексу господарства, а також галузі обслуговування до показника 2018 року в 2,9 трлн. дол. США, у порівнянні з коефіцієнтами 2005 року, еквівалентних 1,2 трлн. дол. США. Більше того, загальнопланетарна чисельність фінансових дивідендів, які отримали комерційні підприємства в рамках задоволення попиту аудиторії виключно на товари ІТ та електронної комп'ютеризованої мережі обміну даними і дистанційної кооперації, в період 2018 року сягнула 558 млрд. дол. США, тобто кратно підвищилась у порівнянні з 175 млрд. дол. США за даними стану трансконтинентальної економіки на 2005 рік. Апелюючи до статистичної інформації United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), зазначимо – кібернетичний господарський комплекс США в 2018 році набув 510

млрд. дол. США, а у 2017 році контролював 7%-22% інтернаціональної комерційної системи електронно-цифрового обслуговування споживачів за допомогою Інтернету, фрагмент якої у рамках Світового ВВП в 2017 році характеризувався тотожним 4,5%-15,5%. Одночасно, у підсумку результативного виконання постанови Уряду США «Standards for Internal Control in the Federal Government» кількість робочих місць в кібернетичній сфері віртуального обміну даними класифікувалася еквівалентною цифрі у 39,3 млн. позицій, яка становить 2% від кадрового потенціалу усіх країн, тобто вона перевищила градацію 34 млн. найманих працівників, котрі формували 1,8% категорії геосоціуму, здатної реалізовувати професійну кваліфіковану діяльність (Гриценко, Бурлай, 2020, с. 29-30).

До того ж, наслідками цифровізації зовнішньоекономічної консистенції США у рамках проекту «The Green Book» ідентифікується рекордне зростання та фіксація 24 березня 2024 року показника сумарної вартості криптовалют XRP, Bitcoin, Binance Coin, Ethereum, USDC, Tether USDt на рівні 2,66 трлн. дол. США (Кравчук, 2024, с. 48).

Синхронно, відбулася апробація міжнародними аналітико-дослідницькими центрами Digital Evolution Index, IMD World Digital Competiveness Index (WDCI), Boston Consulting Group e-Intensity Index, Digital Adoption Index (DAI), Digital Economy and Society Index (DESI), Global Innovation Index (GII) кон'юнктури істотного збільшення капіталізації приватних консорціумів США у 2023 фінансовому році. Як наслідок, загальна вартість акцій консорціумів Facebook, Microsoft, Amazon, Twitter, General ELECTRIC, Apple, Yahoo!, Alphabet, Myspace, Google LLCна момент 30 вересня 2023 року складала 300 млрд. дол. США (Грінько, Гринько, Ушакова, Андросова, Кулініч, Помінова, 2022, с. 12-15).

Новий етап реновації віртуальної інформаційної структури інтернаціонального партнерства країн ліберальної форми державного правління відбувся після ініціювання 20 січня 2021 року каденції Джозефа Робінетта Байдена на посту президента США, яка завершилася 20 січня 2025 року інаугурацією Дональда Джона Трампа в статусі лідера США на другий термін.

Потрібно констатувати, що США за президентства Джозефа Байдена переважно акцентували увагу на експорті компонентів кібернетичних мереж зв'язку, з метою прискорення міжнародної діджиталізації, які індексують ефективність цифрової зовнішньополітичної діяльності Вашингтона у рамках концепції мережної республіки.

Цей курс США аргументувався значною відмінністю між рівнем розвитку внутрішньої прогресивної національної системи віртуального симбіозу уряду з резидентами США та представниками місцевого бізнесу, а також застарілим комплексом ІКТ та ІТ механізмів електронної міжнародної дипломатії держави. Виходячи з цього, для виконання стратегічних завдань, адміністративний апарат США, очолюваний Байденом, апробував 17 грудня 2024 року декрет «United States Office of Personnel Management (OPM) Information Technology Strategic Plan for Fiscal Years (FS) 2023-2026», візував 13 грудня 2023 року пакт «United States Agency For International Development (USAID) Information Technology Strategic Plan (2024-2028)», узгодив 9 червня 2022 року декларацію «United States Department of Justice Information (DOJ) Technology Strategic Plan for Fiscal Years (FY) 2022-2024», а також підписав у грудні 2023 року едикт «The Department of State Information Technology Strategic Plan (ITSP) for Fiscal Years (FY) 2024-2026» (Шиманська, Бакуліна, Момонт, 2023, с. 39-41).

Більше того, інституції The Unites States Department of State, які очолював Ентоні Джон Блінкен з 26 січня 2021 року по 20 січня 2025 року, заснували 4 квітня 2022 року міністерство «Bureau of Cyberspace and Digital Policy» (CDP), що контролюватиме і координуватиме процес виконання кодифікованих планів цифровізаційних політичних реформ в США. Таким чином, установи CDP 6 травня 2024 року опублікували документ «United States International Cyberspace & Digital Policy Strategy: Towards an Innovative, Secure, and Rights-Respecting Digital Future», що зафіксував подальшу методологію модернізації електронно-цифрових серверних програм та кібернетичних систем, котрі забезпечують функціонування віртуальних інструментів внутрішньополітичної, внутрішньої економіко-господарської, а також міжнародно-дипломатичної конфігурації США.

Таким чином, розглянутий акт фіксує напрям цифрової інформаційної інтеграції держав консорціумів «Asia Pacific Economic Cooperation» (APEC), «Organisation for Economic Co-operation and Development» (OECD), «Indo-Pacific Economic Framework for Prosperity» (IPEF), «Global Coalition on Telecommunications», «Quad group of nations» (QUAD), «Telecommunication Union» (ITU), «Americas Partnership for Economic Prosperity (APEP)», «TESLA Technology Collaboration» (TTC), «Digital Transformation with Africa initiative» (DTA), «G7»,учасників проектів «Red2Med», «International Technology Security and Innovation (ITSI) Fund», «The Clarifying Lawful Overseas Use of Data (CLOUD) Act», «South-East Asia-Middle East-Western Europe 6 cable (SMW6)». Ідентифіковані організації об'єднали країни Африки, Північної Америки, Азійсько-Тихоокеанського регіону, Близького Сходу та Європи, включно з Фінляндією, Сінгапуром, Канадою, Японією, Республікою Корея, Єгиптом, Австралією, Польською Республікою,

Іспанією, Люксембургом, Нідерландами, Норвегією, Швейцарією, ФРН, Латвією, Швецією, Угорщиною, Турецькою Республікою, Португалією, Литвою, Великобританією, Данією, Бельгією, Італією, Австрією, Грецією, Чеською Республікою та Новою Зеландією (Kostytskyi, Beschastnyi, & Kushakova-Kostytska, 2022, с. 16-20).

До головних векторів партнерства в електронній сфері між учасниками перелічених концернів віднесено стандартизацію міжнародної уніфікованої нормативно-законодавчої бази в галузі протекції конфіденційності цифрової інформації цивільних осіб та приватних комерційних конгломератів. Апарат влади Вашингтона декларував релевантність мобілізації партнерів для колегіального інвестування 1,95 млрд. дол. США у експериментальні науково-технічні проекти. Ці дослідження проводилися у рамках підписаного 14 грудня 2022 року пакту «Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) Declaration on Government Access to Personal Data Held by Private Sector Entities», класифікуючись пов'язаними з підготовкою нових ефективних кібернетичних систем захисту приватності громадських і комерційних клієнтів цифрових утиліт, репозиторіїв, а також серверних мереж комунікації та електронного обміну даними.

Адміністрація Джозефа Байдена класифікувала актуальність фінансування програми «Open Radio Access Network» (Open RAN) з диверсифікації та спрощення процесу експлуатації систем підключення до Інтернету та зв'язку 5G, що реалізується за допомогою апаратного обладнання у космосі, а також багатофункціональних автоматизованих електронно-обчислювальних систем архівування, трансформації і релокації великих обсягів даних. З метою виконання стратегії «Open RAN», уряд США та партнери Вашингтона розпізнали нагальність делегування грантів і субсидій міжнародним компаніям та підприємствам малого бізнесу, які трактуються вендорами швидкісних, монетарно рентабельних і кібернетично захищених телекомунікаційних та валютно-банківських послуг.

Паралельно, чинний апарат влади Сполучених Штатів апробував пріоритетну необхідність збільшення обсягів асигнувань, які виділяються структурами США «The Government Accountability Office» (GAO) та фіскальними установами союзників, для генерації планів з конструювання інфраструктурних об'єктів провідної інформаційної комунікації. Дані структури об'єднуватимуть цифрові мережі держав Східної Мікронезії, а також уніфікуватимуть електронні алгоритми трансферу даних суб'єктів Південно-Східної Азії, об'єднаних у межах інтеграційного концерну «South-East Asia-Middle East-Western Europe» (ASEAN), учасників Ліги арабських держав та країн Європейського Союзу.

Важливість будівництва логістико-кібернетичних засобів ідентифікували 25 жовтня 2023 року у межах переговорів Джозефа Байдена, який оперував повноваженнями президента США, та Ентоні Норманом Альбанізі, котрий з 23 травня 2022 року виконує обов'язки прем'єр-міністра Австралії. Таким чином, у рамках консультацій Байдена та Альбанізі, обидва лідера засвідчили виконання зобов'язань з внесення 65 млн. дол. США до програми зведення на території Фіджі, Французької Полінезії, а також поверхні дна Тихого океану апаратних модулів провідного цифрового зв'язку «Tabua» і «Honomoana» між Сполученими Штатами та Австралійським Союзом (Кушніренко, Кушніренко, 2023, с. 19-21).

Більше того, стратегія уряду США в області соціально-політичної, економічної та громадської цифровізації, викладена у нормативному капітулярі«United States International Cyberspace & Digital Policy Strategy: Towards an Innovative, Secure, and Rights-Respecting Digital Future», фіксувала потребу розширення політико-інституційного дизайну кооперації США з членами об'єднань «Cyberspace, Digital Connectivity, and Related Technologies (CDT) Fund», «Promoting Information Integrity and Resilience Initiative» (Pro-Info), «Child Online Protection Laboratory», «Global Partnership on Artificial Intelligence» (GPAI), «ASEAN Regional Forum» (ARF), «Unites Nations Educational, Scientific and Cultural Organization» (UNESCO), «Global Partnership for Action on Gender-Based Online Harassment and Abuse»,«DIS/MIS Information Resource Hub», «Organisation for Economic Cooperation and Development» (OECD), «The Council of Europe Convention on Cybercrime», «Freedom Online Coalition», «G7», «The Advancing Digital Democracy» (ADD), «United Nations» (UN), «The Council of Europe» (CoE), «The Global Forum on Cyber Expertise» (GFCE), «Organization of American States» (OAS).

Посадовці суб'єктів НАТО також окреслювали необхідність модернізації діалогу у кібернетичному цифровому сегменті з країнами, що ратифікували пакти «Joint Statement on Efforts to Counter the Proliferation and Misuse of Commercial Spyware», «The Advancing Digital Democracy (ADD) initiative», «Convention on Certain Conventional Weapons» (CCW), «Global Declaration on Information Integrity Online», «Donor Principles for Human Rights in the Digital Age», «Guiding Principles on Government Use of Surveillance Technologies», «Joint Statement on Advancing Responsible State Behavior in Cyberspace», «Declaration for the Future of the Internet» (DFI) (Ракіпов, Іртищев, Гарагуля, Михасько & Бандюк, 2023, с. 181-182).

Необхідно відзначити, що партнерство держав у галузі розвитку електронних комп'ютерних мереж телекомунікації та діджиталізації ІКТ здійснювалося у відповідності з директивою Вашингтона «Executive Order 14110 on the Safe, Secure, and Trustworthy

Development and Use of Artificial Intelligence» від 30 жовтня 2023 року, реалізація якої забезпечувалась структурами «National Science Foundation» (NSF), «The United States Department of State» (USDS), «Department of Homeland Security» (DHS), «The United States Department of Commerce», «National Institute of Standards and Technology»(NIST), «The United States Department of Energy» (DOE) та «United States Agency for International Development» (USAID).

У тексті документу апробувався намір США диверсифікувати партнерство з демократичними союзниками у галузі мережної республіки, що передбачає розробку конфіденційних систем Штучного інтелекту (AI), які зберігатимуть особисті дані користувачів у зашифрованому форматі. В результаті, застосування даних конфігурацій у громадському та комерційному секторі істотно обмежить преференції цифрових зловмисників в області несанкціонованого отримання доступу до непублічної інформації, документації, угод та статистичних звітів (Васильєва, 2021, с. 35-36).

Адміністрації групи держав ліберально-демократичного політичного режиму акцентують увагу на необхідності координації міждержавних дій у парадигмі інвестування в проекти з модернізації конкретних технологій AI. Дані системи відповідатимуть за удосконалення інститутів демократизації, алгоритмів фільтрації даних і перевірки віртуальної інформації на достовірність, підзвітності органів влади, плюралізму та вільного переміщення електронних матеріалів. Засвідчується нагальність початку експлуатації автономних цифрових мереж для відстеження стану реалізації органами влади держав статутів егалітаризму та захисту юридичних прав усіх суб'єктів соціуму в рамках політичної трансформації, виконання директив ООН і Загальної декларації прав людини (ЗДПЛ).

Кулуарний бомонд ЄС та Північноатлантичного альянсу фіксує нагальність модифікації глобальної політико-інституційної взаємодії у царині надання експертного і макрофінансового асистування з вирішення ексцесів, які відбуваються у цифровому політичному середовищі застосування владою, бізнесом або зловмисними групами технологій штучного інтелекту. Метою цього вектору транскордонного симбіозу окреслювалося нівелювання гіпотетичних загроз та актуальних проблем функціонування державних і комерційних мереж трансферу даних, що спричинено кібератаками або впровадженням архітектури AI у процес роботи електронних хмарних сховищ.

Для подальшої цифровізації дипломатичної діяльності США, а також внутрішньої політичної та соціально-економічної структури, установи адміністративного апарату апробували 20 вересня 2024 року едикт «AI in Global Development Playbook», ратифікували 23 вересня 2024 року пакт «The Global AI Research Agenda» і затвердили 4 травня 2023 року декларацію «United States Government National Standards Strategy for Critical and Emerging Technology» (USG NSSCET). Органи влади США закликали іноземні держави імплементувати у власну нормативно-правову модель ідентичні версії законів. Дані фактори стали цифровим політичним середовищем для прискорення заснування спільних трансконтинентальних фондів, які займатимуться капіталовкладеннями у експериментальні кібернетичні інтерфейси дистанційної комунікації, а також цифрові програми інтеграції AI до гуманітарно-прогностичної сфери. За даного цифрового політичного середовища уряд США та союзники країни набудуть можливості для прогнозування військових конфліктів, техногенних і екологічних катастроф, кількості жертв та експатріантів, які мігруватимуть до інших держав, а також необхідних обсягів провізії і фармацевтичних препаратів для постраждалих осіб (Izhko, 2023, с. 16-18).

Необхідно також підкреслити, що адміністрація Байдена класифікувала необхідність приєднання членів ООН до регулярних самітів, що організовують США для колективної інтеграції коректив у доктрину «Convention on Certain Conventional Weapons» (CCW), узгодженої 2 грудня 1983 року.

При цьому, регламент змін, які Брюссель та Вашингтон пропонували впровадити у декрети угоди, викладався в межах пакту «Political Declaration on Responsible Military Use of Artificial Intelligence and Autonomy», опублікованого 1 листопада 2023 року. Цей документ засвідчував регламент екстраполяції механізмів AI з цифрового обчислення і аналізу даних на управління збройними силами, планування операцій та функціонування озброєнь. Метою затвердження доктрини «Political Declaration on Responsible Military Use of Artificial Intelligence and Autonomy» характеризувалася ліквідація загроз підвищення кількості жертв серед цивільного населення через відсутність морально-етичних критеріїв та регламенту глобального цифрового політичного середовища у програмному коді штучного інтелекту.

Одним із фундаментальних елементів глобальної політики цифровізації виступає необхідність об'єднання країн у консорціумі «Internet Governance Forum» (IGF), заснованого у липні 2006 року, і структури «The Advancing Digital Democracy (ADD) initiative», створеної за результатами колоквіуму «Summit for Democracy» протягом грудня 2021 року конгруентно до постанови уряду США «Initiative for Democratic Renewal» (Шиманська, Бакуліна & Момонт, 2023, с. 40-41).

Політико-інституційний дизайн кооперації США та інших країн на платформі окреслених альянсів передбачав суміжне інвестування у

програми, що забезпечуватимуть нормативно-правову стандартизацію методології та допустимих галузей роботи AI, а також гарантування всіх категорій прав людини у електронному просторі. Ідентифікувалася потреба колективної інтеграції електронних кібернетичних механізмів для підтримки цивілізаційного релятивізму, толерантності, вільної демонстрації суб'єктивної точки зору на цифрових форумах і соціальних мережах. Одночасно, апробувалася нагальність створення автоматизованих сервісів та застосунків, які протидіятимуть загрозам цифрових фінансових маніпуляцій, фішингу, шахрайству та атакам на електронну комерційну, державно-адміністративну, транспортно-логістичну і громадську інфраструктуру.

Паралельно, для виконання директив ГА ООН «Цілі сталого розвитку (SDG). Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року», візованої 25 вересня 2015 року, уряд США відзначив потребу розширення асигнувань, що делегуються в якості субсидій до американських і міжнародних науково-промислових хабів, з метою оптимізації, уніфікації відповідно до державних стандартів та підвищення ефективності роботи IT продукції ІКТ, яка фабрикується приватними фірмами. Дані консорціуми пріоритетно постачають на ринки кібернетичні додатки та електронно-обчислювальні системи зберігання, редагування і трансферу інформації для моніторингу та виявлення у комплексі телекомунікаційних цифрових мереж комунікації випадків порушень основоположних прав людини.

Ключовою траєкторією проекту з імплементації штучного інтелекту, автоматизованих кібернетичних конфігурацій віртуальної політико-інституційної взаємодії та квантових систем обчислення до внутрішньосоціального, комерційного та міжнародно-дипломатичного фігурування союзних держав євроатлантичного простору класифікувалося виконання директив, затверджених під час пленуму «The 3rd Summit for Democracy», організованого 20 березня 2024 року, постанови симпозіумів «The Global Forum on Cyber Expertise» (GFCE), що проводяться з 16 квітня 2015 року, а також реалізації декларації «The Program of Action (PoA) on Cybersecurity», підписаної 2 листопада 2022 року, доктрини «Department of Defense (DOD) Cyber Strategy 2023», розміщеної 12 вересня 2023 року, переформатованого пакту «Unites States Transnational and High-Tech Crime Global Law Enforcement Network» (GLEN), візованого 5 серпня 2020 року, документу International Counter Ransomware Initiative (CRI), підписаного 2 жовтня 2024 року та циркуляру «Global Declaration on Information Integrity Online», ратифікованого 29 жовтня 2024 року (Мороза, Дузь, 2024, с. 145-147).

Таким чином, адміністрація Джозефа Байдена декларувала нагальність удосконалення політико-інституційного дизайну співробітництва з іншими країнами у рамках конгруентних пактів для протидії діяльності цифрових кібернетичних груп зловмисників, які фінансуються урядами РФ, КНДР, КНР та Ірану. У підсумку, офіційні посадовці Вашингтона фіксують релевантність прогресу політико-інституційного дизайну кооперації американських установ «Federal Bureau of Investigation» (FBI), Cybersecurity and Infrastructure Security Agency (CISA) і National Security Agency (NSA) зі службами кібербезпеки іноземних державних партнерів США.

Аргументувалася потреба інтеграції держав у галузі обопільного трансферу досвіду превентивної ліквідації та нівелювання наслідків організації цифрових диверсій, а також електронних атак та інтервенцій у громадську, адміністративну і комерційну мережу віртуальної телекомунікації. Синхронно, влада Сполучених Штатів класифікувала першочерговість спільної розробки та імплементації у законодавчі системи групи нормативно-правових актів. Дані капітуляри мали регламентувати функції кібернетичних механізмів в Інтернеті, що забезпечуватимуть здійснення цивільних або державних цифрових операцій та конструювання дистанційної взаємодії, виключно на засадах демократизації, Статуту ООН, Загальної декларації прав людини (ЗДПЛ) і транскордонних угод (Shchupakivskyi, 2023, с. 212-213).

Технічно-інформаційні комітети уряду США закликають удосконалювати кондицію партнерства з союзниками у рамках інституції «Unites States Joint Ransomware Task Force» та консорціуму «International Computer Hacking and Intellectual Property» (ICHIP), що підпорядковується установі «United States Department of Justice» (DOJ). Завданням цих структур визначається розробка алгоритмів для ідентифікації, а також знешкодження моделей AI і електронних інтерфейсів, що несанкціоновано отримують контроль над кібернетичними банківськими рахунками, шляхом трансферу фіктивних повідомлень про загрози безпеки клієнтам емітентів.

Важливим пунктом комунікації країн у галузі кібербезпеки мережної республіки класифікувалося удосконалення дискурсу між Міністерствами юстиції для зменшення преференцій акторів міжнародних відносин до фінансування протизаконної діяльності груп зловмисників, які діють в мережі Інтернет. Фіксувалася потреба об'єднання держав у сегменті експропріації та повернення бенефіціарам фінансових дивідендів, які незаконно набули шахраї за допомогою цифрових маніпуляцій з постраждалим або подолання кібернетичного захисту серверів конфіденційних даних банківських установ.

Синхронно, транснаціональний напрям державного курсу США на цифровізацію соціально-політичної та комерційної моделі Вашингтона, а

також імплементації електронних кібернетичних хмарних сервісів у процес виконання доктрини зовнішньої політики США, передбачає розвиток міждержавного партнерства у глобальному електронно-комунікаційному сегменті конгруентно до нормативного акту «Executive Order on Prohibition on Use by the United States Government of Commercial Spyware that Poses Risks to National Security» від 27 березня 2023 року, декларації «Announcement of a Visa Restriction Policy to Promote Accountability for the Misuse of Commercial Spyware», апробованої 5 лютого 2024 року та декрету «Joint Statement on Efforts to Counter the Proliferation and Misuse of Commercial Spyware», підписаного 22 вересня 2024 року (Кулакова & Житник, 2023, с. 144-146).

Охарактеризовані постанови декларували актуальність прогресування торговельно-економічного кібернетичного співробітництва США та союзників на основі спільного візування політико-інституційного дизайну спеціалізованих договорів. Ці едикти гарантуватимуть відмову держав від експлуатації цифрових засекречених утиліт для прихованого збору конфіденційної інформації, яка належить контрагентам бізнесу і приватним консорціумам господарсько-індустріального комплексу країн. При цьому, до групи приватних даних входили електронні версії документів зі статистичною інформацією, фінансовими звітами, стратегічними планами на фінансовий рік, технологіями виробництва, перспективними маркетинговими проектами, ланцюгами транспортно-логістичних поставок та списками клієнтів (Селезньова, & Храпко, 2017, с. 55-56).

Висновки.

Необхідно констатувати, що актуальний процес цифровізації соціально-політичної, адміністративної, економічної та міжнародно-дипломатичної моделі трансконтинентальних відносин ліберальних держав зазнавав істотних метаморфоз на етапах власного становлення і диверсифікації.

На сучасному етапі є необхідність колегіальної розробки США та партнерами уніфікованих нормативно-правових актів, які забезпечуватимуть інклюзивність, релятивізм та егалітаризм у мережі електронних сервісів, хмарних систем архівації даних і додатків віртуальної комунікації. Одночасно, уряд США декларує релевантність інтеграції з іншими країнами для реалізації масштабних інфраструктурних проектів з прокладення кабельного телекомунікаційного зв'язку, що об'єднуватиме кібернетичну інформаційну систему контрагентів Південно-Східної Азії, Європи, а також США та Австралії.

До того ж, пріоритетним вектором партнерства США з акторами інтеркультурного діалогу у глобальній цифровій індустрії розпізнається створення міжнародних інституцій електронної безпеки. Дані установи генеруватимуть автоматизовані інтерфейси і механізми IT комплексу, що у превентивному цифровому політичному середовищу ліквідовуватимуть або нівелюватимуть результати кібератак КНР, РФ, КНДР та Ірану на сервери транснаціональних корпорацій, а також адміністративних установ США і союзників Вашингтона.

На основі окреслених наративів, треба резюмувати, що майбутні стратегії з цифровізації і діджиталізації країн демократичного політичного режиму реалізовуватимуться переважно в області національного армійсько-промислового комплексу та вектору кібербезпеки, імплементованого у доктрину уніфікованої зовнішньої політики Північноатлантичного альянсу. Метою даних стратегій декларується підвищення рівня обороноздатності і військового потенціалу НАТО, США та союзних країн на засадах використання штучного інтелекту, а також моделювання утиліт, що оптимізують інструменти протидії атакам на кібернетичну інфраструктуру з боку Ірану, КНР, РФ та КНДР.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Васильєва, А. І. (2021). Концептуальні підходи впровадження електронної демократії: досвід США. *Право та державне управління*. 3, 31-37. https://doi.org/10.32782/pdu.2021.3.5

Гриценко, А., & Бурлай, Т. (2020). Вплив цифровізації на соціальний розвиток. *Економічна теорія*. 3, 24-51. https://doi.org/10.15407/etet2020.03.024

Грінько, А. П., Гринько, П. Л., Ушакова, Н. Г., Андросова, Т. В., Кулініч, О. А., & Помінова, І. І. (2022). *Методологія керування бізнесом в умовах цифровізації*. Х. : МОНОГРАФ.

Дузь, С. В. (2024). *Цифрові платформи як інструмент підвищення ефективності державного управління в депресивних регіонах* /- Харків: Молодіжний соціологічний форум НТУ «ХПІ»: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. студентів і аспірантів. Нац. техн. ун-т «Харків. політехн. ін-т», 17 травня 2024. С. 144-148.

Кравчук, Р. В. (2024). *Перспективи застосування криптовалют у фінансовій системі України* /- Полтава: Вплив глобалізаційних процесів та цифрової трансформації на формування міжнародного економічного клімату та фінансової екосистеми: матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Полтавський університет економіки і торгівлі, 28 березня 2024. С. 48-50.

Кулакова, С. Ю., & Житник, О. М. (2023). Цифрова трансформація та діджиталізація економіки як фактори реалізації концепції сталого розвитку держави. *Integration vectors of sustainable development: economic, social and technological aspects*. Katowice: University of Technology, 143-153.

Кушніренко, О. М., & Кушніренко, Є. В. (2023). Досягнення цифрової автономії України як стратегічний вектор інтеграції з ЄС. *Науковий вісник Міжнародної асоціації науковців*. 2(1), 23. https://doi.org/10.56197/2786-5827/2023-2-1-3

Ракіпов, В. Р., Іртищев, О. С., Гарагуля, А. В., Михасько, Т. Ю., & Бандюк, М.А. (2023). Диджиталізація – сучасний вектор розвитку цифрової економіки та суспільства: зарубіжний досвід та його імплементація в Україні. *Український журнал прикладної економіки та техніки*. 8(2), 179-185. https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-2-26

Селезньова, О., & Храпко, Д. (2017). Технологічні передумови формування інформаційного права: досвід США. *Jurnalul juridic national: teorie şi practică*. 3(25), 54-57.

Собкевич, О. В., & Шевченко, А. В. (2018). Політика інноваційного розвитку промисловості у контексті формування національної інноваційної системи України. *Стратегічна панорама*. 1, 88-95.

Шиманська, В. В., Бакуліна, О. С., & Момонт Т. В. (2023). Розвиток цифрової трансформації країн світу у глобальному вимірі. *Східна Європа: Економіка, бізнес та управління.* 4(41), 38-43. https://doi.org/10.32782/easterneurope.41-6

Izhko, I. O. (2023). Global experience of government support for the information economy. *Scientific Bulletin of the Odessa National Economic University*. 1-2(302-303), 13-22. https://doi.org/10.32680/2409-9260-2023-1-2-302-303-13-22

Kostytskyi, M. V., Beschastnyi, V. M., & Kushakova-Kostytska, N. V. (2022). Digital Constitutionalism: a New Paradigm and Prospects for Development in Ukraine. *Fìlosofs'kì ta metodologìčnì problemi prava*. 24(2), 9-26. https://doi.org/10.33270/02222402.9

Shchupakivskyi, R. (2023). Formalization of the conceptual provisions of the state policy for the development of high-tech industries and the information and communication technology sector according to world experience. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. 322(5), 211-215. https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-322-5-35

REFERENCES

Duz, S. V. (2024). *Digital platforms as a tool for improving the efficiency of public administration in depressed regions* /- Kharkiv: Youth Sociological Forum of NTU «KhPI»: materials of the International Scientific and Practical Conference of Students and Postgraduates. National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», 17 May 2024. P. 144-148.

Hrynko, A. P, Hrynko, P. L., Ushakova, N. G., Androsova, T. V., Kulynich, O. A., & Pominova, I. I. (2022). *Methodology of business management in the context of digitalization*. Kharkiv: MONOGRAPH.

Hrytsenko, A., & Burlai, T. (2020). The impact of digitalisation on social development. *Economic Theory*. 3, 24-51. https://doi.org/10.15407/etet2020.03.024

Izhko, I. O. (2023). Global experience of government support for the information economy. *Scientific Bulletin of the Odessa National Economic University*. 1-2(302-303), 13-22. https://doi.org/10.32680/2409-9260-2023-1-2-302-303-13-22

Kostytskyi, M. V., Beschastnyi, V. M., & Kushakova-Kostytska, N. V. (2022). Digital Constitutionalism: a New Paradigm and Prospects for Development in Ukraine. *Fìlosofs'kì ta metodologìčnì problemi prava*. 24(2), 9-26. https://doi.org/10.33270/02222402.9

Kravchuk, R. V. (2024). *Prospects for the use of cryptocurrencies in the financial system of Ukraine*. /- Poltava: The impact of globalisation processes and digital transformation on the formation of the international economic climate and financial ecosystem: materials from the International Scientific and Practical Internet Conference. Poltava University of Economics and Trade, 28 March 2024. pp. 48-50.

Kulakova, S. Y., & Zhitnik, O. M. (2023). Digital transformation and digitisation of the economy as factors in the implementation of the concept of sustainable development of the state. *Integration vectors of sustainable development: economic, social and technological aspects*. Katowice: University of Technology, 143-153.

Kushnirenko, O. M., & Kushnirenko, E. V. (2023). Achieving Ukraine's digital autonomy as a strategic vector for integration with the EU. *Scientific Bulletin of the International Association of Scientists.* 2(1), 23. https://doi.org/10.56197/2786-5827/2023-2-1-3

Rakipov, V. R., Irtyschev, O. S., Garagulia, A. V., Mykhasko, T. Y., & Bandiuk, M.A. (2023). Digitalisation – the modern vector of development of the digital economy and society: foreign experience and its implementation in Ukraine. *Ukrainian Journal of Applied Economics and Technology*. 8(2), 179-185. https://doi.org/10.36887/2415-8453-2023-2-26

Selezniova, O., & Khrapko, D. (2017). Technological prerequisites for the formation of information law: the experience of the USA. *Jurnalul juridic national: teorieşipractică*. 3(25), 54-57.

Shchupakivskyi, R. (2023). Formalization of the conceptual provisions of the state policy for the development of high-tech industries and the information and communication technology sector according to world experience. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic sciences*. 322(5), 211-215. https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-322-5-35

Shymanska, V. V., Bakulina, O. S., & Momont, T. V. (2023). Development of digital transformation of countries of the world in a global context. *Eastern Europe: Economy, business and management.* 4(41), 38-43.

Sobkevich, O. V., & Shevchenko, A. V. (2018). Policy of innovative development of industry in the context of forming the national innovation system of Ukraine. *Strategic panorama*. 1, 88-95.

Vasilyeva, A. I. (2021). Conceptual approaches to the implementation of electronic democracy: the experience of the United States. *Law and Public Administration.* 3, 31-37. https://doi.org/10.32782/pdu.2021.3.5

Visual Turn, Attention Economy, Investment Attractiveness: Aspects of Interaction

UDC: 330.322:659.13:316.77 DOI: https://doi.org/10.15421/172629

Ivanova Svitlana[1]
Ph. D., Assoc. Prof., https://orcid.org/0000-0002-9065-8687, isaivanova2014@gmail.com
Anpilohov Artem[2]
Ph.D. Student, https://orcid.org/0009-0002-8673-4285, zergoglot@gmail.com
[1]Oles Honchar Dnipropetrovsk National University (Dnipro, Ukraine)
[2]Dnipro University of Technology (Dnipro, Ukraine)

Annotation.
In the XXI century attention turns into a key scarce resource that determines the speed, direction and quality, including decisions of economic nature. At the intersection of visual turn, attention economy and investment attractiveness a new research framework is formed, in which visual practices act not only as a cultural but also as an economic factor. The visual turn rethinks the role of the image, turning it into an independent cognitive unit that sets the modes of perception and communication. The economics of attention treats attention as a limited resource whose allocation affects both user and investor behavior.

The results show that visual capital becomes a significant intangible resource of modern economy. Visuality shapes behavioral patterns, influencing data interpretation, risk perception, and speed of decision making. The attention economy reinforces the effect of visual stimuli: in conditions of information overload, it is visual clarity that allows companies to compete effectively for audience attention. Visual strategy - reporting, interfaces, presentations - turns into an infrastructure of interaction between economic agents, which directly affects their behavioral and investment decisions.

Conclusions. Visual turn forms a new mode of perception of economic information, and attention economy turns perception into a market, where attention acts as a limited resource and a factor of efficiency of corporate communications. The visual strategy of companies reduces uncertainty, increases trust and creates a cognitively convenient environment for decision-making. The integration of these areas demonstrates the need for a new interdisciplinary model linking cultural, cognitive and financial mechanisms of the modern market.

Keywords: Visual turn, attention economy, visual assets, investment attractiveness, digitalization, strategy, visual communications

Візуальний поворот, економіка уваги, інвестиційна привабливість: аспекти взаємодії

Іванова Світлана[1], **Анпілогов Артем**[2]
[1]Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара(Дніпро, Україна)
[2]Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» (Дніпро, Україна)

Анотація.
У XXI столітті увага перетворюється на ключовий дефіцитний ресурс, що визначає швидкість, спрямованість і якість, зокрема рішень економічного характеру. На перетині візуального повороту, економіки уваги та інвестиційної привабливості формується нова дослідницька рамка, в якій візуальні практики виступають не тільки культурним, а й економічним фактором. Візуальний поворот переосмислює роль зображення, перетворюючи його на самостійну когнітивну одиницю, що задає способи сприйняття і комунікації. Економіка уваги трактує увагу як обмежений ресурс, розподіл якого впливає як на поведінку користувачів, так і на поведінку інвесторів.

Результати показують, що візуальний капітал стає значущим нематеріальним ресурсом сучасної економіки. Візуальність формує поведінкові моделі, впливаючи на інтерпретацію даних, сприйняття ризиків і швидкість прийняття рішень. Економіка уваги підсилює дію візуальних стимулів: в умовах інформаційного перевантаження саме візуальна ясність дозволяє компаніям ефективно конкурувати за увагу аудиторії. Візуальна стратегія – звітність, інтерфейси, презентації – перетворюється на інфраструктуру взаємодії суб'єктів економіки, що безпосередньо впливає на їх поведінкові та інвестиційні рішення.

Висновки. Візуальний поворот формує новий режим сприйняття економічної інформації, а економіка уваги перетворює сприйняття на ринок, де увага виступає обмеженим ресурсом і фактором ефективності корпоративних комунікацій. Візуальна стратегія компаній знижує невизначеність, підсилює довіру і створює когнітивно зручне середовище для прийняття рішень. Інтеграція цих напрямків демонструє необхідність нової міждисциплінарної моделі, що пов'язує культурні, когнітивні та фінансові механізми сучасного ринку.

Ключові слова: Візуальний поворот, економіка уваги, візуальний капітал, інвестиційна привабливість, цифровізація, стратегія, візуальні комунікації

Стаття надійшла / Article arrived: 20.09.2025 Схвалено до друку / Accepted: 30.10.22025

Introduction.

In the 21st century, human attention has become a resource that is fragmented faster than time. Companies compete for tiny moments when users decide whether to keep watching or skip the information. With this background, there is a need to understand the relationship between three big trends: the visual turn in culture, the attention economy in media, and investment appeal in business.

Thus, the visual turn treats the image as the primary carrier of meaning; the attention economy places human perception at the center of market processes; investment attractiveness measures how effectively a company converts attention and trust into capital. The interaction of these spheres forms a new contour of managerial strategies.

Publication Analysis. A research perspective that treats the visual turn, attention economy, and investment attractiveness as a single analytical framework is only beginning to emerge today. There is no clearly established school in the research literature that explicitly connects these three research areas, but there are already three major lines of research that actually form the foundation of such an approach.

The first line is research on the visual and iconic turn. Visuality as the main medium of modernity is described in the works of W. J. T. Mitchell, the author of the concept of pictorial turn, who justified the transition from text-centeredness to the image as the central unit of analysis (Mitchell, 1994). A significant contribution was made by Nicholas Mirzoeff, who developed a taxonomy of visual culture; his anthology The Visual Culture Reader (Mirzoeff, 2013) has become a key collection of studies of visuality as a practice. Also important is the iconic turn line initiated by Gottfried Boehm, who proposed to consider the image as a form of knowledge and established visual analysis as an epistemological tool (Boehm, 1994). These researchers show that modern communication is presented primarily in a visual way and the image becomes the "operating system" of culture.

The second line is the economic theory of attention as a limited cognitive resource. Herbert A. Simon first described attention as a scarce asset in an "information-rich world" (Simon, 1971), laying down a fundamental economic approach: attention is a resource for which companies and organizations compete. Michael H. Goldhaber extended this idea to the digital environment, proposing the attention economy model as a new logic for networked communication (Goldhaber, 1997). Researchers Thomas Davenport and John Beck adapted the concept of attention for corporate strategy and management (Davenport & Beck, 2001). Yves Citton also offered a contemporary cultural reflection, introducing the idea of an "ecology of attention" as a social environment that requires structuring (Citton, 2017). This line of research demonstrates that visual stimuli in digital environments act as mechanisms for capturing and redistributing attention.

The third line is research on investor attention and the role of visual presentation in financial communications. Classic work demonstrates that attention is a determinant of behavior in financial markets: Barber and Odean showed that investors tend to buy "eye-catching" stocks that attract media attention (Barber & Odean, 2008). The team of authors Da, Engelberg and Gao revealed that Google Search Volume Index works as a direct indicator of investor attention (Da et al., 2011). Researchers Fang and Peress showed the effect of media coverage on cross-sectional stock returns (Fang & Peress, 2009), and DellaVigna and Pollet documented the effect of "inattention days" (DellaVigna & Pollet, 2009).

Alongside this, a new sub-branch of research linking visual presentation to investment decisions is emerging. Gao, Hu et al. found that visual richness of annual reports (graphicity) predicts future 3-6 month returns and reflects the level of future R&D investment (Gao et al., 2022). Publications in ScienceDirect show that photographs in financial statements attract attention and influence affective risk assessments (Hellmann, 2024), and negative images reduce investors' propensity to choose risky funds (van Boxel et al., 2025). Tsay's research demonstrates that in entrepreneurial pitches, visual dynamics - gestures, videos, facial expressions - are stronger predictors of investors' decision than the textual part of the speech (Tsay, 2021). Evidence from crowdfunding confirms that visual elements of campaigns significantly increase the likelihood of success.

Thus, empirical work shows: visuals act as catalysts of attention, shaping affective and cognitive responses, which are then also reflected in the financial behavior of participants in the processes.

Although a unified theory linking visual turn, attention economics, and investment attractiveness has not yet been formed, the research of the last twenty years forms a clear causal chain: the visual mode of perception sets the mechanisms of attention allocation, and the redistribution of attention affects financial decisions and investment effects. These three lines - humanitarian, media-economic and financial-behavioral - converge into a single logic: visual practices become an instrument of market impact and a factor of a company's investment value. The formation of a coherent meta-theory remains a promising direction of research, which is already indicated by the results of the analyzed works.

Discussion.

The presented results of the analysis of publications allow us to consider the visual turn not as an isolated humanitarian phenomenon, but as a systemic factor that determines the logic of modern communications, market behavior and investment decisions. Visuality becomes not just a form of information transmission, but an environment in which user expectations are formed, brands compete and economic decisions are made.

Thus, firstly, the visual turn sets the foundation for understanding how information is formed and processed

in the digital age. The image is no longer secondary to text and functions as an independent cognitive act. Visual symbols are capable of setting emotional scenarios, speeding up decision-making, building trust/distrust, and structuring social space for their tasks. Consequently, visuality fulfills a dual role: it both makes information available in the face of data overload and sets a perceptual mode that influences subsequent cognitive operations. This view allows us to interpret the visual code as a hidden mechanism of competitiveness: companies with a clear, coherent and discernible visual system shorten the user's path to meaning and minimize communicative resistance.

Second, the attention economy can be considered as the operating environment in which the action of the visual turn unfolds. Under conditions of information excess, the value of a message is determined not by its content, but by its ability to capture the attention of the audience. Thus, attention becomes the new currency, and the struggle for it becomes a key market process. Visual patterns, due to the brain's neurobiological predisposition to fast imagery stimuli, act as "attention magnets": they "stop scrolling," increase the likelihood of engagement, increase object recognition, and elicit emotional responses. Neuroaesthetic research confirms that color contrasts, symmetry, rhythm and dynamics of shapes activate brain areas associated with emotion and motivation, and thus directly influence the user's behavioral decisions.

Consequently, visual turn-taking and attention economy turn out to be interrelated: visuality sets the form, and attention is the resource that is redistributed in this form.

Third, the results of the analysis show that the visual strategy of companies shapes not only the emotional perception of the object, but also has a direct impact on their investment attractiveness. Contemporary behavioral finance research demonstrates that attention is a critical and scarce resource for which both companies and financial instruments compete. Visual practices are becoming mechanisms for managing this resource: high graphic richness of corporate reporting, consistency of corporate identity and logical visual structure of presentations enhance investor (and stakeholder) confidence, increase the sense of predictability and reduce cognitive costs in assessing the company's condition.

It is at this stage that the economics subject model, in which human behavior is considered within an environment with its limiting conditions and resources, becomes important to understand. According to this model, economic action is determined by the intersection of three blocks: behavior, interaction, and resource constraints (fig. 1). Visual strategy is embedded in all levels of the model at once, as it influences people's behavior by forming/not forming trust, expectations and risk assessment; it regulates the interaction of subjects through media, interfaces and visual channels; it influences the distribution of limited attention resources, competing for them within the digital environment.

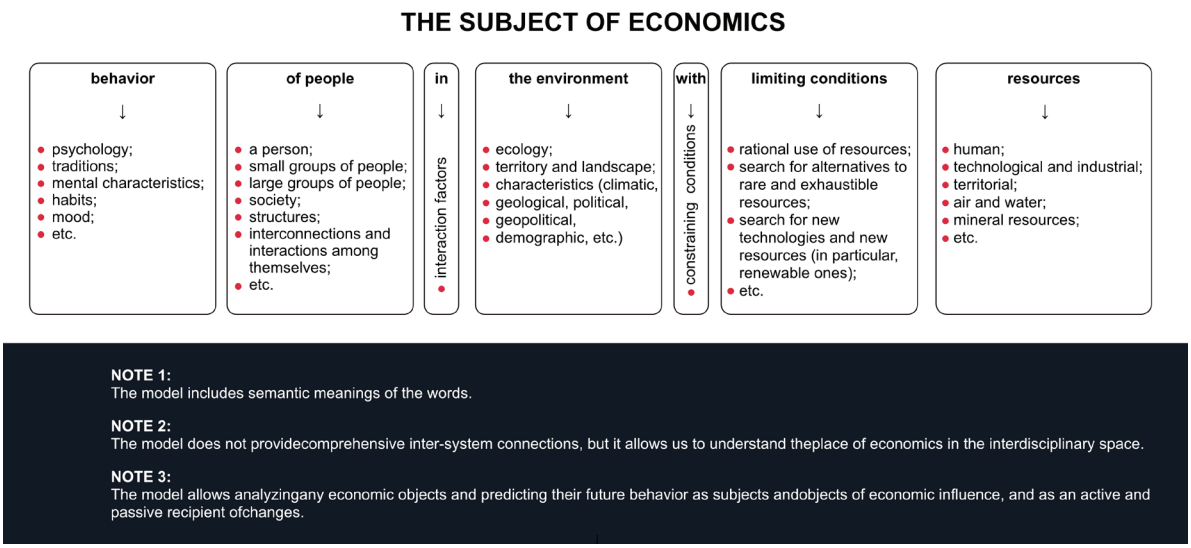

Fig. 1 The economics subject model (developed by the authors)

Today visuality becomes not an external decoration of communication, but a systemic element of the subject area of economics: it shapes behavior, sets the parameters of interaction and determines the efficiency of using scarce resources - primarily attention. The coherence of the visual code forms the investor's perception of the maturity of management practices, which is directly related to one of the key elements of the subject of economics - the behavior of people in conditions of limited resources.

An investor (stakeholder) with limited time, information capacity and risk tolerance perceives high-quality visual content as a signal of structured, reliable and responsible business. This fully corresponds to the "interaction of subjects" block in the model (see above, fig. 1): visual materials act as a channel for optimizing

information flows, reducing the level of uncertainty and noise that interferes with decision-making.

In the context of economic behavior, this means that companies that effectively manage attention as a limited resource gain a competitive advantage in the investment market, where the speed of data processing, clarity of communication and level of trust determine the final outcome of financial decisions.

The attention economy amplifies this effect: companies that win the competition for user attention exhibit better content distribution, audience retention, and user engagement (Davenport & Beck, 2001; Citton, 2017). These metrics have been shown by digital market research to correlate with both the market value of companies and their ability to attract early investment (Huang & Pearce, 2015). Specifically, a strong visual image increases early investment valuation due to the "initial quality signal" effect (Tsay, 2021), successful UX reduces client loss and increases user lifecycle, and visual analytics makes it easier for investors to interpret business processes, reducing cognitive load and perceived risk (Gao et al., 2022).

Finally, visual practices are becoming an important component of reputation policy and an ESG communication tool. Companies that visualize their social responsibility, environmental transparency and ethical processes build investor trust and meet the demands of increasingly reputation-conscious markets.

Thus, it can be stated that visuality is not a side element of communication, but a strategic resource that structures perception, directs and focuses attention and, accordingly, actively influences investment decisions. The visual turn sets new rules for the production of meaning, and the economics of attention turns these rules into market mechanisms, and investment attractiveness reflects how effectively a company uses visual asset. This multilevel interaction confirms the need to develop an integrated theoretical model capable of linking cultural, cognitive, and financial aspects of visual communication into a single analytical framework.

The interaction of the three elements can be visualized in the form of the following model (fig. 2).

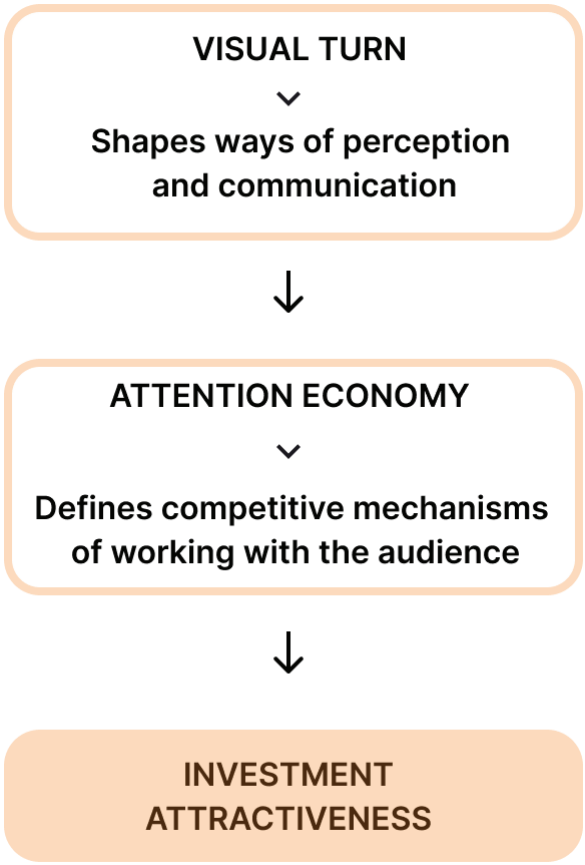

Fig. 2. Interaction and influence of the elements (developed by the authors)

Results. The analysis of the studied theoretical areas - visual turn, attention economy and visual strategy as a factor of investment attractiveness - in comparison with the basic model of the subject of economics (human - behavior - interaction in conditions of limited resources) allows us to reveal fundamentally new dependencies between cultural-communication processes and economic mechanisms.

First, the data of our study (Ivanova S., 2025) show that visual culture functions as an agent system capable of forming behavioral patterns, modifying perception and structuring routes of attention. This means that visual phenomena can directly influence people's economic behavior: choice processes, risk assessment, loyalty, preferences and speed of decision making. Within the economics subject model, this layer corresponds to the "human behavior" block, where visual stimuli become part of the psychocultural factors that regulate economic action.

Second, the attention economy reinforces the importance of visual communication channels and manifests itself as a constraining condition. In today's digital continuum, attention becomes a rare and competing resource - analogous to the limited tangible and intangible resources in classical economics. As we noted earlier, the algorithms of media platforms structure visibility, rank content, and shape consumption patterns. This allows us to interpret attention as an economic category distributed among subjects depending on the visual saturation of the medium, code accessibility, as well as the level of acceptable stimulation and cognitive constraints. At the same time, it must be realized that visuality can also manipulate attention and subsequent human reactions.

The third important result is the clarification of the role of visual strategy in the "interaction factor" block of the economics subject model. Human interaction with the economic system today is increasingly mediated by media infrastructures, interfaces, visual brands and corporate messages. In the context of digitalization,

corporate identity, UX design, visual reports and presentations of companies turn into structural elements of economic interaction and form trust, predictability and perception of business sustainability.

Today, visuality is acquiring the status of an economic resource, in which visual capital acts through a set of visual attributes of brand, interfaces, corporate identity and becomes an analog of a technological or image resource that influences the distribution of attention, value perception and investment decisions. The visual environment is not neutral: visual structures and ways of presenting data shape interpretive frameworks and influence how users evaluate complex systems. For example, parametric design research emphasizes that visual models have high predictive and explanatory power, allowing for faster reading of relationships and assessing the robustness of systems (Ivanova & Anpilohov, 2025). A similar principle applies in financial markets: investors react not only to the content of data, but also to the structure of their visual representation. As pointed out earlier (Ivanova & Anpilohov, 2025), visual coherence reduces cognitive distortions as well as increases predictability and contributes to building trust in the governing system (Kolarevic, 2003). Moreover, the parallel with architectural and management models is particularly revealing: just as parametric systems create a sense of structural coherence and technological soundness of a project, visually competent corporate communication creates a sense of manageability and predictability of the development strategy (Ivanova et al., 2021). All this enhances investment attractiveness and reduces risk perception.

Empirical data on the visual saturation of reporting, visual storytelling and the effect of neuroaesthetic stimuli confirm that visual strategy increases economic efficiency (Table 1) under conditions of limited attention resources and information overload.

Table 1.

Visual elements and their investment effects

Visual element	Cognitive action / mechanism	Behavioral effect on investors	Investment result / impact on company valuation
1. Visual saturation of annual reports (graphicity)	Fast scanning, lowering the threshold of information processing	Increased confidence in reporting; a sense of structure and transparency	Higher sustainability assessment; impact on future profitability.
2. Consistent corporate identity (color, typography, composition)	Formation of a coherent visual code, easier recognition	Reducing cognitive load, enhancing trust	Perception of brand maturity and management stability
3. Visual logic of presentations (structure, visual metaphors, accents)	Redistribution of attention; increased comprehensibility of complex information	Quickly forming an idea of the company's strategy	Improved assessment of prospects, reduction of uncertainty
4. UX-design of digital services and interfaces	Convenience, navigational clarity, reduced frustration	High user satisfaction; feeling of technological sophistication	Increased loyalty; increased willingness of investors to fund digital products
5. Infographics and data visualization	Transforming complex data into cognitively easy patterns	Reduce interpretation errors; speed up analysis	Increase confidence in company analytics; strengthen investment arguments
6. Product design and visual ergonomics	Sensomotor and affective impression (neuroaesthetics)	Formation of emotional evaluation of the brand; strengthening the intention to invest	Increase in perceived company value and competitiveness
7. Photo and video content in reporting and communication	Affective activation, enhancement of emotional response	Stabilization of trust, increased empathy	More positive assessment of the company's ESG profile; strengthening reputational capital
8. Architecture of visual narrative (storytelling)	Forming a coherent brand story; organizing meanings	Quickly create an impression of mission and strategy	Increase long-term investor interest; reduce perceived risk
9. Visual models and parametric-type diagrams	Demonstration of interrelationships, predictive dependencies; simplification of complex processes	Assurance of the company's technological sophistication and competence	Increase confidence in management potential
10. Visual elements of ESG communication (icons, metrics, color codes)	Quick recognition of environmental and social performance	A sense of transparency and business responsibility	Increased attractiveness for sustainable funds and institutional investors

Source: developed by the authors

The analysis of the impact of visual elements on the investment attractiveness of companies allows us to formulate several generalizations. First, visual elements act as managerial signals: in terms of behavioral finance, they function as "cue-based heuristics" that accelerate the assessment of a company's potential and allow an investor to quickly form an idea of its maturity, structure and sustainability. Second, the effectiveness of such signals is directly based on the investor's limited attention span. Under conditions of high information load, visual clarity reduces cognitive costs, facilitates the interpretation of complex data, builds trust and reduces the perceived level of risk.

Third, visual capital as a combination of visual solutions, communication style, interfaces and information presentation logic becomes a significant economic resource. It affects brand value, enhances reputational assets and directly influences investment decisions. Finally, the integration of visual practices into corporate communications enhances information transparency. In highly volatile markets, transparency backed by visual structure and clarity becomes a key factor supporting investors' trust and willingness to engage with a company over the long term.

Taken together, the results show what is now clearly evident:

- visual culture shapes the behavioral component of economic activity;
- the economy of attention acts as a limiting resource and regulator of economic processes;
- visual strategy provides the infrastructure of interaction of economic subjects;
- visual capital becomes an independent resource influencing investment attractiveness, brand value and efficiency of markets.

Thus, the integration of visual turn, attention economy and investment attractiveness expands the classical understanding of the subject of economics and demonstrates the shift of focus from material resources to cognitive-visual ones.

Table 2.

Influence of the studied objects on the components of the subject of economics

Element of the subject of economics	Content of the element	Influence of visual turn	Influence of attention economy	Influence of visual strategy/investment attractiveness
People's behavior	Psychology, traditions, norms, preferences	shapes visual-cognitive behavior patterns; accelerates decision making; sets emotional scripts	determines what stimuli a person notices; structures choices; sets cognitive constraint	Increases trust, reduces uncertainty; influences brand and risk profile perceptions; manipulates
Interaction in society	Social connections, communication, exchange	Visual mediators become the primary channel of communication; shapes identities	Platforms distribute attention among social actors; determine visibility	Visual reputation affects a company's social capital and its perceived legitimacy
Interaction factor ("economy" as an environment)	infrastructures, media, transmission channels	visual media become the infrastructure of interaction; the possibilities of media channels	interfaces and algorithms act as mediators, regulating access to economic information	UX, design, visual reports form convenience, understandability and transparency of economic processes.
Limiting condition (resources)	material, natural, social, information resources	visual content itself becomes a resource; its value grows	attention is a new scarce resource; visual stimuli compete for it	visual capital is an asset that increases competitiveness and investment attractiveness
Resource utilization	rationality, efficiency, allocation	Data visualization improves decision making; reduces inaccuracy; manipulates	attention is redistributed between alternatives → it influences the efficiency	Visual tools (dashboards, infographics) increase productivity and reduce transaction costs
Economic results	benefit, value added, sustainability	strengthens image capital, influences consumer choice	attention affects market performance, sales, volatility	increases company valuation, investor loyalty, business sustainability

Source: developed by the authors

Thus, the visual turn creates a new language of images, the economics of attention turns this language into a dynamic spectacle played out on the scaffolding of the market, and investment attractiveness turns it into the asset that pays for the ticket in the parterre. Companies that build a visual strategy with these three levels in mind gain a more sustainable competitive advantage.

Conclusion.

The conducted research allows us to assert that visual turn, attention economy and investment attractiveness form an interrelated triad that defines a new direction in the analysis of socio-economic processes. Visuality ceases to be a background element of communication and turns into an independent cognitive resource that shapes the behavior of economic actors. The attention economy, in turn, sets the conditions for the functioning of this resource, transforming attention into a market factor that regulates the availability of information, its priority and influence on decision-making. Thus, modern business is developing in an environment where visuality becomes a strategic asset. The visual turn changes the ways of production and consumption of meaning; the economy of attention transforms communication into a field of competition for cognitive resource; investment attractiveness becomes an indicator of how effectively a company manages visual capital.

Understanding the interrelation of these processes forms the basis for the development of new models of branding, marketing, innovative development and strategic management. Companies that possess this three-circuit thinking are able not just to attract attention - they can turn it into a strategic advantage and long-term value. The investment attractiveness of companies turns out to be sensitive to the visual configurations of their communications: consistent visual code, structured reporting, quality UX and transparent visual narratives increase investor confidence and reduce cognitive uncertainty. In this way, visual capital becomes a part of a company's potential, impacting valuation, sustainability and market prospects.

Comparing the findings with the structure of the subject of economics shows that the visual environment affects all key elements of economic action: human behavior, social interactions, the operation of infrastructures, and the allocation of limited resources. Visual stimuli shape attention trajectories, set interpretive frames, and guide economic rationality in complex digital ecosystems.

The net result of the study is that contemporary economic mechanisms cannot be analyzed without considering the visual nature of communications. Visual turn determines the cultural-cognitive level; attention economy determines the operational level of competition; investment attractiveness determines the financial level of manifestation of these processes. Their integration forms the basis for a new interdisciplinary model capable of adequately describing economic behavior in the conditions of digital visual environment and high information density.

This broadening of the scope of economic analysis opens prospects for further research aimed at developing tools for measuring visual capital, building models of investor behavior in visually saturated environments, and studying the impact of visual strategies on the sustainability and value of companies in the long term.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

Іванова, С. (2025). Візуальна культура: вивчення, концепти та горизонти досліджень. *Науково-теоретичний альманах Грані*, *28*(4), 56-63. https://doi.org/10.15421/172584

Іванова, С., & Анпілогов, А. (2025). Параметрична архітектура у контексті розширення інструментів публічного управління. *Аспекти публічного управління*, *13*(3), 12-20. https://doi.org/10.15421/152525

Barber, B. M., & Odean, T. (2008). All that glitters: The effect of attention and news on the buying behavior of individual and institutional investors. *Review of Financial Studies, 21*(2), 785–818. https://doi.org/10.1093/rfs/hhm079

Boehm, G. (1994). *Was ist ein Bild?* München: Wilhelm Fink.

Citton, Y. (2017). *The ecology of attention*. Polity Press.

Da, Z., Engelberg, J., & Gao, P. (2011). In search of attention. *Journal of Finance, 66*(5), 1461–1499. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1540-6261.2011.01679.x

Davenport, T., & Beck, J. (2001). *The attention economy: Understanding the new currency of business*. Harvard Business School Press. https://doi.org/10.1145/376625.376626

DellaVigna, S., & Pollet, J. M. (2009). Investor inattention and Friday earnings announcements. *Journal of Finance, 64*(2), 709–749. https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2009.01447.x

Fang, L., & Peress, J. (2009). Media coverage and the cross-section of stock returns. *Journal of Finance, 64*(5), 2023–2052.

Gao, F., Hu, L., & others. (2022). Graphical annual reports and future performance: Evidence from graphical complexity. *Journal of Accounting Research, 60*(4), 1123–1160. https://doi.org/10.1111/1475-679X.12454

Goldhaber, M. H. (1997). The attention economy and the Net. *First Monday, 2*(4). https://doi.org/10.5210/fm.v2i4.519

Hellmann, A., Scagnelli, S. D., Ang, L., & Sood, S. (2024). Exploring impression management through eye-tracking: A study on the influence of photographs in financial reporting. Journal of Behavioral and Experimental Finance, 44, 100987. https://doi.org/10.1016/j.jbef.2024.100987

Huang, L., & Pearce, J. L. (2015). Managing the unknowable: The effectiveness of early-stage investor gut feel in entrepreneurial investment decisions. Administrative Science Quarterly, 60(4), 634–670. https://doi.org/10.1177/0001839215597270

Ivanova, S., Gainutdinova, L., Kvitka, S., Shvydenko, M., & Kulishova, O. (2021). Models of management of the territorial community nature resources' rational use. E3S Web of Conferences, 280, 01025. https://doi.org/10.1051/e3sconf/20212800102 5

Kolarevic, B. (2003). *Architecture in the digital age: Design and manufacturing*. Taylor & Francis. https://doi.org/10.4324/9780203634561

Mirzoeff, N. (2013). *The visual culture reader* (3rd ed.). Routledge.

Mitchell, W. J. T. (1994). *Picture theory: Essays on verbal and visual representation*. University of Chicago Press.

Simon, H. A. (1971). Designing organizations for an information-rich world. In M. Greenberger (Ed.), Computers, communications, and the public interest (pp. 37-72). Johns Hopkins University Press. https://gwern.net/doc/design/1971-simon.pdf
Tsay, C.-J. (2021). Visuals dominate investor decisions about entrepreneurial pitches. Academy of Management Discoveries, 7(3), 343–366. https://doi.org/10.5465/amd.2019.0234
van Boxel, K., Decke, P., Nolte, S., & Schneider, J. C. (2025). *Images and investment: Experimental evidence on the effects of visual stimuli on financial decisions*. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 46, Article 101041. https://doi.org/10.1016/j.jbef.2025.101041

REFERENCES.

Barber, B. M., & Odean, T. (2008). All that glitters: The effect of attention and news on the buying behavior of individual and institutional investors. *Review of Financial Studies, 21*(2), 785-818. https://doi.org/10.1093/rfs/hhm079
Boehm, G. (1994). *Was ist ein Bild?* München: Wilhelm Fink.
Citton, Y. (2017). *The ecology of attention*. Polity Press.
Da, Z., Engelberg, J., & Gao, P. (2011). In search of attention. *Journal of Finance, 66*(5), 1461-1499. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1540-6261.2011.01679.x
Davenport, T., & Beck, J. (2001). *The attention economy: Understanding the new currency of business*. Harvard Business School Press. https://doi.org/10.1145/376625.376626
DellaVigna, S., & Pollet, J. M. (2009). Investor inattention and Friday earnings announcements. *Journal of Finance, 64*(2), 709-749. https://doi.org/10.1111/j.1540-6261.2009.01447.x
Fang, L., & Peress, J. (2009). Media coverage and the cross-section of stock returns. *Journal of Finance, 64*(5), 2023-2052.
Gao, F., Hu, L., & others. (2022). Graphical annual reports and future performance: Evidence from graphical complexity. *Journal of Accounting Research, 60*(4), 1123-1160. https://doi.org/10.1111/1475-679X.12454
Goldhaber, M. H. (1997). The attention economy and the Net. *First Monday, 2*(4). https://doi.org/10.5210/fm.v2i4.519
Hellmann, A., Scagnelli, S. D., Ang, L., & Sood, S. (2024). Exploring impression management through eye-tracking: A study on the influence of photographs in financial reporting. Journal of Behavioral and Experimental Finance, 44, 100987. https://doi.org/10.1016/j.jbef.2024.100987
Huang, L., & Pearce, J. L. (2015). Managing the unknowable: The effectiveness of early-stage investor gut feel in entrepreneurial investment decisions. Administrative Science Quarterly, 60(4), 634–670. https://doi.org/10.1177/0001839215597270
Ivanova, S. (2025). Visual culture: study, concepts, and research horizons. Scientific and theoretical almanac Grani, 28(4), 56-63. https://doi.org/10.15421/172584
Ivanova, S., & Anpilohov, A. (2025). Parametric Architecture in the Context of Expanding Public Administration Tools. *Public Administration Aspects*, *13*(3), 12-20. https://doi.org/10.15421/152525
Ivanova, S., Gainutdinova, L., Kvitka, S., Shvydenko, M., & Kulishova, O. (2021). Models of management of the territorial community nature resources' rational use. E3S Web of Conferences, 280, 01025. https://doi.org/10.1051/e3sconf/20212800102 5
Kolarevic, B. (2003). *Architecture in the digital age: Design and manufacturing*. Taylor & Francis. https://doi.org/10.4324/9780203634561
Mirzoeff, N. (2013). *The visual culture reader* (3rd ed.). Routledge.
Mitchell, W. J. T. (1994). *Picture theory: Essays on verbal and visual representation*. University of Chicago Press.
Simon, H. A. (1971). Designing organizations for an information-rich world. In M. Greenberger (Ed.), Computers, communications, and the public interest (pp. 37-72). Johns Hopkins University Press. https://gwern.net/doc/design/1971-simon.pdf
Tsay, C.-J. (2021). Visuals dominate investor decisions about entrepreneurial pitches. Academy of Management Discoveries, 7(3), 343–366. https://doi.org/10.5465/amd.2019.0234
van Boxel, K., Decke, P., Nolte, S., & Schneider, J. C. (2025). *Images and investment: Experimental evidence on the effects of visual stimuli on financial decisions*. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 46, Article 101041. https://doi.org/10.1016/j.jbef.2025.101041

Науково-теоретичний альманах "ГРАНІ"

Підписано до друку 31.10.25
Формат 60х84 1/8. Папір офсетний. Гарнітура Time New Roman.
Друк цифровий. Ум. друк 12,9. Наклад 100 пр. Зам. № 11/25

Видавництво «ГРАНІ»
49005, м. Дніпро, вул. Гоголя 20-б/32
Свідоцтво про внесення до Держреєстру ДК № 2131 від 23.02.2005
www.grani-print.dp.ua granidp@gmail.com